

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 72. ТОМ 2
ISSUE 72. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 18.04.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 72. Том 2. – 358 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесьяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петренко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стечик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.apfn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@apfn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2024

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 4 from 18.04.2024)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomyra]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 72. Volume 2. – 358 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomyria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., Ph.D.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomyra.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomyra, 2024

ІСТОРІЯ

УДК 631/635(437)“1920/1930”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-1>**Богдан ГЛІНКА,***orcid.org/0000-0003-3153-5553*

*аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних історичних дисциплін
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) bogdan.glinka10@gmail.com*

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ У 1920–1930-Х РР.

В запропонованій статті досліджено особливості розвитку сільського господарства на території Підкарпатської Русі під владою Чехословаччини у міжвоєнний період. На час входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини у 1919 р. сільське господарство краю знаходилося у вкрай жалюгідному стані. Адже Угорське королівство не було зацікавлене в розвитку краю, а використовувало його як сировинний придаток і як місце збуту власної продукції.

Основними видами сільськогосподарських культур, які вирощувало населення Підкарпатської Русі були зернові, кукурудза, технічні культури як цукровий буряк. Майже вся продукція йшла на потреби регіону, тільки великі землевласники отримували стільки продукції, що її було достатньо, щоб відправляти на експорт. Це ж стосувалось і тваринництва, де на потреби краю та на експорт вирощували овець, коней, свиней. Також досить швидко розвивалось садівництво та городництво.

Розвиток сільського господарства проходив вкрай повільно адже довгий час цей край залишався найбільш відсталим регіоном спочатку Австро-Угорщини, а потім і Чехословаччини. Тому урядом країни було прийняте рішення про початок економічного розвитку Підкарпатської Русі та всіх галузей економіки, культури, самоуправління тощо.

На території краю найбільше було значних лісових масивів та гірських масивів, що робило територію Підкарпатської Русі трохи бідною на орні землі, однак з іншого боку значні масиви необробленої землі дозволяли значно прискорити розведення овець, буйволів, кіз, корів, птиці.

Для більш детального і розуміння особливостей розвитку регіону в зазначений період використано статистичний матеріал, який наочно показує в якому стані було сільське господарство на початку 1920-х рр. та в 1930-х рр. особливо на позитивні зміни в розвитку сільського господарства вплинула земельна реформа 1927 р. Під час якої значні родючі землі були розподілені між населенням краю, що дозволило значній кількості селян, які до того мали незначні присадибні ділянки, значно збільшити розміри свого господарства, що у свою чергу стимулювало розвиток економічних зв'язків як всередині регіону так і ззовні.

Ключові слова: Чехословаччина, Підкарпатська Русі, Край, сільське господарство, тваринництво, економіка, земельна реформа.

Bohdan HLINKA,*orcid.org/0000-0003-3153-5553*

*Postgraduate student at the Departments of the History
of Central and Eastern Europe and Special Historical Disciplines
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) bogdan.glinka10@gmail.com*

DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN SUBCARPATHIAN RUSSIA IN THE 1920–1930

The proposed article examines the peculiarities of the development of agriculture in the territory of Subcarpathian Rus under the rule of Czechoslovakia in the interwar period. At the time of the entry of Subcarpathian Rus into Czechoslovakia in 1919, the region's agriculture was in an extremely deplorable state. After all, the Hungarian kingdom was not interested in the development of the region, but used it as a raw material appendage and as a place to sell its own products.

The main types of agricultural crops grown by the population of Subcarpathian Rus were cereals, corn, technical crops such as sugar beet. Almost all production went to the needs of the region, only large landowners received so much production that it was enough to send for export. The same applied to animal husbandry, where sheep, horses, and pigs were raised for the needs of the region and for export. Gardening and horticulture also developed quite quickly.

The development of agriculture was extremely slow, because for a long time this region remained the most backward region, first of Austria-Hungary, and then of Czechoslovakia. Therefore, the country's government decided to start the economic development of Subcarpathian Rus and all branches of economy, culture, self-government, etc.

On the territory of the region there were mostly large forest areas and mountain areas, which made the territory of Subcarpathian Rus a little poor in terms of arable land, but on the other hand, large areas of uncultivated land made it possible to significantly accelerate the breeding of sheep, buffalo, goats, cows, and poultry.

For a more detailed and understanding of the peculiarities of the development of the region in the specified period, statistical material was used, which clearly shows the state of agriculture in the early 1920s and in the 1930s. The land reform of 1927 especially affected positive changes in the development of agriculture. during which significant fertile lands were distributed among the population of the region, which allowed a significant number of peasants, who previously had small homesteads, to significantly increase the size of their farms, which in turn stimulated the development of economic ties both within the region and abroad.

Key words: Czechoslovakia, Subcarpathian Rus, Territory, agriculture, animal husbandry, economy, land reform.

Постановка проблеми. Сільське господарство Підкарпатської Русі коли вона ввійшла до складу Чехословаччини було у вкрай жалюгідному стані. Слабко розвинені економічні зв'язки як всередині регіону так із іншими регіонами, що призвело до повільного розвитку сільського господарства і всіх його напрямків. Однак із входженням регіону до складу новоутвореної країни дало можливість населенню Підкарпатської Русі розвиватись, що відповідно пришвидшило розвиток таких галузей як землеробство, тваринництво. Починає розвиватись виноградарство, садівництво тощо.

Аналіз досліджень. Розвиток сільського господарства було досліджено такими дослідниками як Юрій Жаданський, який розкрив у своїй монографії такі теми як тема промислового розвитку, домашнього виробництва, ринкових відносин, сільського та лісового господарства та пов'язаного з цим розвитку суспільних відносин він поміщає в контексті зусиль створити єдину чехословацьку ринкову економіку на Підкарпатській Русі тощо. Ян Рихлік, Магдалена Рихлікова у своїй колективній монографії досліджують розвиток Підкарпатської Русі у міжвоєнний період у політичній, економічній, культурній сферах. Зокрема вони детально дослідили розвиток сільського господарства, промисловості, кооперативного руху, фінансової та податкової систем, торгівлі та інших. Л. Мачачек у своїй монографії досліджує стан сільського господарства Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Детально досліджуючи особливості та специфіку розвитку різних сфер сільського господарства населенням регіону.

Метою статті є дослідити особливості розвитку сільського господарства Підкарпатської Русі у 1920–1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період сільське господарство разом із лісовим було однією з головних галузей за розподілом населення за професіями. Частка зайнятих у сільському та лісовому господарстві становила в 1910 р. 71,29%, у 1921 р. – 67,63%, у 1930 р. – 66,29% від загальної чисельності населення, яке

у згадані роки становило відповідно 596 тис. (1910 р.) осіб. 604 тис. (1921) і 725 тис. (1930). У 1930 році сільське господарство становило 58%, а лісове господарство – приблизно 8%. В абсолютних цифрах із 725 357 осіб 424 048 осіб займалися сільським господарством (Machacek, 1939: 575).

Відносно найбільше ріллі в Моравії (52% всієї площі Моравії), найменше в Підкарпатській Русі (18% площі). Чехословаччина – одна з найбільш лісистих країн в Європі. Цілу третину площі (33%) республіки займають ліси; в Підкарпатській Русі майже половина території (49%) вкрита лісами, а в Моравії лише 29%.

Порівняно найбільше на Підкарпатській Русі було постійних лук (14% площі), потім у Чехії (11%), найменше в Сілезії (7%). Найбільше пасовищ було у Краї (15%) і Словаччині (12%), тоді як у Чехії лише 5%.

На сільське господарство Підкарпатської Русі, як і всюди, впливають природні умови. Земля переважно гориста. Північ і схід утворюють лісисту дугу Карпатського хребта, де густі ліси. Лише на південному заході, на середній течії Тиси, Потиська низовина, якою протікає Тиса, тягнеться до Підкарпатської Русі. У нього впадають великі річки, що течуть з півночі на південь – відповідно Тересва, Терєбла, Ріка, Боржава. також Латориця та Уг, які зливаються і впадають у річку Бодрог у Тису на території сучасної Угорщини біля міста Токай (Уж є притокою Лаборца на території Словаччини, яка також впадає в Латорицю. Бодрог є утворений злиттям Латориці та Ондави). Завдяки цим умовам Підкарпатська Русь є аграрною країною, але без розвиненого сільського господарства (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 64).

В рамках угорської держави не було жодних підстав для розвитку підкарпатського сільського господарства, оскільки родюча угорська низовина виробляла достатньо продуктів за значно менші витрати. Тому сільськогосподарська продукція

Підкарпатської Русі передусім призначалася для місцевого ринку.

Населення гірських сіл виїжджало на сезонні роботи в Угорську низовину, звідки також часто завозило кукурудзяне борошно (Chmelar, Klíma, Necas, 1923: 30).

В низинах ситуація була трохи краща. Під озими двічі орали або сіяли картоплю і кукурудзу, тобто після удобрених коренеплодів. Але ситуація тут була далекою від ідеальної. У долинах, де не вистачало придатного ґрунту, сіяли червону коношину, яку потім обробляли 3–4 роки.

У гірських селах спалювали, тобто залишали частину рослин під паром. На початку 1920-х років перелоги разом із пасовищами займали майже 300 тис. га землі (Zadansky, 2022: 25). Їх разом із пасовищами використовували як випас худоби. Згоріле поле потім засівали озимими (Zadansky, 2022: 64).

За висотою та кліматичними умовами Підкарпатська Русь поділялася на два продуктивних сільськогосподарських райони: зерновий, включно з Потиською низовиною (тодішні райони Ужгорода, Мукачево, Берегово, Севлюс та Ірсава) і кормовий, що охоплював Карпати з їх луги (тоді райони Великий Березний, Свалява, Перечин, Волове, Чуст, Тацево і Рахсв).

Перелоги займали близько 1/4 орних земель, що означало, що землеробство було досить екстенсивним (Zadansky, 2022: 66).

Як бачимо, відповідно до таблиці в Підкарпатській Русі значну територію займали луки, пасовища та ліси відповідно до загальної площі регіону. Однак порівнюючи з іншими частинами країни вони займали меншу частку від загальної площі регіону.

З посівних культур 50 тис. га (близько 20%) займала кукурудза, близько 40 тис. га (15–17%) – овес, 39 тис. га (15–17%) – пшениця, 30 тис. га (10–14%) – картопля. На Пфедевсинській рівнині на півдні вирощували пшеницю і кукурудзу, хоча там також з'явилися овес і картопля. В горах вирощували тільки овес і картоплю. Дещо розширили посіви останніх: озиму пшеницю вирощували на 5,2% посівних площ, коношину – 5,1%, вику – 1,8%, коноплі – 1%.

Частка сільськогосподарських угідь на 1 жителя в Підкарпатській Русі була приблизно такою ж, як і в Чехії – 0,4 га. 405 Урожайність була значно нижчою (Drahny, 1923: 48).

У Підкарпатській Русі врожайність з гектара всіх продуктів була нижчою, ніж в інших частинах республіки. З іншого боку, ціни реалізації були нижчими, що звичайно, означало менший дохід для підкарпатського фермера. Виробництво продовольства було недостатнім через екстенсивне землеробство та невеликі площі орних земель. У результаті Підкарпатська Русь була змушена імпортувати продовольство, оскільки місцевого виробництва не вистачало, щоб покрити витрати (Dostal, 1923: 115).

Таблиця 1

Земельні ділянки відповідно до їх цільового призначення в га

Земельна ділянка	Чехія	Моравія і Сілезія	Окремо		Словаччина	Підкарп. Русь	Загалом
			Моравія	Сілезія			
Орна земля	2 490 045	1 379 645	172 480	207 165	1 894 122	227 906	5 991 718
Луки	562 191	199 084	168 402	30 682	437 309	173 542	1 372 126
ади	65 600	35 316	28 011	6405	51 204	11 528	163 648
Виноградники	369	4428	4428	–	8981	3210	16 988
Пасовища	242 600	141 737	119 923	21 814	582 813	184 551	1 151 701
Ліси	1 570 978	796 749	641 221	155 528	1 666 334	613 760	4 647 821
Ставки, озера, болота	48 766	12 055	10 022	2033	10 437	3296	74 554
Забудовано пустирі	225 899	107 902	86 046	21 856	242 090	41 910	617 801
Загалом	5 206 448	2 676 916	2 231 433	445 483	4 893 290	1 259 703	14 036 357 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 65)

Таблиця 2

Основні сільськогосподарські культури станом на 1928 р. в га

Назва культури	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпа. Русь	Республіка	Республіка в 1923–1927 рр.
Збиральні Площі з 1000 га						
пшениця	270	138	316	31	755	619
жито	520	245	219	20	1004	838
ячмінь	225	161	328	4	718	695
овес	401	200	208	31	837	844
катопля	284	178	226	40	728	638
цукровий буряк	115	82	60	–	257	282
кормовий буряк	28	23	23	1	75	99
пikніни	481	251	241	19	992	1129
луки	562	199	437	174	372	1383 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 69)

Як бачимо, попри незначні сільськогосподарські території Підкарпатської Русі на відміну від інших регіонів все ж спостерігалось значний врожай пшениці, жита, овесу, пікнінів й кормового буряка. Однак, все ж цього було замало, щоб покрити потреби краю в сільськогосподарській продукції.

У 1927 р. уряд Чехословаччини провів земельну реформу для впорядкування всіх сільськогосподарських та інших земель (луги, пасовиська тощо) угідь в країні. До кінця 1927 р. для

проведення земельної реформи було вилучено 1230 тис. га сільськогосподарських угідь. З них 303 тис. га залишилося за первісними власниками, 735 тис. га передано новим власникам, переважно через процедуру паювання. Для державного управління залишилося лише 192 тис. га, а це означає, що основні моменти земельної реформи щодо земель сільськогосподарського призначення майже завершені (Kopie zpravy Zasobovací uradu pro Civilni spravu ze dne 6. 1920: 148).

Таблиця 3

Врожай основних сільськогосподарських культур станом на 1928 р. в тонах

Назви культур	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Республіка	Республіка в 1923–1927 рр.
Врожайність з 1000 га в т.						
Пшениця	5815	2811	5048	342	14 016	9922
Жито	9880	4636	3069	208	17 793	12 771
Ячмінь	4981	3638	5358	44	14 021	11 682
Овес	7366	3952	2579	336	14 233	13 354
Катопля	37 066	24 971	20 925	2964	85 926	68 786
Цукровий буряк	30 058	20 138	12 060	8	62 261	76 393
Кормовий буряк	7520	6341	5242	108	19 211	26 593
Пікніни	16 685	8954	8430	471	34 540	44 130
Інші	19 660	7204	15 936	4359	47 159	53 599 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 69)

Таблиця 4

Земельна реформа станом на кінець 1927 р.

	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Республіка
Забрані с/г угіддя в га					
1. Залишені власникам	91 335	60 058	142 117	9587	303 097
2. Отримали нові власники:	352 474	123 288	243 871	15 050	734 683
Шляхом викупу	66 034	12 349	2512	–	80 895
Надання земельної ділянки	10 613	1894	2922	184	15 613
Виділені управлінням	213 452	78 944	165 967	11 938	470 301
Продаж	59 350	29 372	59 814	1221	149 757
Націоналізація	3025	792	12 656	1707	18 117
Залишилось 31.12.1927 р.	84 952	21 679	74 229	11 048	191 908
Забрані землі, крім с/г					
1. Залишені власникам	182 115	88 419	107 577	7090	385 201
2. Отримали нові власники:	157 698	54 127	187 944	15 573	415 342
Виділені управлінням	18 610	8885	63 976	5085	96 556
Продаж	32 609	6954	76 943	4140	120 646
Націоналізація	106 479	38 288	47 025	6348	198 140
Залишилось 31.12.1927 р.	705 809	426 452	655 096	145 476	1 932 833 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 84).

Вилучених несільськогосподарських угідь було (на кінець 1927 р.) 2733 тис. га, з яких 385 тис. га залишилося у власників, а 415 тис. га придбали нові власники. Залишається 1933 тис. га земель, більшість з яких лісові; правове регулювання цього величезного майна буде завданням найближчих років (так звана лісова реформа) (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 85).

Можна відзначити, що найбільше сільськогосподарської території залишилось у власників в Словаччині, найменше в Підкарпатській Русі. Як бачимо в Чехословаччині за земельною реформою було поширено чотири види практики отримання землі новими власниками: надання земельної ділянки у власність, виділена управлінням, продаж та націоналізація. В Краї на відміну від інших частин країни не було викуплено жодного га землі. Найбільше така практика була поширена в Чехії. Щодо інших видів практик, то в Підкарпатській Русі була найбільш поширеною практика виділення землі управлінням.

Щодо інших земель, то на території Краю були поширені всі види передачі землі новим власникам, які до того ж майже порівну поширені і активно використовувались.

Щодо технічних культур, то на території Підкарпатської Русі було поширене вирощування тютюну. Воно було суворо регламентованим, оскільки виробництво тютюнових виробів та їх продаж були державною монополією. Кожен, хто хотів вирощувати тютюн, мав подати до Державної контори довідку (так звана заява) на закупівлю тютюну в Берегові. Він, як єдиний, мав право купувати тютюн у виробника безпосередньо або через уповноважені компанії. З 1924 року дозволено тільки вирощування тютюну власникам землі площею не менше 0,5 кв. км (1¼ га), або муніципалітетам і кооперативам, які мають землю площею не менше 2 ½ га (Dostal, 1933: 118).

Що стосується врожайності з гектара, то вона все ще відставала від середньої по країні, до якої тепер була включена Словаччина, тому Підкарпатська Русь також відставала в урожайності кукурудзи. З іншого боку, треба сказати, що врожайність з гектара на Підкарпатській Русі зростала лише поступово (Zadansky, 2022: 67).

У Підкарпатській Русі низовини мали сприятливі умови для вирощування винограду. Хоча у 1920 році виноградники займали лише 3492 га, на Підкарпатську Русь того року припадало майже 20% виробництва вина в цілій Чехословаччині,

оскільки був високий урожай з гектара як винограду, так і перш за все винного мосту: середній 15–20 га на гектар. Середнє річне виробництво вина в 1920-х роках становило 70 000 гл. (Zadansky, 2022: 70).

У 1928 році в Чехословаччині було 16 988 га виноградників, з них 14 758 га були необроблені. Вихід суслу склав 354 917 гл, з яких після бродіння одержано 323 217 гл вина (21,9 гл на 1 га). Переважна більшість вина надходить зі Словаччини (164 490 гл) і Підкарпатської Русі (81 296 гл). 4340 гл надходить з Богемії та 73 091 га з Моравії (Statistický přehled republiky Československa, 1930: 74).

Ще однією придатною галуззю сільського господарства вздовж Тиси було плідівництво. Більшість фруктів споживали виробники, сушили або використовували для виробництва дистилляту. Наприклад тільки сливовиця офіційно вироблялася щорічно близько 4000 гектолітрів. Збуту фруктів, особливо яблук, не було, бо відстань до ринків у Чехії була надто великою (Drahny, 1923: 54).

Підкарпатська Русь мала відносно сприятливі умови для тваринництва, особливо для скотарства. В першу чергу це було скотарство, особливо м'ясне. Досить поширеним було й розведення коней, особливо витривалої гуцульської породи, яка добре зарекомендувала себе під час Першої світової війни. Вівчарство поширювалося також у східних областях, де Підкарпатська Русь перевищувала середні показники по країні (подібно до Словаччини). Натомість у свинарстві Підкарпатська Русь відставала від Чехії та Словаччини. У гірських районах розводили переважно кіз.

Впродовж п'яти років на території Краю значно зросла кількість коней, овець та свиней, що зумовлено значним врожаєм кормових культур, а також використанням коней для господарських справ. В цей же час значно скоротилась кількість великої рогатої худоби, кількість кіз майже не змінилась. Це може свідчити про те, що в регіоні знизилось виробництво молочних продуктів, а також зменшилось використання худоби для господарських справ, де їх замінили коні.

У двох східних країнах республіки коней розводять порівняно більше, ніж у Богемії, Моравії та Сілезії, оскільки в них переважає клімат внутрішнього типу, де корисні властивості великої рогатої худоби нижчі, ніж у приморських районах (низькі надої, неможливість використання великої рогатої худоби в жарку погоду як прикриття) і там, де степовий клімат викликає біль у вухах росла худа, міцна і здорова порода коней. У трьох західних країнах вирощують велику рогату худобу відносно більше, ніж у Словаччині, тоді як худоби в Підкарпатській Русі досить багато, оскільки більшість сільськогосподарських господарств є дрібними та карликовими. Козівництво здебільшого зосереджено в західних країнах республіки, оскільки молочної продуктивності корів тут недостатньо для промислового виробництва.

Вівчарство ж зосереджено майже виключно в Словаччині та Підкарпатській Русі; оскільки немає місця для прямого споживання молока, головним чином випасають овець на великих пасовищах, які, крім вовни та м'яса, забезпечують молоко, яке можна транспортувати на віддалені ринки у вигляді сиру. У західних країнах свинарство трохи сильніше, ніж у східних. Свійські тварини були виснажені війною; після війни її статус швидко зріс і в 1925 році вже значно перевищив довоєнні показники. Проте по деяких позиціях виявилось менше поголів'я не лише порівняно з 1910 роком, а й порівняно з 1920 роком. Наприклад, тепер уся велика рогата худоба приблизно на 100 000 шт. більше, ніж у 1910 р., у 1925 р. ще не досягла довоєнного рівня (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 79).

Отже, як можна побачити на території Підкарпатської Русі було надзвичайно мало ослів та мулів. Це було зумовлено тим, що в регіоні населення використовувало більше коней та буйволів як основну тяглову силу в господарствах. Відповідно найбільше буйволів в республіці було в Підкарпатській Русі.

Також в силу природних умов та ландшафту в краї було дуже розвинене вівчарство, яке було поширеним загалом в гірських районах Краю. Також в регіоні найменше в республіці було поширеним

Таблиця 5

Перепис худоби за 1920 і 1925 рр. У Підкарпатській Русі

Роки	Коні	Худоба	Вівці	Кози	Свині
1920	23 326	237 755	107 762	19 970	51 601
1925	38 006	204 098	117 343	20 037	69 689 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 74).

Таблиця 6

Загальна кількість свійських тварин в Чехословаччині станом на 1925 р.

Худоба	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Республіка
Коні	279 079	176 678	246 439	38 006	740 202
Мули	863	625	629	21	2138
Осли	110	198	1485	37	1730
Велика рогата худоба	2 406 115	1 045 399	1 035 768	204 098	4 691 320
Буйволи	2	–	265	983	1250
Вівці	87 063	22 782	633 940	117 343	861 128
Кози	706 391	439 882	78 391	20 037	1 244 701
Свині	1 096 138	734 521	638 853	69 689	2 539 201
Кролики	749 346	371 591	99 357	4571	1 224 868
Птиця	9 660 470	4 593 055	3 175 371	513 386	17 942 282 (Statistický přehled republiky Československé, 1930: 69).

кролівництво, яке порівняно з іншими регіонами як Словаччина чи Чехія, було розповсюдженим.

У 1933 році, тобто через десять років, ситуація виглядала так: у районі вирощування зернових більше половини землі було заболочено і використовувалося під пасовища (Rychlík, 2016: 113).

Отже, на початок 1930-х рр. відбувся приріст орних земель, виноградників і пасовищ, що зумовлено збільшенням вирощування технічних культур, а також розвитком виноградарства, яке в 1930-х рр. стало помітно успішним заняттям серед населення регіону, збільшенням кількості худоби, зокрема коней та овець для м'яса, молока і коней як основну тяглову

силу в селі. Однак, все цього було замало, щоб покрити весь дефіцит серед населення Підкарпатської Русі.

Щодо зернові, кормових та технічних культур то вони вирощувалися на 67,71% площі ріллі, кукурудза – 20,12%, озима пшениця – 14,71%, овес – 12,69%, озима пшениця м 10,7%, ячмінь – 1,81%. У згаданому році коренеплоди займали 18,73% ріллі, 16,66% осоки становила картопля і 0,94% буряки кормові. На решті площ вирощували кормові рослини (9,04%), овочі (0,71%) та бобові (бобові) (1,27%). Тютюн і коноплі становили 2,22%. 2,87% було перелогом (Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I, 1935: 17).

Таблиця 7

Порівняння площі посівів 1928 та 1930 рр. з площами посівів виявлених під час перепису сільськогосподарських угідь 1930 р. в га

Вид земельної ділянки	площа		Площа у 1930 р	
	1928 р.	1930 р.	В абсолютних цифрах	У відсотках
Загальна площа, з яких:	1 259 703	1 260 286	+583	+0,05
Орна земля	227 906	246 006	+18 100	+7,94
Луги	173 542	157 728	-15 814	-9,11
Сади	11 528	7258	-4270	-37
Виноградники	3210	3627	+417	+13
Пасовища	184 551	187 098	+2547	+1,38
Загалом	600 737	601 717	+980	+0,16
Ліси	613 760	608 717	-4977	-0,81
Ставки, озера, болота	3296	7762	+4466	+13,5
Забудовані території	41 910	42 024	+144	+0,27
Непридатні землі	658 966	658 569	-397	-0,06 (Sčítání zemědělských závodů v republice Česko-slovenské podle stavu dne 27. Května 1930. Díl I, 1935: 17).

Найважливіші сільськогосподарські культури щодо площі сільськогосподарських угідь, станом на 1930 р.

Площа с/г угідь у га	Виробнича площа		Загалом	Виробнича площа		Загалом
	амбарні	кормові		амбарні	кормові	
	Злаки			Коренеплоди		
До 1 га	2876	1596	4472	1177	1682	2859
1-10	62 919	29 625	92 544	13 668	17 277	30 945
10-50	26 158	10 972	37 130	3368	4446	7815
50-100	2695	332	3027	267	115	382
>100	14 764	508	15 272	1428	256	1684
загалом	109 412	43 034	152 446	19 909	23 777	43 687
	Виробнича площа		Загалом	Виробнича площа		Загалом
	Амбарні	кормові		амбарні	кормові	
	Технічні культури			Овочі		
До 1 га	32	47	79	16	50	65
1-10	1168	1296	2464	194	753	948
10-50	641	419	1060	102	290	892
50-100	195	7	203	18	9	27
>100	1445	47	1491	45	12	57
загалом	3481	1816	5297	375	1114	1489 (Sčítání zemědělských závodů v repu-blice Česko-slovenské podle stavu dne 27. května 1930. Díl IV, 1935: 26).

Отже, найчастіше населення засівало кормовим насінням сільськогосподарські угіддя від 1 до 50 га. На цих угіддях населення засівало від 15 до 40–50% території виключно кормовими коренеплодами, овочами й технічними культурами для худоби або для виробництва інших готових продуктів чи товарів для продажу.

Щодо амбарних культур або таких, що використовуються в приготуванні їжі то ними засівали дані території тільки на 30–40%. Тільки злаковими культурами засівали значні території незалежно від їх площі, хоча угіддя передані під засів кормовими злаками теж були значними і в деяких випадках як площі угідь від 1 до 50 га, то тут засівалось приблизно від 35–50% від всієї площі.

Однак, площі сільськогосподарських угідь від 50 га і більше засівались переважно амбарними культурами незалежно від того яка це культура: злаки, технічні культури, коренеплоди чи овочі. Це може свідчити про те, що великі землевласники більшість зібраного врожаю амбарних культур відправляли на експорт, а також заповнювали ним внутрішній ринок.

Основою скотарства було випасання худоби на луках, що простягалися в лісосмузі. Вони починалися на висоті 1150–1300 м у букових лісах і 1250–1500 м у хвойних (смерекових) лісах.

Колись високогірні луки належали здебільшого державі (у 1930 р. загалом 35 022 га), яка орендувала їх під випас (Machacek, 2022: 546). Худобу можна було випасати на луках протягом усього вегетаційного періоду, тому не було необхідності виганяти її вночі в нижні села (Rychlik, 2016: 115).

На території Підкарпатської Русі загалом були найбільш поширеним розведення великої рогатої худоби, свиней та овець, а також птиця (кури, гуси, качки, індики та інші). Загалом основна кількість всіх свійських тварин розводилась в невеликих господарствах до 20 га. Це було обумовлено тим, що значна кількість населення володіли дрібними та малими господарствами і намагалась таким чином компенсувати недостатню кількість сільськогосподарських угідь для вирощування різноманітних культур, а також на продаж для забезпечення себе засобами для існування. Великі ж господарства від 50 га і більше мало розводили худобу, коней чи птицю. Однак вони досить широко і успішно розводили овець заради вовни, яка йшла на продаж як сировина.

У середині 1930-х років на луках випасалося 89% овець і корів, тоді як на лісових пасовищах і перелогах відповідно лише 4,7% і 6,6%. Велику рогату худобу вивозили з Підкарпатської Русі в західні райони держави, однак у порівнянні з сіль-

Таблиця 9

Тваринництво відповідно до сільськогосподарських угідь станом на 1930 р.

Вид сільськогосподарських тварин	Чехія	Моравія і Сілезія	Словаччина	Підкарпат. Русь	Загалом
Коні	228 709	150 924	265 998	42 082	687 713
Худоба	2 276 251	1 004 545	1 033 056	209 534	4 523 386
Свині	1 173 294	845 766	758 637	129 670	2 907 367
Вівці	64 158	21 999	612 677	120 875	819 709
Кози	476 508	350 012	54 747	9676	890 943
Птиця	1 424 585	8 320 031	8 558 543	1 349 346	32 473 745 (Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930 Díl IV, 1935: 119).

ськогогосподарськими тваринами там підкарпатські забійні тварини мали меншу вагу. Причиною стала нестача якісних кормів. Можливість експорту за кордон була обмежена через заходи захисту Угорщини та Румунії (Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I, 1935: 121).

Висновки. Отже, на розвиток сільського господарства, тваринництва, садівництва та інших видів городництва впливали особливі природно-кліматичні умови Підкарпатської Русі, які дозволили їй значно поживити та розширити розвиток цих галузей. Загалом населення регіону, зокрема невеликі господарства засівали орні угіддя кормовими культурами (злакові, кукурудза, овочі, коренеплоди) і тільки приблизно 20–35% їстівними культурами. Це може бути зумовлено специфікою регіону, де загалом розвивалось більше тваринництво. Зокрема розведення коней, буйволів як тяглової сили, велику рогату худобу та кіз для виготовлення м'ясо-молочної продукції, птицю та овець, особливо в гірських районах для виробництва вовни та молочної продукції, яка в більшості відправлялась на ринок, як зовнішній так і внутрішній. Більш великі господарства від 20 га і більше сіяли в основному їстівні культури, яким

наповнювали внутрішній ринок. Однак все ж цього було замало, щоб задовольнити всі потреби населення, тому значна частина сільськогосподарської продукції завозилась із Словаччини чи інших регіонів.

Також позитивний вплив на розвиток сільського господарства Підкарпатської Русі вплинула земельна реформа 1927 р., яка впорядкувала всі сільськогосподарські землі. Незначна частина земель залишилась за колишніми власниками, а більша частина як орних так і земель на кшталт пасовиськ, лугів була розподілена між новими власниками на основі паїв. Це дало поштовх розвитку населенню Краю. Адже, до цього часу більшість населення мала вкрай мало землі для ведення господарства, але завдяки реформі вони змогли почати розвиватись і давати перші плоди своєї праці у вигляді врожаю та грошей за вироблену продукцію. Частину з якої вони віддавали орендарям в якості плати за користування землею.

Однак, попри це Підкарпатська Русь відставала від більш розвинених регіонів як Чехія чи Сілезія, навіть Словаччина в багатьох випадках була більш успішною ніж Підкарпатська Русь, яка тільки почала ставати на рейки економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chmelář J., Klíma S., Nečas J. Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. Praha: Orbis. 1923. 215 s.
2. Drahny V. Zemelství na Podkarpatske Rusi. Praha. 1923. 110 s.
3. Dostal J. Podkarpatska Rus. 2. Vyd. Praha 1936. 280 s.
4. Kopie zpravy Zasobovací uradu pro Civilni spravu ze dne 6. 1920. 256 s.
5. Machacek L. Podkarpatoruske zemedelství v rámci byvale Československe republiky. Praha. 1939. 700 s.

6. Rychlík J., Rychlíková M. Podkarpatska Rus v dejinah Československa 1918–1946. Vyshehrad. 2016. 239 s.
7. Statistický přehled republiky Československé. Praha: státní úřad statistický. 1930. 154 s.
8. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl IV. 1935. 148 s.
9. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. Díl I. 1935. 152 s.
10. Zadansky J. Hospodarsky a socialny vyvoj Podkarpatskej Rusi. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 2022. 192 s.

REFERENCES

1. Chmelář J., Klíma S., Nečas J. 1923. Podkarpatská Rus: Obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových. [Subcarpathian Rus: A picture of natural, economic, political, ecclesiastical, linguistic and educational conditions]. Praha: Orbis. 215 s. [in Czech].
2. Drahny V. 1923. Zemedelství na Podkarpatske Rusi. [Agriculture in Subcarpathian Rus]. Praha: Orbis. 110 s. [in Czech].
3. Dostal J. 1936. Podkarpatska Rus. [Subcarpathian Rus]. 2. Vyd. Praha: Československy klub turistů. 280 s. [in Czech].
4. Kopie zpravy Zasobovací uradu pro Civilni spravu ze dne 6. 1920. 1921. [Copy of the report of the Supply Office for Civil Administration dated 6. 1920]. Praha: Narodnilisty. 256 s. [in Czech].
5. Machacek L. 1939. Podkarpatoruske zemedelstvi v ramci byvale Československe republiky. [Subcarpathian agriculture within the former Czechoslovak Republic]. Praha: Orbis. 700 s. [in Czech].
6. Rychlík J., Rychlíková M. 2016. Podkarpatska Rus v dejinah Československa 1918–1946. [Subcarpathian Rus in the history of Czechoslovakia 1918–1946]. Praha: Vyshehrad. 239 s. [in Czech].
7. Statistický přehled republiky Československé. 1930. [Statistics overview of the Republic of Czechoslovakia]. Praha: státní úřad statistický. 154 s. [in Czech].
8. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. 1935. [Census of agricultural plants in the Czechoslovak Republic as of May 27, 1930.] Díl IV. Praha: Státní úřad statistický. 148 s. [in Czech].
9. Sčítání zemědělských závodů v republice Československé podle stavu dne 27. května 1930. 1935. [Census of agricultural plants in the Czechoslovak Republic as of May 27, 1930]. Díl I. Praha: Státní úřad statistický. 152 s. [in Czech].
10. Zadansky J. 2022. Hospodarsky a socialny vyvoj Podkarpatskej Rusi.. [Economic and social development of Subcarpathian Rus. Association of the Rusyn Intelligence of Slovakia]. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 192 s. [in Czech].

УДК П 930.85

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-2>

Дмитро КЮСОВ,
 orcid.org/0000-0002-2336-3766
 здобувач PhD кафедри історії та філософії
 Бердянського державного педагогічного університету
 (Запоріжжя, Україна) kiosov.d.97@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ НОВОРІЧНИХ РОЗВАГ В ПОРТОВИХ МІСТАХ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Стаття присвячена аналізу процесів трансформації святкового дозвілля в портових містах Північного Приазов'я протягом другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Розглядаючи динаміку змін у формах та змісті святкування, зосереджуються увага на впливі модернізаційних процесів на традиційну культуру дозвілля міських громад. В статті детально аналізуються такі аспекти, як процес трансформації різдвяних і новорічних свят, вплив урбанізації та глобалізації на святкові традиції, а також роль громадських ініціатив і благодійності у формуванні святкового простору міст. Особливу увагу приділяється взаємодії між традиційними та новими формами святкування, які відображають зміни соціальних настроїв та культурних практик у регіоні. Крізь призму святкового дозвілля розкривається ширший контекст соціокультурних змін, що супроводжували модернізацію міського життя в портових містах Північного Приазов'я.

В рамках аналізу трансформації святкового дозвілля в портових містах Північного Приазов'я особливе місце займає розгляд звичаїв, пов'язаних із новорічними ялинками та святковою торгівлею. Ця тема відображає не лише культурні та соціальні зміни, але й економічну динаміку міського життя кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Традиція встановлення новорічних ялинок, що прийшла до Північного Приазов'я з європейських країн, стала важливим елементом святкової культури міських громад. В статті детально описується, як цей звичай поступово вкорінювався у місцевому контексті, адаптуючись до місцевих традицій та звичаїв. Автори звертають увагу на різноманітність форм святкування Нового року, що включали як релігійні, так і світські елементи, зокрема організацію благодійних акцій та розважальних заходів біля ялинок для дітей та дорослих.

Святкова торгівля в період новорічних свят стала важливою частиною міської економіки, сприяючи розвитку торговельних відносин та підприємницької активності. В статті аналізується, як міські ринки та ярмарки перетворювалися на місця жвавої торгівлі подарунками, святковими прикрасами та делікатесами, відображаючи зростаюче споживання та розширення товарного асортименту.

Таким чином, розділи про новорічні ялинки та святкову торгівлю демонструють, як культурні інновації та економічні зміни взаємодіяли у процесі формування нових форм святкового дозвілля в портових містах Північного Приазов'я, відображаючи загальні тенденції модернізації міського суспільства.

Ключові слова: портові міста, Північне Приазов'я, свята, розваги, ярмарки, Новий Рік, Різдво, модернізація, урбанізація.

Dmytro KIOSOV,
 orcid.org/0000-0002-2336-3766
 Postgraduate student at the Department of History and Philosophy
 Berdysk State Pedagogical University
 (Zaporizhzhia, Ukraine) kiosov.d.97@gmail.com

TRANSFORMATION OF NEW YEAR'S ENTERTAINMENT IN THE PORT CITIES OF THE NORTH PRIAZOVIA (SECOND HALF OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY)

The article is devoted to the analysis of the processes of transformation of holiday leisure in the port cities of the Northern Azov region during the second half of the 19th and early 20th centuries. Considering the dynamics of changes in the forms and content of celebrations, attention is focused on the impact of modernization processes on the traditional leisure culture of urban communities. The article analyzes in detail such aspects as the process of transformation of Christmas and New Year holidays, the impact of urbanization and globalization on holiday traditions, as well as the role of public initiatives and charity in shaping the festive space of cities. Particular attention is paid to the interaction between traditional and new forms of celebration that reflect changes in social attitudes and cultural practices in the region. Through the prism of festive leisure, the wider context of socio-cultural changes accompanying the modernization of urban life in the port cities of the Northern Azov region is revealed.

As part of the analysis of the transformation of holiday leisure in the port cities of the Northern Azov region, a special place is occupied by the consideration of customs related to New Year's trees and holiday trade. This theme reflects not only cultural and social changes, but also the economic dynamics of urban life in the late 19th and early 20th centuries.

The tradition of setting up New Year's trees, which came to the Northern Azov region from European countries, has become an important element of the festive culture of urban communities. The article describes in detail how this custom gradually took root in the local context, adapting to local traditions and customs. The authors draw attention to the variety of forms of celebrating the New Year, which included both religious and secular elements, in particular, the organization of charity events and entertainment events near the Christmas tree for children and adults.

Festive trade during the New Year holidays has become an important part of the city's economy, contributing to the development of trade relations and entrepreneurial activity. The article analyzes how city markets and fairs were transformed into places of lively trade in gifts, holiday decorations and delicacies, reflecting the growing consumption and expansion of the product range.

Thus, the chapters on Christmas trees and holiday trade demonstrate how cultural innovations and economic changes interacted in the process of forming new forms of holiday leisure in the port cities of the Northern Azov region, reflecting general trends in the modernization of urban society.

Key words: port cities, Northern Azov region, holidays, entertainment, fairs, New Year, Christmas, modernization, urbanization.

Постановка проблеми. Полягає в необхідності дослідити процеси трансформації святкового дозвілля в портових містах Північного Приазов'я протягом другої половини XIX – початку XX століття. Ця проблематика охоплює аналіз змін у формах та змісті святкувань, які відбувалися під впливом модернізаційних процесів, урбанізації та економічного розвитку.

Основна проблема, яка стоїть перед дослідженням, полягає в тому, щоб з'ясувати, як взаємодіяли та адаптувалися традиційні та новітні форми святкового дозвілля в контексті швидких соціально-економічних змін, що супроводжували міське життя в цей період. Це передбачає детальне вивчення таких аспектів, як:

Вплив глобалізації та культурних обмінів на локальні святкові традиції; роль святкового дозвілля в процесах формування міської культурної ідентичності; Зміни в організації святкових заходів, зокрема, впровадження новорічних ялинки та розвиток святкової торгівлі; Вплив економічних змін на святкове дозвілля міського населення; Роль громадських ініціатив і благодійності у розвитку святкової культури. З'ясування цих питань дозволить глибше зрозуміти, як формувалося та еволюціонувало святкове дозвілля в міському контексті, відображаючи загальні тенденції соціальних перетворень в умовах модернізації.

Аналіз досліджень. Дослідників в цілому цікавили більш широкі теми, це і діяльність театрів міст Північного Приазов'я що відображені в дисертації Ольги Демідко: «Театр у соціокультурному житті Північного Приазов'я (середина XIX–XX ст.)» де були проаналізовані важливі простори розважальної культури.

Дослідження елементів «міського простору» висвітлено в дисертації В. Константинова: «Урбанізаційні процеси на півдні України (друга поло-

вина XIX – початок XX ст.)», для розуміння соціокультурної складової міського простору важливою розвідкою є робота В. Константиної: «Соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття)». Вкрай важливими є щоденки титулярного радника В. Крижановського, що висвітлені в роботі К. Баханова, І. Лимана: «Бердянськ в дневниках титулярного советника», що є основою відображення міського життя м. Бердянськ крізь призму жителя та свідка подій. Також основою та підґрунтям дослідження стала книга І. Лиман В. Константинова: «Повітова столиця». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1876–1893 рр.) що є джерелом в яких зафіксовані найважливіші, найцікавіші події історії Бердянська і його повіту 1876–1893 років. Цей комплекс є цінним джерелом з соціальної, економічної, духовної історії, історії повсякденності та «розоважальних» великою мірою уможливають періодичні видання, включаючи передусім місцеві газети, а також різноманітні часописи 1861–1918 рр. Важливим джерельним фундаментом стали періодичні видання що описують регіон загалом – Одеський вісник, та періодика локальна. м. Бердянськ відображено на сторінках газет «Берднское эхо», та м. Маріуполь «Маріупольская жизнь».

Мета статті – полягає в комплексному дослідженні та аналізі процесів трансформації святкового дозвілля в портових містах Північного Приазов'я в період з другої половини XIX століття та початку XX століття. Стаття прагне виявити, як модернізаційні процеси, культурні обміни та соціально-економічні зміни вплинули на форми та зміст традиційних та нових святкувань, а також оцінити роль святкового дозвілля у формуванні культурної ідентичності міських громад.

Виклад основного матеріалу. Важлива роль у рамках святкового дозвілля городян Бердянська та Маріуполя другої половини XIX ст. належала традиційним народним святкам, пов'язаним із землеробським календарем. На відміну від державних та церковно-парафіяльних їх вплив на суспільний побут основної маси населення міст Приазов'я було суттєво більшим. Річний цикл розпочинали зимові свята. Друга половина XIX ст. стала періодом формування єдиного світського святкового простору, що поєднує різдвяні, святкові та новорічні урочистості та розваги, що проходили з вечора 24 грудня по 6 січня, у період з Різдва до Хрещення.

У другій половині XIX ст. розширюється соціальне середовище та змінюється характер побутування Нового року. З напівофіційної громадської урочистості, що відзначалося в основному в «шляхетному суспільстві», Новий рік перетворюється на свято сімейне, входячи до будинків середніх і, частково, нижчих верств міського населення. Збереглося і громадське святкування Нового року у громадських зборах, у дружніх компаніях, клубах.

Початок річного циклу визначали великі зимові свята. В другій половині XIX століття формується єдиний світський святковий простір, що об'єднав різдвяні, святкові та новорічні заходи, які тривали від 24 грудня до 6 січня, періоду між Різдром та Хрещенням. На зламі століть святкові події зосереджуються навколо Різдва та Нового року. Релігійна складова Різдва завжди мала значне місце через його статус одного з ключових християнських свят.

Про традиції і специфіку святкування зазначав титулярний радник В. Крижановський у своїх щоденниках: «За свідченням В. Крижановського, християни Бердянська свято вшановували релігійні свята. Хрещення зазвичай супроводжувалося освяченням води на морі: «Освячення води на Йордані було на морі, біля пристані. Свято прекрасне: Тисячі народу прийшли і приїхали» (6 січня 1866); «З хреста величезні і балдахін, де була Йордан, висічені з льоду: ось як лід цієї зими товстий» (2–10 січня 1876). А у теплі зими освячення води відбувалося біля церкви Соборної (6 січня 1865)» (К. Баханов, І. Лиман: 2002).

В другій половині XIX століття спостерігається розширення соціального середовища святкування Нового року, що з часом стає сімейним святом, відходячи від напівофіційного громадського формату. Специфіка новорічних розваг у Північному Приазов'ї була означена тим, що зима була мертвим сезоном для портових міст, оскільки морське сполучення припинялося, і міста ізолювалися від

зовнішнього світу. В такі періоди особливо важливим ставало зайняття благодійністю та організація святкових заходів, що могли б покращити добробут місцевих мешканців. «Взимку 1888 року на тлі наближення повального голоду очевидець закликає: «Не заважало б нашим представникам місцевим дамам-патронесам зайнятися справами благодійництва. До цього спонукає кричуща потреба, злидні, голод і холод, і майбутні свята. Жадібні і зябкі...; вони і холодні, і голодні» (Одеський вестник: 1888).

«Зима – мертвий сезон для нашого міста: пароплавство припиняється, дороги стають неможливими, місто ізолюється від зовнішнього світу, діяльність припиняється, і суспільство засинає до нової навігації. Ось у такий час повної бездіяльності і не завадило б нашим представникам та місцевим дамам патронесам зайнятися справами благодійництва. До цього спонукає справжня кричуща потреба: злидні, голод і холод і майбутні свята» (І. Лиман, В. Константінова: 270).

Визначення свята як сімейного та такого, що не відповідає універсальним можливостям святкування для кожного мешканця, показує газета «Бердянское эхо» від 21 грудня 1913 р. «Предсвяткове. Наближається Різдво. Усі готуються до його зустрічі. Усюди передсвяткове пожвавлення. Кожен поспішає придбати все необхідне. Справляють обновки собі, дружинам, дітям. Тягнуть з базару будь-яку їжу, ласощі, напої. смачні! Втім, все це стосується тих, у кого є гроші, служба, багаті рідні і взагалі є та чи інша можливість належним чином зустріти і провести це світле свято. Але зовсім інші почуття, інші думки турбують душі тих, хто нічого цього не має, хто безпритульний, роздягнений і самотній. У цих нещасних замість радісного очікування в душі панує морок, гіркота й безвихідь. Обличчя їх відбивають скорботу, приховану образу і зневіру. В їхніх очах світиться заздрість, злість і ненависть голодного до ситого, роздягненого до одягненого, бездомного до того, хто живе в кам'яних палатах, хворого на здоровий... Таких скривджених долею людей всюди темрява; багато їх у нашому місті. Нехай ті, хто щасливіший за них, ото багатий, здоровий, має службу, оточений сім'єю, нехай у розпалі передсвяткової суєти не забудуть про тих, які позбавлені всього цього. Нехай вони напоють, нагодують, прихистять і обігріють їх у цей великий радісний день народження Боголюдини.

Нехай також щасливі діти на їхніх батьків і знайомих ялинки, що влаштовуються для них, запросять своїх бідних, позбавлених цього задоволення

у себе вдома, однолітків і однолітків. І які зробиють так, ті гідно відсвяткують Різдво Того, хто вчив любити ближнього, як самого себе, Того, хто помер за нас на хресті, викупляючи гріхи світу» (Бердянское Эхо, 1913: 3).

Описи святкувань, розваг, балів та благодійних акцій відображають соціальні зміни та розвиток культури дозвілля в регіоні, вказуючи на поступове формування нових традицій та звичаїв. «А ось бали В.К. Крижановський не любив. Очевидно, давали знати вік (1865 р. титулярному раднику було вже 60 років) і прихильність до домівки, а тому він описував їх з чужих слів. 1 січня 1865 р.: «Ввечері в мене були: Дружина Казначея, Сестра Богаєвська, Деросієва; все з дочками, Вчитель Т.К. Карпенко із сімейством. У Комерційних Зборах бал... До мене приходила ввечері співуча з учнів Училища». Бали вважалися тоді обов'язковим елементом культури міської еліти. Бердянці не сумують і веселяться, як можуть. Сезон клубних вечорів, журфіксів у повному розпалі. Місцеві купці дають навіть костюмовані бали, які проходять з особливим шиком» (Одеський Вестник, 1889: 2).

«...від самого свята Різдва Христового, розпочалися танцювальні збори, влаштовані старанням товариства купців. Бали та раути бувають досить часто, і на них час проводять весело так, що можна сподіватися, що час до початку посту пролетить і приємно, і скоро. Володимир Серіков» (Одеський Вестник, 1858: 29).

У губернських та повітових містах традиція вбирати ялинку з'явилася в середині ХІХ століття. «Ялинкою» стало називатися і свято, яке влаштовується з приводу Різдва, у моду увійшли бали-маскаради, що тривали весь період свят. Саме такі бали, що проходили у Бердянську у 1860-х – 1870-х роках у Комерційних Зборах, неодноразово описував у своїх щоденниках бердянський «літописець» Василь Крижанівський: «10-го Січня, Неділя... Ось уже 12-та година ночі, а у дворянському Клубі, що в будинку Фалеолога, танцюють напропало: дівчат і кавалерів скільки завгодно. При цьому всі задоволені порядком. Князь Максудов та Княгиня заохочують цю справу» (Одеський Вестник, 1865).

Як впливає із щоденників титулярного радника, веселитися бердянці вміли і 150 років тому – танцювали до упаду: «7-го Січня, П'ятниця... вчора у клубі – був бал; гостей було досить; але в танцях ненароком впав Смотритель училища Панченко та моя племінниця Віра; – Але так спритно, що не скаржаться на здоров'я» (Одеський Вестник, 1866 р.).

Учасниками цих балів була обрана публіка: міське начальство, бізнес-кола, директори контор, клерки та інші гідні особи повітового міста. «Січня 1-го дня, П'ятниця... У Комерційних Зборах бал, і чиновник Макаров наговорив на балі директору Тубіного неприємності» (Одеський Вестник, 1865 р.). Щоб благородні панове не втрачали гідності підтримки порядку на балах призначалися «чергові». Але іноді ситуація виходила з-під контролю. «10 січня в залі наших громадських зборів, під час бал-маскараду, сталася досить трагічна подія, що наробила багато галасу. Справа в тому, що серед замаскованих з'явився, в костюмі Ахілла, відставний гусарський поручик Д. Решетиллов – юнак 23 років. Ахілл, з моменту приходу в клуб, почав по-гусарськи спорожнювати пляшки і до кінця балу прийшов у той стан, коли «людині море по коліно». Насамперед на поведінку нашого Ахілла-гусара слід було б звернути увагу черговим старшинам клубу, але вони не діяли й надали Ахілла глумленню публіки, особливо єврейській, яка почала гробити над Ахіллом, мало не виштовхуючи його із зали. Ахілл вийняв з кишені револьвер, заряджений шістьма кулями, і кинувся в погоню за синами Ізраїля, що приставали до нього, втікали хто куди потрапило: ховалися інший під стіл, інший на стіл, а інші без кашкетів і шуб улетіли додому, забувши навіть про те, на балі залишилися їхні дружини, дочки. Старшини так само вийшли з клубу, надавши клубу у розпорядження войовничого Ахілла, який потім із буфету вийшов у зал і, миттєво вистрілюючи собі в ліву частину грудей, одразу повалився на підлогу. Важко пораненого знесли на квартиру, а поліцейський чиновник, що з'явився, склав про докладний акт, в якому, як кажуть, дуже рельєфно виставлена бездіяльність чергових старшин клубу, які не вжили належних заходів до попередження того, що сталося».

Це був не єдиний випадок описаний в Одеському віснику, другий випадок: «У перший же день до місцевої лікарні було доставлено 4 людей, поранених ножом. Один із них перебуває у лікарні, решта здана під опікою батьків. Один із цих останніх, син бердянського міщанина Сергія Бичихіна, хлопець років 20–21, на третій день свят віддав Богові душу. Бійка під час свят у нас – звичайне явище. Сини місцевих міщан та селян знаходять у ній велике задоволення. Я швидко пам'ятаю ще той час, коли в нашому місті щосуботи відбувалися офіційні побоїща (стіна на стіну). Ці побоїща відбувалися, здебільшого, на площі, що відокремлює місто від передмістя, Лізок. Місто та Лізки – це два ворожі табори. Але

ці ігрища-побоїща ось уже кілька років як «Півтова столиця» заборонені, а тим часом «слухка по жилочках»... розливається і немає простору душі молодецької. До того ж, наші хлопці позитивно не знають, що робити у вільний від роботи час. У них два засоби вбити час – шинок і бійка» (Одесский Вестник, 1885: 3). Тому, святковий настрій та атмосфера часто змінювались на бійки, та срілянину інколи з летальними випадками.

Згадки про організацію різдвяних ярмарків, благодійних вечорів та ялинок для дітей відображають зростаючу увагу громадськості до потреб менш забезпечених верств населення, а також бажання зробити святкування доступними для ширших кіл мешканців. Ці заходи сприяли зміцненню соціальної солідарності та розвитку міської культури.

Наприкінці XIX – початку XX століть у Російській імперії публічні ялинки почали влаштувати у будинках дворянських, офіцерських та купецьких зборів, клубах, театрах та інших громадських місцях. Маріуполь, будучи містом повітовим, також прагнув не відставати від інших міст у цьому питанні.

Маріупольцям у різних торгових точках пропонувався великий асортимент ялинкових прикрас. Вони були досить дорогими. Одним із найбільш рекламаних у місцевій газеті був магазин П. Чебаненка, там ціна набору ялинкових іграшок становила 1 рубль, 1,5 рубля, 2, 3, 5 рублів та дорожче. Від 1 до 25 рублів коштувала колекція ялинкових прикрас у «Харківській кондитерській та булочній». Там же продавалися ялинки, «святкові сюрпризи», іграшки нових винаходів та маскарадні маски.

Напередодні різдвяних та новорічних свят торговельні заклади незалежно від свого профілю прагнули нагадати про себе. Вони навмисно у грудні поповнювали свій асортимент. Вулиці Катерининська та Торгова напередодні свят були найвідвідуванішими городянами. Розширення практики проведення маскарадних балів та тематичних вечорів в портових містах Північного Приазов'я свідчить про посилення впливу європейських святкових традицій та модернізації розважальної культури. Введення нових форм святкування, таких як костюмовані вечори, сприяло розширенню кола учасників святкових подій, включаючи представників різних соціальних груп.

Розвиток міської інфраструктури та поява нових місць для відпочинку і розваг, таких як театри, кінотеатри, клуби та кафе, сприяли формуванню нового обличчя святкового дозвілля

мешканців портових міст. Ці заклади ставали центрами культурного життя, де громадяни могли зустрічатися, обмінюватися новинами та відпочивати, насолоджуючись музикою, театральними постановками чи кінопроектами.

Стосовно театрального життя та гастрольної діяльності, були і такі випадки: «Незважаючи на несприятливі умови: затишся у діловому житті міста та погану погоду, малоросійська трупа С. Глазуненка, яка гостює в нашому місті, робить добрі збори. Як ми чули, за 50 вистав, поставлених досі, антрепризою взято понад 15 тисяч рублів. Трупа Глазуненка, яка передбачала на початку закінчити гастролі тут до 20 грудня, залишається в Маріуполі на весь час свят до 20 січня» (Мариупольская жизнь, 1913).

Свято Різдва у всьому світі прийнято відзначати у сімейному колі. Не були винятком і маріупольці. А ось новорічну ніч городянам пропонували урочисто провести у громадських місцях. Наприклад, у 1912 р. у Комерційних зборах відбулися сімейно-танцювальний вечір та зустріч Нового року. Вхід був за записом, і оплата становила 1 р. 10 копійок. Кожен гість мав право пройти лише з однією жінкою. Члени зборів та студенти проходили безкоштовно. Подібні умови відвідування сімейного вечора були в Маріупольських громадських зборах, що знаходилися в будинку Д. Хараджаєва. Заможні маріупольці могли дозволити собі урочисто зустріти Новий рік у Великій концертній залі готелю «Континенталь» на вул. Харлампіївській. Вхід на вечір був виключно за записом. Для публіки грав струнний оркестр під керуванням Г. Теплового. На вечорі дамам безкоштовно роздавали бутоньєрки, а чоловікам – сигари. Святкова вечеря на 1 персону коштувала 2 р. 50 коп. Для спостереження за його приготуванням із Харкова спеціально було виписано шеф-кухаря Т. Рівненський. Слід зазначити, що на той час особливою популярністю користувалися страви французької кухні. На новорічну вечерю в «Континенталь» подавали консомі зі спаржі, дияблі (гострі запечені грінки з скибочок пшеничного хліба, змащених сумішшю тертого сиру, томату, перцю та яєць), севрюгу парову в шампанському вині, смажених молодих мулар ендівій та соління. На десерт подавали парфі зі свіжої полуниці та фрукти. З міцних напоїв пропонувалася горілка із закускою.

У зимовий час у Маріуполі особливо популярні різні зимові розваги. Наприклад, у грудні 1910 р. газета «Маріупольське життя» повідомляла про роботу ковзанки на озері Домаха біля біржі. Тут можна було взяти ковзани напрокат. Плата для дорослих складала 15 копійок, для дітей – 10 копій-

йок. Ковзанка була захищена від вітру високим парканом (Мариупольская жизнь, 1910).

Також значення мали й сезонні ярмарки, які не тільки служили місцями торгівлі, але й ставали просторами для святкувань, де місцеві майстри та купці пропонували свої товари, а вуличні артисти та музиканти розважали публіку. Це додавало міському святковому дозвіллю особливого колориту, сприяло збереженню та розвитку народних традицій.

Наприкінці грудня газета «Мариупольське життя» буквально рясніла рекламою, вона розміщувала приватні оголошення про вступ до магазинів розширеного асортименту всіляких товарів.

Великий асортимент парфумів було завезено напередодні свят аптекарський магазин І. Дворкінда. Духи «Стікс», «Амбре», «Антик», одеколони «Туга», «Наполеон», «Каприз», «Де-Амур» були досить витонченим подарунком. Флакон, що сподобався, за окрему плату упакували в спеціальну подарункову коробку. Там же можна було придбати чарівні ліхтарі, фотоапарати, термоси, сифони Прага, електричні ліхтариками. У торгових закладах міста мариупольцям пропонувалося придбати такі подарунки: дитячі іграшки, дитячі освітні ігри, гравюри, картини, книги, розкішні дрібниці для домашньої прикраси. Актуальним подарунком був календар наступного року. Відділення дитячих іграшок було відкрито спеціально напередодні свят. Його господар, пан Гольденштейн, запевняв городян у найпомірніших цінах. Англійська крамниця швейних машин пропонувала до Різдва модну новинку – поромийку «Іона», яка прала білизну пором.

До різдвяного та новорічного святкового столу до торговельних закладів міста завозилися різноманітні м'ясні та кондитерські делікатеси та вина. Напередодні їхні власники поповнювали асортимент різними кулінарними та кондитерськими вишукуваннями. До свят «Харківська кондитерська та булочна», магазини М. Урбанського та І. Дворкінда отримували товари кращих гастрономічних та кондитерських фірм Абрикосова, Ейнама, Сіу, Конрада, Бормана, Ландріна, Кромської, до уваги покупців також пропонувався великий вибір свіжих цукерок, швів ін Господар одного з них, пан М.Ф. Урбанський проводив відпустку товарів під своїм особистим наглядом. У ковбасно-гастрономічний магазин до свят були завезені копчені житомирські та тамбовські стегенця, різне фаршування – качок, пулярок, поросят та паштети.

«Вина кращих російських та закордонних марок», а також великий вибір горілки, конья-

ків, лікерів продавали у гастрономічній лавці М. Урбанського та у винно-гастрономічному магазині «У Абуладзе». Там же пропонувалися фрукти та цукерки. За помірнішими цінами вина до свят пропонувалися у винних льохах. Особливо важливим аспектом святкового дозвілля ставало залучення дітей та молоді до участі в святкових заходах» (Мариупольская жизнь, 1910).

Газета «Мариупольская жизнь» за 29 грудня 1913 року описує про проведення новорічних святкувань в усіх школах міста. «25 грудня у театрі братів Яковенко було встановлено ялинку для учнів усіх початкових шкіл міста. Театр був переповнений дітьми; були присутні понад 1000 осіб; Крім дітей, на ялинці були також дорослі. Ялинка пройшла дуже жваво. Слід зазначити, що задумана програма дитячого свята – ялинка була виконана бездоганно. Маленькі учасники ігор, живих картин тощо. були нагороджені дружніми оплесками. Організація ялинки зажадала, ймовірно, чимало праці та енергії з боку організаторів».

Наказ керуючого навчальним округом від 6 травня 1896 року за № 6434. Подяка начальника округу: 1. Почесному піклувальнику Бердянської чоловічої гімназії Владиславу Еразмовичу Гаєвському – за принесення в дар цієї гімназії портрета Його Імператора ста п'ятдесяти руб. на влаштування танцювального вечора для учнів гімназії під час минулих різдвяних свят (Циркуляр Одеського навчального округу, 1896: 227).

Ялинка для дітей усіх початкових шкіл: «На прохання уповноваженої наради вчителів початкових шкіл міської та земської управами на влаштування шпалер ялинки для дітей міських початкових шкіл видано посібник міською управою 50 руб. і земською управою – 50 руб. Уповноважена нарада звернулася з проханням про допомогу на влаштування ялинки до товариства тверезості та до товариства мариупольських греків, нащадків вихідців із Криму. Прохання вчителів буде повідомлено правлінням товариства греків загальним зборам товариства, призначеним на 16 грудня» (Мариупольская жизнь, 1912).

Коррективи в святкування внісла Перша світова війна. В 1914 р. почалася Перша світова війна. Вона не торкнулася безпосередньо міста Бердянськ та Маріуполь, але відклала певний відбиток на все його життя. Багато людей воювали на фронті, самі міста знаходилися в тилу. Сюди стікалися біженці з прифронтових територій, приїжджали на відпочинок солдати та інваліди з передової. На допомогу армії міська громадськість періодично влаштовували благодійні вечори, кошти яких йшли на допомогу бійцям.

В 1915 р. вже не рясніє «Маріупольське життя» рекламними оголошеннями про великий асортимент різдвяних подарунків, вона сповнена зведення з фронту. Війна вимагала нових і нових вкладень. Тепер різдвяні та новорічні свята були не такі веселі та безтурботні, вони служили додатковим приводом для збору коштів. Так, наприклад, у грудні 1915 р. Маріупольський міський комітет Всеросійського союзу міст закликав надіслати подарунки фронтовикам до свята Різдва Христового. Внести посильний внесок городяни могли грошима або принісши подарунок в окремому пакеті, куди дарувальнику пропонувалося вкласти листівку для відповіді. Що могло втішити бійця на фронті напередодні свят? Чоботи, панчохи, тепла білизна, рукавички, жилети, шарфи, тютюн, цигарки, сірники, мило, свічки, цукор, чай, поштовий папір, олівці, конверти та ін. Такий перелік припустимих речей пропонував комітет. Подарунки приймалися до 10 грудня (адже вони мали бути доставлені до Різдва!) в конторі Д. Хараджаєва на вулиці Таганрозької, в Міській управі і в конторі В. Вальтона на вул. Георгіївській.

У лазаретах. «Сартанський церковний гурток напередодні свята. Різдва Христового зробив серед селян с. Сартани збирання живністю. Живність у кількості п'яти баранів, 30 курей, 3 індичок і, крім того, 20 шматків сала та кількох хлібів, була доставлена до Маріуполя та передана маріупольському повітовому комітету з надання допомоги пораненим та призначена на покращення святкового столу у лазаретах повітового комітету. – У всіх місцевих лазаретах було влаштовано ялинки з подарунками для поранених. Ялинки були влаштовані за широкого сприяння місцевих жіночих гуртків» (Маріупольська жизнь, 1914).

Про різдвяні подарунки для армії. «Маріупольський повітовий військовий начальник просить усіх бажаючих відправити в діючу армію різдвяні посилки, як іменні, так і безіменні, доставляти їх упакованими, але остаточно не заробленими в управління військового начальника не пізніше 7 грудня. Посилатися в діючу армію можуть консерви, шоколад, какао, чай-цукор, тютюнові видам, різні солодоші, крім варення, медикаменти у сухому вигляді, білизна та всі предмети одягу-взуття та спорядження. Не будуть прийматися для відсилання в діючу армію продукти, що швидко псуються, міцні напої та різні рідини» (22 грудня 1914 року).

Для надання допомоги військовополоненим, які перебувають у ворожих країнах, Жіночий гурток Маріуполя провів благодійну акцію. Розпо-

рядчий комітет гуртка під головуванням Д. Хараджаєва пропонував зустріти 31 грудня 1915 р. новорічну ніч у готелі «Континенталь» за вечерею, яка коштувала 6 рублів з персони. У день Різдва, 25 грудня, у місті та на заводах було відкрито кінематографи. З дозволу Катеринославського губернатора та Катеринославської духовної консисторії половину всього валового збору кінематографи перерахували на користь рухливого шпиталю від населення всієї Катеринославської губернії.

Досить цікавою є стаття в газеті «Маріупольская жизнь» в ній описано традиції святкування Різдва в Англії крізь призму війни: «Відповідно до цього підрахунку загальна сума різдвяних витрат сягає англійців одного мільярда франків.

Ця цифра не видається перебільшеною тим, хто бачив, як справляють англійці Різдво. Насамперед, на одні подарунки витрачається – 625 мільйонів франків. Різні страви та пиття обходяться на святах не менше 125 мільйонів франків. На одні різдвяні листівки англійці витрачають 65 мільйонів франків, і їх поштові витрати зростають у святковий час до 75 мільйонів. На розваги, на відвідування театрів та кінематографів витрачається 50 мільйонів франків, витрата на різдвяні ялинки та на квіти буває не менше ніж 7.500.000 франків. Знамениті гілки омели, що прикрашають за традицією кожен англійський дім обходиться у дві 500 000 франків. Вся ця колосальна сума, що перевищує у два з половиною рази лондонський бюджет, була б цілком достатньою для того, щоб упродовж п'яти років утримувати всі госпіталі, притулки та благодійні установи Лондона» (Маріупольская жизнь, 1910).

Так, дійсно зміни в святковому дозвіллі міст портів Північного Приазов'я також відбивали глобальні тенденції того часу, включаючи вплив індустріалізації, урбанізації та культурного обміну між країнами а також Першою світовою війною. Це сприяло появі нових форм розваг та святкових традицій, що відображали динамічний розвиток суспільства та його адаптацію до змінюваних умов життя.

Висновки. Таким чином, трансформація святкового дозвілля в портових містах Північного Приазов'я відбувалася під значним впливом соціально-економічних змін, культурних обмінів та процесів урбанізації, що супроводжували модернізацію міського суспільства.

Традиційні святкові звичаї пройшли значну еволюцію, адаптуючись до змінених умов життя міського населення, з одночасним збереженням культурної спадщини та ідентичності. Впровадження нових форм святкування, зокрема ново-

річних ялинок та розвитку святкової торгівлі, відображає вплив європейських культурних практик та споживчих тенденцій на місцеві традиції. Громадські ініціативи та благодійність відіграли важливу роль у формуванні святкового дозвілля, сприяючи соціальній інтеграції, зміцненню спільноти та розвитку місцевої культури дозвілля. Розвиток святкової торгівлі не лише стимулював

економічне зростання, але й сприяв формуванню нових споживчих звичок та культурних практик серед міського населення.

Місцеві та глобальні впливи на святкове дозвілля демонструють взаємодію локальних традицій із глобальними культурними тенденціями, що зумовило появу унікального синтезу культурних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К., Лыман И. Бердянск в дневниках титулярного советника. Запорожье : Просвіта, 2002. 188 с.
2. Демідко О. Театр у соціокультурному житті Північного Приазов'я (середина XIX–XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Маріуполь, 2019. 20 с.
3. Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 596 с.
4. Константинова В. М. Урбанізаційні процеси на півдні України (друга половина XIX–початок XX ст.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Запоріжжя, 2010. 398 с.
5. Константинова В.М. Соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття). Запоріжжя, 2011. 100 с.
6. «Повітова столиця». Літопис історії Бердянська очима кореспондентів «Одеського Вісника» (1876–1893 рр.). Бердянськ; Невинномиськ : Тандем – У, 2007. 378 с.
7. Праздничное. *Бердянское Эхо*. 1912. 21 груд. С. 3.
8. Циркуляр по Одесскому учебному округу. – 1896. – № 5. – С. 262.
9. Одесский вестник. Одеса, 1868–1892.
10. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1913. 4 декабря.
11. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1913. 19 декабря
12. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1914 року. 17 декабря
13. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1915. 28 декабря.
14. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1914 року. 22 декабря
15. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1912. 25 декабря.
16. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1911. 23 декабря.
17. Мариупольская жизнь: общественная, политическая и литературная газета. Мариуполь, 1913. 29 декабря.

REFERENCES

1. Bakhanov K., Lyman Y. (2002) Berdiansk v dnevykakh tytul'arnoho sovetnyka. [Berdiansk in the diaries of titular adviser V.K. Kryzhanovsky]. Zaporozhe : Prosvita, 188 s. [in russian].
2. Demidko O. (2019) Teatr u sotsiokulturnomu zhytti Pivnichnoho Pryazovia (seredyna XIX–XX st.) [Theater in the socio-cultural life of the Northern Azov region (middle of the 19th–20th centuries)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Mariupol, 20 s. [in Ukrainian].
3. Konstantinova V. M. (2010) Urbanizatsiia: pivdenoukrainskyi vymir (1861–1904 roky). [Urbanization: the South Ukrainian dimension (1861–1904)]. Zaporizhzhia : AA Tandem, 596 s. [in Ukrainian].
4. Konstantinova V. M. (2010) Urbanizatsiini protsesy na pivdni Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) : dys. ... d-ra ist. nauk : 07.00.01. Zaporizhzhia, 398 s. [in Ukrainian].
5. Konstantinova V.M. (2011) Sotsiokulturni aspekty urbanizatsiinykh protsesiv na Pivdni Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Sociocultural aspects of urbanization processes in modern Ukraine (the other half of the 19th century – the beginning of the 20th century)]. Zaporizhzhia, 100 s. [in Ukrainian].
6. «Povitova stolytsia». Litopys istorii Berdianska ochyma korespondentiv «Odeskoho Visnyka» (1876–1893 rr.). [«Povit's capital». Chronicle of the history of Berdiansk eyes of correspondents of the “Odeskiy Visnik” (1876–1893).] Berdiansk; Nevynnomysk : Tandem - U, 2007. 378 s. [in Ukrainian].
7. Prazdnechnoe. Berdianskoe Ekho. [Berdiansk echo]. 1912. 21 hrud. S. 3. [in russian].
8. Tsyrukliar po Odesskomu uchebnomu okruhu. – 1896. – № 5. – S. 262. [in russian].
9. Odesskyi vestnyk. [Odesa Gazette]. Odesa, 1868–1892. [in russian].
10. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1913. 4 dekabria. [in russian].
11. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1913. 19 dekabria [in russian].
12. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1914 roku. 17 dekabria [in russian].
13. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1915. 28 dekabria. [in russian].

14. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1914 roku. 22 dekabria [in russian].

15. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1912. 25 dekabria. [in russian].

16. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1911. 23 dekabria. [in russian].

17. Maryupolskaia zhyzn: obshchestvennaia, polytycheskaia y lyteraturnaia hazeta. [Mariupol life: social, political and literary newspaper]. Maryupol, 1913. 29 dekabria [in russian].

Володимир КЛАПЧУК,

orcid.org/0000-0003-1788-794X

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) volodymyr_klarchuk@ukr.net

Ярослава КОРОБЕЙНИКОВА,

orcid.org/0000-0002-4882-8611

кандидат геологічних наук, доцент,

завідувач кафедри туризму, рекреації та регіонального розвитку
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна) yaroslava.korob@gmail.com

Леся ПОЛЬОВА,

orcid.org/0000-0003-2971-5993

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) polyovu@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРВИННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

В Україні впроваджується реформа децентралізації. Він передбачає передачу повноважень і ресурсів на рівень територіальних громад. Проте сьогодні громади не мають інформаційної бази для ефективного управління ресурсним потенціалом. І сьогодні особливої уваги заслуговує курортно-оздоровчий туризм. Це покращить зайнятість місцевого населення, створить нові робочі місця, яких у Галичині традиційно мало. Такою ж мірою турист, який зупинявся в певних місцях, відпочиваючий у селі, курортник, який лікувався в санаторії, витрачав значні кошти на найрізноманітніші послуги. Тому дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу місцевих громад є актуальними на сьогодні. Це створить інформаційну основу для інвестиційних пропозицій щодо розвитку туризму та рекреації. Мінеральні води є одним з найважливіших курортно-рекреаційних ресурсів. Їх можна швидко й ефективно капіталізувати, створюючи більшу додану вартість, ніж інші рекреаційні ресурси. Метою дослідження є характеристика курортів Східної Галичини, інтерпретація бальнеологічного використання мінеральних вод за їх хімічним складом з метою формування на цій основі інвестиційних пропозицій для місцевих громад. Результати досліджень дозволили стверджувати, що всього в Галичині розвідано 508 родовищ мінеральних вод, з них 327 (60%) – у Східній Галичині. Найбільше це були хлоридні (67%) та сульфатні (18%) мінеральні води. 17 джерел були вуглекислими, 13 – залістими, ще 19 – різного іонного складу. За мінералізацією мінеральні води Східної Галичини часто перевищували аналоги на всесвітньо відомих курортах Європи, але в останні 100 років вони мало використовувалися в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин. На базі потужних і перспективних родовищ працювало близько десятка курортів, але деякі з них припинили свою діяльність після Першої, а потім і Другої світових воєн. Напередодні Другої світової війни в Польщі було 6 державних, 15 громадських, 6 комерційних, 23 дрібних приватних і 7 кліматичних громадських курортів, а також 38 купально-кліматичних комерційних станцій. Всього було 95 санаторіїв, з них 65 – у Галичині. Досліджені ресурси мінеральних вод дозволяють відновити їх використання в сучасних умовах. Це питання є актуальним, зважаючи на повоєнну відбудову України з метою реабілітації та лікування українських військових та цивільного населення. У статті описано хімічний склад мінеральних вод, їх розміщення, обґрунтовано можливість їх лікування та відновлення в сучасних умовах. Хімічний склад мінеральних вод дає можливість лікувати захворювання органів і систем: серцево-судинної системи, гінекологічні захворювання – Делятин, Трускавець; органів дихання – Ворохта, Делятин, Любін Великий, Трускавець; внутрішні органи, ожиріння – Моршин, Трускавець; нирок та сечовивідних шляхів, цукровий діабет – Трускавець; опорно-рухового апарату – Делятин, Любін Великий, Немирів; шкірні захворювання, ожиріння, отруєння важкими металами – Любін Великий, Немирів; туберкульоз легень, шкіри, кісток, суглобів, запальні процеси – Ворохта, Яремче.

Ключові слова: децентралізація, проект, туристично-рекреаційна галузь, курорт, хімічний склад мінеральних вод, захворювання.

Volodymyr KŁAPCHUK,
 orcid.org/0000-0003-1788-794X

*PhD hab., Professor;
 Head of the Department of Hotel, Restaurant and Resort Business
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) volodymyr_klapchuk@ukr.net*

Yaroslava KOROBEINYKOVA,
 orcid.org/0000-0002-4882-8611

*PhD, Associate Professor;
 Head of the Department of Tourism, Recreation and Regional Development
 Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) yaroslava.korob@gmail.com*

Lesia POLOVA,

orcid.org/0000-0003-2971-5993

*PhD, Associate Professor;
 Associate Professor at the Department of Hotel, Restaurant and Resort Business
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) polyovy@ukr.net*

APPLICATION OF THE RESULTS OF PRIMARY RESEARCH OF THE MINERAL WATERS OF EASTERN HALICHINA IN PROJECT ACTIVITIES OF LOCAL COMMUNITIES

Decentralization reform is being implemented in Ukraine. It provides for the transfer of powers and resources to the level of territorial communities. However, today communities do not have an informative base for effective management of resource potential. Even today, resort and health tourism deserve special attention. This will improve the employment of the local population, and create new jobs, which are traditionally too few in Galicia. To the same extent, a tourist who stayed in certain places, a vacationer in the village, and a resort visitor who was treated in a sanatorium, spent considerable money for a wide variety of services. Therefore, research into local communities recreational and touristic potential is relevant today. This will provide an informational basis for investment proposals for the development of tourism and recreation.

Mineral waters are one of the most important resort and recreational resources. They can be quickly and efficiently capitalized, creating more added value than other recreational resources.

The purpose of the study is to characterize the resorts of Eastern Galicia, and to interpret the balneological use of mineral waters based on their chemical composition, with the aim of forming investment proposals for local communities on this basis.

The results of the research allowed us to state that a total of 508 mineral water deposits have been explored in Galicia, 327 (60%) of which are in Eastern Galicia. Most of them were chloride (67%) and sulfate (18%) mineral waters. 17 sources were carbonic, 13 – ferric, and another 19 – of different ionic compositions. The mineralization of the mineral waters of Eastern Galicia often exceeded the analogs in the world-famous resorts of Europe, but they were little used during the last 100 years due to various objective and subjective reasons. About a dozen resorts operated on the basis of powerful and promising deposits, but some of them ceased their activities after the First and later Second World Wars. On the eve of the Second World War, there were 6 state, 15 public, 6 commercial, 23 small private, and 7 climatic public resorts, as well as 38 bathing and climatic commercial stations in Poland. There were a total of 95 sanatoriums, of which 65 were in Galicia. The studied resources of mineral waters allow them to resume their use in modern conditions. This question is relevant, taking into account the post-war reconstruction of Ukraine with the aim of rehabilitation and treatment of Ukrainian soldiers and civilians.

The article describes the chemical composition of mineral waters, and their location, and substantiates the possibility of their treatment and recovery in modern conditions.

The chemical composition of mineral waters makes it possible to treat diseases of the following organs and systems: cardiovascular system, gynecological diseases – Delyatyn, Truskavets; respiratory organs – Vorokhta, Delyatyn, Lyubyn Veliky, Truskavets; internal organs, obesity – Morshin, Truskavets; kidneys and urinary tract, diabetes – Truskavets; locomotor apparatus – Delyatyn, Lyubyn Veliky, Nemyriv; skin diseases, obesity, heavy metal poisoning – Lyubyn Veliky, Nemyriv; tuberculosis of the lungs, skin, bones, joints, inflammatory processes – Vorokhta, Yaremche.

Key words: *decentralization, project, tourism and recreation industry, resort, chemical composition, disease.*

Постановка науково-практичної проблеми

Кожна територіальна громада в умовах децентралізації формує власні стратегії розвитку. Проте, стратегічні плани виступають тільки як вектор розвитку, а не як практичні поради щодо реалізації запланованого. Як правило, громади не володіють інформаційною базою та відповідними методиками, які дозволятимуть реалізовувати проекти місцевого розвитку в різних галузях і туристично-рекреаційна галузь не є винятком. Для розвитку галузі місцеві територіальні громади потребують дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу ТГ, формування баз даних ресурсного потенціалу та інфраструктурної складової розвитку туризму, формування інвестиційних пропозицій розвитку окремих видів туризму, проектів планувальної організації рекреаційних та паркових зон, створення програми просування місцевого туристичного продукту на ринку послуг туризму, проектів удосконалення туристичної інфраструктури ТГ, створення екскурсійних програм в межах ТГ, консультування щодо можливості розвитку сільського туризму в ТГ. Тому актуальними на сьогодні є дослідження рекреаційно-туристичного потенціалу місцевих громад, що дозволить мати основу для інвестиційних пропозицій щодо розвитку туризму та рекреації.

Мінеральні води є одними із найважливіших курортно-рекреаційних ресурсів, вони можуть швидко та ефективно капіталізуватися та створюють більшу додаткову вартість, ніж інші рекреаційні ресурси. Перші згадки про курорти Галичини відомі з XVI–XVIII ст. Однак найбільшого розквіту бальнеологія зазнала у міжвоєнний період. Її становлення і розвиток продовжуються до сьогодні. Галузь має перспективи розвитку після війни через збільшені потреби у оздоровленні та реабілітації українців. Східна Галичина багата на родовища мінеральних вод, завдяки чому тут можна оздоровлювати мільйони осіб. На жаль, різні методики та джерела інформації, за якими здійснювалась оцінка мінеральних вод, не дають уніфікованої інформації про особливості їх іонного складу та можливості сприяти покращанню здоров'я. Тому, первинні дослідження мінеральних вод Східної Галичини є актуальним науково-практичним завданням з різним подальшим застосуванням. Матеріали первинних досліджень хімічного складу мінеральних вод Галичини у зведеному вигляді наводяться вперше, тому дане дослідження містить елементи наукової новизни.

Метою дослідження є характеристика курортів Східної Галичини, інтерпретація бальнеологічного використання мінеральних вод на основі

їх хімічного складу з метою формування на цій основі інвестиційних пропозицій місцевих громад. Об'єктом дослідження є мінеральні води Галичини, їх хімічний склад та використання. Предметом досліджень є застосування первинних досліджень мінеральних вод з метою обґрунтування проектів розвитку місцевих громад Галичини.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Важливою складовою реалізації адміністративно-територіальної реформи є формування спроможних громад, які здійснювали б ефективно управління своїми територіями, в тому числі і ресурсним потенціалом. Питанням децентралізації в Україні останні роки приділяється підвищена увага. Європейські фахівці вважають, що адміністративна реформа є однією з найуспішніших реформ на шляху України до ЄС. Цій проблематиці присвячена велика кількість робіт вітчизняних учених у галузі державного управління (Горбатьок М., 2021; Жаліло Я. А., 2019; Куценко Т. Ф., 2019; Плющ Р. М., 2016; Нижник О., 2016; Романюк С. А., 2018; Шевченко О. В., 2020). На порталі «Децентралізація» містяться рекомендації щодо різних аспектів діяльності місцевих громад (Децентралізація, 2024). Таким чином, можна стверджувати, що у науковій літературі висвітлено переважно теоретичні сторони процесу децентралізації в Україні. Загалом, з розвитком процесів децентралізації виникають різні проблеми упровадження в життя однієї із найуспішніших українських реформ.

Реалізація планів розвитку громад найбільш ефективно відбувається на засадах проектного підходу. Проте, місцеві громади стикаються з проблемою інформаційного забезпечення й обґрунтування проектів та інвестиційних пропозицій. Це стосується найперше тих проектних пропозицій, які базуються на місцевій природно-ресурсній базі. Так, на території значної кількості громад Галичини відсутні промислові об'єкти і це сприятиме розвитку рекреаційної діяльності. Тут є колосальні можливості для будівництва оздоровчих та готельно-відпочинкових комплексів. Перспективним та рентабельними є організація рекреаційної діяльності у сільських садибах, баз відпочинку, лікувально-реабілітаційних закладів, народних промислів, крафтових виробництв з переробки грибів та ягід. Перенаселення в багатьох громадах, відсутність земель сільськогосподарського призначення та ін. негативні чинники існування місцевих громад (високий рівень безробіття, відсутність джерел фінансування розвитку громад тощо), з однієї сторони, та наявні цілющі природні умови гір, потужні джерела мінераль-

них вод і ропи, зростаючий попит курортників, – з іншої, дозволяють стверджувати, що рекреаційний потенціал має виняткове значення для загального господарського життя Карпат.

Мінеральні води Галичини впродовж декількох століть цікавили вчених і практиків. Цілеспрямовані дослідження їх хімічного складу набули у ХІХ ст. Основною метою таких студій було встановлення можливості їх застосування у бальнеології. Найбільшого розквіту бальнеологія зазнала, починаючи з міжвоєнного періоду. З цього погляду, перші публікації, в яких висвітлювалися ці питання, відносяться до міжвоєнного періоду. Саме в цей час розпочалося активне використання мінеральних вод з лікувальною метою. До цього періоду слід віднести публікації наукового характеру (Lewicki S.A., 1912; Mianowski H., 1934; Piotrowskie H., 1931; Zanietowski J., 1914). З сучасних дослідників ця проблематика висвітлена у чисельних працях українських вчених (Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012; Клапчук В. М., 2013, 2014; Польова Л. В., Клапчук В. М., 2022).

Методика досліджень. При дослідженні питань використання різних бальнеологічних груп мінеральних вод Галичини застосований метод періодизації, історико-генетичний метод – послідовне розкриття зародження курортів, використання їх природних ресурсів з лікувальною метою, порівняльно-історичний метод – порівняння мінералізації джерел на окремих родовищах. Окрім того, застосовані елементи історико-системного методу, як одного з основних методів історичного дослідження окремих галузей господарювання – для аналізу матеріальної бази, способів і методів їх застосування у бальнеології.

Виклад основного матеріалу. Туристично-рекреаційна галузь серед галузей господарства є пріоритетним для багатьох місцевих громад, так як може опиратись на потужний природний та історико-культурний потенціал. Однаковою мірою турист, що перебував в окремих місцевостях, як і відпочиваючий на селі, а також курортник, що лікувався у оздоровниці, витрачає кошти за найрізноманітніші послуги, що є складовою частиною доходів об'єднаних територіальних громад. Ця діяльність традиційно була додатковим заробітком для сільського населення та підставою для розвитку туристичної галузі (Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012). На особливу увагу заслуговували джерела мінеральної води. Багатство їх на терені Карпат (понад 500) обумовлене геологічною будовою регіону. Окремої уваги заслуговувало Станіславівське воєводство, де було розвідано 176 мінеральних джерел, з яких експлу-

атувалися лише 44 (25%). Таким чином, на увагу заслуговувало дослідження мінеральних джерел, насамперед проведення хімічних аналізів.

Далі наведемо загальну характеристику окремих курортів, звернувши особливу увагу на мінералізацію (хімічний склад) вод, на базі яких здійснювалося оздоровлення та лікування курортників. Частина курортів функціонують і зараз, окремі припинили свою діяльність напередодні світових воєн. Незважаючи на це, ресурси мінеральних вод дозволяють їх відновлення у сучасних умовах. Звичайно, зважаючи на післявоєнну відбудову України з метою реабілітації, оздоровлення та лікування українських воїнів.

Лікувальний центр у Буркуті. Започаткований на межі ХІХ–ХХ ст. Вивчення хімічних властивостей буркутської води проводилося на початку ХХ ст. під керівництвом проф. Краківського університету М. Сеньковського. Встановлено, що вода мала більший вміст заліза та магнію, ніж вода на курорті Криниця, а тому була ціннішою. Мінералізація «буркутів» становила 5,77 г/л (Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012; Piotrowskie H., 1931). З початком Першої світової війни санаторій припинив свою діяльність.

Курорт Десятин. Місцева мінеральна вода є чистою соляною ропою (загальна мінералізація – 441,9 г/л, в т.ч. 211,5 г/л NaCl), що може використовуватися лише для зовнішнього застосування, тобто для лікувальних ванн та інгаляцій (Клапчук В. М., 2013). Цілющі властивості теплих соляних купелів на організм полягали у механічному впливі на шкіру солі та вуглекислоти, що позитивно діяли на процес зміни матерії в організмі, в першу чергу, – на видалення з організму нерозчинних речовин (шлаків, сполук важких металів тощо). Купелі у соленій воді позитивно впливають на розширення шкірних пор, внаслідок чого кров зі внутрішніх органів переходить у зовнішні і таким чином покращується потовиділення та кровообіг. Таким чином, соляна ропка сприяє лікуванню захворювань шкіри, ревматизму, рахіту, екземи, гінекологічних і нефрологічних хворіб, шлунково-кишкового тракту. Крім цього, соляні купелі сприяють лікуванню скрофульозу, сифілісу, хвороб серця і кровоносних судин.

Бальнеологічний курорт Любін Великий. У кінці ХVІ ст. поблизу одного з джерел було споруджено водолікарню. Наприкінці ХVІІІ ст. для лікування вже застосовували не тільки воду мінеральних джерел, а й місцеві торфові грязі. Основу санаторного лікування склали 5 джерел мінеральної води, які вживалися для пиття і ванн. Любінські мінеральні води мали найбільший вміст

сірки зі всіх джерел Галичини; значними були і поклади залістистих грязей. До складу води входили: сульфати калію, натрію, амонію, кальцію, магнію, кремнію; хлорид натрію, карбонат заліза, азот, сірководень, фосфат кальцію тощо. Загальна мінералізація лікувальних вод становила 31,6 г/л. Вміст сірки у Любені Великому (1,12 %) був найбільшим у мінеральних водах курортів Європи: Пустомити – 0,94; Мегадія – 0,93; Нойдорф – 0,9; Свошовіце – 0,45; Аквісгран – 0,38; Тренчин – 0,2; Баден біля Відня – 0,11 (Клапчук В. М., 2014).

Мінеральні й лікувальні води курорту дозволяли лікувати ревматизм, хвороби опорно-рухового апарату, нервові, ЛОР-органів та шкірні захворювання тощо.

Бальнеологічний курорт Моршин. Розвивався на базі сірчанних і хлоридно-натрієвих мінеральних вод і лікувальних грязей. Там лікували серцево-судинні, нервові, гінекологічні, ревматичні та ін. захворювання (Lewicki S. A., 1912; Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012). Моршинські мінеральні води мали специфічні фізико-хімічні особливості. Загальна мінералізація, для прикладу води з джерела «Боніфаций» складала 70,3 г/л, з яких понад 41 г/л – сульфати. Моршинська сіль мала всі типові складові карлсбадської лікувальної солі (г/кг): Na_2SO_4 – 745,31; K_2SO_4 – 6,62; MgSO_4 – 12,11; NaCl – 230,58; $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ – 5,38. Моршинська бромована сіль складалася (г/кг): Na_2SO_4 – 222,783; K_2SO_4 – 19,411; MgSO_4 – 74,963; CaSO_4 – 20,286;

NaCl – 271,527; KCl – 23,095; MgCl_2 – 196,622; MgBr_2 – 33,054; $\text{Fe}_3(\text{SiO}_3)_2$ – 7,506; глина – 7,019; O_2 – 5,401; $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ – 117,499 (Lewicki S. A., 1912; Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012).

Для порівняння, наведемо дані з найвідоміших курортів такого типу у світі (табл. 1). Зрозуміло, що моршинська вода перевершує всі відомі бальнеологічні курорти світу за вмістом мінеральних речовин.

Бальнеокурорт «Немиріє». Перші аналізи мінеральної води проведено у 1834 р., але курорт став відомим лише в 1912 р. 1926 р. облагороджено три джерела мінеральної води: «Марія», «Анна», «Броніслава» та проведено їх хімічний аналіз. Загальна мінералізація складала 3,1 г/л, але основними іонами були сірка, кремній, фосфор (Lewicki S. A., 1912; Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012). Мінеральні води сприяли лікуванню артриту, ревматизму, шкірних, нервових і гінекологічних захворювань.

Курорт Трускавець. Лікування на курорті Трускавець базувалося на мінеральних водах 8 експлуатаційних джерел (табл. 2), з яких половина – для ванн («Сировиця», «На Помярках», «Едвард», «На Липках»), інша половина – для пиття («Марія», «Софія», «Броніслава», «Нафтуса») – унікальна за своїми властивостями та хімічним складом). Біля Трускавця розвідані й значні запаси сульфідно-залістистих лікувальних грязей.

Висновки. Таким чином, у статті вперше у зведеному вигляді наводяться матеріали первин-

Таблиця 1

Хімічний склад мінеральних вод окремих курортів світу (г/л)

Хімічні сполуки, катіони та аніони	Фрідріхсгаль	Кісінжен Біттерквелле	Маргентгельм	Моршин
NaCl	7,956	7,95	16,138	72,05
KCl	–	–	–	36,89
MgCl ₂	3,939	–	–	47,35
Na ₂ SO ₄	6,056	6,05	6,676	41,51
K ₂ SO ₄	0,198	–	–	18,45
MgSO ₄	5,15	5,4	5,437	11,96
CaSO ₄	1,346	–	1,33	1,08
Разом:	25,294	25,29	31,157	229,29

Таблиця 2

Хімічний склад мінеральних вод Трускавця (г/л) (Клапчук М. В., Клапчук В. М., 2012)

Хімічні сполуки	Джерело			
	Марія	Софія	Броніслава	Нафтуса
	Дослідження:			
	Радзішевського	Павлевського		Радзішевського
1	2	3	4	5
NaCl	3,6839	7,20257	11,24045	–
KCl	–	0,00203	–	–
MgCl ₂	0,39493	0,09671	0,31086	0,02804

Продовження таблиця 2

1	2	3	4	5
K ₃ BO ₃	–	0,00001	0,00059	–
Mg ₃ (BO ₃) ₂	0,01563	0,00468	0,00322	–
NaI	–	0,000003	–	–
Na ₂ SO ₄	1,00984	0,60233	0,931629	–
K ₂ SO ₄	1,50728	1,0190203	0,82125	–
MgSO ₄	–	4,13416	0,56459	0,11617
CaSO ₄	0,8294	1,32755	2,266859	0,02082
Na ₂ CO ₃	–	–	0,00012	0,14488
(NH ₄) ₂ CO ₃	0,0234	–	–	–
MgCO ₃	0,0165	0,20162	0,37357	0,0205
FeCO ₃	0,03153	–	–	0,00371
Ca ₃ (PO ₄) ₂	–	Сліди	0,000059	–
Na ₂ SiO ₃	–	–	0,001213	–
SiO ₄	0,01972	0,0078	0,005115	0,01169
C	0,01529	0,019137	0,004	0,07423
Разом:	8,05509	10,240027	16,784686	0,84673
CO ₂ , cm ₃	8,07	10,2	1,7	37,65

них досліджень хімічного складу мінеральних вод Східної Галичини, що є актуальним як інформаційна база для розвитку місцевих громад і містить елементи наукової новизни. У Галичині 1930-х рр. діяло біля 70 % оздоровниць Польщі. Це особливо підкреслювало значення оздоровчо-туристичних об'єктів в економіці гірського регіону. Там знаходився заклад державного значення Буркут; приватні курорти Трускавець і Моршин; дві кліматичні станції – Яремче та Ворохта; понад 30 малих приватних курортів і кліматичних комерційних станцій. На курортах Галичини функціонувало понад 10 санаторіїв. Враховуючи хімічний склад мінеральних вод, на курортах Галичини лікували хво-

роби наступних органів і систем: серцево-судинна система, гінекологічні захворювання – Делятин, Трускавець; бронхо-легенева система – Ворохта, Делятин, Любін Великий, Трускавець; внутрішні органи, ожиріння – Моршин, Трускавець; нирки і сечовивідні шляхи, цукровий діабет – Трускавець; опорно-руховий апарат – Делятин, Любін Великий, Немирів; захворювання шкіри, ожиріння, отруєння важкими металами – Любін Великий, Немирів; туберкульоз легень, шкіри, костей, суглобів, запальні процеси – Ворохта, Яремче. Подані результати можуть бути інформаційною основою для формування стратегічних планів розвитку об'єднаних територіальних громад Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбатюк М. Реформа децентралізації в Україні: проблеми здійснення в умовах суспільної кризи. Політичні студії та процеси. 2021. №1. С. 22–40. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/gorbatuuk_reforma.pdf
2. Децентралізація. Інформаційний портал. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>
3. Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД. 2019. 115 с.
4. Клапчук М. В., Клапчук В. М. Туризм і курортне господарство Галичини: Монографія / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Фоліант. 2012. 224 с.
5. Клапчук В.М. Курортна справа Галичини до Другої світової війни. З історії західноукраїнських земель. Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. 2013. Вип. 8, С. 105–121.
6. Клапчук В.М. Курортна справа Галичини. Карпатський край. Івано-Франківськ, 2014. № 5, С. 127–146.
7. Куценко Т. Ф., Сіренко Я. С. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. Макроекономічне оцінювання публічного сектору в антикризовому управлінні: матеріали науково прикладних дослідження освітньо-професійної програми “Публічне управління та адміністрування за 2017–2018 рр.”/ редкол.: І. Й. Малий та ін. Київ: КНЕУ. 2019. С. 125–152. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/MO_2019_7.pdf;jsessionid=CD804A723F673A143361C91F0AA4F40E?sequence=1
8. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: колективна монографія / за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ: Рідна мова. 2016. 744 с.
9. Нижник О. Теоретичні аспекти впливу децентралізації на розвиток держави та територіальних громад. Вісник НАДУ при Президентові України. Сер. Державне управління. 2016. № 3, С. 56–62.
10. Польова Л.В., Клапчук В.М. Зародження та розвиток санаторно-курортної справи в Галичині. Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych. Gorzów Wielkopolski. 2022. № 8. С. 53–63.

11. Романюк С. А. Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія. Київ. 2018. 216 с
12. Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ: НІСД. 2020. 153 с.
13. Lewicki S.A., Orłowicz M., Praszczyl T. Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi. Lwów: Kraj. Zw. Zdrojowisk i Uzdrowisk, 1912. 303 s.
14. Mianowski H. Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce. Kraków Wyd. Izby Przem. Handl., Wyd. II. 1934.
15. Przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1931–32 r. [Pod red. H. Piotrowskiego]. Warszawa: Zakład Graficzny B. Padrecki i S-ka z o.o., Wyd. II. 1931.
16. Zanietowski J. Kilka uwag o systemizacji naszych uzdrowisk i zdrojowisk oraz o analizie naszych wód. *Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego* / [red. Dr Zygmund Wąsowicz]. Kraków: Nakład i własność PTB, T. III. 1914. S. 181–206.

REFERENCES

1. Horbatiuk M. (2021) Reforma detsentralizatsii v Ukraini: problemy zdiisnennia v umovakh suspilnoi kryzy. [Decentralization reform in Ukraine: problems of implementation in conditions of social crisis] *Politychni studii ta protsesy – Political studies and processes*. №1. 22-40. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/gorbatiuk_reforma.pdf [in Ukrainian]
2. Detsentralizatsiia. Informatsiinyi portal. [Decentralization information portal]. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> [in Ukrainian]
3. Zhalilo Ya. A., Shevchenko, O. V., Romanova, V. V. ta in. (2019). Detsentralizatsiia vlady: poriadok dennyi na serednostrokovu perspektyvu. [Decentralization of power: the medium-term agenda] *Analit. dop. / za nauk. red. Ya. A. Zhalila*. Kyiv: NISD. 115 s. [in Ukrainian]
4. Klapchuk, M. V., Klapchuk V.M. (2012). Turyzm i kurortne gospodarstvo Halychyny: monohrafiia. [Tourism and resort economy of Galicia: monograph] *Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka*. Ivano-Frankivsk: Foliant . 224 s. [in Ukrainian]
5. Klapchuk V.M. (2013). Kurortna sprava Halychyny do Druhoi svitovoi viiny [The resort business of Galicia before the Second World War]. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy im. I. Krypiakevycha – From the history of Western Ukrainian lands. Lviv: Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine named after I. Krypiakevych, V 8, S. 105–121. [in Ukrainian]
6. Klapchuk V.M. Kurortna sprava Halychyny. [Resort business of Galicia] *Karpatskyi kraj – Carpathian region*, 2014. № 5. S. 127–146. [in Ukrainian]
7. Kutsenko T. F., Sirenko Ya. S. Zabezpechennia finansovoi spromozhnosti terytorialnykh hromad yak priorytet detsentralizatsii upravlinnia. [Ensuring the financial capacity of territorial communities as a priority of decentralization of management] *Makroekonomiche otsiniuvannia publicznego sektoru v antykrizovomu upravlinni: materialy nauk. prykladnykh doslidzh. osv. prof. prohramy "Publichne upravlinnia ta administruvannia za 2017–2018 rr."* redkol.: I. Y. Malyy – Macroeconomic evaluation of the public sector in anti-crisis management: materials of scientific applied research of the educational and professional program «Public management and administration for 2017–2018»/ editor: I. Y. Malyy. Kyiv: KNEU, 2019. S. 125–152. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/MO_2019_7.pdf;jsessionid=CD804A723F673A143361C91F0AA4F40E?sequence=1 [in Ukrainian]
8. Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini: kolektyvna monohrafiia /za zah. red. R. M. Plyushcha. [Local self-government in the conditions of decentralization of power in Ukraine: collective monograph] / by General ed. R. M. Plyushcha, Kyiv: Ridna mova, 2016. 744 s. [in Ukrainian]
9. Nyzhnyk O. Teoretychni aspekty vplyvu detsentralizatsii na rozvytok derzhavy ta terytorialnykh hromad. [Theoretical aspects of the influence of decentralization on the development of the state and territorial communities] *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy. Ser. Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the NADU under the President of Ukraine. Ser. Governance*, 2016. № 3, S. 56–62. [in Ukrainian]
10. Polova L.V., & Klapchuk, V.M. Zarozhennia ta rozvytok sanatorno-kurortnoi spravy v Halychyni. [The origin and development of the sanatorium-resort business in Galicia] *Zeszyt Naukowy Prac Ukrainoznawczych. Gorzów Wielkopolski – Scientific Journal of Ukrainian Studies*. Gorzów Wielkopolski, 2022. № 8. S. 53–63. [in Ukrainian]
11. Romaniuk S. A. Detsentralizatsiia: teoriia ta praktyka zastosuvannia: monohrafiia. [Decentralization: theory and practice of application: monograph]. Kyiv, 2018. 216 s. [in Ukrainian]
12. Shevchenko O. V., Romanova V. V., Zhalilo Ya. A. et all. Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini: nauk. dop. / za nauk. red. d-ra ekon. nauk Ya. A. Zhalila. [Decentralization and formation of regional development policy in Ukraine: Science. add.] / for sciences ed. Dr. Econ. Sciences Ya. A. Zhalila Kyiv: NISD, 2020. 153 s. [in Ukrainian]
13. Lewicki S.A., Orłowicz M., Praszczyl T. Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi. Lwów: Kraj. Zw. Zdrojowisk i Uzdrowisk, 1912. 303 s.
14. Mianowski H. Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce. Kraków : Wyd. Izby Przem. Handl., Wyd. II. 1934.
15. Przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1931–32 r. (1931) [Pod red. H. Piotrowskiego]. Warszawa: Zakład Graficzny B. Padrecki i S-ka z o.o. , Wyd. II.
16. Zanietowski, J. (1914). Kilka uwag o systemizacji naszych uzdrowisk i zdrojowisk oraz o analizie naszych wód. *Pamiętnik Polskiego Towarzystwa Balneologicznego* / [red. Dr Zygmund Wąsowicz]. Kraków : Nakład i własność PTB, T. III. S. 181–206.

УДК 94:351.852.14:069.5:623.4:908(477.41-21)16/17
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-4>

Світлана КОРКАЧ,

orcid.org/0000-0002-0518-9792

молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу
«Музей Заповіту Т. Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
(Переяслав, Київська область, Україна) *sveta_adm@ukr.net*

Олена КАЛІНОВИЧ,

orcid.org/0009-0008-1418-5380

старший науковий співробітник відділу науково-фондової роботи
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
(Переяслав, Київська область, Україна) *zarovit_@ukr.net*

КОЗАЦЬКА ЗБРОЯ ТА ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ XVII–XVIII СТ. ІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті розглянуто козацьке спорядження, холодну та вогнепальну зброю XVII–XVIII ст. із колекції Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Результати наукового опрацювання цих предметів матимуть цінність для вітчизняного історичного зброєзнавства.

У Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» зберігається унікальна колекція військового спорядження, холодної та вогнепальної зброї, особливе місце в якій відведено зброї українського козацтва. Колекція охоплює як значний часовий проміжок, так і чималий географічний простір – від Західної Європи до Далекого Сходу, і представлена практично всіма різновидами, які вживалися в зазначений період. Найширше представлена холодна зброя: ножі, кинджали, мечі, шаблі, сокири, алебарди, булави, перначі та ін. Значна кількість багато оздоблених шабель, ятаганів, кинджалів, виготовлені з дамаської сталі.

Авторами статті розглянуто частину колекції військового спорядження, козацької холодної та вогнепальної зброї XVII–XVIII ст. Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», яка експонується в Музеї Заповіту Т. Г. Шевченка.

У експозиції розділу «Переяслав історичний» представлена колекція зброї та спорядження практично всіма різновидами, які вживалися у вказаний період та відрізнялися різноманітністю – від найпростіших недорогих виробів до найкоштовніших.

Оскільки історичне зброєзнавство є однією з найменш досліджених галузей у складі спеціальних історичних дисциплін, наукове опрацювання специфічних речових джерел, зокрема, парадних та бойових шабель, вогнепальної зброї, військового спорядження становить вагомий частку загального процесу вивчення життя та побуту українського козацтва.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу раніше не оприлюднених результатів наукового опрацювання відповідних речових джерел із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав».

Фактичний матеріал дослідження може бути використаний в подальших наукових дослідженнях, сприятиме науковим співробітникам при атрибуції козацького спорядження, вогнепальної та холодної зброї як історичного речового джерела.

Ключові слова: козак, колекція, зброя, спорядження, експозиція, історія, музей, дослідження, вивчення, джерело.

Svitlana KORKACH,

orcid.org/0000-0002-0518-9792

Junior Researcher at the Department of Scientific Research

*“Museum of Taras Shevchenko’s Testament” of National Historical and Ethnographic Reserve “Pereiaslav”
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) sveta_adm@ukr.net*

Olena KALINOVYCH,

orcid.org/0009-0008-1418-5380

*Senior Researcher at the Department of Research and Fund
National Historical and Ethnographic Reserve “Pereiaslav”
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) zapovit_@ukr.net*

COSSACK WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT OF THE 17TH–18TH CENTURIES FROM THE FUND COLLECTION OF NHER “PEREIASLAV”

The article deals with Cossack equipment, cold weapons and firearms of the 17th–18th centuries from the collection of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav». The results of the scientific study of these items will be of value for national historical weaponology.

There is a unique collection of Cossack equipment, cold weapons and firearms in the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav». Weapons of the Ukrainian Cossacks have a special place in it. The collection covers both a mentioned period of time and a sizable geographical area – from Western Europe to the Far East. It is represented by almost all varieties used in the mentioned period. Cold weapons are the most represented. They are knives, daggers, swords, sabers, small swords, axes, halberds, maces, perraches. There are a lot of richly decorated sabers, yatagans, daggers and smalls words made of Damascus steel in this collection.

The present article contains a review of the part of the collection of military equipment, Cossack equipment, cold weapons and firearms which belonged to the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav» and exhibited in the Museum of Taras Shevchenko’s Testament.

There is a collection of almost all types of weapons and equipment used in the mentioned period of time in the exposition of the Section of Historical Pereiaslav. The collection differed in the variety – from the simplest inexpensive products to the most valuable ones.

Historical weaponology is one of the least researched branches of Special Historical Disciplines so scientific study of specific material sources, in particular, ceremonial and fighting sabers, firearms military equipment is an important part of the general study of the life and living conditions of the Ukrainian Cossacks.

The scientific novelty consists in the introduction in to the scientific circulation of previous is he results of scientific processing of relevant material sources from the fund collection of the NHER «Pereiaslav».

The actual material of the study can be used in further scientific research, it will help researchers in the attribution of Cossack equipment, firearms and cold weapons as a historical material source.

Key words: *cossack, collection, weapons, equipment, exposition, history, museum, research, study, source.*

Постановка проблеми. Нестача спеціальних зброєзнавчих досліджень наразі є гостро відчутною на черговому етапі упорядкування речових джерел в музейних колекціях, так як виникає потреба здійснення на сучасному науковому рівні атрибуції предметів озброєння та військового спорядження. У багатьох каталогах продовжують фігурувати сотні неперевіраних застарілих атрибуцій, іноді виконаних понад півстоліття тому. Досі не вирішеними залишаються чимало питань, що стосуються походження, розвитку та поширення поширених у козацькому середовищі зразків озброєння.

Опрацювання специфічних речових джерел, зокрема, військового спорядження, парадних та бойових шабел, вогнепальної зброї XVII–XVIII ст. із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» становитиме вагому частку загального процесу вивчення життя та побуту українського козацтва

та відобразатиме основні тенденції розвитку зброї періоду козацтва.

Аналіз досліджень та публікацій. Частково холодна зброя з колекції Переяслав-Хмельницького історичного музею була досліджена науковцем, кандидатом історичних наук Денисом Тоїчкіним та висвітлена в працях «Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження», «Козацькі шаблі в колекції переяславського державного історичного музею», «Булави й перначі на теренах України: зброя та символи влади» та ін. Побіжно розглянула дане питання завідувачка Музею Заповіту Т. Г. Шевченка Наталія Кухарева у публікації «Музейні предмети на козацьку тематику у Музеї Заповіту Т. Г. Шевченка». Колекція ж військового козацького спорядження фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» наразі не була предметом наукового дослідження.

Мета дослідження полягає у комплексному розгляді та атрибуції музейних предметів із колекції НІЕЗ «Переяслав» фондів інвентарних груп «Предмети основного фонду Переяслав-Хмельницького історичного музею» (шифр ПХІМ), «Етнографія» (шифр «Е»), науково-допоміжного фонду (шифр «НДФ»), а саме: зразків військового спорядження, холодної та вогнепальної зброї часів козаччини як важливого джерела вивчення матеріальної історико-культурної спадщини України XVII–XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Музей Заповіту Т. Г. Шевченка розташований в будинку переяславського лікаря Андрія Козачковського. Як зазначено в науковій концепції, «...він є єдиною пам'яткою в місті, яка репрезентує дворянське дерев'яне житло Переяслава поч. XIX ст. із його особливостями розташування, планування, оздоблення. Та найбільша цінність цього будинку – меморіальна: у ньому жив і творив Т. Шевченко, тут був написаний духовний заповіт поета своєму народові» (Наукова концепція, 2005:3). Експозиція Музею Заповіту Т. Г. Шевченка має три складові: історичну, меморіальну та літературно-художню. Перший розділ музею «Переяслав історичний» у хронологічній послідовності розкриває історію нашого краю, її розуміння Т. Г. Шевченком (XVI – до 1 пол. XIX ст.).

Введення до структури музею розділу «Переяслав історичний» дає можливість розкрити героїчну історію древнього Переяслава, побачити її очима Т. Г. Шевченка. До нього входить шість тем, які розкривають історичні події на Переяславщині XIV – пол. XIX ст.

В експозиції чотирьох залів музею серед інших предметів представлені численні зразки козацького військового спорядження, холодної та вогнепальної зброї XVII–XVIII ст. із фондового зібрання Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: рушніці «яничарки», пістолі, фальконети, мушкетон (тромблон), шаблі, ятагани, списи, сідло, порохівниці, карбовані пояси та ін.

Майже всі зазначені зразки зброї та військового спорядження надійшли до колекції колишнього Переяслав-Хмельницького історичного музею 70 років тому. На жаль, тоді були виконані тільки короткі малоінформативні описи в книгах надходжень, інвентарних та інвентарних картках. На сьогоднішній день ці предмети більш детально вивчено та опрацьовано, відтак на них складено науково-уніфіковані паспорти, де міститься нова, значно ширша інформація, дані котрої наводяться у нашому дослідженні. Розглянемо предмети,

передані музеями Києва та Львова у 1949–1954 рр.: пояси козацької старшини XVI–XVII ст., порохівниці XVIII ст., сідло XVIII ст., ятагани XVIII ст., пістолі XVIII ст., мушкетон XVIII ст., ступку для виготовлення пороху XVII–XVIII ст.

Рис. 1. Пояс козацької старшини. XVI–XVII ст.

Пояс мав велике значення як незамінна, щоденна частина спорядження козака, також слугував елементом декору вбрання. У XVI–XVII ст. серед козацької старшини значного поширення набули пояси зі срібними прикрасами. В експозиції Музею Заповіту Т. Г. Шевченка представлені два таких пояси.

Пояс козацької старшини № 2130 КН-278. Шкіряна основа обшита малиновим оксамитом, покрита металевими медальйонами та прямокутними платівками сріблястого кольору з гравійованим стилізованим квітково-рослинним орнаментом. Пряжка карбована, у вигляді віка зі скриньки, збоку має три гачка-застібки. Україна, XVI–XVII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 2130 КН-278).

Шкіра, тканина, метал, гравіювання, карбування, кустарне виробництво. Довж. 92 см. Оксамит потертий, фрагмент пояса втрачений. Передав Київський державний історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Рис. 2. Пояс козацької старшини. XVI–XVII ст.

Пояс козацької старшини № 1885 КН-258. Шкіряна основа пояса повністю покрита металевими медальйонами та прямокутними платівками золотистого кольору з гравійованим квітково-рослинним орнаментом. Пряжка карбована, у вигляді віка зі скриньки, зі зворотного боку має гачок-застібку. По довжині оздоблений шовковими торочками зеленого кольору. Україна, XVI–XVII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 1885 КН-258).

Рис. 3. Порохівниця.
XVII ст.

Рис. 4.5.6. Порохівниці.
XVIII ст.

Рис. 7. Порохівниця.
XVIII ст.

Шкіра, тканина, нитки, метал, гравіювання, карбування, кустарне виробництво. Довж. 108 см. Торочки потерті, вицвілі, метал потертий, дрібні подряпини. Передав Львівський державний республіканський історичний музей у 1953 р. (Інвентарна книга № 2).

Також в експозиції широко представлені порохівниці XVII–XVIII ст., які були невід’ємною частиною військового спорядження козаків.

Порохівниця № 1707 KB-250. Оливково-зеленкуватого кольору у формі рогу. Денце пласке. У нижній частині декорована фігурними кістяними накладками бежевого кольору. Накладки прикріплені цвяшками. Всі елементи оздоблені рельєфним рослинним орнаментом: зображення букетів квітів з листям, окремо квіток та листя, обрамлених смужками з кружечками, покритими сріблястою фарбою. Шийка вузька, кришка сточена з обох боків для зручності. Україна, XVII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 1707 KB-250).

Ріг, дерево, метал, фарба, різьблення, сріблення, кустарне виробництво. 27,5x9,5x4 см. Сріблення частково втрачене, денце відстає, на накладках дрібні тріщини та темні плями. Передав Чернігівський історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Порохівниця № 1944 KB-267. Фігурна, світло-жовтого кольору, з двох частин, скріплених у верхній частині шкіряною смужкою, зверху і знизу – металевими накладками. Між цими частинами закріплена металева смужка. З лицьового боку оздоблена темно-коричневим орнаментом у вигляді стилізованого дерева з вигнутими гілками і квітами з подвійних кружечків і трикутників. На звороті – два стилізовані букети квітів. Україна, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 1944 KB-267).

Ріг, дерево, метал, шкіра, різьблення, кустарне виробництво. 18x15x8,5 см. Потерта, подряпини, тріщини, фрагменти шийки, кришки та частина цвяшків втрачені, метал окислений, частково пошкоджений іржею. Передав Київський державний історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Порохівниця № 2000 KB-267. Круглої форми, з лицьового боку декорована різьбленим подвійним колом, колись пофарбованим в оранжевий колір. По діаметру окована металевою смужкою, до якої прикріплений шкіряний ремінь, скріплений дрібними цвяшками. Шийка вузька, металева, з прикріпленою кришечкою на пружині. З одного боку до металевого вушка прикріплений ремінець із маленьким роговим «кухликом» – міркою для пороху. Україна, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 2000 KB-267).

Дерево, метал, ріг, шкіра, фарба, різьблення, кустарне виробництво. 13,5x9 см. Потерта, подряпини, фарба майже повністю втрачена, метал пошкоджений іржею. Передав Київський державний історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Порохівниця № 2002 KB-267. Фігурна, вигнута, з 2-ма денцями, світло-жовтого кольору, з лицьового боку оздоблена різьбленим рослинно-геометричним орнаментом темно-коричневого кольору. У центрі – 8-пелюсткова квітка, оточена подвійним колом із «кривульки» та маленьких трикутників. З 3-х боків – квітки зі смугами квадратиків, трикутників та кривульок. По краях – широкі смуги узору з подвійних кружечків та трикутників. Шийка широка, у верхній частині – два металевих кільця для кріплення. Україна, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 2002 KB-267).

Ріг оленя, метал, різьблення, кустарне виробництво. 16x17x7,5x5,5 см. Потерта, тріщини, руді плями, частина цвяхів втрачена, кришка втрачена, сліди ремонту: у тріщину з правого боку вставлений шматочок дерева. Передав Київський державний історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Порохівниця №2005 KB-267. Фігурна, у формі рогу, темно-коричневого кольору. У нижній частині – дві круглі металеві накладки з отворами для кріплення. Шийка вузька, з різьбою під закрутку. Україна, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 2005 KB-267).

Ріг, метал, різьблення, кустарне виробництво. 21x8 см. Потерта, подряпини, тріщини, кришка та кріплення втрачені. Передав Київський державний історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

У часи козаччини утримання кінноти було справою недешевою, відтак велика кількість спорядження та відповідних предметів побуту були тоді й залишаються досі дуже дорогими речами. Сідло та його елементи (підпруга, пуглища, стремена) були головними предметами розкошу та хизування. Матеріал сідла та його оздоблення давали уявлення про майновий стан його власника. Тому сідла козацького часу є цікавими артефактами, які висвітлюють маловідомі сторінки повсякденного життя козаків.

У Музеї Заповіту Т. Г. Шевченка експонується козацьке сідло НДФ-1612.

В основі – дерев'яний ленчик (каркас). Високі луки та полиці виготовлені з латуні, оздоблені карбованим рослинним орнаментом. Потєбні (крила) зі світло-коричневого оксамиту, по краю оздоблені широкою суцільною смугою з вишитим сріблястою ниткою візерунком у вигляді навскісних смужок та стилізованих квітів та виводом рослинного орнаменту у східному стилі. Подушка оксамитова вишневого кольору, по краю обшита темно-коричневою шкіряною смугою, біля передньої луки оздоблена рослинним східним орнаментом у вигляді стилізованих квітів-«цибулинок» з листям та смугою рослинного хвилястого візерунку. Османська імперія, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт НДФ-1612).

Дерево, латунь, оксамит, шкіра, срібляста нитка, карбування, різьблення, шиття, вишивка, кустарне виробництво. Метал потемнів, фрагменти сідла деформовані, втрачені, тканина потерта. Передав Дніпропетровський історичний музей імені Д. І. Яворницького у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Українське козацтво збагатило вітчизняну та світову військову практику самобутнім озброєнням. Як і в усіх арміях світу того часу, основна роль належала холодній зброї, застосування якої диктувалося недосконалістю зброї вогнепальної. На озброєнні у козаків були чекани, списи, ножі, кинджали. На початку визвольної війни, тобто до 1648 р. основною зброєю козаків стала шабля, що була символом волі та бойового побратимства і, разом з тим, найефективнішою на той час зброєю.

Із праці «Козацькі шаблі в колекції Переяславського державного історичного музею» Дениса Тоїчкіна дізнаємося: «Протягом усього періоду раннього нового часу холодна зброя в Україні була ознакою шляхетського стану та високого соціального й політичного статусу. За допомогою написів на зброї підкреслювали власну політичну легітимність, закарбовували звершення та припинували супротивників. Зброя складала частину бойового та урочистого костюму, була символом родинної й особистої гідності, маркером високого матеріального статку, нарешті предметом розкошів та надзвичайно вигідною грошовою інвестицією» (Тоїчкін, 2005:84-94).

Рис. 8. Козацьке сідло. XVIII ст.

Рис. 9. Ятаган. XVIII ст.

Рис. 9а. Ятаган. XVIII ст.

У фондовій колекції НІЕЗ «Переяслав» знаходяться унікальні зразки холодної зброї часів Хмельниччини, серед яких – особиста шабля гетьмана, подарована йому польським королем Яном Казиміром, парадні шаблі його охорони, польські карабелі, шаблі польсько-угорського типу, перські шамшири, турецькі килиджі, ятагани та ножі. Автором детального опису восьми шабел цього зібрання є Д. Тоїчкін.

Ятаган – османський меч-шабля, завдяки своїй невеликій вазі та оригінальній конструкції надзвичайно ефективний у ближньому бою, як правило, розкішно оздоблений. Його назва у перекладі з османської – «той, хто вкладає спати» – мається на увазі, що навіки. Ятагани потрапляли до заporожців у якості трофеїв внаслідок успішних походів, багато з них збереглися донині і знаходяться в музейних зібраннях.

Ятаган №1826-1 КН-257.

Клинок з подвійним вигином, однолезовий, з одним долом вздовж обуха, з фігурною візерунчастою латунною накладкою на п'яті, яка плавно переходить у руків'я. Обух клиноподібний. Клинок у центральній частині інкрустований арабесками: з одного боку – нанесена дрібними штрихами (темне тло) та золотим дротом, з другого – у вигляді візерунчастого срібного картуша зі вписаною сурою Корану золотистого кольору. Руків'я кістяне світло-жовтого кольору з широкими «вухами». Щічки кріпляться до хвостовика бронзовими заклепками та поперечною накладкою з візерунчастими гудзиками. Османська імперія, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 1826-1 КН-257).

Кістка, сталь, латунь, золотий дріт, срібло, різьблення, кування, карбування, пласка інкрустація, кустарне виробництво. Довж. 74,5 см. На руків'ї плями, подряпини, тріщини, піхви втрачені. Передав Київський державний історичний музей у 1953 р. (Інвентарна книга № 2).

Ятаган №1869 КН-258.

Клинок з подвійним вигином, однолезовий, з одним долом вздовж обуха, з фігурною візерунчастою латунною накладкою на п'яті, яка плавно переходить у руків'я. Обух клиноподібний. Руків'я рогове темно-коричневого кольору, з невеликими «вухами», закріплене бронзовими цвяхками. На руків'ї, на лезі біля руків'я металеві карбовані візерунчасті накладки бронзового кольору. На клинку гравійовані арабески: з одного боку – у вигляді східного рослинного орнаменту, з другого – у вигляді орнаментованого картуша зі вписаним арабським текстом. Піхви дерев'яні, обтягнуті чорним оксамитом з металевими

Рис. 10. Ятаган. XVIII ст.

Рис. 10а. Ятаган. XVIII ст.

накладками на наконечнику та біля устя, золотистого кольору, з орнаментом із завитків і квітів із листям. Османська імперія, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 1869 КН-258).

Сталь, ріг, латунь, різьблення, карбування, гравіювання, кування, кустарне виробництво. Довж. 72 см. На руків'ї тріщини, на клинку каверни від корозії. Передав Львівський державний республіканський історичний музей у 1953 р. (Інвентарна книга № 2).

У козацькому війську була популярною і вогнепальна зброя різноманітного походження: османські «яничарки», кримські, кавказькі, німецькі, польські, російські, місцевого виробництва пістолі, бандолети, мушкети, мушкетони, рушниці

Рис. 11. Пістоль. XVIII ст.

Рис. 12. Пістоль. XVIII ст.

та ін. Більшість зразків такого озброєння XVII–XVIII ст. представлено в експозиції музею.

Пістолет (пістоль) козацької старшини №649 (1-2) KB-53.

1) Відноситься до «турецько-балканської» групи. З кременевим ударним французьким батарейним замком XVII ст., декор виконаний у східноєвропейському стилі. З протилежного боку на двох гвинтах закріплено зовнішню захисну пластину, прикрашену рослинним орнаментом. Ствол оздоблений латунною карбованою накладкою. Руків'я набуває найбільшої ширини у нижній частині, переходячи у масивне карбоване «яблуко». Османська імперія, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 649 (1) KB-53).

2) Відноситься до «турецько-балканської» групи. З кременевим ударним французьким батарейним замком XVII ст., декор виконаний у східноєвропейському стилі. З протилежного боку на двох гвинтах закріплено зовнішню захисну пластину, прикрашену рослинним орнаментом. Руків'я набуває найбільшої ширини у нижній частині, переходячи у масивне карбоване «яблуко». Османська імперія, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 649 (2) KB-53).

Дерево, метал, різьблення, литво, ковка, карбування, кустарне виробництво. Довж.: 1) 52 см, 2) 45,5 см. Дерев'яне ложе має тріщини та сколи, металеві частини зі слідами ушкоджень, що виникли у процесі експлуатації.

Передав Львівський державний республіканський історичний музей у 1949 р. (Інвентарна книга № 2).

Рис. 13. Мушкетон (тромблон). XVIII ст.

Мушкетон (тромблон) №2161 КН-281. Короткоствольна кавалерійська рушниця з ударним кременевим замком та розширеним дулом. Приклад декорований металевою фігурною накладкою з гравійованим рослинним орнаментом. На дулі – невеликий розтруб (лійка) для полегшення засипання пороху та картечі чи рубаного свинцю, що було особливо актуально для вершників. У ниж-

Рис. 14. Ступка. XVIII ст.

ній частині – кільце для підвішування на ремінь. Європа, XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № 2161 КН-281).

Дерево, метал, різьблення, литво, ковка, карбування, кустарне виробництво. Дерево має тріщини та подряпини, метал потертий, фрагменти замка втрачені. Передав Львівський державний республіканський історичний музей у 1954 р. (Інвентарна книга № 2).

Ще один цікавий предмет у зібранні Заповідника – ступка для змішування вугілля з селітрою для виготовлення пороху Е-2010 КН-3515. Товстостінна посудина круглої форми, по окружності декорована 12-ма виступаючими трикутними ребрами та поперечними вузькими смужками. Шийка широка, вінця широкі, плоскі, прямі, вигнуті назовні. Україна, XVII–XVIII ст. (Науково-уніфікований паспорт № Е-2010 КН-3515).

Бронза, лиття, кустарне виробництво. 10x12 см. Надійшла до музейної колекції у 1974 р. від приватної особи (Інвентарна книга № 2).

Висновок. Проведене дослідження унікальних за типами і видами зразків козацького спорядження та озброєння XVII–XVIII ст. із фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» та введення до наукового обігу результатів їх вивчення є цінним матеріалом, який закладає підвалини для подальшого продовження і розширення зазначеної тематики як особливого джерельного масиву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Наукова концепція Музею Шевченкового Заповіту НІЕЗ «Переяслав». Затверджено науково-методичною радою НІЕЗ «Переяслав», протокол № 4 від 1 липня 2005 р. С. 3.
2. Тоїчкін Д. Козацькі шаблі в колекції Переяславського державного історичного музею. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ. 2005. Число 8. С. 84–94.
3. Науково уніфіковані паспорти Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».
4. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга № 2 Переяслав-Хмельницького історичного музею.

REFERENCES

1. Naukova kontsepsiia Muzeiu Shevchenkovoho Zapovitu NIEZ «Pereiaslav» [The scientific concept of the Museum of Shevchenko's Testament of the NIEZ «Pereiaslav»]. Zatverdzheno naukovo-metodychnoiu radoiu NIEZ «Pereiaslav», protokol № 4 vid 1 lypnia 2005 r. 3. [in Ukrainian].
2. Toichkin D. Kozatski shabli v kolektsii Pereiaslavskoho derzhavnoho istorychnoho muzeiu. [Cossack sabers in the collection of the Pereyaslav State Historical Museum]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Kiev. 2005. Chyslo 8. 84–94. [in Ukrainian].
3. Naukovo unifikovani pasпорty Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav». [in Ukrainian].
4. Fondy Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav». Inventarna knyha № 2 Pereiaslav-Khmelnytskoho istorychnoho muzeiu. [in Ukrainian].

УДК 378.147.091.33:338.48

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-5>**Роман КОРСАК,***orcid.org/0000-0001-9245-252X**доктор історичних наук, професор,**завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства**Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»**(Ужгород, Україна) korsakr@i.ua***Тетяна ГУШТАН,***orcid.org/0000-0002-0299-0437**доктор економічних наук,**професор кафедри технології і організації ресторанного господарства**Ужгородського торговельно-економічного інституту**Державного торговельно-економічного університету**(Ужгород, Україна) hushtantetiana@gmail.com*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА»

Стаття присвячена дослідженню теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців спеціальності «Готельно-ресторанна справа». Автори статті вважають, що ефективна підготовка фахівців у галузі «Готельно-ресторанна справа» вимагає інтеграції різноманітних підходів та методів навчання. Зокрема, вона повинна бути орієнтована на розвиток не лише професійних, а й особистісних якостей здобувачів вищої освіти, що відображає потребу в комплексному підході до навчання та розвитку особистості. Такий підхід дозволяє забезпечити випускників не лише знаннями, а й комплексом навичок та вмінь, необхідних для успішної кар'єри в галузі гостинності.

Автори вважають, що важливим аспектом є підтримка сталого професійного розвитку фахівців упродовж їхньої кар'єри. Постійне навчання, участь у семінарах та конференціях, а також здобуття нових сертифікатів і кваліфікацій дозволяє фахівцям залишатися у курсі сучасних тенденцій та інновацій у галузі готельно-ресторанного бізнесу. Це допомагає зберегти їхню конкурентоспроможність і реагувати на зміни в галузі, що постійно розвивається та змінюється.

Автори статті дійшли висновку, що у зв'язку із зростаючим значенням галузі гостинності у світовій економіці та сучасними викликами, які стоять перед нею, актуальна та компетентна підготовка фахівців за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа» є стратегічно важливою. Вона визначає майбутнє розвитку цієї галузі та готує фахівців до ефективної роботи в умовах постійних змін та викликів, які вони зустрінуть на своєму професійному шляху. Також, важливою є інтеграція практичного досвіду у навчальний процес. Майбутнім фахівцям необхідно мати можливість вивчати та використовувати набуті знання у реальних готельно-ресторанних умовах, щоб підготуватися до викликів, з якими вони зіткнуться під час роботи. Практичні вправи, стажування та професійні практики допомагають здобувачам розкрити свій потенціал та набутти практичний досвід, який буде корисним у майбутній кар'єрі.

Для розв'язання наукових завдань, що стосуються дослідження теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців спеціальності «Готельно-ресторанна справа», застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи, зокрема: метод синтезу, метод аналізу, метод узагальнення, тощо. Зокрема, під час дослідження за допомогою зазначених методів були проаналізовані література, педагогічні джерела та освітні програми. У кінці зроблені узагальнюючі висновки.

Ключові слова: готельно-ресторанна справа, вища освіта, сервіс, індустрія гостинності, фахівець, здобувачі вищої освіти, професійна підготовка.

Roman KORSAK,

orcid.org/0000-0001-9245-252X

Doctor of Historical Sciences, Professor;

Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry

Uzhhorod National University

(Uzhgorod, Ukraine) korsakr@i.ua

Tetiana HUSHTAN,

orcid.org/0000-0002-0299-0437

Doctor of Economic Sciences,

Professor at the Department of Technology and Organization of Restaurant Management

Uzhhorod Trade and Economic Institute of State University of Trade and Economics

(Uzhhorod, Ukraine) hushtantetiana@gmail.com

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SPECIALTY “HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS”

The article is devoted to the study of theoretical and methodological aspects of the training of specialists in the specialty «Hotel and restaurant business». The authors of the article believe that the effective training of specialists in the field of «hotel and restaurant business» requires the integration of various approaches and training methods. In particular, it should be focused on the development of not only professional, but also personal qualities of students of higher education, which reflects the need for a comprehensive approach to education and personality development. This approach provides graduates not only with knowledge, but also with a set of skills and abilities necessary for a successful career in the field of hospitality.

The authors believe that an important aspect is the support of sustainable professional development of specialists throughout their career: Constant training, participation in seminars and conferences, as well as obtaining new certificates and qualifications allows specialists to stay abreast of modern trends and innovations in the field of hotel and restaurant business. This helps keep them competitive and responsive in an ever-evolving and changing industry.

The authors of the article came to the conclusion that in connection with the growing importance of the hospitality industry in the world economy and the modern challenges facing it, relevant and competent training of specialists in the specialty «Hotel and restaurant business» is strategically important. It determines the future development of this industry and prepares specialists for effective work in the conditions of constant changes and challenges that they will encounter on their professional path. Also, it is important to integrate practical experience into the educational process. Future professionals need to be able to study and apply the acquired knowledge in real hotel and restaurant settings to prepare for the challenges they will face on the job. Practical exercises, internships and professional internships help applicants to develop their potential and gain practical experience that will be useful in their future careers.

To solve the scientific tasks related to the study of the theoretical and methodological aspects of the training of specialists in the specialty «Hotel and restaurant business», general scientific and special scientific methods are applied, in particular: the synthesis method, the analysis method, the generalization method, etc. In particular, literature, pedagogical sources and educational programs were analyzed during the research using the specified methods. At the end, general conclusions are made.

Key words: *hotel and restaurant business, higher education, service, hospitality industry, specialist, students of higher education, professional training.*

Постановка проблеми. Актуальність наукового дослідження теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців у сфері готельно-ресторанної справи полягає в кількох ключових аспектах. По-перше, дослідження у цій області дозволяє вдосконалювати програми навчання, методи навчання та оцінювання, щоб забезпечити ефективну підготовку фахівців, які відповідають сучасним вимогам галузі гостинності. По-друге, швидкі технологічні, соціокультурні та економічні зміни у готельно-ресторанній галузі вимагають постійного оновлення підходів до навчання та підготовки кадрів. По-третє, дослідження в цій області сприяє впровадженню новітніх мето-

дів навчання, технологій та підходів, що можуть підвищити ефективність навчального процесу. По-четверте, дослідження теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців допомагає стимулювати розвиток креативності та критичного мислення у студентів, що є ключовими навичками для успішної кар'єри в галузі готельно-ресторанного бізнесу. Насамкінець, наукові дослідження можуть надавати індустрії гостинності цінні інсайти та рекомендації з покращення практик у навчанні та підготовці персоналу, що сприяє загальному розвитку галузі. Отже, дослідження теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців у сфері готельно-ресторанної

справи є важливим для підтримки інновацій та підвищення конкурентоспроможності галузі гостинності.

Аналіз дослідження. Дослідження різних аспектів підготовки фахівців спеціальності «Готельно-ресторанна справа» розглянуті у працях вітчизняних науковців. Зокрема: формування дослідницьких умінь майбутніх фахівців готельно-ресторанного бізнесу розглянуті М. Попик (Попик, 2020), теорію і практику підготовки фахівців сфери туризму в розвинених країнах світу дослідила Л. Сакун (Сакун, 2004), особливості професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи проаналізувала Н. Симонович (Симонович, 2021). Водночас відзначимо, що комплексне дослідження теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа» розглянуто у не достатній мірі.

Мета статті – комплексно дослідити теоретико-методологічні аспекти підготовки фахівців спеціальності «Готельно-ресторанна справа». Для реалізації мети нами було визначено наступні завдання:

- дослідити теоретичні аспекти підготовки фахівців даної галузі;
- проаналізувати наукові джерела із даної проблематики;
- визначити перспективні шляхи підготовки фахівців за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа»;
- зробити обґрунтовані висновки щодо проведеної роботи.

Виклад основного матеріалу. Спеціальність 241 «Готельно-ресторанна справа» є однією з галузей професійної освіти, спрямованою на підготовку фахівців у сфері гостинності та обслуговування. Основна мета цієї спеціальності полягає у підготовці кваліфікованих кадрів для роботи в готелях, ресторанах, кафе, туристичних агентствах та інших сферах галузі гостинності. Здобувачі вищої освіти, які вибирають зазначену спеціальність, отримують широкий спектр знань та навичок у таких областях, як (Освітньо-професійна програма підготовки фахівців за спеціальністю 241 «Готельно-ресторанна справа» ДВНЗ «Ужгородський національний університет»):

- організація готельного господарства, яка передбачає вивчення аспектів управління готелями, включаючи резервацію номерів, обслуговування гостей, управління персоналом, фінансами та маркетингом;
- організація ресторанного бізнесу – навчання плануванню, організації та управлінню ресторан-

ними закладами, включаючи менеджмент меню, обслуговування клієнтів, закупівлю і контроль якості продуктів харчування;

- туристичний бізнес – отримання знань про туристичні послуги, організацію турів та екскурсій, культурний та географічний контекст туризму;
- кулінарія та сервіс – навчання приготуванню страв, дегустації вин, організації банкетів та інших подій.

Здобувачі вищої освіти також можуть мати можливість пройти стажування або практику в різних готелях, ресторанах або туристичних компаніях, щоб отримати практичний досвід у реальних умовах роботи. Після успішного завершення програми випускники можуть займати посади менеджерів готелів, ресторанів, керівників закладів фуд-сервісу, а також працювати в інших сферах галузі гостинності.

Постановка проблеми в науковому дослідженні теоретико-методологічних аспектів підготовки фахівців у сфері готельно-ресторанної справи може включати наступні аспекти (Повідайчик, Попик, 2020: 106-110; Попик, 2020: 33-36):

1. Адаптація програм навчання до сучасних вимог. Однією з ключових проблем є необхідність адаптації навчальних програм до швидких змін у галузі готельно-ресторанного бізнесу. Це може включати розробку актуальних курсів, використання сучасних методів навчання та оцінювання.
2. Розвиток практичних навичок, тобто забезпечення належного рівня практичного навчання для здобувачів вищої освіти. Це може означати необхідність залучення до навчального процесу більшого обсягу практичних вправ, стажування в готелях та ресторанах, а також співпрацю зі спеціалізованими індустріальними партнерами.
3. Розвиток міжособистісних навичок та лідерських якостей. Важливою проблемою є розвиток міжособистісних навичок та лідерських якостей у майбутніх спеціалістів, оскільки це є ключовими компонентами успішної кар'єри в галузі готельно-ресторанного бізнесу.

4. У зв'язку з тим, що готельно-ресторанна справа є галуззю з великою кількістю робітників з різних культур, проблемою є розробка ефективних методів управління культурним різноманіттям та створення сприятливого середовища для всіх працівників.

5. Використання інноваційних технологій. З огляду на швидкі технологічні зміни, проблемою є розробка та впровадження інноваційних технологій у навчальний процес, які підтримують покращення ефективності навчання та підготовки фахівців.

Зазначені проблеми становлять основу для подальших досліджень у галузі підготовки фахівців у сфері готельно-ресторанного бізнесу та сприяють подальшому розвитку цієї галузі.

Сьогодні теоретико-методологічні аспекти підготовки фахівців за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа» розвиваються в різних напрямках, що відображають актуальні виклики та тенденції у сфері гостинності. Ось деякі з них (Віндюк, 2013: 19-25):

- інноваційні методи навчання – вивчення та впровадження новітніх методів навчання, таких як активне навчання, проблемне навчання, он-лайн-навчання, використання симуляцій та ігрових технологій для покращення якості навчання та залучення здобувачів;

- управління ризиками та безпекою харчових продуктів – розвиток програм, спрямованих на вивчення стандартів безпеки харчових продуктів, ризиків харчової безпеки та методів їх управління, щоб забезпечити високу якість обслуговування та уникнути можливих інцидентів;

- сталий розвиток у сфері гостинності передбачає дослідження підходів до створення стійких та екологічно чистих готельних та ресторанных підприємств, включаючи застосування еко-практик, використання відновлюваних ресурсів та зменшення відходів;

- міжкультурна компетентність – розвиток програм, спрямованих на розширення міжкультурної компетентності здобувачів вищої освіти, щоб вони могли ефективно працювати в різноманітних культурних середовищах та з задоволенням обслуговувати міжнародних клієнтів (Ball, 2011: 7-14);

- креативне керівництво та підприємництво – вивчення стратегій креативного керівництва та підприємницьких навичок у контексті готельно-ресторанного бізнесу, що сприяє розвитку інноваційних підходів та стимулює підприємницьку активність серед здобувачів;

- вивчення впливу цифрових технологій, таких як інтернет-бронювання, мобільні додатки для замовлення столиків та номерів, системи управління готелем (PMS) і POS-системи (Point of Sale), на ефективність та конкурентоспроможність готельно-ресторанних підприємств;

- дослідження методів управління персоналом у готельно-ресторанному бізнесі, включаючи розвиток лідерських якостей, мотивацію та розвиток командної роботи для досягнення високої якості обслуговування;

- вивчення методів аналізу даних та використання аналітики для прийняття стратегічних

рішень у готельно-ресторанному бізнесі, таких як прогнозування попиту, оптимізація ціноутворення та планування запасів;

- стратегічне маркетингове планування, тобто розробка стратегій маркетингу та позиціонування бренду для привертання клієнтів, у тому числі за допомогою соціальних медіа, контент-маркетингу та інших інструментів;

- аналіз споживчої поведінки та вивчення трендів у галузі гостинності, що дозволяє прогнозувати зміни у вимогах і уподобаннях клієнтів та адаптувати послуги відповідно до них (Симонович, 2021: 39-42).

Зазначені напрямки відображають сучасні виклики та можливості у галузі готельно-ресторанного бізнесу та сприяють покращенню якості підготовки фахівців у цій сфері.

Сьогодні у підготовці фахівців готельно-ресторанної справи використовуються різноманітні методи, які спрямовані на забезпечення ефективного навчання та підвищення компетентностей здобувачів вищої освіти. Ось деякі з них (Сакун, 2004: 126-134; Попик, Реблян, 2021: 24-28; Попик, Повідайчик, Реблян, 2021: 333-337):

1. Метод практичного навчання. Великий акцент ставиться на практичному навчанні, включаючи стажування в готелях, ресторанах, кафе та інших готельно-ресторанних закладах. Це дозволяє здобувачам отримати реальний досвід роботи та вивчити нюанси професії;

2. Метод проектного навчання. Використання проектів, які здобувачі розробляють та виконують як частину свого навчального процесу. Це може включати розробку концепцій ресторанів, готелів або туристичних програм, вирішення бізнес-кейсів та інше;

3. Інтерактивні методи. Використання інтерактивних методів навчання, таких як групові дискусії, рольові ігри, віртуальні екскурсії та симуляції, що допомагають залучити студентів та покращити їх розуміння матеріалу;

4. Методи електронного навчання (електронні ресурси та он-лайн-навчання). Використання електронних підручників, відео-уроків, вебінарів та інших он-лайн-ресурсів для підтримки навчання та допомоги здобувачам у самостійному вивченні матеріалу;

5. Організація практичних семінарів та майстер-класів, на яких експерти галузі діляться своїм досвідом та знаннями зі студентами, що сприяє їх професійному зростанню;

6. Метод «менторства та керівництва». Надання можливостей для менторства та особистого керівництва студентів від досвідчених фахівців галузі,

що допомагає здобувачам отримувати консультації та поради з практичного досвіду.

Таким чином, зазначені методи допомагають здобувачам отримувати комплексні знання та навички у галузі готельно-ресторанного бізнесу та готують їх до успішної кар'єри у цій сфері.

Перспективні шляхи підготовки фахівців за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа» можуть включати такі напрями (Povidaychik, Poryuk, 2021: 51-53; Віндюк, 2013: 19-25):

1. Розвиток індивідуальних компетентностей. Майбутні фахівці повинні мати можливість розвивати свої індивідуальні навички та компетентності в галузі готельно-ресторанного бізнесу. Це може включати навички керівництва, міжособистісні вміння, творчість та інноваційне мислення. Розвиток індивідуальних компетентностей у галузі готельно-ресторанного бізнесу є ключовим елементом успішної кар'єри фахівця. Керівництво – це не лише здатність ефективно керувати командою, а й вміння мотивувати співробітників до досягнення спільних цілей та ефективного вирішення завдань. Фахівці також повинні розвивати свої міжособистісні вміння, такі як емпатію, комунікацію та конфліктність, щоб ефективно спілкуватися з колегами, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами. Творчість та інноваційне мислення є також надзвичайно важливими у готельно-ресторанній галузі, де конкуренція постійно зростає, а клієнти завжди шукають нові, унікальні і вражаючі враження. Фахівці повинні бути здатні до творчого підходу щодо вирішення проблем, розробки нових ідей та концепцій, а також до впровадження інноваційних рішень для поліпшення якості обслуговування та ефективності готельно-ресторанного бізнесу. Тому важливо, щоб програми підготовки фахівців у цій сфері сприяли розвитку цих навичок та стимулювали творчий та інноваційний підхід до вирішення завдань у готельно-ресторанному бізнесі.

2. Поглиблення знань про індустрію. Здобувачі повинні мати можливість вивчати сучасні тенденції, інновації та кращі практики у готельно-ресторанному бізнесі, щоб бути готовими до викликів та змін у цій галузі. Для здобувачів спеціальності «Готельно-ресторанна справа» важливо мати можливість поглиблено вивчати сучасні тенденції та інновації у галузі гостинності. Швидкі зміни у смаках та уподобаннях споживачів, технологічні інновації, зростання популярності сталого гостинного бізнесу – це лише деякі з аспектів, які вимагають постійного оновлення знань та навичок. Здобувачі повинні мати можливість вивчати кращі практики з усього світу, а також аналізу-

вати успішні та невдалі проекти в готельно-ресторанній галузі для вдосконалення своєї освіти та підготовки. Будучи озброєні такими знаннями, студенти можуть краще розуміти потреби та очікування клієнтів, визначати напрямки розвитку бізнесу та ефективно реагувати на зміни у галузі. Вивчення сучасних тенденцій також допоможе студентам виявити свої інтереси та підготувати їх до кар'єрного росту в різних сегментах готельно-ресторанного бізнесу. Таким чином, доступ до актуальної інформації про індустрію є важливим елементом успішної підготовки фахівців у цій сфері (Povidaychik, Poryuk, 2021: 51-53; Віндюк, 2013: 19-25).

3. Міждисциплінарний підхід. Підготовка фахівців може включати міждисциплінарний підхід, що означає поєднання знань з різних галузей, таких як менеджмент, маркетинг, фінанси, кулінарія та гостьова служба. Міждисциплінарний підхід у підготовці фахівців у галузі «Готельно-ресторанна справа» відображає сучасні вимоги до універсальності та комплексного розуміння галузі. Поєднання знань з різних областей дозволяє студентам отримати глибше розуміння функціонування готельно-ресторанного бізнесу як системи, що включає в себе не лише обслуговування клієнтів, а й управління персоналом, фінансами, маркетингом та іншими аспектами.

Наприклад, знання у галузі менеджменту допомагає керівникам готелів та ресторанів ефективно управляти персоналом, розробляти стратегії розвитку бізнесу та оптимізувати операційні процеси. Розуміння маркетингу дозволяє привертати увагу клієнтів, розробляти конкурентоспроможну політику ціноутворення та позиціонувати бренди. Фінансові знання важливі для управління бюджетом, фінансового аналізу та прийняття стратегічних рішень щодо інвестицій та розширення. Кулінарні та гостьові послуги стосуються безпосередньо якості продуктів і обслуговування, які впливають на задоволення клієнтів і репутацію підприємства.

Такий міждисциплінарний підхід не лише розширює горизонти знань студентів, але й дозволяє їм збагачувати власний підхід до розв'язання проблем і впровадження інновацій у галузі готельно-ресторанного бізнесу. Це створює навички, необхідні для успішної кар'єри в сучасному та конкурентному середовищі гостинності (Попик, Повідайчик, Реблян, 2021: 333-337).

4. Практичний досвід та стажування. Важливою частиною підготовки фахівців є надання можливостей для отримання практичного досвіду та стажування в реальних готельно-ресторанних

установах. Практичний досвід та стажування в готельно-ресторанній галузі є ключовими складовими успішної підготовки фахівців. Ці можливості дозволяють здобувачам отримати перший реальний досвід роботи у сфері гостинності, познайомитися з особливостями професії та отримати цінні практичні знання, які необхідні для подальшої кар'єри. Під час стажування здобувачі мають можливість застосовувати теоретичні знання на практиці, вивчати процеси та процедури роботи в реальних умовах, а також спостерігати за роботою професіоналів та навчатися від них.

Крім того, стажування в готельно-ресторанній галузі дозволяє здобувачам розвинути власні навички та вміння, такі як комунікація з клієнтами та колегами, робота в команді, вирішення проблем та прийняття рішень у реальних ситуаціях. Це також дає їм можливість збільшити свою мережу контактів у галузі та знайти можливості для майбутньої зайнятості. Таким чином, практичний досвід та стажування в готельно-ресторанній галузі не лише допомагають здобувачам набутти необхідних навичок та досвіду, але і створюють підґрунтя для їх успішної кар'єри в майбутньому (Попик, Реблян, 2021: 24-28).

5. Освіта протягом життя. Після отримання основної освіти фахівці можуть продовжувати своє навчання та професійний розвиток через курси підвищення кваліфікації, семінари, майстер-класи та інші форми навчання. Освіта протягом життя є важливим аспектом для фахівців у галузі готельно-ресторанного бізнесу, оскільки ця сфера постійно розвивається, змінюється та вимагає від фахівців постійного оновлення знань та навичок. Курси підвищення кваліфікації, семінари та майстер-класи дозволяють фахівцям вдосконалювати свої професійні навички, ознайомлюватися з новими технологіями, тенденціями та кращими практиками у галузі, а також знайомитися зі світовими та міжнародними стандартами індустрії.

Безперервний професійний розвиток дозволяє фахівцям залишатися конкурентоспроможними на ринку праці, а також розширювати свої можливості для кар'єрного зростання. Додаткові курси та навчальні програми можуть бути спрямовані на спеціалізовані аспекти, такі як управління готельними ланцюгами, кулінарні техніки, маркетинг у галузі гостинності та багато інших. Такий підхід дозволяє фахівцям підтримувати свою актуальність та відповідати вимогам сучасної галузі готельно-ресторанного бізнесу.

6. Розвиток міжнародного досвіду. З урахуванням глобалізації готельно-ресторанної галузі,

фахівцям може бути корисно отримати міжнародний досвід через обмін програмами, стажування за кордоном або роботу у міжнародних готельних ланцюгах. З урахуванням глобалізації готельно-ресторанної галузі, міжнародний досвід стає все більш важливим для фахівців у цій сфері. Обмін програмами та стажування за кордоном надають можливість здобувачам і молодим фахівцям знайомитися з різноманітними культурами, традиціями та способами роботи в готельно-ресторанному бізнесі в різних країнах. Це розширює їхні горизонти, поглиблює розуміння міжнародних стандартів обслуговування та навичок управління, та допомагає адаптуватися до різних умов роботи.

Крім того, робота у міжнародних готельних ланцюгах надає фахівцям можливість отримати цінний досвід у різних сегментах готельно-ресторанного бізнесу та в різних культурних контекстах. Це може включати управління різними видами закладів (від малих готелів до великих ланцюгів), роботу з різними клієнтами та їхніми очікуваннями, а також вирішення різноманітних завдань, що виникають у глобальному бізнесі. Такий міжнародний досвід додає цінності кар'єрі фахівця в галузі готельно-ресторанного бізнесу та робить їх більш привабливими на ринку праці (Симонович, 2021: 39-42; Попик, Реблян, 2021: 24-28).

Висновки. Таким чином, узагальнюючи теоретико-методологічні аспекти підготовки фахівців за спеціальністю «Готельно-ресторанна справа», можна зазначити, що ця підготовка є багатогранною та мінливою. Перш за все, вона вимагає поєднання теоретичних знань з практичними навичками, оскільки галузь гостинності вимагає комплексного підходу до розв'язання різноманітних завдань. Для досягнення успіху в цій галузі необхідно не лише знати основи менеджменту, маркетингу та фінансів, але й вміти застосовувати ці знання в конкретних ситуаціях роботи в готельно-ресторанному бізнесі.

По-друге, у підготовці фахівців у цій галузі важливий акцент на розвитку ключових компетентностей, таких як керівництво, міжособистісні вміння, творчість та інноваційне мислення. Фахівці повинні бути готові до викликів і змін у галузі, а також до співпраці з різними культурними та соціальними групами клієнтів. Тому програми підготовки повинні стимулювати розвиток цих ключових навичок, щоб фахівці могли ефективно працювати в глобальному середовищі готельно-ресторанного бізнесу.

І насамкінець, з урахуванням швидкої зміни технологій, смаків та вимог споживачів, підго-

товка фахівців у галузі «Готельно-ресторанна справа» має бути постійно оновлюваною та адаптованою. Інновації в навчальних програмах, використання сучасних методів навчання

та підтримка постійного професійного розвитку є ключовими елементами успішної підготовки фахівців у цій динамічній та конкурентно-орієнтованій галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віндюк А. Професійна підготовка майбутніх фахівців з гостинності на сучасному етапі. *Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Ч.ІІІ. №18(277)*. 2013. С. 19–25.
2. Освітньо-професійна програма підготовки фахівців за спеціальністю 241 «Готельно-ресторанна справа» ДВНЗ «Ужгородський національний університет» URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/55468> (дата звернення 24.02.2022).
3. Повідайчик О., Попик М. Методологічні підходи до підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанного бізнесу у вищій школі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип. 1 (46). 2020. С. 106–110.
4. Попик М.М. Формування дослідницьких умінь майбутніх фахівців готельно-ресторанного бізнесу. *Сучасні методи організації освітнього процесу для студентів економічних спеціальностей в Україні та країнах ЄС (Стальова Воля, Польща, 31 липня-10 вересня 2020 р)*. Stalowa Wola: Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Stalowej Woli. 2020. С. 33–36.
5. Попик М.М., Повідайчик О.С., Реблян А.М. Особливості науково-дослідницької роботи майбутніх фахівців сфери гостинності в процесі професійної підготовки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Вип 1 (48). 2021. С. 333–337.
6. Попик М.М., Реблян А.М. Професійна підготовка майбутніх фахівців сфери гостинності в європейських країнах. *Norwegian Journal of development of the International Science*. Vol. 63. 2021. P. 24–28.
7. Симонович Н. Визначальні особливості професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. *Нова педагогічна думка*. Том 106 № 2. 2021. С. 39–42.
8. Сакун Л.В. Теорія і практика підготовки фахівців сфери туризму в розвинених країнах світу: *Монографія*. К: МАУП, 2004. 399 с.
9. Ball G. & Medintsev. Personality as an individual mode of culture and as an integrative quality of personality. *Horizons of education*, 3. 2011. P. 7–14.
10. Povidaychik O., Popyk M. Some scientific approaches to professional training of future specialists of hotel and restaurant business. *Modern science and practice. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference*. Boston, USA. March 26–27, 2021. P. 51–53.

REFERENCES

1. Vindiuk A. Profesiina pidhotovka maibutnix fakhivtsiv z hostynnosti na suchasnomu etapi. [Professional training of future hospitality specialists at the current stage]. Bulletin of the Luhansk National University named after Taras Shevchenko. Series: Pedagogical sciences. Ch. III. #18(277). 2013. P. 19–25. [in Ukrainian].
2. Osvitno-profesiina prohrama pidhotovky fakhivtsiv za spetsialnistiu 241 Hotelno-restoranna sprava v UzhNU [Educational and professional training programme for the specialty 241 Hotel and restaurant business in Uzhhorod National University]. <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/55468>. (data zvernennia 24.02.2022) [in Ukrainian].
3. Povidaichyk O., Popyk M. Metodolohichni pidkhody do pidhotovky maibutnix fakhivtsiv hotelno-restorannoho biznesu u vyshchii shkoli. [Methodological approaches to the training of future specialists of the hotel and restaurant business in higher education]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series «Pedagogy. Social work». Issue 1 (46). 2020. P. 106–110. [in Ukrainian].
4. Popyk M.M. Formuvannia doslidnytskykh umin maibutnix fakhivtsiv hotelno-restorannoho biznesu. [Formation of research skills of future specialists in the hotel and restaurant business]. Modern methods of organizing the educational process for students of economic specialties in Ukraine and EU countries (Stalowa Wola, Poland, July 31-September 10, 2020). Stalowa Wola: Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Stalowej Woli. 2020. P. 33–36. [in Ukrainian].
5. Popyk M.M., Povidaichyk O.S., Reblan A.M. Osoblyvosti naukovykh doslidnytskoi roboty maibutnix fakhivtsiv sfery hostynnosti v protsesi profesiinoi pidhotovky. [Peculiarities of research work of future specialists in the field of hospitality in the process of professional training]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series «Pedagogy. Social work». Issue 1 (48). 2021. P. 333–337. [in Ukrainian].
6. Popyk M.M., Reblan A.M. Profesiina pidhotovka maibutnix fakhivtsiv sfery hostynnosti v yevropeiskykh krainakh. [Professional training of future specialists in the field of hospitality in European countries]. Norwegian Journal of development of the International Science. Vol. 63. 2021. P. 24–28. [in Ukrainian].
7. Symonovych N. Vyznachalni osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnix fakhivtsiv hotelno-restoranoi spravy. [Determining features of professional training of future specialists in the hotel and restaurant business]. A new pedagogical thought. Volume 106 No. 2. 2021. P. 39–42. [in Ukrainian].
8. Sakun L.V. Teoriia i praktyka pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v rozvynenykh krainakh svitu. [Theory and practice of training specialists in the field of tourism in the developed countries of the world]. Monograph. K: MAUP, 2004. 399 p. [in Ukrainian].
9. Ball G. & Medintsev. Personality as an individual mode of culture and as an integrative quality of personality. *Horizons of education*, 3. 2011. R. 7–14.
10. Povidaychik O., Popyk M. Some scientific approaches to professional training of future specialists of hotel and restaurant business. *Modern science and practice. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference*. Boston, USA. March 26–27, 2021. P. 51–53.

Роман КОРСАК,

orcid.org/0000-0001-9245-252X

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *korsakr@i.ua*

Ольга СВІТЛИНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-0007-8751

кандидат філософських наук,

доцентка кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *Olga.svitlynets@uzhnu.edu.ua*

Іван ГОДЯ,

orcid.org/0000-0001-4027-8811

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) *dz2352@gmail.com*

ПІСЛЯВОЄННА СТРАТЕГІЯ ВІДБУДОВИ ГОТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню післявоєнної стратегії відбудови готельного комплексу України в умовах євроінтеграції. На думку авторів, післявоєнна стратегія відбудови вітчизняного готельного сектору стає актуальною у зв'язку із необхідністю відновлення готельної інфраструктури, яка була пошкоджена внаслідок воєнного конфлікту з російським агресором.

Також, автори визначали основні аспекти, що роблять зазначену стратегію критично важливою. Зокрема, це потреба відновлення інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності, формування позитивного туристичного іміджу та економічний розвиток. Відзначається, що післявоєнна стратегія повинна враховувати сучасні стандарти безпеки, якості обслуговування та екологічної стійкості відповідно до європейських вимог гостинності.

Автори статті дійшли висновку, що загальна мета стратегії полягає в створенні стійкої та конкурентоспроможної готельної індустрії, яка сприятиме туристичному розвитку та визначатиме позитивний образ України на світовій арені. На думку авторів, післявоєнна стратегія відбудови готельного комплексу України виявляється сьогодні надзвичайно актуальною та необхідною. Спрямована на відновлення і модернізацію, вона повинна враховувати високі європейські стандарти щодо безпеки, обслуговування та сталого розвитку. Ця стратегія не лише сприятиме розвитку туризму та підвищенню конкурентоспроможності, але й сприятиме економічному росту, створенню робочих місць та позитивному іміджу України на ринку готельного бізнесу Європейського Союзу.

Для розв'язання наукових завдань, що стосуються дослідження післявоєнної стратегії відбудови готельного комплексу України в умовах євроінтеграції, застосовано загальнонаукові методи, зокрема: логічний та аналітичний метод, метод узагальнення, метод систематизації та класифікації, метод дедукції та індукції, метод синтезу й аналізу тощо.

Ключові слова: готельна індустрія, Україна, Європейський Союз, туризм, гостинність, євроінтеграція, ринок готельного бізнесу, війна.

Roman KORSAK,*orcid.org/0000-0001-9245-252X**Doctor of Historical Sciences, Professor;**Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry**Uzhhorod National University**(Uzhgorod, Ukraine) korsakr@i.ua***Olha SVITLYNETS,***orcid.org/0000-0002-0007-8751**Candidate of Philosophical Sciences,**Associate Professor at the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry**Uzhhorod National University**(Uzhhorod, Ukraine) Olga.svitlynets@uzhnu.edu.ua***Ivan GODYA,***orcid.org/0000-0001-4027-8811**PhD in Economics, Associate Professor;**Associate Professor at the Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry**Uzhhorod National University**(Uzhhorod, Ukraine) dz2352@gmail.com*

POST-WAR STRATEGY OF CONSTRUCTION OF THE HOTEL COMPLEX OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to the study of the post-war strategy of reconstruction of the hotel complex of Ukraine in the conditions of European integration. According to the authors, the post-war strategy of rebuilding the domestic hotel sector becomes relevant in connection with the need to restore the hotel infrastructure, which was damaged as a result of the military conflict with the Russian aggressor.

Also, the authors identified the main aspects that make the specified strategy critically important, in particular, the need to restore infrastructure, increase competitiveness, form a positive tourist image and economic development. It is noted that the post-war strategy should take into account modern standards of safety, service quality and environmental sustainability in accordance with European hospitality requirements.

The authors of the article came to the conclusion that the overall goal is to create a sustainable and competitive hotel industry that will contribute to tourism development and determine a positive image of Ukraine on the world stage. According to the authors, the post-war strategy of rebuilding the hotel complex of Ukraine is extremely relevant and necessary today. Aimed at restoration and modernization, it must take into account high European standards for safety, maintenance and sustainable development. This strategy will not only contribute to the development of tourism and increase competitiveness, but will also contribute to economic growth, job creation and a positive image of Ukraine in the hotel business market of the European Union.

To solve the scientific tasks related to the study of the post-war strategy of the reconstruction of the hotel complex of Ukraine in the conditions of European integration, general scientific methods were applied, in particular: the logical and analytical method, the method of generalization, the method of systematization and classification, the method of deduction and induction, the method of synthesis and analysis, etc.

Key words: *hotel industry, Ukraine, European Union, tourism, hospitality, European integration, hotel business market, war.*

Постановка проблеми. Післявоєнна стратегія відбудови готельного сектору України стає актуальною у зв'язку із необхідністю відновлення готельної інфраструктури, яка була пошкоджена внаслідок воєнного конфлікту. Сьогодні ми маємо численні випадки руйнування місцевої інфраструктури з боку російського агресора, у тому числі й готельної (На початку війни готельний бізнес України обвалився на 90%. Чи є надія на відновлення; У якій ситуації опинився готельний бізнес під час війни).

З іншого боку вважаємо, що умови євроінтеграції вимагають від вітчизняного готельного сектору підвищення якості обслуговування, впровадження інновацій та розвитку унікальних туристичних пропозицій. Зазначене допоможе українським готелям збільшити у майбутньому свою конкурентоспроможність на європейському ринку гостинності. Також, післявоєнна стратегія відбудови готельного комплексу має сприяти формуванню позитивного іміджу України як туристичного бренду. Це важливо для привертання іноземних туристів та збільшення туристичного потоку.

Насамкінець додамо, що відновлення готельного сектору може визначити успішний економічний розвиток регіонів країни, що є особливо важливим у зв'язку із стратегією євроінтеграції та може призвести до створення нових робочих місць у сфері обслуговування та готельного бізнесу.

Аналіз дослідження. Проблематика дослідження післявоєнної відбудови готельного комплексу України є мало досліджуваною. Серед нечисленних праць варто відзначити публікацію у якій розглядається стан туристичного бізнесу у перші місяці війни після російського нападу на Україну (Томеї, К., Bilynets, I., Koval, 2023). Перспективи розвитку готельно-ресторанного бізнесу після закінчення війни узагальнено розглянуті О. Карабіном (Карабін, 2023). Питання щодо реформування туристичної галузі в умовах євроінтеграції розглядаються О. Гальцовою та Н. Юрченко (Гальцова, Юрченко, 2019). Водночас, можемо констатувати, що комплексне та ґрунтовне дослідження перспективних шляхів післявоєнного реформування готельної індустрії України в умовах євроінтеграції, ще не розглядалося у вітчизняній науці.

Мета статті. Мета дослідження – комплексно дослідити перспективні стратегії відбудови готельного комплексу України в умовах євроінтеграції. Для реалізації мети нами було визначено наступні завдання:

- проаналізувати ефективні шляхи післявоєнної розбудови вітчизняного готельного сектору;
- запропонувати стратегії реформування готельної індустрії в умовах євроінтеграції;
- розглянути можливі виклики та проблеми, які пов'язані з післявоєнною відбудовою готельної індустрії;
- зробити обґрунтовані висновки щодо проведеної роботи.

Виклад основного матеріалу. З моменту повномасштабної військової російської агресії постраждали готельні заклади у Харківській, Миколаївській, Чернігівській, Київській та Одеській областях. Зокрема, серед них є деякі об'єкти в управлінні «Ribas Hotels Group», зруйновано глемпінг «Mandra Shato Trubetskogo» під Новою Каховкою у Херсонській області, зазнав удару від касетних снарядів об'єкт мережі «Reikartz» у Миколаєві. Через брак палива й інші причини були зруйновані деякі логістичні процеси, що негативно вплинуло на забезпечення готельних об'єктів необхідним для їх роботи. Так, у «Ribas Hotels Group» порушення логістики вплинуло на готелі на стадії будівництва, а у «BANKHOTEL»

у перші тижні вторгнення відчували перебої у постачанні продуктів. Насамкінець додамо, що 10 січня 2024 року російські ракети вразили готель у м. Харків. Згадані приклади, засвідчують про масштабні руйнування готельного сектору та необхідність його відбудови у майбутньому (Томеї, Bilynets, Koval, 2023: 99; Встояти під час війни: як працюють готелі України; Росія вдарилася ракетами по готелю в Харкові, більше десяти поранених).

Варто відмітити, що післявоєнна відбудова готельного сектору в Україні в умовах євроінтеграції може стикатися з рядом проблем та викликів. Деякі з проблем можуть включати (Корсак, Кашка, 2020: 167-171; Кільянова, 2022: 49-52):

1. Фінансові обмеження, які пов'язані з великими витратами на відновлення та модернізацію готельної інфраструктури, що можуть стати фінансовим викликом, особливо у відсутності достатніх бюджетних ресурсів.

2. Проблема невідповідності стандартам та сертифікації. Україні, при вступі до європейського готельного ринку важливо відповідати високим стандартам якості та безпеки. Адаптація до цих стандартів може вимагати інвестицій у технічне оновлення та сертифікацію (Інвестиційний клімат в Україні змушує готельний бізнес йти до Європи).

3. Можливі кадрові проблеми. Необхідність наявності професійного персоналу, який володіє міжнародними стандартами обслуговування та управління готелем, може бути викликом для вітчизняного готельного бізнесу. Тому, важливо забезпечити якісну підготовку та підвищення кваліфікації працівників готельно-ресторанної справи.

4. З розвитком туризму та відкриттям ринку для європейських гравців, регіональні українські готелі можуть стикатися зі збільшеною конкуренцією. Зазначене вимагає розвитку ефективної стратегії маркетингу та обслуговування, щоб залучити та утримувати клієнтів.

5. Інфраструктурні проблеми. Деякі регіони країни, особливо південно-східні де тривають активні бойові дії, можуть стикатися з інфраструктурними викликами, такими як недостатність транспортних зв'язків, дефіцит комунікаційної мережі та інші обмеження, що можуть впливати на туристичний потік та зручність подорожей.

6. Проблема сезонності. Залежність від певних сезонів може обмежити сталість прибутку і створювати труднощі в управлінні персоналом та ресурсами у періоди пікового навантаження.

7. Політична нестабільність. Нестабільність в політиці та зовнішніх відносинах може впливати на туристичний попит та інвестиції у вітчизняному готельному секторі (Карабін, 2023: 183-186).

8. Забезпечення екологічної стійкості готельного бізнесу може вимагати великих зусиль та інвестицій у енергоефективність та збереження навколишнього середовища.

Дослідження післявоєнної відбудови готельного сектору в Україні може включати у себе ряд перспективних стратегій, спрямованих на покращення якості обслуговування, залучення туристів і підвищення конкурентоспроможності. Зокрема, ми пропонуємо наступні шляхи (Корсак, Годя, 2022: 25-30):

1. Модернізація інфраструктури, що передбачає інвестування у сучасну технологічну інфраструктуру для покращення комфорту гостей. Зазначена стратегія включає:

- реалізацію бездротового інтернету та інтерактивних розваг для покращення комфорту гостей;
- впровадження автоматизованих систем обслуговування та управління для забезпечення якості надання послуг;

- використання сучасних технологій у готелях, таких як розумні системи керування освітленням та кондиціонуванням;

- розвиток інфраструктури для заряджання електромобілів та інших екологічно чистих засобів транспорту;

- сприяння впровадженню систем безпеки та зручностей для людей з обмеженими можливостями.

2. Стратегія екологічної стійкості передбачає впровадження практик та ініціатив, спрямованих на збереження природних ресурсів, зменшення впливу на навколишнє середовище та сприяння сталому розвитку. Зазначена стратегія дозволить вітчизняним готелям відповідати високим екологічним стандартам світового зразка, задовольняти потреби екологічно свідомих туристів та сприяти збереженню природи. Основні аспекти стратегії екологічної стійкості в готельному бізнесі включають (Корсак, 2019: 4-8):

- енергоефективність, тобто використання енергозберігаючих технологій та обладнання для зменшення споживання електроенергії та тепла, впровадження систем автоматизації для ефективного керування енергопостачанням та освітленням, встановлення сонячних панелей та інших відновлюваних джерел енергії;

- управління водними ресурсами: впровадження систем ефективного водокористування та зменшення витрат води, збір та використання

дошової води для поливу та інших потреб, встановлення водозберігаючого обладнання у ванних кімнатах та кухнях;

- управління відходами, що передбачає роздільний збір та переробку відходів у готелях, зменшення використання одноразових матеріалів та впровадження екологічно дружніх альтернатив, а також сприяння використанню перероблених та вторинних матеріалів;

- використання зелених будівельних стандартів, тобто зведення та реконструкція готельних споруд відповідно до принципів енергоефективності та екологічної стійкості, використання сталих та екологічно чистих будівельних матеріалів, створення «зелених» покрівель та стін для покращення ізоляції та збереження енергії;

- екологічно орієнтовані технології, що передбачає використання технологій очищення повітря та зменшення викидів, встановлення систем контролю якості повітря для забезпечення здоров'я гостей та персоналу, застосування «зелених» технологій у сфері кулінарії та обслуговування.

3. Стратегія розвитку місцевого туризму – це комплекс дій та ініціатив, спрямованих на стимулювання, розширення та підвищення ефективності туристичної діяльності в конкретній локальній області чи місті. Ця стратегія орієнтована на залучення туристів, які бажають вивчати та насолоджуватися унікальними особливостями та ресурсами конкретного регіону країни. Основні аспекти післявоєнної стратегії розвитку місцевого туризму в Україні включають (Гальцова, Юрченко, 2019: 310-313; Шевченко, 2013: 124-130; Корсак, Годя, 2022: 57-62):

- брендування регіону, тобто створення унікального образу та ідентичності, які будуть приваблювати туристів;

- розробку ефективних маркетингових стратегій для просування місцевих туристичних атракцій та послуг;

- розбудова туристичної інфраструктури, що включає: збереження та відновлення історичних об'єктів, будівництво та покращення готельної бази, гостьових будинків, апартаментів та інших об'єктів розміщення, створення тематичних маршрутів, підтримку місцевої культури та традицій, пропаганду місцевих страв та традиційної кухні, підтримку місцевих підприємств.

4. Стратегія орієнтація на різні сегменти ринку, тобто розширення готельних послуг для різних сегментів клієнтів, включаючи бізнес-туристів, сімейні відпустки, екстремальних туристів та інші (Корсак, Світлинець, Коваль, 2022: 25-31).

5. Стратегія роботи з сучасними технологіями – використання новітніх технологій, таких як штучний інтелект для персоналізації обслуговування, чат-боти для комунікації з клієнтами, використання технологій розпізнавання обличчя та безконтактного входу для забезпечення безпеки та зручності гостей, розробка мобільних додатків для зручного бронювання та управління проживанням, інтеграція технологій віртуальної реальності та доповненої реальності для покращення враження від проживання.

6. Стратегія розвитку конгрес-туризму, яка передбачає активне просування готелів як місць для проведення конференцій, семінарів та виставок, створення сучасних конференц-залів та інфраструктури для зручного проведення бізнес-заходів, підготовку спеціалізованого персоналу, який забезпечить високий рівень обслуговування для учасників конгресів, розробку партнерств з бізнес-організаціями та асоціаціями для привертання нових подій, сприяння в обміні знаннями та досвідом між учасниками конгресів та місцевою спільнотою (Grynko, 2016: 252-270).

7. Стратегія залучення іноземних інвестицій передбачає активне представлення інвестиційних можливостей у готельному секторі України на міжнародних форумах та виставках, співпрацю з міжнародними інвестиційними фондами та банками для залучення фінансування, розробку привабливих інвестиційних пакетів та програм для потенційних інвесторів, створення сприятливого інвестиційного клімату та усунення адміністративних бар'єрів для іноземних інвесторів, реалізація проектів у партнерстві з іноземними компаніями для обміну досвідом та технологіями (Корсак Р, Годя, 2022: 25-30).

8. Стратегія підвищення кваліфікації персоналу, яка реалізується шляхом організації регулярних тренінгів та семінарів для персоналу готелів з покращення навичок обслуговування та комунікації, створення системи постійного навчання та розвитку кар'єри для працівників вітчизняного готельного бізнесу, впровадження програм стажування та обміну досвідом між готелями для розвитку кращих практик, розвиток спеціалізованих курсів для різних видів персоналу, включаючи кухарів, консьєржів та менеджерів, співпраця з готельними школами та університетами для підготовки кваліфікованих кадрів (Корсак, Кашка, 2020: 167-171).

Вважаємо, що зазначені післявоєнні стратегії можуть стати основою для вдосконалення готельного сектору в Україні та підняття його на новий рівень конкурентоспроможності в глобальному

туристичному ринку після закінчення повномасштабної війни.

Також відмітимо, що Україна 23 червня 2022 року отримала статус Кандидата у члени ЄС, а 14 грудня 2023 Європейська рада розпочала переговори щодо вступу країни. У контексті зазначеного післявоєнна відбудова готельного сектору України в умовах євроінтеграції може включати ряд специфічних перспективних шляхів, спрямованих на відповідні виклики та можливості, що виникають в контексті європейської інтеграції. Зокрема, на наш погляд, актуальними є наступні (Корсак, Годя, 2022: 25-30; Кільянова, 2022: 49-52; Корсак, Світлинець, Коваль, 2022: 25-31; Гальцова, Юрченко, 2019: 310-313):

1. Стандартизація та гармонізація. Стандартизація та гармонізація в готельному секторі в умовах євроінтеграції означають впровадження європейських стандартів та норм для забезпечення високого рівня якості та безпеки обслуговування для гостей. Ці процеси мають на меті створити єдиний стандарт для класифікації вітчизняних готелів та їх послуг, щоб спростити взаємодію між різними готелями та покращити конкурентоспроможність українського готельного бізнесу на європейському ринку.

2. Залучення іноземних інвестицій, що передбачає активне просування вітчизняних готельних проектів на європейських інвестиційних форумах та партнерство з європейськими інвесторами, а також сприяння українським готелям у використанні доступних європейських фінансових інструментів та програм.

3. Розбудова та розвиток інфраструктури для активного відпочинку, такої як гірськолижні курорти та велосипедні маршрути, сприяння розвитку еко-туризму та рекреаційних зон для відпочинку на природі.

4. Підвищення міжнародного маркетингу, який передбачає залучення європейських маркетингових агентств для підвищення впізнаваності українського бреду гостинності та привертання європейських туристів, а також, участь в міжнародних туристичних виставках та подіях для просування українського готельного бізнесу на світовому ринку.

5. Співпраця з мережами готелів, яка реалізуватиметься шляхом вступу до європейських мереж готелів для розширення мережевих можливостей і збільшення видимості на європейському ринку готельно-ресторанного бізнесу та розвитку партнерств з європейськими ланцюгами готелів для спільного маркетингу та обміну досвідом.

Таким чином, вирішення ряду проблем і викликів та реалізації запропонованих стратегій, сприятимуть сталому та конкурентоспроможному розвитку готельного сектору України.

Висновки. Отже, можна сформулювати деякі загальні висновки щодо можливих тенденцій у відношенні післявоєнної відбудови готельної індустрії України в контексті євроінтеграції, зокрема:

1. Для вітчизняного готельного бізнесу виникне потреба в інфраструктурних та технічних інвестиціях, оскільки у відповідь на євроінтеграцію та підвищені стандарти обслуговування, українські готелі можуть потребувати значних інвестицій у модернізацію та підвищення якості інфраструктури, технічного обладнання та сервісу.

2. В умовах євроінтеграції, вітчизняні готелі повинні відповідати високим стандартам щодо безпеки, якості та сталості послуг, що може вимагати проходження сертифікаційних процедур та впровадження відповідних стандартів обслуговування.

3. Умови євроінтеграції можуть вимагати від вітчизняних готелів акцентувати увагу на підвищенні якості обслуговування, розробці маркетингових стратегій та конкурентних переваг для повернення туристів.

4. Євроінтеграція може сприяти зростанню туристичного попиту, що, в свою чергу, може сприяти розвитку місцевої економіки та створенню нових робочих місць в Україні.

5. Заходи з євроінтеграції можуть допомагати формувати позитивний імідж України як туристичного напрямку, що в свою чергу залучатиме більше міжнародних туристів.

6. З урахуванням зростання екологічної свідомості та вимог стосовно сталості, вітчизняні готелі можуть стикатися з необхідністю впровадження екологічно орієнтованих практик та технологій ведення готельного бізнесу.

7. Розвиток партнерств із європейськими компаніями та організаціями може допомогти українським готелям пристосуватися до європейських стандартів та навчити кращим практикам у галузі гостинності.

Відмітимо, що конкретний вплив зазначених факторів на перспективні стратегії післявоєнної відбудови готельної індустрії України в умовах євроінтеграції, буде залежати від багатьох обставин, таких як: регіональні особливості, рівень конкуренції, економічна ситуація та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інвестиційний клімат в Україні змушує готельний бізнес йти до Європи. URL: http://newsradio.com.ua/2013_07_05/nvestic-jnij-kl-mat-v-Ukra-n-zmushu-gotelnij-b-znes-jti-do-vropi-ekspert/ (дата звернення 05.01.2024).
2. Встояти під час війни: як працюють готелі України. URL: <https://commercialproperty.ua/analytics/vstoyati-pid-chas-viyni-yak-pratsyuuyut-goteli-ukraini/> (дата звернення 13.01.2024).
3. Гальцова О., Юрченко Н. Основні аспекти туристичної галузі України в період євроінтеграції. *Приазовський економічний вісник. Класичний приватний університет*. Випуск 4(15), 2019. С. 310–313.
4. Карабін О. Перспективи готельно-ресторанного бізнесу після російсько-української війни *Актуальні проблеми розвитку сфери гостинності: перспективи та виклики: Матеріали міжнародної наукової конференції 4–5 травня 2023 р. Ужгород, 2023*. С. 183–186.
5. Кільянова У. О. Оптимізація діяльності підприємств готельного бізнесу в умовах кризи (на прикладі ТОВ «Л.А.Р.К.»). *Сучасні інформ. технології та телекомунікаційні мережі: тези доп. 57-ої наук. конф. молодих дослідників ОП-магістрантів*. Одеса, 2022. С. 49–52.
6. Корсак Р. В. Перспективи розвитку екологічних готелів на прикладі Рахівського району Закарпаття. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Том 1. 4–8 с.
7. Корсак Р., Годя І. Шляхи залучення готельно-ресторанної інфраструктури в організацію історико-культурних заходів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 54. Том 1. С. 57–62.
8. Корсак Р., Годя І. Шляхи реформування готельно-ресторанної та туристичної індустрії України після отримання статусу кандидата у члени ЄС. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 55. Том 1. С. 25–30.
9. Корсак Р., Кашка М. Проблеми покращення стратегічної діяльності підприємств готельно-ресторанного бізнесу в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Том 2. С. 167–171.
10. Корсак Р., Світлицький О., Коваль О. Перспективні шляхи організації обслуговування у вітчизняній готельно-ресторанній індустрії в умовах розвитку євроінтеграційних процесів. *Актуальні питання гуманітарних наук:*

міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім Гельветика», 2022. Вип. 49. Том 1. С. 25–31.

11. На початку війни готельний бізнес України обвалився на 90%. Чи є надія на відновлення. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/26585> (дата звернення 05.01.2024).

12. Росія вдарила ракетами по готелю в Харкові, більше десяти поранених. URL: <http://forbes.ua/company/na-pochatku-viyni-gotelniy-biznes-ukraini-obvalivsya-na-90-chi-e-nadiya-na-vidnovlennya> (дата звернення 13.01.2024).

13. У якій ситуації опинився готельний бізнес під час війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/> (дата звернення 14.01.2024).

14. Шевченко С. Перспективи європейської інтеграції ринку туристичних послуг України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23. Ч. 2. С. 124–130.

15. Grynko T. V. Organizational culture and image as a factor in the competitiveness of tourism and hotel enterprises. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine: Collective monograph*. Poland: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2016. Vol. 3. P. 252–270.

16. Tomej, K., Bilynets, I., Koval, O. Tourism business resilience in the time of war:: The first three months following Russia's invasion of Ukraine. *Annals of Tourism Research*, 2023, 99.

REFERENCES

1. Investytsiyni klimat v Ukraini zmushuie hotelnyi biznes yty do Yevropy. [The investment climate in Ukraine forces the hotel business to go to Europe]. URL: http://newsradio.com.ua/2013_07_05/nvestic-jnij-kl-mat-v-Ukra-n-zmshu-gotel-nij-b-znes-jti-do-vropi-ekspert/ [in Ukrainian]

2. Vstoiaty pid chas viiny: yak pratsiuut hoteli Ukrainy. [Stand up during the war: how the hotels of Ukraine work]. URL: <https://commercialproperty.ua/analytics/vstoyati-pid-chas-viyni-yak-pratsyuyut-goteli-ukraini/> [in Ukrainian]

3. Haltsova O., Yurchenko N. (2019) Osnovni aspekty turystychnoi haluzi Ukrainy v period yevrointehratsii. [The main aspects of the tourist industry of Ukraine during the period of European integration]. *Pryazovsky Economic Bulletin*. Classical private university. № 4(15), P. 310–313. [in Ukrainian].

4. Karabin O. (2023) Perspektyvy hotelno-restorannoho biznesu pislia rosiisko-ukrainskoi viiny. [Prospects of the hotel and restaurant business after the Russian-Ukrainian war Current problems of the development of the hospitality sector: prospects and challenges]. *Materials of the international scientific conference May 4–5, Uzhhorod*, P. 183–186. [in Ukrainian].

5. Kilianova U. O. (2022) Optymizatsiia diialnosti pidpriemstv hotelnogo biznesu v umovakh kryzy (na prykladi TOV «L.A.R.K.»). [Optimizing the activities of hotel business enterprises in crisis conditions (on the example of L.A.R.K. LLC)]. *Modern information. technologies and telecommunication networks: theses add. of the 57th Science. conf. young researchers of OP master's students*. Odesa, P. 49–52. [in Ukrainian].

6. Korsak R. V. (2019) Perspektyvy rozvytku ekolohichnykh hoteliv na prykladi Rakhivskoho raionu Zakarpattia. [Prospects for the development of ecological hotels based on the example of Rakhiv district of Transcarpathia]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University*. Drohobych: "Helvetika" Publishing House, Issue 26. Volume 1. P. 4–8. [in Ukrainian].

7. Korsak R., Hodia I. (2022) Shliakhy zaluchennia hotelno-restoranoi infrastruktury v orhanizatsiiu istoriko-kulturnykh zakhodiv. [Ways of involving the hotel and restaurant infrastructure in the organization of historical and cultural events]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University*. Drohobych: "Helvetika" Publishing House, Issue 54. Volume 1. P. 57–62. [in Ukrainian].

8. Korsak R., Hodia I. (2022) Shliakhy reformuvannia hotelno-restoranoi ta turystychnoi industrii Ukrainy pislia otrymannia statusu kandydata u chleny YeS. [Ways of reforming the hotel, restaurant and tourism industry of Ukraine after obtaining the status of a candidate for EU membership]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University*. Drohobych: "Helvetika" Publishing House, Issue 55. Volume 1. P. 25–30. [in Ukrainian].

9. Korsak R., Kashka M. (2020) Problemy pokrashchennia stratehichnoi diialnosti pidpriemstv hotelno-restorannoho biznesu v Ukraini. [Problems of improving strategic activity of hotel and restaurant business enterprises in Ukraine]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*. Drohobych: "Helvetika" Publishing House, Issue 28. Volume 2. P. 167–171. [in Ukrainian].

10. Korsak R., Svitlynets O., Koval O. (2022) Perspektyvni shliakhy orhanizatsii obsluhovuvannia u vitchyzniani hotelno-restoranni industrii v umovakh rozvytku yevrointehratsiinykh protsesiv. [Prospective ways of organizing service in the domestic hotel and restaurant industry in the context of the development of European integration processes]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University*. Drohobych: Helvetic Publishing House", Vol. 49. Volume 1. P. 25–31. [in Ukrainian].

11. Na pochatku viiny hotelnyi biznes Ukrainy obvalyvsvia na 90%. Chy ye nadiia na vidnovlennia. [At the beginning of the war, the hotel business of Ukraine collapsed by 90%. Is there hope for recovery]. URL: <https://www.kyivpost.com/uk/post/26585>. [in Ukrainian].

12. Rosiia vdaryla raketamy po hoteliu v Kharkovi, bilshе desiati poranenykh. [Russia hit a hotel in Kharkiv with missiles, more than ten injured]. URL: <http://forbes.ua/company/na-pochatku-viyni-gotelniy-biznes-ukraini-obvalivsya-na-90-chi-e-nadiya-na-vidnovlennya>. [in Ukrainian].

-
13. U yakii sytuatsii opynyvsia hotelnyi biznes pid chas viiny. [What was the situation of the hotel business during the war]. URL: <https://www.epravda.com.ua/> [in Ukrainian].
14. Shevchenko S. (2013) Perspektyvy yevropeiskoi intehratsii rynku turystychnykh posluh Ukrainy. [Prospects of European integration of the tourist services market of Ukraine]. Scientific bulletin of NLTU of Ukraine. Issue 23. Part 2. S. 124–130. [in Ukrainian].
15. Gynko T. V. (2016) Organizational culture and image as a factor in the competitiveness of tourism and hotel enterprises. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine: Collective monograph. Poland: Izdevnieciba «Baltija Publishing», Vol. 3. P. 252–270.
16. Tomej, K., Bilynets, I., Koval, O. (2023) Tourism business resilience in the time of war: The first three months following Russias invasion of Ukraine. *Annals of Tourism Research*, 99.

УДК 069.6:070.4(477.8)(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-7>

Марія ЛАВНІЧЕК,
orcid.org/0000-0002-3468-9622

*старший музейний доглядач
Королівського замку на Вавелі – Державна колекція мистецтв
(Краків, Польща) melnychuk177@gmail.com*

МУЗЕЙНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ 1939–1941 РР.)

Метою дослідження є висвітлення особливостей функціонування музейних закладів західноукраїнських земель в умовах радянської системи на початку Другої світової війни (1939–1941) на основі аналізу повідомлень, розміщених в місцевій радянській пресі. У статті оприлюднено матеріали газет «Вільна Україна», «Червоний прапор» (Львів), «Радянська Волинь» (Луцьк), «Червоний прапор» (Рівне), «Вільне життя» (Тернопіль), «Більшовицька правда» (Дрогобич), «Радянська Буковина» (Чернівці). Автор характеризує стан висвітлення діяльності музеїв на шпальтах партійної періодики та його зв'язок з процесом радянзації західних областей України та Північної Буковини. З цією метою визначено два періоди у підході до висвітлення музейної тематики в пресі. Вони напряму пов'язані з наслідками радянзації музейної галузі регіону. Перший розпочався з часу приєднання західноукраїнських територій до УРСР у вересні 1939 р. і тривав до проголошення постанови РНК УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» від 08 травня 1940 р.; другий продовжувався до початку німецької окупації 22 червня 1941 р. Виокремлено чотири основні теми музейного життя відповідно до кількості згадок у пресі: виставкова, пам'яткоохоронна та наукова діяльність музейних закладів в умовах радянської системи; замітки про музейні заклади та пам'ятки; реорганізація музейної мережі та націоналізація культурних надбань; створення нових музейних осередків.

Підкреслюється, що найкраще в місцевій пресі представлені музейні заклади м. Львова, зокрема, Державний обласний музей мистецького промислу та Державна обласна картинна галерея. Повідомлення про музейне життя Львова зустрічаються й на сторінках часописів інших областей. Значна частина музейних закладів, зокрема обласних, залишилися поза увагою радянської преси, що обумовлювалося відсутністю належних приміщень для здійснення повноцінної діяльності. Критичний аналіз матеріалів преси дав можливість визначити нові тенденції в західноукраїнському музейництві з початком радянського періоду: представниками цільової аудиторії відтепер були селяни та трудова інтелігенція; пропаганда радянського способу життя серед місцевого населення відбувалася через виставкову діяльність; популяризація музеїв та культурних пам'яток здійснювалася на тлі критики польської системи влади.

Ключові слова: музей, музейна мережа, преса, західні області України, музейна діяльність, націоналізація, радянська.

Mariia LAVNICHEK,
orcid.org/0000-0002-3468-9622

*Museum Protection Staff
Wawel Royal Castle – State Art Collection
(Krakow, Poland) melnychuk177@gmail.com*

MUSEUM LIFE IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE (BASED ON THE MATERIALS OF THE LOCAL PRESS IN 1939–1941)

The purpose of the study is to highlight the peculiarities of the functioning of museum institutions in the western Ukrainian lands under the soviet system at the beginning of World War II (1939–1941) based on the analysis of reports published in the local soviet press. The article presents the materials of the newspapers «Free Ukraine», «Red flag» (Lviv), «Soviet Volyn» (Lutsk), «Red flag» (Rivne), «Free life» (Ternopil), «Bolshevik Truth» (Drohobych), and «Soviet Bukovyna» (Chernivtsi).

The author characterizes the state of coverage of museum activities in the columns of party periodicals and its connection with the process of sovietization of the western regions of Ukraine and Northern Bukovyna. For this purpose, two periods have been identified with the approach to the coverage of museum topics in the press. They are directly related to the consequences of the Sovietization of the museum industry in the region. The first period began with the accession of the western Ukrainian territories to the Ukrainian SSR in September 1939 and lasted until the proclamation of the resolution of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR «On the Organization of Museums and Libraries in the Western Regions of Ukraine» of May 08, 1940; the second period lasted until the beginning of the German occupation on June 22, 1941. Four main themes of museum life are identified according to the number of references

in the press: exhibition, monument protection, and research activities of museum institutions under the soviet system; notes about museum institutions and monuments; reorganization of the museum network and nationalization of cultural property; and creation of new museum units.

It is emphasized that Lviv museum institutions, in particular, the State Regional Museum of Arts and Crafts and the State Regional Art Gallery, are best represented in the local press. Reports about museum life in Lviv are also found on the pages of magazines from other regions. Many museum institutions, including regional ones, were ignored by the soviet press due to the lack of proper premises for their full-fledged activities. A critical analysis of the press materials made it possible to identify new trends in western Ukrainian museums since the beginning of the Soviet period: the target audience was now peasants and labor intellectuals; propaganda of the soviet way of life among the local population was carried out through exhibition activities; popularization of museums and cultural monuments was carried out against the background of criticism of the Polish system of government.

Key words: museum, museum network, press, western regions of Ukraine, museum activity, nationalization, sovietization.

Постановка проблеми. Важливим етапом дослідження історії розвитку українського музейництва західних областей України на початку Другої світової війни є опрацювання матеріалів місцевої преси, що виходила в період 1939–1941 рр. Критичний аналіз повідомлень, розміщених в періодичних виданнях, дозволяє комплексно охарактеризувати радянську політику та її наслідки в музейній сфері на території етнічних західноукраїнських земель на початку Другої світової війни, виявити нові явища, які не знайшли відображення в інших джерелах, спростувати чи підтвердити окремі факти історії українського музейництва, простежити динаміку впровадження змін у музейній сфері в означений хронологічний період.

Аналіз досліджень. Висвітлення окремих аспектів функціонування музеїв на теренах західних областей України на початковому етапі Другої світової війни розпочалися ще в радянський період. До прикладу, питання реорганізації музейної мережі частково підняте в публікації Ю. Омельченка (Омельченко, 1975), функціонування музеїв етнографічного профілю, зокрема розпорошення та нищення музейних колекцій описане в монографії Г. Скрипник (Скрипник, 1989). Після проголошення незалежності України дослідницькі процеси активізувалися, зокрема, через проблему реституції української культурної спадщини, втраченої в роки Другої світової війни. Питання реорганізації музейної мережі розкриті в наукових розвідках Ф. Рябчикової (Рябчикова, 2012), С. Терського (Терський, 2013). Процес розпорошення та переміщення окремих музейних колекцій частково висвітлені в дослідженнях Р. Дзюбана (Дзюбан, 2012), наукова та пам'яткоохоронна діяльність – С. Терського (Терський, 2005), О. Петровського (Петровський, 2013). Регіональний розвиток музейництва та функціонування окремих музейних осередків західноукраїнського регіону після вересневих подій 1939 р. висвітлювали І. Горбан (Горбан, 2010), І. Горак (Горак, 2013), М. Лавнічек (Лавні-

чек, 2016), Р. Маньковська (Маньковська, 2016), В. Овсійчук (Овсійчук, 2017) та ін. У польській історіографії головний акцент робиться на долі польської культурної спадщини, яка зберігалася у музеях Львова, в роки Другої світової війни (дослідження Мачея Матвієва, (Мачей Матвієв, 2006; Даріуша Мательського (Dariusz Matelski, 2015).

Однак, залучення місцевої періодики як джерела з історії функціонування музейних закладів західних областей України в умовах радянської системи на початку Другої світової війни в наукових розвідках фактично відсутнє. Відповідно, окремі аспекти музейного життя регіону залишаються висвітленими частково.

Мета статті – комплексно дослідити діяльність музейних закладів регіону на початковому етапі Другої світової війни на основі матеріалів радянської періодики, виданої в період 1939–1941 рр. на території західноукраїнських областей – «Вільна Україна», «Червоний прапор» (Львів), «Радянська Волинь» (Луцьк), «Червоний прапор» (Рівне), «Вільне життя» (Тернопіль), «Радянська Буковина» (Чернівці), «Більшовицька правда» (Дрогобич). Для реалізації мети поставлено наступні завдання: проаналізувати ступінь висвітлення музейної діяльності на сторінках преси; виокремити чинники, що впливали на процес висвітлення інформації про музейну діяльність; проаналізувати основні напрями музейної діяльності згідно повідомлень у місцевій пресі.

Виклад основного матеріалу. Присутність музейних закладів в радянській місцевій пресі 1939–1941 рр. не є однаковою для всіх областей. Найкраще на шпальтах місцевої періодики «Червоний прапор» та «Вільна Україна» представлено львівське музейництво. Тому доцільно виокремити львівські періодичні видання в окрему групу. Разом з тим варто виділити два періоди висвітлення у місцевій пресі історії музейництва західноукраїнських областей на початку Другої світової війни. Перший – від приєднання

західноукраїнських територій до Української РСР у вересні 1939 р. і до проголошення постанови Ради народних комісарів УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» від 08 травня 1940 р.; другий тривав до початку німецької окупації 22 червня 1941 р. Також автор здійснив спробу тематично об'єднати повідомлення в пресі та виокремив чотири основні теми музейного життя відповідно до частоти згадок: виставкова, пам'яткоохоронна та наукова діяльність музейних закладів в умовах радянської системи; історичні замітки про музейні заклади і пам'ятки; реорганізація музейної мережі та націоналізація культурних надбань (переміщення музейних колекцій як наслідок реорганізації); створення нових музейних осередків.

Львівські періодичні видання «Червоний прапор» та «Вільна Україна» про музейне життя міста в 1939–1941 рр.

Період перший. Приєднавши восени 1939 р. західні землі України до Радянського Союзу, що до того входили до складу Другої Речі Посполитої, та влітку 1940 р. Північну Буковину, яка належала Румунії, радянська влада розпочала процес радянзації і в музейній галузі. Цей процес включав реорганізацію музейної мережі новостворених областей, націоналізацію приватних колекцій, розподіл музейних збірок між музеями радянської України, кадрові перестановки.

Питання про нову музейну мережу західноукраїнських областей буде вирішено згодом і проголошено в постанові РНК УРСР «Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України» від 08 травня 1940 р. (далі – Постанова). Не потрібно робити складних підрахунків, щоб зрозуміти, що від періоду приєднання до остаточного розв'язання питання музейної мережі приєднаних територій пройде більш ніж півроку. У цей період більшість музеїв західних областей України перебували в хаосі. Відсутність конкретного плану дій, невизначеність в підпорядкуванні музеїв, масові кадрові перестановки, «чистки» та інші процеси перенесли практичну музейну діяльність на другий план. Тому очевидно, що кількість повідомлень у місцевій пресі про діяльність окремих музеїв Львова з вересня 1939 р. до травня 1940 р. незначна. Тематично вони стосуються, насамперед, основних напрямів діяльності музеїв, реорганізації музейної мережі Львова та націоналізації приватних колекцій.

Реорганізація музейної мережі та націоналізація культурних надбань. На шпальтах газет представники радянської влади, комунікуючи з читачем про культуру на початковому етапі Другої світо-

вої війни, головний акцент робили на закріплені негативних установок, пов'язаних з попередньою польською владою. Не сприяння розвитку української культури, відсутність та заборона української мови в культурних та освітніх закладах, тиск на українські культурні осередки були правдивими аргументами, а тому ефективними. В частини українського населення західних областей з'явилася віра у відродження національного культурного надбання. Що цікаво, радянська влада активно підтримувала її «палкими лозунгами» зі шпальт газет, але разом з тим негайно взялася за заборону діяльності українських культурних осередків, які трактувала як «націоналістичні». Яскравим прикладом цього є повідомлення від 14 жовтня 1939 р. в газеті «Червоний прапор» під заголовком «Повернені скарби». У кращих традиціях радянської пропаганди автори звинувачували польську владу в неналежному ставленні до української культурної спадщини, а саме скарбів бібліотеки та музею Наукового товариства імені Шевченка (до 1940 р. був відомий як Український національний музей ім. Шевченка). Зазначено, що українці не мали належного доступу ні до бібліотеки, ні до музеїв Товариства, а державне фінансування закладу було мізерним (Czerwony Sztandar, 1939. 14 pazdziernika: 4). Відзначимо, що НТШ напередодні Другої світової війни насправді переживало важкі часи, адже в фінансуванні його діяльності польська сторона зацікавлена не була. Зокрема, зменшувалася активність української спільноти в підтримці закладу.

Можна було б уявити ідеальну картинку, що прихід радянської влади змінить ситуацію. Однак відомо, що одночасно з виходом цього випуску газети радянська влада розпочала процес націоналізації бібліотеки та музею Товариства, який завершився повною його ліквідацією в січні 1940 р. (Кубійович, 1973).

Разом з тим, з повідомлення можна довідатися про характер колекцій музею при НТШ. Зазначено, що заклад володіє етнографічними колекціями (українське традиційне вбрання, посуд, вишиванки, килими), творами мистецтва, зокрема, автопортретом Т. Г. Шевченка. Перераховано й унікальні зібрання бібліотеки Товариства: дві тисячі листів до Івана Франка від М. Коцюбинського, Лесі Українки, М. Лисенка, І. Нечуя-Левицького; рукописи П. Грабовського, Лесі Українки, М. Коцюбинського. Дізнаємося також про нову категорію музейної аудиторії – військові червоної армії та інтелігенція, які приїжджали «з-за Збруча» та виявляли велику зацікавленість закладом (Czerwony Sztandar, 1939. 14 pazdziernika: 4).

19 листопада 1939 р. редакційна команда газети «Червоний прапор» в повідомленні під заголовком «Охорона пам'яток культури, музейних колекцій і бібліотек» сповістила львів'ян про створення робочої комісії з охорони пам'яток історії та культури. В дописі перераховані основні її обов'язки: нагляд за забезпеченням охорони всіх музеїв, бібліотек, архівів, пам'яток історії та культури, які належали польській владі та приватним особам, котрі покинули західноукраїнські землі. Зокрема, в повідомленні перераховані член, заступник та голова комісії: Михайло Возняк, Іван Крип'якевич та Петро Панч – відповідно (Czerwony Sztandar. 1939. 19 listopada: 1). Основним завданням, яке комісія мала вирішити, була не «охорона» пам'яток, а навпаки – пришвидшення процесу ліквідації існуючої музейної мережі міста та створення нової, за радянським зразком; розпорошення музейних колекцій. Разом з тим, розміщене на першій сторінці газети повідомлення трактувалося як надважливе. Влада таким чином прагнула сповістити місцеве населення, що розпочинається велика культурна реорганізація, яка передбачала цілковиту ліквідацію польської системи.

В одному із випусків львівської газети «Червоний прапор» у повідомленні із заголовком «Оссоленіум» автор від імені керівництва закладу закликав місцевих жителів та окремі інституції до передачі всіх цінних предметів, рукописів, музейних збірок, зокрема таких, які мають відношення до польської культури, керівництву закладу. Як зазначалося в статті, це потрібно для наукових цілей. Заклад обвинувачували в нівелюванні науковою діяльністю та збагаченні видавництва «Оссоленіуму» за рахунок продажу підручників для шкіл. Відзначено, що реорганізація таких закладів має на меті їх перетворення в «осередки широкої культурної діяльності» (Czerwony sztandar. 1939. 2 grudnia: 3). Радянській владі цей задум вдалося реалізувати. Вже в березні 1941 р. відкрилася виставка, приурочена до 80-ї річниці від дня смерті Т. Шевченка. Представлені на виставці експонати (книги, картини, фотографії, скульптури, розміщені у 18 секціях виставки) мали на меті показати поета як революціонера-демократа та художника (Czerwony Sztandar. 1941. 9 marca: 6).

У квітневому випуску газети «Вільна Україна» за 1940 р. знаходимо повідомлення про Львівську картину галерею. В ньому йдеться, що основу музейної колекції закладу становлять збірки колишнього українського національного музею та міської галереї, а також збірки приватних колекцій Б. Ожеховича, К. Бруницького, Дідушицьких, Глу-

ховських та ін. Таким чином, на сторінках періодики відображено результати ліквідації музеїв Львова та розпорошення колекцій і збірок в ході реорганізації музейної мережі. Зазначалося, що з 01 травня 1940 р. музеї та галереї міста стануть доступними для відвідування.

Звісно ж, згідно найліпших радянських традицій було засуджено попередню польську владу, обвинувачено її в бездіяльності щодо збереження культурних та історичних пам'яток, у несприятливому розвитку музеїв. Відзначалося, що ціль нового радянського музею – задоволення «естетичних та культурних потреб найширших мас робітників, селян і трудової інтелігенції» (Вільна Україна. 1940. 18 квітня: 6). Тут бачимо чітке окреслення цільової аудиторії радянського музею, цілковиту розбіжність із польським музеєм. Разом з тим, музей ставав доступнішим та ближчим до українського народу, зокрема, через заборону польської та впровадження української мови.

Виставкова, пам'яткоохоронна та наукова діяльність музейних закладів в умовах радянської системи. Зважаючи на процес радянзації, однією із основних тем, що стосувалася діяльності та розвитку українських музеїв радянського періоду та висвітлювалася на сторінках періодики, була виставкова робота. Така діяльність проводилася відкрито та дозволяла говорити на потрібні радянській системі теми. Тематично виставки присвячувалися історії радянського союзу, розвитку окремих міст і сіл, пам'яткам матеріальної культури. Мета їх організації незмінна й співзвучна із метою діяльності радянського музею – пропаганда більшовицького способу життя серед місцевого населення.

Повідомлення про організацію перших виставок в західноукраїнських музеях знаходимо в львівській газеті «Червоний прапор» від 02 грудня 1939 р. Точніше зазначається, що в «музеї промислу та торгівлі у Львові» (після реорганізації отримав назву Державний обласний музей мистецького промислу) планувалося організувати пересувну виставку. Спеціально привезені експонати із Києва – збірки фотографій, ілюстрації, статистичні матеріали – мали розкрити переваги соціалістичного способу життя, проілюструвати розквіт радянського союзу і його велич. У зв'язку із мобільністю виставки передбачалося залучення до її огляду значної кількості населення. Після шести-восьми тижнів виставку мали відправити для ознайомлення в сусідні міста та села (Czerwony sztandar. 1939. 2 grudnia: 3).

Хоча прямого підтвердження перебігу виставки на шпальтах газет не виявлено, все ж

є підстави вважати, що вона відбулася. Адже у випуску львівського видання «Вільна Україна» від 29 лютого 1940 р. знаходимо повідомлення про функціонування у Львові виставки про СРСР. Тут же перераховано представлені на виставці експонати: світлини, копії історичних документів, діаграми, наукова й науково-популярна література, зразки народної творчості, які нібито демонстрували бурхливий розвиток, розквіт усіх галузей соціалістичного господарства в СРСР. Згідно повідомлення, виставка була доступною для огляду 25 днів й за цей час її відвідали близько 10 тис. осіб. Пізніше виставку було відправлено для огляду до Рави-Руської, Жовкви та Любачева (Вільна Україна. 1940. 29 лютого: 6). До початку радянської реорганізації в Раві-Руській функціонував музей, збірки якого пізніше передали до організованого Державного обласного етнографічного музею в м. Львові.

В тому ж таки музеї в квітні 1940 р. відбулася ще одна виставка – годинників, на якій було представлено більше 300 експонатів, що демонстрували розвиток годинникарської справи від XVI ст. до 1940-х рр. (Вільна Україна. 1940. 24 квітня: 6).

Таким чином, в перший період у львівських періодичних виданнях висвітлення інформації музейного характеру розпочалося одразу після окупації західноукраїнських областей радянською владою. Повідомлення в пресі відображають загальні процеси радянзації та реорганізації музеїв. Як інструмент масової популяризації радянського способу життя використовувалась музейна виставка. Однозначно, що в здійсненні своїх задумів в культурній сфері представники радянської верхівки потребували підтримки українського населення. Тому активно застосовувалась практика критики політики польської влади щодо ставлення до української культурної спадщини і вселялася віра в те, що саме радянська влада здатна по-справжньому зрозуміти важливість українських культурних надбань і забезпечити їх збереження.

Період другий. Проголошення та реалізація Постанови про реорганізацію музейної мережі регіону в травні 1940 р. безпосередньо не вплинула на висвітлення діяльності музеїв західних областей України на сторінках періодики. Адже фактично реорганізація мережі та перерозподіл колекцій, ліквідація та закриття окремих музейних закладів розпочалися ще до офіційного оприлюднення Постанови та не завершилися до кінця 1940 р. Разом з тим, реорганізовані польські та румунські музеї отримали нові назви, але не отримали відповідних приміщень або ж

були розташовані в абсолютно неадаптованих до потреб музею місцях. Однак вже в наступному 1941 р. присутність музейних закладів на сторінках преси зростає. З'явилися короткі замітки про історію створення окремих музейних закладів, огляди пам'яток, які перебували на балансі музеїв, публікації, які висвітлювали наукові дослідження співробітників музеїв, а також окремі теоретичні розвідки, присвячені виховній функції музеїв. Активно висвітлювалася виставкова діяльність окремих музейних закладів. На сторінках преси 1940–1941 рр. часто з'являються світлини виставок, частин експозиції, що дає можливість зрозуміти характер виставкової роботи.

Виставкова, пам'яткоохоронна та наукова діяльність музейних закладів в умовах радянської системи. У Державному обласному музеї мистецького промислу в м. Львові (у повідомленні вжито назву Львівський промисловий музей; тенденція використання старих назв музеїв зберігалася і в офіційній документації, і на шпальтах газет навіть після реорганізації), у липні 1940 р. пройшла фотовиставка, присвячена розбудові та розвитку Москви. Оглянути її можна було в конкретний час – з 11 до 17 години та з 19 до 23 (Czerwony Sztandar. 1940. 31 липца: 4). Пізніше, в серпні поточного року, виставка була перевезена до Чернівців (Czerwony Sztandar. 1940. 13 sierpnia: 2). Що цікаво – вхід на виставку був безкоштовним. Цей факт можна розглядати як вдалий маркетинговий хід. Адже однією з основних змін, яких зазнали музеї західних областей після приєднання до УРСР, це встановлення плати за відвідання музею. А запропонований час роботи музею на період виставки можна розглядати як спробу залучити максимальну кількість відвідувачів.

28 серпня 1940 р. на сторінках часопису «Червоний прапор» вперше з'являється згадка про Державний обласний історичний музей (в повідомленні вжито назву «Історичний музей у Львові»). Зазначено, що над формуванням його фондів працювала команда науковців під керівництвом П. Куріного з Києва. Науковий актив міста теж був залучений. Анонсовано відкриття другого залу музею з відділами про «Київську Русь, феодалізм, капіталізм та новітній час» (Czerwony sztandar. 1940. 28 sierpnia: 4). 6 вересня 1940 р. в тому ж часописі з'явилось повідомлення про відкриття відділу Київської Русі при музеї. Зазначалося, що відділ розміщений на площі Ринок в колишньому приміщенні Музею ім. короля Яна III, але досі існує потреба в додаткових площах для нового закладу. Разом з тим, до річниці «возз'єднання» України анонсовано нову пересувну виставку про

Сталіна та сталінську конституцію. Вона діяла з 17 вересня 1940 р. при музеї, пізніше планувався її переміщення на околиці Львова (Czerwony sztandar. 1940. 6 wrzesznia: 4).

У вересні 1940 р. в Державному обласному музеї мистецького промислу у м. Львові функціонувала виставка українського народного мистецтва. Серед представлених етнографічних матеріалів були тканини, килими, вишиванки, вироби з дерева, металу та глини (Czerwony sztandar. 1940. 21 wrzesznia: 6). У жовтні тут організовано виставку творів митців радянської України, яку відвідало 1400 осіб (Czerwony sztandar. 1940. 25 pazdznika: 6). Очевидно, виставки мали підкреслити значимість українців як частини радянського суспільства в такий важливий час – відзначення річниці «приєднання» територій до Української РСР. Разом з тим такі виставки мали на меті підтримувати віру українського населення в краще життя за радянської влади, ілюзію рівності народів, зацікавлення їх культурою.

У Державному обласному музеї мистецького промислу у м. Львові, згідно повідомлення в пресі, відбувалась активна підготовка до відзначення річниці входження західноукраїнських земель до складу УРСР, щоб 17 вересня 1940 р. «прийняти чисельну кількість бажаючих» ознайомитися із документами, які б детально продемонстрували переваги життя в радянській Україні. Вхід на виставку був безкоштовний (Czerwony sztandar. 1940. 4 wrzesznia: 6).

Із преси дізнаємося, що в 1941 р. у львівських музеях було організовано низку виставок. У Державному обласному етнографічному музеї функціонувала виставка «Карпати (гуцули, бойки, лемки)». Оглянути її можна було щодня з 10 до 18 години. Вартість квитка складала 50 коп., а для учасників екскурсійних груп – 10 коп., для учнів та червоноармійців – 20 коп. (Czerwony Sztandar. 1941. 6 lutego: 6; 1941. 1 lutego: 6). В Державному обласному музеї мистецького промислу в травні 1941 р. функціонувала виставка «Книга для дітей» (Czerwony Sztandar. 1941. 16 maja: 4).

У Державній обласній картинній галереї функціонувала постійна експозиція із представленими картинами художників українського живопису (Czerwony Sztandar. 1941. 18 lutego: 6), а також виставка європейського живопису (Czerwony Sztandar. 1941. 3 kwietnia: 6). 31 травня 1941 р. на шпальтах «Червоного прапору» з'явився анонс посмертної виставки картин художника І. Труша, запланованої на першу половину червня поточного року. З фото та підпису анонсу дізнаємося, що на виставці були також представлені роботи

скульптора О. Архіпенка (Czerwony Sztandar. 1941. 31 maja: 6). У червні 1941 р. в музеї діяла виставка мініатюр XVIII–XIX ст. На ній були представлені, зокрема, роботи учня придворного художника останнього польського короля Станіслава-Августа Понятовського Марчелло Баччареллі, автопортрет польського художника Францішка Тепи (Czerwony Sztandar. 1941. 17 czerwca: 4).

Випуск «Червоного прапора» за 30 січня 1941 р. містить два важливі повідомлення. Перше стосується досліджень літописного Плісненська та археологічних розкопок стародавнього Галича, організованих та проведених відомим дослідником-археологом Я. Пастернаком, а також вивчення історичного поселення Великі Вікнини, проведеного під керівництвом М. Смішка. Ця публікація насамперед переслідувала мету продемонструвати зацікавленість та сприяння радянського союзу в розвитку археології на теренах західноукраїнських земель (Czerwony Sztandar. 1941. 30 stycznia: 4).

Друге повідомлення стосується наради працівників музейних закладів Львова, яка відбулася 28 січня 1941 р. в приміщенні Державного обласного музею мистецького промислу. Присутні на нараді директори Державної обласної картинної галереї, Державного обласного історичного музею, Державного обласного етнографічного музею, Державного обласного меморіально-літературного музею імені Івана Франка та Державного обласного музею мистецького промислу прозвітували про роботу очолюваних ними музеїв за попередній рік і визначили перспективи на наступний. Ці звіти заслуховували представники обкому партії та завідувач обласним відділом мистецтв. Ключовими питаннями були: кадрове забезпечення музеїв, інвентаризація музейних колекцій, створення нових експозицій, підготовка екскурсиводів, проведення масової роботи тощо (Czerwony Sztandar. 1941. 30 stycznia: 6). Відзначимо, що днями раніше, 25 січня 1941 р. з'явилася Постанова виконавчого комітету Львівської обласної ради депутатів трудящих «Про стан роботи музеїв», у якій відзначалися слабкі сторони реорганізації музейних закладів області, зокрема, необізнаність наявних кадрів із принципами радянського музейництва, незавершений процес перерозподілу музейних експонатів, відсутність належних приміщень для потреб музеїв тощо (ДАЛО. Ф. 163. Оп. 1. Спр. 254. Арк. 42).

Історичні замітки про музейні заклади та пам'ятки. У місцевій пресі 1940–1941 рр. радянська влада починає проводити активну просвітницьку роботу, зокрема, все частіше висвітлю-

вати історію окремих архітектурних, історичних, інших пам'яток. Так, 28 лютого 1941 р. на сторінках «Червоного прапора» опубліковано статтю про Підгорецький замок, який перебував на балансі Державної обласної картинної галереї Львова. Тут описана історія побудови замку та особливості його функціонування за різних власників. У цей час у замку функціонували експозиційні зали під назвами «рицарський», «кармазиновий», «китайський», «золотий», «жовтий», «зелений», «зал мозаїки», «зал дзеркал». Стелю прикрашали малюнки сцен баталій та міфології руки нідерландського художника Йоханна де Бана. Станом на час публікації статті в замку знаходилося 117 портретів, 279 картин, 37 одиниць гусарських обладунків та кольчуг, 6 гармат, 20 мінометів, 2 хоругви, 6 гетьманських наметів та ін. (Czerwony Sztandar. 1941. 28 lutego: 6).

Таким чином, на сторінках львівських часописів «Червоний прапор» та «Вільна Україна» найкраще представлена діяльність двох музейних закладів Львова: Державного обласного музею мистецького промислу та Державної обласної картинної галереї. Разом з тим активно висвітлювалася організація виставок, їх тематика, підготовка до відкриття, ін. Загалом у львівській пресі другого періоду простежується значне пожвавлення в музейному житті: здійснення наукової, виставкової діяльності, просвітницькі ініціативи, розширення присутності музеїв в періодиці, поява фото із виставок тощо.

Музейне життя на сторінках часописів «Радянська Волинь», «Червоний прапор», «Вільне життя», «Радянська Буковина», «Більшовицька правда», що виходили у 1939–1941 рр. в Луцьку, Рівному, Тернополі, Чернівцях та Дрогобичі.

У місцевій пресі, що виходила в означений хронологічний період у Волинській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській, Дрогобицькій та Чернівецькій областях, діяльність локальних музеїв висвітлена частково або ж не представлена взагалі. Однією з причин є те, що більшість музеїв не мали належних приміщень для здійснення музейної діяльності, зокрема, розгортання експозицій та збереження фондів. Ще частина музеїв потребувала значної реорганізації експозицій відповідно до потреб радянського музейництва. Тому у періодичних виданнях часто зустрічаються повідомлення про музейні події Української РСР загалом і окремі заходи з життя музеїв західноукраїнських областей. В основному теми повідомлень стосуються виставкової, пам'яткоохоронної та наукової діяльності музейних закладів в умовах

радянської системи, відкриття нових музеїв, реорганізації діючих, історії окремих музейних предметів з фондів збірок.

Виставкова, пам'яткоохоронна та наукова діяльність музейних закладів в умовах радянської системи.

З повідомлення від 10 жовтня 1940 р. в газеті «Більшовицька правда» дізнаємося про створення в Дрогобичі комітету з охорони та збереження історико-культурних, архітектурних та археологічних пам'яток. Головою призначено Данілова з обласного комітету у справах мистецтв, заступником – Кравця з облнаросвіти, а серед членів були директори музеїв в Дрогобичі та Самборі – Завгородній та Филипчак відповідно. До обов'язків комітету належали облік та охоронна пам'яток (Комітет по охороні пам'ятників, 1940: 4). А вже через місяць з матеріалів газети дізнаємося, що створені на місцях комітети (організовані також у Львові та Тернополі) із своїм завданням не справилися. Така теза прозвучала на першому засіданні урядового Комітету з охорони пам'яток культури. На думку представника Наркомосу на прізвище Гезель, бездіяльність комітетів призвела до пошкоджень об'єктів культурної спадщини, а представники місцевих органів вдали своїми діями спотворили чимало пам'яток. Загалом діяльність Комітету була визнана незадовільною (Більшовицька правда. 1940. 11 листопада: 4).

На сторінках рівненського часопису «Червоний прапор» від 27 жовтня 1940 р. знаходимо повідомлення про наукову діяльність Державного міського історико-археологічного музею у м. Дубно. У ході археологічних розкопок в селі Детиничі Вербського району працівники музею виявили кілька стоянок і курганів бронзового віку. Планувалася також експедиція до села Листвин Дубнівського району, де планувалося обстежити давньоруське городище (Червоний прапор. 1940. 27 жовтня: 4).

У квітні 1941 р. в Державному історико-етнографічному музеї у м. Самборі відбулася нарада музеологів Дрогобицької області. На відміну від Львова тут звітували про роботу музею перед представниками обласного відділу народної освіти (Більшовицька правда. 1941. 5 квітня: 3). Нарада відбулася не в Дрогобичі через причину відсутності тут діючого музею. Такий планувалося відкрити в обласному центрі до літа 1941 р. (Більшовицька правда. 1941. 17 травня: 4). Повідомлення про діючу виставку «Карпати» при Державному обласному етнографічному музеї у Львові знаходимо на сторінках часопису «Більшовицька правда». Відомо, що виставка розміщува-

лася в чотирьох кімнатах. У першій з них подавалася загальна інформація про розселення у давні часи лемків, бойків та гуцулів, експонувалися карти та світлини. У другій і третій кімнатах розташовувалися етнографічні матеріали (дерев'яні вироби, тканини, одяг), у четвертій – предмети побуту (Більшовицька правда. 1941. 4 червня: 4).

Створення нових музейних закладів. Після приєднання до Української РСР Північної Буковини та утворення 7 серпня 1940 р. Чернівецької області в луцькій газеті «Радянська Волинь» від 14 серпня 1940 р. розміщено повідомлення про організацію у Чернівцях музею «образотворчого мистецтва і краєзнавства» (Вільна Україна. 1940. 29 лютого: 6). А в місцевій газеті «Радянська Буковина» демонструвалося фото із зображенням місця майбутнього розташування музейного закладу – колишньої резиденції митрополитів Буковини та Далмації. Тут майбутній музей підписаний як «історико-етнографічний» (Радянська Буковина. 1940. 31 грудня: 6). Задум було реалізовано 23 листопада 1940 р., коли на базі існуючих Буковинського крайового та Українського етнографічного осередків створено краєзнавчий музей у Чернівцях. Фото музею з'явилося також на сторінках львівського часопису «Червоний прапор» від 16 січня 1941 р. (Czerwony Sztandar. 1941. 16 stycznia: 6) та дрогобицької газети «Більшовицька правда» від 21 січня 1941 р. (Більшовицька правда. 1941. 25 травня: 4). Цікаве повідомлення знаходимо в часописі «Вільне життя» від 26 січня 1940 р. під заголовком «Розквітає радянська культура», підписане Є. Іванюком – інспектором політосвіти Бережанського району Тернопільської області. Інспектор анонсує відкриття у Бережанах історико-природничого музею, запланованого невдовзі (Вільне життя. 1940. 26 січня: 3).

Перше повідомлення про відкриття музею в Дрогобичі з'явилося на сторінках «Більшовицької правди» від 09 червня 1940 р. Тут йдеться про відкриття обласного художнього музею (згідно Постанови в Дрогобичі мали організувати Державний обласний історичний музей). До музею передавалися твори образотворчого мистецтва з палаців представників давнього польського шляхетського роду Ланцкоронських в Роздолі і Комарно. У музеї планувалося організувати відділи: західноєвропейської культури, радянської і народної творчості (Більшовицька правда. 1940. 9 червня: 4). Однак з повідомлення від 17 травня 1941 р. у газеті «Більшовицька правда» дізна-

ємося, що відкриття музею в Дрогобичі досі не відбулося. Автор повідомлення – директор новоорганізованого закладу Д. Завгородній. Він повідомляє, що колекції музею сформовані в процесі реорганізації музейної мережі. Природничі предмети до закладу надійшли з колишньої академії ордена єзуїтів. Шляхом проведеної націоналізації приватних колекцій до музею потрапили колекції з палацу Ланцкоронського в Роздолі. Тому не дивно, що серед чотирьох утворених відділів (природничий, історичний, відділ мистецтв і відділ соціалістичного будівництва) при музеї найбільшими були природничий та мистецтв. Серед наявних у музеї творів мистецтв – роботи Рафаеля Санті, Мікеланджело, Тиціана, Рубенса, Рембрандта, інших відомих митців. Планувалося також відкриття виставки, присвяченої Івану Франку, організація археологічних розкопок. Однак, як і більшість новостворених музеїв, заклад зіткнувся з проблемою нестачі музейних працівників та наявності належного приміщення (Більшовицька правда. 1941. 17 травня: 4). Днями пізніше в часописі з'явилося фото із зображенням будинку, в якому розмістився Державний обласний історичний музей у м. Дрогобич (Більшовицька правда. 1941. 17 травня: 4).

Висновки. Таким чином, радянська партійна преса попри ідеологічну заангажованість є важливим джерелом дослідження функціонування музеїв західноукраїнських областей в період 1939–1941 рр. Її матеріали дають можливість простежити зміни у функціонуванні музейних закладів з упровадженням радянської реорганізації музейної мережі, націоналізації та розпорощення музейних колекцій та збірок, видозміни виставкової та наукової діяльності музейних закладів – всі ці процеси знайшли відображення в повідомленнях місцевої періодики.

Разом з тим аналіз повідомлень у пресі доводить, що на функціонування музеїв західних областей України прийнята у 1940 р. Постанова мала опосередкований вплив. Реорганізація музейної мережі відбувалася повільними темпами, зустрічалося чимало труднощів з підбором музейних співробітників, не вистачало приміщень для розгортання нових музейних експозицій. Тому діяльність низки музейних закладів західноукраїнських областей залишалася поза увагою преси, оскільки висвітлювати труднощі і суперечливі сторони організації музейної справи не входило у плани радянського керівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Більшовицька правда* – орган Дрогобицького обкому, міському КП(б)У та облвиконкому. 1940.
2. *Більшовицька правда* – орган Дрогобицького обкому, міському КП(б)У та облвиконкому. 1941.
3. *Вільна Україна* – орган Львівського обкому, міському КП(б)У та облвиконкому. 1940.
4. *Вільне життя* – орган Тернопільського обкому і міському КП(б)У та облвиконкому. 1940.
5. Горак І. Музею Івана Франка – 75! *Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові*: Перші кроки (документи і матеріали про створення музею Івана Франка у Львові). 2012. Вип. 12. С. 9–143.
6. Державний архів Львівської області. Ф. Р-163. Оп. 1. Спр. 254. 46 арк.
7. Дзиубан, Р. Розпорошені скарби: доля збірок музею ім. Любомирських у складі Львівської філії бібліотеки Академії Наук УРСР (1939–1941). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*: збірник наукових праць НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. 2012. Вип. 4 (20). С. 456–470.
8. Кубійович В. Наукове Товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр. / Володимир Кубійович : відбитка з «Українського Історика». 1973. Ч. 1–2. https://shron1.chtyvo.org.ua/Kubiovych/Naukove_Tovarystvo_im_Shevchenka_u_19391952_pp.pdf (дата звернення 15.01.2024).
9. Лавнічек М. Реорганізаційні процеси в музейній галузі західних областей України у 1939–1941 рр. та їх вплив на діяльність Волинського краєзнавчого музею. *Волинський музейний вісник*. 2016. Вип. 8. С. 33–36.
10. Овсійчук В. До історії галереї мистецтв у Львові. *Львівська галерея мистецтв*: Дослідження і матеріали. 2017. Вип. 2. С. 97–106.
11. Омельченко Ю. Музейне будівництво на Україні в 1921–1944 рр. *Український історичний журнал*. 1975. № 3. С. 122–128.
12. Петровський О. Охорона культурної спадщини у Тернопільській області УРСР (вересень 1939 – червень 1941 рр.). *Наукові записки Терноп. нац. педагог. ун-ту імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2013. Вип. 1 (1). С. 152–158.
13. Рябчикова Ф. Музейництво на західноукраїнських етнічних землях у 1939–1941 рр. *Волинський музейний вісник*: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. 2012. Вип. 4. С. 12–20.
14. Скрипник Г. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. Київ. 1989. 304 с.
15. Терський С. В. Музейна справа та археологічні дослідження на теренах Галичини та Волині в роки Другої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*: Держава та армія. 2005. № 541. С. 39–48.
16. Терський С. В. Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни. *Військово-науковий вісник*. Львів, 2013. Вип. 19. С. 144–155.
17. *Радянська Буковина* – орган Чернівецького обкому, міському КП(б)У та облвиконкому. 1940.
18. *Радянська Волинь* – орган Волинського обкому КП(б)У. 1940.
19. *Червоний прапор* – орган Рівненського обласного комітету КП(б)У та обласної Ради народних депутатів. 1940.
20. *Червоний прапор* – орган Рівненського обласного комітету КП(б)У та обласної Ради народних депутатів. 1941.
21. *Czerwony sztandar* – organ tymczasowego zarządu obwodu Lwowskiego. 1939.
22. *Czerwony sztandar* – organ tymczasowego zarządu obwodu Lwowskiego. 1940.
23. *Czerwony sztandar* – organ tymczasowego zarządu obwodu Lwowskiego. 1941.
24. Dariusz Matelski. Losy polskiego dzieziectwa kultury na radzieckiej Ukrainie (1922–1991). *Nowa Polityka Wschodnia*. 2015. № 2 (9). 105–130.
25. Horban Iryna. Życie muzealne we Lwowie. Rok 1939. Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej. 2010. Т. II. 19–29. URL: https://repcyfr.pl/Content/2376/03_horban.pdf?handler=pdf (дата звернення 15.01.2024).
26. Maciej Matwijów. Muzea lwowskie wczoraj i dziś. *Niepodległość i Pamięć*. 2006. № 24. 175–196.

REFERENCES

1. Bilshovytska pravda – orhan Drohobytskoho obkomu, miskomu KP(b)U ta oblvikonkomu [Bolshevik Truth – an organ of the Drohobych Regional Committee, the city CP(B)U and the regional executive committee.]. 1940 [in Ukrainian].
2. Bilshovytska pravda – orhan Drohobytskoho obkomu, miskomu KP(b)U ta oblvikonkomu [Bolshevik Truth – an organ of the Drohobych Regional Committee, the city CP(B)U and the regional executive committee.]. 1941 [in Ukrainian].
3. Vilna Ukraina – orhan Lvivskoho obkomu, miskomu KP(b)U ta oblvikonkomu [Free Ukraine – an organ of the Lviv regional committee, the city CP(B)U and the regional executive committee.] 1940 [in Ukrainian].
4. Vilne zhyttia – orhan Ternopilskoho obkomu i miskkomu KP(b)U ta oblvikonkomu [Free life – an organ of the Ternopil Regional Committee, the city committee of the CP(B)U and the regional executive committee]. 1940 [in Ukrainian].
5. Horak I. (2012) Muzeiu Ivana Franka – 75! [Ivan Franko Museum is 75] Naukovyi visnyk Muzeiu Ivana Franka u Lvovi: Pershi kroky (dokumenty i materialy pro stvorennia muzeiu Ivana Franka u Lvovi) – Scientific Bulletin of the Ivan Franko Museum in Lviv: First steps (documents and materials on the creation of the Ivan Franko Museum in Lviv), 12. 9–143 [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv region]. F.R-163. Op. 1. Spr. 254. 46 ark.
7. Dziuban, R. (2012) Rozporosheni skarby: dolia zbirk muzeiu im. Liubomyrskykh u skladi Lvivskoi filii biblioteki Akademii Nauk URSR (1939–1941) [Scattered treasures: the fate of the collections of the Lubomyrski Museum as part of the Lviv branch of the Library of the Academy of Sciences of the USSR (1939–1941)]. Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoii biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka: zbirnyk naukovykh prats NAN Ukrainy, LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka – Notes

of the V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine: a collection of scientific papers of the National Academy of Sciences of Ukraine, V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. 4 (20). 456–470 [in Ukrainian].

8. Kubiiovych V. (1973) Naukove Товариство ім. Шевченка у 1939–1952 рр. [Shevchenko Scientific Society in 1939–1952]. Zapysky Lvivskoi vidbytky z «Ukrainskoho Istoryka» – A reprint from the Ukrainian Historian https://shron1.chtyvo.org.ua/Kubiiovych/Naukove_Tovarystvo_im_Shevchenka_u_19391952_pp.pdf (application date January 15, 2024) [in Ukrainian].

9. Lavnichek M. (2016) Reorhanizatsiini protsesy v muzeinii haluzi zakhidnykh oblastei Ukrainy u 1939–1941 rr. ta yikh vplyv na diialnist Volynskoho kraieznavchoho muzeiu [Reorganization processes in the museum industry of the western regions of Ukraine in 1939–1941 and their impact on the activities of the Volyn Museum] Volynskyyi muzeinyi visnyk – Volyn Museum Bulletin, 8. 33–36 [in Ukrainian].

10. Ovsiichuk V. (2017) Do istorii halerei mystetstv u Lvovi [To the history of the art gallery in Lviv]. Lvivska halereia mystetstv: Doslidzhennia i materialy – Lviv Art Gallery: Research and materials, 2. 97–106 [in Ukrainian].

11. Omelchenko Yu. (1975) Muzeine budivnytstvo na Ukraini v 1921–1944 rr [Museum construction in Ukraine in 1921–1944] Urainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3. 122–128 [in Ukrainian].

12. Petrovskyyi O. (2013) Okhorona kulturnoi spadshchyny u Ternopilskii oblasti URSR (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) [Protection of Cultural Heritage in the Ternopil Region of the Ukrainian SSR (September 1939 – June 1941)]. Naukovi zapysky Ternop. nats. pedahoh. un-tu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Series: History, 1 (1). 152–158 [in Ukrainian].

13. Riabchykova F. (2012) Muzeinytstvo na zakhidnoukrainskykh etnichnykh zemliakh u 1939–1941 rr. [Museum Studies in Western Ukrainian Ethnic Lands in 1939–1941.] Volynskyyi muzeinyi visnyk: Muzei u doslidzhenni ta zberezheni pamiatok kulturnoi spadshchyny zakhidnoukrainskykh etnichnykh zemel – Volyn Museum Bulletin: Museums in the study and preservation of monuments of cultural heritage of Western Ukrainian ethnic lands, 4. 12–20 [in Ukrainian].

14. Skrypnyk H. (1989) Etnohrafichni muzei Ukrainy. Stanovlennia i rozvytok [Ethnographic museums of Ukraine. Formation and development] Kyiv, 304 [in Ukrainian].

15. Terskyi S. (2005) Muzeina sprava ta arkheolohichni doslidzhennia na terenakh Halychyny ta Volyni v roky Druhoi svitovoi viiny [Reforming the Museums of Halychyna at the Beginning of the Second World War] Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik»: Derzhava ta armii – Bulletin of National University of Lviv Polytechnic: State and Army, 541. S. 39–48 [in Ukrainian].

16. Terskyi S. (2013) Reformuvannia muzeiv Halychyny na pochatku Druhoi svitovoi viiny [Reforming the Museums of Halychyna at the Beginning of the Second World War] Viiskovo-naukovyi visnyk. Lviv – Bulletin of National University of Lviv Polytechnic: State and Army, 19. 144–155 [in Ukrainian].

17. Radianska Bukovyna – orhan Chernivetskoho obkomu, miskomu KP(b)U ta oblyvkonkomu [Soviet Bukovyna – an organ of the Chernivtsi Regional Committee, the city CP(B)U and the regional executive committee.] 1940 [in Ukrainian].

18. Radianska Volyn – orhan Volynskoho obkomu KP(b)U [Soviet Volyn – an organ of the Volyn Regional Committee of the CP(B)U] 1940 [in Ukrainian].

19. Chervonyi prapor – orhan Rivnenskoho oblasnoho komitetu KP(b)U ta oblasnoi Rady narodnykh deputativ [Red Flag – an organ of the Rivne Regional Committee of the CP(B)U and the Regional Council of Peoples Deputies] 1940 [in Ukrainian].

20. Chervonyi prapor – orhan Rivnenskoho oblasnoho komitetu KP(b)U ta oblasnoi Rady narodnykh deputativ. [Red Flag – an organ of the Rivne Regional Committee of the CP(B)U and the Regional Council of People’s Deputies] 1941 [in Ukrainian].

21. Czerwony sztandar – organ tymczasowego zarządu obwodu Lwowskiego [Red Flag – an organ of the Rivne Regional Committee of the CP(B)U and the Regional Council of People’s Deputies] 1939 [in Polish].

22. Czerwony sztandar – organ tymczasowego zarządu obwodu Lwowskiego [Red Flag – an organ of the Rivne Regional Committee of the CP(B)U and the Regional Council of People’s Deputies] 1940 [in Polish].

23. Czerwony sztandar – organ tymczasowego zarządu obwodu Lwowskiego [Red Flag – an organ of the Rivne Regional Committee of the CP(B)U and the Regional Council of People’s Deputies.] 1941 [in Polish].

24. Dariusz Matelski. (2015) Losy polskiego dziedzictwa kultury na radzieckiej Ukrainie (1922–1991) [The fate of Polish cultural heritage in Soviet Ukraine (1922–1991)] Nowa Polityka Wschodnia – New Eastern Policy, 2 (9). 105–130 [in Polish].

25. Horban Iryna. (2010) Życie muzealne we Lwowie. Rok 1939. Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej [Museum life in Lviv. 1939. The state of research on the multicultural heritage of the former Republic] URL: https://repcyfr.pl/Content/2376/03_horban.pdf?handler=pdf (date of application 15.01.2024) [in Polish].

26. Maciej Matwijów. (2006) Muzea lwowskie wczoraj i dziś [Niepodległość i Pamięć Lviv museums of yesterday and today. Independence and Memory], 24. 175–196 [in Polish].

УДК 94(477.8)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-8>

Олег МАЛЯРЧУК,

orcid.org/0000-0002-3019-9028

доктор історичних наук,

професор кафедри суспільних наук

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

(Івано-Франківськ, Україна) *oleg.malyarchuk@gmail.com*

Богдан ГРИВНАК,

orcid.org/0000-0002-4593-3862

кандидат філософських наук,

доцент кафедри суспільних наук

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

(Івано-Франківськ, Україна) *gruvnak2906@gmail.com*

НАФТОПРОМИСЛИ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРШІЙ СТАЛІНСЬКІЙ П'ЯТИРІЧЦІ

У статті доведено, що в перший рік після так званого «звільнення» у 1944 р. земель Західної України від німецьких військ та окупацією регіону червоною армією (на прикладі Станіславської області), було відбудовано і здано в експлуатацію майже 500 свердловин, які концентрувалися на нафтопромислах Надвірнянщини (нафтопромисел № 7 – Битків) та Рожнятівщини (нафтопромисел № 6 – Ріпне). Хоча офіційно й здійснювалося врахування перспектив розвитку того чи іншого родовища в цілому, однак відбувалася хижацька експлуатація нафтового поля у критичних масштабах на застарілому обладнанні. Газолінові заводи області здійснювали переробку нафти відсталим способом на кубових батареях для потреб фронту, який рухався на Захід. У загальному видобутку нафти в СРСР питома вага прикарпатської була незначною, але її роль надзвичайно велика – близькість транспортування до лінії фронту. У нафтовидобувній промисловості УРСР досвіду розроблення родовищ, подібних до Прикарпаття, було недостатньо. Відповідно динаміка основних параметрів тільки розроблялася. Унікальність нафтових родовищ Прикарпаття – великий вміст розчиненого газу у пластовій нафті. Прийняття рішень про доцільність підтримання пластової енергії нагнітання води відбулося з великим запізненням. На шкоду економічним рішенням, домінували політичні догми сталінського тоталітарного режиму – перебудова економіки на так званих соціалістичних засадах та відповідна уніфікація життя до комуністичної ідеології на радянських суспільно-політичних цінностях. На «службу державі» були поставлені природні багатства регіону, без врахування подальших наслідків екологічного та техногенного впливу. Величезні запаси нафти, газу, як і бурого вугілля, сірки, калійних солей зазнали неоправимої шкоди і призвели до порушення екологічного балансу.

Ключові слова: нафта, газ, свердловини, Станіславська область, соціалістичні перетворення, комуністична ідеологія, індустріалізація.

Oleh MALIARCHUK,*orcid.org/0000-0002-3019-9028**Ph.D. hab. History,**Professor at the Department of Social Sciences**Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oleg.malyarchuk@gmail.com***Bohdan HRYVNAK,***orcid.org/0000-0002-4593-3862**Ph.D. in Philosophy,**Associate Professor at the Department of Social Sciences**Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) gryvna2906@gmail.com*

OIL INDUSTRY OF THE STANISLAV REGION IN THE FIRST STALIN FIVE-YEAR PLAN

The article proves that in the first year after the so-called «liberation» of Western Ukrainian lands from German troops and the occupation of the region by the Red Army in 1944 (using the example of the Stanislav region), nearly 500 oil wells were reconstructed and put into operation. These wells were concentrated in the oilfields of Nadwirnianshchyna (Oilfield No. 7 – Bytkiv) and Rozhnyativshchyna (Oilfield No. 6 – Ripne). While there was official consideration of the overall development prospects of each deposit, predatory exploitation of the oil field occurred on a massive scale with outdated equipment. The region's oil refineries processed oil using outdated methods on cubic batteries to meet the needs of the front moving westward. Although the share of Carpathian oil in the overall Soviet oil production was small, its role was extremely significant due to its proximity to the front lines. The Soviet Union lacked experience in developing deposits similar to those in the Carpathians, and accordingly, the dynamics of key parameters were still being worked out. The uniqueness of the Carpathian oil fields lies in the high content of dissolved gas in the reservoir oil. Decisions regarding the advisability of maintaining reservoir energy by injecting water were made with significant delays. Economic decisions were often overshadowed by political dogmas of the Stalin's totalitarian regime, focusing on the socialist transformation of the economy and the corresponding unification of life according to communist ideology and Soviet socio-political values. Natural resources of the region were exploited for the «service to the state», without consideration for the subsequent ecological and technological impact. Vast reserves of oil, gas, as well as brown coal, sulfur, and potassium salts suffered irreparable damage, leading to a disturbance in the ecological balance.

Key words: *oil, gas, wells, Stanislav region, socialist transformations, communist ideology, industrialization.*

Постановка проблеми. Надра Станіславської області (з 9 листопада 1962 р. – Івано-Франківської) надзвичайно багаті різноманітними корисними копалинами. Кам'яна сіль і соляні джерела (ропа) виступають широкою полозою в передгір'ї Карпат. Солевиварювання було найперспективнішим видом економічної діяльності з прадавніх часів. Наявні запаси кухонної солі остаточно не вивчені, однак, згідно усіх даних – надзвичайно великі. Крім звичайної солі виявлені і розроблялися родовища калійних солей в Калуші, Кропивнику, Голині, що має велике значення для забезпечення мінеральними добривами сільського господарства. В районі Обертина–Незвиська наявні, покійщо не досліджені, запаси фосфоритів, розробка яких матиме велике значення на перспективу, як для області, так і України. У соленосній геологічній полосі у багатьох місцях виявлений природний газ, який виривається із свердловин із великим тиском у сотню атмосфер. Там, де залягає сіль і газ на певній глибині горизонтами розташовані багаті нафтоносні поля. На даний час на

території Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської, Чернівецької, Тернопільської, Рівненської, Волинської областей майже тридцять тисяч законсервованих нафтових і газових свердловин та чималі напрацювання у царині нафтогазовидобування. Потрібно привернути увагу світової спільноти та залучити інвестиції у надзвичайно прибуткову і вкрай необхідну галузь економіки України – власне нафтогазовидобування на Прикарпатті.

Окремого наукового дослідження вимагає «уранова мінералізація в мідянистих пісковиках» протяжністю більш як сто кілометрів, встановлена науковцями Івано-Франківського інституту нафти і газу у 1973 р. на території Івано-Франківської та Львівської областей.

Аналіз основних досліджень. У 2023 р. у науковий обіг введено друге перероблене і доповнене видання праці «Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)» (Малярчук, 2023). У монографії проаналізовано особливості промислового і сільськогосподар-

ського потенціалу західних земель України у складі СРСР – лісової і деревообробної галузей, калійного виробництва, системи землеробства і структури тваринництва. Чимало уваги присвячено вивченню проблем видобування нафти і газу, як в західному регіоні України, так і в республіці, вклад у загальнодержавний народногосподарський комплекс. Так, у 1963 р. в Українській РСР видобувалося 4713 тис. тонн нафти, зокрема, в Івано-Франківській – 2495 тис. тонн, Полтавській – 747 тис. тонн, Чернігівській – 667 тис. тонн, Сумській – 477 тис. тонн, Львівській – 213 тис. тонн, Харківській областях – 104 тис. тонн (Малярчук, 2023: 188).

Вітчизняна дослідниця Карпатського регіону М. Санкович у численних публікаціях висвітлює проблеми пов'язані з другою радянською землею Західної України, «соціалістичними перетвореннями», визвольним рухом ОУН, УПА (Санкович, 2022).

Мета дослідження – повернути увагу до формування програми енергетичної безпеки України в умовах повномасштабної російсько-української війни, знизити імпорт енергетичних ресурсів і захистити державу, її громадян та економіку від дефіциту енергії.

Виклад основного матеріалу. На території Станіславської області нафтопромисли тягнулися вздовж Карпатських гір і розташовувалися в семи районах: Долинському, Рожнятівському, Надвірнянському, Перегінському, Солотвинському, Печеніжинському і Яблуницькому. Одночасно між нафтоносними експлуатаційними ділянками були наявні залягання газу, озокериту, бурого вугілля, кухонної і калійної солей, торфу, які частково розроблялися. Залягання нафтоносних пластів на глибині від 65 м (Долинська дільниця), 1800 м (Битківська дільниця) і значно глибше.

Нафтова промисловість Станіславської області уже на четвертий день після «звільнення» від німецьких військ у серпні 1944 р. розпочала свою діяльність на Надвірнянщині (нафтопромисел № 7 – Битків) та Рожнятівщині (нафтопромисел № 6 – Ріпне), що охоронялися військами і підрозділами НКВС. На 1 вересня 1944 р. нафтопромисел № 7 видобував нафти 52 тонни на добу (у 1941 р. – 71,1 тонн), 58680 метрів кубічних газу з якого отримували 5000 кг газоліну. На той час уже працювала 161 свердловина (у 1941 р. – 234) (ДАІФО. Ф. П-1. Оп.1. Спр. 179, Арк. 144). Нафтопромисел № 6 у Ріпне – 76,2 тонни на добу (у 1941 р. – 90 тонн); працювала 321 свердловина, з яких 41 простоювала (у 1941 р. – 262) (ДАІФО. Ф. П-1. Оп.1 Спр. 179, Арк. 104).

У результаті «господарювання» німців нафтопромисли були дуже пошкоджені, деякі ділянки зруйновані. Обладнання свердловин, у зв'язку з хижачькою експлуатацією, було зношене і застаріле. Добування нафти проводилося в основному желобками і зрідка глибокодонними насосами з груповими приводами. Двигуни на свердловинах були паровими, внутрішнього згорання на газі. Невеликі електричні мотори були рідкістю. Зразу на нафтопромислах розпочалися відновлювальні роботи і у листопаді введено в дію 439 (загальний фонд 500) свердловин із добовим добуванням 105 тонн нафти. З початку відновлення і до 1 січня 1945 на нафтопромислах Станіславської області видобуто 15401,1 тонну нафти. На промислі № 6 – 7673,6 тонни і № 7 – 7727,5 тонни (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 210, Арк. 52).

Аналіз технічної документації вказує на те, що із запланованих на 1945 р. бурових робіт на промислі № 6 – 6000 метрів у рік і на промислі № 7 – 5500 метрів не міг забезпечити не тільки ріст видобутку нафти, але навіть підтримку досягнутого рівня. На промислі № 6 середня глибина свердловин сягала 700 метрів, а на промислі № 7 – 1200 метрів. Розрахунки показували, що на промислі № 6 можна було ввести в експлуатацію протягом року тільки 9, а на промислі № 7 – 5 нових свердловин. Практичний досвід показував, що для підтримки постійного рівня добування нафти необхідно було вводити 20–25 нових свердловин на кожному промислі протягом року. Проблема полягала у відсутності нових роторних станків, хоча б кількох на промисел (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 210, Арк. 53).

На нафтопромислі № 6, управління якого знаходилося в селі Ріпне, Рожнятівського району, Станіславської області, мало 7 дільниць (секцій), розташованих у гірсько-лісистій місцевості Карпатських гір в чотирьох районах: Рожнятівському, Перегінському, Солотвинському і Долинському. На ньому працювало 1248 осіб, із яких на видобутку безпосередньо нафти – 539 осіб і на бурінні свердловин – 309 осіб. На промислі № 7 відповідно 491 і 163 особи. На нафтопромислі № 7, управління якого знаходилося в селі Битків, Надвірнянського району, Станіславської області, мало 10 дільниць (секцій) розташованих у гірсько-лісистій місцевості Карпатських гір в чотирьох районах області: Надвірнянському, Солотвинському, Печеніжинському і Яблуницькому. На ньому працювало 1100 осіб. Із загальної кількості – 422, або 38% за національністю були поляками. Весь керівний склад, абсолютна більшість бурових майстрів, операторів з видобутку нафти також

були поляками. Їх організований виїзд у Польщу, згідно укладеного договору між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення, створив певні труднощі в роботі промислу № 7 із-за відсутності підготовлених кадрів з українців. Абсолютна більшість робітників, інженерно-технічних працівників та службовців працювали на промислах при Польщі до початку Другої світової війни, при німцях і за другої радянзації земель Західної України. Інженерно-технічні працівники та робітники промислів у своїй більшості жили в селах, що прилягали до промислів, мали свою земельну ділянку та невелике господарство. Одночасно вони працювали на нафтопромислах і займалися сільським господарством. У передгір'ї Карпат земля не відзначалася урожайністю, наголос робився на тваринництво (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 276, Арк. 8).

Робітники обох нафтопромислів прийняли активну участь у відновлювальних роботах. Німецька влада перед відступом з нафтопромислів намагалася максимально провести демонтаж обладнання та вивезти. Нафтовики багато обладнання та деталей свідомо приховали в лісах. З перших днів відновлювальних робіт, як зазначено у звітах: «Все те принесли назад на промисли, змонтували, чим сприяли швидкому відновленню роботи. При чому особливо енергійно проводилися відновлювальні роботи на промислі № 7 звільненому від німців 25 липня 1944 р. У вересні місяці, коли стало відомо про договір між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про реєвакуацію польського населення, поляки на обох промислах стали на шлях затримки відновлювальних робіт і особливо у видобутку нафти (прихований саботаж). На промислі № 6, звільненому від німців 30 липня, а 5 серпня 1944 р. уже працювало 74 свердловини. На всіх дільницях, де керували українці весь час йшло збільшення видобутку нафти і налагодження нормального експлуатаційного режиму. Виняток становила дільниця Долина, де всі працівники були поляками. Така картина, як в Долині спостерігалася на усьомі промислі № 7, де видобуток нафти став нижчим, ніж при німцях. У вересні-жовтні середньомісячне видобування з однієї свердловини у порівнянні з серпнем постійно знижувалося...» (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 276, Арк. 7–8).

У стилі «соціалістичних перетворень», тобто насадженні нових форм організації праці протягом вересня-жовтня обком профспілки нафтовиків провів відповідну роботу з обліку старих і прийому нових робітників на нафтопромисли. На

обох – сформовані нові промислові комітети, на дільницях і секціях вибрані профгрупи, організовано клубну і гурткову роботу з ідейного виховання, перевиховання робітництва на засадах більшовицької ідеології. Так, на нафтопромислі № 6 встановлено радіотрансляційний вузол і радіоточки на площадках, клубах, квартирах. На промислі № 7 – стаціонарна кіноустановка і демонстрація радянських кінокартин. На виробничих дільницях проведено збори і підписано соціалістичні зобов'язання між бригадами. До соціалістичного змагання в обов'язковому порядку залучили 830 осіб. Політична доцільність переважала економічну – організацію праці. Із численних скарг можна зробити висновки, що не була проведена тарифікація робітничих розрядів, норм виробітку і ставки працівникам не встановлювалися. У зв'язку з чим робітникам та інженерно-технічним працівникам виплачувалися тільки аванси, а не зарплата. Не дивлячись на неодноразові звернення адміністрації нафтопромислів в Укрнафтокомбінат він не надавав тарифних довідників (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 276, Арк. 9).

У 1946 р. нафтопромисел № 6 Ріпне план видобування нафти і газу виконав на 101,6% і план буріння на 160%. Зверх плану добуто 625,8 тонн нафти. Середньодобове добування складало 74,5 тонн, проти 59,5 тонн у 1945 р. (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 433, Арк. 20). На нафтопромислі № 7 Битків ситуація була критичною. План виконано лише на 96,1% і недодано державі майже 2000 тонн нафти. Якщо у 1945 р. середньодобове видобування складало 51 тонну нафти, то в 1946 р. – 33 тонни. Собівартість 1 тонни нафти склала 244 крб, проти планової – 215 крб. Основними причинами такої ситуації виступали: неотримання від буріння необхідної кількості нових свердловин; вивід з ладу 14 високодебитних свердловин «українсько-німецькими націоналістами»; буревій, який вивів з ладу 22 свердловини; відсутність зимою води і в засуху літом; нестача ремнів, канатів і т. д. У кінцевому результаті все зводилося до поганої організації праці та трудової дисципліни. У стилі сталінської командно-адміністративної системи винуватими ставали ті, хто «в низу». Міністерство нафтової промисловості протягом двох років не виділило ні одного роторного бурильного станка, не надіслало ні одної геофізичної партії для пошуку і розвідки нафти, газу. Експлуатація нафти не переводилася на глибоконасосну при допомозі електроенергії, не дивлячись на наявність електростанції. Будівництво водопроводу не було здійснене з

вини проектних організацій міністерства. Замість працівників польської національності, котрі склали 70% і виїхали до Польщі, були висунуті малодосвідчені місцеві кадри з комсомольців на посади начальників дільниць, цехів, інженерів. Тільки під час буріння відбулося 69 аварій, зареєстровано 84 випадки порушення трудової дисципліни та засуджено 9 осіб (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 433, Арк. 23).

Резонансною подією стало питання про бувшого директора нафтопромислу № 7 Битків (єдиного росіянина) тов. Авакова, що обговорювалося на засіданні райкому КП(б)У. За зловживання, розкрадання державної власності (продовольчих і промислових товарів) та приписки недобутої нафти в кількості 28,5 тонн у серпні 1946 р. тов. Авакова із партії виключили, зняли з посади директора нафтопромислу та віддали під суд. На нафтопромислі була проведена документальна перевірка, яка встановила недостачу 503,5 тонн нафти. За вказівкою директора приписками займався майстер третьої дільниці М. Мельник та ін. Окреме слідство проводилося щодо директора нафтоперегонного заводу № 14 у Надвірній тов. Брагіна – «розкрадання соціалістичної власності» (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 433, Арк. 44).

Із виступів на зборах інженерно-технічних працівників та робітників нафтопромислів, заводів, артілей складається загальна картина не виконання планів з причин: часта заміна райкомами КП(б)У керівництва (плинність кадрів), затримка у видачі зарплати, недостатня забезпеченість обладнанням і сировиною, порушення трудової дисципліни, низька якість продукції, відсутність норм виробітку. Натомість у партійному діловодстві фігурували: відсутність належного контролю, слабо поставлена політико-виховна робота, соціалістичне змагання організовано формально, не розгорнуто культмасову роботу, відсутність первинної комсомольської організації, недостатня кількість ударників і стаханівців й т. д.

Із 4 газолінових заводів Станіславської області – 3 на промислі № 7 в Биткові та 1 на промислі № 6 в Ріпне – переоблено значну кількість нафти. Так, заводами освоєно «жирного нафтового газу» і вироблено газоліну за три місяці: завод № 1 (промислу № 7) – переробка газу в кубометрах за хвилину в травні 1941 р. – 48, у жовтні 1944 р. – 37,9; виробництво газоліну в тоннах за добу відповідно 5,8 і 5,33, або 74%; завод № 2 (промислу № 7) травень 1941 р. – 14, жовтень 1944 р. – 8,5; завод № 3 (промислу № 6) травень 1941 р. – 23, жовтень 1944 р. – 18, виробництво

газоліну в тоннах за добу відповідно 3,8 і 2,81, або 74%. Неповне завантаження заводів пояснювалося меншою кількістю «жирного нафтового газу», що подавався на переробку на газолінові заводи у порівнянні з довоєнним періодом. Кількість добутого «жирного нафтового газу» на 1 листопада 1944 р. на промислі № 7 складав 59,7 кубометра за хвилину, а в довоєнний час 67,2, або 82,8%. Із всього видобутого «жирного нафтового газу» подавалося на газолінові заводи тільки 45,5 кубометри за хвилину, або 77,5%. При чому невикористаний газ спалювався в котлах і газомоторах, або викидався в повітря. У кожному кубометрі такого газу було в середньому 60 грам газоліну, що складало 750 кг газоліну за добу (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 276, Арк. 10).

Ці втрати були пов'язані із зношеністю обладнання, а також тим, що 11 експлуатаційних свердловин не були підключені до газолінових заводів. Для цього було необхідне прокладання нового газопроводу для «жирного газу» довжиною 2000 метрів діаметром 10 дюймів і переробка газопроводу зворотнього сухого газу з 7 на 9 дюймів довжиною 1000 метрів (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 276, Арк. 11). Центр матеріалів не виділяв, а тільки вимагав сировини та продукції – максимально взяти при мінімальних витратах. Це стосувалося і вирубування лісу для шахт Донбасу, добування бурого вугілля, калійних солей і т. д.

До війни 1941 р. у Станіславській області було 5 нафтоперегонних заводів: № 11 у Болехові, № 12 у Брошневі, № 13 у Вербіжі, № 14 у Надвірній, № 15 у Станіславі Укрнафтокомбінату Наркомнафти СРСР. В період німецької окупації вони не працювали і були пошкоджені (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 210, Арк. 54). Заводи № 12 і № 15 були повністю зруйновані, а обладнання демонтовано. Заводи № 11, № 13 і № 14 в 1944 р. були відновлені з метою забезпечення червоної армії паливом (бензином, керосином, дизпаливом та парафіном). Завод № 11 працював на нафті промислу № 6, а № 13 і № 14 на нафті з промислу № 7. Нафта з промислу № 7 на завод № 14 у Надвірній передавалася нафтопроводом самотьком. Всі заводи технічно були застарілі – «прямої перегонки в дистиляційних кубах». 3 січня 1945 р. заводи № 13 і № 11 зупинено через недосконалість технологічного процесу і неможливість отримувати стандартний бензин і керосин. Залишався тільки завод № 14 у Надвірній з виробництвом 1350–1500 тонн пального в місяць. Завод міг переробляти 50 тонн нафти за добу. Трест Укрнафтопереробка вирішив у 1945 р. встановити ратифікаційну колону для отримання стандарт-

ного бензину. Обком КП(б)У вважав за необхідне відновити нафтоперегонний завод № 15 у обласному центрі Станіславі (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 210, Арк. 55). В силу технологічних причин та відсунення лінії фронту далеко на Захід потреба у ньому відпала.

У Станіславській області у перші повоєнні роки були наявні ефективні газонасні дільниці: на нафтопромислах попутний газ з великим вмістом газоліну – «жирний газ» (від 80 до 100 грамів газоліну на 1 кубометр газу) і «сухий газ» з чисто газових свердловин. При бурінні свердловин у Богородчанах встановлено газонасні пласти. Середньомісячна добування газу на промислах сягало 4 млн. кубометрів. Газові родовища в Калуші використовувалися для потреб Калуського хіміко-металургійного комбінату і побутових потреб міста. Розвиток промисловості міста Станіслава і вирішення питання палива для комунально-побутових потреб залежало від забезпечення міста газом. В місті існувала газова мережа з підключенням до багатьох будинків і деяких підприємств. Місто могло використовувати 140 тонн газу в добу й існуючі виробничі потужності могли спожити додатково ще 130 тонн. Так, як Калушське родовище (27 км) з якого перед війною передбачалось забезпечення міста Станіслава газом було зруйноване, необхідно було його відбудувати. Одночасно необхідно було провести й розвідку газу в районі міста Богородчани (18 км) і сіл Старуні та Дзвиняч (30–35 км) (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 210, Арк. 57).

До загальної характеристики роботи нафтової і газової промисловості Станіславської області відносилися наявні відсталі способи видобування, недостатні розміри експлуатаційного і роз-

вудувального буріння по нафті, газу та низький рівень використання застарілих механізмів та обладнання. Наявність багатой сировинної бази області складала усі умови для промисловості місцевих будматеріалів. Виробництво місцевих будматеріалів систематично не виконувалося. За 1947 р. виробництво випаленої цегли склало лише 72,2% від плану, черепиці – 73,4%, вапна – 39,2%, алебастру – 31,5%. Це у свою чергу вело до зривів планів капітального будівництва – 72,6% (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 637, Арк. 14, 16). Широкого поширення набула антидержавна практика випуску будматеріалів поганої якості – браку, особливо цегли.

Висновки. Таким чином, головною промисловою сировиною і виробами Станіславської області у першій сталінській п'ятирічці були нафта, нафтовий газ, бензин, керосин, мазут, газолін, а також озокерит, сільвініт, хлористий калій, ліс, вугілля й т. д. На нафтопереробних заводах України відбувалася докорінна реконструкція і застарілі кубові батареї замінювалися більш прогресивними атмосферно-вакуумними установками. У досліджуваній нами період у Станіславській області відбувалася «гонитва за нафтою і газом», а також лісом, вугіллям, калійними солями за старими технологіями та зношеному обладнанні. Згодом, на початку 1960-х років нафтогазова промисловість Івано-Франківської області заявила про себе і дуже швидко перетворилася в найпотужнішу сучасну енергетичну галузь. Вона, вивільнивши десятки тисяч робочих рук, скоротила у кілька разів спалювання дров, вугілля, мазуту, зробили докілька чистішим. Поряд з цим для нафтогазовидобувної промисловості були притаманні ті ж проблеми, що і для інших галузей планової дирек-

Таблиця 1

Виконання плану по валовій продукції промисловості Станіславської області за 1947 р. (в тис. крб)

Міністерство, підприємства	План	Фактичне виконання	%
Вугільна промисловість	105	25	23,8
Нафтова промисловість	3869	3417	88,3
Головгазпром	71	67	94,4
Хімічна промисловість	1160	742	64
Промбудматеріали	937	817	87,2
Лісова промисловість	21212	17119	80,7
Меблева промисловість	2556	2372	92,8
Текстильна промисловість	597	525	87,9
Легка промисловість	8208	7212	87,9
Місцева промисловість	186	162	87,1
Лікєро-горілчаний завод	1112	1234	111
М'ясо-молочна промисловість	8028	8138	101,4

Складено за матеріалами (ДАІФО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 637, Арк. 8–10).

тивної економіки. Головною метою було викачати не обтяжуючись піклуванням про майбутнє та якомога більше нафти і газу, перевиконати плани, екологію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держархів Івано-Франківської області (ДАІФО).
2. Малярчук О. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) : монографія. Івано-Франківськ: «Симфонія форте», 2023. 554 с.
3. Санкович М. Індустріалізація на Прикарпатті у період другої радянзації Західної України. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2022. No. 2. P. 170–174.
4. Санкович М. Боротьба українського націоналістичного підпілля проти другої радянзації західних областей України. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*. Чис. 27. 2022. С. 96–104.
5. Sankovich M. The oil and gas industry of the Carpathian in the period of the second sovietization of Western Ukraine lands 1944–1953. *Scientific journal of Polonia university periodyk naukowy akademii polonijnej*. Czestohowa, 2022. S. 203–209.
6. Санкович М. Сільське господарство Прикарпаття у період другої радянзації. 1944–1953 рр. *Гілея*. 2022. Вип. 166. С. 61–64.

REFERENCES

1. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (DAIFO). [State Archives of Ivano-Frankivsk Region (SAIFR)]. [in Ukrainian].
2. Maliarchuk O. (2023) Sotsialno-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrainskoi RSR (1964–1991). [Socio-economic processes in the western region of the Ukrainian SSR (1964–1991)]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte. 554 p. [in Ukrainian].
3. Sankovich M. (2022) Industrializatsiia na Prykarpatti u period druhoi radianizatsii Zakhidnoi Ukrainy. [Industrialization in the Carpathians during the period of the second Sovietization of Western Ukraine]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences/ No. 2. P. 170–174.* [in Ukrainian].
4. Sankovich M. (2022) Borotba ukrainskoho natsionalistychnoho pidpillia proty druhoi radianizatsii zakhidnykh oblastei Ukrainy. [The struggle of the Ukrainian nationalist underground against the second sovietization of the western regions of Ukraine]. *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys*. No. 27. P. 96–104. [in Ukrainian].
5. Sankovich M. (2022) The oil and gas industry of the Carpathians in the period of the second Sovietization of Western Ukraine lands 1944–1953. *Scientific journal of Polonia university periodyk naukowy akademii polonijnej*. Czestohowa. P. 203–209.
6. Sankovich M. (2022) Silske gospodarstvo Prykarpattia u period druhoi radianizatsii. 1944–1953 rr. [Agriculture of the Carpathians during the period of the second Sovietization. 1944–1953.]. *Hileya*. Issue 166. P. 61–64. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 78.071.1(430)Брамс:[78.083.2:781]](045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-9

Каріна КАЛУГА,
orcid.org/0009-0009-0991-593X
аспірант творчої аспірантури кафедри спеціального фортепіано № 2
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) karisha.kaluga@gmail.com

**ІСТОРІЯ ОДНОГО «ЛИСТКА З АЛЬБОМУ»:
ТВОРЧО-ВИКОНАВСЬКИЙ ДИСКУРС ВАРІАЦІЙНИХ ЦИКЛІВ
К. ШУМАН ТА Й. БРАМСА**

Розглянуто роль та значення варіаційної форми в творчості Й. Брамса як однієї з провідних форм в фортепіанній спадщині композитора. Підкреслено, що характерними для композиторської техніки та музичного мислення Й. Брамса були прийоми та методи варіювання, варіаційного розвитку. Відповідно, проаналізовано звернення композитора до даної форми протягом всіх періодів творчості. Розглянуто Варіації на тему Шумана тв. 20 К. Шуман як один з прикладів реалізації образних та стильових ознак автора оригінальної теми. Проаналізовано історію створення варіаційного циклу тв. 20, його драматургію та композиційну побудову. Підкреслено, що окрім втілення у творі романтичних тенденцій, К. Шуман звертається до старовинної класичної традиції, опираючись на музичні стилі попередніх епох. Представлено коротку розвідку Варіаційного циклу на тему Шумана тв. 20 задля глибшого розуміння композиторського задуму та підсилення інтерпретаційного потенціалу твору у формуванні концертних виконавських програм. Водночас, в рамках компаративного методу простежено звернення Й. Брамса до творчого доробку Р. Шумана, внаслідок якого виникли варіаційні цикли тв. 9 та тв. 23. В поєднанні структурного, жанрово-стильового та виконавського аналізу, представлено розвідку Варіацій на тему Шумана тв. 9 задля визначення стильової складової автора та розуміння головного композиторського задуму. Підкреслено, що даний твір суттєво відрізняється від інших варіаційних циклів композитора насамперед відсутністю властивих йому прийомів сполучення елементів в «макроциклі». Відмічено, що попри свою компактну та завершену форму, Варіаційний цикл на тему Шумана тв. 9 не часто зустрічається в репертуарах сучасних виконавців. З метою підвищення інтерпретаційного потенціалу твору, надано виконавські коментарі до нотного тексту з урахуванням композиторського стилю та намірів.

Ключові слова: творчість Й. Брамса, творчість К. Шуман, варіаційний цикл, варіаційна форма, композиційна побудова, засоби виразності.

Karina KALUGA,
orcid.org/0009-0009-0991-593X
Creative Postgraduate Student at the Department of Piano
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) karisha.kaluga@gmail.com

**THE STORY OF A “PAGE FROM THE ALBUM”: THE CREATIVE
AND PERFORMATIVE DISCOURSE OF VARIATION CYCLES
BY C. SCHUMANN AND J. BRAHMS**

The role and significance of the variation form in the works of J. Brahms as one of the leading forms in the composer's piano heritage are considered. It is emphasized that the techniques and methods of variation and variation development were characteristic of J. Brahms compositional technique and musical thinking. Accordingly, the composer's appeals to this form in all periods of his work are analyzed. The Variations on a Theme by Schumann op. 20 by C. Schumann is considered as one of the examples of the realization of figurative and stylistic features of the author of the original theme. A brief study of the Cycle of Variations, Op. 20 is presented in order to gain a deeper understanding of the composer's intentions and to enhance the interpretive potential of the work in the formation of the concert performance programs. At the same time, the comparative method is used to trace J. Brahms' attraction to the works of R. Schumann, which resulted in the Variations op. 9 and op. 23. Combining structural, genre-stylistic and performance analysis, the study of the Variations on a Theme by Schumann op. 9 is aimed at determining the author's stylistic component and understanding the main composer's intention. It is emphasized that this work differs significantly from other cycles of variations by the composer, especially in the absence of his characteristic methods of combining elements in the «macrocycle». It is

noted that despite its compact and complete form, Brahms' Cycle of Variations op. 9 is not often found in the repertoire of contemporary performers. In order to increase the interpretive potential of the work, the performance notes provided, taking into account the composer's style and intentions.

Key words: *works by J. Brahms, works by C. Schumann, variation cycles, variation form, compositional structure, means of expression.*

Постановка проблеми. Продовжуючи традицію видатного Л. ван Бетховена, Й. Брамс став одним з композиторів, хто в подальшому використовував форму варіацій задля ретельного розкриття змісту поданої (обраної) теми у різноманітних її видозмінах. Оскільки звертався композитор до даного жанру протягом всього свого творчого життя, шліфуючи свою композиційну техніку та майстерність, відзначити наявність сольних інструментальних творів варіаційної форми належить кожному практикуючому виконавцю, який коли-небудь звертався до творчої спадщини великого творця (Бойков, 2007: 12).

Серед «популярних» фортепіанних варіаційних циклів Й. Брамса слід зазначити грандіозні Варіації на тему Генделя тв. 24 (1861), два зошити Варіацій на тему каприса Н. Паганіні тв. 36 (1863), Варіації на тему Гайдна тв. 56b в авторській версії для двох фортепіано у чотири руки, менш знані та виконувані Варіації на оригінальну тему тв. 21 № 1 (1857) та Варіації на угорську пісню тв. 21 № 2 (1853).

Варіації на тему Шумана тв. 9 (1854) посідають доволі значне місце в зазначеному переліку. Серед ранніх творів Й. Брамса помітною стає відмінність Варіацій на тему Шумана: вони доволі компактні та образно контрастні, що не дивно, оскільки саме таку ідею в своїй творчості висував Р. Шуман, використовуючи музичні картини двох вигаданих героїв – Флорестана та Евзебія. Наряду з технічним рівнем виконавця важливим стає розуміння та оволодіння композиційною ідеєю та драматургією твору в цілому, знайдення стилю, що спрощує пошук засобів виразності, притаманних специфічно поданому твору. Головною дієвою віхою стає саме *Тема*, взята з Листків з альбому № 1 збірки Строкатих листків тв. 99. Вона містить головний матеріал для варіювання: мелодію та басову лінію (що в деяких варіаціях здобуває першість). Безумовно, композитор звертається й до поліфонічної традиції в даному творі. Частково, користуючись поліфонічними прийомами, Й. Брамс зберігає певну рівновагу між образно-емоційними примхами та раціонально-звіреними рішеннями. Підтвердженням даного припущення стає симптоматичне використання поліфонічної фактури саме в ліричних номерах варіаційного циклу (VIII, X, XIV, XV).

Варіації на тему Шумана тв. 20 (1853) К. Шуман слід розглянути в рамках компаративного підходу при дослідженні специфіки відмінностей та взаємозв'язку між стилями композиторів. У порівнянні з більш вільними варіаціями на тему Шумана тв. 9, даний варіаційний цикл містить більше закодованих звернень до старовинної класичної традиції з присутньою хвилею віртуозності. Тим не менш, фактура з її фігураціями не несе суто механічний зміст – а навпаки набуває образно-піаністичного сенсу.

Завдяки вище зазначеним методам та підходам при аналізі даних варіаційних циклів, виконавцю необхідно розгледіти в прихованому матеріалі композиторські стильові рішення, технічні та формотворні завдання та розкрити основний задум. Цим обумовлена **актуальність та наукова новизна статті**.

Аналіз останніх досліджень. У музикознавчій літературі обидва зазначені варіаційні цикли не часто зустрічаються в конкретних аналітичних розвідках. Насамперед це пов'язано з увагою дослідників до великих варіаційних циклів Й. Брамса з їхніми технічно-піаністичними завданнями, складними структурними рішеннями. В європейських виданнях існує чимала кількість біографічних досліджень, статей, рецензій на виступи К. Шуман, однак досі значна частина цих робіт для вітчизняних музикознавців залишається важкодоступною. У зв'язку з цим, знаходимо часткові згадування та посилання в роботах В. Бойкова, Л. Каверіної, Н. Кашкадамової, І. Польської, М. Чернявської, К. Флін.

Мета статті полягає у виявленні головних жанрово-стильових складових Варіацій на тему Шумана тв. 9 Й. Брамса та тв. 20 К. Шуман, досягненні ключової ідеї творів, композиторського задуму та прийомів задля доцільного використання засобів виразності при втіленні художньої цілі в потенційній інтерпретаційній версії виконавця.

Виклад основного матеріалу. Ще в юнацькі роки Й. Брамс був членом так званого Давидового братерства (*Davidsbund'e*). Це було, свого роду, зібрання обраних однодумців, вузьке коло справжньої публіки. Спочатку це братерство зібралось навколо особистості Р. Шумана, разом з Ю. О. Гріммом Й. Брамс приєднався до компанії

А. Дітріха, В. Баргіля, Й. Йоахіма та, звичайно, К. Шуман. Зважаючи на завантаженість та творчу діяльність кожного, існували два окремі табори: одним Й. Брамс міг надсилати манускрипти, очікуючи лист-відповідь, а іншим – представляти домашні прем'єри вже після публікації творів. Власне, у 50-ті рр. своє оточення композитор отримав у спадок після *Давідсбюнда*. І хоча зв'язок з Й. Йоахімом перервався через брак часу, а з Ю. О. Гріммом йому важко було знайти спільну мову (через вочевидь різний зростаючий рівень музичного матеріалу, що обидва створювали), з К. Шуман спілкування та обмін рукописами композитор підтримував.

Повертаючись до історії одного Листка з альбому, маємо розглянути й **Варіації на тему Шумана тв. 20** К. Шуман. Попри часи прискорення процесу розділу функцій композитора та виконавця, що раніше органічно поєднувалися в одній особі, К. Шуман писала твори в більшості для власного виконання, будучи добре ознайомлена з можливостями рідного інструменту (фортепіано). Ці твори демонструють тенденції, які відчувалися в грі відомої піаністки: різнохарактерність, яскрава віртуозність, що не виходить за рамки головного художнього задуму, перетворюючись в *бравуру*, а навпаки – слідує логіці композиційного розвитку. Її твори знаходили своє втілення в творчості Р. Шумана та Й. Брамса у вигляді цитат. Хоча й більшість з них складають мініатюри, все ж композиторка випробовувала й великі форми своєю творчою фантазією.

Як відомо, сім'я Шуман переїхала до нового будинку в Дюссельдорфі в 1853 р. Кімнати цього будинку були розташовані так, щоб практикуючись перед черговим концертним сезоном, Клара не заважала відпочивати чоловіку (Flynn, 1991: 62). Саме в цей час, після тривалої перерви, вона починає знову писати. Протягом травня–червня у творчій спадщині з'явилося багато творів, які й представляють останній період творчості К. Шуман. Варіації тв. 20 вона подарувала Р. Шуману на його останній день народження, який композитор ще мав змогу провести разом з родиною (8 червня 1853 р).

Окрім теми Р. Шумана з Листка з альбому № 1, вона використала в кодї варіаційного циклу й свою тему з «дитячого» Романсу тв. 3. Простота обраної головної теми робить її ідеальною для варіаційної обробки, але ця тема несла ще один певний закодований зміст для самої К. Шуман. Р. Шуман часто використовував низхідний п'яти-нотний мотив у своїх творах, карбуючи образ своєї обраниці до їхнього одруження,

тож не дивно чому саме цей «Листок» з їхнього життя вирішила обрати Клара.

Композиційна побудова Варіацій на тему Шумана тв. 20 доволі зрозуміла та лаконічна, структурно використана модель варіаційного циклу з викладом теми та послідовними семи варіаціями, остання з яких є розгорнутою та містить в собі фінальну коду. Тональний план циклу в цілому переходить лише від *fis moll* до *Fis dur*. Композиторка зберігає гармонію теми та її контур, жодного разу не виникає враження її втрати, ми здатні всюди її впізнати в оригінальному вигляді.

Після викладу *Теми*, що складається з 24 тактів, варіація I представлена в гомофонно-гармонічній фактурі з ясно вираженою, прозорою мелодією (*Темою*) та супроводом тріолей. Контрастною до першого ліричного образу стає варіація II, в якій фактура та тривалості одразу говорять про зміну темпу та характеру номеру, наявні повторювані акорди з використанням хроматизму та розширенням регістрового діапазону. Варіація III представляє собою хорал повільного поступового руху, ми все ще впізнаємо тему, хоча тут вперше відбувається відхилення в тональність однойменного мажору (*Fis dur*). Варіація IV повертається до оригінального мінору. Тема переходить до басового голосу в акордовому викладі, а блискучі та деінде скерцозні фігурації гаммами та арпеджіо доповнюють її. В варіації V *Poco animato* тема повертається до верхнього регістру, повнозвучний акордовий виклад натякає на характер *maestoso*. Супроводом, радше заповненням, служать октавні фігурації, що настирливо обрамляють тему. Для контрастного доповнення діатоніки мелодії теми К. Шуман використовує низхідні хроматичні ходи октавами, що створює певне відчуття напруги між пластами фактури. Після яскравого романтичного прийому – вона звертається до поліфонічної традиції. За формою варіація VI є чотириголосним канонем в квінту та в октаву. Таким чином, беручи до уваги великий сценічний репертуар піаністки К. Шуман, відповідне рішення демонструє повагу до старовинної традиції та ілюструє контрапунктичні здібності авторки. Останній номер, варіація VII, повертає гомофонно-гармонічну фактуру, тему в акордовому викладі заповнюють швидкоплинні фігурації акомпанементу, вільно подорожуючи регістрами інструменту. В *molto espressivo* повертається варіація III (*Fis dur*) в повному своєму обсязі та новою цитатою, підсумовуючи все озвучене кодою *calando*. Супровід коди залишається в характері останнього номеру, але висхідна направленість матеріалу в цілому свідчить про

символ віри та підтримки, що абсолютно суперечить ідеї завершення варіаційного циклу тв. 9.

Що стосується звернення Й. Брамса до творчого доробку Р. Шумана, то зазначені попередньо Варіації тв. 9 – не єдина спроба втілення *шуманівського* образу. Певним чином це стосується ансамблевого музикування, яке супроводжувало будь-які зустрічі-бесіди Й. Брамса з подружжям Шуман, і не тільки. Відомо, що Роберт та Клара приймали участь у багатьох камерних складах (фортепіанні тріо, квартети, квінтети) та в фортепіанних ансамблях (Польська, 2019: 254). Відповідно музикування в ансамблі у чотири руки Й. Брамс продовжував з К. Шуман, а пізніше – з її доньками. Значне місце посідає Варіаційний цикл на тему Шумана тв. 23, який композитор створив для сумісного музикування з Юлією та Кларою Шуман під час їхнього візиту до Гамбургу в лютому 1861 р (Galli, 1922: 119). Це єдиний крупний циклічний твір Й. Брамса у чотири руки, перше публічне виконання якого відбулося 12 січня 1864 р. у Відні фортепіанним дуєтом Й. фон Астена та Й. Брамса.

Темою даного варіаційного циклу композитор обрав останню тему Р. Шумана, яку він встиг записати та лише почав працювати з її варіантами, незадовго до нападу, що змінив свідомість композитора та привів до лікарні в Енденіху. Й. Брамс звернувся до вільного принципу варіювання, який так обоюнував автор теми, хоча водночас, присутні в цілому циклі й певні посилення до старовинної та класичної варіаційності, *шубертівських* зразків. Можливо саме паралельна робота над іншим грандіозним та яскравим варіаційним циклом на тему Генделя тв. 24 сприяла такому вдалому синтезу. Варіації тв. 23 втілюють деякі очевидні ідеї та ознаки музичного мислення Р. Шумана. Варто відзначити особливість жанрової характеристики окремих варіаційних номерів, конкретна та психологічно визначена міра образних паралелей, а також логічне поєднання всіх номерів циклу в одне художнє ціле, незважаючи на велику кількість деталізованих фрагментів. *Тема* розвивається та проходить декількома семантично-емоційними лініями, що призводить до її перевтілення в фінальній варіації, утворюючи змістовну арку через весь твір.

Варіації на тему Шумана тв. 9 Й. Брамса були написані протягом декількох місяців 1854 р. (червень–серпень). Присвячено твір К. Шуман: «Невеликі варіації на Його тему, присвячені їй» (Бойков, 2007: 14). Композиційна будова в даному циклі вирішена доволі цікаво та неоднозначно.

Структурно визначена модель варіаційного циклу з викладом теми та послідовними 16 варіаціями.

Варіаційний цикл тв. 9 однозначно відрізняється від інших пізніх зразків циклів варіацій Й. Брамса. Тут відсутнє те необхідне відчуття цілісності форми, що формується завдяки наявності її вищого порядку, немає змістовних арок, що композитор використовує як один з методів об'єднання загального розвитку, репризності, власне динамічного фінального номеру в якості останньої розгорнутої варіації. Саме тому виконавцеві необхідно попрацювати над подоланням даної непростої форми задля створення доцільної інтерпретаційної версії.

Важливо розуміти, що як для музичного так і для літературного мистецтва того часу вагомим стає поняття «Ліричного циклу». Намагаючись помістити окремий спектр емоцій у вірш чи пісню, застосувавши ширше коло прийомів підсилення образного контрасту, творці могли передати їхнє бачення розвитку циклу в цілому. Сам Й. Брамс є автором багатьох вокальних творів (близько 300 пісень) та декількох вокальних циклів («Прекрасна Магелона» тв. 33, «Строгі наспіви» тв. 121). Деякі з цих зразків наближені до пісенної творчості Ф. Шуберта насамперед своїм зв'язком з народно-побутовими інтонаційними джерелами та властивою пісенною природою інструментальних творів. Лірика вокальних творів Р. Шумана вплинула на Й. Брамса в розробці партії супроводу з її піаністичною фактурою, музичній стилістиці, використанні різноманітних принципів музичного розвитку. Серйозні та об'єктивно-ліричні вокальні твори натякають на творчість Л. ван Бетховена. Шляхом синтезу Й. Брамс зібрав всі досягнення попередників та створив власний вид «пісенності».

Вирішуючи питання варіаційної форми, Й. Брамс не полишає *бетховенський* метод об'єднання декількох сусідніх варіацій загальною ідеєю задля виділення в організації цілого циклу окремих груп (Бойков, 2007: 6). На думку автора, даний варіаційний цикл може структурно поділятися на три частини: експозиція, що складається з варіацій I–VI; розробкова частина з групою варіацій VII–XIII; *тихий* фінал з номерами XIV–XVI.

В експозиції циклу маємо дві групи варіацій. *Перша група* розпочинається *Темою* з подальшою варіацією I, що поглиблює динамічний контраст (але слідує характеру теми). Варіація II *Poco più moto* (обрамлена номерами I та III) різко контрастує та свідчить про принцип стиснення структури (*Тему* з 24-х тактів Й. Брамс трансформує в шість тактів, змінюючи спосіб варіювання).

Остання варіація III *Tempo di tema* представлена в якості репрізної до *Темі* та номеру I (з певними змінами). Друга група відкривається варіацією IV *Poco piu moto* у вигляді мініатюрної балади-романсу, наступною варіацією V (вперше з побажанням до характеру) *Allegro capriccioso*, що нагадує скерцо з імітаційним викладом фактури та варіацією VI *Allegro*, де композитор готується до вільних тональних відхилень в майбутньому (середня частина варіації модулює до *ais moll = b moll*) та звільнює у так званому фіналі другого мікроблоку раніше накопичену енергію.

Друга частина варіаційного циклу (розробка) розпочинається групою варіацій VII, VIII, IX. Варіація VII *Andante* яскраво передає спад після бурхливого фіналу експозиції, її фактура стає схожою до теми, але її інтонації ледь вловимі. Наступний номер VIII *Andante (non troppo lento)* фактично є центром циклу в цілому, канонічне та повне відтворення *Темі* тут зустрічається в останнє. Завершує третю групу варіація IX *Schnell*, що стає переказом до Листку з альбому № 2, але Й. Брамс, в свою чергу, модулює до *D dur* та вводить низхідний мелодичний хід з головної *Темі*. Четверта група варіацій відкривається номером X *Poco Adagio*, вперше в циклі композитор вводить мажорну варіацію (*D dur*). Це – контрапункт, побудований ніби на дзеркальному відбитті, Й. Брамс ховає імітацію мотивів *Темі* у супроводі, але загалом варіація близька за настроєм до бетховенської лінії. Наступна варіація XI *Un poco piu animato* є продовження попередньої (через це у групі в цілому можна виявити дрібніший парний зв'язок), приховані інтонації в середніх голосах номеру X виступають на перший план, а ніжна та легка мелодія оманливо маскує обставину тональності варіації (оскільки зазначений *G dur* фактично ніде не проявляється). Подальші дві варіації XII та XIII повертають до «рідної» тональності *fis moll*, завершуючи подорожі в розробковій частині варіаційного циклу. Ця пара варіацій має основні контури головної *Темі*, однак темпові рішення не відповідають її характеру. Якщо варіація XII звучить як скерцо зі знайомим ритмом з Фантатичних п'єс Р. Шумана, то варіація XIII вказує на особу Й. Брамса, з улюбленими подвійними нотами та чіткою ритмічною організацією. Наближення до фіналу варіаційного циклу починається вже з варіації XII: її темпова ремарка *Allegretto*, а в наступній варіації XIII композитор залишає побажання *Non troppo presto*.

Фінальна частина складається з трьох варіацій (XIV, XV, XVI), характерним стає сповільнення темпу з кожною наступною варіацією,

поступове згасання та наближення до *тихого* фіналу. Варіація XIV *Andante* представлена в характері елегійної п'єси з використанням *ламентозних* інтонацій. Номер побудований у вигляді канону в секунду (подвоєна мелодична лінія) з характерним арфоподібним супроводом. Варіація XV *Poco Adagio* повертає образ *Темі* але в збільшенні, звучить канон в сексту між верхнім голосом та басовою лінією, а супровід середнього голосу нагадує фактуру з попереднього номеру. Таким чином, зупинивши рух супроводу, Й. Брамс завершує варіаційний цикл номером XVI *Adagio*: басова лінія головної *Темі* розчиняється в інтонаціях *lamente*, поступово музика згасає та її «ссяиво» розчиняється.

Виконавські коментарі до нотного тексту Варіацій на тему Шумана тв. 9: досвід інтерпретації. Враховуючи наявність яскравих образних характеристик кожного з номерів варіаційного циклу, інтерпретатор має змогу тлумачити поданий авторський текст своєрідно. Однак, об'єктивно існують певні передумови задля пошуків виконавських рішень, що дозволять сформулювати доцільний задум інтерпретатора, підсилити композиторський.

Й. Брамс дбайливо ставить до *Темі* Р. Шумана, вона практично ідентична, але композитор скасовує репрізу другої частини форми, перетворюючи її на просту тричастинну. Характер та образ теми може здаватися неоднозначним. Її гармонічна будова доволі проста: модуляція в кінці першого періоду до паралельного мажору (*A dur*); середній розділ з кульмінацією в функції доміанти (*cis moll*); репріза через увідний септакорд (до *h moll*) спочатку приводить до паралельного мажору, а в другому реченні – до основної тональності. Фактура теми вказує на мелодію пісенної природи з супроводом в акордовому викладі. Важливо звернути увагу на голосоведіння та спробувати пошукати різні варіанти їхньої взаємодії. Динамічні нюанси Р. Шуман залишив в більшості стосовно мелодії: основний відтінок визначається *P* (в останніх тактах – *PP*), а от мелодія в місцях ширшого мелодичного стрибку має ремарку *sf*, що потребує реакції виконавця в питаннях агогічних нюансів. Педалізація *Темі* має бути присутня, однак у зв'язку з використанням поліфонічної фактури, штриховими побажаннями автора теми, необхідно визначити міру її використання та владнати порядок у взаємозв'язку з дотиком виконавця.

Як зазначено попередньо, темпові вказівки Й. Брамса в даному циклі варіацій можливо розцінювати як частину композиторського

задуму. Але загальновідомим є факт, що композитор доволі критично ставився до абсолютних цифрових показників та навіть до вербальних визначень. Частіше, вказуючи вербальне формулювання щодо темпу, це більше стосувалося бажаного характеру виконання того чи іншого твору, аніж визначення швидкості його виконання. Часом такі побажання ставали наслідком згоди з редакторами його творів, або навіть миттєвим формулюванням, що могло промайнути в голові. Тобто, за ідеєю Й. Брамса, кожен виконавець має лише поглядом (знайомством) на твір та його фактуру, за наявності авторської ремарки характеру виконання, вірно визначити потрібний темп.

Варіація I продовжує *Тему*: їхнє виконання має відбуватися без перерви між номерами, загальна вказівка *Ziemlich langsam* підтверджує це твердження. Фактично, номер I замінює репризу другої частини *Темі*, яку Й. Брамс прибрав. Мелодія переходить в басовий голос та змінюється тональна організація форми варіації (Бойков, 2007: 30). Застосовуються динамічні контрасти: Й. Брамс посилює звучність в середній частині та підводить до кульмінації *f* в тт. 11–13. Завершення варіації тихе, слід зауважити появу поліфонічної фактури (імітаційної).

Варіація II є контрастною серединою в *першій групі* варіацій. Відчутне протиставлення пластів фактури, оскільки акордовий виклад верхнього, що нагадує інтонації *Темі* та тримає лінію пісенної природи з синкопованим ритмом, сполучається з уривистою басовою лінією. Й. Брамс залишив чіткі штрихові рекомендації: досягнути ефекту легкого та пружного *staccato* басової лінії та звучності акордового викладу з диференціаціями окличних інтонацій (т. 6; т. 10).

Варіація III завершує мікроцикл та замикає змістовну арку з першим номером. Пунктирний ритм композитор замінює викладом тріолями, виконавцю потрібно розглянути можливе декламаційне трактування. Штрихи, порівняно з *Темою* та варіацією I, дещо змінені: мелодія виконується партією лівої руки, інтонаційна ліга зазнає дроблення, з'являються коротші ліги. Таким чином – *Тема* розвіюється.

Варіація IV має побажання *Poco piu moto*, найближча фактурна та жанрова асоціація саме з романсами Р. Шумана (Бойков, 2007: 31). Легкий та рівний акомпанемент шістнадцятими супроводжує мелодію, низхідна лінія якої набуває оповідального характеру. Маємо звернути увагу на завершальну тріольну інтонацію, що потребує більш детального відтворення. Також потрібно

продумати педалізацію, задля створення доцільної відмінності пластів фактури.

Номер V розкриває значення шістнадцятих тривалостей, в даному варіанті вони керують процесом, на відміну від попереднього номеру (де вперше були використані). Можливо, доречним стане питання застосування агогічних відхилень для ремарки *capriccioso*. Необхідно продумати хвилеподібну динаміку, щоб не зашкодити мелодичній лінії з її акордовими *рикошетами* у виконанні *staccato e leggero*. Стрімке наростання до завершення варіації готує до наступного номеру, що доволі типово для композитора Й. Брамса.

Фактура варіації VI свідчить про ідею фінального номеру експозиції варіаційного циклу. Бурхливий ритмічний малюнок шістнадцятими у викладі тріолями заповнює приховані елементи *Темі* у верхньому голосі та короткі репліки басу. Важливо враховувати акордовий затакт до кожного проведення, композитор акцентує увагу на його значенні за допомогою штрихових та динамічних вказівок. Педалізацію варіації слід розглянути в рамках аналізу бажаних засобів виразності: окрім ремарки Й. Брамса в т. 8 та т. 20 (*col Pedale*), влучним стане використання прямої педалі в місцях вимоги підсилення акцентів.

Варіація VII відкриває розробковий розділ циклу варіацій. Властивий «розгублений» сенс пояснюється контрастною зміною фактури. Інтерпретатор має знайти інтонації *Темі*, оскільки акордовий виклад нагадує про неї. Її мотиви короткі, але характерні. Таким чином, стане в пригоді аналіз ладо-тонального плану: зміна мажорних гармоній на однойменні мінорні, хроматичний рух голосів. Тут присутня певна статика. Зміна розміру у восьмому такті на 3/4 та повернення до чотирьохдольного в 11-му такті говорить про неспокійний та схвилюваний стан.

Варіація VIII є центром варіаційного циклу, композитор використовує поліфонічну фактуру у вигляді канону в октаву: *Тема* в басовому голосі слідує за мелодією. Цікавим є виклад однієї з басових ліній у вигляді *tremolo*, що свідчить про певну імпровізаційність. Виконавець має пам'ятати і про важливість басу (другої лінії), тому існує потреба опрацювання фактури спочатку лівої руки задля засвоєння виконавського прийому, адже ні один з пластів фактури не має залишатися поза увагою в процесі виконання. Дещо простіші завдання пов'язані з проведенням верхнього пласту: інтуїтування мелодії з м'яким розкладеним супроводом середнього голосу. В цій варіації *Тема* в своєму оригінальному завершеному вигляді проводиться востаннє (в варіації XV ми її зустрінемо

вже в збільшеному варіанті). Завершення номеру відбувається в тональності *Fis dur*, а використання *E* бекару говорить про *предикт* до наступної варіації IX (як *D7* до *h moll*).

Фактура номеру IX ідентична до Листка з альбому № 2, можливо композитор вирішив «швидко» нагадати про присутність Р. Шумана, використавши скорочений інваріант з його збірки. Несподівано з'явившись – на *poco rit.* та *PP* вона завершується. Інтерпретатор має згадати про улюблені *шуманівські* образи, насамперед образ Флорестана, що максимально віддаляється від характеру *Теми*. Важливо органічно диференціювати всі пласти фактури: рівні та чіткі шістнадцяті заповнюють мотиви-подихи середнього голосу, а бас *pizzicato* стверджує його синкоповану ритмічну фігуру.

Варіація X написана в *D dur*, композитор обирає басову лінію *Теми* в якості мелодії. Фактура світла та поліфонічна у викладі дзеркального контрапункту. Перше проведення проходить з супроводом середніх голосів, що нагадує тематичне зерно у зменшенні, а в другому проведенні Й. Брамс розкладає фактуру в партії лівої руки, в той час як права рука веде дзеркальний канон. Майстерно композитор майже наприкінці номеру (т. 30) вплітає в тканину середнього голосу цитату з Експромту тв. 5 № 1 Р. Шумана (*Тема К. Вік*). Працюючи над голосоведінням, варто розглянути різні варіанти *туше*, оскільки це може допомогти досягнути бажаних ремарок композитора (верхній пласт у відтінку *P molto espressivo, dolce*, нижній – *PP e dolcissimo*). Варіація XI слідує майже безперервно, мелодія номеру у викладі октавами свідчить про продовження лінії середніх голосів, що в попередній варіації виступали другим планом. Вона колоподібна, проводиться на органному басі *D* (домінантова функція до тональності *G dur*) зі штриховою ремаркою *non legato*, що водночас викликає враження легкості в поєднанні зі світлим смутком. Варто попрацювати над відчуттям простору, оскільки регістровий діапазон варіації це дозволяє: таким чином, верхній звук октави має бути яскравішим, так само як і далекий витриманий бас, тоді середина стане «віссю» в музичній тканині. Педалізація має підтримувати атмосферу звучання, аж ніяк не суперечити їй, тому часті зміни та навіть застосування «напів-педалі» буде доцільним.

Наступна пара варіацій завершуватиме розробковий розділ варіаційного циклу. Повернувшись до основної тональності *fis moll* – Й. Брамс повертає й основні контури *Теми*. Варіація XII з ремаркою *poco scherzando* окрім характерного *шума-*

нівського ритму містить короткі ліричні мотиви. В такій комбінації варіація не здається надто серйозною та схвильованою, однак в місцях надлишкової напруги композитор використовує позначку *sostenuto*, потребуючи від виконавця більше часу. Зі стрімким закінченням варіації XII (*stringendo, Presto*) зростає рівень драматизації, перетворюючись на картинку-гротеск. Варіація XIII втілює особу самого Й. Брамса, на це вказує обрана композитором фактура викладу, хоча й насправді достатньо лише підказки в якості високого регістру та детальних вербальних позначок до виконання нотного тексту.

Заключна частина варіаційного циклу вважається справжньою *брамсівською* лірикою. Варіація XIV – це канон в секунду, що проводиться від початку до кінця номеру з арфоподібний розкладеним супроводом *staccato e leggiero*. Інтонації та ритмічна організація вказує на посилення до *сциліани*. Виконавець має продумати взаємодію голосів в каноні, це важливо, оскільки дистанція між ними доволі мала, отже один з голосів має бути більш випуклим на фоні іншого, задля досягнення бажаного ефекту.

Варіація XV розвиває *елегічний* сум попереднього номеру, наразі ми здатні впізнати образ Евзебія. *Тема* повертається у збільшенні, звучить канон в сексту між мелодією та басом. Частково, супровід попередньої варіації ідейно вплітається до фактури номеру XV. Тоді як цей канон утворений на мелодію верхнього голосу *Теми* – варіація XVI побудована на басі. Цікаво й те, як передостання варіація переходить в фінальну, що таки може свідчити про ознаку коди варіаційного циклу в якості останнього номеру. Важливим стає міра взаємодії басової лінії з *Темою* Кларин та коротких мотивів *lamente* верхніх голосів. Інтерпретатор має звернути увагу на постійну потребу композитора у відчутті простору між крайніми голосами, вочевидь саме з цієї причини супровід поступово втрачає свою насиченість.

Висновки. Незважаючи на відсутність явної лінії загального розвитку форми, Варіаційний цикл тв. 9 Й. Брамса заслуговує уваги сучасних виконавців-піаністів. Образні характеристики з'являються та зникають миттєво, залишивши яскраве враження. Саме таке мозаїчне полотно нагадує про емоційність та характерні риси властиві композитору Р. Шуману. Тому, розглянуті варіаційні цикли свідчать про наслідування тенденції перетворення циклу варіацій в послідовність контрастних характерних мініатюр. У роботі над даними творами важливо спершу розглянути всі мікро-складові комплексу окремої варіації,

що в подальшому допоможе підібрати потрібний аспект її виконання, а опісля – об'єднати змістовні групи та скласти варіаційний «макроцикл». Розібравшись з драматургією твору в цілому, інтер-

претатор матиме змогу за допомогою визначених засобів виразності виявляти та демонструвати інтонації та мотиви відповідні до власної виконавської концепції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойков В. Г. Робота над цілісністю форм в романтичних варіаційних циклах : навч. посіб. Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. 96 с.
2. Каплієнко-Ілюк Ю. В. Історія світової музики : навч. посіб. Чернівці : Місто, 2015. 240 с.
3. Польська І. І. «Exemi monumentum»: віддзеркалення шуманівських образів у Варіаціях Й. Брамса на тему Р. Шумана оп. 23. *Аспекти історичного музикознавства*. Харків. 2019. Вип. XVII. С. 249–261.
4. Чернявська М. С. Постагь Клари Вік-Шуман в європейському науковому дискурсі. *Аспекти історичного музикознавства*. Харків. 2019. Вип. XVII. С. 213–231.
5. Flynn C. The creative Art of Clara Schumann (1819–1896) : master thesis, National University of Ireland. Maynooth, 1991. 94 p.
6. Thomas-san-Galli W. A. Johannes Brahms. München : R. Piper & Co. Verlag, 1922. A. 5. 283 p.
7. Variationen über ein Thema von Robert Schumann ves Johannes Brahms. Op. 9. Leipzig: C. F. Peters. URL: https://vmirror.imslp.org/files/imglnks/usimg/2/2a/IMSLP08431-Brahms_-_Variations_Op.9_-_Sauer.pdf
8. Variationen über ein Thema von Robert Schumann ves Clara Schumann. Op. 20. Leipzig: Breitkopf und Härtel. URL: <https://vmirror.imslp.org/files/imglnks/usimg/1/1d/IMSLP335370-PMLP541819-ClaraSchumannVariationsop20.pdf>

REFERENCES

1. Boikiv, V. (2007). *Robota nad tsilisnistiu form v romantychnykh tsyklah*. [Work on the integrity of forms in romantic variation cycles]. Donetsk : Skhidnyi vydavnychiy dim. [in Ukrainian].
2. Kapliienko-Illiuk, Yu. (2015). *Istoriia svitovoi muzyky*. [The history of world music]. Chernivtsi : Misto. [in Ukrainian].
3. Polska, I. (2019). «Exemi monumentum»: viddzerkalennia shumanivskykh obraziv u Variatsiakh Y. Bramsa na temu R. Shumana op. 23. [«Exemi monumentum»: reflection of Schumann's images in J. Brahms' Variations on a Theme by R. Schumann op. 23] *Aspekty istorichnoho muzykoznavstva – Aspects of historical musicology*, XVII. 249–261. [in Ukrainian].
4. Cherniavska, M. (2019). *Postat Klary Vik-Shuman v yevropeiskomu naukovomu dyskursi*. [The figure of Clara Wieck-Schumann in European scientific discourse] *Aspekty istorichnoho muzykoznavstva – Aspects of historical musicology*, XVII. 213–231. [in Ukrainian].
5. Flynn, C. (1991). *The creative Art of Clara Schumann (1819–1896)* [The creative Art of Clara Schumann (1819–1896)]. Maynooth : National University of Ireland. [in English].
6. Galli, W. (1922). *Johannes Brahms*. [Johannes Brahms]. München : R. Piper & Co. Verlag. [in German].
7. Variationen über ein Thema von Robert Schumann ves Johannes Brahms. Op. 9. Leipzig: C. F. Peters. URL: https://vmirror.imslp.org/files/imglnks/usimg/2/2a/IMSLP08431-Brahms_-_Variations_Op.9_-_Sauer.pdf
8. Variationen über ein Thema von Robert Schumann ves Clara Schumann. Op. 20. Leipzig: Breitkopf und Härtel. URL: <https://vmirror.imslp.org/files/imglnks/usimg/1/1d/IMSLP335370-PMLP541819-ClaraSchumannVariationsop20.pdf>

УДК 782.1:78.071.1(450)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-10>**Любов КАНЮКА,***orcid.org/0000-0001-7523-1100**в.о. доцента кафедри оперної підготовки та музичної режисури
Національної музичної академії імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) lybov05091961@gmail.com*

КОНЦЕРТНО-СЦЕНІЧНА ВЕРСІЯ ВИСТАВИ ОПЕРНОЇ СТУДІЇ «ТАЄМНИЙ ШЛЮБ» ДОМЕНІКО ЧІМАРОЗИ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Оперна творчість італійського композитора XVIII століття Доменіко Чімарози є яскравим надбанням європейської музично-театральної культури, широко затребуваною провідними музичними театрами світу. Опера-буффа композитора «Таємний шлюб» з'являється як кульмінація італійської комічної опери, розвиток і становлення якої відбувалося протягом ста років. Цей опус є вдалим навчальним матеріалом для осягнення студентами сценічної та вокальної майстерності. В опусі композитора «Таємний шлюб» вдало синтезуються жанрові традиції комічної опери та принципи театру dell'arte. Унікальністю авторського втілення рис опера buffa в музичній драматургії опері «Таємний шлюб» є типова інтрига, комедія характерів, що визначає амплуа вокальних тембрів і, водночас, яскраве театральне забарвлення героїв та сценічних ситуацій. Відтак, кожен співак має бути обдарованим актором. При цьому, характерні риси тембру оперного голосу мають викривати канонічні риси типових персонажів італійської комедії масок. Зазначене надає широкі можливості для інтерпретації режисеру-постановнику оперного спектаклю. Наявність прихованих сенсів у кожній деталі лібрето та музичної сцени, колізії, мають грати на користь режисеру. «Таємний шлюб» як органічний спектакль епохи settecento – пізнього етапу існування опера buffa, має враховувати як закони провідного жанру так і риси його субжанрів, орієнтуватися на канони чіткої організації сценарного театру (la commedia a soggetto) та наслідувати правила театру імпровізації (la commedia all'improvviso). Режисерська інтерпретація цієї яскравої опери композитора видається складним завданням, особливо в умовах воєнного стану, який обмежує процес навчання та практичної підготовки майбутніх оперних співаків. Концертно-сценічна версія опери, розроблена та практично втілена та апробована у спектаклі Оперної студії НМАУ у 2023 році, ґрунтується на дидактичних засадах, виразних ресурсах опери Д. Чімароза «Таємний шлюб». Усі експериментальні новації базуються на принципах стильової відповідності режисерської версії іманентним рисам справжньої перлини європейської оперної класики.

Ключові слова: італійська опера, амплуа, співак-актор, режисерська інтерпретація, концертно-сценічна версія опери.

Liubov KANIUKA,*orcid.org/0000-0001-7523-1100**Acting Associate Professor at the Department of Opera Training and Musical Direction
Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) lybov05091961@gmail.com*

CONCERT-STAGE VERSION “IL MATRIMONIO SEGRETO” DOMENICO CIMAROSA: PERFORMANCE OF THE OPERA STUDIO IN THE CONTEXT OF TODAY’S CHALLENGES

The opera work of the Italian composer of the 18th century, Domenico Chimarosa, is a bright asset of European music and theater culture, widely in demand by the world's leading musical theaters. The composer's opera-buffa «Il matrimonio segreto» appears as the culmination of Italian comic opera, the development and formation of which took place over a hundred years. This opus is a successful educational material for students' understanding of stage and vocal skills. The composer's opus «Il matrimonio segreto» successfully synthesizes the genre traditions of comic opera and the principles of theater dell'arte. The uniqueness of the author's embodiment of opera buffa features in the musical dramaturgy of the opera «Il matrimonio segreto» is a typical intrigue, comedy of characters, which determines the role of vocal timbres and, at the same time, bright theatrical coloring of characters and stage situations. Therefore, every singer must be a gifted actor. At the same time, the characteristic features of the timbre of the operatic voice should reveal the canonical features of the typical characters of the Italian mask comedy. This provides wide opportunities for interpretation to the director-producer of the opera performance. The presence of hidden meanings in every detail of the libretto and musical scene, collisions, should play in favor of the director. «Il matrimonio segreto» as an organic performance of the settecento era – the late stage of the existence of opera

buffa, must take into account both the laws of the leading genre and the features of its subgenres, be guided by the canons of the clear organization of scripted theater (la commedia a soggetto) and follow the rules of improvisational theater (la commedia all'improvviso). The director's interpretation of this bright opera by the composer seems to be a difficult task, especially in the conditions of martial law, which limits the process of education and practical training of future opera singers. The concert-stage version of the opera, developed and practically implemented and tested in the performance of the Opera Studio of the Ukrainian National Academy of Music in 2023, is based on the didactic principles and expressive resources of D. Chimaroza opera «Il matrimonio segreto». All experimental innovations are based on the principles of stylistic correspondence of the director's version to the immanent features of the true pearl of European opera classics.

Key words: Italian opera, role, singer-actor, director's interpretation, concert and stage version of the opera.

Постановка проблеми. Оперна творчість італійського композитора Доменіко Чімарози є яскравим надбанням європейської музично-театральної культури XVIII століття. У наші часи вона активно закріплена провідними музичними театрами України та світу. Особлива популярність стосується опери 1792 року «Таємний шлюб». Її режисерська інтерпретація видається складним завданням, оскільки у цьому комічному опусі композитора органічно поєднуються різні театральні традиції. Позаяк, риси опера buffa є визначальними для музичної драматургії опери «Таємний шлюб» Д. Чімарози, твір відображає особливості саме пізнього етапу становлення цієї жанрової моделі в історії італійської театральної музики, що потребує окремої уваги.

Аналіз досліджень. На жаль, на сьогодні у музикознавчій науковій літературі відсутні дослідження, що суголосні проблематиці стильової відповідності вокальної та режисерської інтерпретації творчого здобутку Д. Чімарозо. Окремі відомості про композитора та його оперу «Таємний шлюб» містять енциклопедії (Johnson, Lazarevich, 2001: 850–855), оперні словники (Loewenberg, 1978), підручники (Іванова, Черкашина, 1998). Наукові позиції істориків зарубіжної музики видаються корисними при розгляді особливостей опери Д. Чімарози у співвідношенні з традиціями народного театру масок (Lazarevich, 1970), у пошуках балансу між чітким сценарієм та імпровізацією в опері-буфа (Pirrotta, 1955). Корисними для розуміння жанрових особливостей видаються спогади постановників опери «Таємний шлюб»: Ірину Молостову (Даць, 2022), Германа Макаренка (Поліщук, 2000), режисерів Оперної студії (Жишкович, 2015). Історики вокального мистецтва наводять безліч цікавих, але не систематизованих фактів про виконавський досвід співаків європейських сцен, де ставилася опера Д. Чімарози (Шуляр, 2014).

Метою статті є розгляд специфіки опери Д. Чімарози «Таємний шлюб» як об'єкта режисерської інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Італійська опера другої половини XVIII століття набуває самобутності у комічних творах композиторів нового покоління: неаполітанців Н. Піччіні, Дж. Паїзієлло, Д. Чімарози, а також венеціанця Б. Галуппі. Творчий внесок у розвиток *opera buffa* представників неаполітанської традиції є доволі суттєвим. Він торкається не лише локально-регіонального рівня певного часового проміжку – епохи *settecento*. Нагадаємо, що цей термін використовується у мистецтвознавстві для позначення етапу розвитку італійського мистецтва XVIII століття (1700–1799). Значення композиторів неаполітанської школи етапу *settecento* для розвитку *opera buffa* полягає у формуванні та становленні цілісної моделі комічної опери у світовому масштабі подальших епох. Так, в операх та у п'єсах лібретистів першої половини XVIII століття спостерігалася термінологічна мультиплікація, множинність, тобто – плутанина. Переважання акцентів комічного жанру та відповідної форми у партитурах композиторів визначалося як *commedia in musica*, інтермеццо, фарс, *dramma giocoso*, *buffa*, *melodramma*. Термінологічна множинність яскраво відображала існуючу ситуацію несталості та багатозначності усіх форм такої музичної вистави. Лише у 50-х роках усе різноманіття комічної опери стабілізується і нарешті зводиться до двох жанрових феноменів: комедія італійською мовою на неаполітанському діалекті (власне – *buffa*) та *intermezzo*. Саме вони визначили дві форми, реалізовані певною структурою вистави, фабулою, функцією оперних номерів, напрямів тлумачення персонажів та музичну стилістику (Pirrotta, 1955, с. 319).

Оперна творчість Д. Чімарози розвивалася вже на підготованому ґрунті, відтак, спонукала композитора до експериментів. Опера «Таємний шлюб», написана у 1792 році, репрезентує пізній етап існування *opera buffa*, коли усі складові жанрового генезису комічної опери вже набувають певної трансформації і слугують оперною моделлю для більш індивідуалізованої форми його спектаклю. Окрім того, для оцінки значення

опери «Таємний шлюб» важливим видається констатація композиторської майстерності її автора, яка, зокрема, ґрунтувалася на обізнаності у творчих досягненнях провідних оперних майстрів XVIII століття. Нагадаємо, що опера «Таємний шлюб» була написана Д. Чімарозо після подорожей Європою, під час яких у Відні у 1787 році та пізніше, у 90-х роках, він мав можливість чути моцартівські шедеври, як-от «Викрадення із сералю», «Весілля Фігаро», «Так вчиняють усі жінки», «Чарівна флейта», а також – інших композиторів, зокрема, «Марні ревності» Дж. Паїзієлло, «Душа філософа» Й. Гайдна, «Вільгельм Телль» Е. Гретрі та ін. Тобто, ці враження композитора і визначили усю багатоманітність художніх знахідок музичної драматургії опери «Таємний шлюб». Після перебування у Петербурзі у 90-х роках, після гострої критики його композиторської діяльності російськими імператорськими колами, Д. Чімароза відправляється до Відня, де й пише оперу «Таємний шлюб», яка приносить йому європейське визнання.

Основою лібрето стає вербальний мікст двох творів: по-перше, однойменної (з оперою Чімарози) п'єси англійських драматургів Д. Кольмана (старшого) і Дж. Гарріка; по-друге, – музичної комедії французької акторки та письменниці Марі-Жанни Ріккони. Відтак, насичений змістовий контекст і якість лібрето, що створено досвідченим майстром Дж. Бертаті (1735–1815), опора на традиції народного та європейського професійного музичного театру надають можливість автору спиратися на напрацьовані традиції та реалізувати в опері значущий культурний шар, грані якого потребують оприявлення у тій чи іншій спосіб при створенні режисерської версії опери. І у лібрето, і у музичній драматургії Д. Чімарози спостерігається оригінальне авторське переосмислення поезики комічної опери, напруги якої потрібно врахувати при створенні режисерської версії оперного спектаклю.

Перш за все, потребують уваги закони жанрів, оскільки в опусі композитора міксуються традиції *opera buffa* та *dell'arte*. Унікальністю авторського втілення рис *opera buffa* у «Таємному шлюбі» є театральне «акцентування» – насиченість усіх мізансцен, збільшення ролі речитативів, вокальна характерність виконання, що впливають на феноменологію пластики оперного образу кожного персонажу і відповідне забарвлення його тембру-амплуа. Відтак, в опері «Таємний шлюб» кожен співак має бути і бездоганим актором, а характерні риси тембру оперного голосу мають підпорядковуватися амплуа, викривати канонічні риси

типових персонажів італійської комедії масок *dell'arte*. Саме вони є рухливими та динамічними і мають широке поле для інтерпретації співакам-акторам і режисеру–постановнику оперного спектаклю. Наповненість прихованим змістовим сенсом та логічна обумовленість кожної деталі оперної дії, кожної її колізії завжди ґрунтується на розумінні традиції. Органічний спектакль, що створений в епоху *settecento* та пізнього етапу існування *opera buffa*, має враховувати закони жанру та виявляти приховані риси субжанрів, зокрема, комедії *dell'arte*. Тобто – враховувати канони чітко організованого сценарного театру *la commedia a soggetto* та наслідувати правилам театру імпрізації *la commedia all'improvviso*. Це та основа, що допомагає кристалізувати режисеру-постановнику поезику власної версії спектаклю та стильову відповідність засобів виразності у співогрі персонажів опери.

Опера Д. Чімарози «Таємний шлюб» має шість дійових осіб, це Джеронімо (бас) – багатий неогоціант з Болонії, у домі якого відбувається дія опери; його доньки Лізетта (мецо-сопрано) та Кароліна (сопрано); Фідальма (мецо-сопрано) – сестра Джеронімо, заможна вдова; Паоліно (тенор), син купця та секретар у домі Джеронімо, а також Граф Робінзон (бас), який полює за посагом. У центрі інтриги, що цементує усі сюжетні колізії опери Д. Чімарози «Таємний шлюб» міститься матримоніальний акцент, що походить від типової інтриги традиційних комедій *dell'arte*. Відповідно і розвиток любовних ліній одночасно і об'єднаний цим мотивом, і ним же заплутаний. Режисеру та акторам необхідно мати чітке уявлення про приховані та справжні наміри дій героїв опери. Вони є учасниками декілька любовних трикутників. За волею лібретиста герої опери групуються як протагоністи. Сюжет ускладнений діями різноспрямованих енергій впливових персон (диктат батька та хитрощі тітки, дії претендентів, інтриги суперників та суперниць). Лінію поведінки в усіх сценічних ситуаціях визначає тактика протидії. Природною реакцією головних героїв Паоліно та Кароліни, що перебувають у таємному шлюбі і приховують цей факт від оточуючих вже два місяці, є лінія протидії, що визначає генеральну стратегію побудови їх мізансцен. Якби цей факт таємного одруження та набуття нового сімейного статусу не приховувався, то відразу декілька ліній протистоянь та любовних трикутників не склалися, а головна інтрига опери не зцементувала б динамічну дію та не забарвила оригінальну музику опери Доменіко Чімарози. Паоліно та Кароліна перебувають в епіцентрі конфліктних відносин,

у зоні нестійкості та постійного напруження. Так, Граф Робінзон має намір отримати гроші та одружитися на Кароліні, яка кохає Паоліно і вже таємно побралася із ним (перший трикутник Граф–Кароліна+Паоліно). Лізетта, суперниця Кароліни, виявляє свою зацікавленість Графом: таким чином утворюється другий трикутник (Лізетта–Граф+Кароліна). Фідальма, не маючи гадки про таємні стусянки своєї племінниці виявляє пристрасть до Паоліно (третій любовний трикутник Фідальма–Паоліно+Кароліна).

Не останню роль для розбудови постановочної стратегії опери грає усвідомлення того стильового та історично сформованого підґрунтя, що визначає певні характеристики персонажів опери. Ці тенденції до багатомірної характеристики дійових осіб відображають в опері Д. Чімарози тяжіння до комедії характерів з великим акцентом на моралізаторстві. Але контури основного конфлікту відчутно спираються на типові характеристики персонажів комедії *dell'arte*, і у даному випадку режисеру-постановнику їх необхідно теоретично усвідомити у театральній парадигмі «опікуни – *innammati*/коханці», а практично виявити через особливу увагу до образу Графа Робінзона, збіднілого аристократа, який полнеє за посагом, але виявляється характером пластичним, щиросердним. Тобто, типовий для комедійних масок та ампуа акторів італійського народного театру конфлікт коханців з опікуном змінюється на конфлікт інтересів закоханої пари з новим персонажем – претендентом. Цей момент глибинного та нешаблонного підходу до змалювання композитором персонажів його опери відмічається й дослідниками творчості: в образі графа Робінзона вбачаємо «не тільки характерний для опери *buffa* типаж збіднілого аристократа, чия драматургічна функція – матримоніальний авантюризм, спрямований на отримання фінансових вигод. Цей персонаж вирізняється здатністю щиро любити і бути поблажливим» (Johnson, 2001: 853). Тобто, чоловічі персонажі відчутно романтизуються. Разом з тим, жіночі персонажі змушені діяти більш рішуче, що призводить до зміщення гендерних акцентів їх дій, внаслідок чого в опері відчутно присутній акцент жіночого лідерства. Усе зазначене відбивається у стилістиці опери та у виборі напрямів виконавської інтерпретації та у стратегії режисерського втілення.

Так, опера «Таємний шлюб» видається доволі привабливою та репертуарною для практики збереження традицій та експериментів світових театрів. Існує велика кількість постановочних версій цієї опери Д. Чімарози – яскравих та оригіналь-

них, вкажемо лише на три, доволі контрастні саме за напрямом втілення жанрових особливостей *opera buffa*.

Муніципальний театр Флоренції *Teatro Comunale di Firenze* у 1977 році здійснив постановку опери Д. Чімарози «Таємний шлюб» з оригінальним використанням стилістики інших епох. Усі костюми оперних героїв, сценографія та застигли мізансцени навмисно повторюють героїв та композиції живописних картин Жана-Батиста Грьоза, Елізабет Віже-Лебрена, Анжеліки Кауфман. Тут принципи декоративного оздоблення спектаклю (костюми та грим героїв, принцип мізансцен – застигли композиції картин), підпорядковані практиці інтермедіальності. Відмічений факт впливає і на стильове забарвлення вокального виконавства, якій тяжіє до сентименталізму, має відчутний присмак ретро-звучання.

Постановка опери Д. Чімарози «Таємний шлюб» 2017 року, здійснена силами студентів Вищої школи музики та танцю у Парижі, мала на меті відтворити, перш за все, традиції народного театру комедії *dell'arte*, що присутні в опері. Диригент Патрік Девін, режисерки-постановниці спектаклю Сесіль Руса та Жульєн Любек, свою концепцію сценографії, сценічних рухів, мізансцен, характер декорацій, оздоблення костюмів підкорили характерам і маскам, у які перевтілювалися герої опери.

Інший тип підходу до сценографії та акцентів музичного спектаклю демонструє постановка італійського театру у Турині *Teatro Regio Torino* сезону 2019–2020. Сучасні графічні декорації та оздоблення костюмів, поділ сцени на три сектори – умовно кажучи «альковний», «діловий» сектор та зона щасливої розв'язки (*happy end*) вдається переконливим експериментом, оскільки рух персонажів із однієї локації – в іншу допомагає зрозуміти напрям інтриги та загальну драматургію опери, її зав'язку, декілька інтриг та розв'язку сюжетної колізії.

Попри більш численну кількість режисерських версій комічної опери-буф Доменіко Чімароза «Таємний шлюб» у європейських театрах, українські версії спектаклю вирізняються оригінальністю і самобутністю. Історія вітчизняних постановок починає свій відлік з 80-х рр. ХХ століття, коли Іриною Молостовою були закладені певні традиції прочитання опери Д. Чімарози «Таємний шлюб». Їх підхопив диригент Герман Макаренко, який поставив оновлену версію цієї опери у 2000 році на сцені Національній опері України. Характерна риса українських постановників – інтелектуалізм осмислення суттєвих рис оперної

форми у контексті історії жанру прагнення до оригінальності та, водночас, до стильової відповідності. Герман Макаренко – диригент та асистент-постановник опери Д. Чімарози у 2000 році у своїх спогадах зазначає, що попри зовнішню легкість, грайливість та милозвучність музики «Таємний шлюб» є складним спектаклем: «Чімароза відійшов від традиційної неаполітанської опери-буф, відкинувши найважливішу спадщину цього стилю – колоратуру, як самоціль. Композитор дуже цікаво використав прийом зіставлення голосів в ансамблях. У нього речитативи набагато ближчі до природної мови. Спектакль емоційний, яскравий, іскрометний і веселий» (Поліщук, 2000).

Українські оперні театри на сьогодні мають власні традиції втілення: вкажемо класичні зразки постановочних версій, втілених І. Молоствою, В. Рекою (Даць, 2022: 79). Опера є затребуваною практикою різних Оперних студій, вкажемо на її постановки у місті Львові силами Оперної студії ЛНМА 3 травня 1982 року (режисер О. Гай, диригент О. Грицак); у місті Харкові – 26 грудня 2000 року силами Оперної студії при ХНУМ імені І. П. Котляревського (диригент А. Коломієць); у Києві – трупю Оперної студії НМАУ 30 вересня 2023 року у вигляді концертно-сценічної версії (режисерка-постановниця Л. Канюка, диригент-постановник С. Голубничий). Авторка згаданої концертно-сценічної версії 2023 року віднайшла вдалу форму презентації цієї непрості опери, подолавши певні виклики часу. По-перше, оперу було адаптовано для виконання молодими співаками, які ще тільки набувають досвіду та опановують практику входження у оперний спектакль. Саме тому, опера була скорочена та переформатована у акустичному та просторовому просторі сцени Оперної студії НМАУ. З опери були прибрані сольні та ансамблеві номери, що дублювали вже експоновані ситуації, сюжетні інтриги та риси характеру героїв. Речитативи як носії змісту та рушійні імпульси різних сюжетних колізій опери залишилися у повному вигляді, оскільки особливістю драматургії «Таємного шлюбу» є наскрізна логіка розгортання сюжету та музичної думки при повному збереженні номерної структури опери. Динаміка загальної форми напружено зростає за рахунок підвищеного значення численних ансамблів і речитативів *accompagnato*.

У першій дії скорочені: арія Фідальми «*È vero che in casa*», каватина Графа «*Senza, senza cerimonie*», перший та фінальний секстет І дії, дует Паоліно і Графа Робінзона «*Signor, deh,*

concedete», арія Кароліни «*Perdonate, signor mio*». З II дії залишені: дует Джеронімо та Графа «*Se fiato in corpo avete*», терцет Паоліно, Фідальми та Кароліни «*Sento, ohimè, che mi vien male*», арія Паоліно «*Pria che spunti in ciel l'aurora*» та фінальний секстет «*Deh, ti conforta, o cara*». Вибрані сцени опери передали її основний зміст та характеристику героїв. Вони були представлені у сценічній версії, яка передбачала обов'язковість театральної дії співаків-акторів у костюмах, вибудованого плану мізансцен. Вдалою знахідкою видається нове планування сценічного простору: оркестр розміщено на сцені, внаслідок чого на першому плані залишаються звучання голосів молодих виконавців опери. Новий і незвичний акустичний баланс природньо висуває нове завдання: співак-актор має активізувати акторські здібності. Опера прозвучала в українськомовному перекладі, що підкреслило органічність рідної мови у італійському музичному середовищі, а разом з тим, цей досвід практично окреслив проблеми орфоєпії при виконанні опери Д. Чімарозо та шляхи їх подолання. Універсальність саме концертно-сценічної форми опери надала можливість органічно ввести у виконання акторської ролі та оперної партії декількох виконавців. Саме таким шляхом опера Доменіко Чімароза «Таємний шлюб» має сприяти формуванню сучасного синтетичного типу співака-актора.

Аналіз форм режисерських постановок, знання культурного підґрунтя, складових виконавської партитури, сучасних тенденцій інтерпретування буфонної опери, надає співакам-акторам під час їх навчання та професійного становлення величезний та високохудожній матеріал для зростання та формування. Окрім того – режисерам-постановникам, що намагаються долати складності та виклики часу, робота над опрацюванням матеріалу надає бачення оптимальних шляхів виконавської стратегії, оптимальним тут видається побудова концертно-сценічної версії.

«Опера-буффа “Таємний шлюб”, яка своєю появою завершила майже столітній ювілей розвитку італійської комічної опери, – прекрасний навчальний матеріал для досягнення студентами сценічної та вокальної майстерності» – влучно зазначає Мирослава Жишкович (Жишкович, 2015: 63). Зі своєї сторони зазначимо, що численні сюжетні повороти, що супроводжуються плутаниною, непорозумінням, перевдяганнями, жартами та трюками, завжди імпонували національному характеру італійців, є близькими і кращим комічним зразкам оперного жанру українського музичного мистецтва.

Висновки. Оперна творчість італійського композитора Доменіко Чімарози є яскравим надбанням європейської музично-театральної культури XVIII століття. У наші часи вона активно затребувана провідними музичними театрами світу. Режисерська інтерпретація опери 1792 року «Таємний шлюб» видається складним завданням, оскільки у цьому комічному опусі композитора органічно міксуються різні театральні традиції. Позаяк, риси *opera buffa* є визначальними для музичної драматургії опери «Таємний шлюб» Д. Чімарози, твір відображає особливості саме пізнього етапу становлення цієї жанрової моделі в історії італійської театральної музики. В опусі композитора «Таємний шлюб» вдало синтезуються жанрові традиції комічної опери та принципи театру *dell'arte*. Унікальністю авторського втілення рис *opera buffa* в музичній драматургії опери «Таємний шлюб» є типова інтрига, комедія характерів, що визначає амплу вокальних тембрів і, водночас, яскраве театральне забарвлення героїв та сценічних ситуацій. Відтак, кожен співак має бути обдарованим актором. При цьому, характерні риси тембру оперного голосу мають викривати канонічні риси типових персонажів

італійської комедії масок. Зазначене надає широкі можливості для інтерпретації режисеру–постановнику оперного спектаклю. Наявність прихованих сенсів у кожній деталі лібрето та музичної сцени, колізії, мають грати на користь режисеру. «Таємний шлюб» як органічний спектакль епохи *settecento* – пізнього етапу існування *opera buffa*, має враховувати як закони провідного жанру так і риси його субжанрів, орієнтуватися на канони чіткої організації сценарного театру (*la commedia a soggetto*) та наслідувати правила театру імпровізації (*la commedia all'improvviso*). Режисерська інтерпретація цієї яскравої опери композитора видається складним завданням, особливо в умовах воєнного стану, який обмежує процес навчання та практичної підготовки майбутніх оперних співаків. Концертно-сценічна версія опери, розроблена та практично втілена та апробована у спектаклі Оперної студії НМАУ у 2023 році, ґрунтується на дидактичних засадах, виразних ресурсах опери Д. Чімароза «Таємний шлюб». Усі експериментальні новації базуються на принципах стильової відповідності режисерської версії іманентним рисам справжньої перлини європейської оперної класики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дать І. Постагь Ірини Молостовой в контексті українського режисерського культурного простору. Культура і сучасність : альманах. 2022, № 1, С. 76–80.
2. Жишківич М. Сторінки літопису Оперної студії ЛНМА. *Proscaenium*. Серія: Педагогіка, вип. 25 (4), Львів. 2015. С. 57–63.
3. Іванова І. П., Куколь Г. В., Черкашина М. Р. Історія опери. Західна Європа XVII–XIX століть: навч. посібник. Київ : Заповіт, 1998. 384 с.
4. Поліщук Т. Сцена – не місце для з'ясування стосунків. [Інтерв'ю з Германом Макаренком]. *День*. 2000, (№ 75), 9 липня. URL: <https://day.kyiv.ua/article/taym-aut/herman-makarenko-stsena-ne-mistse-dlya-zyasuvannya-stosunkiv> (дата звернення: 26.01.2024).
5. Шуляр О. *Історія вокального мистецтва*: Монографія: 2-ге видання, перероблене та доповнене. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2014. 391 с.
6. Johnson J.E., Lazarevich G. Cimarosa, Domenico. *The New Grove's dictionary of music and musicians*, II ed., 2001. Vol. V. P. 850–855.
7. Lazarevich Gordana. The role of the Neapolitan intermezzo in the evolution of eighteenth-century musical style: Literary, symphonic and dramatic aspects (1685–1735). Theses Ph. D., 1970, Columbia University. <https://academic.oup.com/mq/article-abstract/LVII/2/294/1007885?redirectedFrom=fulltext>
8. Loewenberg Alfred. *Annals of opera 1597–1940*. Third edition, revised and corrected. London: John Calder, 1978. 902 p.
9. Pirrotta Nino. *Commedia dell'Arte and Opera*. *The Musical Quarterly*, 1955, no. 41 (3), pp. 305–324.

REFERENCES

1. Dats, I. (2022). Postat Iryny Molostovoi v konteksti ukrainskoho rehzhyserskoho kulturnoho prostoru. [The figure of Iryna Molostova in the context of the Ukrainian director's cultural space]. *Kultura i suchasnist : an almanac*, V. 1, pp. 76–80. [in Ukrainian].
2. Zhyshkovych, M. (2015). Storinky litopysu Opernoi studii LNMA. [Pages of the annals of the Opera Studio of the National Academy of Arts]. *Proscaenium*. V. 25 (4), pp. 57–63. [in Ukrainian].
3. Ivanova, I., Kukol, G., Cherkashina, M. (1998.) Istoriia opery. Zakhidna Yevropa XVII–XIX stolit. [*History of the Opera: Zahidna Europe of the XVII–XIX centuries*]. Primary Handbook / ed. M. Cherkashina. Kyiv [in Ukrainian].
4. Polishchuk, T. (2000). Stsena – ne mistse dlia ziasuvannya stosunkiv. [Interview with Hermanom Makarenkom]. [The stage is not a place to find out about relationships: Interview with Herman Makarenko]. *Day*. July 9, No. 75. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/den-ukrayini/kohannya-pidstupnist-i-titri> [in Ukrainian].

-
5. Shuliar, O. (2014). *Istoriia vokalnoho mystetstva*: Monohrafiia. [History of vocal art]/ Monograph: 2nd ed. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. V. Stefanyka. 391 p. [in Ukrainian].
 6. Johnson J.E., Lazarevich G. Cimarosa, Domenico. (2001). *The New Grove's dictionary of music and musicians*, II ed., 2001. Vol. V. P. 850–855.
 7. Lazarevich, Gordana. (1970). The role of the Neapolitan intermezzo in the evolution of eighteenth-century musical style: Literary, symphonic and dramatic aspects (1685–1735). Theses Ph. D., Columbia University. <https://academic.oup.com/mq/article-abstract/LVII/2/294/1007885?redirectedFrom=fulltext>
 8. Loewenberg, Alfred. (1978). *Annals of opera 1597–1940*. Third edition, revised and corrected. London: John Calder. 902 p.
 9. Pirrotta, Nino. (1955). Commedia dell'Arte and Opera. *The Musical Quarterly*, 1955, no. 41 (3), pp. 305–324.

Віктор КАРПОВ,

orcid.org/0000-0002-3446-9187

доктор історичних наук,

в.о. завідувача кафедри креативних культурних індустрій

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

(Київ, Україна) *vvkarpoff@ukr.net*

ХУДОЖНЯ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМСЬКОГО ХУДОЖНИКА ТИБЕРІЯ ЙОНАША

Мета статті полягає в комплексному аналізі художньої, громадсько-педагогічної й виставкової діяльності Тиберія Йонаша як видатного представника ромської спільноти в Україні. Вибір методів дослідження був зумовлений тематичною специфікою статті. Застосовано метод класифікації, хронологічний метод, мистецтвознавчий аналіз і логіко-теоретичне узагальнення. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це перше комплексне дослідження діяльності Тиберія Йонаша як одного з найбільш дієвих митців-представників ромської спільноти в Україні, який працює на перетині мистецтва й громадсько-педагогічної сфери. Висновки: Вивчено напрямки діяльності Тиберія Йонаша – закарпатського художника з ромським корінням. Описано специфіку його творчого зростання, художню манеру, жанрові напрямки тощо. Прослідковано домінування ромської тематики в портретах і творах побутового жанру. Досліджено типовий для творчої манери Тиберія Йонаша художній ромський жіночий образ. Окремо охарактеризовано інший напрям діяльності митця – педагогічний. Вивчено досвід заснування й діяльності художньої школи «Ром Арт» та столярної майстерні «Столяр Арт» (м. Мукачево), філії школи (с. Ратівці Ужгородського р-ну), які відкрито з метою навчання дітей із малозабезпечених ромських громад основам образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва як можливості для їхнього працевлаштування в майбутньому. Окремо проаналізовано спектр виставкових проєктів за участі художника та його учнів, де найвідомішою є мандрівна «Барви ромської душі», проведена в м. Києві, м. Дніпрі, м. Одесі та м. Ужгороді. Приділено увагу внеску митця та його учнів у створенні циклу муралів у Мукачевому у 2021–2024 рр. Підсумовано, що діяльність Тиберія Йонаша як ромського громадського та мистецького діяча є масштабною і сприяє популяризації ромських традицій, інтеграції ромів в українське суспільство та потребує подальшого вивчення, з огляду на масштаб його роботи.

Ключові слова: образотворче мистецтво, роми, ромські образи, громадсько-педагогічна робота, художня творчість, виставка.

Viktor KARPOV,

orcid.org/0000-0002-3446-9187

Doctor of Historical Sciences,

Acting Head of the Department of Creative Cultural Industries

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *vvkarpoff@ukr.net*

ARTISTIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE ROMA ARTIST TIBERIU IONAS

The purpose of the article is to comprehensively analyze the artistic, social-pedagogical and exhibition activities of Tiberiu Ionas as an outstanding representative of the Roma community in Ukraine. The choice of research methods was determined by the thematic specifics of the article. The method of classification, chronological method, art history analysis and logical-theoretical generalization were applied. The scientific novelty of the research lies in the fact that this is the first comprehensive study of the activities of Tiberiu Ionas as one of the most active artists representing the Roma community in Ukraine, who works at the intersection of art and the social-pedagogical sphere.

Conclusions: The areas of activity of Tiberiu Ionas – a Transcarpathian artist of Roma origin have been studied. The specifics of his creative growth, artistic manner, genre directions, etc. are described. The dominance of Roma themes in portraits and works of everyday genre is traced. A typical artistic Roma female image for Tiberiu Ionas's creative manner has been studied. Another area of the artist's activity – pedagogical – is characterized separately. The experience of founding and operating the Roma Art art school and the Carpenter Art carpentry workshop (Mukachevo), as well as a branch of the school (Rativtsi village, Uzhhorod district), which were opened with the aim of teaching children from disadvantaged Roma communities the basics of fine and decorative arts as an opportunity for their future employment, has been studied. A range of exhibition projects with the participation of the artist and his students is analyzed separately.

the most famous of which is the traveling Colors of the Roma Soul held in Kyiv, Dnipro, Odesa and Uzhhorod. Attention is paid to the contribution of the artist and his students in creating a series of murals in Mukachevo in 2021–2024. It is summarized that the activities of Tiberiu Ionas as a Roma public and art figure are large-scale and contribute to the popularization of Roma traditions, the integration of Roma into Ukrainian society, and requires further study, given the scale of his work.

Key words: *fine arts, Roma, Roma images, social and pedagogical work, artistic work, exhibition.*

Актуальність дослідження. У вітчизняному мистецтвознавчому дискурсі протягом 2020–2024 рр. наявна тенденція зростання інтересу до вивчення зразків образотворчого мистецтва українських і зарубіжних художників та проєктів із їхнього представлення, присвячених етногенезу, історії та культурі ромського етносу. На цьому тлі встановлено, що діяльність окремих персоналій охоплює обидва напрямки – а, отже, є унікальним явищем художньо-просвітницького спрямування, вартото ґрунтового вивчення. Значущою є багаторічна художня та просвітницька діяльність Тиберія Йонаша (1979 р. н.) – художника, педагога та громадського діяча, представника ромської спільноти в Україні. Враховуючи, що натепер немає жодної наукової розвідки, яка б охоплювала його внесок в популяризацію ромської культури й підвищення рівня мистецької обізнаності та соціальної адаптації дітей із ромських громад Закарпаття, вбачаємо потребу у введенні такого дослідження в науковий обіг.

Стан наукової розробки теми. Питання вивчення ромської теми в образотворчому мистецтві різних мистецьких епох та культурно-мистецької діяльності (зокрема й виставкової) представників ромського етносу в Україні й за кордоном представлено доволі невеликою кількістю праць. Зокрема Д. Майолом при вивченні специфіки утвердження ідентичності ромів Великої Британії як інструмент використано окремі твори британських художників на ромську тему (Mayall, 1992). 3-поміж ґрунтовних праць виокремлено масштабне двотомне видання С. Кармони (2020), в якому під егідою Ради Європи опубліковано дані про художні твори на ромську тематику зі збірок Музею Прадо (Іспанія) (Carmona, 2020a) та Лувру (Франція) (Carmona, 2020b). Проблематику ромських образів в художніх творах, у контексті привернення уваги ставлення до ромів з'ясувала Є. Ковач у праці «Чорні тіла, білі тіла – «Циганські» образи в Центральній Європі на рубежі ХХ ст. (1880–1920)» (Kovács, 2021). О. Афоніна у статті «Образи ромів і коней в живописі та графіці: символіка та значення» зробила акцент на тому, що у вітчизняному музейному середовищі «...починають з'являтися виставки, до концепції яких входить презентація сюжетного та портретного живопису, який розкриває циганську тема-

тику сучасності і попереднього століття» (Афоніна, 2023: 22).

Щодо вивчення здобутків Тиберія Йонаша як художника, пріоритетною сюжетною лінією робіт якого є саме ромська, а також, як громадського діяча, то протягом останніх двох років було опубліковано кілька праць, у яких пунктирно згадано цього митця. У 2022 р. М. Саїтов звернувся до його творчого доробку в дослідженні «Культура ромів: минуле і сучасність (соціокультурний аспект)» (Саїтов, 2022).

Переважає більшість матеріалів про діяльність Тиберія Йонаша міститься на численних інтернет-ресурсах, які в даній праці використано як важливі джерела інформації. Наприклад, сайт ГО «Кращий Художник», під егідою якої проводиться конкурс «Кращий художник/The best artist» (м. Вінниця) (Йонаш Тиберій, 2021). Вищесказане аргументує наступне твердження – ця стаття є першим дослідженням, в якому комплексно описано масштаб діяльності цього ромського митця й громадського діяча.

Мета статті – комплексно дослідити художню, громадську, педагогічну та виставкову діяльність Тиберія Йонаша як видатного представника ромської спільноти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Тиберій Йонаш – уродженець м. Мукачево Закарпатської обл. Походить з родини музикантів, але обрав для своєї самореалізації не музичний, а художній напрямок. Здобув мистецьку освіту в Мукачівській дитячій художній школі ім. Міхая Мункачі та в Фаховому коледжі мистецтв ім. А. Ерделі Закарпатської академії мистецтв в Ужгороді. Нині є відомим художником, роботи якого знаходяться в приватних збірках України й зарубіжжя. Є співавтором ілюстрацій до книги-антології малої прози «Шлях (до) ромів» (2020).

Працює в техніці олійного живопису, акварелі, графіки, гуаші й темпері. Створює роботи в портретному, пейзажному та побутовому жанрах, а також, у жанрі натюрморту. Творчій манері Тиберія Йонаша властивий сюжетний, композиційний та колористичний ліризм, вони сповнені підкреслено романтичним (подекуди – фантазійно-казковим) настроєм. Серед його художніх прийомів, які допомагають розкрити вищезазначений принцип – звернення до яскравих колірних, тональних

та фактурних контрастів, експерименти з комбінацією контрастних теплих і холодних тонів та масштабом мазків (рис. 1).

Провідною сюжетною лінією в творчому доробку Тиберія Йонаша є ромська. Сюди належать портрети й побутові сцени. Твори побутового жанру присвячені традиційним заняттям, особливо – танцю й грі на музичних інструментах. Щодо портретного живопису, то у переважній більшості – це збірні ромські образи, які передають неповторний волелюбний менталітет ромського етносу, розповідають про емоційну красу ромських дівчат і жінок, багатобарвність ромського вбрання і прикрас (переважно, золотих). Часто митець «вбирає» ромок-красунь у яскраві широкі, відомі в Україні як циганські, хустки. У 2023 р. С. Оборська, у дослідженні зображення ювелірних виробів у зразках європейського живопису, з огляду на ромські культурні традиції, проаналізувала окремі художні твори Тиберія Йонаша, які були представлені у 2020 р. під час виставки «Барви ромської душі». У своїй статті авторка акцентувала, що «Одна з картин демонструє аристократичну ромку-красуню, яка витонченими рухами рук торкається золотого намиста, яке контрастує з платтям червоного кольору...» (Оборська, 2023: 92).

Цікавим в такому випадку є ростовий портрет босоногої ромської красуні, яка сидить на землі та плете з лози виріб (ймовірно, корзину) (рис. 2). Її щире усміхнене обличчя немовби осяяне сонцем та викликає в глядача таку ж усмішку. Її заняття, на перший погляд, дуже просте, але в ньому закладено традиції декоративно-ужиткового мистецтва ромів та українців Закарпаття, адже регіон і нині славиться своїми виробами з лози. Попри те, що очі дівчини спрямовані на глядача, Тиберій Йонаш зумів уособити в них загадку романтичної дівочої

Рис. 1. Тиберій Йонаш, 2021

Рис. 2. Тиберій Йонаш, 2021

душі. Смагляву красу ромки підкреслює яскраво-блакитна сукня, що контрастує з жовтою хусткою і картатим фартухом та намистом із крупних золотих монет. Сіро-блакитно-бежеве тло лише підкреслює імпульсивний ромський образ та сприяє формуванню загального позитивного враження. Тож, цей твір в загальному характеризує і творчу манеру, і настроєвість ромської сюжетної лінії в художній діяльності Тиберія Йонаша.

Митець є активним учасником художніх виставкових проєктів та фахових конкурсів в Україні й за кордоном. Так, у 2021 р. долучився до конкурсу на участь в V Міжнародному мистецькому пленері «Кращий художник/The Best artist – 2021», організований ГО «Кращий художник» (Йонаш Тиберій, 2021).

Іншим напрямком діяльності Тиберія Йонаша є його активна громадська робота, яка, перш за все, полягає в підтримці дітей із ромських громад Закарпаття. У 2017 р. митець створив у м. Мукачевому Громадську організацію «РОМ АРТ» та відкрив на території ромського поселення однойменну художню школу, в якій безплатно основам рисунка й живопису навчаються діти з малозабезпечених ромських родин.

За словами митця, він прагнув відкрити таку школу для дітей ромів, щоб у їхнє життя прийшло мистецтво. А разом із цим, ймовірно, і робота. Оскільки «...сьогодні ромам важко знайти своє місце – і в школі, і в роботі. Мені здається, що наші діти краще розвиваються у своєму колі. Тому я вирішив створити художню школу спеціально для них. Окрім того, що вони навчаються тут малюванню, я також їх і виховую, розповідаю як себе поводити, як вчитися. Усі наші діти різні. Мені цікаво виявити таланти. Якщо бачу, що дитині не йде малювання, то не приховую цього, а кажу, аби спробували співи чи музичні інструменти. З тими ж дітьми, яким вдається, я працюю дуже наполегливо, роблю усе, аби вони закохалися у цю професію так само як я» (Тужанська & Рижих, б. д.).

Станом на 2020 р. в школі навчалось понад 50 дітей, розподілених на групи згідно з віковими категоріями. Однак, деякі учні не можуть відвідувати заняття регулярно через брак одягу та взуття, а також тому, що мають доглядати за своїми братами й сестрами, коли батьки відсутні вдома. Попри цю непросту ситуацію, навіть нерегулярні відвідування школи «Ром Арт» позитивним чином впливають на рівень обізнаності учнів та на формування їхніх життєвих орієнтирів на майбутнє.

Прагнути зацікавити художньою освітою якомога більшу кількість ромських дітей, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», який входить до мережі Фундацій Відкритого Суспільства, у 2020 р. Тиберій Йонаш, який виграв грант ромських проектів цього фонду, відкрив філіал своєї школи «Ром Арт» в с. Ратівці Ужгородського р-ну. Двічі на тиждень даний просвітницький заклад відвідують ромські діти цього угорськомовного села, яких, як і їхніх батьків зацікавив такий вид освіти після того, як художник провів у приміщенні місцевої ромської церкви два виїзних майстер-класи. Тиберій Йонаш, наголошує на важливості своєї педагогічної місії: «Головна мета – не тільки розкривати таланти дітей, а й дати їм можливість у майбутньому піти вчитися до середніх та вищих навчальних закладів, зокрема до художніх училищ та академій. Це дасть їм змогу знайти достойну роботу» (рис. 3) (Митець Тиберій Йонаш, 2020).

Про успіх діяльності Тиберія Йонаша свідчить той факт, що з часу заснування школи та її філії, учні досягли значного успіху в опануванні основ художньої освіти, дехто з них вже продає власні твори. До форм позакласної роботи, яку організував художник, належать художні пленери й виставки. Щодо останніх, то з часу відкриття

Рис. 3. Твори учнів Тиберія Йонаша

школи твори Тиберія Йонаша та його учнів експонувались в Мукачевому, Ужгороді, Києві та інших містах. Найвідомішим є мандрівний виставковий проєкт «Барви ромської душі», проведений у 2020 р. в Національному музеї Тараса Шевченка (м. Київ). Роль ключового арт-об'єкту, покликано розкрити перед відвідувачами концепції виставки, виконала квітчаста хустка, яка була і є елементом вбрання ромок та українок. Після цього проєкт побачили жителі м. Дніпра (Дніпропетровський національний історичний музей, 2021 р.), м. Одеси (галерея Одеського музею західного і східного мистецтва, 2021 р.) та м. Ужгорода (Картинна галерея «Ужгород», 2023 р.). Останню подію було приурочено до Міжнародного дня ромів, що святкується 8 квітня.

З метою розширення спектра освіти дітей із ромських громад та допомоги в їхній інтеграції в суспільство, у 2021 р., знову виборовши грант від Міжнародного фонду «Відродження», Тиберій Йонаш при своїй школі відкрив столярну соціальну майстерню «Столяр Арт» для молоді віком від 18 років, що дасть їм змогу отримати професію та заробляти на життя (Самосват, 2021).

Митець є автором кількох муралів у Мукачевому, які вдало підкреслюють архітектурне обличчя міста та є привабливими туристичними об'єктами. У 2021 р. він разом з учнями завершив роботу над муралом в центрі міста, на якому зображено низку видатних історичних споруд. Стінопис із зображенням видатного місцевого скульптора і художника Івана Бровді був створений ним у 2023 р. за підтримки Мукачівської міської ради та Міжнародного фонду «Відродження».

Останнім із таких арт-об'єктів, створений в кінці 2023 – на початку 2024 рр. в Мукачівському католицькому ліцеї імені Святого Іштвана з профільним навчанням інформатики та іноземних мов, є міні-мурал «Мукачівські мотиви» (рис. 4),

Рис. 4. Тиберій Йонаш під час створення арт-об'єкту «Мукачівські мотиви», кін. 2023 – поч. 2024 р.

стилізований у вигляді настінного панно. Автор зобразив покровителя м. Мукачева, Святого Мартина на тлі міського пейзажу, увінчаного всевітньо відомою пам'яткою замкової архітектури – замку Паланок. Поява цього арт-об'єкту стала можливою завдяки перемозі художника в конкурсі від Програми підтримки ромських митців України, ініційованою Агенцією адвокації ромської культури та Європейського ромського Інституту мистецтва і культури (Тиберій Йонаш створив черговий арт об'єкт, 2024).

Важливим елементом просвітницької діяльності Тиберія Йонаша як одного з найбільш активних митців-представників ромської спільноти в Україні є його комунікація зі ЗМІ, у яких транслюються окремі етапи проєктів Тиберія Йонаша, спрямованих передусім на підтримку ромських дітей та молоді.

Висновки. У статті описано широкий спектр діяльності Тиберія Йонаша – закарпатського художника ромського походження. Проаналізовано його творче становлення, художню манеру,

жанровий спектр. З'ясовано, що в творах портретного й побутового жанру домінує ромська тематика, після чого проаналізовано один із ромських жіночих художніх образів авторства Тиберія Йонаша. Досліджено його громадсько-педагогічну роботу, яка полягає в заснуванні у 2017 р. художньої школи «Ром Арт» та столярної майстерні «Столяр Арт» (м. Мукачево), філії школи (с. Ратівці Ужгородського р-ну), з метою навчання ромських дітей основам образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва як бази для подальшого працевлаштування в дорослому віці.

Окремо проаналізовано виставкові проєкти за участі художника та його учнів (як пріоритетну обрано виставку «Барви ромської душі»), а також, створення циклу муралів в Мукачевому. У підсумку, об'єктивним є твердження про те, що діяльність Тиберія Йонаша як ромського громадського та мистецького діяча сприяє популяризації ромських традицій, інтеграції ромів в українське суспільство та потребує подальшого вивчення, з огляду на масштаб його роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоніна О. Образи ромів і коней в живописі та графіці: символіка та значення. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 5. С. 18–23.
2. Йонаш Тиберій. *Кращий Художник*. URL: <https://thebestartist.info/uk/2021/yonash-tyberiy> (дата звернення: 22.02.2024).

3. Митець Тиберій Йонаш відкрив на Закарпатті вже другу художню школу для ромської молоді. *Varosh*. URL: <https://varosh.com.ua/noviny/90471/> (дата звернення: 22.02.2024).
4. Оборська С. Відображення в європейському живописі ювелірного мистецтва (на прикладі культурних традицій ромів). *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 5. С. 87–93.
5. Сaitов М. Культура ромів: минуле і сучасність (соціокультурний аспект) : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр». Херсон, 2022. 31 с.
6. Самосват І. «Хочу дати можливість ромам навчатись». Як Тиберій Йонаш відкрив художню школу та столярну майстерню. *ШоТам*. URL: <https://shotam.info/khochu-daty-mozhlyvist-romam-navchatys-i-zarobliaty-yak-khudozhnyk-tyberiy-yonash-vidkryv-khudozhniu-shkolu-ta-stoliarnu-maysterniu/> (дата звернення: 22.02.2024).
7. Тиберій Йонаш створив черговий арт-об'єкт. *RomaUA*. URL: <https://roma.ua/org.ua/news/transcarpathia/1704484192388> (дата звернення: 22.02.2024).
8. Тужанська Р., Рижих А. Такі як усі: історії 4 закарпатських ромів, які знайшли себе в Україні. *Varosh*. URL: <https://varosh.com.ua/projects/taki-yak-usi-istoriyi-4-zakarpatskyh-romiv-yaki-znajshly-sebe-v-ukrayini/> (дата звернення: 22.02.2024).
9. Carmona S. The representation of Roma in major European museum collections. The Prado Kindle Edition, 2020. 161 p.
10. Carmona S. The representation of Roma in major European museum collections. The Louvre Kindle Edition, 2020. 81 p.
11. Kovács É. Black Bodies, White Bodies – «Gypsy» Images in Central Europe at the Turn of the Twentieth Century (1880–1920). *Critical Romani Studies*. 2021. Vol. 3, no. 2. P. 72–93. URL: <https://doi.org/10.29098/crs.v3i2.75> (date of access: 22.02.2024).
12. Mayall D. The making of British gypsy identities, p. 1500–1980. *Immigrants & Minorities*. 1992. Vol. 11, no. 1. P. 21–41.

REFERENCES

1. Afonina, O. (2023). Obrazy romiv i konei v zhyvopysi ta hrafitisi: symbolika ta znachennia [Images of Roma and Horses in Painting and Graphics: Symbolism and Meaning]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 18–23. [in Ukrainian].
2. Yonash Tyberii [Tiberiu Ionas]. (2021). Krashchyi Khudozhnyk. Retrieved from <https://thebestartist.info/uk/2021/yonash-tyberiy/> [in Ukrainian].
3. Mytets Tyberii Yonash vidkryv na Zakarpatti vzhе druhu khudozhniu shkolu dlia romskoi molodi [Artist Tiberiu Ionas opened the second art school for Roma youth in Transcarpathia]. (2020). *Varosh*. Retrieved from <https://varosh.com.ua/noviny/90471/> [in Ukrainian].
4. Oborska, S. (2023). Vidobrazhennia v yevropeiskomu zhyvopysi yuvelirnoho mystetstva (na prykladi kulturnykh tradytsii romiv) [Reflection of Jewelry Art in European Painting (on the Example of Roma Cultural Traditions)]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (5), 87–93. [in Ukrainian].
5. Saitov, M. (2022). Kultura romiv: mynule i suchasnist (sotsiokulturnyi aspekt) [Roma Culture: Past and Present (Socio-Cultural Aspect)]. [Neopubl. kvalifikatsiina robota na zdobuttia stupenia vyshchoi osvity «bakalavr»]. *Khersonskiy derzhavnyi universytet*. [in Ukrainian].
6. Samosvat, I. (2021). «Khochu daty mozhlyvist romam navchatys». Yak Tyberii Yonash vidkryv khudozhniu shkolu ta stoliarnu maisterniu [“I want to give the Roma the opportunity to study.” How Tiberiu Ionas opened an art school and a carpentry workshop]. *ShoTam*. Retrieved from <https://shotam.info/khochu-daty-mozhlyvist-romam-navchatys-i-zarobliaty-yak-khudozhnyk-tyberiy-yonash-vidkryv-khudozhniu-shkolu-ta-stoliarnu-maysterniu/> [in Ukrainian].
7. Tyberii Yonash stvoryv chervoyi art-objekt [Tiberiu Ionas has created another art object]. (2024). *RomaUA*. Retrieved from <https://roma.ua/org.ua/news/transcarpathia/1704484192388> [in Ukrainian].
8. Tuzhanska, R., & Ryzhykh, A. (n.d.). Taki yak usi: istorii 4 zakarpatskykh romiv, yaki znaishly sebe v Ukraini [Just Like Everyone Else: Stories of 4 Transcarpathian Roma Who Found Themselves in Ukraine]. *Varosh*. Retrieved from <https://varosh.com.ua/projects/taki-yak-usi-istoriyi-4-zakarpatskyh-romiv-yaki-znajshly-sebe-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
9. Carmona, S. (2020). The representation of Roma in major European museum collections. The Prado Kindle Edition.
10. Carmona, S. (2020). The representation of Roma in major European museum collections. The Louvre Kindle Edition.
11. Kovács, É. (2021). Black Bodies, White Bodies – «Gypsy» Images in Central Europe at the Turn of the Twentieth Century (1880–1920). *Critical Romani Studies*, 3(2), 72–93. Retrieved from <https://doi.org/10.29098/crs.v3i2.75>
12. Mayall, D. (1992). The making of British gypsy identities, c. 1500–1980. *Immigrants & Minorities*, 11(1), 21–41.

УДК 7.038.5:004.94(043.2)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-12>

Вадим КОЗИК,

orcid.org/0000-0002-8768-741X

старший викладач кафедри дизайну та інжинірингу

Державного торгово-економічного університету

(Київ, Україна) wadimkozik@gmail.com

Володимир МИКИТЕНКО,

orcid.org/0009-0001-0847-5014

асистент кафедри дизайну та інжинірингу

Державного торгово-економічного університету

(Київ, Україна) mikitenkov70@gmail.com

Тетяна БЕЛЯНСЬКА,

orcid.org/0009-0008-2807-6150

асистент кафедри дизайну та інжинірингу

Державного торгово-економічного університету

(Київ, Україна) t.belyanska@knute.edu.ua

ВЗАЄМОДІЯ МИТЦІВ ІЗ ТЕХНОЛОГІЄЮ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ

Поєднання мистецького вираження й новітніх технологій створило нову галузь, в якій доповнена реальність (AR) відіграє основну роль у зміні традиційних способів графічного дизайну. У статті розглядається важливість взаємодії між художниками й технологією AR, зокрема її вплив на творчий процес і результати художньої роботи.

Метою дослідження є комплексне вивчення практичних аспектів роботи митців з доповненою реальністю у сфері графічного дизайну, а також виявлення закономірностей, викликів та інновацій, які виникають, коли митці інтегрують цю технологію у свої творчі робочі процеси, шляхом розгляду конкретних прикладів.

Результати дослідження розкривають багатовимірний простір, у якому митці працюють на межі традиційних принципів дизайну й можливостей доповненої реальності, що дають змогу зануритися в неї повністю. Завдяки тематичним розвідкам, аналізу конкретних прикладів і спостереженням за мистецькими практиками розкрито різні підходи митців до використання потенціалу AR. У статті, зокрема, наголошується на підвищеній інтерактивності, тривимірній деталізації й динамічній побудові зображень, що стали можливими завдяки доповненій реальності й пропонують нові шляхи для творчого самовираження.

Також результати дослідження свідчать про трансформаційний вплив доповненої реальності на графічний дизайн, акцентують на необхідності для митців адаптуватися й вивчати середовище цієї технології, що постійно розвивається, сприяють інтеграції інструментів AR у дизайн-освіту й заохочують молоде покоління митців до використання можливостей, які вона відкриває. Підкреслюється важливість міждисциплінарної співпраці між художниками, технологами й дослідниками для подальшого розширення меж художнього вираження в доповненій реальності.

Оскільки митці продовжують експериментувати з технологією AR, графічний дизайн, який постійно вдосконалюється, розгортає перспективи такого майбутнього, в якому кордони між фізичним і цифровим світом зникнуть, що покладе початок новій ері художнього вираження.

Ключові слова: *доповнена реальність, графічний дизайн, мистецтво, інновації, технології.*

Vadym KOZIK,

orcid.org/0000-0002-8768-741X

Senior Lecturer at the Department of Design and Engineering
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) wadimkozik@gmail.com**Volodymyr MYKYTENKO,**

orcid.org/0009-0001-0847-5014

Assistant at the Department of Design and Engineering
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) mikitenkov70@gmail.com**Tetiana BELIANSKA,**

orcid.org/0009-0008-2807-6150

Assistant Department at the Design and Engineering
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) t.belyanska@knute.edu.ua

INTERACTION OF ARTISTS WITH AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY: PRACTICAL EXPERIENCE IN GRAPHIC DESIGN

The combination of artistic expression and cutting-edge technologies has created a new field in which Augmented Reality (AR) plays a key role in transforming traditional graphic design methods. This article explores the significance of the interaction between artists and Augmented Reality technology, specifically examining the impact of this interaction on the creative process and outcomes of artistic work.

The research aims to comprehensively study the practical aspects of artists working with Augmented Reality in the field of graphic design. Through the examination of specific case studies, the research seeks to identify patterns, challenges, and innovations that arise when artists integrate Augmented Reality into their creative workflows.

The research findings unveil a multidimensional space where artists operate at the intersection of traditional design principles and the possibilities offered by Augmented Reality, allowing for full immersion. Through thematic investigations, analysis of specific examples, and observations of artistic practices, various approaches employed by artists to harness the potential of Augmented Reality are revealed. In particular, the research highlights increased interactivity, three-dimensional detailing, and dynamic image construction made possible through Augmented Reality, offering new avenues for creative self-expression.

The research results indicate the transformative impact of Augmented Reality on graphic design, emphasizing the necessity for artists to adapt and explore this ever-evolving environment. The findings contribute to the integration of Augmented Reality tools in design education, encouraging the younger generation of artists to leverage the opportunities presented by this technology. Additionally, the importance of interdisciplinary collaboration between artists, technologists, and researchers is underscored for further expanding the boundaries of artistic expression in Augmented Reality.

As artists continue to experiment with Augmented Reality, the continually evolving field of graphic design opens up perspectives for the future, where the boundaries between the physical and digital worlds will blur, heralding a new era of artistic expression.

Key words: augmented reality, graphic design, art, innovation, technology.

Постановка проблеми. Вивчення питань взаємодії між митцями й технологією доповненої реальності (AR) у сфері графічного дизайну значно актуальне в сучасній творчій практиці. З розвитком технологій дизайнери все частіше використовують інструменти AR у своїх дизайнерських практиках, що є унікальним поєднанням традиційного художнього вираження й новітніх технологій. Розуміння практичного досвіду митців, які застосовують доповнену реальність у графічному дизайні, є вкрай важливим з декількох причин.

По-перше, це дослідження вивчає еволюцію мистецьких практик й формує уявлення про те, як митці використовують й інтегрують нові тех-

нології у свої творчі робочі процеси. Вивчення практичного досвіду дозволяє краще зрозуміти виклики, з якими стикаються митці, й рішення, які вони знаходять, і сприяє розширенню бази знань як для практиків, так і для зацікавлених у цій галузі.

По-друге, розгляд практичних наслідків взаємодії між митцями й технологією доповненої реальності дозволяє визначити трансформаційний потенціал цього синтезу й дає змогу побачити нові можливості для творчості, які виникають, коли митці використовують інструменти доповненої реальності, водночас впливаючи не лише на естетику графічного дизайну, а й на загальну

взаємодію з користувачами та їхню зацікавленість ним (Касьяненко, 2023).

Інтеграція технології доповненої реальності (AR) у практику графічного дизайну стала центральною темою для митців, які шукають інноваційні й інтерактивні підходи у своїй творчості. Оскільки дизайнери взаємодіють з інструментами AR, виникає потреба вивчити й розібратися в практичному досвіді, викликах і потенційних перевагах, які виникають внаслідок такої взаємодії (Дядюх-Богатко, 2023).

Аналіз досліджень. Інтеграція доповненої реальності в мистецтво останніми роками зазнала значного розвитку. Ця технологія дозволяє митцям створювати інтерактивний простір, розмиваючи межі між фізичним і цифровим світом (Яковець, 2014).

Ціла низка вітчизняних науковців розглядала конкретні приклади використання технології AR митцями у графічному дизайні. Вивчення проєктів із різних мистецьких дисциплін, як-от ілюстрація, цифровий живопис і мультимедійні інсталяції, дає уявлення про різноманітні способи залучення художниками доповненої реальності до своїх творчих процесів (Воробчук, Пашкевич, Шинкар, 2023).

Технологія доповненої реальності пропонує митцям нові інструменти й платформи для творчого самовираження. Розглянуто, як вона сприяє дослідженню нових технік, візуальних наративів й імерсивного сторітелінгу. Проаналізовано її вплив на творчий процес, підкреслено, що AR сприяє мистецьким інноваціям і розширює спектр можливостей для графічних дизайнерів (Довгалець, Карпюк, 2017).

Попри великі перспективи доповненої реальності в графічному дизайні, художники стикаються з труднощами інтеграції цієї технології у свою роботу. Питання технічних обмежень, доступності й процесу навчання, пов'язаного з інструментами доповненої реальності, можуть вплинути на її впровадження й поширення в мистецькій спільноті (Бабченко, 2019).

Мета цього дослідження – розглянути взаємодію митців з технологією AR в контексті графічного дизайну, висвітлити практичні наслідки, творчі можливості й нові тенденції на цьому складному перетині мистецтва й технологій.

Виклад основного матеріалу. Графічний дизайн – це одна з творчих галузей, що стосується візуального поєднання й компоновання елементів для вираження певної ідеї чи інформації. Він охоплює широкий спектр візуальних засобів, включно з типографікою, зображенням, теорією кольору й дизайном макетів, але не обмежується

ними. Графічні дизайнери використовують свої художні й технічні навички для створення візуальних композицій, які ефективно передають інформацію, викликають емоції або пропагують певну ідею (Антоненко, 2023).

Область графічного дизайну охоплює різні засоби передачі інформації, як-от друк, цифрові платформи, брендинг, реклама, пакування тощо. Дизайнери часто працюють з програмним забезпеченням для графічного дизайну, програмами для верстки й роботи з ілюстраціями, щоб втілити свої ідеї в життя. Мета графічного дизайну полягає не лише у створенні естетично привабливих візуальних образів, а й у тому, щоб дизайн ефективно доносив цільовій аудиторії потрібне звернення (Нагорняк, 2021).

В останні роки інтеграція технологій, зокрема доповненої реальності, розширила можливості графічного дизайну й дозволила отримати більш інтерактивний і рухливий простір. Ця еволюція відображає його адаптивність до мінливого середовища технологій і комунікацій. Загалом ця галузь відіграє вирішальну роль у формуванні візуальних аспектів нашого повсякденного життя й впливає на наше сприйняття й поведінку з інформацією у візуально насиченому світі.

Взаємодія між художниками й технологією доповненої реальності (AR) відкрила нову епоху в галузі графічного дизайну й поєднала сфери традиційного художнього мистецтва із сучасними цифровими інноваціями. З огляду на постійний розвиток технологій, митці працюють на межі творчості й технологічного прогресу, відкриваючи для себе нові виміри й можливості, які змінюють рамки їхньої творчості (Дядюх-Богатко, 2023).

Найбільший вплив технології AR на графічний дизайн – це її здатність посилювати сприйняття глядача шляхом поєднання цифрового контенту з реальним світом. Це дозволяє митцям створювати імерсивні й інтерактивні дизайни, які виходять за рамки традиційних статичних зображень. Досвід роботи в графічному дизайні з доповненою реальністю розкрив безліч способів, як художники можуть взаємодіяти з цією технологією, щоб вийти за межі свого мистецького самовираження.

В області графічного дизайну AR слугує потужним інструментом для роботи із сюжетами. Художники можуть використовувати цю технологію для створення образів, які легко розкриваються як у цифровому, так і в реальному світі. Наприклад, якщо подивитися на мурал на міській стіні через смартфон із відповідним додатком, він оживе завдяки анімованим персонажам, динамічним текстурам і рівням додаткової інформації. Таке поєд-

нання реального й віртуального підсилює художній образ, пропонуючи аудиторії багатовимірний та інтерактивний спосіб відтворення сюжету.

Також технологія доповненої реальності дозволяє митцям перевизначати просторові зв'язки у своїх проєктах. Традиційний графічний дизайн зазвичай має справу зі статичним полотном, але доповнена реальність дозволяє художникам звільнитися від цих обмежень. За допомогою додатків AR митці можуть розміщувати цифрові елементи у фізичному просторі, граючись із масштабом, глибиною й проєкцією так, як раніше неможливо було уявити. Ця нещодавно відкрита можливість дозволяє створювати дизайни, які безперешкодно взаємодіють з навколишнім простором й забезпечують динамічність і привабливість для аудиторії споживачів (Черкесова, 2019).

Професійний досвід у сфері графічного дизайну також підкреслює потенціал взаємодії з доповненою реальністю. Дизайнери можуть співпрацювати з технологіями, програмістами та іншими творчими особистостями, щоб реалізувати свої задуми. Такий міждисциплінарний підхід сприяє активному обміну ідеями й навичками, а це зі свого боку допомагає розробляти новаторські проєкти, які органічно поєднують художню естетику з технологічними інноваціями. Завдяки такій співпраці митці отримують доступ до розширеного інструментарію, що дає їм змогу експериментувати з новими техніками й розширювати кордони власної мистецької практики (Клівак, 2022).

До того ж доповнена реальність дає митцям можливість спілкуватися зі своєю аудиторією раніше недоступним способом. Виставки із застосуванням цієї технології допускають більш персоналізовану взаємодію зі споживачами, яка передбачає їхню активну роль у процесі інтерпретації й сприйнятті творів мистецтва. Така демократизація мистецького середовища сприяє встановленню міцнішого зв'язку між митцями та їхньою аудиторією, бо так люди стають активними учасниками створення художніх образів у середовищі доповненої реальності.

AR дозволяє художникам виходити на світові мистецькі майданчики без традиційних обмежень, притаманних фізичним виставкам. Відповідні платформи й додатки дозволяють художникам демонструвати свої роботи перед широкою аудиторією, долаючи географічні бар'єри й забезпечуючи доступ до них поціновувачам мистецтва в усьому світі. Таке зрушення доступності не лише розширює їхні можливості, а й збагачує світовий мистецький дискурс, сприяючи куль-

турному обміну й всебічному визнанню їхньої творчості.

Інтеграція технології AR у графічний дизайн також підштовхує митців до переосмислення поняття «сталості» у своїй роботі. На відміну від традиційних форм мистецтва, які зафіксовані в часі й просторі, AR-дизайни можуть бути динамічними, еволюціонувати й реагувати на зміну середовища. Митці мають можливість оновлювати й модифікувати свої роботи, забезпечуючи їхню актуальність й адаптивність у мінливому світі цифрових технологій. Така гнучкість графічного дизайну з елементами доповненої реальності ставить під питання традиційне уявлення про статичність творів мистецтва, спонукаючи митців до сприйняття мінливості й адаптивності їхніх робіт (Моженко, 2018).

Досвід практичного використання графічного дизайну з доповненою реальністю демонструє потенціал для комерційного поширення. Компанії й бренди дедалі більше усвідомлюють цінність цієї технології для маркетингу й реклами. Митці, які співпрацюють з корпораціями, можуть використовувати доповнену реальність для створення інтерактивних й привабливих рекламних матеріалів, які вражають споживачів своєю оригінальністю. Цей перехід від мистецтва до комерції не лише відкриває митцям нові можливості для отримання доходу, але й знайомить з їхньою творчістю більш широку аудиторію, яка, можливо, не знайома з традиційними формами мистецтва.

Оскільки митці продовжують активно використовувати доповнену реальність у графічному дизайні, на перший план виходять етичні міркування. Питання, пов'язані з конфіденційністю, доступністю й ризиком неправильного використання технології доповненої реальності, змушують ретельно проаналізувати відповідальність, яка покладається на цей потужний інструмент. Митці повинні зважено ставитися до різноманітних етичних проблем і гарантувати, що їхні роботи позитивно вплинуть на культурний простір і водночас не спричинять жодної непередбаченої небезпеки чи незручностей (Клівак, 2022).

Висновки. Отже, взаємодія між митцями й технологією доповненої реальності в графічному дизайні відкриває цілу низку можливостей, які перевизначають творчий процес. Практичний досвід демонструє, як можна використовувати AR для створення імерсивних образів, переосмислення просторових взаємозв'язків, сприяння співпраці й налагодження зв'язку з аудиторією новими способами. Оскільки художники продовжують експериментувати з доповненою реальністю, графічний дизайн, який постійно

вдосконалюється, відкриває перспективи такого цифровим світом зникнуть, що покладе початок майбутнього, в якому кордони між фізичним і новій ері художнього вираження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко І. Феномен віртуальності та алгоритмічний дизайн. *SWorldJournal*. 2023. № 22 (4). С. 114–119. Doi: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-22-04-034>
2. Бабченко Я. Графічний дизайн у просторі інформаційно-комунікативних технологій сучасності. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. № 36. С. 99–104. Doi: <https://doi.org/10.32461/190670>
3. Воробчук М. С., Пашкевич К. Л., Шинкар А. Ю. Імерсивні технології як інноваційний інструмент для проєктування в дизайні. *Мистецтвознавство. Технічні науки*. 2023. № 2. С. 96–104. Doi: <http://dx.doi.org/10.30857/2617-0272.2023.2.9>
4. Довгалець С. М., Карпюк Ю. В. Розробка програмних засобів для відтворення віртуальної реальності. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 471–474.
5. Дядюх-Богатко Н. Й. Нові виражальні та функціональні перспективи дизайнера та мистецтва в житті людей у техніко-інформаційному суспільстві XXI століття. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. № 3. С. 31–35. Doi: <https://doi.org/10.32782/uad.2023.3.4>
6. Касьяненко К. Етимологічна основа як визначальний чинник логотипу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 66 (1). С. 80–85. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-13>
7. Клівак В. Особливості дизайну віртуальних виставок. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. № 52 (2). С. 50–56. Doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-7>
8. Клівак В. С. Особливості UX/UI дизайну для віртуальної та доповненої реальностей. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2022. № 6. С. 29–35. Doi: <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.4>
9. Моженко М. Віртуальна реальність: від технології до мистецтва. *Мистецтвознавчі записки*. 2018. № 34. С. 112–122.
10. Нагорняк Х. М. Візуальна естетика графічного стилю QART. *Theory and practice of design*. 2021. № 28. С. 183–191.
11. Черкесова І. Графічний дизайн в аспекті поєднання непоєднуваного. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*. 2019. № 2(2). С. 206–215. Doi: <https://doi.org/10.31866/2617-7951.2.2.2019.189726>
12. Яковець І. О. Візуальні мистецтва в контексті розвитку культури інформаційного суспільства. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2014. № 1. С. 121–125.

REFERENCES

1. Antonenko I. (2023). Fenomen virtualnosti ta alhorytmichnyi dyzain [The phenomenon of virtuality and algorithmic design]. *SWorldJournal*, 22(4), 114–119. Doi: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-22-04-034>
2. Babchenko Y. (2019). Hrafichnyi dyzain u prostori informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii suchasnosti [Graphic design in the space of information and communication technologies of the present]. *Mystetstvoznachy zapysky. – Art studies notes*, 36, 99–104. Doi: <https://doi.org/10.32461/190670>
3. Vorobchuk M. S., Pashkevich K. L., Shynkar A. Yu. (2023). Imersyivni tekhnolohii yak innovatsiyni instrument dlia proektuvannia v dyzaini [Immersive technologies as an innovative tool for design projection]. *Mystetstvoznavstvo. Tekhnichni nauky. – Art history. Technical sciences*, 2, 96–104. Doi: <http://dx.doi.org/10.30857/2617-0272.2023.2.9>
4. Dovhalets S. M. & Karpiuk Yu. V. (2017). Rozrobka programnykh zasobiv dlia vidtvorennia virtualnoi realnosti. [Development of software tools for virtual reality reproduction]. *Molodyi vchenyi. – Young scientist*, 5, 471–474.
5. Dyadyuk-Bohatko N. Y. (2023). Novi vyrazhalni ta funktsionalni perspektyvy dyzainera ta mystetstva v zhytti liudei u tekhniko-informatsiynomu suspil'stvi XXI stolittia. [New expressive and functional perspectives of designer and art in people's lives in the technical-information society of the 21st century]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchiiy dyskurs. – Ukrainian art historical discourse*, 3, 31–35. <https://doi.org/10.32782/uad.2023.3.4>
6. Kasianenko K. (2023). Etimolohichna osnova yak vyznachalnyi chynnyk lohotypu. [Etymological basis as a determining factor of the logo]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Current issues in humanities*, 66(1), 80–85. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-13>
7. Klivak V. (2022). Osoblyvosti dyzainu virtualnykh vystavok [Features of design for virtual exhibitions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Current issues in humanities*, 52(2), 50–56. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-2-7>
8. Klivak V. S. (2022). Osoblyvosti UX/UI dyzainu dlia virtualnoi ta dopovnenoii realnosti [Features of UX/UI design for virtual and augmented reality]. *Ukrayinskyi mystetstvoznavchiiy dyskurs. – Ukrainian art historical discourse*, 6, 29–35. <https://doi.org/10.32782/uad.2022.6.4>
9. Mozhenko M. (2018). Virtualna realnist: vid tekhnolohii do mystetstva [Virtual reality: from technology to art]. *Mystetstvoznachy zapysky. – Art studies notes*, 34, 112–122.
10. Nagorniak K. M. (2018). Vizualna estetyka grafichnogo stilyu QART [Visual aesthetics of the QART graphic style]. *Theory and practice of design*, 28, 183–191.
11. Cherkesova I. (2019). Hrafichnyi dyzain v aspekti poiednannia nepoiednuevocho [Graphic design in the aspect of combining the incompatible]. *Demiurg: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu. – Demiurge: ideas, technologies, and perspectives of design*, 2(2), 206–215. doi: <https://doi.org/10.31866/2617-7951.2.2.2019.189726>
12. Yakovets I. O. (2014). Vizualni mystetstva v konteksti rozvytku kultury informatsiinoho suspilstva [Visual arts in the context of the development of information society culture]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv. – Bulletin of the Kharkiv state academy of design and arts*, 1, 121–125.

УДК 7.031.2(477):745.51-027.31Шкрібляки (477.85/.87)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-13>

Юрій КОРПАНИЮК,
orcid.org/0009-0009-6128-045X
аспірант, асистент кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) korpaniuk.iurii@gmail.com

НОВАТОРСТВО У ВИРОБАХ ХУДОЖНЬОГО ДЕРЕВА РОДИНИ НАРОДНИХ МАЙСТРІВ ШКРІБЛЯКІВ З С. ЯВОРІВ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

У статті розглядаються особливості техніки декорування виробів художнього дерева народних майстрів Шкрібляків з с. Яворів Косівського району (нині Івано-Франківщина). Вказуються риси новаторства, привнесені у виробу художнього дерева Юрком Шкрібляком та його синами Василем, Миколою та Федором. Наголошується на розширенні типології виробів та способів їх декорування майстрами, а також збагаченні орнаментальних мотивів, що сприяло збільшенню інтересу до народного мистецтва не лише в Україні, а й у низці європейських країн наприкінці XIX – у першій половині XX століття.

Метою статті є висвітлення новаторських прийомів виконання та декорування виробів художнього дерева у творчості династії народних майстрів Шкрібляків, а також простеження їхнього впливу на розвиток цього виду народного декоративно-ужиткового мистецтва на заході України у XX столітті. Автор акцентує увагу на працьовитості Ю. Шкрібляка, який власноруч виготовляв не лише інструменти для плоскої різьби, але й змайстрував токарний станок, у результаті чого його виробу стали більш досконалими і мали довершений декор у вигляді геометричних орнаментів традиційної гуцульської різьби та тонке технічне виконання. Юрій Шкрібляк вперше ввів у свої виробу інкрустацію металом і рогом. Сини Юрія збагатили народну різьбу по дереву новими художніми і технічними прийомами та сприяли розквіту цього виду декоративно-ужиткового мистецтва. Вони використовували інкрустацію кольоровим бісером, різними породами дерева, рогом, металом, перламутром, водночас кожен з них мав неповторний художній почерк.

Багатогранна творча та освітня діяльність родини Шкрібляків заклала міцні підвалини розвитку унікального творчо-освітнього осередку на Гуцульщині, що нині має продовження зокрема в діяльності Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва та Вишницького коледжу прикладного мистецтва імені Василя Шкрібляка.

Ключові слова: Гуцульщина, художнє дерево, народне мистецтво, Шкрібляки, традиції, новаторство.

Yurii KORPANYUK,
orcid.org/0009-0009-6128-045X
Postgraduate, Assistant at the Department of Design and Theory of Art
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) korpaniuk.iurii@gmail.com

INNOVATION IN THE ARTISTIC WOOD HANDICRAFTS MADE BY THE SHRIBLIAK FAMILY OF ARTISANS FROM YAVORIV VILLAGE IN HUTSULTSHCHYNA

The article considers the peculiarities of the decorative art techniques in the wood artworks of the Shkribliak artisans from Yavoriv village, Kosiv district (now Ivano-Frankivsk region). It highlights the innovative features brought to wood artworks by Yurko Shkribliak and his sons Vasyl, Mykola and Fedir. Emphasis is placed on the expansion of the typology of artworks and methods of their decoration by the masters, as well as the enrichment of ornamental motifs, which contributed to the increase of interest in folk art not only in Ukraine but also in several European countries at the end of the 19th – in the first half of the 20th century.

The purpose of the article is to highlight the innovative techniques of execution and decoration of wood artworks in the creative work of the Shkribliak dynasty of folk artisans as well as to trace their influence on the development of this type of folk decorative and applied art in the west of Ukraine in the 20th century. The author emphasizes the hard work of Y. Shkribliak, who made not only tools for flat carving with his own hands, but also crafted a lathe as a result of which his products became more perfect and had a refined décor in the form of geometric ornaments of traditional Hutsul carving and fine technical execution. Yuri Shkribliak was the first to introduce metal and horn inlay. Yurii's sons enriched folk woodcarving with new artistic and technical methods and contributed to the flourishing of this type of decorative and applied art. They used inlays with coloured beads, different types of wood, horn, metal, and mother-of-pearl, and each of them had a unique artistic handwriting.

The multifaceted creative and educational activity of the Shkribliak family laid a solid foundation for the development of a unique creative and educational centre in the Hutsul Region, which today continues in the activities of Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts and the Vyzhnytsia College of Applied Arts named after Vasyl Shkribliak.

Key words: *Hutsultshchyna, artistic wood, folk art, Shkribliaks, traditions, innovation.*

Постановка проблеми. Художнє дерево здавна є традиційним видом народного декоративно-ужиткового мистецтва в Україні. Впродовж століть у певних регіонах склалися локальні осередки, де жили і працювали, а також передавали власний досвід творчої праці уславлені майстри цього виду народного мистецтва. Вони не лише виставляли свої вироби на різноманітних виставках, а й засновували навчальні заклади, втілювали у своїй творчості цікаві ідеї та новаторські прийоми, досягаючи вершин майстерності, таким чином сприяючи і культурному розвитку свого регіону. Одним із центрів художнього дерева на Гуцульщині є с. Яворів Косівського району, де впродовж XIX–XX ст. працювала творча династія майстрів Шкрібляків–Корпанюків, а нині у різних видах мистецтва продовжують працювати їхні нащадки.

Аналіз досліджень. Вивченню різних аспектів українського художнього дерева як вагомій складовій національної культурної спадщини, його регіональних та технологічних особливостей, типології виробів тощо присвятили свої праці такі дослідники як В. Шухевич, А. Будзан, М. Станкевич, та ін. Зокрема, А. Будзан вперше узагальнив інформацію про діяльність родини Шкрібляків та Корпанюків – найвідоміших майстрів з с. Яворів на Гуцульщині, зосередив увагу на дослідженні технічних особливостей та орнаментальних мотивів у декоруванні виробів Юрія Шкрібляка і його синів, підкреслив різноманіття типологічних груп виробів майстра та його послідовників (Будзан, 1960). В узагальнюючій монографії «Українське художнє дерево» М. Станкевич ретельно дослідив та систематизував типологію виробів художнього деревообробництва, обґрунтував категорії технологічних підвидів, родів, типологічних груп (підгруп) та художніх творів (Станкевич, 2002).

У згаданих працях В. Шухевича, А. Будзана та М. Станкевича знаходимо інформацію не лише про технологічні характеристики різних галузей обробки дерева на Гуцульщині, орнаментальні мотиви, еволюцію виробів, авторами описується життєвий і творчий шлях народних майстрів, зокрема родини Шкрібляків та Корпанюків. Вклад родини Шкрібляків у народне та образотворче мистецтво високо оцінили науковці Р. Захарчук-Чугай та М. Селівачов (Захарчук-Чугай, 1979; Селівачов, 2002). У дослідженнях П. Арсенича,

В. Молинь розкриваються важливі аспекти виставкової, освітньої діяльності цих народних майстрів, не обійдено увагою також збірки творів художнього дерева родини Шкрібляків–Корпанюків, що нині зосереджені у музейних установах (Арсенич, 2013; Молинь, 2018).

Метою статті є висвітлення новаторських прийомів виконання та декорування виробів художнього дерева у творчості династії народних майстрів Шкрібляків, а також простеження їхнього впливу на розвиток цього виду народного декоративно-ужиткового мистецтва на заході України у XX столітті.

Виклад основного матеріалу. Художнє дерево є одним з найдавніших і традиційних видів народного декоративно-ужиткового мистецтва, що і нині активно використовується у повсякденному побуті. Виробам з дерева притаманні екологічність, функціональність, ергономічність та краса. На сьогодні склалася усталена система виробів з дерева, яка відзначається широким діапазоном типологічних груп, способами обробки та декорування. Чи не найвідомішим осередком художнього дерева в Україні є Гуцульщина, де працювали славетні майстри Шкрібляки, Корпанюки, М. Мегединюк, В. Девдюк та інші, які вважаються основоположниками школи гуцульського деревного промислу. Популяризації цього виду декоративно-ужиткового мистецтва серед широких верств населення сприяли виставки, які регулярно проводилися у різних європейських містах та у Галичині наприкінці XIX – у першій половині XX ст., де твори гуцульських майстрів-різьбярів часто отримували відзнаки та нагороди. Зокрема, А. Будзан наголошує на значенні творчості Ю. Шкрібляка, який був учасником численних господарсько-промислових виставок, вчений також відзначає, що «його вироби, оригінальні за формою та надзвичайно майстерно прикрашені орнаментальними мотивами, не раз були відмічені медалями і преміями» (Будзан, 1960: 25).

На Гуцульщині різьба по дереву є одним з найдавніших видів декоративно-ужиткового мистецтва, за твердженням одного з найавторитетніших дослідників художнього дерева, уже згаданого нами Ангіна Будзана, вона розвинулася на зразках плоскої різьби, яка була поширена в XVII ст. майже по всій території західноукраїнських земель (Будзан, 1960: 10). Найпоширені-

шим способом оздоблення виробів побутового призначення на Гуцульщині є плоска різьба: речі хатнього та господарського вжитку, посуд, архітектурні частини та предмети різного призначення. В кінці XIX ст. деякі народні різьбарі почали прикрашувати свої роботи інкрустацією різноколірним деревом, бісером, металом, перламутром та рогом. Також народні майстри плоскої різьби використовували для своїх виробів найкращі породи дерев, зокрема явір, деревина якого тверда й еластична, ясножовтого кольору, з рівномірним розташуванням шарів (Будзан, 1960: 12). Найдавнішим і найбільш поширеним способом прикрашування дерев'яних виробів була плоска різьба – «вирізуване», яку деякі майстри називали «сухою» або «чистою» різьбою. Іншим способом прикрашання дерев'яних виробів була інкрустація – «викладанка» різноколірним деревом, перламутром і рогом. Прикрашування дерев'яних виробів металевою інкрустацією називається «жироване». «Впускане» – четвертий спосіб декорування дерев'яних виробів фарфоровим і скляним бісером – «пацьорками» (Будзан, 1960: 15).

Старі гуцульські різьбрі не вкривали своїх виробів ніякими рідинами. Ю. Шкрібляк вже почав натирати поверхню творів воском. Поліровку вперше застосував В. Девдюк в кінці XIX ст. (Будзан, 1960: 17). Марко Мегединюк вперше в другій половині XIX ст почав прикрашувати дерев'яні вироби лише бісером (Будзан, 1960: 20).

Значення творчості Ю. Шкрібляка та його нащадків оцінювали його сучасники: В. Шухевич, М. Колцуняк, Т. Окуневський, І. Труш та ін. Продовжують вивчати та популяризувати творчість цієї славетної династії сучасні дослідники народного мистецтва. Володимир Шухевич у своїй етнографічній праці «Гуцульщина» з-поміж інших гуцульських майстрів виділяє Юрія Шкрібляка, який «бувалий на той час довголітний жовняр, завів до різьбярства ще й токарство, якому придивився у сьвітї, а якого доси Гуцульщина не знала. Предмети, виточені на його токарни, прибрали красші форми, а тим самим представляла ся і різьба далеко красше, а се тому, що Юрко «доробив собі кілька умисних долітців, які він сам уплескав у печи, випалив, вигострив і загартував». Такими долітцями міг він писати скорше і гладше, як його товариші попередники, але при тім він уживав тих самих мотивів, яких уживано загально в Гуцульщині» (Шухевич, 1899: 302). Популярність своєю працею Юрко Шкрібляк здобув після створення деяких предметів для Яворівської церкви, які замовив йому священник о. І. Кобринський. Згодом його твори справили велике враження

на виставках у Львові, Коломиї і Трієсті. Шкрібляк був удостоєний двох медалей на виставках у Львові і Трієсті та цісарського дарунку в дуках (Шухевич, 1899: 314). Оригінальна форма, досконалість орнаментики й надзвичайно тонке технічне виконання забезпечували цим виробам високу оцінку глядачів і журі (Будзан, 1960: 25).

Ю. Шкрібляк оздоблював свої вироби в основному плоскою різьбою надзвичайно тонкого виконання. Лише у деяких випадках він інкрустував їх металом і баранячим рогом. Різьбу завжди розміщував на гладкому «вибираному» фоні (Будзан, 1960: 28).

У центр геометричних мотивів інкрустації рогом він вбивав металеві цвяшки з невеликими головками. Для прикрашення та окуття деяких виробів майстер вживав звичайну білу бляху, яку вкривав ритим або витискуваним орнаментом (Будзан, 1960: 28), що робило твори майстра впізнаваними. Серед виробів привертають увагу його боклажки, куделі, бочівки і чарки, топірці і рахви, свічники і пляшки. Попитом користувалися пістолі, виконані Юрієм Шкрібляком. Орнамент його виробів має загалом геометричний характер; лише на деяких виробках зустрічаються зображення людей, їх голів у дуже схематичній трактовці (Будзан, 1960: 28). Викладач художнього дерева Навчально-наукового інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Юрій Рапалюк наголошує, що хоча геометричні мотиви домінують у творчості Ю. Шкрібляка, майстер часто вводить в орнаментацию стилізоване зображення людських постатей і квітів, яких до нього ніхто серед гуцулів не робив. Але, здебільшого, він опрацьовував головні традиційні мотиви. Він так комбінував їх, так майстерно різав лінії, деталі, окреслення й по-своєму розміщував їх на площинах, що завжди з-під його різця виходила нова, «шкрібляківська» композиція, котра не зустрічалася раніше у творах різьбярів Гуцульщини (Рапалюк, 2013: 128-129).

Про власну манеру т.зв. «шкрібляківського різьблення» пише у своїй розвідці і Валентина Молинь. Манера Юрія Шкрібляка є впізнаваною завдяки власноруч виготовленим долотам, що поліпшувало техніку різьби, і зокрема, сприяло запровадженню нових орнаментальних мотивів (Молинь, 2018: 1163).

Про любов до своєї справи свідчить факт, який записав посол др. Окуневський зі слів дочки Юрія Шкрібляка Катерини: «Батько... не раз, збудившись вночі, будив свого сина Василя, також славного різьбаря, та на стіні рисував олівцем при свічці якісь взори, що йому снилися. Після

тих взорів виробляв він опісля прегарні тарілки, ящики чи пугарці або касетки, які всі подивляли» (Кобринський, 2007: 16). Іноді у декорування своїх виробів Ю. Шкрібляк вплітав вирізьблений напис, що особливо гармонійно дивився на зовнішньому обідку тарелів.

Поряд з Юрієм Шкрібляком найвизначнішими майстрами різьбярми другої половини XIX ст. були також сини Юрія Шкрібляка – Василь і Микола, а також Марко Мегединюк і Василь Девдюк. Всі вони зберегли традиції старої народної різьби по дереву та збагатили їх новими художніми і технічними прийомами. Вони стали носіями розквіту цього виду мистецтва (Будзан, 1960: 24). Василь, Микола і Федір Шкрібляки, виготовляли речі домашнього вжитку, в орнаментиці яких часто використовували інкрустацію кольоровим бісером, різними породами дерева, рогом, металом, перламутром. Втім, кожен з них мав неповторний художній почерк (Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини, 1991: 18).

Старший син Юрія Шкрібляка Василь багато в чому наслідував свого батька, але різьблення окремих елементів часто робив значно глибші, виразніші. Молодший син Микола почав упроваджувати так звану січену різьбу, яку добре видно на центральних мотивах пляшок. Для пошвавлення сухої різьби він використовував інкрустацію з різнобарвного дерева та бісеру. (Лосюк, Іванчук, 2013: 98). Славні традиції династії Шкрібляків зберіг і розвивав син Миколи Василь Миколайович Шкрібляк. Його художні твори з дерева мали успіх, експонувалися на виставках, частина їх зберігається у фондах Коломийського національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського, а також у приватних збірках (Лосюк, Іванчук, 2013: 98-99).

Значення творчості братів Шкрібляків підтверджується високим попитом на їхні вироби, зокрема на виставці у Тернополі (1887) та у Львові (1894) (Молинь, 2018: 1163). Також у газеті «Діло» відзначили, що вироби братів Шкрібляків розкуповувалися на ярмарку на Замковій горі у Львові, зокрема їх топірці, тарілки, шкатулки і баклаги, прикрашені різьбою та «жировані» мідним дротом. Інші вироби Шкрібляків, як зразки для школи деревного промислу, закупили й організатори Гуцульської промислової спілки, заснованої в Коломиї 1887 р. (Будзан, 1960: 29-30).

У Коломийському національному музеї народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобринського зберігається низка експонатів синів Миколи Шкрібляка – Федора та Василя. Велику художню вартість має творчість Дми-

тра Федоровича Шкрібляка, позначена яскравою самобутністю, своєрідністю композиційних вирішень та великою пластичністю різьблення. Серед творів – сільнички, цукернички, шкатулки, тарілки, свічники, рахви та альбоми, де переважає суха різьба з використанням інкрустації бісером, рогом, металом (Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини, 1991: 20). Прийоми декорування і технічні особливості, започатковані родиною Шкрібляків мали продовження у творчості їхніх спадкоємців – Юрія та Семена Корпанюків.

Поціновувачем творчості Шкрібляків був Михайло Грушевський, який мав власну колекцію зразків «гуцульського сницарства», ці твори були представлені на кількох виставках, зокрема у Львові (1905), і Коломиї (1912).

У XIX та на початку XX ст. Шкрібляки та їхні спадкоємці, родина Корпанюків заклали підвалини інтенсивного розвитку виробів з дерева. Мабуть, немає галузі художнього дерева, в якій би не відзначилися ці уславнені майстри: будь-то сакральні, обрядові предмети, вироби хатнього обладнання та меблі, предмети господарського призначення, посуду і начиння, вироби, призначені для особистого користування тощо.

Найяскравіше майстерність і новаторство Шкрібляків проявилися у виробках предметів господарського призначення, посуду і начиння: тарілки, тарелі, оздоблені сухим різьбленням переважно геометричних мотивів, з інкрустацією бісером та металом, чаші, ополоники, ложки, виделки. Згадані вироби, що зберігаються в колекції Музею етнографії та художнього промислу НАН України (далі – МЕХП), відзначені М. Станкевичем як зразки високої майстерності (Станкевич, 2002: 366).

Чарки для меду авторства Юрія, Василя, Миколи Шкрібляків, що виконувалися у традиційних техніках точення, різьблення відзначалися великою різноманітністю форм, прикрашалися різьбленням нескладних геометричних мотивів на зразок розеток, хрестів тощо. Оригінальністю позначений Кубок з колекції МЕХП, виготовлений М. Шкрібляком (кін. XIX ст., точення, різьблення). Точені пляшки виготовляли Юрко та Микола Шкрібляки, іноді різьблення доповнювали інкрустацією. Бочкоподібні цукорниці, виготовлені Миколою та Василем Шкрібляками, прикрашені різьбленням, інкрустацією, зокрема металом і рогом. Не менш популярними були сільнички, рахви для зберігання масла або сиру. У колекції МЕХП зберігається також барильце Юрія Шкрібляка, виконане у 1880 р. у техніці

точення, прикрашене різьбленням, гравіруванням на метали. Коробки для тютюну, тютюнярки привертають увагу своєю складністю стрічкових, розеткових композицій різьблені та інкрустовані у виконанні Юрія та Валися Шкрібляків (Станкевич, 2002: 421). В. Шкрібляк також відомий тим, що виготовляв різьблені скриньки, шкатулки, ракви, тарілки, кушки і свічники. Найбільшою чарівністю славилися в кінці XIX–на початку XX ст. різьблені й інкрустовані палиці й сокири Шкрібляків (Станкевич, 2002: 414). Предметом особливої гордості власника був пістоль, відомий у виконанні Ю. Шкрібляка.

У музеях Коломиї та Івано-Франківська зберігаються роботи синів Миколи Шкрібляка – Федора та Василя, а також Дмитра Шкрібляка, зокрема довершеністю форм і орнаментальних мотивів відзначаються різьблені пляшки, скриньки, декоративні тарілки, сигаретниці, цукорниці, сільнички, рахви, альбоми, позначені довершеністю форм і способами декорування.

Майстри родини Шкрібляків створювали також вироби хатнього обладнання та меблів. Так, різьблені полицки виготовляли Василь і Микола Шкрібляки (Станкевич, 2002: 328), який також виготовляв столики, прикрашені різьбленням та інкрустацією.

Унікальним, практично одиничним виробом сакрального призначення є митрополичий жезл, згаданий М. Станкевичем, авторства Миколи Шкрібляка, прикрашений інкрустацією бісером, перламутром, металом і кольоровим деревом, який був подарований автором митрополиту Андрею Шептицькому. За художньою виразністю декору і за ювелірністю його виконання прирівнюється до найкращих сакральних творів того часу (Станкевич, 2002: 291–292). Юрій Шкрібляк також виготовляв трійці, виконані у традиційній техніці профілювання, точення, різьблення, прикрашені інкрустацією металом.

Нині вироби народних майстрів з Яворова складають колекції провідних українських музеїв: зокрема у Музеї етнографії та художнього промислу НАН України у Львові нараховується

близько ста експонатів, серед них твори, передані з колекції Музею Дідушицьких), у Державному музеї українського народного декоративного мистецтва України (м. Київ), в івано-франківських Краєзнавчому музеї та Музеї мистецтв Прикарпаття, велика збірка творів народних майстрів знаходиться у колекції Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського у Коломиї, а також музейних і приватних збірках України та світу.

Про незгасний інтерес до творчості династії народних майстрів-різьбярів Шкрібляків та Корпанюків свідчать сучасні виставки їхніх праць, які періодично організовуються музейними установами та сподвижниками, а також численні науково-практичні конференції (як правило до ювілейних дат) тощо. Усі ці події сприяють дослідженню творчості народних майстрів, популяризації їхньої діяльності серед творчої, наукової спільноти та молоді.

Висновки. Отож, представники творчої династії народних майстрів Шкрібляків з с. Яворова на Косівщині спричинилися до інтенсивного розвитку художнього дерева на Гуцульщині впродовж XIX – першої половини XX ст., поглибили техніки художнього різьблення, вводили нові матеріали та способи декорування виробів. Їхні твори відзначаються широким діапазоном: від речей сакрального вжитку до побутових виробів, меблів та особистих речей. Їхня творчість сприяла формуванню на Гуцульщині унікального осередку народного мистецтва, а відтак заснуванню школи деревного промислу, творчих артілей народних майстрів та вихованню цілої плеяди учнів та послідовників. Вироби творчої династії Шкрібляків та їхніх нащадків Корпанюків стали впізнаваним явищем народної культури Гуцульщини.

Багатогранна творча та освітня діяльність родини Шкрібляків заклала міцні підвалини розвитку унікального творчо-освітнього осередку на Гуцульщині, що нині має продовження зокрема в діяльності Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва та Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені Василя Шкрібляка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсенич П. Мистецька спадщина Юрія Шкрібляка та його нащадків у музеях, виставках, приватних збірках. Феномен українського художнього деревообробництва (Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 190-річчю від дня народження класика українського різьбярства Юрія Шкрібляка та 120-річчю від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Юрія Корпанюка (Яворів, 2012). Яворів–Івано-Франківськ, 2013. С. 9–14.
2. Будзан А. Різьба по дереву в західних областях України XIX–XX ст., К., 1960. 107 с.
3. Кобринський В. Спомини гуцульського музейника, Коломия, 2007. С. 16.
4. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини: Альбом/авт.-упоряд. О.Кратюк. К.: Мистецтво, 1991. 208 с.

5. Лосюк В., Іванчук М. Виникнення Яворівської школи художнього різьблення Феномен українського художнього деревообробництва. (Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 190-річчю від дня народження класика українського різьбярства Юрія Шкрібляка та 120-річчю від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Юрія Корпанюка (Яворів, 20–21 вересня 2012р.). Яворів–Івано-Франківськ, 2013. С. 97–107.
6. Молинь В. 2018. Мистецькі твори різьбярів династії Шкрібляків на виставках Галичини (160-річчю Миколи Шкрібляка присвячується), Народознавчі зошити, 2018. №5(143). С. 1161–1167.
7. Рапалюк Ю. Значення традицій Яворівської школи на Гуцульщині. Феномен українського художнього деревообробництва (Всеукраїнська науково-практична конференція присвячена 190-річчю від дня народження класика українського різьбярства Юрія Шкрібляка та 120-річчю від дня народження заслуженого майстра народної творчості України Юрія Корпанюка (Яворів, 2012). Яворів–Івано-Франківськ, 2013. С. 127–131.
8. Родина Шкрібляків. Альбом/автор-упорядник Захарчук-Чугай Р. В. Київ: Мистецтво, 1979. 99 с.: іл.
9. Селівачов М. Юрій Шкрібляк і його внесок у розвиток українського образотворчого мистецтва. Народна творчість та етнографія. 2002. № 5–6. С. 59–65.
10. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XXст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. 480 с.: іл.
11. Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне відтворення видання 1899 року. Верховина, 1997. 352 с.

REFERENCES

1. Arsenych P. (2013). Mystetska spadshchyna Yurii Shkribliaka ta yoho nashchadkiv u muzeiakh, vystavkakh, pryvatnykh zbirkakh [The artistic heritage of Yury Shkriblyak and his descendants in museums, exhibitions, private collections]. Fenomen ukrainskoho khudozhnoho derevoobrobnytstva (Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia prysviachena 190-richchiu vid dnia narodzhennia klasyka ukrainskoho rizbiarstva Yurii Shkribliaka ta 120-richchiu vid dnia narodzhennia zasluzhеноho maistra narodnoi tvorchosti Ukrainy Yurii Korpaniuka (Iavoriv, 2012). 9–14. [in Ukrainian].
2. Budzan A (1960). Rizba po derevu v zachidnykh oblastiakh Ukrainy XIX–XX st., [Wood carving in the western regions of Ukraine in the XIXth–XXth centuries]. K. 1960. 107s. [in Ukrainian].
3. Kobrynskyi V (2007). Spomyny hutsulskoho muzeinyka [Memories of a Hutsul museum worker], Kolomyia, 2007. 16.
4. Kolomyiskyi muzei narodnoho mystetstva Hutsulshchyny [Kolomyia Museum of Folk Art of the Hutsul region]: Albom/avt.-uporiad.O. Kratiuk. K.: Mystetstvo, 1991. 208 p. [in Ukrainian].
5. Losiuk V., Ivanchuk M. (2013). Vynyknennia Yavorivskoi shkoly khudozhnoho rizblennia [The emergence of the Yavoriv school of artistic carving] Fenomen ukrainskoho khudozhnoho derevoobrobnytstva (Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia prysviachena 190-richchiu vid dnia narodzhennia klasyka ukrainskoho rizbiarstva Yurii Shkribliaka ta 120-richchiu vid dnia narodzhennia zasluzhеноho maistra narodnoi tvorchosti Ukrainy Yurii Korpaniuka (Iavoriv, 2012). 97–107. [in Ukrainian].
6. Mlyn V. (2018). Mystetski tvory rizbiariv dynastii Shkribliakiv na vystavkakh Halychyny (160-richchiu Mykoly Shkribliaka prysviachuietsia) [Artistic works of carvers of the Shkriblyak dynasty at exhibitions in Galicia (dedicated to the 160th anniversary of Mykola Shkriblyak)], Narodoznavchi zoshyty, 2018. № 5(143). 1161–1167. [in Ukrainian].
7. Rapaliuk Yu. (2013). Znachennia tradytii Yavorivskoi shkoly na Hutsulshchyni. [The significance of the traditions of the Yavoriv school in the Hutsul region.] Fenomen ukrainskoho khudozhnoho derevoobrobnytstva (Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia prysviachena 190-richchiu vid dnia narodzhennia klasyka ukrainskoho rizbiarstva Yurii Shkribliaka ta 120-richchiu vid dnia narodzhennia zasluzhеноho maistra narodnoi tvorchosti Ukrainy Yurii Korpaniuka (Iavoriv, 2012). 127–131. [in Ukrainian].
8. Rodyna Shkribliakiv (1979) [The Shkriblyak family]. Albom / avtor-uporiadnyk Zakharchuk-Chuhai R. V. Kyiv : Mystetstvo, 1979. 99 p. [in Ukrainian].
9. Selivachov M. (2002). Iurii Shkribliak i yoho vnesok u rozvytok ukrainskoho obrazotvorchoho mystetstva [Yurii Shkriblyak and his contribution to the development of Ukrainian visual arts]. Narodna tvorchist ta etnografia [Folk creativity and ethnography]. 2002. № 5–6. 59–65. [in Ukrainian].
10. Stankevych M. (2002). Ukrainske khudozhnie derevo XVI–XX st. [Ukrainian artistic tree of the XVI–XX centuries.] Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine], 2002. 480 p.: il. [in Ukrainian].
11. Shukhevych V. (1899). Hutsulshchyna. [Hutsulshchyna] Persha i druha chastyny. Repryntne vidtvorennia vydannia 1899 roku. Verkhovyna, 1997. – 352 s. [in Ukrainian].

УДК 78.071.1(436)Моцарт:792.54»17»]:78.072](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-14>

Лю КУО,
orcid.org/0009-0006-1226-7441
творчий аспірант кафедри історії світової музики
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) 80120752@qq.com

«ДОН ЖУАН» В. А. МОЦАРТА: УНІКАЛЬНІСТЬ ОПЕРНОГО АМПЛУА ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ

Дослідження має на меті виявлення унікальності трактування образу головного героя в опері В. А. Моцарта «Дон Жуан» в світлі проблеми руху як фундаментальної філософської категорії. Зазначено, що від першого виконання твору в Празі у 1787 році образ Дон Жуана виходив за межі традиційних оперних амплуа й вимагав надзвичайних зусиль від виконавця, кидаючи виклик слухачам і руйнуючи стереотипи сприйняття типізованих оперних героїв. Наголошено, що неповторний характер, який презентував головний герой опери, відкривав нову еру в історії оперного театру і вперше піднімав проблематику музичного спектаклю до вершин філософської драми. Окреслено, що поява герою, який здатний організувати світ за власними принципами, є справжнім відкриттям Моцарта. Зазначено, що вперше в історії європейської культури оперний персонаж виходить за межі типізованих оперних амплуа і проявляє неповторний характер. Розглянуто європейські концепції образу Дон Жуана, зокрема, С. К'єркегора, який пов'язував його з формуванням неповторного життєвого шляху, що утворює суб'єктивний вибір у кожен момент існування. Наголошено, що пророцькі інсайди К'єркегора відкривали небачені перспективи у філософській думці, які повною мірою були продовжені вже у ХХ ст. Виявлено, що характерні для Моцарта індивідуальне трактування правила, формування особливої комунікаційної моделі «виконавець-слухач», в якій «воля людини» постає як основна сила організації динамічної системи, визначає основні аспекти неповторного трактування образу головного героя в опері «Дон Жуан». З'ясовано, що образ Дон Жуана має виняткову здатність бути сучасним для кожного історичного періоду і передавати ті актуальні для аудиторії ідеї і настрої, що обумовлювали популярність сюжету в європейській культурі.

Ключові слова: Моцарт, «Дон Жуан» Моцарта, образ Дон Жуана, оперне амплуа, категорія руху.

Liu KUO,
orcid.org/0009-0006-1226-7441
Creative Graduate Student at the Department of History of World Music
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) 80120752@qq.com

DON GIOVANNI BY V. A. MOZART: THE UNIQUENESS OF THE MAIN CHARACTER'S OPERA ROLE

The research aims to reveal the uniqueness of the interpretation of the image of the main character in V. A. Mozart's opera Don Giovanni in the light of the problem of movement as a fundamental philosophical category. It is noted that from the first performance of the work in Prague in 1787, the image of Don Juan went beyond traditional operatic roles and required extraordinary efforts from the performer, challenging the audience and destroying the stereotypes of the perception of typical operatic heroes. It is emphasized that the unique character presented by the main character of the opera opened a new era in the history of the opera house and for the first time raised the issue of musical performance to the heights of philosophical drama. It is emphasized that the presence of two contemporary versions of the opera based on Lorenzo Da Ponte's libretto and the composer's desire to finalize the opera testify to his special interest in the chosen plot and constant search for a better musical version. It is outlined that the appearance of a hero who is able to organize the world according to his own principles is a real discovery of Mozart. It is noted that for the first time in the history of European culture, an operatic character goes beyond typical operatic roles and shows a unique character. European concepts of the image of Don Juan, in particular, S. Kierkegaard, who associated him with the formation of a unique life path, which forms a subjective choice at every moment of existence, are considered. It is emphasized that Kierkegaard's prophetic insights opened unprecedented perspectives in philosophical thought, which were fully extended already in the 20th century. It was revealed that Mozart's individual interpretation of the rules, the formation of a special «performer-listener» communication model, in which «human will» appears as the main force behind the organization of a dynamic system, determines the main aspects of the unique interpretation of the image of the main character in the opera Don Giovanni. It has been found that the image of Don Juan has an exceptional ability to be modern for each historical period and convey those ideas and moods relevant to the audience, which determined the popularity of the plot in European culture.

Key words: Mozart, Don Giovanni by Mozart, the image of Don Juan, opera role, movement category.

Постановка проблеми. Опера Моцарта «Дон Жуан» («Il dissoluto punito, ossia il Don Giovanni») була вперше виконана в Національному театрі в Празі 29 жовтня 1787 року. Прем'єра «Дон Жуана» мала великий резонанс. Сучасники писали про те, що «Прага ніколи не чула подібного» (Deutsch, 1965:303) й відразу відзначили, що «оперу надзвичайно важко виконувати» (Deutsch, 1965:303). Образ головного героя далеко виходив за межі традиційних оперних амплуа й вимагав небувалих зусиль від виконавця, а також кидав виклик слухачам, руйнуючи стереотипи сприйняття типізованих оперних героїв.

Невдовзі після прем'єри в Празі Моцарт запропонував «Дон Жуана» Відню (7 травня 1788 року). Віденська прем'єра включала нові арії (арію дона Оттавіо «Dalla sua parte», арію Ельвіри «In quali eccessi... Mi tradì quell'alma ingrata») і дуєт Лепорелло і Церліни «Per queste» tue manine». Композитор зробив також певні зміни в розгортанні дії, щоб загострити драматичний сюжет, зокрема, скоротив заключний ансамбль у фіналі.

Наявність двох прижиттєвих версій опери на лібрето Лоренцо Да Понте і бажання композитора доопрацювати оперу, свідчать про його особливий інтерес до обраного сюжету і безупинний пошук кращого музичного варіанту. Закономірно, що нові художні рішення сучасних постановників опери відкривають нові аспекти образу Дон Жуана. Тому актуальним є виявлення особливостей трактування композитором оперного амплуа головного героя, яке дозволяє усвідомити багатовимірність смислових полів театрального шедедру Моцарта.

Аналіз досліджень. Опера Моцарта «Дон Жуан», попри великий інтерес виконавців, не так часто розглядається в українському музикознавстві як самостійний феномен (Іванова, 1998; Черкашина, 2015). Західні фахівці звертаються до репертуарної опери Моцарта більш послідовно (Abert, 1974; Schneider, 2008; Steptoe, 1988), але власне образ її головного героя в аспекті специфіки драматургічних, музичних, виконавських параметрів не має спеціального дослідження. Тож запропонований в статті аспект осмислення образу Дон Жуана в ракурсі специфіки виявлення в ньому фундаментальних філософських питань буття людини визначає значну новизну погляду на образ популярного оперного героя.

Виклад основного матеріалу. Сюжет, до якого звернувся Моцарт, має довгу історію в європейській літературі і достатньо вивчений літературознавцями. Згідно з численними розвідками, історія про севільського розпусника, що

отримує покарання за свою поведінку, вперше з'являється в п'єсі іспанського драматурга Тірсо де Моліна «El Burlador de Sevilla, y combidado de piedra» (1630, «Севільський розпусник, або Кам'яний гість»). Вже у першому своєму виході на професійну сцену Дон Жуан як герой постає не просто аморальним представником суспільства, що заслуговує на смерть за порушення прийнятих етичних норм, а репрезентантом нестриманої стихії почуттів. В його образі навіть можна побачити відлуння середньовічного лицарського кодексу, заснованого на культурі Прекрасної Донни та Кохання як символу лицарського служіння. Показово, що іспанський автор вводить у п'єсу комічного персонажа – слугу Дон Жуана (Каталінона), який за правилами барокової доби, відтворює протилежний серйозному комічний світ, в якому всі норми мають зворотній бік. Так відразу оформлюється основна драматична колізія навколо головного героя, що стає більш рельєфною через її зворотній вираз.

Звісно, концепція твору Тірсо де Моліна, який був ченцем, повністю вкорінена в моралізаторсько-релігійний контекст міркувань над легендами про Дон Жуана, що поширювались з Середньовіччя, але об'ємний розворот цієї історії і презентація через широке коло різнохарактерних персонажів визначили довге життя сюжету про севільського спокусника в європейському культурному просторі і різноспрямовані перспективи розуміння вчинків героя. Суттєвих змін в порівнянні із традиційними комічними переказами відомої історії про севільського спокусника зазнав власне й образ головного героя. Вже за життя Моцарта сучасники оцінили новаторський підхід композитора до створення центрального образу опери, який *не вкладався у типізовані виміри* утворення сценічних персонажів, а неоднозначність вчинків Дон Жуана розривала умовності театральної інтриги.

Глибина задуму Моцарта визначила зацікавлення образом Дон Жуана митців наступної романтичної доби. Серед робіт, присвячених опері Моцарта, на особливу увагу заслуговує робота С. К'єркегора «Або-або» (1843), в якій в центрі роздумів геніального данського філософа опиняються герої трьох опер композитора – Керубіно, Папагено й Дон Жуан. Підкреслимо той факт, що об'єктом *філософських* роздумів К'єркегора постають оперні герої. Вперше в історії європейської культури *оперний персонаж виходить за межі типізованих амплуа* і проявляє неповторний характер, що обумовлює індивідуальність поведінки. Образ Дон Жуана, за переконанням

К'еркегора, є кульмінаційним виявленням творчих настанов Моцарта і відкриває шляхи до розуміння не тільки музичного світу композитора, але – ширше – до більш глибокого уявлення про екзистенційні виміри буття людини загалом.

Підкреслимо, що проблема вибору людини вперше була піднята К'еркегором на рівень сутнісних питань її існування. Складність її розв'язання була визначена тим, що існування людини «*постає в постійному русі*» (Мандришук, 2017:74), а «мислити екзистенцію *sub specie aeterni* і в абстракції означає її сутнісно усувати, оскільки *екзистенцію не можна мислити без руху, а рух не можна мислити sub specie aeterni*» (Мандришук, 2017:74). За переконанням філософа, істину можна зрозуміти тільки через рефлексію над власним досвідом, а об'єктивоване знання не має в цьому процесі ніякого значення. Таке перенесення акценту із сфери універсальних загальних цінностей буття людини у царину її *неповторного життєвого шляху*, що утворює *суб'єктивний вибір* у кожен момент існування, відкривало небачені перспективи у філософській думці, які повною мірою були продовжені вже у ХХ ст.

Пророцькі інсайди К'еркегора були тісно пов'язані з оперним доробком Моцарта. Значною опорою для формування новаторської концепції розуміння духовних орієнтирів людини видатним філософом виступила для нього спадщина віденського класика. Так, в роботі «Або-або», філософ порівнює значення розуміння обставин і смислу присутності Дон Жуана у доробку Моцарта із усвідомленням Троянської війни через призму епосу Гомера. І обидва феномени європейської культури передають глибинну гармонію існування людини, що її відлуння ми чуємо і у легендарного грека, і в музиці Моцарта. Вже ця паралель висвітлює непересічну роль Дон Жуана в оперному театрі композитора і виняткове значення його звернення до цього сюжету. Показово, що філософ називає що цей сюжет *єдиним суто музичним сюжетом*, запропонованим життям, що випав на долю Моцарта.

За думкою філософа, Дон Жуан постає провідником безособових вищих сил, що виходять за межі звичайного людського життя, тому його список любовних перемог такий неймовірний. К'еркегор наголошує, що власне образ Дон Жуана *не набуває закінченості, а постає як постійний процес змін і руху*, адже він звертається до Іншого, а все його життя розкривається як звернення до інших людей. Тож вся опера виявляється «колесом фортуни», в центрі якої знаходиться Дон Жуан, який рухає його і є його уособленням, виступа-

ючи провідником його життєвих сил. Відповідно, існування всіх персонажів опери є лише похідним від його власного існування, а в їхньому житті висвітлюється тільки той бік, який повернуто до Дон Жуана.

Продовженням ідей К'еркегора постає масштабне дослідження Г. Аберта (1871–1927), яке до сьогодні залишається фундаментальним джерелом вивчення спадщини австрійського композитора (Abert, 1974). Двотомна книга провідного німецького музикознавця (1-й том вийшов у 1919–1921 роках, 2-й том – у 1923–1924 роках) принесла йому широке визнання і зафіксувала фундаментальні напрямки усвідомлення музики великого віденця. Розгорнутою і монументальною є частина монографії Аберта, присвячена «Дон Жуану».

Концепція Аберта спирається на трактування сутності головного героя опери К'еркегором. Німецький музикознавець наголошує, що сфера Дон-Жуана – «це виключно світ почуттів, максимална напруга земного інстинкту життя, поза яким не існує ніякої цінності» (Abert, 1974:3). Тож сутність характеру Дон-Жуану проявляється не в процесі спокуси жінок, а «у *стихійному чуттєвому бажанні жити і любити*, які наче неконтрольовані сили природи вирвалися назовні» (Abert, 1974:25). Ця руйнівна стихія, яка з перших акордів виходить на поверхню через образ головного героя, презентує його як «володаря життя і смерті». Тому трагічність фіналу проявляє «велич і жах того, що відбувається» і рішуче долає традиційні моралізаторські контексти навколо сюжету про севільського спокусника.

На концепцію Аберта спирається трактування опери Моцарта українськими дослідниками в «Історії опери» (Іванова, 1998). Автори роботи зазначають, що Дон Жуан є типом нового героя на оперній сцені, що не має жодних попередніх прикладів. «У моцартівському герої відчувається романтичне тлумачення “я” як “загадки Сфінкса”, *вмістилища невичерпних суперечливих можливостей*» (Іванова, 1998: 149), – наголошують автори на неповторній сутності характеру головного героя твору Моцарта.

Важливі аспекти трактування композитором образу Дон Жуана проявляє вибір його тембру (баритон). Підсилена увага композитора до можливостей низького чоловічого голосу свідчила про переосмислення традиційної для італійської опери переваги високих чоловічих голосів, яке відбувалось під впливом французької опери. Естетичні та етичні настанови французьких драматургів визначили домінування у вокальному

виконавстві природних тембрів чоловічих голосів з виразним нижнім регістром.

Свого часу ще Г. Аберт вказував, що використання голосів кастратів було нетиповим для німецької опери, а в реальній практиці партії сопрано та альти замість кастратів виконували жінки, або хлопчики (Abert, 1974:254). Тож Моцарт, який прекрасно знав сучасний йому музичний театр різних європейських країн, розширив можливості моделі італійської комічної опери у чотирьох операх віденського періоду, використавши новітні тенденції у сфері оперного виконавства. У такий спосіб відбувалось формування нової парадигми трактування вокального голосу вже не як амплуа, а як характеру.

Цікаві міркування щодо сутності образу Дон Жуана висловлює шведський дослідник Магнус Тесінг Шнейдер (Schneider, 2008). Він наголошує, що в той час, коли італійська оперна культура, починаючи з її розквіту на межі XVII століття і аж до кінця XIX ст., була схильна трактувати презентативність дії як сутність опери, німецька оперна культура завжди приділяла значно більше значення текстам. Іншими словами, за думкою автора, італійська традиція традиційно спирається на концепцію мистецтва Арістотеля, а німецька традиція більше пов'язана із поглядами на мистецтво Платона¹.

Золота доба італійської опери (XVII–XIX ст.) пов'язана із домінуванням ідей Арістотеля у європейській теорії мистецтва. Шнайдер підкреслює, що протягом цього часу італійські поети, композитори, співаки та дизайнери працювали по всій Європі, однак з кінця XVIII століття італійська опера зустрічала все більшу ворожість у Північній Європі. Нарешті протягом XIX століття, коли романтичний рух, який процвітав у Німеччині в цей період, відродив платонівську концепцію правдивості в мистецтві, німецькі романтики знаходили в італійських операх здебільшого штучність і поверхневий блиск.

Те, що конфлікт між цими двома точками зору був центральним у сприйнятті Моцарта, влучно демонструють дві думки, пов'язані із Дон Жуаном. Перша належить Лоренцо да Понте, який в

мемуарах 1819 року виступав проти романтичного погляду на зв'язок «тон-слово». Зокрема він критикував автора рецензії на першу лондонську постановку «Дон Жуана» в Единбурзькому журналі, де не було згадано його ім'я та охарактеризовано лібрето як звичайний «транспортний засіб (vehicle) для нот»: «Моцарт дуже добре знав, що успіх опери залежить, *перш усе, від поета*, що без гарного вірша розвага не може бути досконало драматичною. ...Художник зважає на кольори, він ніколи не може зробити це ефектно, якщо тільки він не схвильований і не оживлений словами поета, чия особливість полягає в тому, щоб вибрати тему, сприйнятливую до різноманітності, подій, руху та дії; готувати, призупиняти, доводити до катастрофи; демонструвати персонажів цікавих, комічних, добре підкріплених і розрахованих на сценічний ефект» (Schneider, 2008:20).

Друга думка міститься у додатку до біографії Моцарта Георга Ніколауса Ніссена 1828 року (першої великої біографії композитора), ймовірно написаної дрезденським лікарем Йоганном Генріхом Фойерштайном: «Отже, вірш більше підходить для опери, ніж заземлене полотно для картини? Що ж, це правда, що без ґрунту неможливо багато пофарбувати, але спритний лакувальник завжди зможе виконати заземлення належним чином. Подібні поетично-музичні малюнки нині можна знайти на кожному кутку; якби ще можна було знайти музикантів, які поетично малюють! Коли Моцарт створив опери, він став нашим поетом!» (Schneider, 2008:21).

Отже, необхідність враховувати всі складові вистави як нероздільну цілісність сценічної дії, її музичного втілення, взаємодії слова-звуку відкриває ту глибинну істину, яку так пристрасно шукали античні мислителі. У «Дон Жуані» єднання театральної інтриги і прихованих смислових потоків відбувається настільки органічно, що визначає небувалі перспективи подальших жанрових трансформацій оперних вистав у напрямку для найбільш потаємних аспектів психологічного життя людини та її онтологічних завдань. Платонівська концепція «істини», яку слід відкрити за оманливими тінями життя людини, починає все більш відчутно визначати концепції оперних творів, виводячи їх із сфери розважального у сферу найголовніших буттєвих запитань.

І ще один важливий аспект, який висвітлює новаторську сутність образу Дон Жуана, пов'язаний із новою практикою поведінки виконавців на оперній сцені. Загальною тенденцією стає тяжіння до їхньої більшої рухливості і виразній динаміці пересування. Не випадково Гаetano

¹ Арістотелівська поетика повністю зосереджена на тому, щоб використовувати прийоми, які мають найбільший вплив на аудиторію. Згідно Арістотелю, для того, щоб надати задоволення глядачеві, поетична ілюзія повинна переконати його, тому мистецтво має бути правдоподібним. У платонівській концепції мистецтво повинно бути якомога більш вірним глибинній істині (будь то метафізична, філософська, моральна, соціальна чи психологічна істина). Платон цінував мистецтво не за його здатність захопити і розважити реципієнтів, а за його правдивість і спорідненість із світом вічних форм.

Гваданї – перший виконавець партії Орфея у Глюка – був учнем відомого актора Девіда Гарріка, який у 1740-х роках зробив революцію в сценічному мистецтві вводячи у свої вистави «позатекстові» пантомімічні дії. Він прагнув до збільшення афективної міміки та тілесних жестів із реалістичними деталями, що не слугували простим підкресленням значення слів у традиційній системі риторичних жестів барокових акторів (Schneider, 2008:33). В цьому історичному контексті симптоматично, що Моцарт скаржився на те, що один із виконавців Антон Рааф був «як статуя» на сцені, тому що він «не співав, а стояв там, як дитина біля стільця», а вже «коли він почав співати перший речитатив, то пішло цілком прийнятно» (Schneider, 2008:34).

Надзвичайно цікавим є пояснення М. Шнайдером природи виникнення моцартівських ансамблів, які були, за його переконанням результатом *театральної*, а не музичної музичної складової спектаклю, і способом хореографічної взаємодії виконавців (у речитативах виконавці діяли послідовно; в ансамблі одночасно). Дійсно, ансамблі Моцарта не обов'язково зустрічаються в емоційно насичених ситуаціях, але вони незмінно присутні в ситуаціях, що вимагають від виконавців *певної пантомімічної взаємодії*.

Важливою складовою утворення образу Дон Жуана є ритмічний топос його музичної мови. У дослідженні Вай Джеймсона Алланбрука «Ритмічний жест у Моцарта: “Весілля Фігаро” і “Дон Жуан”» автор зазначає, що весь «майже весь афективний словниковий запас Моцарта, особливо в опері» пов'язаний із *ритмікою танців XVIII ст.*, їх культурними конотаціями та характерними жестами, а також мовою тіла. Це підтверджує його тезу відносно того, що «предметом зображення в музиці є дії людей і ритмічні жести відтворюють рухи кожного героя драми» (Schneider, 2008:52).

Висновки. Образ Дон Жуана має виняткову здатність бути сучасним для кожного історичного періоду і передавати ті актуальні для аудиторії ідеї і настрої, що обумовлювали популярність

сюжету в європейській культурі. Неповторний характер, який презентував Дон Жуан, відкривав нову еру в історії оперного театру і піднімав проблематику музичного спектаклю до вершин філософської драми.

Моцарт приводить у *рух всю жанрову систему* європейської опери і її провідні естетичні настанови. Естетичні й етичні завіти Арістотеля й Платона вперше поєднуються в організації багатомірної концепції опери «Дон Жуан», яка не вкладається у традиційні жанрові паттерни. Моцарт визначає жанр опери як *drama giocosa*, але зміщує акценти в організації цілого. *Рух від комічного в бік серйозного* у трактуванні історії севільського спокусника назавжди повертає сюжет про Дон Жуана для європейської аудиторії у напрямку розв'язання вічних онтологічних запитань, що їх основи заклав Платон на початку європейської цивілізації.

Моцарт формує *основну колізію твору як співставлення двох принципів існування людини*: у русі постійних змін і у непорушності певних догм, у русі яскравого потоку життя й у холодній незмінності смерті як застиглого страшного інобуття життєвої динаміки. Симптоматично, що К'єркегор називає сюжет про Дон Жуана «найбільш музичним» сюжетом. Ми це можемо трактувати саме в тому ключі, що принципи співставлення змінного і незмінного, руху й гальмування є фундаментальними принципами музичного мислення загалом. Тож драматургія «Дон Жуана» Моцарта фіксує зустріч музичного і загальнолюдського, обумовлюючи довге життя образу головного героя, що потрапляє в ситуацію екзистенційного вибору.

Нарешті, *музична мова* головного героя опери тісно пов'язана із танцювальними жанрами, які фіксують виявлення *руху на рівні тілесної пластички*. Цей факт надає образу Дон Жуана виразної об'ємності, життєвої рельєфності, певної «реалістичності», якщо розуміти під цією характеристикою повноту відтворення на оперній сцені фундаментальних засад буття людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванова І.Л., Куколь Г.В., Черкашина М.Р. Історія опери. Навчальний посібник. За ред. М.Р. Черкашиної. Київ: Заповіт, 1998. 384 с.
2. Мандришук Л. К'єркегор як предтеча філософії екзистенції та джерело філософування Ясперса. *Практична філософія*. №2. 2017. С. 69–79.
3. Черкашина-Губаренко М. Р. Оперний театр у мінливому часопросторі. Харків : АктаРік, 2015. 380 с.
4. Abert Hermann. W. A. Mozart. Volume 2. Publisher Breitkopf & Härtel Musikverlag, 1974 ; Length. 736 p.
5. Deutsch Otto Erich. Mozart: A Documentary Biography. California: Stanford University Press, 1965. 692 p.
6. Schneider Magnus Tessing. The Charmer and the Monument Mozart's Don Giovanni in the Light of Its Original Production. PhD. Department of Aesthetic Studies University of Aarhus. 2008. 298 p.

7. Steptoe A. *The Mozart-Da Ponte Operas: The Cultural and Musical Background to Le Nozze Di Figaro, Don Giovanni, and Così Fan Tutte*. Clarendon Press, 1988. 273 p.

REFERENCES

1. Ivanova I., Kukol H., Cherkashyna M. (1998). *Istoriia opery. Navchalnyi posibnyk. Za red. M.R. Cherkashynoi* [The History of Opera. Tutorial. Under the editorship M.R. Cherkashina]. Kyiv: Zapovit, 384 s. [in Ukrainian].
2. Mandryshchuk L. (2017). Kierkegor yak predtecha filosofii ekzystentsii ta dzherelo filosofuvannia Yaspersa [Kierkegaard as the forerunner of the philosophy of existence and the source of Jaspers' philosophizing]. *Praktychna filosofia*. № 2. 2017. S. 69–79. [in Ukrainian].
3. Cherkashyna-Hubarenko M. (2015). *Opernyi teatr u minlyvomu chasoprostori* [Opera theater in changing space and time]. Kharkiv : AktaRik. 380 s. [in Ukrainian].
4. Abert H. (1974). *W. A. Mozart. Volume 2*. Publisher Breitkopf & Härtel Musikverlag, Length. 736 p.
5. Deutsch O. (1965). *Mozart: A Documentary Biography*. California: Stanford University Press. 692 p.
6. Schneider M. (2008). *The Charmer and the Monument Mozart's Don Giovanni in the Light of Its Original Production*. PhD. Department of Aesthetic Studies University of Aarhus. 298 p.
7. Steptoe A. (1988). *The Mozart-Da Ponte Operas: The Cultural and Musical Background to Le Nozze Di Figaro, Don Giovanni, and Così Fan Tutte*. Clarendon Press. 273 p.

УДК 75.071.1(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-15>**Ольга ЛАГУТЕНКО,***orcid.org/0000-0001-5934-2943**професор кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) olga_lagutenko@ukr.net***Анастасія СЕЙТАСАНОВА,***orcid.org/0000-0002-0135-1094**аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) anastasiia.seitananova@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ І ОСОБЛИВОСТІ ПОЧЕРКУ А. ЕРДЕЛІ У ПІЗНЬОМУ ПЕРІОДІ (1945–1955)

Публікація присвячена дослідженню пізньої творчості Адальберта Ерделі – видатного закарпатського та українського митця, одного із засновників сучасної Закарпатської школи живопису. Авторами статті розглянуто останній період діяльності майстра, а саме – 1945–1955 роки, час, коли Закарпаття стало частиною Української РСР. Ці історико-політичні зміни вплинули на художні методи та завдання, до яких зверталися у своїй роботі митці. Виявлено, що А. Ерделі, як і раніше, працював у жанрах: портрету, пейзажу, натюрморту. Поєднуючи образи селян та гуцулів з краєвидами рідних Карпат майстер створював жанрові твори.

В розглянутий історичний період українське мистецтво зазнало значного впливу з боку радянської ідеології. Творча модель А. Ерделі не вписувалася в нові мистецькі виміри, в яких художник мав служити не власним естетичним ідеалам, а офіційній пропаганді, художника звинуватили в космополітизмі, позбавили звань і посад. Пригнічений, він мусив підлаштовуватися під нові мистецькі принципи, що часто призводило до невдалих рішень. Полотна останніх років життя А. Ерделі не рівноцінні за якістю виконання. У ряді робіт живописець повторював мотиви, композиційні схеми, прийоми ранніх своїх творів. Ці нові полотна виникали майже механічно, не чіпаючи ні розуму, ні почуттів. Звичайно, поруч із цим бували й сильні та енергійні картини, але все частіше з'являлися слабкіші та малоцікаві за художніми якостями. Ставлення до натури у митця змінилося, воно наче холодне та відчужене.

Дослідження проводилося з використанням бібліографічного, історико-культурологічного, формального, художньо-стилістичного та порівняльного методів.

Результати дослідження можуть бути використані в рамках вивчення історії українського мистецтва ХХ століття, дослідження українського постімпресіонізму та модернізму, Закарпатської школи живопису.

Ключові слова: Адальберт Ерделі, українське мистецтво, закарпатське мистецтво, Закарпатська школа живопису, експресіонізм, радянське мистецтво, портрет, пейзаж, натюрморт.

Olga LAGUTENKO,*orcid.org/0000-0001-5934-2943**Professor at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) olga_lagutenko@ukr.net***Anastasiia SEITASANOVA,***orcid.org/0000-0002-0135-1094**Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Art and Architecture
(Kyiv, Ukraine) anastasiia.seitananova@gmail.com*

PROBLEMS AND PECULIARITIES OF A. ERDELYI'S HANDWRITING IN THE LATE PERIOD (1945–1955)

The publication is devoted to the study of the late works of Adalbert Erdelyi – an outstanding Transcarpathian and Ukrainian artist, one of the founders of the modern Transcarpathian school of painting. The authors of the article examine the last period of the artist's activity, namely, 1945–1955, the time when Transcarpathia became part of the Ukrainian

SSR. These historical and political changes influenced the artistic methods and tasks that the artists addressed in their work. It was found that A. Erdelyi, as before, worked in the genres of portraiture, landscape, and still life. Combining the images of peasants and Hutsuls with the landscapes of his native Carpathians, the master created genre works.

During the historical period under consideration, Ukrainian art was heavily influenced by Soviet ideology. Not fitting into the new artistic dimensions, in which the artist had to serve not his own aesthetic ideals, but official propaganda, Adalbert Erdelyi was accused of cosmopolitanism and deprived of his titles and positions. Oppressed, he had to adapt to new artistic principles, which often led to unsuccessful decisions. The canvases of the last years of A. Erdelyi's life are not equivalent in terms of quality of execution. In a number of works, the painter repeated the motifs, compositional schemes, and techniques of his early works. These new canvases appeared almost mechanically, without touching either the mind or feelings. Of course, there were also strong and energetic paintings, but more and more often there were weaker and less interesting in terms of artistic qualities. The artist's attitude to nature changed, it seemed to be cold and alienated. There was a feeling that even mastery did not give him the joy he used to have. He tried to be impartial and sincerely find an artistic form in the simplest and most everyday motifs.

The research was conducted using bibliographic, historical and cultural studies, formal, artistic and stylistic, and comparative methods.

The results of the research can be used in the study of the history of Ukrainian art of the twentieth century, the study of Ukrainian post-impressionism and modernism, and the Transcarpathian school of painting.

Key words: Adalbert Erdelyi, Ukrainian art, Transcarpathian art, Transcarpathian school of painting, expressionism, Soviet art.

Постановка проблеми. Останній період творчості А. Ерделі почався після приєднання Закарпаття до Радянського союзу – з 1945 року. Прихід нової влади породив хвилю надій у населення. 1946 року було розпочато прийом абітурієнтів в Ужгородське художньо-промислове училище, директором якого став А. Ерделі. 1946 року митець очолив новоутворену Закарпатську обласну організацію Спілки художників УРСР.

Через матеріальні проблеми Ужгородського художньо-промислового училища та нову політичну ідеологію перед А. Ерделі постали специфічні виклики. В Радянському Союзі був затверджений єдиний можливий художній метод – соціалістичний реалізм, однак творчість директора закладу та все, чому він вчив своїх учнів, ніяк не вкладалися в жорсткі рамки офіційного мистецтва. Такі умови сильно обмежували творчий потенціал викладачів та учнів, адже все мало бути підпорядковано засадам марксизму-ленінізму. Вже через рік А. Ерделі зняли з посади й зарахували до лав антирадянських космополітів. В «Закарпатській правді» 1949 року його та кількох колег назвали «мерзенними виродками, які позбавлені святого почуття любові до своєї батьківщини» (Розгромити охвістя, 1949). Окремий пасаж був присвячений знеціненню творчості А. Ерделі. Його звинуватили у раболіпстві та низькопоклонстві перед загніваючою культурою капіталістичного заходу, у космополітизмі, буржуазній естетичності та спотворюванні портретів радянських людей (Небесник, 2012: 25). Незабаром художника позбавили посади голови ЗОО СХ УРСР, замість нього було призначено Ф. Манайла. А. Ерделі пообіцяв перелаштуватися до нових вимог, однак все одно до кінця життя його переслідувало клеймо буржуазної особистості (Небес-

ник, 2012: 26). Цей історичний поворот потягнув за собою ряд змін у завданнях та методах образотворчого мистецтва. А. Ерделі був змушений ламати себе та піддатися, тому не дивно, що цей етап став у певній мірі вимушеною деградацією для художника.

Аналіз досліджень. Після того як 1945 року Підкарпатська Русь стала Закарпатською областю СРСР, аналізувати образотворче мистецтво можна було тільки з точки зору класової боротьби. У цих нових умовах у 1949 році анонімний автор газети «Закарпатська правда» опублікував сумнозвісну статтю «Розгромити охвістя космополітів на Закарпатті». В ній потужно описується як більшовицька партія нанесла «нищівний удар агентам імперіалістичної реакції, прочистив повітря від згубної діяльності безрідних космополітів, що є рупором найреакційніших теорій сучасного капіталізму, які ненавидять велику історичну справу радянського народу» (Розгромити охвістя, 1949). В цьому контексті «агенти» – представники культурних професій – літератори, режисери, художники, які, на думку аноніма, духовно розтлівають народи та витравлюють патріотичні почуття у трудящих, зводячи все до загальносвітових тенденцій і витираючи національні рамки (Розгромити охвістя, 1949).

Насправді мистецтвознавці могли думати інакше, навіть захоплюватися творчістю закарпатських художників. Проте, існуюча цензура не дозволяла їм друкувати те, що їм хотілося. Фактично тоді мистецтвознавчих досліджень ще і не було – лише вступи до каталогів виставок чи замітки в газетах, де йшла мова про чергову річницю жовтневої революції чи іншу святкову дату радянського народу. У 1940–1950-ті роки такі тексти писали В. Шандор, Н. Знаменська, О. Чернега,

які шанобливо ставилися до творчості А. Ерделі, і разом з тим змушені були писати про «згубний вплив капіталістичної дійсності» на розвиток культури і мистецтва, в тому числі і на А. Ерделі (Небесник, 2009: 12).

Розуміючи безвихідність такої ситуації за відсутності об'єктивної оцінки творчості закарпатських художників А. Ерделі сам записав свої думки про творчість старших і молодих художників (Ерделі, 2012). Його рукопис є чи не єдиним об'єктивним дослідженням образотворчого мистецтва Закарпаття першої половини ХХ ст. серед написаних впродовж 1954–1991 років.

Ставлення суспільства до художника об'єктивно висвітлив І. Небесник у статті «Останні роки життя і творчості Адальберта Ерделі» (Небесник, 2015). Тут мова йде про важкий суспільний і моральний стан, у якому перебував художник з 1949 року, коли на Закарпатті почалася «боротьба с космополітизмом». Дослідник згадує епізоди, коли А. Ерделі був вимушений голодувати та боротися за власну пенсію, позбавлений визнання. Автор зазначає обставини, при яких живописець створив знамениті портрети початку 1950-х років, та пише про підготовку до останньої прижиттєвої виставки. Стаття докладно реконструює біографічні обставини пізніх років життя А. Ерделі (Небесник, 2015: 18).

Мета статті полягає у здійсненні мистецтвознавчого аналізу пізнього періоду творчості А. Ерделі та виявленні специфічних рис почерку майстра (1944–1955).

Виклад основного матеріалу. В період 1945–1955 років замість того, щоб надалі підтримувати свою славу митця-космополіта та відверто експериментувати, А. Ерделі звернувся до більш приземлених та безпечних мотивів.

Якщо говорити про портрети попередніх років, то там, в першу чергу, художник апелював до емоцій та внутрішнього світу портретованих та свого ставлення до них. За радянської доби в цьому жанрі наростала описовість, часто виникає відчуття відчуженості майстра від природи. Серед парадних портретів варто назвати: «Портрет Г. П. Пінчука» (1947), «Груповий портрет ужгородських художників» (1947), «Жіночий портрет (Клара Санто)» (1948), «Портрет хлопчика» (1951), «Портрет Тетяни Яблонської» (1951), «Портрет мистецтвознавиці А. Знаменської» (1953), «Портрет Каміли Олчварі» (1953). Їх всіх об'єднує правдивість та об'єктивність трактування художником, статична поза, фронтальна композиція, строга манера написання, позбавлена експресії та вибухових кольорових поєднань. В. Павлов відмічав, що «Ком-

позиційні прийоми художника зобов'язують нас дивитися на його героїв просто в обличчя, в очі, і це для нього дуже важливо, тому що в зображуваних характерах, можливо, його найголовніше відкриття в мистецтві» (Павлов, 1972: 16).

Часто А. Ерделі зображував портретованих з атрибутами, що розкривали їхню професію або сферу інтересів. Майстер намагався приборкати свій живописний потенціал для передачі суворої ідеології соцреалізму, до таких творів можемо віднести: «Заслужений учитель» (1947), «Комсомолка» (1949), «Комсомолка, яка пише» (1950), «Портрет піаністки Хорсевої-Щокіної» (1950), «Портрет Клари Балог» (1951), «Лікнеп» (1947), два портрети Дезидерія Задора та інші. Сюди ж можна віднести «Автопортрет», виконаний 1950 року.

Майстру на той момент було вже 59 років, однак у «Автопортреті» він зобразив себе молодшим, у розквіті творчої та фізичної сили. Повний енергії та бажання творити митець сидить перед полотном із пензлями в руці та уважно вдивляється в глядача, щоб вловити ті самі риси, що закарбуються в новому творі. В його погляді відчувається серйозність та впевненість у своєму професіоналізмі. Автопортрет написаний з використанням скупі палітри, у реалістичній манері. Колорит побудований на нюансованості коричневих і блакитно-сіруватих відтінків, контрасті світлих та темних плям, що моделюють об'єм. Всі частини композиції однаково ретельно прописані, лише тло залишилося узагальнено світлим. Динаміка прочитується в незвичній для А. Ерделі композиції – стрімко мольберт перекинув чверть полотна, чітко задавши просторову організацію картині. Інші три чверті картини займають драпірування брюк та сорочки художника, що своєю грою оживляють твір і контрастують пласкій текстурі деревини мольберту.

Гру барв у зображенні національного костюму бачимо в роботах: «Молодиця» (1940-ві роки), «Жіночий портрет» (1948), «Портрет дівчини з с. Добронь» (1950-ті роки) та інших. Проте найзнаменитіший серед них «Молоді колгоспники» (1954). Цей парний портрет неодноразово експонувався на обласних виставках і вважається видатним взірцем радянського періоду А. Ерделі. Для картини позували І. Балог та Ф. Деяк. Художник створив дві варіації цієї композиції – «Заручені» (1953) та «Молоді колгоспники» (1954). Зображена пара молодих людей в угорських костюмах із села Велика Добронь на Ужгородщині. Обличчя моделей уважно змодельовані дрібними мазками, очі приковують увагу своєю реаліс-

тичністю. На відміну від портретів попередніх періодів тут зображення одягу та тла не менш важливі та ретельно прописані. Одразу привертає увагу вибух кольорів у строкатому вбранні дівчини. Яскраво-рожевий жилет та фартух прикрашені темними візерунками та смужками – це підкреслює декоративність та посилює контрастність костюму. Спідниця насиченого синього відтінку виділяється узором з червоними трояндами, кольори яких, в свою чергу, повторюються у зображенні квітів в руці натурниці, її хустці та квітах на шляпі натурника. Показове застосування майстром відкритих чистих кольорів контрастує з оливково-коричнюватим тлом та одягом натурника. На хлопці чорний костюм і головний убір, біла сорочка додає урочистості образу та підсвічує обличчя. Складки сорочки трактовані зеленувато-сірими відтінками, що повторюються у моделюванні сорочки дівчини. У цьому творі А. Ерделі демонструє досконале володіння технікою в побудові об'єму та пластики форм, пропорцій, впевненість у колористичному рішенні.

Водночас художник звертався до жанрових портретів селян і гуцулів, де герої розміщені в композиції на тлі природи Карпат, такі живописні роботи виявляють тяжіння до ідей етноромантизму. У творах «Дівчина біля води» (1951), «Косар, який відпочиває» (1945), «Родина» (1946) експресія поступається місцем сюжету, описанню образу, оспівуванню пейзажного тла. Зображаючи деталі, А. Ерделі звертає увагу на щоденну діяльність героїв цих творів та поєднує її з оточуючим середовищем, що подане як фон. Такий оживлений краєвид розповідає про життя людей краю у спокої та гармонії з рідною землею. Кольорові акценти увиразнюють образи та додають позитивного настрою роботам. Через політичну цензуру та ставлення нової влади до художника, твори цього періоду важко виділяти як визначні в мистецькому шляху А. Ерделі та відносити до вершин творчості. Однак можна впевнено говорити про те, що митець зберіг майстерність.

Пейзаж був більш «безпечним» жанром для роботи з кольором, тож в ньому А. Ерделі міг поводити себе вільніше. «Тиха річка. Шелестово» (1947) – рідкісний твір цього періоду, в якому ми впізнаємо лірику картин 1930-х років, відчуваємо плавучість переходів у музичному русі кольорів, світлоносність, гру барв у планах та відзеркалення у водній гладі. Необхідно відмітити, що моделюючи зелень кущів та дерев, А. Ерделі використовував вже більш дрібні площини кольорів і глибше опрацьовував об'єм та перспективу. До подібного трактування натури він звертався в

картині «Скелястий берег» (1940-ві роки). Вони ще продовжують відображати суть естетичних ідеалів автора та дають простір для роздумів.

В кінці 1940-х років у краєвидах майстра наростала описовість, *«не віртуозність реалістично зображеного середовища захоплювала митця, а передача власного, вистражданого ним світу»* (Розгромити охвістя, 1949). Можна погодитися з думкою В. Павлова, який писав, що в 1940-х роках ставлення до натури у митця змінилося, воно наче холодне та відчужене. З'являється відчуття, що навіть майстерність не дає йому бувалої радості (Павлов, 1972: 9). Він намагався бути неупередженим та від щирого серця знаходити художню форму в самих простих та повсякденних мотивах. Ясну художню форму спостерігаємо у творах: «Село біля річки» (кін. 1940-х років), «Село Ужок» (поч. 1950-х років), «У дворі» (1950), «Вид на Ужгород» (1950), «Краєвид з мостом» (1940-ві роки), «Осінь в горах» (1940-ві роки) та інших. В цих роботах відчувається, що майстра все менше тягне до неочікуваних ефектів, оригінальних декоративних рішень, зухвалих колористичних поєднань і незвичайних станів природи. Все частіше він почав звертатися до зображення осіннього та зимового пейзажу.

А. Ерделі прагнув бути нейтральним в плані ідеології і в 1950-х роках дійшов до того напрямку живопису, а якому працювали Й. Бокшай та його учні. Ці стилістичні зміни потягли за собою втрату найбільших живописних досягнень художника. На зміну неупередженій радості життя і любові до світу прийшов художній опис природи такої, якою людина її бачить щодня. Зображення ставало більш реалістичним, це бачимо по роботах: «Набережна» (1948), «Туриця» (1950), «Хата в селі Ставне» (1951), «Зимовий пейзаж» (1951), «Пейзаж з річкою» (1947), «Санаторій «Синяк» (1952), «Санаторій «Синяк» (1950-ті роки), «Ставна» (1954) тощо. З живопису А. Ерделі пішла та сама широка манери письма, оригінальні зіставлення і контрасти великих кольорових площин. Навпаки, зі збільшеною деталізацією його письмо подрібнішало, він все більше застосовував невеликий форматворчий мазок, що краще передає дійсність. Однак, висока внутрішня культура талановитого майстра не змогла загубити його індивідуальність у новому посередньому офіційному методі мистецтва.

В останні роки життя художник, часто проводив час у санаторії «Синяк» в с. Синяк Мукачівського району (Небесник, 2015: 17). Під час перебування там він написав кілька робіт, в

яких зображена його будівля. Ці два твори можна віднести до одних з найкращих пейзажів пізнього періоду, адже в них митцю вдалося поєднати його прагнення до органічного синтезу свого почерку з методикою соціалістичного реалізму. В результаті цього з'явилася нова тверда манера, в якій ліризм, схвильованість, загострене відчуття неповторної краси й своєрідності заспокоїлися і перелаштувалися під нові задачі.

В 1952–1955 роках він часто звертався до епічного пейзажу великого формату, в якому оспівував Карпати. В роботах «Осінь в Карпатах» (1954), «Ставна», «Пейзаж з копицею» (1954), «В передгір'ї Карпат» (1954) митець бажав зафіксувати не лише декоративну гру барв або узагальнених форм, а передати образ свого рідного краю в усій його конкретності та матеріальності. Якщо порівняти ці пейзажі з краєвидами 1930-х років, то стає очевидним, що пізні роботи А. Ерделі створював не за один підхід, тоді як в більш ранній творчості він був здатен емоційно викласти на одному подиху. В той же час змінився розмір мазків та їхній напрямок, на місце експресивного методу прийшла методична та акуратна робота. Також необхідно відмітити, що в живописі з'явилося більше графічності та конкретизації. Палітра лишилася яскравою, але з простішими співвідношеннями, трактування природи тяжіло до більшої об'єктивності.

Пейзажі останніх років життя А. Ерделі не рівноцінні за якістю виконання. У ряді робіт живописець повторював мотиви, композиційні схеми, прийоми ранніх своїх творів. Ці нові полотна виникали майже механічно, не чіпаючи ні розуму, ні почуттів. Звичайно, поруч із цим бували й сильні та енергійні картини, але все частіше з'являлися слабкіші та малоцікаві за художнім рішенням (Павлов, 1972: 9). В одних він тяжів до монументальності та об'єктивності, в інших навпаки – до камерності і гіперболізації. До останніх відносяться роботи: «Пейзаж. Садиба художника» (1948), «В саду А. Коцки» (1953), «Куточок двору» (1952), «В саду художника» (1955), які говорять про те, що коли А. Ерделі мав змогу затишно усамітнитися, він згадував попередні мистецькі часи та залишав згадку про них композиціями яскравих кольорових акордів. У цих творах він повертався до того себе, яким він був після повернення з Франції – енергійним та перспективним. Вони наближені до жанру натюрморту, спілкування з яким в А. Ерделі було набагато інтимніше, ніж з пейзажем або портретом.

В натюрморті майстер залишався на самоті зі своїми думками і речами, можливо, саме через

це роботи у цьому жанрі значно експресивніші, ніж в інших творах того ж періоду (Приймич, 2007: 16). Більшість натюрмортів А. Ерделі життєрадісні та оптимістичні. У творах другої половини 1940-х років колір звучить дзвінко та голосно. Доречно згадати «Натюрморт із червоною чашкою та дзвониками» (1946), в якому полотню умовно поділене навпіл занавіскою з вікна і яскраві барви з правої частини композиції ведуть діалог з кольорами, що зліва. Сині квіти різко контрастують з червоною чашкою та барбарисом, їх поєднує жовтий колір сонячного світла, що просочується крізь фіранку та відбивається на поверхні металевої таці. Первинна тріада основних кольорів доповнена вторинними зеленим, фіолетовим та помаранчевим кольорами, що створює динамічну гру плям. Варто відмітити, що мотив з металевою тацею пройшов через всю творчість художника до останніх робіт.

В пізньому періоді продовжилася розробка композицій з флоксами. «Флокси» (1947), «Натюрморт» (Кін. 1940-х років), «Натюрморт» (1947), «Натюрморт» (1950), «Флокси зі скульптурою Родена «Поцілунок» (Поч. 1950-х років) – ці твори об'єднані тяжінням майстра до гіперболізації та різким зіставленням яскраво-рожевого та блакитного відтінків, що у своєму протистоянні утворюють потужну енергію. Майже для кожної з цих композицій можна знайти аналоги в попередніх періодах творчості («Флокси» 1943, «Натюрморт з пляшкою та фруктами на таці» 1930-ті роки, «Натюрморт із яблуками» 1939, «Натюрморт з сигарою» кін. 1920-х роки та інші), що говорить про сталий погляд на жанр. Серед натюрмортів 1945–1955 років різко виділяються «Флокси зі скульптурою Родена «Поцілунок», такого поєднання форм до цього в творчості А. Ерделі не було. Художник намагався відшукати нове оригінальне рішення, однак цей експеримент вийшов невдалим, скульптура не увійшла в композицію органічно, через це твір виглядає надуманим, поверхневим і незрозумілим.

Серед більш драматичних творів варто згадати «Натюрморт з шипшиною» (Кін. 1940-х років). В кожному мазку відтворена форма, колір та специфічна матеріальність. Декоративна організація полотна поєдналася з реалістичною достовірністю, об'єктивністю та загостреною емоційністю. Головним засобом виразності виступив колір, яким майстер влучно розставив акценти. Колорит побудований на різних контрастах темного тла у лівій стороні картини та світлого у правій. Майже чорна драперія, в свою чергу, контрастує по відношенню до яскравих червоних плям

у зображенні тла, ягід барбарису, декорі вази та смужках на рушнику. Червоні елементи контрастують до синьої вази та жовтуватого краю рушника. Разом вони утворюють контраст основних кольорів, що підсилюють один одного, навколо основної групи об'єктів чергуються світлі та темні плями, що задають певний рух та схвилювану емоційність. Виразності додає відображення вазочки з гілками барбарису на таці – ще один з лейтмотивів творчості впродовж творчого шляху А. Ерделі.

Натюрморти останніх років життя А. Ерделі відрізняються ще більшою матеріальністю та реалістичністю, порівняно з попередніми. В полотнах «Натюрморт» (1952) та «Весняний натюрморт» (1953) майстер скульпольозно працював з об'ємом та світло-тіньовим моделюванням, досяг найбільшої деталізації та стану завершеності твору. В картинах «Натюрморт з яблуками, квітами і дзеркалом» (1950), «Натюрморт з квітами і статуєткою» (1950-ті роки) та «Натюрморт. Польові квіти» (1954) з'явилися особливості, непритаманні раніше живопису художника – насиченість повітрям, світлоносність і легкість. Це все ті ж

побутові предмети та квіти, що оточують людину в повсякденному житті, однак очима художника вони вражають своєю шляхетністю та вишуканою красою форм і відтінків.

Продовж 1945–1955 років про творчість Ерделі не було написано жодної фахової статті або хоча б позитивного відгуку без звинувачень за «буржуазний» період (Гаврош, 2018). При Радянському Союзі А. Ерделі не отримав прижиттєвих нагород.

Висновки. Мистецтвознавчий аналіз пізнього періоду творчості А. Ерделі в 1945–1955 роках виявив формування нового методу, що базується на поєднанні декоративного експресивного реалізму попередніх років з вимогами соціалістичного реалізму. Це призвело до наростаючої описовості, що проявлялася в деталізації та більшій речовинності та матеріальності форм в усіх жанрах, в яких майстер творив. Виявлено, що найреалістичнішим жанром залишився портрет. В пейзажі та натюрморті митець міг дозволити собі більше, однак його все менше тягнуло до експериментів, він намагався проти волі підлаштуватися під нову ідеологію, тому повторював вдалі мотиви та композиційні схеми попередніх років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адальберт Ерделі : Альбом / авт. вступ. ст. В. Павлов. Київ : Мистецтво, 1972. 57 с.
2. Гаврош О. Таємниця Ерделі. Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2018. 256 с.
3. Ерделі А. Галерея портретів підкарпатських художників. *ІМЕН: літературні твори, щоденники, думки* / уклад.: І. Небесник, М. Сирохман. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 346–372.
4. Небесник І. Адальберт Ерделі та питання мистецтвознавства на Закарпатті в галузі образотворчого мистецтва. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Ужгород, 2009. С. 7–17.
5. Небесник І. Останні роки життя і творчості Адальберта Ерделі. *Науковий вісник Закарпатського художнього інституту*. 2015. № 7. С. 16–18.
6. Небесник І. Світло далекої зірки. *ІМЕН: літературні твори, щоденники, думки* / уклад.: І. Небесник, М. Сирохман Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 5–36.
7. Приймич М. Простір живопису Адальберта Ерделі. *Адальберт Ерделі* / упоряд. А. Ковач. Ужгород, 2007. С. 7–16.
8. Розгромити охвістя космополітів на Закарпатті. *Закарпатська правда*. 1949. 23 берез.

REFERENCES

1. Adalbert Erdelyi. *Album*. (1972) / auth. Pavlov V. P. Kyiv : Mystetsvo. 57 p. [in Ukrainian].
2. Havrosh O. (2018) *Taiemnytsia Erdelyi* [The secret of Erdelyi]. Ternopil : Navch. kn. – Bohdan. 256 p. [in Ukrainian].
3. Erdelyi A. (2012) *Halereia portretiv pidkarpatskykh khudozhnykiv* [Gallery of portraits of Subcarpathian artists]. *IMEN: literaturni tvory, shchodennyky, dumky* – IMEN : literary works, diaries, minds / uklad.: I. Nebesnyk, M. Syrokhman. Uzhhorod. P. 346–372. [in Ukrainian].
4. Nebesnyk I. (2009) *Adalbert Erdelyi ta pytannia mystetstvoznnavstva na Zakarpatti v haluzi obrazotvorchoho mystetstva* [Adalbert Erdelyi and the issue of art history in Transcarpathia in the field of fine arts]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*. Uzhhorod. P. 7–17. [in Ukrainian].
5. Nebesnyk I. (2015) *Ostanni roky zhyttia i tvorchosti Adalberta Erdelyi* [The last years of Adalbert Erdelyi's life and work]. *Naukovyi visnyk Zakarpatskoho khudozhnoho instytutu – Scientific Bulletin of the Transcarpathian Art Institute*. № 7. P. 16–18. [in Ukrainian].
6. Nebesnyk I. (2012) *Svitlo dalekoi zirky* [The light of a distant star]. *IMEN: literaturni tvory, shchodennyky, dumky* – IMEN : literary works, diaries, minds : Vstupna st. / uklad.: I. Nebesnyk, M. Syrokhman. Uzhhorod. P. 5–36. [in Ukrainian].
7. Pryimych M. (2007) *Prostir zhyvopysu Adalberta Erdelyi* [The painting space of Adalbert Erdelyi. Adalbert Erdelyi]. *Adalbert Erdelyi / uporiad. A. Kovach*. Uzhhorod. P. 7–16. [in Ukrainian].
8. *Rozghromyty okhivistia kosmopolitiv na Zakarpatti* (1949) [Crush the rumors of cosmopolitans in Transcarpathia]. *Zakarpatska Pravda – Transcarpathian truth*. 23 berez. [in Ukrainian].

УДК 725.94:005.934.4]001.53(477+14-15+520)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-16>

Андрій ЛЕВИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-7957-5581
аспірант кафедри теорії дизайну
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *office@pnu.edu.ua*

РЕСТАВРАЦІЯ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: ПОРІВНЯННЯ ПІДХОДІВ УКРАЇНИ, КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЯПОНІЇ

Стаття зосереджена на проблемі реставрації пам'яток архітектури крізь призму співставлення підходів у цій галузі різних країн. Для співставлення обрано країни як територіально близькі, так і континентально віддалені, щоб дослідити взаємовплив підходів різних країн та відображення рис власної культури у підходах до реставрації. У статті висвітлено зміст поняття термінів, зокрема «реставрація», «консервація», «автентичність», «збереження», а також проводиться їх аналіз у зіставному аспекті в Україні, країнах Західної Європи, Японії. Здійснено аналіз низки публікацій українських, західноєвропейських та японських науковців, що дало можливість виявити відмінності у використанні ідентичних термінів в Україні і країнах Західної Європи, та відсутність у використанні окремих термінів у Японії. У статті проаналізовано підходи до реставрації, виявлено спільні та відмінні методи збереження оригінальної матерії та відмінності у сенсі реставраційної діяльності. За основу такого аналізу взято огляд наукових статей і робіт українських та європейських фахівців і дослідників реставрації/консервації творів мистецтва, архітектури. Це дало можливість виявити вплив європейських мистецьких студій на українські через свою територіальну близькість та культурну спорідненість. Особливий акцент зроблено на підхід до збереження національними фахівцями архітектурних пам'яток Японії, що підкреслило її індивідуальність, а також беззаперечний вплив власної культури та філософії на формування концепції збереження пам'яток. Увагу зосереджено на дотриманні автентичності при реставрації, що є предметом для дискусії та філософських роздумів. Зокрема, виділено погляди фахівців на збереження автентичної матерії пам'ятки, як цілісного об'єкту історії, та погляди на збереження нематеріальної складової пам'ятки, а саме навиків традиційного ремесла і техніки. Проаналізовано норми міжнародних документів, які регулюють питання збереження об'єктів світової культурної спадщини та дотримання автентичності при їх реставрації. На завершення окреслено фактори, які чинять вплив на становлення та формування підходів до реставрації.

Ключові слова: реставрація, консервація, збереження, автентичність, історична достовірність, архітектурна пам'ятка, культурна спадщина.

Andrii LEVYTSKYI,
orcid.org/0000-0002-7957-5581
Graduate student at the Department of Design Theory
Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanyk
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *office@pnu.edu.ua*

RESTORATION OF ARCHITECTURAL MONUMENTS: COMPARISON OF THE APPROACHES OF UKRAINE, WESTERN EUROPEAN COUNTRIES AND JAPAN

The article is focused on the problem of restoration of architectural monuments through the prism of comparison of approaches of different countries in this field. For comparison, the countries both territorially close and continentally distant were chosen in order to investigate the mutual influence of the ir approaches and the reflection of the features of their own culture in the approaches to restoration. The meaning of the terms, in particular "restoration", "conservation", "authenticity", "preservation" is studied in the article. The difference in understanding of these comparative aspect in terms in different countries such as Ukraine, Western European countries, and Japan are figured out. An analysis of a number of publications by Ukrainian, Western European and Japanese scientists was carried out, which made it possible to identify differences in the use of identical terms in Ukraine and Western European countries, and the absence of the use of certain terms in Japan. The article author analyzes approaches to restoration, reveals common and different methods of preservation of original material and differences in restoration activity. The analysis is based on a review of scientific articles and works of the Ukrainian and European experts and researchers of restoration/conservation of works of art and architecture. This approach provides to possibility reveal the influence of European art studios on Ukrainian ones due to their territorial proximity and cultural affinity. Special emphasis is given to preservation of architectural monuments in Japan by national specialists, who emphasize its individuality, as well as the undeniable influence of its own culture and philosophy on the formation of the concept of preservation of monuments. Attention is focused on maintaining authenticity during restoration, which is a subject for discussion and philosophical reflection. In particular,

the perspectives of specialists on the preservation of the authentic material of the monument, as a complete object of history, and the perspectives on the preservation of the immaterial component of the monument, namely the skills of traditional crafts and techniques, are highlighted. The norms of international documents, which regulate the preservation of objects of world cultural heritage and compliance with authenticity during their restoration, have been analyzed. In conclusion, the factors influencing the formation of approaches to restoration are outlined.

Key words: restoration, conservation, preservation, authenticity, historical authenticity, architectural monument, cultural heritage.

Постановка проблеми. Архітектура є монументальним відображенням сприйняття суспільства власної культурної спадщини. Дбайливо збережене історичне середовище формує уявлення про відношення суспільства до доказів свого давнього існування та його походження, відображається ставлення до джерел творчості його зодчих. Натомість при відсутності історичного кластеру (нашарування) та наявності перебудованого архітектурного середовища задається вектор формування такої ідеології, при якій відчуття комфорту переважає над історичною достовірністю/автентичністю. У цьому випадку історична достовірність/автентичність відходить на другий план, на першому ж залишається тільки естетика й практичність.

Реставрація архітектурних об'єктів, як наукова діяльність, завданням якої є зберегти та відновити оригінальність будівель, не має давньої історії. Не дивлячись на те, що реставраційною діяльністю впевнено займаються вже понад два століття, усе ж в Україні й світі продовжувала існувати тенденція використання будівель з історією понад сто років, наповнюючи їх сучасними інженерними системами без надання належного значення збереженню автентики матеріалів і декору.

Реставрація є виключно діяльністю людини, тому вплив культури суспільства певного народу чи, зокрема, його індивідуумів є беззаперечним. Нині, при аналізі відновлених архітектурних пам'яток, ми можемо отримати матеріал для порівняння підходів до реставраційної діяльності фахівців-реставраторів із країн різних континентів.

Аналіз досліджень. Чимало наукових праць присвячено дослідженню питань реставраційної діяльності. З українських науковців дослідженням питань збереження об'єктів культурної спадщини займалися, зокрема: Наталія Ревенок (наукова реставрація у системі вищої освіти та етичні проблеми реставраційної діяльності), Тетяна Тимченко (термінологічні варіації реставраційної діяльності та принципи освіти реставраторів-консерваторів), Леонід Прибега (формування архітектурно-реставраційної методики в Україні), Ірина Руднева, Іванна Глонь, Тамара Грабовська, Катерина Пузіна (збереження архітектур-

ної спадщини шляхом реконструкції історичних будівель). Дослідження європейських науковців теми реставрації/консервації та філософської основи цієї діяльності теж було взято до уваги. З них, зокрема науковці: Lisa Giombini (твори мистецтва та їх збереження), діалог між архітектором-реставратором Nigel Walter та філософом (аналітиком-естетиком) Peter Lamarque (застосування наративу для збереження історичних будівель), Giovanni Carbonara (італійська реставрація та перспективи реставраційної діяльності в сучасному суспільстві), Тапуа L. Park (процес збереження історичної дерев'яної архітектури в Японії), Knut Einar LARSEN (принципи та практики збереження історичних будівель в Японії в міжнародній перспективі), Masaru Sekino (методи збереження та реставрації дерев'яних пам'яток у Японії), Olimpia Niglio (порівняння архітектурної реставрації Японії та Італії).

Мета статті – порівняння підходів до збереження, ступеню дотримання автентичності у реставрації архітектурних пам'яток фахівцями-реставраторами різних країн (зокрема, України, країн Західної Європи та Японії), а також визначення впливу менталітету та філософії цих країн на підходи до реставрації. Вибір країн для дослідження не є випадковим. По-перше, він зумовлений близькістю України з країнами Західної Європи – як за географічним розташуванням, так і за історико-культурними зв'язками. По-друге, віддаленість Японії від континентальної Європи зумовлює наявність у першій особливостей власної філософії та вкладання свого сенсу в збереження пам'яток архітектури.

Виклад основного матеріалу. Сучасне покоління отримало в спадок те, що нині називають культурно-історичними цінностями. Разом із цим матеріальним світом успадковано й видиму та приховану сутність, що була закладена їхнім творцем у структурі, матеріалі, пластиці. Ця сутність – з одного боку, це певний символізм у творі, притаманний відповідній часовій епосі та культурі, а з іншого – це утилітарна функція, тобто практичне застосування твору. Створюючи певну річ (у цьому дослідженні це будівля) автор урахував сучасні йому потреби й умови життя, не зазираючи далеко в майбутнє. Ми, як спадкоємці тво-

рів мистецтва, можемо підкоритися теплим течіям і продовжувати вести спосіб існування, де гору братиме потреба сьогодення та ринковий попит. А можемо зазирнути далі горизонту й помірковувати – а що ми залишаємо наступним поколінням? Тобто від нас залишаються матеріальні цінності (надбання культури) чи, можливо, позбавляємо своїх нащадків чогось вартісного?

Досліджуючи діяльність з відновлення творів архітектури, варто проаналізувати значення терміну у термінології різних країн, оскільки термін «реставрація» використовується для окреслення дій і методів, а поняття «автентичність» викликає дискусію довкола реставрованого об'єкту. Окрім того, у різних країнах однокореневі терміни можуть використовуватися по-різному, застосовуватися до неоднотипної за характером діяльності, а спільний корінь терміну може створювати непорозуміння між фахівцями різних галузей.

В українській науковій літературі для позначення заходів по збереженню творів мистецтва та архітектури здебільшого використовують термін «реставрація», і лише для позначення заходів, скерованих на зупинення процесу руйнування пам'ятки й захист її від зовнішніх впливів, забезпечуючи цим певний режим зберігання, використовують термін «консервація». Наталія Ревенок дає визначення, що саме вважається реставрацією: «Комплекс заходів, скерованих на запобігання подальших руйнувань пам'яток та досягнення оптимальних умов їхнього тривалого зберігання, забезпечення можливостей подальшого відкриття нових, раніше невідомих властивостей збережених творів» (Ревенок, 2021: 95).

При дослідженні термінологічних варіацій реставраційної діяльності, Тетяна Тимченко висловлює думку, що в міжнародній спільноті науковців для означення такої сфери діяльності рівноправно існують два терміни – «реставрація» та «консервація», а також, як компромісний термін, «консервація-реставрація», який більше використовується в офіційних міжнародних документах (Тимченко, 2021: 526). Т. Тимченко тлумачить термін «консервація», який узагальнюючи можна трактувати як діяльність, що забезпечує умови зберігання та уповільнює процеси руйнації з метою продовження терміну існування пам'яток і зниження кількості реставраційних втручань. Окрім того, Т. Тимченко наводить також інше тлумачення терміну «реставрація», а саме, як завершального й необов'язкового етапу втручання, пов'язаного з унесенням доповнень, які не є необхідними з погляду збереженості твору, а лише добавляють естетичної цілісності (Тимченко, 2021: 527).

При дослідженні теоретичних основ реставрації об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини, Леонід Прибега дає визначення, що є пам'ятками архітектурної спадщини: «об'єкти, автентична архітектурна форма чи матеріальна субстанція яких засвідчує архітектурно-будівельну діяльність людини в минулому, і в поєднанні з історично успадкованим довкіллям становить історичну, наукову, мистецьку чи іншу культурну цінність» (Прибега, 2015: 145).

У європейській практиці стосовно збереження пам'яток мистецтва ширше застосування має термін «консервація», аніж «реставрація». При дослідженні філософської суті реставрації творів мистецтва минулого Ліза Джомбіні (Lisa Giombini) звертає увагу на близькість за значенням термінів «консервація» і «реставрація», зокрема вказуючи на відмінності в сенсі цих понять у різних країнах. Слова «restauro» італійською, «restauración» іспанською та «restauration» французькою мають широке значення. Воно охоплює більшу частину того, що означає лише термін консервація англійською мовою (хоча *conservazione*, *conservation* і *conservación* усе частіше використовуються в італійській, французькій та іспанській). В англійських країнах термін «реставрація», якщо він взагалі використовується, зазвичай застосовується в обмеженому сенсі, позначаючи втручання, спрямоване на інтеграцію втрат у витвір мистецтва чи на відтворення стилю певного періоду (Giombini, 2019: 9). Опираючись на резолюцію, прийняту Міжнародною радою музеїв, Комітетом з охорони природи (ICOM-CC) після 15-ї трирічної конференції, яка відбулася у вересні 2008 року в Делі, Ліза Джомбіні дає визначення цим двом термінам. Отож, консервація визначається як: усі заходи та дії, спрямовані на охорону матеріальної культурної спадщини, одночасно забезпечуючи її доступність для теперішнього та майбутніх поколінь. Реставрація, у свою чергу, стосується всіх дій, безпосередньо застосованих до єдиного й стійкого предмету, спрямованих на полегшення його оцінки, розуміння та використання. Ці дії виконуються лише тоді, коли предмет втратив частину своєї значущості чи функції через минулі зміни або погіршення. Вони засновані на повазі до оригінального матеріалу. Найчастіше такі дії змінюють зовнішній вигляд предмету (Giombini, 2019: 10).

У дискусії стосовно природи та ролі наративу в реставрації та консервації Найджел Уолтер (Nigel Walter) виділяє три терміни важливості для збереження історичних будівель: реставрація, збереження, консервація. При цьому дослідник зазна-

чає, що реставрація є емоційним терміном, який у дев'ятнадцятому столітті використовувався для опису гіпотетного переосмислення старих будівель в історичній ідіомі. Реакцією на це є збереження, спрямоване на те, щоб зберегти будівлю в її поточному стані з мінімальним втручанням. Консервація посідає середню позицію між цими двома термінами, і в сучасному застосуванні її часто визначають як управління змінами (Lamarque, Walter, 2019: 5).

При дослідженні природи реставрації Джованні Карбонара (Giovanni Carbonara) визначає її, як будь-яке втручання, спрямоване на збереження та передачу в майбутнє творів, що мають історичне, художнє та екологічне значення, роблячи їх легшими до розуміння, не стираючи сліди плину часу (Carbonara, 2012: 4). Разом із тим Дж. Карбонара застосовує ще одне поняття, споріднене з реставрацією, а саме – «збереження» (preservation), і вдається до пояснення кожного з них: «реставрація» (restoration), означає, перш за все, безпосередню роботу над твором і навіть зміну твору, завжди під суворим техніко-науковим та історико-критичним контролем; «збереження» (preservation) означає запобігання та захист, які мають бути реалізовані лише для того, щоб запобігти пізнішій реставрації, яка все одно буде травматичною подією для будь-якої пам'ятки (Carbonara, 2012: 4).

Використовуючи метод «від загального до конкретного» (дедуктивний метод) при дослідженні терміну «реставрація» Дж. Карбонара відкидає ті споріднені поняття, які хоч і мають спрямованість на відновлення втраченого у творі та є близькими з ним за етимологією, але за своєю суттю все ж не є реставрацією. Так, «реабілітація», «зцілення» конструкції, функціональний «ремонт» частини, «повторне винайдення» чи «переробка» всього або частини твору (операція, яка виходить «за рамки реставрації») не є реставрацією. Це операції, які впливають на пам'ятку і трансформують її, часто оновлюючи й повністю перепроєктовуючи, або зводячи пам'ятку до простого фону, свого роду простої цитати античності, різко сучасного архітектурного чи міського вираження. Це вже не реставрація, оскільки від стародавньої матерії майже нічого не залишилося, а її «цінності» зневажено; це просто зведено до проблиску іншої, нової вправи у дизайні (Carbonara, 2012: 5).

Як бачимо, використання термінів «реставрація» і «консервація» українськими та західноєвропейськими фахівцями в діяльності зі збереження є схожим. Спільним для всіх є розуміння того, що реставрація застосовується при втраті пам'яткою

частини своєї значимості або функції та передбачає неминуче втручання в її матеріальну структуру, а метою є зупинення природнього процесу руйнації, збереження автентичної форми та матеріальної субстанції пам'ятки з подальшим її вивченням для виявлення прихованих властивостей. Різниця полягає лише у використанні західноєвропейськими науковцями терміну «консервація» через його більш ширший зміст, а також, ймовірно, таким чином намагаючись закласти у свідомості різницю між консерваційними заходами (спрямованими на збереження теперішнього стану та забезпечення доступності пам'ятки для дослідження в майбутньому) та реставраційними (більш травматичними для пам'ятки, що вносять зміни й доповнення у її матерію).

Для Японії реставрація є особливою ремісничою діяльністю, яка є методом збереження не тільки матеріальних пам'яток минулого, а ще й збереженням і відтворенням традиційних технік будівництва та ремесла. Інтеграція Японії в міжнародну спільноту збереження культурної спадщини відбулася порівняно нещодавно. Уряд Японії 1975 року запровадив правову охорону традиційних технік прийнявши нову главу до закону, який передбачає «Захист традиційних методів збереження культурних цінностей» (Park, 2019: 90). Далі, 1980 року, створили Японський національний комітет ICOMOS (Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць); потім, ратифікація урядом Японії Конвенції про охорону світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, у 1992 році; і вже 1994 року Японія організовує Конференцію з питань автентичності в одній із своїх давніх столиць – місті Нара, результатом якої є прийнята Конвенція про всесвітню спадщину (Larsen, 1996: 61). Зважаючи на специфіку підходу до збереження архітектури через характерний для Японії матеріал структури пам'яток (в основному дерево) та особливість її культури, підхід японських фахівців до реставрації може видатися протилежним або навіть чужим для багатьох європейських науковців. Починаючи з IX століття традиційним японським методом збереження та продовження терміну використання архітектурної споруди з дерева є метод повного розбирання та нового збирання. Хоча у країнах чи регіонах, яким притаманне спорудження дерев'яних будівель, як-от у Китаї, Англії чи країнах Скандинавії, традиції демонтажу-ремонту не існує (Larsen, 1996: 63). Такий підхід, який передбачає розбирання і нове збирання будівлі, допомагає зберегти не тільки саму споруду, а й традиційне ремесло будівництва та передати ці навички

наступному поколінню. Для цього, як зазначає Таня Парк (Tanya L. Park), уряд Японії запровадив правову охорону традиційних технік, закріплюючи їх за окремими особами чи групами осіб, які володіють такими знаннями, та періодично називаючи такі унікальні знання «Живими скарбами» (Park, 2019: 90).

Архітектурна спадщина Японії представлена в основному з дерева, що суттєво впливає на підхід до збереження та реставрацію історичних будівель. Досвід європейських фахівців здебільшого базується на роботі з кам'яними чи цегляними будівлями, тому японський підхід до збереження сприймається дещо суперечливо. Загалом, Масару Секіно (Masaru Sekino), досліджуючи збереження та реставрацію архітектурних пам'яток у Японії, описує чотири методи, які використовуються для збереження дерев'яних будівель: 1) розбирання та повторне збирання; 2) зведення укриття; 3) періодична реконструкція за оригінальним проектом; 4) побудова масштабної моделі (Sekino, 1972: 207). Один із них, а саме метод розбирання та повторного збирання будівлі, викликає несприйняття західноєвропейськими фахівцями через імовірність, на їхню думку, втрати пам'яткою автентичності. Деревина (основний структурний матеріал більшості архітектурних пам'яток Японії) піддається впливу природних процесів таких як комахи, що живляться деревиною, та гниття деревини. Суть першого методу зводиться до того, що з метою продовження терміну існування та експлуатації пам'ятки, її повністю розбирають (від даху до основи), аналізують стан елементів, за потреби замінюючи непридатні й пошкоджені частини, і знову збирають. Усе це відбувається з документуванням процесу та детальною фотофіксацією. Важливим при заміні матеріалу є дотримання принципу застосування аналогічної деревини тій, що зазнала пошкодження. Таким чином, пам'ятка, яка була зведена декілька століть тому, продовжує своє існування протягом наступних років.

При дослідженні принципів і практики збереження історичних будівель в Японії Кнут Ейнар Ларсен (Knut Einar Larsen) наводить приклад реконструкції будівель храму Ісе, зазначаючи про помилкове тлумачення західними фахівцями циклу реконструкції «раз на 20 років» (англ. *vicennial cycle*, від лат. *vicennium* – період двадцяти років) храму Ісе як японського підходу до реставрації. Такий «цикл є і не може бути інтерпретований інакше, ніж як релігійна подія», зазначає автор (Larsen, 1996: 62).

Олімпія Нігліо (Olimpia Niglio) саме досліджує відмінності у підходах до збереження архітектур-

них активів Японії та Італії. На думку дослідниці японська відмінність пояснюється двома аспектами: сприйняттям простору та концепцією неперсійності, якими пронизана вся культура Сходу. Простір в японській культурі розглядається не лише як фізична сутність, а й, що є більш важливим, з погляду його зв'язку з плином часу. Бауючись на концепції відчуття місця сприйняття простору, зокрема в храмі Ісе, змінюється від людини до людини та час від часу, щоразу, коли вони займають певне місце. Другий аспект стосується постійної зміни всього впродовж існування. До чого б ми не звернулися, усе є змінним, немає нічого постійного, наше матеріальне оточення неминуче змінюється та перебуває в безперервних метаморфозах (Niglio, 2011: 11).

Аналіз досліджень японського досвіду реставрації історичних будівель показує, що підходи до збереження та реставрації архітектурних пам'яток в Японії дещо відрізняються від західноєвропейських. Зокрема, це пов'язано з тим, що архітектурна спадщина Японії в основному є побудованою з дерева, а одним з основних методів збереження є розбирання та повторне збирання дерев'яних будівель, з заміною непридатних до використання частин. Давня українська архітектура, в переважній більшості це храмова, якій вдалося достояти до сьогодення, теж є дерев'яною. Однак у цьому регіоні не поширений такий метод реставрації, як розбирання та повторне збирання дерев'яної будівлі. Здебільшого традиційним є вибіркоче відновлення окремих елементів, які втратили свої конструктивні властивості.

Якщо порівнювати розуміння суті реставрації на двох різних континентах (у Європі та Японії), то в галузі збереження архітектурної спадщини європейські науковці сповідують принципи, розроблені для традиційних мистецьких реставраційних проектів, якими є: можливість ідентифікації, «мінімальний вплив» і його потенційна можливість повернення до попереднього стану, повага до автентичності та стародавньої «матерії», фізико-хімічна сумісність будь-якого доповнення (Carbonara, 2012: 4), найбільше турбуючись, вочевидь, про втрату унікальності матеріального твору, який неможливо відтворити (Carbonara, 2012: 3). Натомість японська філософія відновлення будівлі до її первісного стану виражає вдячність внеску оригінального майстра-теслі (Larsen, 1996: 63), підтримуючи діяльність майстрів, що володіють традиційним ремеслом, і зберігаючи, таким чином, культурні традиції. Так японці отримують подвійний результат: зберігають історичні споруди за допомогою традиційних методів, і

навпаки, традиційні методи зберігаються через виконання роботи зі збереження (Larsen, 1996: 63).

Стосовно терміну «автентичність», то використання його зустрічається як у науковій літературі, так і в повсякденному житті. Здебільшого цей термін стосується якісної характеристики пам'ятки, яка походить із минулого, вказуючи на відсутність втручання людини в її матеріальну структуру. Якщо говорити про повсякденне сприйняття автентичності, то першим що спадає на думку, це первісний стан матеріальної субстанції об'єкту дослідження. Однак, у реставраційній діяльності тлумачення цього терміну має ширший спектр, охоплюючи як матеріальну складову, так і історичний аспект, тобто зміни (нашарування) матеріальної структури внаслідок історичних подій чи обставин, в тому й діяльності, яка відбулась з метою продовження існування пам'ятки до моменту усвідомлення її цінності. Аналіз наукових досліджень та міжнародних документів засвідчує, що автентичність є тим критерієм, який визначає комплекс заходів по збереженню творів мистецтва та архітектурних пам'яток саме як реставраційну діяльність.

У дослідженнях українських науковців часто зазначається, що головною метою реставрації пам'ятки (у цьому випадку говоримо про пам'ятки архітектури та містобудування) є збереження історичної достовірності (автентичності) (Руднева та ін., 2021: 400). Ця ж умова прописана і в Законі «Про охорону культурної спадщини» у дефініції поняття «реставрація», згідно з яким вона розглядається сукупністю «науково обґрунтованих заходів щодо укріплення (консервації) фізичного стану, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів об'єктів культурної спадщини із забезпеченням збереження їхньої автентичності» (Закон №1805-III, 2000). Визначення поняття «автентичності» закріплене ще одним нормативним документом – ДБН А.2.2-14-2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування», у якому акцент зроблено на збереженні «його первісної матеріально-технічної структури, форми та вигляду» (ДБН А.2.2-14-2016, 2022: 2). З огляду на ці «дороговкази», збереження автентичності є тією першочерговою метою, якої повинні дотримуватись і прагнути усі консерватори/реставратори.

Аналізуючи сучасний стан наукової реставрації в Україні Н. Ревенок зазначає, що «сучасна консервація і реставрація предметів часто зводиться до забезпечення стабільності матеріалу, без засто-

сування заходів, що кардинально змінюють справжній вигляд предмету». Оригінальність пам'ятки можна зберегти лише невтручанням у природу предмету; доповнення ж втраченого повинно бути виконано з ідентичного матеріалу та відрізнитися текстурою від оригінального, а виконання проводити так, щоб нововведення можна було легко відділити від оригінального твору не завдаючи нового пошкодження (Ревенок, 2021: 95).

У ХХ столітті питання автентичності було основним для збереження, і, зокрема, панувало переконання, що автентичність історичних будівель полягає виключно у збереженні їх фізичної матерії (Lamarque, Walter, 2019: 17). Сьогодні підхід до розуміння і тлумачення автентичності пам'яток зазнав зміни, привертаючи більшу увагу до відновлення не лише матерії, а й їх функціональності (тобто використання в сучасних умовах), як способу продовження терміну їхнього існування. Подібно як філософська головоломка про корабель Тесея, який зберігає свою ідентичність навіть через поступову повну заміну фізичних частин (Lamarque, Walter, 2019: 17), триває дискусія про те, що робить матеріальну пам'ятку автентичною; чи є будівля тією самою, що й на початку створення після заміни її, нехай і непридатних для подальшого використання, частин.

У міжнародних документах, які стосуються збереження культурної спадщини, зокрема у Ризькій хартії про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини від 2000 року, автентичність наводиться як критерій ступеня вірогідності і точності збереження важливих ознак культурної спадщини (включаючи форму і проектне вирішення, матеріали і конструкції, функціональне призначення і використання, традиції і технології, розміщення і довкілля, дух, емоції та інші чинники) (Ризька хартія, 2000). Тобто збережена автентичність пам'ятки дає можливість ідентифікувати стилістичну приналежність, авторство, прослідкувати еволюцію розвитку матеріалів, інструментів, технік, виявити культурний обмін та ставлення певної культури до запозичень. Окрім того, у Нарському документі про автентичність 1994 року зазначається, що судження про автентичність пов'язане з різноманітністю джерел інформації (концепція та форма, матеріали та субстанція, використання та функція, традиція та майстерність, ситуація та місце розташування, дух та виразність, первісний стан та історичне становлення), а використання цих джерел надає можливість описати культурну спадщину в характерних вимірах у художній, технічній, історичній та соціальній площинах (Нарський документ, 1994).

Автентичність часто пов'язують з незмінністю (чи незайманістю) матеріялу. Ідеологізація неприпустимості використання сучасних матеріялів у реставрації віддаляє від суті проблем, пов'язаних з конструктивним існуванням самої пам'ятки та цілісності її матерії. З цього приводу Джованні Карбонара, досліджуючи поєднання історичних і техніко-наукових аспектів у реставрації, говорячи про використання сучасних матеріялів у реставрації, зазначає, що немає сенсу цензурувати чи забороняти матеріял, традиційний чи сучасний, адже результат здебільшого залежить від самого реставратора-професіонала, який взяв на себе відповідальність за перетворення пам'ятки в більш-менш хороший проект, і від наукового контролю над експериментальними застосуваннями (Carbonara, 2012: 5).

В Японії питання автентичності не має такого поширення під час збереження пам'яток архітектури як на заході. Говорячи про концепцію «автентичності», як центральний елемент Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 року, Кнут Ейнар Ларсен вказує на проблематичність застосування японськими фахівцями поняття автентичності, зазначаючи, що в японській мові немає еквівалентного терміну. Аналізуючи традиційну практику японських майстрів у галузі збереження зауважуємо, що їхній підхід до реставрації допускає процес внесення змін до структури історичної будівлі, підводячи цим самим її стан максимально наближеним до первісного. Для японських фахівців зі збереження, на думку дослідника, зміни, яких зазнала пам'ятка в продовж історії свого існування не є важливими порівняно з оригінальністю матеріялу і оригінальністю початкового вигляду, наданого його автором. Натомість за міжнародними стандартами збереження оцінка автентичності історичної будівлі не обмежує розгляд оригінальної форми та структури, а включає всі наступні зміни та доповнення, які самі по собі мають художню чи історичну цінність (Larsen, 1996: 62).

З порівняльної характеристики видно, що погляди на автентичність у вибраних для порівняння країнах різняться. Відмінностей між Україною та країнами Західної Європи фактично немає. Українські фахівці, так як і західноєвропейські, декларують дотримання збереження автентичності матерії, оригінальності форми і декорування, збереження авторського задуму. Але водночас Україна відрізняється кінцевим результатом реставраційної діяльності пам'яток архітектури, що часто викликає обурення громадськості стосовно порушення автентичності фасаду архі-

тектурної пам'ятки та занепокоєння про ймовірну втрату пам'ятки взагалі.

Основним акцентом стосовно дотримання автентичності у збереженні архітектурних пам'яток в Японії, поряд зі збереженням оригінальності структурного матеріялу, є відновлення та збереження традиційних технік і ремесел. Термін придатності дерев'яної конструкції будівлі порівняно з цегляною чи кам'яною є досить короткотривалим в історичному аспекті існування архітектурних пам'яток (в середньому до 100 років). Така недовготривала конструктивна властивість деревини вимагає застосування більш радикальних заходів для забезпечення продовження існування будівлі. Тому в Японії до сьогодні застосовується практика повного розбирання і збирання дерев'яних храмів. Традиція періодичного ремонту та реконструкції будівель існує в Японії починаючи з дев'ятого століття. Саме так, стверджують японські експерти, філософія відновлення будівлі до її первісного стану виражає вдячність внеску оригінального майстратеслі (Larsen, 1996: 63).

Відмінність японської практика збереження від європейської криється власне у суті збереження пам'ятки та продовження її існування. Зокрема, заходи по збереженню пам'ятки здійснюються не для демонстрації її як взірця стилю чи майстерності майстрів минулої епохи, а в основному для продовження практики традиційного ремесла нинішніми поколіннями. Індивідуальність Японії проявляється через вибір нею підходів збереження та відновлення традиційних знань, які стосуються технік ремесла будівництва, поряд з важливістю оригінальності матеріяльної субстанції та автентичності декоративних елементів пам'ятки. Звичайно, японським законодавством передбачено забезпечення дотримання оригінальності матеріялів та автентичності деталей, але базовим для Японії все ж є захист і відновлення інструментів та технік ремісничої майстерності зведення будівель, які були залишені позаду пізнішим технологічним розвитком (Larsen, 1996: 63).

Висновки. Виконуючи наукову реставрацію архітектурних пам'яток, фахівці з різних країн не завжди спільні у своїх поглядах стосовно мети, поставленої на початку проекту. Порівнюючи погляди фахівців країн Західної Європи, України та Японії вдається побачити, що акцент представників європейського континенту зроблено на матеріяльність пам'ятки. Увагу зосереджено на збереженні оригінальності матерії та цілісності твору, зберігається недоторканим декорування і нашарування, що утворені впродовж історичного

шляху до сьогодення, вбачаючи в цьому архівний документ, який передається наступному поколінню для дослідження. Якщо говорити про реставрацію як неминуче втручання в матеріальну субстанцію пам'ятки, то європейське бачення прагне, окрім як відновлення практичної функції пам'ятки для подальшого її застосування та збереження цілісності, ще й забезпечити легше розуміння та сприйняття пам'ятки. Віддалена від континентальної Європи Японія вбачає суть збереження пам'ятки у продовженні існування її незмінної конструкції та форми, авторського декору, розглядаючи первісний стан, створений автором, як ідеальну мету реставрації, не зберігаючи історичних нашарувань та пізніших змін. Головним для японських фахівців є збереження техніки та ремесла, навиків майстерності будівництва й використання давніх ручних інструментів. Маючи давню традицію житлового та сакрального будівництва з дерева Україна є близькою в цьому до Японії, але через свою територіальну

близькість з країнами Західної Європи й соціально-політичні зв'язки з нею зазнала впливу, не виробивши власного комплексного підходу в реставраційній діяльності. Саме такий глобалізаційний вплив Європи, включно з колоніальним минулим, завадили зберегти українську ідентичність в архітектурі та підході до реставрації/консервації архітектури з дерева. Острівна країна Японія, позбавлена будь-яких впливів ззовні, розвинула та зберегла власний підхід по догляду за будівлями з дерева. Хоча в той же час близький за територією та релігією з Японією Китай, маючи теж традицію дерев'яного будівництва, такого підходу до збереження як періодичний ремонт з повним розбиранням та новим збиранням дерев'яної будівлі немає. Тож, територіальна близькість не є тим чинником, який формує підхід до збереження. Культурні особливості, філософія та індивідуальний самостійний розвиток нації є базовими чинниками формування власних традиційних підходів до реставрації пам'яток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ревенок Н. М. Наукова реставрація творів декоративно-ужиткового мистецтва в системі вищої художньої освіти. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*. 2021. Вип. 30. С. 92–106. <https://doi.org/10.33838/паома.30.2021.92-106>
2. Тимченко Т. Р. Термінологічні варіації як відображення парадигми реставраційної діяльності. *Грааль науки*. 2021. Вип. 1, С. 521–529. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.02.2021.110>
3. Прибега Л. В. Архітектурна спадщина України : пам'яткоохоронний аспект : монографія. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2015. 235 с.
4. Giombini L. Artworks and their Conservation. A (Tentative) Philosophical Introduction. *Aesthetica Edizioni*, 2019. № 110, Р. 1–75. (Preprint. Periodico quadrimestrale in collaborazione con la Società Italiana di Estetica. № 110, gennaio-aprile 2019)
5. Lamarque P., Walter N. The application of narrative to the conservation of historic buildings. *Estetika: The Central European Journal of Aesthetics*, LVI/XII, 2019, № 1, Р. 5–27.
6. Carbonara G. An Italian contribution to architectural restoration. *Frontiers of Architectural Research*, 2012, Vol. 1, Issue 1, Р. 2–9.
7. Park T. L. Architectural Historic Wooden Preservation in Japan: Documentation and the Dissemination of Knowledge. In 22nd IWC International Symposium Wooden Heritage Conservation: beyond disciplines. 1–2 October 2019. Bilbao: Bizkaia Aretoa, UPV/EHU, 2019. Р. 85–92.
8. Larsen K. E. Preservation of historic buildings in Japan: Principles and practices in an international perspective. In *Kyoto Conference On Japanese Studies 1994 March*. The Japan Foundation, 1996. Р. 61–65.
9. Sekino M. The preservation and restoration of wooden monuments in Japan. *Preserving and restoring monuments and historic buildings* / UNESCO. Paris, 1972. Р. 207–230.
10. Niglio O. Architectural Restoration: a comparison between Japan and Italy. *Twelve houses restored in Japan and Italy* / ed. Niglio O., Kuroda T. Rome, 2011, Р. 7–16.
11. Руднева І. М., Глонь І. В., Грабовська Т., Пузіна К. І. Збереження архітектурної спадщини України шляхом реконструкції історичних будівель як чинник розвитку ідентичності нації. *Містобудування та територіальне планування*. 2021. № 77. С. 398–409. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2021.77.398-409>.
12. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. №1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 14.12.2023).
13. Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування : ДБН А.2.2-14:2016 від 29 грудня 2016 р. №337. URL: https://e-construction.gov.ua/files/new_doc/3021988218087146997/2023-01-24/ab5ef925-9b5e-4ae7-8769-05973b612bd3.pdf (дата звернення: 14.12.2023).
14. Про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини : Ризька хартія від 24 жовтня 2000 р. / Науковий комітет Конференції в Ризі. №998_260. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_260#Text (дата звернення: 16.01.2024).
15. The Nara document on authenticity, 1994 / UNESCO. URL: https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2020-05/convern8_06_thenaradocu_ing.pdf (дата звернення: 16.01.2024).

REFERENCES

1. Revenok N. M. (2021) Naukova restavratsiia tvoriv dekoratyvno-uzhytkovoho mystetstva v systemi vyshchoi khudozhnoi osvity. [Scientific restoration of works of decorative and applied art in the system of higher art education] Zbirnyk naukovykh prats «Ukrainska akademiia mystetstva», – Collection of scientific works “Ukrainian Academy of Arts”, 30, 92–106. [in Ukrainian]
2. Tymchenko T. R. (2021) Terminolohichni variatsii yak vidobrazhennia paradyhmy restavratsiinoi diialnosti. [Terminological variations as a reflection of the paradigm of restoration activity] Hraal nauky, – The grail of science, 1, 521–529. [in Ukrainian]
3. Prybieha L. V. (2015) Arkhitekturna spadshchyna Ukrainy : pamiatkookhoronnyi aspekt : monohrafiia. [Architectural heritage of Ukraine: monument preservation aspect: monograph] Kyiv: Instytut kulturolohii NAM Ukrainy, – Institute of Cultural Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. 235 s. [in Ukrainian]
4. Giombini L. Artworks and their Conservation. A (Tentative) Philosophical Introduction. *Aesthetica Edizioni*, 2019. № 110, P. 1–75. (Preprint. Periodico quadrimestrale in collaborazione con la Società Italiana di Estetica. № 110, gennaio-aprile 2019).
5. Lamarque P., Walter N. The application of narrative to the conservation of historic buildings. *Estetika: The Central European Journal of Aesthetics*, LVI/XII, 2019, № 1, P. 5–27.
6. Carbonara G. An Italian contribution to architectural restoration. *Frontiers of Architectural Research*, 2012, Vol. 1, Issue 1, P. 2–9.
7. Park T. L. Architectural Historic Wooden Preservation in Japan: Documentation and the Dissemination of Knowledge. In 22nd IWC International Symposium Wooden Heritage Conservation: beyond disciplines. 1–2 October 2019. Bilbao: Bizkaia Aretoa, UPV/EHU, 2019. P. 85–92.
8. Larsen K. E. Preservation of historic buildings in Japan: Principles and practices in an international perspective. In *Kyoto Conference On Japanese Studies 1994 March*. The Japan Foundation, 1996. P. 61–65.
9. Sekino M. The preservation and restoration of wooden monuments in Japan. *Preserving and restoring monuments and historic buildings / UNESCO*. Paris, 1972. P. 207–230.
10. Niglio O. Architectural Restoration: a comparison between Japan and Italy. *Twelve houses restored in Japan and Italy / ed. Niglio O., Kuroda T.* Rome, 2011, P. 7–16.
11. Rudnieva I. M., Hlon I. V., Hrabovska T., Puzina K. I. (2021) Zberezhennia arkhitekturnoi spadshchyny Ukrainy shliakhom rekonstruktsii istorychnykh budivel yak chynnyk rozvytku identychnosti natsii. [Preservation of the architectural heritage of Ukraine through the reconstruction of historical buildings as a factor in the development of the nation's identity] *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia, – Urban planning and territorial planning*, 77, 398–409. [in Ukrainian]
12. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny : Zakon Ukrainy. [On the protection of cultural heritage: Law of Ukraine] №1805-III. [in Ukrainian]
13. Sklad ta zmyst naukovo-proektnoi dokumentatsii na restavratsiiu pamiatok arkhitektury ta mistobuduvannia : DBN A.2.2-14:2016. [Composition and content of scientific and project documentation for the restoration of architectural monuments and urban planning: DBN A.2.2-14:2016] №337. [in Ukrainian]
14. Pro avtentychnist ta istorychnu rekonstruktsiiu kulturnoi spadshchyny : Ryzka khartiia. [Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage] *Naukovyi komitet Konferentsii v Ryzi, – Scientific Committee*, №998_260. [in Ukrainian]
15. The Nara document on authenticity, 1994 / UNESCO.

Наталія ЛЕВКОВИЧ,
orcid.org/0000-0002-4440-204X
доктор мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри історії і теорії мистецтва
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) levkovychnat@gmail.com

ЄВРЕЙСЬКІ КЛАДОВИЩА СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ XVIII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ. ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ТА ТЕКСТ КУЛЬТУРИ

Збереження історико-культурної спадщини України, дослідження пам'яток образотворчого та декоративного мистецтва передбачає також вивчення історії і культури окремих народів. Дослідження локальної історії дає можливість глибше розуміти особливості української культури і мистецтва. В статті проаналізовано єврейські кладовища Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст., особливості форм та декоративного оздоблення надгробків – мацев. Кладовище та надгробки розглядаються як маркери колективної та локальної системи, своєрідна межа між реальним і потойбічним, символічні «ворота до Раю». Кладовище є класичним втіленням гетеротопії, що одночасно передбачає систему закритості та відкритості, є сакральним простором з різними конотаціями. Єврейські кладовища аналізуються в контексті текстів Тори і Талмуду. Апеляція до священних текстів дає можливість зрозуміти значення кладовища та місць поховань в юдейській традиції, важливість збереження пам'яті як про окрему людину, так і про етнос. Епітафії на єврейських надгробках здебільшого акцентовані на тому, щоб зберегти зв'язок окремої людини із своїм народом. Це твердження підкреслюють традиційні евфемізми «помер і приєднався до свого народу», «нехай буде ім'я його/її зав'язане у вузол життя». Перелічені в епітафіях чесноти, епітети, благословення є джерелами для культурологічних досліджень і дають можливість зрозуміти соціальну ієрархію, морально-етичні пріоритети, традиції. Епітафія ідентифікує померлого в контексті спільноти, передає цінності, важливі для суспільства. Схожі значення мають і символічні композиції декоративного оздоблення мацев. Мотиви, символи яких пов'язані із найважливішими релігійними, морально-етичними аспектами життя юдея: очікування Месіанських часів, збереження пам'яті про Землю Ізраїлю, втрачений Єрусалимський Храм, особистісні чесноти кожної окремої людини.

Ключові слова: меморіальна скульптура, символіка зображення, художньо-образна система, єврейські кладовища Галичини, єврейське мистецтво, гетеротопія, сакральний простір.

Nataliya LEVKOVYCH,
orcid.org/0000-0002-4440-204X
Doctor of Art History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Art History and Theory
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) levkovychnat@gmail.com

JEWISH CEMETERIES OF EASTERN GALICIA FROM THE 18TH TO THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY AS A PLACE OF MEMORY AND CULTURAL TEXT

Preserving the historical and cultural heritage of Ukraine, researching monuments of visual and decorative arts also involves studying the history and culture of specific communities. Investigating local history provides a deeper understanding of the peculiarities of Ukrainian culture and art. This article analyzes the Jewish cemeteries of Eastern Galicia from the 18th to the first third of the 20th century, focusing on the characteristics of the forms and decorative embellishments of tombstones, known as matzevot.

The cemetery and its matzevot are considered markers of collective and local history on multiple levels – as the designation of burial sites, the identification of the deceased, and as an artistic-imaginary system, a distinctive boundary between the real and the afterlife, symbolic “gates to Paradise.” The cemetery is a classical embodiment of heterotopia, simultaneously implying a system of enclosure and openness, serving as a sacred space with various connotations.

Jewish cemeteries are analyzed in the context of Torah and Talmud texts. The appeal to sacred texts allows for an understanding of the significance of the cemetery and burial places in Jewish tradition, emphasizing the importance of preserving memory, both for an individual and an ethnic group. Epitaphs on Jewish tombstones predominantly focus on maintaining the connection between an individual and their people. This statement emphasizes traditional

euphemisms such as “passed away and joined his/her people,” and “may his/her name be bound in the knot of life.” Enumerating virtues, epithets, blessings in epitaphs serves as sources for cultural studies and provides insight into social hierarchy, moral-ethical priorities, and traditions. Epitaphs identify the deceased within the context of the community, conveying values important to society. Similar meanings are conveyed through symbolic compositions in the decorative embellishments of matzevot. Motifs and symbolism are associated with the most significant religious and moral-ethical aspects of Jewish life: the anticipation of Messianic times, preserving the memory of the Land of Israel, the lost Jerusalem Temple, and the individual virtues of each person.

Key words: memorial sculpture, symbolism of representation, artistic-imaginary system, Jewish cemeteries of Galicia, Jewish art, heterotopia, sacred space.

Постановка проблеми. На теренах Східної Галичини впродовж століть жила й творила велика єврейська громада, свідками існування якої сьогодні є хіба численні, часто покинуті та занедбані кладовища з різьбленими надгробками – мацевами. Дослідження окремих об’єктів культурної спадщини дає можливість досліджувати локальну історію. Вивчення пам’яток матеріальної культури відкриває можливості для глибшого розуміння історії, традиції, філософії окремих етнічних груп. В єврейській культурі кладовище посідає особливе місце на що вказують навіть його назва в перекладі з івриту «дім гробів», «дім життя», «дім вічності», на ідиш «добре місце». Єврейські надгробки мацева (мецева, маццеба; מצבה (іврит) – це надмогиляна вертикальна плита з висіченою епітафією на івриті, в окремих випадках імена та географічні назви написані на ідиш. Термін «мацева» не має прямого зв’язку з біблійними текстами, в яких є слово צִיָּה – букв. «знак». На різних територіях Європи сформувалися власні, локальні традиції форм надгробків, декоративного оздоблення та епітафій. Над похованнями визначних людей зазвичай встановлювали надгробки на зразок гробниць і шатро «огель» –אהל. Кладовища, зі своїм ландшафтом, поетикою, традиціями поховання та встановлення надгробків, ритуалами, а часто і забобонами, були неодмінною складовою штетлу (Петровський-Штерн, 2019). Термін штетл (שטעטל) використовується також як метафора традиційного способу єврейського життя на теренах Східної Європи Загалом цінності юдеїв та їхній традиційний триб життя відображалися в штетлі (на ідиш «містечко»). Однак штетл – це не просто містечко, а поняття, що має багато конотацій і складових: громаду, релігію, традиції, костюм, музику, кухню, говірку, прізвиська. Це було місце формування локальної історії окремих громад, де наголошувалося на потребі збереження пам’яті про Землю Ізраїлю, Єрусалимський Храм і предків. У контексті архітектури штетл передбачав наявність синагоги, школи, мікви, а також кладовища в ширшому розумінні – як місця збереження колективної пам’яті. Більшість пам’яток єврейської культурної спадщини на сьогодні є

втраченими або вкрай занедбаними, що зумовлює актуальність їх вивчення та популяризації.

Аналіз досліджень. Надгробки єврейських кладовищ Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. є темою наукових досліджень низки провідних українських та ізраїльських вчених, серед яких Христина Бойко (Бойко, 2019; Бойко, 2018) та Борис Хаймович (Khaimowich, 2005), Михайл Носоновський (Nosonovsky, 2017). Однак в сфері їх наукових інтересів розпланування кладовищ, архітектура надгробків, типологія оздоблення, характеристика та структура епітафій. В даному дослідженні увага зосереджена на символічному місці кладовища в контексті галицького штетлу, збереженні індивідуальної і колективної пам’яті. Кладовища в контексті розвитку міста, їх соціальне та культурне значення є темою численних антропологічних досліджень провідних світових учених. В статті декоративне оздоблення надгробків розглядається на кількох рівнях сприйняття, від найпростішого як маркер поховання до трансцендентної межі між реальним і потойбічним. Основними методами дослідження є порівняльний аналіз, іконографічний метод, семіотичний аналіз. Джерелами дослідження є наукові праці провідних дослідників єврейської культури та мистецтва, збереженні єврейські кладовища Галичини XVIII – першої третини XX ст. Основні матеріали для написання статті отримані в результаті експедицій і натурних обстежень.

Метою статті. Розглянути єврейські кладовища Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. в контексті біблійних текстів, як сакральний простір і місце збереження пам’яті.

Виклад основного матеріалу. Культурна та історична пам’ять зберігається завдяки закодованій в текстах та зображеннях інформації про окремого похованого, його місце в соціумі, а також як носія етнічної та релігійної ідентичності. Кладовище має усі ознаки класичної гетеротопії (Foucault, 2005: 120). Місця яке відрізняється від усіх інших місць і є сакральним ізольованим простором з власним змістом і конотаціями. В межах кладовища відбувається трансформація сприйняття скульптурної композиції,

як об'єкту, що маркує місце пов'язане з похованням. Кладовища завжди є вбудованими в певний контекст, зокрема єврейські окрім власної планувальної структури, зумовленої давніми традиціями відображають також і місце етнічної групи поруч з іншими народами. Це зумовило те, що більшість єврейських кладовищ розташовані на околицях зі складним рельєфом, часто на болотистій місцевості або в лісі.

Для юдеїв важливим є розуміння того, що вони є «вічним» народом, найближчим до Бога, а його історія викладена у священних книгах. Духовне життя юдейської громади складається з пам'яті про священні моменти і з ритуалів, пов'язаних з ними. Запалення свічок у шабат нагадує про світло, яке повинні повернути після гріха Єви в Райському саду, споживання гірких трав – марор – під час Песаху нагадує про гіркоту фізичної та духовної неволі єгипетського рабства. Дотримуючись заповідей міцвот, індивідуальна пам'ять стає частиною колективної пам'яті єврейського народу.

Пам'ять міцно вкорінює в минуле, дає можливість зберегти свою етнічну, релігійну ідентичність, чітко ідентифікувати себе в цьому світі. Збереження пам'яті дає надію на майбутнє, однією з форм збереження пам'яті є пошанування померлих. В юдейській традиції прийнято називати новонароджених дітей на честь померлих родичів – таким чином формується нерозривний зв'язок між поколіннями.

Закликом «Пам'ятай» розпочинається молитва «Ізкор», а заповіді пам'ятати померлих прописані в Талмуді. В Біблії сказано «Пам'ятай про дні давні, розважайте про роки усіх поколінь, – запитай свого батька, і покаже тобі твоїх тих старших, а вони тобі скажуть» (Повторення Закону 32:7). Позначення певного місця шляхом встановлення каменю для збереження пам'яті опосередковано зустрічаємо в кількох місцях біблійних текстів, одним з перших є книга Буття (Буття 28: 10-22). Праотець Яків встановлює камінь (стовп) на згадку про потужне видіння Бога, який явився йому. Цей момент був настільки вражаючим, що Яків відчуває потребу пам'ятати про нього. Яків встановлює камінь (стовп) на могилі своєї дружини Рахілі. У книзі Ісуса Навина сказано «2. Візьміть собі з народу дванадцять мужів, по одному мужеві з племені. 3. І накажете їм, говорячи: Винесіть звідси, із середини Йордану, із місця, де міцно стояли ноги священників, дванадцять каменів, і перенесете їх із собою, і покладете їх на нічлігу, що в ньому будете ночувати цієї ночі. 4. І покликав Ісус тих дванадцятьох мужів, що

настановив з Ізраїлевих синів, по одному мужеві з племені, 5. та й сказав їм Ісус: Підійть перед ковчегом Господа, Бога вашого, до середини Йордану, і підійміть собі кожен на плече своє одного каменя за числом племен Ізраїлевих синів, 6. щоб то було знаком між вами, коли взавтра запитають ваші сини, говорячи: Що це в вас за каміння? 7. то скажете їм, що була відділена йорданська вода перед ковчегом Господнього заповіту, коли він переходив в Йордані, була відділена йорданська вода. І будуть ті каміння за пам'ятку для Ізраїлевих синів аж навіки» (Ісус Навин 4:2-7). Значення цих каменів також пояснюється в книзі Ісуса Навина: «І сказав він до Ізраїлевих синів, говорячи: Коли взавтра запитають вас ваші сини своїх батьків, говорячи: Що це за каміння? то познайомите ваших синів, говорячи: По сухому перейшов був Ізраїль цей Йордан» (Ісус Навин 4: 21-22). Каміні стають свідченням події та маркерами колективної пам'яті.

Свідками колективної та локальної історії та пам'яті є давні кладовища. Можемо виділити кілька рівнів змістових значень кладовища та надгробків над могилами. На найпростішому рівні надгробок є позначенням місця поховання, адже в біблійні часи в юдейській культурі каміння над могилами померлих слугували мітками, щоб священники Коени оминали могили і таким чином не втрачали ритуальну чистоту, торкнувшись місця поховання.

На наступному рівні надгробок ідентифікує померлого, щоби під час відвідин кладовища родичі могли знайти потрібну могилу і вшанувати покійного. Викарбуване ім'я на надгробку дає можливість близьким зрозуміти остаточність смерті. Фактично напис слугує своєрідною межею між світом живих і світом мертвих. Епітафії містять важливу генеалогічну та історичну інформацію. Окремі з них є справжніми пам'ятками літературного жанру, а різьблений декор XVII–XIX століть демонструє єврейське декоративно-прикладне мистецтво зі своїм виразним стилем. Ці пам'ятки займають проміжне місце офіційною, книжною рабинською культурною традицією та масовою культурою, а також є самодостатнім явищем в ашкеназійській культурі, завдяки якому можна досліджувати загальне і приватне в єврейській цивілізації (Nosonovsky, 2008: 241).

Зміст епітафій не обумовлений юдейською релігією. І навіть більше – частина мудреців Талмуду сумнівалася в необхідності надгробка, оскільки цей звичай нагадував їм поклоніння ідолам. Традиція епітафій сформувалася до кінця першого тисячоліття. Не обумовлений релігією

зміст епітафій відображав традиційні єврейські цінності та уявлення. На думку М. Носоновського, епітафії мають містичне призначення. Це має допомогти душі померлого знайти спокій на небесах і приєднатися до душ померлого народу. Одним з евфемізмів, що підкреслюють це, є «помер і приєднався до свого народу». Єврейська епітафія ставить померлого в контекст єврейської історії, порівнює його з біблійними героями і патріархами, перераховує його чесноти для небесного суду. Хвалебна епітафія має засвідчувати заслуги перед Богом. Епітафія пов'язує душу померлого з іншими душами єврейського народу, переносячи його в контекст єврейської історії. Варто зазначити, що епітафії не є зверненням до живих, вони не закликають живих пам'ятати про марність життя і спокутувати гріхи, а акцентують на земному житті, наголошуючи на необхідності дотримуватися законів Тори та морально-етичних настанов.

Епітафії єврейських надгробків складаються з кількох частин. Скороченої до двох літер фрази «ח נ» – «тут поховано», яку також можна трактувати як «тут лежить». Імені похованого/-ї та його/її батька, основних чеснот, дати поховання та заключної формули благословення «הבצנת» – «нехай буде ім'я його/її зав'язане у вузол життя». Початкова та прикінцева формули переважно є незмінними, інший текст епітафії формується у довільній формі. Рядки в епітафіях не завжди є закінченою думкою, інколи можна зустріти навіть переноси слів. Поширеними в епітафіях є евлогії, скорочені до початкових букв «לצ» – «пам'ять праведника благословенна», «לז» – «благословенної пам'яті», «מיתה רורצ» – «вузол життя» у контексті «прийдешнього світу» (Nosonovsky, 2017: 2). Перелічувані в епітафіях чесноти, епітети, благословення є джерелами для культурологічних досліджень і дають можливість зрозуміти соціальну ієрархію, морально-етичні пріоритети, традиції. Епітафія ідентифікує померлого в контексті спільноти, передає цінності, важливі для суспільства. На чоловічих надгробках зустрічаємо написи בושחו רשיה שיא – «чоловік чесний (справедливий) і поважний», דלוה רשי – «справедливий і невинний», לשובכל עישומו – «рятивник для тих, хто зазнає невдач (на шляху)», שישיה דיגנה – «щедрий старець», ינברה ה'ה – «рабин вчитель (наш)». Написи на жіночих надгробках: העונצה השאה – «жінка скромна», ד'תארי – «богобоязлива і щедра». Зустрічаємо також і висловлювання суму за померлими: לק – «плач наш про», לדו אד לצ – «про що стогін» та інші. Епітафії на мацевих вказують

на ім'я померлого та ім'я його батька, а також дату смерті.

На наступному етапі сприйняття кладовища зчитується символіка зображальних композицій. Зображення на мацевих можна трактувати як художньо-образну систему, яка передає інформацію про померлого, доповнює текстову частину за допомогою символів і знаків. У єврейській культурі немає чітких правил як повинні виглядати надгробки, і вони значно різняться залежно від часу створення та регіону. Однак краса надгробків і облаштування кладовища відображається в приказці, записаній в Талмуді: «Юдейські надгробки прекрасніші за царські палати» (Sanh. 96b; cf. Matt. 23:29).

Одним з перших збережених юдейських кладовищ є некрополь Бейт Шеарім, датований часами Другого Храму. Це один з основних юдейських некрополів, де поховання відбувалося в нішах, прорубаних у скелі й запечатаних плитами, вкритими епітафіями. Епітафії написані різними мовами – івритом, грецькою, арамейською – та доповнені символічними зображеннями менори, етрогу, лулаву, шофару, скрижалей заповіту. Серед інших вирізняються геометричні орнаменти, зооморфні та навіть антропоморфні мотиви. На катакомбі № 3 зображено постать чоловіка з менорою над головою (The Necropolis of Bet Shearim, 2014: 36-37). Характерно, що зображення II ст. з території Ізраїлю мають багато спільного із зображеннями некрополів Європи. Така подібність не має логічного пояснення, і її можна трактувати як результат збереження історичної пам'яті. Декорування єврейських гробниць античного періоду дає можливість простежити тяглість традиції у виборі сюжетів і орнаментів упродовж тисячоліття. Так, зображення Ханукії нанесено на гробницю III ст. (Laforest, 2017: 75) у Північному некрополі Ієраполя у Фрігії, свічники що віддалено нагадують Храмову Менору, декорують низку поховань катакомб Монтеверде в Римі (Dello Russo, 2010: 2-37). Найбільш ранні збережені надмогильні плити на теренах Східної Галичини датують початком XVI ст., зокрема надгробок Єхуди Бен Якова 1520 року в Буську. Більш ранні пам'ятки відомі тільки з архівних і літературних джерел (Гельстон, 2008: 296-301; Гельстон, 1998: 14-15; Харчук, 2011: 612-622).

Місце кладовища не є священним місцем, але пам'ять, яку воно зберігає, є сакральною в юдейській культурі. Тому використання кладовища з будь-якою іншою метою, окрім поховання, вважалося порушенням заповідей та неповагою до мертвих. Навіть скорочення дороги через його

територію, для швидкого переходу трактується як зневажливе ставлення. Обмеження та утиски, яким піддавалися юдейські громади в європейських містах, виявлялися також у місцях, відведених для поховань – зазвичай це були важкодоступні ділянки зі складним рельєфом, часто на підвищеннях або поруч з водоймами і болотистими місцевостями. Територія зазвичай була обмеженою, що спричиняло значну щільність розташування могил. Мінімальним простором між могилами, а подекуди і шарами поховань, було прийнято «шість долонь» (Талмуд. Тур, YD 362:4).

Померлих ховали рядами, у хронологічній відповідності до дати їхньої смерті. Кладовища зазвичай зонували за соціальним і гендерним принципом. Найбільш привабливі ділянки відводилися для поховання благочестивих рабинів, мудреців і поважних членів громади. Передбачався поділ на чоловічу та жіночу частини. Парні поховання допускалися тільки тоді, коли поховані померли разом. «Хто був разом при житті, може бути разом після смерті» (Кіцур Шульхан Арух Глава 199:3). Особам з поганою славою та самогубцям відводили значно гірші місця, спираючись на молитву Давида «Нехай не буде з грішними душа моя» (Теїлім (Псалми Давидові) 26:9). Водночас смерть трактувалася як спокута за гріхи, тому навіть лиходію знаходили місце в межах кладовища.

Мацеви ілюструють культуру, традиції єврейської громади Галичини, розподіл на публічну та приватні сфери. Єврейська громада Східної Галичини надзвичайно довго зберігала традиційний уклад життя, за яким чоловікам належала сфера громадського, публічного, релігійного життя, а багато поколінь жінок вели домашнє господарство, виховували дітей, були берегинями традицій і домашніх ритуалів. Ця межа між чоловічим і жіночим була не тільки формальною, вона торкалася практично всіх сфер життя. З маленького віку в хедерах, єшивах, хлопчики навчалися читати Тору, Талмуд на івриті. Жінки послуговувалися мовою ідиш (Ramos-González, 2005: 216), якою розмовляли вдома, на вуличках і базарах галицьких штетлів. Єврейський поет і філософ ХІХ ст. Юда Лейб Гордон (1831–1892) в одному зі своїх творів описує долю єврейської жінки: «Юдейко, хто знає твоє життя? У темряві ти прийшла і в темряві підеш. Життя єврейської жінки – це вічне рабство. Ти будеш виношувати дітей, годувати грудьми, відлучати від грудей, пекти, готувати, і передчасно в'янути» (Gordon, 1964: 130). Однак у межах свого дому, своєї сім'ї єврейські жінки

не були безправними, навколо них гуртувалася родина, вони були носіями сімейних традицій, їх здебільшого глибоко шанували власні чоловіки. Єврейським жінкам присвячували пісні, склали легенди. Від кінця ХІХ ст. під впливом тенденцій Гаскалі (просвітництва) єврейські жінки значно активніше беруть участь у суспільному житті, здобувають вищу освіту, засновують школи, займаються наукою.

Традиційний уклад єврейської громади, поділ сфер життя за гендерним принципом вплинули також і на оздоблення мацев. У літературних джерелах зустрічаємо інформацію, що на чоловічих надгробках переважають зображення, пов'язані з професійною діяльністю похованого, його соціальним становищем, громадською позицією, а жіночі мацеви оздоблюють зображення, пов'язані з доброчесністю, відданістю, домашнім побутом. Однак аналіз кладовищ у Болехові, Буську, Бурштині, Косові, Кутах, Калуші, Миколаєві, Старому Роздолі, Рогатині, Щирці дає підстави стверджувати, що цей поділ є доволі умовним, і на могилах чоловіків можемо зустріти зображення, які традиційно вважалися жіночими і навпаки. З поширенням Гаскалі і емансипацією єврейок на жіночих мацевах зустрічаються зображення книги.

На теренах Східної Європи єврейські надгробки мають форму вертикальної стели, виконаної з каменю місцевих порід вапняку або пісковика (на початку ХХ ст. поодинокі мацеви виконували з граніту). Конфігурація завершення надгробків має різні форми: прямокутну, півциркульну, лучкову, стрілчасту, фігурну. Ранні збережені надгробки мають просту прямокутну форму, з висіченою на лицевій стороні розлогою епітафією та без додаткового декоративного оздоблення. Це надгробки Єхуди бен Яківа (1520 р.), Елізера сина Маноаха (кінець ХVІ ст.), Бейли доньки Яхара (1579) в Буську. В пізніші періоди зустрічаємо складні конфігурації абрисів мацев. У переважній більшості композиція різьбленого оформлення лицьової сторони мацеви відтворює портал – «ворота до Раю». Цей мотив має багато символічних значень, але насамперед трактується як перехід з однієї форми існування в іншу. Це своєрідна межа між земним царством і небесним, між життям і смертю. Абриси порталу, мотив двох витих колон можна трактувати як алюзію Єрусалимського Храму. Колони, прообразами яких були Храмові Яхін і Боаз, посідають важливе місце у філософських ученнях послідовників юдаїзму, зокрема Кабали, як символи світового пізнання 4-ї і 5-ї сефіри Дерева життя, рівноваги, гармонії суворості (закону) та милосердя. Мотив колони

доволі традиційний для ілюстрування єврейських книг, виданих у Європі впродовж значного відтинку часу, шлюбних контрактів – ктубот, декорування предметів церемоніального та домашнього вжитку. Єрусалимський Храм в історії, культурі, релігії юдеїв є одним з найважливіших культових, ритуальних, символічних об'єктів, своєрідним центром Всесвіту, місцем постійної присутності Бога, ритуальної чистоти, досконалості, зосередженням світових таємниць. З фізичною втратою Храму юдеї втратили освячене Богом місце для здійснення таїнства жертвоприношення, місце єднання з Творцем. Відтак конотація образу Храму стає своєрідною емоційною домінантою в єврейській культурі, втіленням землі Ізраїлю, очікуванням месіанських часів, які, згідно з легендами, прийдуть з відбудовою третього Храму.

Аналіз десятків надгробків на теренах Східної Галичини дає підстави стверджувати, що не було чітких правил, які б регламентували вибір оздоблення мацев. Значна частина зображень – це символи і знаки, пов'язані з богобоязливістю похованого, очікуванню месіанських часів, а також соціального становища, професії тощо. Зображення на єврейських надгробках перетворюють кладовище на сад реальних і фантастичних тварин, пишних рослин, корон, свічників і глеків, вигадливих переплетень орнаментів. Леви та олені розташовані поруч з грифонами та левіафанами, пишні виноградні грона, соняхи та ружі поруч з простими п'ятипелюстковими квіточками та поодиноким листям.

Низка зображень пов'язані з символікою Месіанських часів, воскресіння і перенесення до Землі Ізраїлю. Важливим символічним, месіанським значенням у єврейській традиції наділений образ левіафана, зображений на мацевах у Кутах. Надгробки Меїра сина Моше 1836 року, Ельке доньки Менахема Менделя 1825 року декорують скручені рибини. Месіанський зміст закладено в зображення геральдичної пари із зображеннями лева та єдиного рога. Такі зображення нанесено на надгробки Авраама Елізера 1880 року в Кутах, Авраама Мойше сина Юди 1895 року в Кутах. Схожу символіку в юдейській традиції має зображення грифона. Міфічні створіння декорують мацеві практично на усіх кладовищах Східної Галичини XVIII – першої третини XX ст. Одним з найпоши-

реніших мотивів у декоруванні мацев є олень. Вражає розмаїття композиційного вирішення мотиву. Оленів зображують на зразок геральдичних композицій обабіч Дерева життя, корони, вазону, глека, або ж у стрибку, у стані спокою або під час відпочинку. Надгробки Аківи сина Йосефа 1801 року в Болехові, Якова сина Зеєва 1831 року в Буську, Менахем Зеєва сина Юди 1867 року в Кутах, Сімхи Цві сина Мордехая 1861 року в Кутах.

Поширеним мотивом оздоблення надгробків є рослинна орнаментика, зокрема виноградні грона та листя. Гронами винограду оздоблено мацеву Йосефа Ізраїля сина Нахмана 1795 року в Болехові, Неємії сина Якова 1838 року в Кутах. Виноград багаторазово згадується в текстах Тори як втілення краси, родючості, божественного задуму і асоціюється із Землею Ізраїлю. Подібні асоціації пов'язують із зображеннями палимових гілок та гранатових плодів. Традиційно в оздобленні єврейської меморіальної пластики використовується мотив дерева, як символ життя і смерті. Мотив зламаного дерева є на надгробку Шимона сина Цві Єгуди 1899 року в Кутах, Хаїма 1910 року в Буську. Популярність цього зображення зумовлена доволі частими згадками в Торі, наявністю значних порівняльних характеристик. У єврейській меморіальній пластичі дерево отожднюється з постаттю людини і стає втіленням зрілості, мужності, міцності.

Важливими сакральними символічними є зображення Скрижалей Заповіту, свічника Менори, благословляючих долонь року коенів, корони. Такі композиції зустрічаємо на надгробках практично усіх єврейських некрополів досліджуваного періоду.

Висновки. Останні поховання на старих кладовищах на теренах Східної Галичини датуються 1941 роком. Трагедія Голокосту припинила фізичне існування єврейської громади. Розстріляні цілі штетли юдеїв були поховані, часто просто присипані землею в колективних могилах. Їхні імена не нанесені на камені з благословенням «нехай буде його/її зав'язане в вузол життя». Сьогодні мовчазні свідки галицьких євреїв – надгробки кладовищ є ланкою між пам'яттю і забуттям. Місце, пов'язане зі смертю, стає свідченням життя, яке вирувало в численних штетлах Східної Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка / пер. з англ. Я. Стріха. Київ : Критика, 2019.
2. Бойко Х. Епітафії давніх юдейських кладовищ Східної Галичини як джерело для історичних та мистецьких студій. Мистецтвознавчі записки : збірник наукових праць. 2019. Т. 36. С. 70–76.

3. Бойко Х. Типологія та художні особливості зооморфних мотивів у декорванні мацев Східної Галичини XVI – I третини XX століття. Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2018. Вип. 36. С. 176–190.
4. Бойко Х. Художньо-стильові особливості свічників в оздобленні мацев Східної Галичини XVI – першої третини XX ст. Культура і сучасність. 2018. № 2. С. 74–79
5. Бойко Х., Бойко М. Презентування, поширення та популяризація єврейської історико-культурної спадщини у просторі сучасного музею (на прикладі польського досвіду). Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2018. Вип. 35. С. 357–372.
6. Khaimowich B. The Jewish Tombstones of the 16th – 18 th Centuries from the Eastern Province of the Polish Kingdom: Study of the Iconography and Style Genesis. Jerusalem, 2005. –Vol. I, II.
7. Nosonovsky M. Old Jewish Cemeteries in Ukraine: History, Monuments, Epitaphs. The Euro-Asian Jewish Yearbook. 5768 (2007/2008). P. 237–261.
8. Nosonovsky M. Rediscovered Gravestones from a Destroyed Jewish Cemetery in Ostróg: The Case of Two Inscriptions of 1445. Zutot 14 (2017). P. 1.
9. Foucault M. Inne Przestrzenie (Different Spaces). Teksty Drugie. 2005. № 6. P. 117–125.
10. The Necropolis of Bet Shearim. A Landmark of Jewish Renewal. Israel National Commission for UNESCO, Ministry of Education. 2014. С. 36–37.
11. Laforest C., Castex D., Blaizot F. Tomb 163d in the North Necropolis of Hierapolis in Phrygia: An insight into the funerary gestures and practices of the Jewish diaspora in Asia Minor in late Antiquity and the proto-Byzantine period. Life and Death in Asia Minor in Hellenistic, Roman, and Byzantine Times. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books. 2017. P. 75.
12. Dello Russo J. The Monteverde Jewish Catacombs on the via Portuense in Rome. Roma Subterranea Judaica. 4 (2010). С. 2–37.
13. Гельстон Й. Єврейські цвинтарі у Львові. Гебрейський Львів. Культурологічний часопис «Ї». № 51. Львів 2008. С. 296–301.
14. Гельстон Й. Єврейський некрополь у Львові. Галицька брама. 1998. Ч. 1 (37). С. 14–15
15. Харчук Х. Єврейські кіркути (цвинтарі) у Львові (XV–XIX ст.). Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Львів, 2011. Вип. 3 (19). С. 612–622.
16. Ramos-González A. Daughters of Tradition: women in Yiddish Culture in the 16th – 18th Centuries. European Journal of Women's Studies. 2005. 12(2). P. 216.
17. Gordon J. L. Writings. Tel Aviv : Devir, 1964. P. 129–140.

REFERENCES

1. Petrovskyy-Shtern Y. (2019) Shtetl. Zolota doba yevreys'koho mistechka / per. z anhl. Ya. Strikha. [Shtetl: The Golden Age of the Jewish Town. Translated from English by Ya. Strykha] Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
2. Boyko Kh. (2019) Epitafiyi davnikh yudeys'kykh kladovyshch Skhidnoyi Halychyny yak dzherelo dlya istorychnykh ta mystets'kykh studiy. [Epitaphs of Ancient Jewish Cemeteries in Eastern Galicia as a Source for Historical and Artistic Studies] Mystetstvoznavchi zapysky: zbirnyk naukovykh prats. – Art History Notes: Collection of Scientific Papers. T. 36. S. 70–76. [in Ukrainian]
3. Boyko Kh. (2018) Typolohiya ta khudozhni osoblyvosti zoomorfnykh motyviv u dekoruvanni matsev Skhidnoyi Halychyny XVI – I tretyny XX stolittya. [Typology and Artistic Features of Zoomorphic Motifs in the Decoration of Matzevot in Eastern Galicia from the 16th to the First Third of the 20th Century.] Visnyk Lvivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts. Vyp. 36. S. 176–190. [in Ukrainian]
4. Boyko Kh. (2018) Khudozhno-stylovi osoblyvosti svichnykiv v ozdoblenni matsev Skhidnoyi Halychyny XVI – pershoi tretyny XX st. [Artistic and Stylistic Features of Candlesticks in the Decoration of Matzevot in Eastern Galicia from the 16th to the First Third of the 20th Century] Kultura i suchasnist' – Culture and Modernity. № 2. S. 74–79. [in Ukrainian]
5. Boyko Kh., Boyko M. (2018) Prezentatsiya, poshyrennya ta populyaryzatsiya yevreys'koyi istoryko-kul'turnoyi spadshchyny u prostori suchasnogo muzeiu (na prykladi pol'skoho dosvidu) [Presentation, Dissemination, and Popularization of Jewish Historical and Cultural Heritage in the Space of a Modern Museum (Using the Example of the Polish Experience)]. Visnyk Lvivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv – Bulletin of the Lviv National Academy of Arts Vyp. 35. S. 357–372. [in Ukrainian]
6. Khaimowich B (2005). The Jewish Tombstones of the 16th – 18 th Centuries from the Eastern Province of the Polish Kingdom: Study of the Iconography and Style Genesis. Jerusalem. Vol. I, II.
7. Nosonovsky M. (2007/2008) Old Jewish Cemeteries in Ukraine: History, Monuments, Epitaphs. The Euro-Asian Jewish Yearbook. P. 237–261.
8. Nosonovsky M. (2017) Rediscovered Gravestones from a Destroyed Jewish Cemetery in Ostróg: The Case of Two Inscriptions of 1445. Zutot 14 (2017). P. 1–17.
9. Foucault M. (2005) Inne Przestrzenie (Different Spaces). Teksty Drugie. № 6. P. 117–125.
10. The Necropolis of Bet Shearim. (2014) A Landmark of Jewish Renewal. Israel National Commission for UNESCO, Ministry of Education. P. 36–37.
11. Laforest C., Castex D., Blaizot F. (2017) Tomb 163d in the North Necropolis of Hierapolis in Phrygia: An insight into the funerary gestures and practices of the Jewish diaspora in Asia Minor in late Antiquity and the proto-Byzantine period. Life and Death in Asia Minor in Hellenistic, Roman, and Byzantine Times. Oxford & Philadelphia: Oxbow Books. P. 75.
12. Dello Russo J. (2010) The Monteverde Jewish Catacombs on the via Portuense in Rome. Roma Subterranea Judaica. 4. P. 2–37.

-
13. Helston Y. (2008) Yevreiski tsvyntari u Lvovi. [Jewish Cemeteries in Lviv.] Hebreiskiyi Lviv. Kulturolohichnyi chasopys «L» – Hebrew Lviv. Cultural Journal, Lviv. № 51. S. 296–301. [in Ukrainian]
 14. Helston Y. (1998) Yevreiskiyi nekropol u Lvovi. [Jewish Necropolis in Lviv.] Halytska brama – Galician Gate. Ch. 1 (37). S. 14–15. [in Ukrainian]
 15. Kharchuk Kh. (2011) Yevreiski kirkuty (tsvyntari) u Lvovi (XV–XIX st.). [Jewish Kirkyts (Cemeteries) in Lviv (XV–XIX centuries)] Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka – Notes of the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk, Ukraine. Lviv. Vyp. 3 (19). S. 612–622. [in Ukrainian]
 16. Ramos-González A. (2005) Daughters of Tradition: women in Yiddish Culture in the 16th – 18th Centuries. *European Journal of Women's Studies*. 12(2). P. 216.
 17. Gordon J. (1964) Writings. Tel Aviv : Devir. P. 129–140.

УДК 008:312.421 (Мистецтвознавство)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-18>

Олександр ЛЕЖНЕВ,
orcid.org/0009-0001-7039-4936
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри графічного дизайну
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва
та дизайну імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) alexle@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ 60–90 РОКІВ: ВІД НОНКОНФОРМІЗМУ ДО ПОСТНОНКОНФОРМІЗМУ

Актуальність проблеми. Графічна культура є певним маркером ідентичності людини-митця і соціуму. Комунікативний простір завжди мав і має графічні визначення його цілісності, зокрема в графічному дизайні як єдності візуального та вербального дискурсів. Особливо актуальним є прослідкувати трансформації цієї єдності в контексті протестних рухів культуротворення другої половини ХХ століття (нонконформізму та постонконформізму). Метою статті є визначення становлення графічної культури в Україні 60–90 років. Методологія дослідження визначається компаративним (порівняльним) та системним методами. Наукова новизна статті. Центральною постаттю графічної культури є художник. Формування власне його позиції, особистісної культури, а в даному випадку графічної культури, є також одною з найголовніших ознак розуміння того, що здійснюються в просторі культуротворення. Звернення до досвіду перебудови творчого процесу у 60–90-ті роки має бути різноплановим. Так, вже було проведено багато досліджень, які визначили образні контексти взаємодії різних видів мистецтв, зокрема дизайну, реклами, моди, архітектури, що сформувалися в культурі і мистецтві посттоталітарної доби. Адже ще малодослідженою є сфера формотворення у графічній культурі в цілому. Так, якщо 60-ті роки визначалися ганебним тиском ідеологічного зразка, то хрущовська відлига дала можливість змінити пріоритети. У 70-ті роки відкрили шлюзи культурних взаємодій. У промисловому дизайні адаптується досвід Баухаузу, у графічному – швейцарської школи дизайну, в архітектурі – постмодерні прийоми деконструкції, в моді – досвід провідних Домів моди Заходу. Висновки. Протестні рухи ніколи не описують адекватно. Всі типи дескрипції наслідують логіку «або – або», або романтичний пафос, або негативна реакція. Деяко інша логіка існує в мистецтві, коли митці намагаються своїм мистецтвом змінити світ. Можна додати і графічне мистецтво, яке активно моделює світоглядні чинники культури. Графічне мистецтво стає вмінням пояснювати, здійснювати комунікацію, майстерністю доносити інформацію, трансформувати, пакувати і передавати образні настанови, стає творчістю, яка є надзвичайно дефіцитною.

Ключові слова: комунікативний простір культури, графічна культура, протестні рухи, нонконформізм, постонконформізм.

Oleksandr LEZHNEV,
orcid.org/0009-0001-7039-4936
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Graphic Design Department
Kyiv State Academy ecorative and Applied Arts and Design named after Mykhailo Boychuk
(Kyiv, Ukraine) alexle@ukr.net

FORMATION OF GRAPHIC CULTURE IN UKRAINE 60–90 YEARS: FROM NONCONFORMISM TO POSTNONCONFORMISM

The urgency of the problem. Graphic culture is a certain marker of the identity of a person-artist and society. Communicative space has always had and has graphic definitions of its integrity, particularly in graphic design as a unity of visual and verbal discourse. It is especially relevant to follow the transformations of this unity in the context of cultural protest movements of the second half of the 20th century (nonconformism and post-nonconformism). The purpose of the article is to determine the development of graphic culture in Ukraine in the 60s and 90s. Research methodology is determined by comparative (comparative) and systematic methods. Scientific novelty of the article. The central figure of graphic culture is the artist. The formation of his actual position, personal culture, and in this case graphic culture, is also one of the most important signs of understanding what is carried out in the space of cultural creation. Turning to the experience of restructuring the creative process in the 60s and 90s should be multifaceted. Thus, many studies have already been conducted that determined the figurative contexts of the interaction of various types of art, in particular design, advertising, fashion, architecture, formed in the culture and art of the post-totalitarian era. After all, the field of

form formation in graphic culture as a whole is still under-researched. So, if the 60s were defined by the shameful pressure of an ideological model, the Khrushchev thaw provided an opportunity to change priorities. In the 70s, the floodgates of cultural interactions were opened. In industrial design, the experience of Bauhaus is adapted, in graphic design – the Swiss school of design, in architecture – postmodern methods of deconstruction, in fashion – the experience of leading Western fashion houses. Conclusions. Protest movements are never adequately described. All types of description follow the logic of “either – or”, or romantic pathos, or a negative reaction. A slightly different logic exists in art, when artists try to change the world with their art. You can also add graphic art, which actively models worldview factors of culture. Graphic art becomes the ability to explain, to communicate, the skill to convey information, to transform, package and convey visual instructions, it becomes a creativity that is extremely scarce.

Key words: *communicative space of culture, graphic culture, protest movements, nonconformism, post-nonconformism.*

Постановка проблеми. Виникнення нової тотальності, глобальності, універсальності культуротворення призводить до того, що глобалізація як соціокультурний комплекс стає багатовимірним антропогенним універсумом, що виник і функціонує як інтегральний продукт складних інтеракцій між національними державами, транснаціональними корпораціями, мультинаціональними консорціумами тощо.

Проблема визначення експлікації, а також характеристики соціодинаміки творчої діяльності митця має передумову застосування методів міждисциплінарних досліджень з філософії, культурології, психології. Якщо говорити про філософський локус методології дослідження, то це достатньо опрацьований інструментарій трьох методів, які визначаються як трансцендентальний, феноменологічний і діалектичний. Трансцендентальний відповідає на питання, «як можливо щось», що дає можливість охарактеризувати явища графічної культури як евристичну можливість здійснення творчості. Феноменологічний метод характеризує наявність здійснення цієї можливості в певних регіональних, субкультурних і інших локусах. Діалектичний метод свідчить про те, як те, що є наявним у світі комунікації, зокрема у графічній культурі, перетворюється у свою протилежність.

Якщо говорити про загальні підходи щодо аналізу графічного твору, то це компаративний та системний підходи, що дають можливість здійснити порівняльний аналіз феноменів графічної культури та уявити їх цілісність. Мистецтвознавчі методи визначаються як культурно-історичний, модельно-реконструктивний та метод аналогій, метод проектного аналізу дизайн-об'єктів.

Власне з позиції системної методології мистецтвознавчого аналізу важливо визначити феномен, який назвуть «мистецький неконформізм», коли митці вже уникають ідеологічних протистоянь, політичних конфронтацій і зосереджується у вимірі власне мистецьких адекватностей творчості.

Аналіз досліджень і публікацій. З проблем системної цілісності культури, неконформізму

в українській культурі проведено багато досліджень, зокрема це роботи Г. Скляренко, О. Котової, І. Легенького, Е. Морена, Л. Смирної, в яких визначилися контексти протестних рухів, що сформувалися в мистецтві посттоталітарної доби. Проблеми графічної культури презентовані в дослідженнях С. Білокося, О. Лагутенко, Г. Вишеславського та ін. Проте, проблема еволюції графічного простору культури від неконформізму до постнеконформізму є малодослідженою.

Мета дослідження – визначити становлення графічної культури в Україні 60–90 років.

Виклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що музичний, сценічний, архітектурний і образотворчий простір другої половини ХХ століття стають релевантними, тобто, еквівалентними у плані самоздійснення можливостей творити. Художник усвідомлює, що він стає вільним. Якщо раніше існували дві «шухляди» культуротворчості: одна офіційна, за гроші, коли художник мав замовлення від Художнього фонду або якихось інших організацій, інша – неофіційна, коли художник працював в іншому вимірі, був художником андеграунду (підпільного мистецтва), то у 80-ті роки проблема андеграунду відпадає. Проте, знаходяться митці, які продовжують лінію підпілля. Це так званий «другий авангард», нескінченне «відновлення» образів К. Малевича, Ель Лисицького, Ле Корбюзьє тощо. А вже у 90-ті роки творчі пошуки орієнтовані на національну ментальність, національне становлення як графічної культури, так і культури в цілому. Власне у 90-ті роки з набуттям незалежності в Україні сформувалася парадигма національного мистецтва, яке не може бути вузько стилізованим, має бути поліфонічним.

Інкони вважають, що протестні рухи є маргінальними, існувати на периферії, можуть існувати і в центрі, але не вони є рушійними силами. Цей підхід можна назвати «популістським». «Революцінаризм», за М. Бердяєвим, як всі революції, які визначилися як протестні рухи (Велика французька революція, жовтневий переворот, кольо-

рові революції тощо) не привели до якогось гармонійного консенсусу.

Нам лишилося побачити, що «люди майбутнього», «будетляне» – рос., за В. Хлебніковим, що тяглися за в'язницею людської недолі – це К. Малевич, П. Філонов, Ель Лисицький та ін. – раптом потрапили в простір соціального, жорсткого буття, де треба було не лише виживати, а й давати опір нівеляції духовності, ідеологічному тиску, політичному терору. Так, одні створювали майбутнє як проект у творі і не помічали своєї соціальної місії, вірили у художнє майбутнє, яке їм здавалось достатньо гармонійним, інших поглинала стихія протесту. Але після всіх вихорів формується зовсім інший вимір культуротворчості: розуміння нонконформізму як протестного явища, як антитези конформної стадії культуротворення.

Перший вимір нонконформізму – це андеграунд (підпільне мистецтво), другий – постнонконформізм як маска (свідомо дурити замовника, казати, що зображувальна іконографія відповідає політичним гаслам), який був недовгим, зрештою втратив себе як мистецький напрям у нульові роки ХХІ століття. Отже, виникає багато реалій і контекстів самовизначення цих напрямів творчості. Можна стверджувати, що в рамках протестного дискурсу нонконформізм може лише характеризувати ознаки культури, тобто нонконформізм є особистісною культурою митця.

Поза революціоністським і прямим ідеологічним, політичним протистоянням митця і соціуму можна описати категорію «нонконформізм» у рамках екологічного виміру, того екуменізму, який виникає в 60–70–90-ті роки як мистецький ойкос, свій світ, національний образ (ретроархаїзуючий проект). Це найважливіша реальність, яку майже всі діячі нонконформізму започаткували, але не завжди вписувалися в нішу екуменістичного самоздійснення простору митця. І останнє – важливо описати тих теоретиків, хто займався творами художників-нонконформістів, більше того, тих, хто приклав до цього багато зусиль і, зрештою забезпечив надзвичайно широку палітру мистецького опору в оточуючій реальності комунікативного середовища.

Горизонт протестних реалій культури описується по-різному. Так, це космологічний вирок пасіонаріїв, за Л. Гумільовим, це богоборство, усунення всіх норм, ідеалів, абсолютів, коли культура стоїть напередодні катаклізмів і змін. Чи можна всі ці трансформації культури назвати нонконформізмом, тобто визначити як не конформний, не усталений, не підлеглий всезагальним нормам вирок.

І так, і ні. Нонконформізм в тому вигляді, як він був зазначений у 60-ті роки, більше розуміється як політична реальність (протестні культури хіпі, яппі, панк, чорний реп, рейв-культура тощо). Так, всім відомі «кислотні» дощі мистецтва, наркотики і техномузика 60-х років, коли Бітлз і інші групи стають універсальними лідерами естрадного протесту проти традиційного мистецтва.

Авангардна музика усувається блюзом, афроамериканським роком, орієнтованим на деконструкцію простору ритміки. А. Шенберг з його 12-ладовою системою, навіть П. Бульоз і вся плеяда авангардних музикантів стають майже непотрібними. Опера так і залишилася маргінальним архівом. Однак, рок-опера «Ісус Христос – суперзірка», написана двома молодиками в реєстрі молодіжної поп-культури, набирає оберти. Більше того, екранізується. В цей час відбувається війна Ізраїлю з Арабськими еміратами, і все це, так чи інакше, вписується в музичний контекст екранного видава. Синтез або симбіоз образних інновацій як діалог культур формує протестний рух молоді, коли власне молодіжна культура проявляє себе як відкритий простір, готовий до нових і нових популярцій.

Набагато складніше все відбувалося в рамках СРСР. Тут тиск ідеологічних заборонів настільки значний, що нонконформісти 60-тих років знаходилися під тортурами і політичним ганебним наглядом КДБ. Чого вартою є смерть Али Горської або смерть Василя Стуса у пізні, вже 90-ті роки, часи «перебудови» Горбачова. Митець свідомо пішов на страту. Це вирок, це маніфест, це потреба заявити про себе саме так. Це когіто-суїцид, протест політичний, ідеологічний, на відміну від протесту, орієнтованого на молодіжні рухи.

Втім, панк-рух не зупинив свого поштовху. Так, номінація-метафора «білий афроамериканець» – це нова образна концепція кінця ХХ століття. Молодіжні протестні рухи несуть в собі молоду енергію, але в 70-ті роки енергія культури, яка формувалась за ґратами СРСР, набуває інших конфігурацій – мистецьких, самодостатніх естетичних маніфестацій.

В. Прокоф'єв визначає абрис культури по вертикалі: внизу знаходиться «донна культура» (етнокультура), зверху шар так званої «культури наїву», коли людина радіє творчості сім днів на тиждень, і шар культури професійної. Так, в сучасному творі можемо побачити культуру крізь окуляри етноремінесценцій, наїву, кітчу. Цей похід в «батьківщину творчості» розпочали ще митці авангарду – В. Хлебніков, Н. Гончарова, М. Ларіонов та ін. Нонконформізм як ретропро-

ект – особлива реальність, яка була зазначена в українському мистецтві 60-х років у творчості Галини Севрук. Михайло Ларіонов лише задав парадигму, як і Михайло Бойчук. Чого вартують ларіонівські стилізації зображення «під Гогена» або візантологія Бойчука. Ретропроект презентує лубочну красу світу.

Кубізм (заперечення натурального бачення) був настільки популярним, що його не уник ніхто: ані Дієго Рівера, ані Давид Альфаро Сікейрос, ані бразильські художники. І раптом наїв обертає парадигму, авангард замінюється ретро. Так, звернення до лубку в декораціях дягільєвських сезонів – це теж нонконформізм, мистецький нонконформізм, який сформувався зовсім в інших реаліях діалогу культур набагато раніше нонконформізму радянського типу. Мистецький нонконформізм – це широка парадигма, яка потребує різноманітних підходів, різноманітних зусиль для свого осмислення. І власне досвід реконструкції культури творення у таких мистецтвознавців, як В. Прокоф'єв, з його актуалізацією наївного, маргінального мистецтва є надзвичайно важливими для осмислення нонконформізму як протестного руху в цілому.

Семіотичний поворот вже дає можливість описати культурні артефакти в рамках знакових систем, а візуальний, навпаки, показує, що поруч з віртуалізацією, з тотальною натуралізацією інформації в кінці XX століття, коли суб'єкт культури входить в ланцюг комунікацій, змінює сам себе, змінює умови бачення світу, модифікує простір творчості, існують різні ходи, ігри віртуального простору. Виникає вже інша протестна реальність, протест проти норм, проти прийнятого культу споживання в он-лайн іграх, протестна реальність в контексті фентезі, новітніх технологій віртуального світу. Це допомагає здійснитися тому прошарку волі і свободи, який цивілізація забирає у людини. Отже, формується феномен постнонконформізму – протесту заради протесту.

Можна сказати, що людина живе в світі оптичного безсвідомого, суспільство перетворюється на суспільство спектаклю, за Гі Дебором. Так чи інакше, тотальна театралізація, втеча в нікуди актуалізує поняття цілісності людини, поняття протесту заради протесту, поняття візуальних провокацій – віртуальних провокацій і інших псевдопротестів, що живляться скандалами, он-лайн розіграшами.

Глобалізація культури як глобалізація в цілому, за старим визначенням Миколи Данилевського, несе в собі колонізацію, перетворення іншої куль-

тури на добриво, її утилізацію і повну анігіляцію. Хоча все це не називається так, як називав М. Данилевський, проблема втрати національної самобутності породжує альтерглобалізаційні рухи, які можна назвати нонконформними, бо привабливість пакувань глобалізаційних стратегій – це тотальна макдоналізація, вестернізація, масовізація культури нівелює волю людини, її духовний горизонт.

Для уникнення цього треба дуже різко повернути людину обличчям до справжнього мистецтва, повернути в коло тих горизонтів, які описують цілісність, цінність людського «Я» митця. Постіндустріальна культура з її серійністю, втраченою референцією, симулятивністю, масовізацією сприяє тому, що виникає зворотній рух, коли втрата референцій потребує визначення надцінності референта, що породжує цінності. Все це в тій чи іншій мірі дає можливість звернення до глибинних фундаментальних цінностей культуротворення. Цією проблематикою буквально переповнені роботи О. Шпенглера, роботи новітніх вчених, художників, режисерів, які орієнтовані на осмислення динаміки кінематики культури, починаючи від проектів Сергія Ейзенштейна, Дзиги Вертова, Олександра Довженка та ін.

Ті трансформації культури, що відчують на собі пострадянські країни, їх мистецтво, переживають надзвичайно драматичні злами пошуку горизонтів національного буття культури – від етнокультурних занурень в ретроархаїзуючий контекст до тотальної утопії культуротворчості і фантастичних візій.

Важливо вказати на дослідження Єдгара Морена, французького теоретика великих систем, який говорить про холізм як примат системи і антихолізм – антисистемну доміную культуротворення, що визначає модус зламу системи, дію всупереч, характеризує нонконформізм як культуру творчий принцип. Е. Морен пише: «Важливо вийти за межі чисто глобалізуючої і охоплюючої ідеї цілого. Ціле не є проста емерджентність, воно має, як ми згодом побачимо, складне обличчя, і тут стає справжньою необхідною ідеєю макроскопу, або концептуального погляду, котра дозволяє нам сприймати та осягати, описувати цілісні форми» (Morin, 1992:158).

Е. Морен пише, що механістичне розуміння системи, де холізм як доміююча цілісність починає розхитуватися всім тим, що називається теорія хаосу, продукує антихолізм як принцип самоорганізації системи, який є новітнім, фундаментальним принципом осмислення протестних рухів у мистецтві. Голос окремого митця стає більш важ-

ливим, ніж голос творчих спілок, навіть національної спільноти митців. Так, антихололізм, антисистема виборює цілісність світу в собі, що стає засадничою для осмислення культуротворчості і формування культури митця як носія духовності.

Можна сказати, що нонконформізм стає достатньо широкою реальністю яка вже достатньо реконструйована, але недостатньо визначена особистісна домінанта мистецтва як культурної цілісності. Л. Смирна пише про широкий контекст нонконформізму, який створює своєрідний епіцентр в українській культурі. Найголовнішим є те, що всі мистецтвознавці, які зверталися до творчості нонконформістів, бачили їх в широкому контексті. Ідею постнонконформізму підняло багато митців, зокрема І. Легенький осмислював ідею постнонконформізму в сучасній музичній творчості (Легенький, 2018). Л. Смирна розглядає постнонконформізм як своєрідну стильову антитезу постмодернізму (Смирна, 2017). Така поліфонія бачення постнонконформізму спонукає до осмислення багатьох явищ графічної культури митця, зокрема кореляції ігрового та експресивного витоків у сучасній художній комунікації. Сучасне графічне мистецтво, яке перетворюється в перформанс, віртуальні ігри, моушн-дизайн, де кінематика і анімація входить в простір реклами, простір багатьох арт-феноменів, не можна уявити без характеристики регіональних шкіл графічного дизайну. Регіональний аспект, пов'язаний з графічними школами та їх жанровими характеристиками, стильовими домінантатами нонконформізму, висвітлювався в працях О. Голубця, О. Лагутенко та ін. (Голубець, 2012; Лагутенко, 2007).

Висновки. Нонконформізм стає однією із значних реалій мистецького життя, коли люди збиралися в майстернях, домівках, робили виставки неформального типу. Виставки відбувалися в Одесі, Києві, Москві, формується та культура, яка поєднує в собі андеграунд (підпільне мистецтво) і своєрідне експресивне самовизначення митця. Можна назвати багато імен. В київській школі це, звичайно, Алла Горська з її трагічною долею, Віктор Зарецький з його пізнім захопленням Клімтом. В Харкові – це Джолос Соловійов, Наталія Вергун, це роботи графіків – Володимира Ненадо, Наталії Мироненко, і уже пізніх постмо-

дерних митців – Павла Макова та ін. З львівських графіків слід визначити парадигмічні імена Володимира Пінігіна, Івана Остафійчука, Олега Денисенка, Романа Романішина. Саме вони вплинули на формування графічної культури регіону.

Протест як політичний ярмарок стає актуальним в 90-ті роки, протест як постнонконформна реальність дає ще одну грань митця переходної доби. Протест як гра, як своєрідні аллюзії, коли протестування стає своєрідною моделлю майбутнього – це своєрідна реальність, яку некритично наслідує художня молодь нульових років ХХІ століття. Це своєрідна реальність усунення економічного пресингу, який виникає у контексті сучасних галерейних бізнесових реалій. Отже, все це спонукає до того, щоб визначити образ митця в діахронії, у динамічному просторі розвитку культури від 60-х років до сьогодення часу. Не менш актуальною є потреба визначити специфіку постмодерних трансформацій у графічній культурі. Так, інтенсивне засвоєння комп'ютерних реалій цифрової графіки, особливо це характерно для дизайну середовища та графічного дизайну, створює новітні естетичні пріоритети розвитку графічного мистецтва.

Комунікативна реальність сучасного графічного простору культури вбирає в себе реалії поліграфії, реклами, віртуального простору, моушн-дизайну, муралі на стінах архітектурних споруд. Митець не може змиритися і працювати в рамках тотального маркетингу віртуального Диснейленду, пов'язаного з усім тим, що навіюється фентезі в контексті візуальних інсталяцій. Виникають неформальні графічні альтернативи: журнали фензіни, графіті, несанкціонований стінопис. Коли попсова культура вписується в культурно-історичний образ міста і руйнує його, то всі контексти візуальної культури, зокрема культури графічної, так чи інакше мають бути визначені як ціннісний модус культуротворення. Проте, ціннісні орієнтири варто шукати тоді, коли вони зародилися – у 60-ті – 90-ті роки ХХ століття як бескомпромісний вчинок, де людина йшла на страту, як Василь Стус, або маньєристично варіювала свою творчість, як Віктор Зарецький, або шукала якийсь інший шлях поєднання андеграунду і постмодерну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білокінь С. Життя і смерть Алли Горської. *Розбудова держави*. 1992. № 4. С. 45–55.
2. Вишеславський Г. Нонконформізм (андеграунд і «неофіційне мистецтво»). *Галерея*. 2007. № 3/4. С. 24–27.
3. Голубець О. Мистецтво ХХ ст.: український шлях. Львів: Колір ПРО, 2012. 199 с.
4. Котова О. О. Традиції південноукраїнської школи живопису у творчості митців нонконформістів Одеси 60–80-х рр. ХХ століття. *Збереження і розвиток традицій пленеру: художня освіта і арт-туризм*: тези доповідей І

Міжнародної науковопрактичної конференції (1–3 лют. 2019 р., м. Одеса) / коорд. проекту Д. О. Величко; упорядн. А. І. Носенко; відп. секр. Д. О. Величко, А. І. Носенко; ДЗ «Південноукр. Нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса: Астропрінт, 2019. С. 43–45.

5. Лагутенко О. А. *Графiки: нариси з iсторiї української графiки ХХ столiття*. Київ: Грані-Т, 2007. 168 с.

6. Легенький І. Ю. *Музичний нонконформiзм в художній культурi України ХХ столiття: монографiя*. Київ, Університет «Україна», 2018. 136 с.

7. Скляренко Г. Українське мистецтво другої половини 1980–2000-х років: події, явища, спрямування. *Нариси з iсторiї образотворчого мистецтва України ХХ ст.* Київ : Інтертехнологія, 2006. кн II. С. 353–393.

8. Смирна Л. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві: Монографія. ІПСМ НАМ України. Київ: «Видавництво Фенікс», 2017. 480 с.

9. Morin Edgar. *Method: towards a study of humankind*. New York; Berlin, Bern; Frankfurt/M.; Paris; Wien; Lang, 1992 Vol. 1. The nature of nature / transl. and introd. by J. L. Roland Belanger.-1992 (American university studies: Ser. 5, Philosophy. URL: https://monoskop.org/images/a/ad/Morin_Edgar_Method_vol_1_The_Nature_of_Nature.pdf

REFERENCES

1. Bilokin, S. (1992). *Zhyttia i smert Ally Horskoj* [Life and death of Alla Gorska]. *Rozbudova derzhavy*. №4. [in Ukrainian].

2. Vysheslavskiy, H. (2007) *Nonkonformizm (andehraund i «neofitsiine mystetstvo»)* [Nonconformism (underground and «unofficial art»)]. *Halereia*. № 3/4. [in Ukrainian].

3. Holubets, O. (2012). *Mystetstvo KhKh st.: ukrainskyi shliakh* [Art of the 20th century: the Ukrainian way]. Lviv: Kolir PRO. [in Ukrainian].

4. Kotova, O. (2019). *Tradycii pivdenoukrainskoj shkoly zhyvopysu u tvorchosti myttsiv nonkonformistiv Odesy 60–80-tykh rr. KhKh stolittia* [Traditions of the South Ukrainian school of painting in the work of non-conformist artists of Odessa in the 60s-80s of the 20th century]. *Zberezhennia i rozvytok tradycii pleneru: khudozhnia osvita i art-turizm: tezy dopovidei I Mizhnorodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (1–3 liut. 2019 r., m. Odesa) / koord.proektu D. O. Velychko; uporiadn. A. I. Nosenko; vidp.sekr. D. O. Velychko, A. I. Nosenko; DZ «Pivdennoukr. Nats. ped. un-t im. K.D. Ushynskoho»*. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].

5. Lahutenko, O. (2007). *Graphein HrafiKy: narysy z istorii ukrainskoj hrafiKy KhKh stolittia* [Graphein Graphics: essays on the history of Ukrainian graphics of the 20th century]. Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian].

6. Lehenkyi I. (2018). *Muzychnyi nonkonformizm v khudozhnii kulturі Ukrainy KhKh stolittia* [Musical nonconformism in the artistic culture of Ukraine of the 20th century]: monohrafiia. Kyiv, Universytet «Ukraina». [in Ukrainian].

7. Skliarenko, H. (2006). *Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny 1980 – 2000-tykh rokiv: podii, yavyshecha, spriamuvannia* [Ukrainian art of the second half of the 1980s – 2000s: events, phenomena, directions]. *Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy KhKh st.* Kyiv : Intertekhnolohiia. kn II. [in Ukrainian].

8. Smyrna, L. (2017). *Stolittia nonkonformizmu v ukrainskomu vizualnomu mystetstvi* [A century of nonconformism in Ukrainian visual art]: Monohrafiia . IPSM NAM Ukrainy. Kyiv: «Vydavnytstvo Feniks». [in Ukrainian].

9. Morin, Edgar. (1992). *Method: towards a study of humankind*. New York; Berlin, Bern; Frankfurt/M.; Paris; Wien; Lang. Vol.1. The nature of nature / transl. and introd. by J. L. Roland Belanger. (American university studies: Ser. 5, Philosophy. URL: https://monoskop.org/images/a/ad/Morin_Edgar_Method_vol_1_The_Nature_of_Nature.pdf

УДК 745.51

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-19>

Максим МАЛИЛЬО,
orcid.org/0000-0002-7761-4620

аспірант

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) maksym.malylo@naoma.edu.ua

РОЗВИТОК ДЕРЕВ'ЯНОГО РІЗЬБЛЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ НА ТЛІ ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ

Метою дослідження було проаналізувати і дослідити історію виникнення та розвиток художньої різьби як культурного здобутку Закарпаття.

Методи дослідження. Ґрунтовне дослідження зумовило необхідність використання трьох методів: історичного – для характеристики розвитку художньої різьби Закарпаття в контексті історичних подій, що впливали на її формування та зміну; типологічного – для визначення характерних рис різьбярства; комплексного методу – для виявлення взаємозв'язків між різними мистецькими явищами, а також для розкриття сакрального, естетичного, символічного сенсів художнього різьблення Закарпаття.

Результати. Закарпатська декоративна різьба на дереві минулих століть відзначається своєрідністю та унікальністю в українському мистецтві. На жаль, цей напрямок залишався малодослідженим до 20–30-х років ХХ століття, коли відбувалась інтеграція Підкарпатської Русі до Чехословаччини. Наукові праці, присвячені художній спадщині Закарпаття, переважно фокусуються на аналізі традицій та досягнень закарпатської школи живопису. Проте обмежувати мистецькі практики лише живописом недоцільно, оскільки художня деревообробка на Закарпатті була представлена значною кількістю талановитих різьбярів.

Висновки. З'ясовано, що характерною рисою різьблення закарпатських майстрів є пошук авторської стилістики, що також є властивим для представників закарпатської школи живопису. Незважаючи на активні процеси модернізації, що стосувалися фактично всіх сфер життя, включаючи культуру та традиції сакральної, декоративної різьби та дерев'яної пластики краю, декоративна різьба у регіоні все ж продовжує розвиватися. Визначено, що дерев'яна різьба стала визначними експонатом декоративно-прикладного мистецтва, зберігаючи у собі багатство традицій та історії Закарпаття.

Ключові слова: Закарпаття, різьбярство, декоративне мистецтво, інтер'єри церков, культура, геополітика.

Maksym MALYLO,
orcid.org/0000-0002-7761-4620

PhD student

National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) maksym.malylo@naoma.edu.ua

THE DEVELOPMENT OF WOOD CARVING IN TRANSCARPATHIA AGAINST THE BACKGROUND OF THE HISTORICAL ERA

The purpose of the article is to analyze and investigate the history of the emergence and development of artistic carving as a cultural achievement of Transcarpathia.

Methods. A thorough research necessitated the use of three methods: historical – to characterize the development of artistic carving of Transcarpathia in the context of historical events that influenced its formation and change; typological – to determine the characteristic features of carving; complex method – to identify the relationship between different artistic phenomena, as well as to reveal the sacred, aesthetic, symbolic meanings of artistic carving of Transcarpathia.

Results. Transcarpathian decorative wood carving of the past centuries is characterized by originality and uniqueness in Ukrainian art. Unfortunately, this area remained poorly studied until the 20s and 30s of the twentieth century, when the integration of Subcarpathian Rus into Czechoslovakia took place. Scholarly works devoted to the artistic heritage of Transcarpathia mainly focus on the analysis of the traditions and achievements of the Transcarpathian school of painting. However, it is inappropriate to limit artistic practices to painting alone, since artistic woodworking in Transcarpathia was represented by a significant number of talented carvers.

Conclusions. It has been found that a characteristic feature of the carvings of Transcarpathian masters is the search for the author's style, which is also characteristic of the representatives of the Transcarpathian school of painting. Despite the active processes of modernization that affected virtually all spheres of life, including the culture and traditions of sacred, decorative carving and wooden plastics of the region, decorative carving in the region still continues to develop.

It is determined that wooden carving has become an outstanding exhibit of decorative and applied art, preserving the richness of the traditions and history of Transcarpathia.

Key words: *Transcarpathia, carving, decorative art, church interiors, culture, geopolitics.*

Постановка проблеми. Сьогодні актуальною лишається не тільки проблема збереження дерев'яної різьби, а й церковної архітектури в цілому. Протягом багатьох років ні храмами, ні елементами внутрішнього оздоблення ніхто не опікувався, тому багато із них потребують великих фінансових та реставраційних внесків, котрі держава не завжди пропонує.

Проблема бюрократії також є нагальною, оформлення необхідної документації також зумовлює труднощі, при тому, що більшість пам'яток закарпатського дерев'яного різьблення залишилися у малонаселених пунктах краю. Тому метою статті є привернення уваги до національної та культурної спадщини краю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Церковне різьбярство Закарпаття залишається однією із найбільш малодосліджених пам'яток у вітчизняній науці.

Найбільший внесок у дослідження цього напрямку зробив М. Приймич у своїх ранніх працях, а потім видав Декоративне різьблення у сакральному мистецтві Закарпаття XVIII–XIX ст., у якій комплексно систематизував свої дослідження протягом багатьох років. На момент написання статті є також публікації та дослідження на тему художньої різьби Закарпаття у таких авторів:

Ходанич М.П. Художньо-стильові особливості портрета в закарпатській дерев'яній пластичі II половини XX ст. – початку XXI.

Також опрацював роботу авторства М. П. Ходанича «Художня пластика Закарпаття».

З цих джерел вдалось скласти повноцінне враження, історіографію та розвиток Закарпатського різьбярства.

Мета статті – проаналізувати і дослідити історію виникнення та розвиток художньої різьби як культурного здобутку Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. Художнє різьблення Закарпаття активно розвивалося саме в зв'язку із геополітичним розташуванням краю та обширними природними ресурсами деревини. Різьбою по дереву славилися ще слов'яни в XI ст., хоча підвалини розвитку різьблення по дереву виникли набагато раніше, не дивлячись на відсутність пам'яток цього періоду.

Появу слов'ян на території Закарпаття близько V–VI ст., широко висвітлює у своїх наукових працях Федір Потушняк – закарпатський археолог, славіст, спираючись на велику кількість поховань

характерних для давніх слов'ян – ритуальне спалення небіжчиків (Алексеева, 2018).

Наступний етап розвитку художньої деревообробки на Закарпатті отримало з подальшим становленням і поширенням християнства в краї. Дерев'яна різьба стала невід'ємною частиною оформлення екстер'єру та інтер'єрів церков, і безперечно була тісно пов'язана із розвитком сакрального мистецтва, а разом з ним і з духовно-релігійним та художнім життям краю.

Геополітичним розташування території сучасного Закарпаття, котре фактично з X ст. перебувало під владою спочатку – угорців (приблизно з XI ст. та завершуючи XIII ст. Закарпаття поступово увійшло до новоутвореної держави – Угорське королівство).

Розташування на кордоні розселення різних народів: українців русинів, німців, угорців, ромів, тощо, обумовило формування полікультурності краю, котре характеризується сталим обміном культурного досвіду у всіх сферах життя: господарюванні, ремеслах, літературі, а разом із цим відкритість до сприйняття нових напрямів мистецьких віянь Європи: готики, бароко, рококо тощо.

Із 1699–1867 рр. Закарпаття входило до складу Австрійської імперії, а згодом – дуалістичної Австро-Угорської імперії (1867–1918 рр.). Культурно-мистецькі процеси імперії розвивалися нерівномірно, у столичних Відні та Будапешті кипіли осередки творчого життя: влаштовувались художні вернісажі, будувалися палаци із залученням кращих майстрів, на протидію провінції, де культурно-творче життя ледь жевріло, що характерно для всіх імперій. До переліку таких провінцій і належала територія сучасного Закарпаття. Та і загальна характеристика політико-соціального стану краю свідчить про те, що закарпатці у складі Австро-Угорської імперії залишалися підневільним селянським народом без власних інституцій, за винятком греко-католицької церкви, та політичного голосу. Позитивні соціально-економічні зміни на Закарпатті у період правління Марії Терезії (1740–1780 рр.) та Йосипа II (1780–1790 рр.) характеризувалися коротким підйомом краю: скасування панщини, свобода і рівність віросповідання та розвиток освіти безперечно покращили становище населення Закарпаття. Однак наступні австро-угорські цісарі не були зацікавлені у продовженні реформ у дусі освіченого абсолютизму, і в принципі будь-якого розвитку чи поліпшення

політично-економічного життя провінцій. Територія Закарпаття так і залишилася аграрно-сировинним додатком Австро-Угорської імперії де-факто до самого розпаду імперії у 1918 р. у період Першої Світової війни (1914–1918 рр.) (Басараб & Токар, 2018).

Після завершення Першої Світової війни, територія Закарпаття за умовами Сен-Жерменського договору (1919 р.) юридично увійшла до складу Чехословаччини. У міжвоєнний період (1919–1939 рр.) культурне становище краю значно поліпшується. У 1924 році, за підтримки чехословацького уряду та культурних діячів Закарпаття, у Празі відбулася виставка «Життя та мистецтво Підкарпатської Русі», аналогічна виставка проводилася у м. Брно у 1930 році, де широко було представлено твори різьблення по дереву (Ландовський, 2018).

Згодом чеська адміністрація краю відкриває ряд навчальних закладів, зокрема Ясінянську деревообробну та Ужгородську ремісничі школи, де викладали дерев'яне різьблення. Основною метою цих шкіл було підготувати ремісників для виготовлення столярних виробів, меблів, навчання умінню декорувати сухою різьбою, пластичними рослинними орнаментами. Серед випускників Ясінянської школи відомі різьбляри В. Свида, І. Гарапко, Ф. Бабинець, В. Асталощ, Ф. Тулайдан. Вироби різьбярства продавалися у спеціалізованих магазинах народних ремесел в Ужгороді та Празі (Нариси історії Закарпаття, 1995).

Однак, в умовах економічного занепаду краю та безробіття лєвова частка випускників не мала можливості повноцінно розкрити та реалізувати свій талант.

Створення власного автономного уряду на чолі з А. Волошиним у 1939 році та подальший наступ угорських окупаційних сил на територію Закарпаття, а згодом і початок Другої Світової війни (1939–1945 рр.) принесли хаос війни, репресії зі сторони окупаційної угорської влади, геноцид євреїв та загибель понад ста тисяч закарпатців як на фронті, так і під час захисту рідного краю.

Прихід радянської влади та юридичне приєднання Закарпаття (28 жовтня, 1945 р.) ознаменував початок нових перетворень, котрі торкнулися всіх сфер життя краю: суспільно-політичної, економічної, релігійно-духовної тощо. Популістські гасла радянських агітаторів набули широкої популярності серед мас: змученого тяжким життям, національних, релігійних та економічних утисків зі сторони «попередньої» влади (Нариси історії Закарпаття, 1995). Однак, не дивлячись на офіційну пропаганду радянської влади у дусі:

«Земля – селянам! Фабрики – робітникам!» (Мондич & Біла, 2001). Реальність же виявилася абсолютно іншою: масові пошуки зрадників сталінського режиму, українських буржуазних націоналістів, ворогів народу; репресії щодо етнічних румунів, німців, євреїв та остарбайтерів, що повернулися додому після деокупації. Найбільш влучною характеристикою дій радянської влади на території Закарпаття у цей період надає Федір Пігідо-Правобережний, історик та культурний діяч української діаспори в Німеччині у своїй праці «Зі спогадів та роздумів очевидця»: – під охороною НКВД-істів, – які вивозили «визволених» від капіталістичного ярма, та разом уже і від зайвого особистого майна, вчителів, священників і селян – у далекі табори Колими, Мурманська та інші здравниці-курорти соціалістичної батьківщини трудящих (Михайлюк, 2003).

Поступово піддається критиці творча діяльність фактично всіх художніх, письменницьких установ, організацій та об'єднань, а у 1949 році радянська сталінська влада забороняє на Закарпатті греко-католицьку церкву – опору духовності, національної самосвідомості та культури краю, разом із розповсюдженням релігійної заборони, під табу опиняється і все сакральне мистецтво краю, у тому числі і церковне різьбярство (Закарпатська правда, 1949). Таким чином споконовічна традиція сакрального дерев'яного різьбярства та весь доробок було фактично втрачено за чотири десятиліття радянської влади.

Головні висновки і перспективи використання результатів дослідження. Закарпатське різьбярство – невід'ємна частина культурного коду Срібної землі, у традиціях деревообробки втілено багатовіковий досвід естетичного сприйняття світу, звернений у майбутнє. Традиції закарпатської різьби зберігають у собі глибокі художні надбання, що відображають самотність культури Закарпаття у його багатонаціональному синтезі різноманітних культурних народів та етносів. Вважаю, що цій праці я досяг поставленої мети.

Характерною особливістю закарпатських майстрів різьблення являється пошук авторської стилістики, що також є властивим для представників закарпатської школи живопису (Голубець, 2012). На мою думку, в силу історичного процесу постійне перебування у полікультурному середовищі стало поштовхом до початку відкритого діалогу культур, без втрати власної ідентичності.

Адже, народні художні промисли у сучасному культурному просторі – це митці, народні майстри, котрі передають спадкоємну культуру для молодого покоління, унікальні технології та тех-

ніки, художньо-стилістичні системи, мотиви і сюжети народного мистецтва.

Поєднання традицій, стильових особливостей і творчої імпровізації відображає всю суть багатовікової традиції формування центру дерев'яної різьби на Закарпатті. Незважаючи на активні процеси модернізації, що стосувалися фактично

всіх сфер життя, включаючи культуру та традиції сакральної, декоративної різьби та дерев'яної пластики краю, декоративна різьба у регіоні все ж продовжує розвиватися. Матеріали дослідження можуть бути використані для формування лекційного матеріалу в навчальних курсах історії декоративно-ужиткового мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева С. Концепція підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. пр. Київ. 2018. Вип. 17. С. 177–181.
2. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: Закарпаття, 1995.
3. Ландовський Е. Ужгород на зламі епох. – Ужгород: Карпати, 2008. 19.
4. Басараб М., Токар М. Закарпаття: нариси боротьби за українську державність. – Ужгород: Карпати, 2018.
5. Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918–1945)/ І.М.Гранчак та ін. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с. 4.
6. І. Мондич, Е. Біла Енциклопедія Підкарпатської Русі. – Ужгород: Видавництво В. Падеяка, 2001.
7. Приймич М. В. Декоративне різьблення в сакральному мистецтві Закарпаття XVIII–XIX ст. – Рукопис.
8. Михайло Михайлюк. Молитва душі / Упоряд. Л. Михайлюк, статті І. Небесник, О. Голубець, І. Голод, П. Бідзіля, А. Ковач. – Мукачево: Карпатська вежа, 2003.
9. Розгромити охвістя космополітів на Закарпатті. Закарпатська правда. – 1949. – 23 березня. – С. 2.
10. Голубець О. Мистецтво ХХ століття: український шлях. Львів: Колір ПРО, 2012.

REFERENCES

1. Aliksieieva S. (2018) Kontsepsiia pidhotovky maibutnix dyzaineriv do rozvytku profesiinoi kariery. [The concept of training future designers for professional career development] Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika: zb. nauk. pr. Kyiv. 2018. 17. 177–181. [in Ukrainian]
2. Narysy istorii Zakarpattia. [Essays on the history of Transcarpathia] (1995). Uzhhorod: Zakarpattia. [in Ukrainian]
3. Landovskiy E. (2008) Uzhhorod na zlami epokh. [Uzhhorod at the turn of the century] Uzhhorod: Karpaty, 19. [in Ukrainian]
4. Basarab M., Tokar M. (2018) Zakarpattia: narysy borotby za ukrainsku derzhavnist. [Transcarpathia: Essays on the Struggle for Ukrainian Statehood] Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian]
5. Narysy istorii Zakarpattia. [Essays on the history of Transcarpathia] (1918–1945)/ I.M.Hranchak ta in. (1995) Uzhhorod: Zakarpattia, 663 4. [in Ukrainian]
6. I. Mondych, E.Bila (2001) Entsyklopediia Pidkarpatskoi Rusi. [Encyclopedia of Subcarpathian Rus'] Uzhhorod: Vydavnytstvo V. Padiaka. [in Ukrainian]
7. Pryimych M. V. Dekoratyvne rizblennia v sakralnomu mystetstvi Zakarpattia XVIII–XIX st. [Decorative carving in the sacred art of Transcarpathia in the eighteenth and nineteenth centuries] Rukopys. [in Ukrainian]
8. Mykhailo Mykhailiuk. (2003) Molytva dushi [Prayer of the soul] Uporiad. L. Mykhailiuk, statii I. Nebesnyk, O. Holubets, I. Holod, P. Bidzilia, A. Kovach. Mukachevo: Karpatska vezha. [in Ukrainian]
9. Rozghromyty okhvistia kosmopolitiv na Zakarpatti (1949) [To defeat the tails of cosmopolitans in Transcarpathia] Zakarpatska pravda. 2. [in Ukrainian]
10. Holubets O. (2012) Mystetstvo KhKh stolittia: ukrainskyi shliakh [Twentieth Century Art: The Ukrainian Way]. Lviv: Kolir PRO. [in Ukrainian]

УДК 78.072(477):78.03(477.83/.86)»18/19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-20>

Любомир МАРТИНІВ,

orcid.org/0000-0001-7826-3968

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) liubomyrmartyniv26@gmail.com

ВНЕСОК ЛЮБОВІ КИЯНОВСЬКОЇ У ВИВЧЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ XIX–XX СТОЛІТЬ

У статті обґрунтовано внесок української музикознавиці, доктора мистецтвознавства, лауреатки премії імені Миколи Лисенка (2006), членкині НСКУ Любові Кияновської у вивчення стилістичних особливостей культурно-історичного розвитку галицької музичної культури XIX–XX століть. Л. Кияновська визначає унікальність галицької музичної культури як мистецького явища в обстежуваному періоді і як предмет дослідження низкою чинників, зокрема: не завжди сприятливі культурно-історичні умови для розвитку; перипетії у житті її творців, цензура, репресії з боку інституцій держави (метрополії), вимушена еміграція тощо; водночас важлива роль творців галицької музичної культури для національної ідентичності у мистецькій традиції, яка об'єднала фольклорний, аматорський і професійний напрям; вагомий внесок діяльності мистецтвознавців з кінця 80-х років минулого століття і в незалежній Україні для збереження і продовження галицької музичної культури як традиції. Значення внеску Любові Кияновської у вивчення галицької музичної культури обстежуваного періоду обумовлений, по-перше, важливістю обраного предмету дослідження, оскільки галицька музична культура обстежуваного періоду художньо-виражальними засобами музики як виду мистецтва відображає суспільну свідомість, культурно-історичне буття спільноти, колективну пам'ять, цінності та ідеали; по-друге, взаємодія композитора – виконавця/інтерпретатора – слухача – дослідника/музикознавця в алгоритмі виникнення мистецької творчості, побутування музичного твору у часо-просторовому вимірі репрезентує традицію. Персоналія, діяльність Любові Кияновської є невід'ємною складовою мистецького процесу збереження традиції у розвитку галицької музичної культури, а засвоєння ідей концептуального музикознавства відомої мистецтвознавиці не менш важливе, як і дослідження творчості композитора чи виконавця.

Ключові слова: *Галичина, музикознавство, мистецтво, творчість, музична культура, традиція, стиль.*

Liubomyr MARTYNIW,

orcid.org/0000-0001-7826-3968

Candidate of Art Studies, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Cultural Studies and Art Education

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) liubomyrmartyniv26@gmail.com

THE CONTRIBUTION OF LYUBOVI KIYANOVSKA TO THE STUDY OF GALITIC MUSICAL CULTURE OF THE 19TH–20TH CENTURIES

The article substantiates the contribution of the Ukrainian musicologist, doctor of art history, laureate of the Mykola Lysenko prize (2006), member of the NSKU Lyubov Kiyanoska to the study of stylistic features of the cultural-historical development of Galician musical culture of the 19th–20th centuries. L. Kiyanoska defines the uniqueness of Galician musical culture as an artistic phenomenon in the period under investigation and as a subject of research by a number of factors, in particular: not always favorable cultural and historical conditions for development; vicissitudes in the lives of its creators, censorship, repression by state (metropolitan) institutions, forced emigration, etc.; at the same time, the important role of the creators of Galician musical culture for the national identity in the artistic tradition, which united folklore, amateur and professional direction; the significant contribution of the activity of art critics since the end of the 80s of the last century and in independent Ukraine to the preservation and continuation of Galician musical culture as a tradition. The value of Lyubov Kiyanoska's contribution to the study of Galician musical culture of the period under investigation is determined, firstly, by the importance of the chosen research subject, since Galician musical culture of the period under investigation reflects social consciousness, the cultural and historical existence of the community, collective memory through the artistic and expressive means of music as an art form, values and ideals; secondly, the interaction of the composer – performer/interpreter – listener – researcher/musicologist in the algorithm of the emergence of artistic creativity, the existence of a musical work in the time-space dimension represents tradition. The personality and activity of Lyubov Kiyanoska is an integral part of the artistic process of preserving tradition in the development of Galician

musical culture, and learning the ideas of conceptual musicology of a famous art critic is no less important than studying the work of a composer or performer.

Key words: Galicia, musicology, art, creativity, musical culture, tradition, style.

Постановка проблеми. Галицька музична культура XIX–XX століть є унікальним явищем української національної та світової культури, а також предметом наукових досліджень в Україні та поза її межами, зокрема Польщі та Північній Америці. Розвиток цього феномену має свої особливості, які визначені культурно-історичними обставинами життя у Східній Галичині обстежуваного періоду (територія сучасних Львівської, Івано-Франківської, більшої частини Тернопільської областей України, частина Підкарпатського та Малопольського воєводств Польщі), настроями загалу і творчої інтелігенції; ставленням держави до проблем національної культури тощо. Галичина, починаючи з 1772 року входила до складу Австрійської імперії, з 1867 – Австро-Угорської, з 1919 – Польської Республіки, з 1939 – радянського союзу, з 1991 року – незалежної України. Корінним, автохтонним населенням Східної Галичини є українці в конкретизації етнографічних груп бойків, лемків, гуцулів, а чисельне представництво інших народів у різні історичні періоди (поляки, німці, євреї, росіяни та інші) пов'язане з історією краю. Культурним, адміністративним центром регіону завжди було місто Львів. Музична культура у Східній Галичині має свою історію, яка упродовж XIX–XX сторіччя розвивалася у багатоманітності міжкультурних зв'язків і впливів – українських, польських, німецьких, єврейських, австрійських тощо.

Унікальність галицької музичної культури як мистецького явища в обстежуваному періоді і як предмету сучасного дослідження визначена низкою чинників, зокрема: не завжди сприятливі культурно-історичні умови для розвитку; перипетії у житті її творців (композиторів, виконавців, педагогів), цензура, репресії з боку інституцій держави (метрополії) щодо творчої, організаційної, просвітницько-популяризаторської діяльності, вимушена еміграція тощо; водночас, важлива роль творців галицької музичної культури для національної ідентичності у мистецькій традиції, яка об'єднала фольклорний, аматорський і професійний напрям; вагомий внесок діяльності мистецтвознавців з кінця 80-х років минулого століття і в незалежній Україні для збереження і продовження галицької музичної культури як традиції, чинника розвитку національної культури, міжкультурної комунікації тощо. Однією із найбільш відомих дослідників галицької музич-

ної культури XIX–XX століть є наша сучасниця Кияновська Любов Олександрівна – українська музикознавиця, доктор мистецтвознавства, професорка, лауреатка премії імені Миколи Лисенка (2006), членкиня НСКУ.

Аналіз останніх досліджень. Проблема розвитку галицької музичної культури в XIX–XX ст. є достатньо розробленою завдяки дослідженням низки вчених в Україні та поза її межами. Однак серед розробок проблеми чільне місце посідає ім'я і науковий внесок доктора мистецтвознавства Любові Кияновської, про що свідчать низка монографій, статей в українських та зарубіжних фахових виданнях, індекс цитування, активна участь у музичному житті сучасної України, педагогічна діяльність. Праці Л. Кияновської становлять джерельну базу нашого дослідження і дозволяють виокремити концептуальні положення дослідниці про галицьку музичну культуру XIX–XX ст. як явище в українському та європейському мистецькому просторі. Про творчість і діяльність Любові Кияновської на сьогодні є низка статей енциклопедичного характеру (Сюта, 2008), розлогі інтерв'ю для Інтернет-видань (Музикознавчий дискурс, 2019), а також у нашому дисертаційному дослідженні розділ, присвячений науковій, музично-педагогічній діяльності Любові Кияновської на теренах Дрогобиччини (Мартинів, 2019).

Метою статті є виявлення та обґрунтування внеску Любові Кияновської у вивчення галицької музичної культури XIX–XX століть. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: з'ясувати особливості культурно-історичного розвитку галицької музичної культури XIX–XX століть як феномену української національної та світової культури, а також предмету наукових досліджень Л. Кияновської; проаналізувати науково-мистецьку діяльність Л. Кияновської як дослідника галицької музичної культури зазначеного періоду.

Виклад матеріалу. У часо-просторовому вимірі буття музичного твору однаково важливими є суб'єкти його створення та побутування: композитор – виконавець – слухач – дослідник/музикознавець. Причому реальність, відтворена у мистецькому творі художньо-естетичними виражальними засобами, завжди набуває тієї форми, якої їй надає виконавець як інтерпретатор змісту музичного тексту твору. А роль дослідника-музикознавця полягає у вивченні основних закономір-

ностей розвитку музики, композиційних засобів, прийомів, звукових образів, обставин створення музичного твору у часі і просторі його творця. Музикознавець досліджує вплив та функціонування музики як виду мистецтва і сфери творчості у соціо-культурному середовищі, а також сприяє популяризації та розповсюдженню музики. Мистецтво існує в традиції, у міжпоколінневих зв'язках якої здійснюється творче переосмислення елементів музичної культури минулого, передача і збереження системи цінностей та пріоритетів тощо. Власне діяльність і компетентності музикознавця є важливою ланкою для існування музичної традиції, і творчий доробок Любові Кияновської є цьому підтвердженням. Середовищем формування фахового професіоналізму та широкого спектру наукових зацікавлень Любові Кияновської стало музичне життя Дрогобича, викладацька робота на кафедрі теорії, історії музики та гри на музичних інструментах під керівництвом Ореста Яцківа у 1979–1987 роках. А після захисту дисертації у 1987 році діяльність Л. Кияновської пов'язана із ЛНМА імені Миколи Лисенка на посадах доцента, професора, завідувача кафедри історії музики. Мистецтвознавиця є дійсним членом НТШ, членом правління Львівської організації НСКУ, автором низки навчальних посібників, монографій, науковим керівником понад 30 дисертаційних робіт. Про визнання та внесок Л. Кияновської у вивчення і популяризацію досягнень музичної культури українців у її культурно-історичному розвитку засвідчує високий показник публікаційної активності в індексі посилань (Кияновська, 2023).

Л. Кияновська є системним дослідником галицької музичної культури XIX–XX століть, що є винятково важливим внеском для збереження та розвитку традиції у культурно-історичному процесі її стильової еволюції, взаємозв'язках національних композиторських шкіл та впливах мистецького європейського контексту. Дослідження Л. Кияновської присвячене виявленню стильових засад творчості провідних галицьких композиторів XIX–XX століть, що розвивалася на засадах національної традиції та у контексті тогочасних тенденцій західноєвропейського мистецтва – проявах романтизму та постромантичних віянь, імпресіонізму, символізму, конструктивізму, зокрема у тенденціях соцреалізму, а також постмодерністичних напрямків останніх десятиріч (Кияновська, 2007: 9). Аналіз стильового розмаїття у розвитку музичної культури багатонаціонального середовища краю дозволив дослідниці цілісно висвітлити художньо-естетичні процеси у Галичині

у конкретизації національних шкіл та європейського контексту. У процесі дослідження галицької музичної культури Л. Кияновська актуалізує широку джерельну базу проблеми, зокрема праці сучасних українських та зарубіжних дослідників-мистецтвознавців, публікації у тогочасних українських, польських та німецькомовних періодичних виданнях, а також архівні матеріали. Фундаментальність дослідження, встановлення причинно-наслідкових зв'язків у динаміці стильової еволюції галицької музичної культури XIX–XX століть обумовили вибір його методологічної основи. Л. Кияновська використовує системний підхід як ключовий у дослідженні. Його сутність полягає у комплексному вивченні процесу розвитку галицької музичної культури XIX–XX ст. як елементу складної багаторівневої системи розвитку художньо-естетичної культури досліджуваного періоду у європейській культурі (це перший рівень), польській та австрійській (другий рівень), українській галицькій (третій рівень) і, водночас, трансформацію досвіду третього рівня у сучасну українську музичну культуру. Причому дослідження Л. Кияновської шляхом вивчення і засвоєння досвіду галицької музичної культури сприяє збереженню і продовженню традицій галицької музичної культури. Дослідниця здійснює системний теоретичний аналіз проблеми і передбачає кілька напрямів дослідження: опис і аналіз прояву основних стилів музичної культури Галичини – романтизму, постромантизму, модерної і постмодерної стилістики; характеристика творчості провідних композиторів, діяльності провідних музичних осередків, що зумовлюють напрями розвитку галицької музичної культури; визначення її ролі і місця у системі тогочасної та сучасної української культури. Внесок Л. Кияновської у збереження традиції галицької музичної культури шляхом її глибокого вивчення та популяризації виявляється, окрім іншого, у системному аналізі життєвого шляху і діяльності її творців – композиторів, виконавців, диригентів, професійних та аматорських музичних осередків тощо. Поруч із низкою хрестоматійно відомих імен дослідниця вводить до наукового музикознавчого контексту та для загального ознайомлення забуті чи мало відомі з плином часу персоналії. Зокрема з-поміж безмежного обсягу професійних та аматорських діячів Л. Кияновська виокремлює життя і творчість Кароля Ліпінського (1790–1861), Михайла Вербицького (1815–1870), Івана Лаврівського (1822–1873), Кароля Мікулі (1819–1897), Анатолія Вахнянина (1841–1908), Віктора Матюка (1852–1912), Остапа Нижанківського (1862–1919), Дениса Січинського

(1865–1909), о.Йосипа Кишакевича (1872–1953), Василя Барвінського (1888–1963), Нестора Нижанківського (1893–1940), Станіслава Людкевича (1879 – 1979), Адама Солтиса (1890–1968), Юзефа Коффлера (1896–1944), Миколи Колесси (1903–2006), – як представників романтизму у музичному житті Галичини. Причому діяльність кожного із митців Л. Кияновська аналізує у часопросторовому вимірі особистісного життя, естетико-стилістичних засад музичної творчості, між-національних контактів у творчості і музичному житті, зв'язках музичної культури із розвитком літератури і малярства, виникнення і функціонування композиторських шкіл тощо. У галицькій музичній культурі дослідниця виявляє найважливіші ознаки романтизму як стильового художньо-естетичного вияву епохи, світоглядно-ментальної настанови митця – демократизація форми і змісту музичних подій і явищ, інтерес до внутрішнього світу людини незалежно від її стану, статі тощо, а також тісний зв'язок із фольклорною музично-обрядовою традицією тощо.

Суттєвих художньо-стилістичних змін зазнала галицька музична культура з утвердженням радянської ідеології на теренах Галичини, у роки Другої світової війни та й у повоєнний час (Кияновська, 1998; 2003; 2010). Слід зазначити, що політичні події міжвоєнного періоду, а також повоєнного спричинили еміграцію української галицької інтелігенції на Захід, і, водночас, переселення випускників Київської, Московської, Петербурзької консерваторій до Галичини з метою зміцнення ідеологічних позицій у краї. З позицій мистецької міжкультурної взаємодії, попри політичні аспекти, такі контакти, як зазначає Л. Кияновська, сприяли взаємопроникненню різних мистецьких традицій (Кияновська, 2007: 318). А розвиток і збереження традиції галицької музичної культури у просторі Північної Америки, перш за все, пов'язані із діяльністю Українського Музичного Інституту Америки, який є найбільшою і найстарішою професійною, неприбутковою музичною школою української діаспори. Прикметно, що саме за взірцем Вищого музичного інституту імені Миколи Лисенка (сьогодні – Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка) з часу заснування Інституту у Нью-Йорку у 1952 році було створено мережу філіалів у 23 містах США. Члени основного складу Українського Музичного Інституту Америки до еміграції у США в 30-х роках ХХ ст. працювали у просторі музичної культури Галичини, зокрема це: піаністи-педагоги Р. Савицький, Д. Гординська-Каранович, М. Байлова, Т. Богданська, композитори-музикознавці

І. Соневицький, З. Лисько, диригент-педагог Б. Волянська та низка інших професійних музикантів, які зберегли українську галицьку музичну традицію у міжкультурних зв'язках та взаємодії (The Ukrainian Music Institute, 2020).

Мистецько-просвітницька діяльність творців і споживачів музичної культури Галичини у ХІХ–ХХ ст. здійснювалася різноманітними шляхами і засобами. Л. Кияновська прослідковує стильову еволюцію музичної культури Галичини обстежуваного періоду у тісному взаємозв'язку з іншими видами мистецтва, зокрема з літературою, театром, архітектурою, образотворчим мистецтвом, що визначає контекст розвитку музичної культури краю та дозволяє відтворити цілісну картину досліджуваної проблеми (Кияновська, 2012). У низці праць (Кияновська, 1997; 2000; 2007 та ін.) Л. Кияновська дає розлогу характеристику цієї діяльності у формах музичних осередків та організацій, зокрема: «Галицьке музичне товариство» (1838), Консерваторія Галицького музичного товариства (від 1853, а сьогодні – Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка), українське співоче товариство «Теорбан» (1870), музичне товариство «Гармонія» (1875), Співацьке Товариство «Лютня» (1880), музичноспівацьке товариство «Львівський Боян» та його чисельні філії (1891), «Союз українських співацьких і музичних товариств» (1903) та інші.

Висновки. Значення внеску Любові Кияновської у вивчення галицької музичної культури ХІХ–ХХ століть обумовлений, по-перше, важливістю обраного предмету дослідження, оскільки галицька музична культура обстежуваного періоду є потужним пластом цілісної, самобутньої національної культури, виявляє наявність мистецької традиції, збагаченої міжкультурними взаємозв'язками у європейському контексті, що художньо-виражальними засобами музики як виду мистецтва відображає суспільну свідомість, культурно-історичне буття спільноти, колективну пам'ять, цінності та ідеали; по-друге, взаємодія композитора – виконавця-інтерпретатора – слухача – дослідника/музикознавця в алгоритмі виникнення мистецької творчості, побутування музичного твору у часопросторовому вимірі репрезентує традицію, що у мистецтві звуку виявляє естетично-раціональне ставлення до оточуючого світу, яке засноване на ідеалах краси, добра, істини і свободи. Місія, роль і значення роботи дослідника-мистецтвознавця полягає, зокрема, в інтегративному вивченні музики на засадах естетики, філософії, психології, соціології, популяризації та розповсюдженні музики, визначенні її впливу та функціонування

в соціо-культурному середовищі в Україні і світі. Персоналія, діяльність Любові Кияновської є невід'ємною складовою мистецького процесу збереження традиції у розвитку галицької музичної культури, а засвоєння концептуальних ідей відомої мистецтвознавиці важливе, як і дослідження творчості композитора чи виконавця. Перспективою подальших досліджень є виявлення та обґрунтування проблем сучасного українського концептуального мистецтвознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кияновська Л. Галицька музична культура XIX–XX століть: навчальний посібник. Чернівці: Книги–XXI, 2007. 424 с.
2. Кияновська Л. Еволюція галицької музичної культури XIX–XX століть: монографія. Тернопіль: Астон, 2000. 339 с.
3. Кияновська Любов Олександрівна (Luba Kyuanovska). 2023. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=4SKIVrQAAAAJ&hl=uk>.
4. Кияновська Л. Мирослав Скорик: творчий портрет композитора в дзеркалі епохи: монографія. Львів: Сполон, 1998. 216 с.
5. Кияновська Л. Музичне прочитання поезії Франка у вимірах сучасної естетики (на прикладі творчості львівських композиторів). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник наукових праць. Львів: Інститут українознавства імені Івана Кіп'якевича НАН України, 2012. Том 21. С. 377–388.
6. Кияновська Л. Психологічний портрет композитора як джерело пізнання індивідуального стилю. Мистецтвознавство України. Том 11. 2010. С. 62–64. URL: https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-files/MU-11_2010.pdf.
7. Кияновська Л. Син сторіччя – Микола Колесса: монографія. Львів: Видавництво НТШ, 2003. 378 с.
8. Кияновська Л. Творчість отця Йосипа Кишакевича. Львів: Поклик сумління, 1997. 96 с.
9. Мартинів Л. І. Етапи професіоналізації музичного життя Дрогобиччини : дис. ... канд. мистецтвозн. : 17.00.03. Львів, 2019. 243 с. С. 179–182.
10. Музикознавчий дискурс від Любові Кияновської. Інтерв'ю для Moderato (вела Л. Назар) від 11 травня 2019 року. URL: <https://web.archive.org/web/20190515090201/http://moderato.in.ua/malenki-muzychni-istoriyi/muzikoznavchiy-diskurs-vid-lyubovi-kiyanovskoyi.html>.
11. Сюта Б. Кияновська Любов Олександрівна. Українська музична енциклопедія. Київ: Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України імені М.Т.Рильського, 2008. Т. 2. С. 411–413.
12. The Ukrainian Music Institute. Educating youth in the classics since 1952. URL: <https://www.ukrainianmusicinstitute.com/>.

REFERENCES

1. Kyianovska L. Halytska muzychna kultura XIX–XX stolit: navchalnyi posibnyk. [Galician musical culture of the 19th–20th centuries: a study guide]. Chernivtsi: Knyhy–XXI, 2007. 424 s. [in Ukrainian].
2. Kyianovska L. (2000) Evoliutsiia halytskoi muzychnoi kultury XIX–XX stolit: monohrafiia. [Evolution of Galician musical culture of the 19th–20th centuries: monograph]. Ternopil: Aston, 339 s. [in Ukrainian].
3. Kyianovska Liubov Oleksandrivna (Luba Kyuanovska). (2023) [Kyianovska Lyubov Oleksandrivna (Luba Kyuanovska)]. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=4SKIVrQAAAAJ&hl=uk>.
4. Kyianovska L. (1998) Myroslav Skoryk: tvorchyi portret kompozytora v dzerkali epokhy: monohrafiia. [Myroslav Skoryk: creative portrait of the composer in the mirror of the era: monograph]. Lviv: Spolom, 216 s. [in Ukrainian].
5. Kyianovska L. (2012) Muzychne prochyttannia poezii Franka u vymirakh suchasnoi estetyky (na prykladi tvorchosti lvivskykh kompozytoriv). [Musical reading of Franke's poetry in the dimensions of modern aesthetics (on the example of the work of Lviv composers)]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zbirnyk naukovykh prats. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni Ivana Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, Tom 21. S. 377–388. [in Ukrainian].
6. Kyianovska L. (2010) Psykholohichni portret kompozytora yak dzherelo piznannia indyvidualnogo styliu. [Psychological portrait of the composer as a source of knowledge of individual style]. Mystetstvoznavstvo Ukrainy. Tom 11. S. 62–64. URL: https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-files/MU-11_2010.pdf. [in Ukrainian].
7. Kyianovska L. (2003) Syn storichchia – Mykola Kolessa: monohrafiia. [Son of the century – Mykola Kolessa: monograph]. Lviv: Vydavnytstvo NTSh, 378 s. [in Ukrainian].
8. Kyianovska L. (1997) Tvorchist ottsia Yosypa Kyshakevycha. [Creativity of father Yosyp Kishakevich]. Lviv: Poklyk sumlinnia, 96 s. [in Ukrainian].
9. Martyniv L. I. (2019) Etapy profesionalizatsii muzychnoho zhyttia Drohobychchyny : dys. ... kand. mystetstvozn. : 17.00.03. Lviv, 243 s. S. 179–182. [in Ukrainian].
10. Muzykoznavchyi diskurs vid Liubovi Kyianovskoi. [Musicological discourse by Lyubov Kyianovska]. Interviu dlia Moderato (vела L.Nazar) vid 11 travnia 2019 roku. URL: <https://web.archive.org/web/20190515090201/http://moderato.in.ua/malenki-muzychni-istoriyi/muzikoznavchiy-diskurs-vid-lyubovi-kiyanovskoyi.html>. [in Ukrainian].
11. Siuta B. (2008) Kyianovska Liubov Oleksandrivna. [Kyianovska Lyubov Oleksandrivna]. Ukrainka muzychna entsyklopediia. Kyiv: Vydavnytstvo Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnolohii NAN Ukrainy imeni M.T.Ryl'skoho, T.2. S. 411–413. [in Ukrainian].
12. The Ukrainian Music Institute. Educating youth in the classics since 1952. 2020. URL: <https://www.ukrainianmusicinstitute.com/>.

УДК 7.038.6

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-21>**Марина НАУМЧУК,**
orcid.org/0000-0002-0613-4304аспірантка
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) maryna.naumchuk@gmail.com**ЧУТТЄВЕ СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ В КІНЕТИЧНИХ ТЕКСТИЛЬНИХ
ІНСТАЛЯЦІЯХ ВАСИЛИНИ БУРЯНИК**

В статті авторка звертається до сучасного візуального мистецтва, яке використовує як медіа різні матеріали, в тому числі текстиль. Проаналізувавши новітні публікації, які стосуються художнього текстилю в полі світового мистецтва, а також термінологію, яка стосується дослідження, а саме терміни «кінетичне мистецтво» та «інсталяція», вперше піддано аналізу творчість української художниці Васи́лини Бу́рянник, а саме виокремлено напрям кінетичної текстильної інсталяції. Визначено, що інсталяції художниці обертаються навколо трансформації текстильних об'єктів, занурених у спеціальний розчин, з часом – підхід до кінетики є медитативним і природним, а не механічним. В статті висвітлено основні цикли текстильних інсталяцій, їх тематику, смислове наповнення, візуальні та технічні рішення. Творчість розглядається в контексті репрезентації чуттєвих переживань і зв'язку як з українською локальною історією, так і з глобальними культурними процесами. Дослідження містить огляд виставкової діяльності у Львові, Харкові (Україна) та Лодзі (Польща). Існуючі текстильні інсталяції авторкою дослідження згруповано у дві групи, перша це «Консервація пам'яті», «Флора і фауна» та «Фрагменти організмів», визначено, що тема, якою оперує мисткиня, стосуються людини та екології, спогадів, збереження їх, як і біологічного різноманіття, художниця в цих проектах наголошує на темах навколишнього середовища та швидкоплинності життя. В другу групу виділено «Територія утворення ран», «Коробочки 1–4» та «Сльози, що твердіють та кров яка не згортається», які своєю тематикою заглиблюються в філософію і є реакцією на суспільні події, торкаються соціально значущого. Ці роботи досліджують теми тілесної та територіальної цілісності України через призму текстильних інсталяцій, які предствляють біль, слези та незворотне поширення ран, метафорично кажучи про колективну травму нації та вплив триваючого конфлікту на тіло. В результаті дослідження авторка приходить до висновку, що інсталяції Васи́лини Бу́рянник – це поєднання мистецтва, науки та глибокого емоційного резонансу, і вони створюють міждисциплінарний наратив, який виходить за межі традиційної мистецької практики.

Ключові слова: кінетичне мистецтво, інсталяція, художній текстиль, мінітекстиль.

Maryna NAUMCHUK,
orcid.org/0000-0002-0613-4304PhD student
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) maryna.naumchuk@gmail.com**SENSORY PERCEPTION OF THE WORLD IN KINETIC TEXTILE
INSTALLATIONS BY VASYLYNA BURYANIK**

In the article, the author turns to modern visual art, which uses other materials, including textiles, as media. Having analysed the latest publications that relate to artistic textiles in the field of world art, as well as the terminology that is confirmed by research (the terms “kinetic art” and “installation”), for the first time the work of Ukrainian artist Vasylyna Buryanik is analyzed, precisely, the direction of kinetic textile installation is highlighted. It is determined that the artist's installations revolve around the transformation of textile objects immersed in a special solution over time – the kinetics approach is meditative and natural, not mechanical. The article highlights the main cycles of textile installations, their themes, content, visual and technical solutions. Creativity is considered in the context of the representation of sensory experiences and the connection with both Ukrainian local history and global cultural processes. The study includes an overview of exhibition activities in Lviv, Kharkiv (Ukraine) and Lodz (Poland). The existing textile installations are grouped by the author's research into two groups, the first is “Memory Conservation”, “Flora and Fauna” and “Fragments of Organisms: the artist in these projects emphasizes the themes of the environment and the transience of life, the preservation of biological diversity. In another group, “Territory of formation of wounds”, “Boxes 1–4” and “Tears that are solidify and blood that does not clot” are highlighted, which by their subject matter are deep in philosophy and are a reaction to social events, touch on the socially significant. These works explore themes of Ukraine's bodily and territorial integrity through the lens of textile installations representing pain, tears and irreversible spread of injuries, which metaphorically speak of the nation's collective trauma and the impact of the ongoing conflict on the body. As a

result of the research, the author comes to the conclusion that Vasylyna Buryanyk's installations are a combination of art, science and deep emotional resonance, and they create an interdisciplinary narrative that goes beyond traditional artistic practice.

Key words: *kinetic art, installation, art textiles, minitextile.*

Постановка проблеми. Мистецтво на сучасному етапі динамічне, воно оперує різними матеріалами, художники працюють з різними медіями, концептами, залучаються в глобальний культурний процес, зберігаючи характерні національні риси. Художній текстиль в світовому полі одночасно посідає одноосібне місце – це текстильні триєнале, бієнале, міжнародні виставки мінітекстилю, конкурси для митців, які працюють з волокном та тканиною, і водночас твори з текстильних матеріалів є невід’ємною частиною арт ярмарків, усіх видів бієнале візуального мистецтва. І українські митці, які задіюють текстиль в своїй практиці активно залучаються та проявляються в цих процесах. Одним з яскравих прикладів такого поєднання новації, національного концепту та виразної мови тканини є художниця Василяна Буряник.

Аналіз досліджень. Публікацій, які стосуються новітнього українського текстилю не є численними, проте вичерпно аналізують та окреслюють процес переходу художнього текстилю з декоративно-ужиткового до візуального мистецтва. Це в першу чергу статті Г. Кусько, Т. Печенюк та З. Чегусової в «Історії декоративного мистецтва України», де досліджується процес формування та розвитку інноваційних тенденцій у художньому текстильному мистецтві України кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. А також значним внеском є монографія О. Луковської «Арттекстиль України», в якій значна частина присвячена концептуальним метаморфозам художнього текстилю України, а також проаналізовано новаційні пошуки та виставкова діяльність митців на сучасному етапі. Значним вкладом в простеження динаміки є ряд текстильних виставок, які спершу виростають як поле для експерименту, утвердження значущості та нового звучання до Всеукраїнських триєнале, де поєднується традиція і сучасність, і далі переходять в кураторські концептуальні (наприклад, виставка «TEXTUS. Вишивка, текстиль, фемінізм»). В дослідженні було використано термінологічний апарат, запропонований в працях О. Голубця «Українське мистецтво ХХ ст.» та Г. Вишеславського та О. Сидора-Гібелінди «Термінологія сучасного мистецтва».

Джерельною базою стало вивчення творів Василяни Буряник, представлених на українських та міжнародних виставках, розмови з мисткинею,

фото та текстові матеріалу з сайту художниці, а також статті інших науковців.

Мета статті – дослідження частини творчості Василяни Буряник, а саме кінетичні текстильні інсталяції в діахронному та синхронному вимірах, означити тематику та смисли, з якими працює художниця, основні засоби виразності та інновації практичного втілення робіт.

Виклад основного матеріалу. Кінетичне мистецтво (з грец. «kinetos») – термін використовується з початку 1950-их років для визначення творів, конструкція яких може рухатися за допомогою природних чинників, вбудованих механізмів чи самого глядача. Представляючи твори мистецтва, які рухалися або створювали враження руху – від рухливих, механічних скульптур до картин оп-арт, які, здавалося, обертаються або вібрують перед очима – художники-кінетики запропонували нам декілька вагомих виразів сучасного мистецтва через показ живої реальності (Голубець, 2012: 184). Прослідковуючи свої витoki до Дада та конструктивістських рухів 1910-х років, кінетичне мистецтво переросло у жвавий авангард після Другої світової війни, проте через десятиліття інтерес до стилю згас. Однак ідеї було збережено наступними поколіннями художників, і кінетичне мистецтво продовжує жити багате джерело творчих концепцій та технічних ефектів до наших днів.

Створюючи картини, скульптури та мистецькі середовища, які поклалися на подання руху для ефекту, кінетичний художній рух вперше запропонував твори мистецтва, що розширилися як у часі, так і в просторі. Це був революційний жест: не лише тому, що він приніс абсолютно новий вимір у досвід перегляду, а тому, що він так ефективно виражав нове захоплення взаємозв’язком часу та простору, що визначало сучасну інтелектуальну культуру з часу відкриття Ейнштейна. Кінетичні художники часто представляли твори мистецтва, які спиралися на механізований рух, або в інший спосіб досліджували прагнення до механізації та наукових знань, які характеризували сучасне суспільство. Багатьох кінетичних художників цікавили аналогії між машинами та людськими тілами.

Інсталяція (з англ. «installation») – мистецькі твори, складені з визначеної кількості, різнорідних компонентів, або група мистецьких творів,

компонується для конкретної ситуації, певного простору, де обрані компоненти отримують задуману автором цілісність, несподіваний сенс, що пізнається у спектрі складних асоціацій. Інсталяції можуть також виконуватись на засадах концептуалізму, з мінімальним використанням виражальних засобів. Термін появився в 1970-х роках спочатку для означення незвичайних способів улаштування експозиції мистецьких виставок, згодом для окремих композицій (Вишеславський, Сидор-Гібелінда, 2010). Поширилася в мистецтві в епоху постмодернізму від другої половини ХХ століття як продовження та розвиток мистецтва, започаткованого у дадаїзмі.

Основа кінетичних інсталяцій Василяни Буряник – це зміни, які відбуваються в часі з текстильними об'єктами, вміщеними у спеціально створений розчин. Використовуючи власну техніку, авторка досягає виразного візуального ефекту, водночас підкреслюючи тему змінності, плинності часу і як результату – абсолютної зміни початкового об'єкту, або його повне знищення. Якщо говорити про кінетизм в творчості мисткині – то перед нами постає внутрішній рух, він медитативний, повільний, природний, а не механізований – це відповідає головному концепту творів, підкреслює неминучість процесів незалежно від зовнішніх обставин, тим самим загострюючи прояв та відчуття цього самого руху, а хімічні та фізичні процеси в рідині нагадують невидимі оку реакції в тілі людини. Кожен елемент кінетичної інсталяції наповнений змістом, чи то акваріум, чи тканина, чи колір – все разом створює єдину сцену для захоплюючої дії. Однозначно, текстиль Василяни виходить за межі однієї мистецької практики, створюючи міждисциплінарний прецедент, поєднуючи в собі естетизм мистецтва волокна, науку та глибоке інтелектуально-емоційне наповнення.

Розглянемо кожен з проектів, реалізованих художницею протягом останніх десяти років та прослідкуємо розвиток в її творчості.

Василяна Буряник поєднує в своїй творчості три основні складові – це графічну, живописну та текстильну. Саме експерименти з тканиною привели її до техніки, яку вона використовує в своїх інсталяціях. Спостереження за нашаруванням різного кольору, текстури, прозорості – дало виразний ефект, який слугує художниці і в текстильних панно, і в кінетичних інсталяціях. Авторка згадує, що вперше її зацікавило, як поводить себе тканина у воді під час прання, а випадкове линяння кольору дало змогу використати і цей ефект в подальших творах. Кожен проект з акваріумом

є непередбачуваним і ця непередбачуваність навмисна, проект дійсно живе своїм життям після створення (Інтерв'ю, 2018).

До першої група інсталяційних текстильних творів нами віднесено «Консервація пам'яті» (2011), «Флора і фауна» (2013) та «Фрагменти організмів» (2019) – вони поєднані змістовно і подібні за нюансами виконання.

Текстильну інсталяцію «Консервація пам'яті» було створено в 2011 році – це перший експеримент в цьому напрямку, коли художниця зробила пробний акваріум і започаткувала власний підхід до текстильної кінетичної інсталяції на виставці «Текстилізм» у Львові. Два однакові акваріуми, які за задумом авторки містили в собі алегоричний зріз чоловічого та жіночого тіла. Верхній шар нагадував шкіру і мав на собі анатомічні родимки. Ідея робіт полягала в тому, що ці фрагменти – це шматки чоловіка і жінки, які колись були закохані один в одного, були разом, і тіло, пам'ять містять в собі ще нагадування про це, і ми, глядачі, художниця, до кінця не можемо позбутися спогадів. Червоний колір одразу викликає відчуття плоті, проте немає відрази, глядачу цікаво розгледіти, що ж там законсервовано в скляному акваріумі. В той же час художниця вперше піднімає тему плинності – тілесної і водночас часової.

Наступний проект «Флора і фауна» було втілено в рамках стипендії Gaude Polonia в 2013 році, тоді на експозиції в Лодзі було представлено 7 об'єктів. Вертикальні ємності, заповнені на різну висоту спеціальними розчинами, містили в собі шматки різної тканини: нейлону, вовни, інші синтетичні. Соляний розчин так вплинув, що деякі тканини (червоні вовняні) почали віддавати свій колір, створивши цікавий ефект. Кожен твір мав натяк на певного представника флори чи фауни Парку Народового регіону Пущі Біловезької (зубри, гребінчастий тритон, крило дятла, мікроорганізми), критеріями для вибору слугували принцип різноманітності (класи, деталі), а також необхідна кольорова гама.

Продовження і розвиток тема отримала під час Бієнале молодого мистецтва у Харкові в 2019 році. На цій експозиції інсталяція «Фрагменти організмів» мали вже чітку форму. Кожен текстильний організм нагадував певну живу істоту, прочитувався силует і деталі, авторкою було відібрано представників Червоної книги України з різних класів: мікроорганізми, трубчасті, риби, земноводні, комахи, ссавці (це аксонолайм замковий, ведмідь бурий, саламандра плямиста, білоперий пічкур дністровський, арге Беккера, пелікан рожевий). Посилювало враження і колірне наповне-

ння. Наприклад, в роботі «Саламандра вогняна» зображено тварину, яка зникає: в перший день силует істоти чистий і лаконічний, але з кожним днем соляний розчин зумовлює ржавіння металевих ребер, і ця іржа наповнює воду поволокою. Об'єкт можна роздивитись з різних сторін, вражає лаконізм і водночас присутність делікатних деталей і чіткість форми тварини. Червоний колір в деяких об'єктах напряму вказує на життя і на смерть, такі тварини вже сприймались, ніби вони занурені у кров, але кров чисту. Деякі об'єкти були розміщені в чистій прозорій рідині, виконані з прозорої тканини, підкреслюючи тим самим вразливість існуючого виду. Деякі істоти не вгадуються – вони являють собою шматок плоті, деформований і забутий. Поєднання тканини, скла, металу та рідин створили неповторне враження, розширили межі сприйняття текстильного мистецтва і вивели його на ширшу аудиторію. Емоційний відклик, який має глядач змушує його задуматись на підняту тему, привернути увагу.

Авторка досліджує динамічні трансформації тканини під впливом води, кристалізацію, пігментацію, вплив барвника. В одній роботі через надміру солі почали утворюватися кристали, які виходили на поверхню акваріумів, це теж створило ефект присутності і спостереження за процесом, який продовжує відбуватись – так само як і процес зникнення певних видів.

«Це все – організми з Червоної книги України. І мій проект заглядає в майбутнє – ці тварини поки живі, але дуже скоро вони можуть зникнути. Залишаться тільки їх фрагменти в таких ось банках. Я б хотіла, щоб глядач зрозумів це, і зробив свій внесок в збереження цих дивовижних істот. Щоб допоміг запобігти такому майбутньому» – говорить авторка (Vasylana Buryanuk, 2019).

«Попри небезпеку втрапити у подібність із «акваріумами» Херста, мисткиня впоралася з формальним викликом і зробила своє власне висловлювання, що радше тяжіє до текстильних «структур буття» Луїз Буржуа, але вже не через схожість, а особливу атмосферу відчуття крихкості життя через втрату довіри до нього. Чутливість живого наче перебуває в інкубаторі, під захисним склом, і, водночас, під постійним сумнівом через можливість переплутати живе зі штучним» (Влада Ралко, членкиня журі Бієнале молодого мистецтва) (Виставка, 2019).

Наступна серія проектів, які між собою можна об'єднати тематично, це «Територія утворення ран» (2020), «Коробочки 1–4» (2015) та «Сльози, що твердіють та кров яка не згортається» (2020, 2022) – це глибокі філософські твори, які реагу-

ють на події в суспільстві, піднімають величезний пласт емоцій та виходять на рівень мистецтва соціально значущого.

«Територія утворення ран» є логічним та розширеним продовженням міні-інсталяції «Коробочки 1–4»; обидва порушують теми цілісності – від територіальної до тілесної, хоча і відрізняються, по-перше, розмірами, кількістю об'єктів, по-друге, авторським задумом.

«Коробочки 1–4» (2015) – це інсталяції Василяни Буряник на виставці мінітекстилю у Львові. Чотири акваріуми розміром 10x10x10 см, кожен з яких розкриває і доповнює основну тему – анексії Криму та захоплення Донбасу. На відміну від попередніх інсталяцій авторки розчином заповнено не увесь простір, насичена хімічними домішками вода займає близько двох сантиметрів кубу. В першому акваріумі чотири темні нитки простягнуті від кришки і кінцями занурені у розчин – в процесі інсталяції навколо ниток волокон утворюються дрібні кристали солі, назва коробочки «Води Криму (процес утворення сльози (кристалізація))». В другому – усе дно з розчином заповнене ще чорними короткими волокнами – водоростями, які створюють гнітюче враження, де-не-де виглядаючи з-під води, назва коробочки «Води Криму (процес утворення сльози (конденсація))» – акваріум заповнювався гарячою водою, пар утворив на кришці коробочки конденсат – сльози. Третій акваріум містить в собі текстильний фрагмент з зображенням на ньому реалістичного торсу, ураженого шматочком металу, під дією розчину і вологи метал іржавіє та забарвлює і тканину, і рідину в рудий колір, коробочка носить назву «Металургійні надра Донбасу (процес утворення крові (іржавіння))». Четверта коробочка «Вугільні надра Донбасу (процес тління (абсорбація))» містить тканину з фрагментом чоловічого торсу (військового), зануреного в чорну рідину, тканина поволі вбирає чорну воду, таким чином поширюючи темне забарвлення вгору по тілі, закриваючи таким чином видимість самого тіла. Роботи авторки апелюють до актуальної теми – теми порушення територіальної цілісності України, окупація Криму, початок воєнних дій на сході країни. Процес болючий, сповнений як сліз, крові, смертей. Кінетична інсталяція підкреслює доволі повільний процес поширення болю в цілому; тендітні волокна, прозора тканина підкреслюють відчуття вразливості кожного громадянина і як виявилось цілої нації, контраст світлого та чорного говорить про боротьбу добра і зла, а колір іржі не тільки апелює до металу, зброї, але і до крові, як наслідок її застосування (Vasylana Buryanuk, 2015).

Мініатюрні роботи Васи́лини Бу́ряник піднімають дуже масивні та глибокі теми сучасності, в першу чергу говорячи про українські події, значно ширше зачіпає тему експансії, окупації, як наслідок зміну загально-емоційного фону всього світу та часу. Сама авторка, говорячи про цей проєкт, зазначає, що він втілює власні рефлексії на події: друзі художниці покидають Крим, з неможливістю туди повернутись з різних причин, окупація Донбасу і перший призив також знайомих та друзів. Наступний проєкт продовжить соціальну мілітарну тему, але вже розширить межі особистісного сприйняття і буде покликаний саме до роздумів та почуттів глядачів.

«Територія утворення ран» (2020) – проєкт експоновано протягом 22 днів: це 7 акваріумів зі спеціальним розчином, якій сприяє корозія, та вміщеному в них текстильним об'єктами з включеннями металу (початково планувалось застосувати реальні фрагменти снарядів – але ідея була відкинута, так як сам метал є алегорією зброї). Текстильні об'єкти – це нейлонова тканина, що легко плаває у воді, містить чисті тканини, а також по одному друку частини людського тіла (нога, коліно, рука, торс – 6 чоловічих та один торс жіночий). Авторкою обрано саме фрагменти тіл, часом невпізнані чи деформовані – як метафора, натяк, в той час як використання також прозорого текстилю апелює до продовження ментального та духовного.

За своїм контекстом проєкт є мілітарним, він про події, які в даний момент відбуваються в Україні, і про те як ми, в своїй більшості, рефлексуємо на ці події. Кожен акваріум вміщує в собі делікатні напівпрозорі шматки тканини (органза), кожен об'єкт має фрагмент з зображенням частини людського тіла (рука, тулуб, нога, спина тощо), занурена в соляно-водний розчин тканина оточена пухирцями повітря. Крім тканини також вміщено невеличкі шматочки металу, імітуючи місце, причину рани тілесної. Акваріуми одночасно апелюють до теми життя – існування процесу, нагадуючи собою живі організми під водою, а також нагадуючи законсервовані частини людських патологій, як в медичному музеї. Така метафора нас відсилає до роздумів про те, що ми зберігаємо в тілі, індивідуальній чи колективній пам'яті як хороші об'єкти чи події, перемоги, так і травми, гіркий досвід та наслідки війн. Захоплення і милування, моторошність та цікавість. Зштовхування реалістичної фотографії тіла та символічного «аранжування» в акваріумах творить смислове ядро мистецького висловлювання мисткині.

«Квінтесенцією твору є спостереження, вивчення та відтворення поведінкових норм, продиктованих ментальними настроями індивідів. Так в час військової та інформаційної агресії, де переважна більшість являється заручником ситуації та пасивним обсерватором, народжується нова шкала суб'єктивних реакцій. Абстрактність та умоглядність сприйняття, викликані дистанційністю проблеми, переростають в дуальність проявів. Таким чином, де один індивід, не втрачаючи комфорт, зчитує «повільне кровоутворення», як медитативний процес забуття, інший відчуває максимальну напругу та відчай від безвиході. Проекції понівечених фрагментів тіл розташовані в акваріумах, піддаються наростаючій пігментації корозії металу, що стимулюється соляними розчинами. Така дія є безперервною та постійною аж до моменту свого логічного завершення. Тиша та сповільнений темп цих процесів має на меті викликати дві дуально протилежні асоціації: це може бути як спокій, пасивна відчуженість, так і гостра напруга та бажання діяти», зазначив художник та арт-директор «Дзиги», – вказано в описі проєкту куратором Влодко Кауфманом. Сама авторка підкреслює наявну дуальність – витонченість, естетизм та легкість самих об'єктів з одночасним глибоким і важким змістовим наповненням – страждання, рани, деструктивізації (У львівській «Дзизі», 2020).

Малі шматочки металу як залишки снарядів, гострі, холодні та чужі, але водночас самі ці шматки виглядають більш живими та дієвими на контрасті з нерухомими відділеними частинами тіла – змінюючись під дією соляного розчину, забарвлюючи воду та тканину, впливаючи фізично та метафорично на тіло. Роботи відсилають нас до реальних тілесних ран та психічних травм, які отримують захисники під час воєнних дій, водночас проводячи зв'язок з тими травмами, які отримує кожен свідомий українець останні роки. Цей метал застрягає не в одному окремому тілі, спотворюється, кровоточить – він застрягає в тілі цілої нації.

З часом існування експозиції процес корозії металу невпинно впливає на об'єкти. Змінюючи забарвлення оточуючого розчину, поширюючи іржу на тканину, захоплює собою все більший і більший простір. Процес консервації вже не діє, навпаки, таке збереження веде до знищення. Постає питання, «що робити?» – рани лишаються в будь-якому випадку, але зупинити процес поширення, гниття, іржавіння, крововиливу – стає питанням життя.

Слід відзначити також надпис при вході на експозицію «В кожній краплині насиченій сіллю на

цій території» – він апелює до солоного розчину в акваріумах, наче ємності наповнені сльозами, алегорія до тих страждань і омитих тіл сльозами матерів, близьких та друзів.

«Зовсім недавно прочитала про те, як ржавіє сталь. Виявляється іржа робить метал важчим. Як я зрозуміла – це процес приєднання інших часток із навколишнього агресивного середовища до незахищеного об'єкту із подальшою корозією. Це ніби – коли тобі болить щось одне, то ти стаєш чуйнішою до чогось іншого. Вразливішою, сприйнятливою, більш емпатичною. Потім ти важчаєш, тебе поїдає корозія ран, ти слабшаєш, старішаєш, аж поки зовсім не позбуваєшся своїх властивостей і зникаєш десь у повітрі чи у воді. Правда можна скористатись пасивуючим шаром із цинку (чи цинічності) для покриття чи стати титаном і загубити сприйнятливність і чуйність. А ще можна знайти свій алюміній, який буде мігрувати від тріщини до тріщини, від рани до рани, покриваючи і захищаючи тебе від всього злого», зазначає сама мисткиня в розмові з авторкою дослідження.

Необхідно відмітити, що ця серія робіт виконана до початку повномасштабного вторгнення на територію України, в той час, коли війна точилась лише на сході, і в суспільстві була оманлива ілюзія «що війни немає», і цей проект він служив потужним нагадуванням, залученням глядача не тільки в відчуття творів, але і відчуття реальних подій, які відбуваються в країні. В ідеалі під час експозиції панувала тиша, створюючи додатковий психологічний тиск та примушуючи думати, коли ж це все закінчиться (споглядання творів, події в Україні). Глядач споглядаючи експозицію робить вибір вже у самому процесі – чи роздивляти вдумливо, чи емпатично відчувати рани, переживати роботу, чи швидко та поверхнево глянути, чи байдуже розглядати кожну деталь – так само як кожне з нас робить вибір як сприймати інформацію про події в країні, слухати чи не слухати розповіді очевидців, реагувати на новини в ЗМІ, чи продовжувати жити, ніяк не реагуючи на зміни. Авторка вбачає завдання художника надати підкреслено емоційне забарвлення певним явищам, піднести їх знов до глядача і торкнутися його, поширити цю емоцію ширше, ніж власне одна країна.

Весь процес зміни фіксується у фото, таким чином створюючи матеріальне вираження процесу змін та підтвердження початкового і кінцевого. Порівнюючи початкові та кінцеві об'єкти, ми можемо спостерігати метаморфози: метал іржавіє, поширюючи іржу, першопочаткові маленькі бульбашки повітря зникли, тим самим зникає

певна легкість, гнітюче спостереження настільки делікатних та непомітних змін досягає свого апогею. Законсервовані зображені частини тіла лишаються, так само лишається відчуття невирішеності проблеми (Скринник-Миська, 2020).

Необхідно відмітити, що в обох цих проектах авторка використовує друк на тканині, а саме частин людського тіла, що додає прив'язки творів до реальності, тим самим збільшуючи їх соціальне звучання.

Кінетична інсталяція «Слози, що твердіють, та кров, яка не згортається» (2020), яка була представлена на виставці номінантів на M17 Sculpture Prize, а пізніше експонувалась на Міжнародному триєнале художнього текстилю в Лодзі (2022) – поєднує в собі візуальні складові попередніх проектів: це два великі акваріуми з відповідними розчинами, в які занурені червоні і прозорі тканини, підвішені на нитки.

«Проект є квінтесенцією особистих переживань з приводу військової ситуації в країні та її трагічної сутності. Він переповнений алегоріями, починаючи від форм інсталяції, жесту споглядання та закінчуючи процесами – усе має прихований підтекст. Процеси в акваріумах ілюструють стан мовчазного відчаю та контекстуальної безпорадності. Це розповідь про крайні точки трагізму й відчаю, загострення яких настільки високе, що призводить до перцептивних аномалій. Отож те, що має бути динамічним, завмирає і навпаки. Водночас ті ж процеси апелюють до статичності та динамічності, ставлячи під сумнів безумовність цих характеристик. Кінетичні властивості інсталяції вказує на невпинність руху, продовження всіх життєвих циклів, попри драматизм особистого сприйняття» (International triennial, 2022). Авторка вказує на медитативний процес споглядання робіт, що дає можливість розповідати про актуальні проблеми методами найменшого спротиву, отримувати часовий та емоційний коридори для діалогу про важливе (Номінанти M17, 2020).

Сама художниця зізнається, що кожна робота це процес експерименту, певною мірою результат є непередбачуваним та непрогнозованим, і якщо перші роботи – це лише різні варіації розчину солі, в залежності від тривалості експозиції та задуму, то в останній роботі, коли експозиція тривала півроку, – то розчин містить вже не тільки сіль, але й формальдегід, що ще більше наближує до аналогії з законсервованими фрагментами плоті.

Акваріуми було створено до повномасштабного вторгнення, і знов же художниця нагадує своїм мистецтвом про актуальні проблеми, які стоять перед українським суспільством, нага-

дує про військові дії, про минушість людського життя. В контексті триєнале робота звучить інакше, бо війна вже відбувається на всій території України, суспільство вже стоїть перед очевидністю жахів, які відбуваються, і червоні та прозорі тканини, які ніби парують у воді вже сприймаються не як метафора, а доволі буквально, загострюючи образ до крайньої точки. Людське тіло незвідане, процеси його невидимі, проте організм – це механізм, який продовжує функціонувати, жити, попри все. Візуальна мова мисткині поєднує в собі мінімум виражальних засобів та кольорів, тканина сприймається легкою і невагомою, нашарування її створює різні візуальні ефекти, бульбашки повітря додають відчуття легкості, повітряності і на противагу цьому – складність виконання, яка прочитується глядачем, глибина теми та післясмак роздумів про людський вимір існування і місце в ньому смерті.

Висновки. Текстильні кінетичні інсталяції Васи́лини Бу́ряник – це комбінація тривимірного

текстильного колажу, перформансу метафоричної плоти та хімічні реакції. Цінність робіт авторки підкреслюється ще й тим фактом, що поза виставкового простору, по закінченню експозиції твори розбираються на складові, адже зберігання в акваріумах є неможливим і призведе до знищення всього об'єкту.

Василина Бу́ряник непересічна представниця сучасного арттекстилю, в тій його формі, яка посідає чільне місце на світових виставках і впевнена буде займати місце в музейних збірках не тільки України. Художниця взаємодіє з реальністю, опрацьовує її в низку образів, вписує в свій особистий досвід, і водночас в колективний, дає можливість глядачу поступово, медитативно заглибитись в процес пізнання, доторкнутись до важливих і часом травматичних подій і за допомогою мистецтва зцілити ці травми. Мова мисткині символічна, витончена, лаконічна. Васи́лина Бу́ряник виводить художній текстиль на абсолютно новий вимір і як реалізації, так і сприйняття. В публікації оглянуто лише кінетичні інсталяції, проте

Ілюстрації до першої групи робіт, а саме «Флора і фауна» та «Фрагменти організмів»
(Взято з сайту художниці <https://www.behance.net/vasylynburyanu>)

Ілюстрації до другої групи робіт, а саме «Коробочки 1–4» та «Територія утворення ран»
(Взято з сайту художниці <https://www.behance.net/vasylynburyanu>)

в доробку авторки знаходяться також текстильні сукупності, вимагає подальшого дослідження та панно, об'єкти, перформанси, акварелі. Все це в аналізі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О. Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України. Париж-Київ : Terra Incognita, 2010. 416 с.
2. Голубець О. М. Мистецтво ХХ століття: український шлях. Львів : Колір ПРО, 2012. 200 с.
3. Виставка «Здається, я заходжу в наш сад». *Офіційний сайт Бієнале молодого мистецтва*. URL: <http://biennale.org.ua/> (дата звернення: 23.10.2021).
4. Номінанти M17 Sculpture Prize: Василяна Буряник. *Сайт центру сучасного мистецтва M17*. URL: <https://m17.kiev.ua/news/m17-sculpture-prize-nominees-vasylyna-buryanyk/> (дата звернення: 29.09.2023).
5. Скринник-Миська Д. Досвіди тіла. *Zbruc* : веб-сайт. URL: <https://zbruc.eu/node/96354> (дата звернення: 15.10.2023).
6. У львівській «Дзизі» відкрилась виставка «Територія утворення ран». *Сайт новин Zaxid.net* : веб-сайт. URL: https://zaxid.net/lvivsku_dzigu_peretvorili_na_teritoriyu_utvorennya_ran_n1498719 (дата звернення: 10.01.2022).
7. Інтерв'ю з чарівною Василюною Буряник. Як це бути художником в Україні. *Gallery 101*: веб-сайт. URL: <https://gallery101.com.ua/vasylyna-buryanyk/> (дата звернення: 06.09.2023).
8. Vasylyana Buryanyk. *Behance* : веб-сайт. URL: <https://www.behance.net/vasylynburyany> (дата звернення: 11.10.2023).
9. 17th International triennial of tapestry. Catalogue. Lodz : Centralne Muzeum Wlokiennictwa, 2022. 228 p.

REFERENCES

1. Vysheslavskiyi H. & Sydor-Hibelynda O. (2010). Terminolohiia suchasnoho mystetstva. Oznachennia, neolohizmy, zharhonizmysuchasnoho vizualnoho mystetstva Ukrainy [Terminology of modern art. Definitions, neologisms, jargonisms of modern visual art of Ukraine]. Paryzh-Kyiv : Terra Incognita [in Ukrainian].
2. Holubets O. M. (2012). Mystetstvo XX stolittia: ukrainskyi shliakh [Art of the 20th century: the Ukrainian way]. Lviv : Kolir PRO [in Ukrainian].
3. Ofitsiynyi sait Biennale molodoho mystetstva [The official site of the Biennale of Young Art.]. biennale.org.ua. Retrieved from <http://biennale.org.ua/> [in Ukrainian].
4. Nominantky M17 Sculpture Prize: Vasylyna Buryanyk [M17 Sculpture Prize nominees: Vasylyna Buryanyk.]. [m17.kiev.ua](https://m17.kiev.ua/news/m17-sculpture-prize-nominees-vasylyna-buryanyk/). URL: <https://m17.kiev.ua/news/m17-sculpture-prize-nominees-vasylyna-buryanyk/> [in Ukrainian].
5. Skrynnyk-Myska D. (2020). Dosvidy tila [Body experiences]. *Zbruc* Retrieved from <https://zbruc.eu/node/96354> [in Ukrainian].
6. U lvivskii dzyzi vidkrylas vystavka «Terytorii utvorennia ran» [The exhibition «Territory of wound formation» opened in Lviv «Dzyha»]. *Zaxid.net*. Retrieved from https://zaxid.net/lvivsku_dzigu_peretvorili_na_teritoriyu_utvorennya_ran_n1498719 [in Ukrainian].
7. Yak tse buty khudozhnykom v Ukraini. Interviu z charivnoiu Vasylynoiu Buryanyk [Interview with the charming Vasylyna Buryanyk. What is it like to be an artist in Ukraine]. *Gallery 101*. Retrieved from <https://gallery101.com.ua/vasylyna-buryanyk/> [in Ukrainian].
8. Vasylyana Buryanyk. *Behance* Retrieved from <https://www.behance.net/vasylynburyany> [in Ukrainian].
9. 17th International triennial of tapestry. (2019). Lodz: Centralne Muzeum Wlokiennictwa.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 811.111'37'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-22>

Maria IVANCHENKO,

orcid.org/0000-0001-7363-4600

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages and Translation Studies Department
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) ivanchenkomaria05@gmail.com*

Tetiana LYPCHENKO,

orcid.org/0000-0003-0173-3372

*Lecturer at the Department of Ukrainian Studies and Intercultural Communication
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) tetyanalypchenko@ukr.net*

Nataliia PUSTOVA,

orcid.org/0000-0002-9406-5790

*student of the 1st year of the master's degree
Institute of Psychology and Sociological Safety of Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) natalitab210@gmail.com*

SPECIFIC ISSUES IN LEGAL TEXTS TRANSLATION

Taking into account the expansion of international cooperation in various fields, as well as the integration of cultural and national legal systems, the study of the peculiarities of legal documents translation becomes especially relevant. Various organizations and enterprises entering the international market need high-quality translation of their regulatory documentation.

Legal translation is considered as one of the most difficult types of translation, since, first of all, it is a great responsibility: the slightest inaccuracy or error in the translation of a legal text can lead to serious consequences, to significant material damage, therefore such translation requires special knowledge, due to a number of differences from artistic or any other. Legal texts must provide the recipient with accurate, objective and reliable information; therefore, the translator needs to ensure maximum semantic and structural similarity between the original and the translation.

Legal texts, like texts of other types, have a number of features. The lexical features of the style of legal documents include the use of terms and terminological combinations, ready-made stamps and clichés, the presence of abbreviations, most of which are used exclusively in legal texts and documents, Latin words and expressions are actively used.

To convey non-equivalent terms, the method of transcription and transliteration, as well as tracing, and descriptive translation are used.

The syntax of legal documents is characterized by the use of unusually long sentences with subordinate clauses of assignment and condition; lack of substitute pronouns and, in connection with this, repetitions of lexical units; a large number of passive constructions, participial phrases, circumstances in postposition. Taking into account the peculiarities of syntax in the Ukrainian language, when translating sentences, transformations such as replacing part of speech, part of a sentence and type of sentence are used.

Key words: *legal translation, translation transformations, text, term.*

Марія ІВАНЧЕНКО,
orcid.org/0000-0001-7363-4600
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) ivanchenkomaria05@gmail.com

Тетяна ЛІПЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0173-3372
викладач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) tetyanalyubchenko@ukr.net

Наталія ПУСТОВА,
orcid.org/0000-0002-9406-5790
студентка I курсу магістратури
Інституту психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) natalitab210@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТІВ

Зважаючи на розширення міжнародного співробітництва в різних сферах, а також інтеграцію культурних та національно-правових систем, особливо актуальним стає вивчення особливостей перекладу юридичних документів. Різні організації та підприємства, виходячи на міжнародний ринок, потребують якісного перекладу своєї нормативної документації.

Юридичний переклад вважається одним із найскладніших видів перекладу, оскільки, перш за все, це велика відповідальність: найменша неточність або помилка в перекладі юридичного тексту може призвести до серйозних наслідків, до значної матеріальної шкоди, тому такий переклад вимагає особливих знань, зважаючи на ряд відмінностей від художнього чи будь-якого іншого. Юридичні тексти повинні повідомляти реципієнту точну, об'єктивну та достовірну інформацію, отже, перекладачеві необхідно забезпечити максимальну смислову та структурну близькість оригіналу та перекладу.

Юридичні тексти, як і тексти іншої спрямованості, мають ряд особливостей. До лексичних особливостей стилю юридичних документів відноситься використання термінів та термінологічних поєднань, готових штамів та кліше, наявність скорочень, більшість з яких використовується виключно в юридичних текстах та документах, активно використовуються латинські слова та висловлювання.

Для передачі безеквівалентних термінів використовується метод транскрипції та транслітерації, калькування, а також описовий переклад.

Для синтаксису юридичних документів характерно використання надзвичайно довгих речень з підрядними реченнями умови; відсутність займенників-замінників та у зв'язку з цим повтори лексичних одиниць; велика кількість пасивних конструкцій, обставини у постпозиції. З урахуванням особливостей синтаксису української мови при перекладі речень використовуються такі трансформації, як заміна частини мови, членів речення та типів речення.

Ключові слова: юридичний переклад, перекладацькі трансформації, текст, термін.

Statement of the problem. Taking to account the expansion of international cooperation in various fields, as well as the integration of cultural and national legal systems, the study of the peculiarities of legal documents translation becomes especially relevant. Various organizations and enterprises entering the international market need high-quality translation of their regulatory documentation.

Legal translation is considered one of the most difficult types of translation, since, first of all, it is a great responsibility: the slightest inaccuracy or error in the translation of a legal text can lead to serious consequences, to significant material damage,

therefore such translation requires special knowledge, due to a number of differences from artistic or any other. Legal texts must provide the recipient with accurate, objective and reliable information; therefore, the translator needs to ensure maximum semantic and structural similarity between the original and the translation.

Research analysis. At the current stage of the linguistics development, the translation scientists attention is focused on terms and texts of various science branches, in particular legal. Researchers study general theoretical characteristics of legal terminology (Lyubchenko, 2015), its features as a

specialized system of legal concepts (Shestakova, 2018), peculiarities of terms' translation (Shumilo, Karpushyna, 2017), texts (Klymenko, Zorenko, 2016) and literature (Chernovaty, Karaban, 2017) of the mentioned branch.

The purpose of the article is to identify the main issues and difficulties of translating English legal texts.

Articles of the English-language periodical *Lawyer Monthly* (LM) and the dictionary of legal terms *Legal Dictionary* (LD) served as **research material**.

Presenting main material. The difficulties of legal translation are caused by the specifics of the legal language itself. There is a specific term to denote the concept of legal style presentation – *legalese*. This style is characterized, first of all, by a high level of presentation abstraction, the use of stylistically neutral and bookish vocabulary, the presence of cumbersome syntactic structures, the use of outdated words and phrases that are not used in everyday speech, as well as special terms and formulations. In addition, legal documents tend to strive for uniformity in the ways of expressing thoughts in similar situations, which determines the presence of ready-made clichés in them. All this makes legal texts difficult to understand for people ignorant of jurisprudence.

Legal texts, like texts of other types, have a number of features. The lexical features of the legal documents style include the use of the terms: *remedy* – засіб судового захисту, *deterrence* – засіб утримання від скоєння злочинних дій у вигляді залякування, *indictment* – обвинувальний акт, *procy* – довірена особа, доручення, *insolvent* – неплатоспроможний та інші.

Legal documents are characterized by the use of ready-made clichés: *bone of contention*, *in accordance with*, *all things considered*, *for the purpose of*, *when implementing*, *make an order*, *the court determines*, *cost and expenses*, *according to law* and others. This is due to the fact that thoughts in identical situations are expressed in the same way.

In addition, legal documents are characterized by the presence of abbreviations, most of which are used exclusively in legal texts and documents: *ALJ* (*Administrative Law Judge*) – суддя адміністративного суду, *USJC* (*United States Judicial Code*) – кодекс законів США про судоустрій, *CtApp* (*Court of Appeals*) – апеляційний суд and others.

Latin words and expressions are actively used in legal texts: *mens rea*, *stare decisis*, *inter alia*, *pre pro curationem* and others.

An important characteristic of legal documents is the frequent use of paired synonyms, for example: *null and void*, *disputes and disagreements* etc.

There are special idiomatic expressions and phraseological combinations in legal oral and written speech that are rarely used in general literary language: *to make default* – не з'явитися на виклик до суду; не виконувати (обов'язки), *Marshal of the Court* – судовий виконавець etc.

The method of transcription and transliteration (*solicitor* – соліситор, *barrister* – баррістер), *tracing* – стеження, вистежування; розшук (особл. тих, хто зник без вісті тощо); *jury box* – лава присяжних) is used to reproduce terms into Ukrainian.

The correct choice of a word or phrase in translation primarily depends on its semantic and stylistic adequacy to the original. This can be clearly demonstrated using the example of equivalent correspondences. Equivalents are considered to be such correspondences between words of two languages that are constant, equivalent and, as a rule, independent of context (Bilokon, 2019). For example: *mortgage* – іпотека, *fraud* – шахрайство, *revenue stamp* – гербова марка, *arbitration* – арбітраж, *competent court* – компетентний суд, суд належної юрисдикції.

Latin expressions that have become popular in many languages, including English and Ukrainian, can also be considered as equivalents. For example: *de facto* – де-факто, *gratis* – безоплатно, *act pro se* – діяти від власного імені (без представництва адвокатом тощо), *jus civile* – римське (цивільне) право, *post-mortem* – розтин (трупа), після смерті, *res communis* – спільна річ, спільне надбання, *ultra vires* – поза компетенцією.

Here are a few examples of translating abbreviations in legal documents: *CIF* (*cost, insurance, freight*) – сиф (транскрипція); *COLA* (*cost-of-living allowance or cost-of-living adjustment*) – надбавка до заробітної плати на дорожнечу (описовий переказ).

Translating paired synonyms can cause difficulties, because sometimes one of the synonyms is omitted, and sometimes it is necessary to transfer exactly the pair into Ukrainian. When translating paired synonyms, the technique of omission is used to eliminate redundant elements of the original. For example: *null and void* – недійсний. However, it is always worth using the omission technique.

Legal texts are also characterized by the use of phraseological combinations, which are often translated into one word. For example: *in cold blood* – холоднокрівно, безжально, *a knight of industry* – пройдисвіт, шахрай. However, when translating certain combinations, the translator must use the technique of holistic rethinking: *Caesar's wife* людина, яка має бути поза підозрою.

The special nature of legal documents requires consideration of various linguistic aspects of their translation and the used translation strategies. The legal manner of presentation is considered particularly formal. This formalism manifests itself in long, polysyllabic sentences and cumbersome phrases. At the same time, the presence of very voluminous syntactic constructions, along with the neutral tone of presentation, the use of standard formulations and the repetition of individual phrases, gives legal documents a certain monotony of presentation and indicates the extreme conservatism of the language.

The syntax of legal documents is characterized by the use of unusually long sentences with subordinate clauses of assignment and condition; the absence of substitute pronouns and, in connection with this, repetitions of lexical units; a large number of passive constructions, participial phrases, circumstances in postposition. Taking into account the peculiarities of syntax in the Ukrainian language, when translating sentences, transformations such as replacing part of speech, part of a sentence and type of sentence are used.

Let's consider the specifics of translating legal texts from the grammar and syntax point of view.

The following types of grammatical transformations are distinguished: changing the order of words, changing the structure of a sentence (full and partial), replacing parts of speech and members of a sentence, adding words, deleting words (Klimenko, Zorenko, 2016).

The need to change the word order during translation depends to some extent on the article (Chernovaty, Karaban, 2017). This is explained by the fact that the presence of a definite article before the subject shows that the subject does not carry new information, therefore, the semantic center is at the end of the sentence. In this case, the word order does not change during translation, since the place of the semantic center in English and Ukrainian sentences is the same. The indefinite article implies the presence of new information, therefore, the place of the semantic center of Ukrainian and English sentences does not coincide, which necessitates changing the word order during translation (Klimenko, Zorenko, 2016): *There are three basic propositions underlying the American federal system.* – В основі федеративного устрою США лежать три базові ідеї”; *The present Agreement shall come into effect from the date hereof and its validity term shall not be defined* – Цей договір набирає чинності з дня підписання його сторонами і діє протягом невизначеного строку.

Due to the inherent brevity of the English language, when translating into Ukrainian, there is often a need to add words. Cases of words omission during translation are observed much less frequently (Klimenko, Zorenko, 2016): *Under contract law, there is no contract if there is no consideration* – Відповідно до договірнього права угода не може існувати без зустрічного задоволення.

Grammatical transformations also include syntactic assimilation, division of sentences, combination of sentences, grammatical replacements (Chernovaty, Karaban, 2017).

Syntactic assimilation is a method in which the syntactic structure of the original is transformed into a similar structure of the target language. Syntactic assimilation is accompanied by some changes in structural components (omission of articles, linking verbs, changes in morphological forms), but this does not affect the structure of the sentence itself, since the same set of sentence members and the sequence of their arrangement in the text are preserved (Chernovaty, Karaban, 2017). For example: *Paragraph does not apply to a payment, repayment, purchase, redemption, defeasance or discharge which is a Permitted Payment or is permitted under the Intercreditor Agreement* – Параграф не застосовується до оплати, відшкодування, купівлі, викупу, анулювання або погашення, які є Дозволеням платіжем або є дозволеням за Угодою між кредиторами.

Conclusion. Thus, when translating legal documents, in view of the requirement for maximum similarity between the original and translated texts, syntactic structures must, if possible, be transferred by similar structures in the target language, i.e., use syntactic assimilation. For the same reason, translation methods such as dividing and combining sentences cannot be used. Due to differences in the grammatical structure of English and Ukrainian, as well as the need to accurately convey the meaning of a statement, the syntactic structures of the source language often require certain transformations.

Legal documents are characterized by an abundance of special legal terminology, abbreviations, synonymous pairs, Latinisms and phrases. Each type of lexical units characteristic of legal documents has its own translation features. Transcription, transliteration, tracing, and descriptive translation are used most often to translate legal terms.

The prospect of the study is to analyze the peculiarities of the legal terms metaphors translation.

BIBLIOGRAPHY

1. Клименко І. М., Зоренко І. С. Юридичний текст в аспекті перекладу. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, вип. 14, 2016. С. 81–90.
2. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 280 с.
3. Черноватий Л. М., Карабан В. І. Переклад англomовної юридичної літератури: навч. посібник для студ. вищ. заклад. юрид. спец. «Переклад» / за ред. Л.М. Черноватого та В. І. Карабана. 4-те вид., випр. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2017. 280 с.
4. Шестакова С.О. Особливості юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2018. Вип. 33 (1). С. 71–73.
5. Шумило І. І., Карпушина М. Г. Труднощі перекладу юридичних термінів англійської мови. «Молодий вчений», № 12 (52), 2017. С. 275–278.
6. LM: Lawyer Monthly. URL: <https://www.lawyer-monthly.com/>.
7. LD: Legal Dictionary. URL: <https://dictionary.law.com/>.

REFERENCES

1. Klymenko I. M., Zorenko I. S. Yurydychnyi tekst v aspekti perekladu. [Legal text in the aspect of translation]. Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, vyp. 14, 2016. S. 81–90. [in Ukrainian]
2. Liubchenko M. I. Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti, vydy: monohrafiia. [Legal terminology: concepts, features, types:]. Kharkiv: TOV «VYDAVNYTsTVO PRAVA LIuDYNy», 2015. 280 s. [in Ukrainian]
3. Chernovatyi L. M., Karaban V. I. Pereklad anhlo movnoi yurydychnoi literatury: [Translation of English-language legal literature] navch. posibnyk dlia stud. vshch. zaklad. yuryd. spets. ta spets. «Pereklad» / za red. L.M. Chernovatoho ta V. I. Karabana. 4-te vyd., vypr. i dop. Vinnytsia: Nova Knyha, 2017. 280 s. [in Ukrainian]
4. Shestakova S.O. Osoblyvosti yurydychnoi terminolohii yak spetsializovanoi systemy pravovykh poniat. [Peculiarities of legal terminology as a specialized system of legal concepts.] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Filolohiia. 2018. Vyp. 33 (1). S. 71–73. [in Ukrainian]
5. Shumylo I. I., Karpushyna M. H. Trudnoshchi perekladu yurydychnykh terminiv anhliiskoi movy. [Difficulties in translating English legal terms] «Molodyi vchenyi», № 12 (52), 2017. S. 275–278. [in Ukrainian]
6. LM: Lawyer Monthly. URL: <https://www.lawyer-monthly.com/>.
7. LD: Legal Dictionary. URL: <https://dictionary.law.com/>.

УДК 811.161.2'373.232.1(477.63/.64+477.72)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-23>

Ірина ІЛЬЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-0454-1106
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) *irynailchenko2017@gmail.com*

НАДВЕЛИКОЛУЗЬКІ ПРІЗВИЩА – МАРКЕРИ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

Стаття присвячена аналізу прізвищ Надвеликолузьжя, оскільки дослідження антропонімікону має велике значення у вирішенні питань, пов'язаних з історією, мовою, етногенезом народу. Вивченню регіональної антропонімії останнім часом приділяється значна увага, оскільки прізвища кожного регіону України – це своєрідна лінгвістична пам'ятка, через яку можна простежити історію конкретного регіону.

Визначено, що надвеликолузькі прізвища сформувалися в процесі складного історичного розвитку, а заселення регіону відбувалось у декілька етапів, які вплинули на формування цього антропонімного простору.

Встановлено, що досить значна кількість прізвищ залишається поза основними семантичними групами. З точки зору історії української мови особливо цінною є низка прізвищ, утворених від козацьких прізвиськ, яких чимало на теренах Надвеликолузьжя. Особливістю є те, що ці прізвиська, утворені від вигуків або звуконаслідувальних слів, що є досить рідкісним явищем в українській антропонімії. Вигук та звуконаслідувальні слова разом з інтонацією, іноді й мімікою та жестами виражають емоції українця, не називаючи їх.

До прізвищ, утворених від вигуків, слід зарахувати й такі слова та словосполучення, що виражають старовинні привітання, прощання, подяку, здивування. Подібні прізвиська надавались людям, які часто без потреби повторювали згадані слова. Прізвища, утворені від вигуків та звуконаслідувальних слів, ставали прізвиськами, а згодом і прізвищами, внаслідок чого одержали форми відмінювання, інколи змінили й наголос.

Часто у надвеликолузьких прізвищах, крім загальноживаних слів, виступає діалектна лексика. У прізвищах відображаються етапи і джерела формування народної мови, тому територіальні діалекти – це своєрідний арсенал народної мудрості, що віками живить всю складну систему української антропонімії. Аналіз особливостей внутрішньої мотивації прізвищ цього регіону відображає зв'язок з конкретними історичними подіями, культурними традиціями, національними особливостями.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, вигук, Надвеликолузьжя, прізвище, прізвищева система.

Iryna ILCHENKO,
orcid.org/0000-0003-0454-1106
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) *irynailchenko2017@gmail.com*

NADVELYKOLUZHCHIA'S SURNAMENES AS MARKERS OF THE HISTORY OF THE NATIVE LAND

The article analyses surnames of Nadvelykoluzhzhia and their significance in understanding the history, language, and ethnogenesis of the anthroponymicon. Regional anthroponyms have received significant attention recently, as they serve as linguistic monuments that allow tracing the history of a particular region in Ukraine.

It has been determined that the surnames of Nadvelykoluzhzhia were formed through a complex historical development. The settlement of the region occurred in several stages, which influenced the formation of this anthroponymic space.

It has been established that a considerable number of surnames fall outside the main semantic groups. From a historical perspective of the Ukrainian language, surnames formed from Cossack nicknames, which are abundant in the Nadvelykoluzhzhia region, are particularly valuable. These nicknames are unique in that they are formed from exclamations or onomatopoeic words, which is a relatively rare occurrence in Ukrainian anthroponyms. Ukrainians often express their emotions through exclamations, onomatopoeic words, intonation, facial expressions, and gestures, rather than explicitly naming them. This non-articulated way of expression is inherent in the nation.

Surnames derived from interjections also include words and phrases that express ancient greetings, farewells, gratitude, and surprise. Such nicknames were given to people who regularly repeated the words unnecessarily. Surnames derived from interjections and sound-alike words became nicknames, and later surnames, which were then inflected and sometimes changed in accent.

Nadvelykoluzhzhia's surnames frequently include dialect vocabulary in addition to commonly used words. These surnames reflect the stages and sources of the formation of the national language. Therefore, territorial dialects serve as an arsenal of folk wisdom that has fed the entire complex system of Ukrainian anthroponyms for centuries. The analysis of the peculiarities of the internal motivation of the surnames of this region reflects the connection with specific historical events, cultural traditions, and national characteristics.

Key words: anthroponym, anthroponymicon, exclamation, nadvelykoluzhzhia, surname, surname system.

Постановка проблеми. Особливо багатою історичною та лінгвістичною інформативністю відзначаються прізвища – наймолодший клас антропонімів. І. Франко вказував на той факт, що прізвище виникає в суспільстві, яке досягло відповідного рівня розвитку. У країнах стародавнього світу, наприклад у Єгипті, Сирії, Ізраїлі, як і в слов'ян, особа задовольнялась одним іменем. У греків, які сягнули значно вищого рівня цивілізації, уже в гомерівській часах бачимо сильно зарисований дуалізм, тобто звичай називати чоловіка не лише його власним ім'ям, але надто ще для відрізнення від інших із таким самим іменем, відповідно змодифікованим іменем його батька (Франко, 1982: 392).

Вивченню регіональної антропонімії останнім часом приділяється значна увага, оскільки прізвища кожного регіону України – це своєрідна лінгвістична пам'ятка, через яку можна простежити історію конкретного регіону. Прізвища Надвеликолужжя не є виключенням, вони є маркерами історії краю.

Аналіз досліджень. Прізвища різних регіонів України часто ставали об'єктом наукових студій. Українська антропоніміка має низку праць присвячених дослідженню прізвищ Закарпаття (П. Чучка), Лівобережної України (І. Сухомлин), Лемківщини (С. Панцьо), Бойківщини (Г. Бучко), Гуцульщини (Б. Близнюк), Опілля (Г. Панчук), Житомирщини (Л. Ящук), південно-східної України (В. Познанська), Лубенщини (Л. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І. Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю. Бабій), Дніпровського Припоріжжя (В. Горпинич, І. Корнієнко), Уманщини (Ю. Блажчук), північної Донеччини (Н. Булава), Центральної та Східної Донеччини (Ю. Новикова) та багато інших. Проте прізвища Надвеликолужжя як маркери історії рідного краю ще не досліджувались. Це і визначає актуальність теми.

Мета статті – з'ясувати особливості надвеликолужського антропонімікону, його унікальність, неповторність, а також визначити як в прізвищах відображена історія краю.

Виклад основного матеріалу. Прізвища Надвеликолужжя сформувалася в процесі складного історичного розвитку. Численні племена і народи за довгі століття свого перебування на цій території залишили свої назви, пов'язані не тільки з

природнокліматичними умовами і господарським побутом, але й з окремими історичними подіями. Історія Великого Лугу сама по собі складна й суперечлива. Мабуть, важко знайти ще такий регіон, який зазнав би стільки міграцій народів, які спричинилися до корінних змін у політичному, соціально-економічному і культурному житті краю (Ільченко, 2003: 21).

Заселення регіону відбувалось у декілька етапів, які вплинули на формування антропонімного простору Надвеликолужжя. Заселення регіону відбувалось в декілька етапів. Це й поява поселень у кінці ХУІІІ ст.; стихійна та офіційна колонізація після скасування Січі; поява Олександрівської фортеці, а з часом міста Олександрівська; перейменування у Олександрівська у Запоріжжя. ХХІ століття також вносить свої корективи на антропонімікон Надвеликолужжя.

Джерельною базою надвеликолужських прізвищ можна вважати реєстр війська Запорозького низового 1649 року. Запорозькі козаки, перебуваючи в Січі без жінок і без нащадків та водночас щорічно, а часом і щоденно кількісно зменшуючись від воєн, хвороб і старості, всіляко намагалися поповнити свій склад і збільшити своє військо. Отож зрозуміло, чому козаки приймали у своє товариство кожного, хто приходив до них і брав на себе певні зобов'язання, необхідні для вступу в Січ. На Січі можна було зустріти представників різних народностей, вихідців чи не з цілого світу – українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, донців, болгар, волохів, чорногорців, турків, татар, євреїв, калмиків, німців, італійців, іспанців, англійців (Яворницький, 1990: 115).

Мотиви, що змушували багатьох шукати притулку на Запорожжі, були різними: в Січ ішли люди «і з доброї волі і з неволі», «з-під пана тікали», хто натерпівся від тяглових повинностей, усі ображені й принижені за свою віру й народність.

У долинах Дніпра та його притоків запорозькі козаки засновували свої поселення. Багато хуторів – зимівників знаходилося у Великому Лузі – території між Дніпром, верхньою й середньою течією ріки Кінської, у межах сучасного Запорізького, Кам'янсько-Дніпровського та Василівського районів. На цій території сталось чимало історичних подій, пов'язаних із діяльністю запо-

розьких козаків. Взагалі ж волелюбні запорожці почували себе в хащах Великого Лугу, як у рідній домівці. Найбільше козаків оселилося у Великому Лузі 1775-го року, коли царизм зруйнував Запорозьку Січ (Ільченко, 2003: 39).

Наступними важливими джерелами надвеликолузьких прізвищ стали історико-етнографічні записи Я. Новицького, Д. Яворницького, Архів Коша Нової Січі (опис справ 1713–1776 рр.) та Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів (1736–1775 рр.).

Московський уряд постійно утискував надвеликолузьких козаків, побоюючись відродження Січі. Їхні землі роздавали придворним. Поряд із козацькими зимівниками осідали рекрути, селяни-кріпаки. Це призвело до виникнення в останній чверті XVIII ст. на території сучасної Запорізької області нових міст і містечок. Заселення регіону мало великий вплив на його суспільний устрій, на його економіку. Інтенсивний початок колонізації території припадає на II половину XVIII ст. У зв'язку з притоком переселенців швидко зростала загальна кількість населення краю.

Інтенсивне заселення регіону в XX ст. вплинуло і на зміни в етнічному складі місцевого населення, що не могло не позначитися на надвеликолузькому антропоніміконі. Тому, ще одним важливим джерелом можна вважати дані архівів та власноручні записи.

Досить значна кількість прізвищ залишається поза основними семантичними групами. З точки зору історії української мови особливо цінною є низка прізвищ, утворених від козацьких прізвищ, яких чимало на теренах Надвеликолужжя. Особливістю є те, що ці прізвища, утворені від вигуків або звуконаслідувальних слів, що є досить рідкісним явищем в українській антропонімії. Вигуки та звуконаслідувальні слова разом з інтонацією, іноді й мімікою та жестами виражають емоції українця, не називаючи їх, відтворюють нечленороздільні є притаманний нації спосіб. Вигуки в мові виступають заміниками речень. Відвигукових прізвищ нараховується близько п'яти десятків: *Бемкало, Гагало, Гакало, Гейганко, Генакало, Гетькало, Гойда, Гонкало, Гупало, Кукуруко, Охонько, Тарадара, Таратура, Уханенко, Хихаленко, Цись, Чук* тощо.

Ніхто не може сьогодні сказати, чому хтось одержав прізвища *Аука*, можливо від вигуку «*ау*» (НТС, 1998, I: 65); *Гейко* – «людина, яка повторювала *гей*» (Словарь української мови, 1996-97, I: 45); *Дейко, Дейкало* – «людина, яка повторювала *нука дейко*» (Словарь, 1996-97, I: 39); *Хохотва* – «звуконаслідування *хо-хо*» (НТС, 1998, IV: 758);

Шкаберня – «говорити невправно, незрозуміло» (НТС, 1998, IV: 487).

Певну ваду або особливість мовлення відображена первісно значна частина прізвищ на – *ало*: *Бакало, Бякало, Гакало, Гачало, Вакало, Вякало, Какало, Кудекало, Мунюкало, Няйкало, Пикало, Псюкало, Сакало, Трикало, Тукало, Тулюкало, Цокало, Цмокало, Шмакало, Штокало (Штокаленко), Хрупало*. Значення деяких прізвищ можна знайти у словниках української мови, а саме: *Бакало (Бякало)* – «балакати, розмовляти» (ЕСУМ, 1982, I: 119); *Гакало* – «той, хто часто повторює *га*» (ЕСУМ, 1982, I: 444); *Какало* – «той, хто часто повторює *како*» (ЕСУМ, 1985, II: 312); *Кудекало* – «людина, яка часто повторює слово *куди*?» (Словарь, 1996-97, II: 103); *Штокало* – «людина, яка часто повторює слово *што*» (Словарь, 1996-97, IV: 514).

Серед сучасних прізвищ Надвеликолужжя продовжують функціонувати такі прізвища: *Гакало* → *Гакаленко, Гакаленчук, Гакальський*; *Какало* → *Какаленко*; *Тюкало* → *Тюкаленко*; *Штокало* → *Штокаленко*.

Прізвища, які утворилися внаслідок звуконаслідування або складання частки та прислівника. *Андибер* – певно пішло від «*анде*» – онде, там – складного прислівника, що виник в результаті злиття вказівної частки *ан*, співвідносно з *он*, і прислівника *де* (НТС, 1998, I: 72). Так могли постати і прізвища (згодом прізвища) від деяких вигуків і звуконаслідувальних слів, а саме: *Бех* – *бех* «вигук на позначення шуму від удару при падінні, паралельно до *бах, бух*» (ЕСУМ, 1982, I: 179); *Гил* – *гиля* – *гиль* (яким відганяють гусей) (Словарь української мови, 1996-97, I: 283); *Гоц* – «*гоц*» те саме, що *гоп* – означає стрибок (ЕСУМ, 1982, I: 577); *Гук* – *гук* «гомін, галас» (ЕСУМ, 1982, I: 615); *Гуц* – *гуць* «вигук при підстрибуванні» (ЕСУМ, 1982, I: 629-630); *Куч* – *куч!* (вигук, яким женуть телят) (Словарь, 1996-97, II: 334); *Пац* – слово, що означає звук від удару долоною (ЕСУМ, 2003, IV: 321); Б. Грінченко зазначає у словнику, що вигуком «*паць*» кличуть свиней (Словарь, 1996-97, III: 103); *Шамичек* – «*шам*» звуконаслідування, що означає глухий звук від човгання, тертя, шепелявого мовлення» (НТС, 1998, IV: 852). До прізвищ, утворених від вигуків, слід зарахувати й такі слова та словосполуки, що виражають старовинні привітання, прощання, подяку, здивування: *Алілуй, Божебронь*. Подібні прізвища надавалися людям, які часто без потреби повторювали згадані слова. Прізвища, утворені від вигуків та звуконаслідувальних слів, ставали прізвищами, а згодом і прізвищами,

внаслідок чого одержали форми відмінювання, інколи змінили й наголос.

Породженням відчайдушного й розкутого духу запорозького січового товариства є, очевидно, така своєрідна не лише за значенням сполучуваних основ, а й за самим способом творення група прізвищ, що не має аналогів в антропонімії інших слов'янських мов. То ж і не дивно, що попри всілякі геноциди українського народу збоку російського царату й більшовицького режиму такі прізвища не зникли, а збереглися донісши до нас влучну характеристику їх першонасців. Справжню кмітливість і дотеп виявляли січовики, щоб і в прізвиськах закарбувати відважний, веселий і своєрідний характер українського народу.

Часто у надвеликолузьких прізвищах, крім загальноживаних слів, виступає діалектна лексика. Дослідження особової ономастики в просторовій інтерпретації та у зв'язках з історично-діалектологічними даними надвеликолузького регіону як територіально-діалектного угруповання виявляє закономірності й ознаки, що мають важливе значення для історії мови. Безперечно, що історія формування надвеликолузької антропонімії не може розглядатися без належного врахування тих факторів взаємовпливу і взаємозв'язку, які мали місце в минулому і які виразно виявляються в синхронному їх розвитку насамперед із сусідніми діалектно-ономастичними ареалами.

Прізвища людей відображають усі етапи формування народної мови, побуту, звичаїв, культури. Діалектні лексеми – це своєрідний арсенал народної мудрості, що віками живить всю складну систему української антропонімії, це те центральне мовноетнографічне середовище, де народжуються та визрівають народні часом, кострубаті й екстравагантні, прізвиська, що у свій час стали основним ядром для утвердження різноманітними шляхами офіційних прізвищ людей. Фонетичні, лексико-граматичні особливості, склад і природа сучасних особових назв цілком відповідають народному духові живого мовлення, тому словесному та емоційно-експресивному колориту, його багатству й відтінкам, що властиві тільки вічно живому слову (Сухомлин, 1969: 102). Прізвища, в основі яких лежить діалектна лексика, ми зустрічаємо як в історико-етнографічних записах, так і в сучасному антропоніміконі надвеликолузького регіону. Так, досить поширене прізвище *Баглай* → *Баглаенко* – основа від діалектного слова *баглай* «ледар» (ЕСУМ, 1982, I: 109); *Базалій* → *Базаленко* – основа від діалектного *базалій* «вайло, тухтій, неповоротка, незграбна людина» (ЕСУМ, 1982, I: 113).

Крім того, є ціла група прізвищ, які на перший погляд здаються запозиченими, зокрема тюркськими, хоча вмотивовані діалектними словами. Наприклад, *Барабаши*, *Бардаши*, *Бахмат*. *Барабаши* – очевидно, що прізвищева назва пов'язана з українськими діалектними апелюваннями *бараб*, *бараба* «бродяга», «волоцюга», «зайда», «пройдисвіт», «незаможний зайшлий робітник, який працює на найманих роботах» (ЕСУМ, 1982, I: 137); *Бардаши* – діал. *бардаш* «велика сокира; теслярська сокира» (Словарь, 1996-97, I: 29); *Бахмат* – діал. «незграбний, неповороткий» (ЕСУМ, 1982, I: 153); *Бреус* – діал. *бреус* «незграбна, нетактовна, велика на зріст людина» (ЕСУМ, 1982, I: 253); *Верещак* – діал. *верещака* «страва з свинячої грудинки» (СУМ, I: 329); *Говура* – діал. *гавура* «неохайна людина; від неохайності в неї завжди заїди» (ЕСУМ, 1982, I: 417); *Гужва* – діал. *гужва* «розпарена гілка для зв'язування» (ЕСУМ, 1982, I: 613); *Жмака* – діал. *жмака* «затискач» (ЕСУМ, 1985, II: 301).

Більшість надвеликолузьких прізвищ кувалася в горнилі Запорозької Січі, бо саме тут уперше виникла потреба офіційної реєстрації великого числа козаків. За звичаями Запорозької Січі новоприбулий повинен був вибрати нове прізвисько, під яким його записували до козацьких реєстрів. Група цих прізвищ має виразний гумористичний відтінок, образність та влучність, відображає дотепність їх творців, прізвища такого типу – явище феноменальне. Це генокод і духовний скарб українського народу (Гончар, 1989: 277-278).

Висновки. Можна стверджувати, що більшість надвеликолузьких прізвищ постало з іронічних та жартівливих прізвиськ, які могли утворювались від вигуків, звуконаслідувальних або діалектних слів. Оскільки першими поселенцями Надвеликолузжя були запорозькі козаки, то основою їх прізвищ є колишні прізвиська, причому досить часто образні, влучні, гумористичні. Якраз цей особливий пласт прізвищ становить значні труднощі у визначенні першооснови, бо на сьогодні в багатьох випадках справжні мотиви номінації встановити важко, тому можуть бути різні гіпотези.

У прізвищах відображаються етапи і джерела формування народної мови, тому територіальні діалекти – це своєрідний арсенал народної мудрості, що віками живить всю складну систему української антропонімії. Ці слова становлять мовноетнографічне середовище у якому народжуються народні назви (прізвиська), які з часом становляться основами для прізвищ людей. Фонетичні, лексико-граматичні особливості, склад і природа сучасних прізвищ цілком відповідають

народному духові живого мовлення, тому словесно-емоціональна – експресивному колориту, його багатству й відтінкам, що властиві тільки вічно живому слову. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей прізвищевої системи Надвеликолужжя.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т.
НТС – Новий тлумачний словник української мови: у 4 т.
Словарь – Словарь української мови: у 4 т. / упорядкував з додаванням власного матеріалу Борис Грінченко).
СУМ – Словник української мови: в 11 т.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар О. Саморозквіт нації. *Мова рідна, слово рідне*. Київ, 1989. С. 277–278.
2. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2003. 166 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1983–2003. Т. I–IV.
4. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Наукова думка, 1998. Т. 1–4.
5. Словарь української мови: у 4 т. / упорядкував з додаванням власного матеріалу Борис Грінченко). Київ: Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4.
6. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
7. Сухомлин І. Д. Діалектно-територіальна лексика як джерело творення українських прізвищ Середньої Наддніпрянщини. *Народні говори Наддніпрянщини*. Дніпропетровськ: ДДУ, 1969. С. 99–121.
8. Франко І. Причинки до української ономастики. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 36. С. 391–426.
9. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. Київ: Наукова думка, 1990. Т. 1. 577 с.

REFERENCES

1. Honchar, O. (1989). Samorozkvit natsii [Self-development of the nation]. *Mova ridna, slovo ridne* [Native language, native word]. Kyiv. P. 277–278 [in Ukrainian].
2. Ilchenko, I. I. (2003). Antroponimiia Nyzhnoi Naddnyprianshchyny v yii istorychnomu rozvytkovi (Nadvelykoluzkyi rehion) [The onomonymy of the Lower Dnieper area in its historical development]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia. 166 p. [in Ukrainian].
3. Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols.] / redkol.: O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1983–2003. Vol. I–IV [in Ukrainian].
4. Novyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 4 t. [New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 4 vols]. Kyiv: Naukova dumka, 1998. Vol. 1–4 [in Ukrainian].
5. Slovar ukrainskoi movy: u 4 t. [Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 vols.] / uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko. Kyiv: Naukova dumka, 1996–1997. Vol. 1–4 [in Ukrainian].
6. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian Language: in 4 vols.]. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. Vol. I–XI [in Ukrainian].
7. Sukhomlyn, I. (1969). Dialektno-terytorialna leksyka yak dzherelo tvorennia ukrainskykh pryzvyshch Serednoi Naddnyprianshchyny [Dialect-territorial lexicon as a source of creation of Ukrainian surnames of the Central Dnipro region]. *Narodni hovory Naddnyprianshchyny* [Folk languages of the Dnieper region]. Dnipropetrovsk: DDU. P. 99–121 [in Ukrainian].
8. Franko, I. (1982). Prychynky do ukrainskoi onomastyky [The additions to Ukrainian onomastics]. In *Zibrannia tvoriv: U 50 t.* [Collected works: In 50 v.] Kyiv: Naukova dumka. Vol. 36. P. 391–426 [in Ukrainian].
9. Yavornytskyi, D. (1990). *Istoriia zaporozkykh kozakiv* [History of Zaporozhian Cossacks]. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1. 577 p. [in Ukrainian].

УДК 80.801.84/3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-24>**Андрій ІСАКОВ,***orcid.org/0009-0009-0389-5755**студент VI курсу факультету романо-германської філології**Київського університету імені Бориса Грінченка**(Київ, Україна) apisakov.frgf22@kubg.edu.ua***ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ХОРОРУ ЯК ЖАНРУ**

У статті обговорюється хорор як літературний жанр, розглядається його еволюція, простежуючи його коріння в готичному романі 18 століття і визнаючи такі фундаментальні твори, як «Замок Отранто» Горация Волпола, «Темний сад» Джона Клатта, «Надприродний хорор у літературі» Г. Ф. Лавкрафта та інші, як ключові віхи в розвитку жанру. Вона розглядає жах крізь призму літературного аналізу і розкриває його різноманітні прояви, від історичних готичних оповідань до надприродних казок, кожна з яких робить свій внесок у багате розмаїття жанру. Зокрема, класифікація наративів жахів на такі категорії, як історична, природна, неоднозначна та пояснювальна готика, проливає світло на їхню тематичну широту та наративну складність.

У статті показано сутність жаху, яка полягає в його здатності викликати інтенсивні емоційні реакції, проводячи паралелі з такими поняттями, як катарсис і віддзеркалення емоцій персонажів з емоціями глядачів. Цей емоційний резонанс у поєднанні із зображенням жахливих істот слугує візитною карткою жанру, що виходить за межі культурних кордонів і викликає страх та огиду. Монстри, від вампірів до живих істот, розмивають межі між живими і мертвими, втілюючи первісні страхи і суспільні тривоги.

У статті також розглядаються наративи жахів, які часто експлуатують концепцію надприродного та гротеску, кидаючи виклик усталеним нормам категоризації та зіштовхуючи аудиторію з невідомим. Спираючись на дослідження Мері Дуглас про чистоту та небезпеку, наративи жахів наділяють звичайні предмети та істоти відчуттям нечистоти, тривожачи аудиторію своєю категоричною невизначеністю та безформністю. Мотив жахливого, що характеризується такими рисами, як безформність і незавершеність, підкреслює тематичну спрямованість жанру на дослідження страху і невідомого.

Висновки показують, що хорор постає як багатогранний жанр, який виходить за межі традиційних літературних конвенцій, використовуючи такі наративні прийоми, як монструозні сутності та емоційний резонанс, щоб викликати первісні страхи та суспільні тривоги. Досліджуючи надприродне та гротескне, хорор зіштовхує глядачів з межею між відомим і невідомим, запрошуючи їх протистояти своїм найпотаємнішим страхам і тривогам.

Ключові слова: хорор, література, жах, природа жанру, страх.

Andrii ISAKOV,*orcid.org/0009-0009-0389-5755**student of the 6th year of the Faculty of Romano-Germanic Philology**Borys Grinchenko Kyiv University**(Kyiv, Ukraine) apisakov.frgf22@kubg.edu.ua***PROBLEMS AND PECULIARITIES OF DEFINING HORROR AS A GENRE**

*The article discusses horror as a literary genre, examining its evolution, tracing its roots to the 18th-century Gothic novel, and recognizing such seminal works as Horace Walpole's *The Castle of Otranto*, John Clute's *The Dark Garden*, H.P. Lovecraft's *Supernatural Horror in Literature*, and others as key milestones in the genre's development. She examines horror through the lens of literary analysis and reveals its various manifestations, from historical Gothic stories to supernatural tales, each of which contributes to the rich diversity of the genre. In particular, classifying horror narratives such as historical, natural, ambiguous, and explanatory gothic sheds light on their thematic breadth and narrative complexity.*

The article shows the essence of horror, which lies in its ability to evoke intense emotional reactions, drawing parallels with such concepts as catharsis and the mirroring of characters' emotions with the audience's emotions. This emotional resonance, combined with the depiction of monstrous creatures, is the hallmark of the genre, which transcends cultural boundaries and evokes fear and disgust. Monsters, from vampires to living creatures, blur the boundaries between the living and the dead, embodying primal fears and social anxieties.

The article also examines horror narratives that often exploit the concept of the supernatural and the grotesque, challenging established norms of categorisation and confronting audiences with the unknown. Drawing on Mary Douglas's

research on purity and danger, horror narratives endow ordinary objects and creatures with a sense of impurity, disturbing the audience with their categorical uncertainty and formlessness. The motif of the horrific, characterised by such features as formlessness and incompleteness, emphasises the genre's thematic focus on the study of fear and the unknown.

The conclusions show that horror emerges as a multifaceted genre that goes beyond traditional literary conventions, using narrative devices such as monstrous entities and emotional resonance to evoke primal fears and social anxieties. By exploring the supernatural and the grotesque, horror confronts the audience with the boundary between the known and the unknown, inviting them to confront their deepest fears and anxieties.

Key words: horror, literature, horror, the nature of the genre, fear.

Постановка проблеми. Вивчення літератури жахів як жанру вимагає всебічного розуміння її еволюції, тематичної глибини та наративних прийомів. Хоча такі фундаментальні твори, як «Замок Отранто» Горація Волпола та «Надприродний жах у літературі» Г. Ф. Лавкрафта, визнані важливими віхами, залишається потреба глибше зануритися у складність та тематичне розмаїття жанру.

Класифікація наративів жахів на такі категорії, як історична, природна, неоднозначна та пояснювальна готика, дає уявлення про їхню тематичну широту та наративні хитросплетіння. Однак існує неоднозначність щодо визначальних характеристик кожної категорії та їхньої культурної значущості.

Крім того, емоційний резонанс наративів жахів та їхня здатність викликати інтенсивні емоційні реакції, подібні до таких понять, як катарсис, залишається темою, що потребує подальшого вивчення. Розуміння того, як література жахів віддзеркалює емоції персонажів та аудиторії, проливає світло на її незмінну привабливість та психологічний вплив.

Зображення жахливих істот у літературі жахів розвиває межі між живим і мертвим, втілюючи первісні страхи та суспільні тривоги. Однак існує потреба у більш комплексному аналізі символізму та культурного значення цих монстрів.

Крім того, наративи жахів часто кидають виклик усталеним нормам категоризації та зіштовхують аудиторію з невідомим, експлуатуючи концепції надприродного та гротеску. Спираючись на дослідження Мері Дуглас про чистоту та небезпеку, необхідно дослідити, як наративи жахів наділяють звичайні об'єкти та істоти відчуттям нечистоти, тривожачи аудиторію своєю категоричною невизначеністю.

Отже, література жахів постає як багатогранний жанр, що виходить за межі традиційних літературних конвенцій, використовуючи такі наративні прийоми, як жахливі істоти та емоційний резонанс, для дослідження первісних страхів та суспільних тривог. Усуваючи ці прогалини в науковому розумінні, ми можемо глибше зрозуміти нюанси літератури жахів та її культурну значущість.

Аналіз досліджень. Вже сьогодні наратив жахів може набувати різних форм, як-от романтичний хорор, науково-фантастичний хорор чи освітньо-моральний хорор. «Замок Отранто» (The Castle of Otranto) Горація Волпола, опублікований у 1765 році, знаменує собою важливу віху в розвитку жанру жахів (Тюдор, 1997: 177). Цей основоположний твір продовжив виклик неокласичним літературним конвенціям, започаткований попередніми письменниками та поетами, що спиралися на теми цвинтаря та смерті. Неоднозначна готика, характерна для Чарльза Брокдена Брауна «Wieland» (1798), розвиває межі між природним і надприродним через психологічно складних персонажів. Поява пояснюючої готики та багатозначної готики зумовлювала появу того, що сучасні теоретики літератури класифікують як надприродне та фантастичне (Тюдор, 1997: 180).

Маючи за основу існуючі дослідження Г. Волпола, Ч. Брауна, О. Каїлса, У. Тобіуса та інших філологів – літераторів, ми маємо намір поглибити це питання, вивчаючи вплив та проблематику хорору як жанру оповідання у контексті психологічного сприйняття, та проаналізувати, як цей підхід сприяє загальному захоплюючому досвіду найдавніших фундаментальних емоцій людства при взаємодії в різних культурах за різних епох.

Мета статті – всебічно, глибоко дослідити, провести аналіз елементів оповідань з особливістю визначення хорору як жанру. Визначення жанру жахів давно стало ціллю та цікавим викликом для науковців та критиків. На відміну від багатьох інших жанрів, які часто визначаються конкретним змістом або темами, суть жахів полягає не в їхній тематиці, а у впливі на аудиторію – саме це відрізняє їх від інших жанрів.

Наша мета – виявити та проаналізувати гнучкість хорору, який може легко інтегруватися в будь-яку наративну структуру, долаючи кордони часу, місця, типів персонажів і сюжетних структур. А також довести, що визначальною рисою хорору, згідно з поширеним консенсусом, є його здатність викликати у читачів відчуття жаху, страху, тривоги чи переляку. А це має формувати стійкі емоційний та психологічний стан сучасної людини.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно зосереджено підійти до розбору текстових елементів жанру хорору творів. Страх, визнаний однією з найдавніших і фундаментальних емоцій, зберігався протягом всієї історії людства, глибоко вкоренившись у людській психіці. Хорор (англ. «horror»), жах, походить від латинського дієслова «horrere» – тремтіти або здригатися (або, стосовно волосся, ставати дибки) (Клатта, 2020: 60). Ця первісна емоція проявлялася у різних культурах та епохах. З найдавніших часів страх відігравав життєво важливу роль у виживанні, попереджаючи людей про потенційні загрози та сприяючи адаптивним реакціям на небезпеку. У давнину страх перед хижаками, стихійними лихами та ворожими племенами стимулював розвиток інстинктивної реакції «бий або тікай», що забезпечувало збереження як окремих людей, так і цілих спільнот (Клатта, 2020: 64).

Зосередженням нашого інтересу є літературні відстеження, які з розвитком суспільства показують страх, що тісно переплітався з культурними віруваннями, релігійними практиками та обцинними ритуалами, сприяючи встановленню соціальної згуртованості та колективної ідентичності. Страх перед божественною відплатою, чи моральним злочином слугував регулятором, спрямовуючи поведінку та формуючи суспільні норми. Протягом усього життя страх залишається постійним супутником, розвиваючись і пристосовуючись до мінливих обставин і досвіду. Дитячі страхи темряви або уявних монстрів поступово поступаються місцем більш складним тривогам щодо майбутнього, стосунків та екзистенційної невизначеності.

У дорослому віці страх набуває витончених форм, проявляючись у тривогах щодо кар'єри, фінансів, здоров'я та смерті. Він пронизує повсякденне життя, впливаючи на процеси прийняття рішень і формуючи сприйняття себе та інших. Однак, незважаючи на свій всепроникний вплив, страх також має цікаву привабливість, спонукаючи людей шукати досвід, який викликає сильні емоції та стимулює викиди адреналіну (Тереса, 2017: 222).

Проводячи паралелі між цим вродженим потягом до страху і невідомого, ми можемо їх покласти в основу незмінної привабливості художньої літератури жахів. Чітко підкреслимо і відмітимо, що людей приваблюють оповідання жахів з різних причин, серед яких гострі відчуття невідомості, адреналін від страху та катарсис від прихованих тривог. Однак навіть це загальноновизнане тлумачення стикається з критикою. Так звертаючись

та аналізуючи працю Джона Клатта «Темний сад» (The Darkening Garden) досліджується, що художня література, покликана викликати почуття страху і жаху, називається «афективним хорором» (affect horror). Клатта припускає, що концепція афективного жаху, яка зводиться до того, що тексти класифікуються як хорор, якщо вони викликають певні емоційні реакції, краще підходить для нефантастичного жаху, ніж для фантастичного. Такий підхід дозволяє чіткіше зосередитися на відмінних характеристиках фантастичного жаху, який Клатта (Клатта, 2020: 68) визначає як наративну модель, яка глибоко, а й подекуди грубо пристосована до еволюції світу, починаючи з 1750 року. У цій перспективі увага до світу передує емоційному впливу, що вирізняє фантастичний горор у ширшому спектрі жанру.

Сформульована літераторами та критиками ідея про те, що після визначення жанру необхідно дотримуватися певних конвенцій і не перетинати межі, щоб уникнути домішок, аномалій чи відхилень від ustalених норм, наголошує, що кожен текст невід'ємно пов'язаний з одним чи кількома жанрами, відкидаючи поняття безжанрової літератури. Однак сама лише участь у жанрі не означає повної приналежності до нього (Снайдер, 2017: 540). Таким чином, ми доводимо, що наративу жахів властиво набувати різних форм, як-от романтичний хорор, науково-фантастичний хорор чи освітньо-моральний хорор. Доки наратив містить елементи хорору або викликає страх у тій чи іншій мірі, він вважається таким, що належить до цього жанру і викликає зацікавленість у людства, викликаючи різні емоційні настрої, та відволікаючи від повсякденних турбот, переносючи уяву в світ інших відчуттів.

Дуже цікаво і вміло в своєму есе «Надприродний хорор у літературі» (Supernatural Horror in Literature) Г. П. Лавкрафт стверджує, що страх є найдавнішою і найпотужнішою емоцією, яку відчуває людство, а страх перед невідомим є первісною формою страху (Снайдер, 2017: 544). Він також пише, що оцінюючи дивні оповіді, слід зосереджуватися не виключно на авторському задумі чи механіці сюжету, а радше на емоційному впливі, якого вони досягають у найбільш напружені моменти. Ми погоджуємося що якщо оповіді вдається викликати відповідні почуття страху і відчуття контакту з таємничими світами, її слід визнати ефективною містичною літературою, незважаючи на будь-які недоліки у її виконанні. Підтримуємо думку Лавкрафта щодо справжньої перевірки містичної історії, яка полягає в тому, чи вселяє вона читачеві глибоке почуття

благоговіння і трепету, ніби він стоїть на порозі зустрічі з незбагненими сутностями за межами відомого нам всесвіту. Він припускав, що ступінь, до якого історія передає це атмосферне відчуття страху і таємниці, визначає її цінність як витвору мистецтва у відповідному середовищі (Снайдер, 2017: 544).

Таким чином, спираючись на думки та праці літературних дослідників, ми дотримуємося точки зору, що хорор – це насамперед сучасний літературний жанр, який з'явився у XVIII столітті. Коріння жанру жахів можна простежити в різних літературних традиціях, зокрема в англійському готичному романі, німецькому шауер-романі (нім. *Schauerroman*) та французькому романі-нуарі. Хоча думки можуть різнитися, переважає думка, що «Замок Отранто» (*The Castle of Otranto*) Горація Волпола, опублікований у 1765 році, знаменує собою важливу віху в розвитку жанру жахів. Цей основоположний твір продовжив виклик неокласичним літературним конвенціям, започаткований попередніми письменниками та поетами, що спиралися на теми цвинтаря та смерті (Тюдор, 1997: 180).

Очевидним є факт, що термін «готичний» охоплює широкий спектр наративів, як зазначено в класифікації Монтегю Саммерса, що складається з чотирьох категорій (Тереса, 2017: 280). Ці категорії включають історичну готику, яка зображує історії, що відбуваються в уявному минулому, позбавленому надприродних елементів, і природну готику, яка вводить надприродні явища лише для того, щоб згодом їх раціоналізувати. «Італієць» (*The Italian*) Енн Радкліфф (1797) є прикладом останньої категорії. Неоднозначна готика, характерна для Чарльза Брокдена Брауна «*Wieland*» (1798), розмиває межі між природним і надприродним через психологічно складних персонажів (Тереса, 2017: 288). Поява пояснюючої готики та багатозначної готики зумовлювала появу того, що сучасні теоретики літератури класифікують як надприродне та фантастичне.

Вважаємо особливим значенням в еволюції жанру хорору надприродну готику, яка зображує існування та зловмисний вплив потойбічних сил. За словами Джойс Томпкінс, автори надприродної готичної літератури досягли успіху в тому, щоб викликати раптові переходи від скептицизму до увірування та страху за допомогою зображень надприродних явищ. Серед визначних творів цього періоду – «Вампір» Джона Стега (1810), «Монах» Метью Льюїса (1796), «Застроззі» Персі Шеллі (1810), кожен з яких зробив свій внесок у багатий гобелен літератури

жахів своїми унікальними сюжетами та темами (Тереса, 2017: 290).

«Жах», як поняття повсякденної мови, слугує практичним інструментом для комунікації та порозуміння. Це широко зрозуміле поняття, яке використовується з дивовижним взаємопорозумінням. Пам'ятаємо, з якою легкістю в онлайн кіносервісах стрічки або твори у книгарнях відносять до категорії «жахи», з дуже рідкісним винятком помилки (Снайдер, 2017: 540).

Перше, що спадає на думку – монстри. Монстри відіграють важливу роль. Монстри зазвичай сприймаються як неймовірні та відразливі. Фізична відразливість цих істот часто викликає нудоту у персонажів, які з ними стикаються. В оповіданні Лавкрафта «У горах божевілья» (*At the Mountains of Madness*) прибуття Шоггота, масивних темних істот, що змінюють форму, супроводжується запахом, який чітко описується як нудотний (Снайдер, 2017: 548). І це також відповідає тенденції хорора описувати монстрів у термінах та асоціювати їх з брудом, гниттям, слизом тощо. Монстр у літературі жахів є не лише смертоносним, але і, що важливо, – ще й огидним. Різноманітні монстри в жанрі жахів розмивають межі між життям і смертю, перебуваючи в стані перехідності або протиріччя. Прикладами є привиди, зомбі, вампіри, мумії, чудовисько Франкенштейна. Крім того, існують жахливі істоти, які об'єднують живе і неживе, такі як будинки з привидами зі злими намірами, розумні роботи. Багато монстрів не піддаються загальноприйнятним видовим розмежуванням, як-от перевертні, людиноподібні комахи та людиноподібні рептилії. Також монстри часто являють собою поєднання того, що зазвичай є відмінним. Вовкулаки змішують людину і вовка, тоді як інші види перевертнів змішують людей з іншими видами.

На додаток до попередньої особливості, варто виокремити ефект дзеркальності. На відміну від інших жанрів, де реакція аудиторії може не збігатися з емоційним станом персонажів, хорор зумовлює відображення емоцій у дзеркальному вигляді. Теорія катарсису Аристотеля підкреслює цю відмінність: якщо в інших жанрах емоційний стан глядачів зазвичай не відображає стан персонажів, то в хорорі це часто відбувається (Тереса, 2017: 300). Наприклад, у моменти напруження або страху в оповіданнях жахів глядачі відчувають паралельну емоційну реакцію на персонажів. Це контрастує зі сценаріями інших жанрів, таких як комедія чи трагедія, де емоції глядачів можуть відрізнятися від емоцій персонажів.

Наступною особливістю ми вбачаємо концепцію неописуваності. Г. Ф. Лавкрафт, свідомо залишаючи у своїх творах певні аспекти потойбічних сутностей, ландшафтів і явищ невиразними або незрозумілими, звертається до первісного страху перед невідомим (Снайдер, 2017: 552). Сутності, які не піддаються загальноприйнятому опису, описуються як такі, що володіють гротескними та неземними рисами, які не піддаються людському розумінню

Ще одним індикатором хорору є поведінкові прояви персонажів. Здрігатися – це відчувати судомне тремтіння, зазвичай викликане сильним холодом, страхом або відразою. У контексті вистави, де клімат не має значення, тремтіння персонажа не є реакцією на погоду. Натомість воно слугує для того, щоб викликати і посилити реакцію глядачів, передаючи і огиду, і страх. Тремтіння тіла актора покликане передати глибоке почуття огиди і страху через тремтливі рухи.

Висновки. Хоча це дослідження, можливо, не охоплює всіх можливостей, а відстежені літературні надбання та терміни не є взаємовключними, воно все ж таки забезпечує корисну основу для перспектив монстрів жанру хорору, які часто втілюють такі характеристики, як безформність, незавершеність і категорична незначеність.

Таким чином, категорична нецілісність також є стандартною рисою монстрів жанру хорору: привиди та зомбі часто не мають очей та шкіри, часто бувають без рук чи ніг та інші елементні характеристики жахів досліджених нами в літературі допомагають зробити висновок, що проаналізована нами гнучкість хорору може все ж таки безперешкодно інтегруватися в будь-яку літературну структуру жахів, викликаючи психологічні емоції читачів з відчуттям жаху, страху, тривоги чи переляку. А це має формувати стійкі емоційний та психологічний стан сучасної людини та допомагати бути витривалим в будь якій життєвій ситуації (Тюдор, 1997: 182).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клатта Д. Темний сад. Журнал сучасних готичних досліджень Том 2. Вип. 2. 2020 р. С. 54–68.
2. Тереса Л. Зваблення жахів через мистецтво. Journal of the Fantastic in the Arts. Том 2. Вип. 3. 2017р. С. 213–322.
3. Snyder Phillip J., Dreadful Reality: Fear and Madness in the Fiction of H. P. Lovecraft. Honors Theses. 2017. P. 540.
4. Tudor A. Who horror? The peculiar pleasures of popular genre. Cultural Studies. 1997. P. 177–187.

REFERENCES

1. Klatta D. (2020) Temnyi sad. [Darkening garden]. Zhurnal suchasnykh hotychnykh doslidzhen.- The Journal of Contemporary Gothic Studies, Volume 2. 54–68. [in Ukrainian].
2. Teresa L. (2017) Zvablennia zhakhiv cherez mystetstvo. [Seduction of horrors through art]. Journal of the Fantastic in the Arts. Volume 3. 213–322.
3. Snyder Phillip J., (2017) Dreadful Reality: Fear and Madness in the Fiction of H. P. Lovecraft. Honors Theses. 540.
4. Tudor A. (1997) Who horror? The peculiar pleasures of popular genre. Cultural Studies. 177–187.

UDC 81'271:174

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-25>

Alla ISHCHUK,

orcid.org/0000-0001-7825-4295

PhD in Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of the Germanic Languages

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) allaishchuck@hotmail.com

Olha KERNOZHYTSKA,

orcid.org/0009-0003-5012-1652

Senior Lecturer at the Department of the Germanic Languages

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) o.a.kernozhytska@udu.edu.ua

Lubov TRETIAK,

orcid.org/0009-0003-9410-6008

Associate Professor at the Department of the Germanic Languages

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) lubovtretiak@gmail.com

NAVIGATING ETHICAL CHALLENGES IN BUSINESS COMMUNICATION

This article delves into the intricate landscape of ethical communication in contemporary business environments, shedding light on its evolution, foundational principles, and practical implications. With globalization exerting a profound influence on societal dynamics, including language, the imperative for effective cross-cultural communication has become increasingly paramount. The heightened prevalence of multicultural business relations underscores the necessity for a common language, with English emerging as a lingua franca in professional settings worldwide. However, the inadequacies of General English for business communication have propelled the development of Business English, offering refined linguistic frameworks tailored to the intricacies of professional interactions. Despite its pivotal role, Business English remains a relatively new area of academic inquiry, prompting scholars to scrutinize its distinguishing features and contexts of use. Through a comprehensive literature review, this article elucidates various conceptualizations of Business English, positioning it within the broader framework of Language for Specific Purposes (LSP). Additionally, it explores the notion of Business English as a Lingua Franca (BELF) and its implications for communication across diverse cultural contexts. Ethical considerations form a central theme throughout the discourse, emphasizing the importance of honesty, fairness, and cultural sensitivity in professional interactions. The authors offer practical insights for enhancing ethical communication practices in business writing, encompassing linguistic nuances, cross-cultural adaptation, and adherence to formal communication standards. The study concludes by outlining future research directions, including the exploration of cross-cultural communication dynamics and the ethical implications of emerging technologies on business communication. Overall, this article helps navigate ethical challenges in contemporary business communication, offering valuable insights for professionals striving to uphold integrity and clarity in their interactions.

Key words: *Business English, ethical communication, cross-cultural communication, professional interactions, multicultural business environments, ethical frameworks.*

Алла ІЩУК,

orcid.org/0000-0001-7825-4295

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри германських мов

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) *allashchuck@hotmail.com*

Ольга КЕРНОЖИЦЬКА,

orcid.org/0009-0003-5012-1652

старший викладач кафедри германських мов

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) *o.a.kernozhytska@udu.edu.ua*

Любов ТРЕТЯК,

orcid.org/0009-0003-9410-6008

доцент кафедри германських мов

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) *lubovtretiak@gmail.com*

ВИРІШЕННЯ ЕТИЧНИХ ЗАВДАНЬ У ДІЛОВОМУ СПІЛКУВАННІ

У даній статті розглядається складний контекст етичної комунікації в сучасному діловому середовищі та висвітлюється її еволюція, засади та практичні наслідки. В умовах глобалізації, що має глибокий вплив на суспільну динаміку, зокрема і на мову, потреба в ефективній міжкультурній комунікації набуває дедалі більшого значення. Зростаюче поширення мультикультурних ділових відносин підкреслює необхідність спільної мови, а англійська мова стає офіційною мовою у професійному середовищі в усьому світі. Однак через недостатню придатність загальнонавчальної англійської мови для ділового спілкування з'явилася ділова англійська мова, яка пропонує вдосконалену лінгвістичну базу, пристосовану до тонкощів та особливостей професійного спілкування. Незважаючи на свою ключову роль, ділова англійська мова залишається відносно новою сферою наукових досліджень, що спонукає науковців ретельно вивчати її відмінні риси та контексти використання. У даній статті представлено різні концепції ділової англійської мови, які розглядають її в ширшому контексті мови для спеціальних цілей. Крім того, досліджується поняття ділової англійської мови як мови міжнародного спілкування та її значення для комунікації в різних культурних контекстах. Етичні міркування є центральною темою даної наукової розвідки, зокрема підкреслюється важливість чесності, справедливості та культурної чуйності у професійній взаємодії. Автори пропонують практичні поради щодо вдосконалення етичних комунікаційних практик у діловому письмі, включаючи лінгвістичні нюанси, крос-культурну адаптацію та дотримання професійних комунікаційних стандартів. У висновках окреслено майбутні напрямки досліджень, зокрема вивчення динаміки міжкультурної комунікації та етичних наслідків новітніх технологій для ділового спілкування. Загалом, ця стаття допомагає орієнтуватися в етичних питаннях сучасної ділової комунікації, пропонує фахівцям практичні інструменти для оцінки та впровадження етичних комунікаційних стратегій у бізнес-контексті, дотримуючись принципів етичності у своїх взаємовідносинах.

Ключові слова: ділова англійська мова, етичне спілкування, міжкультурна комунікація, професійна взаємодія, мультикультурне бізнес-середовище, етичні норми.

Problem Statement. Globalization continues to have a profound impact on various aspects of society, including language, leading to increased multicultural business relations and a growing need for a common professional language, notably English. Practical use of English is almost a prerequisite worldwide, with English serving as a lingua franca (Kosanovic & Milun, 2013: 95), underscoring the importance of communication skills for business professionals (Louhiala-Salminen, 1997), and facilitating effective communication in multinational settings (Talbot, 2009).

However, it became evident that General English was not optimally suited for business communication. Consequently, Business English emerged as a

specialized branch of language, offering refined linguistic frameworks to mitigate misunderstandings in business interactions. In the contemporary era of international globalization and rapid development in multicultural professional communication, scholars worldwide pay close attention to Business English trying to delineate its distinguishing features to set it apart from General English and scrutinize its contexts of use, circumstances, and precise methodologies. Despite its pivotal role, Business English remains relatively under-researched outside teaching (Pierini, 2014), even as English's importance in international business communication grows due to globalization (Kerke, 2013).

The **aim** of this article is to delve into the evolution, foundations, and practical implications of ethical communication in modern business contexts. It seeks to achieve this by exploring the historical roots of ethical communication, addressing contemporary challenges, examining ethical frameworks and models, and discussing their practical implications in business writing. The **object** of the study is ethical communication in business contexts, while its **subject** covers the role and practical implications of Business English in fostering ethical communication practices within multicultural business environments.

Literature review. Throughout the 20th century, scholars diligently studied Business English, developing rules and patterns for its effective use. As the field progressed, these frameworks adapted to accommodate diverse cultural perspectives. Definitions of Business English vary, ranging from its linguistic elements in business activities to its role in written communication. Merriam-Webster presents it as both a stylistic adaptation and a form of English instruction for non-native speakers, while other sources emphasize its relevance to written correspondence.

Business English is often seen as a subset of English for Specific Purposes (ESP), within the broader field of Language for Specific Purposes (LSP) (Swales, 2000). ESP encompasses English for Academic Purposes (EAP), English for Occupational Purposes (EOP), and English for Professional Purposes (EPP), the latter specifically targeting managers with business and technology courses (Dudley-Evans, St John, 1996). Business English as a Lingua Franca (BELF) is suggested as a more encompassing term, widely used by non-native speakers across industries (Wu, 2013). Additionally, Rogerson-Revell (2007) introduces English for International Business (EIB), distinguishing between its use by native and non-native speakers in business settings. Pierini's research (2014) underscores the interconnectedness between General Discourse (GD), Economic Discourse (ED), and Business Discourse (BD), positing them as manifestations of the same language used in diverse contexts. General discourse spans everyday life, while ED operates within academic contexts, and BD within the workplace. Business English (BE) emerges as the practical manifestation of BD, incorporating aesthetic and emotive elements depending on genre.

Key points of the study. The exploration of ethics in human communication traces back to ancient times (notably with Plato's dialogue '*Phaedrus*'). Over centuries, this inquiry has evolved into a distinct sub-field within the discipline of human communication,

dedicated to understanding and explicating ethical communication practices.

In contemporary professional communication, language must adapt to address current challenges, ensuring that effective business decisions are informed by appropriate information. Effective communication in the business sphere necessitates mutually understood conceptual frameworks and a shared language.

Wittgenstein's concept of 'language-games' underscores the importance of a common discourse for facilitating communication. His notion of 'the use of language' emphasizes the need for clear language that conveys shared meaning, serving as an essential prerequisite for ethical discourse (Wittgenstein, 2009). However, challenges arise with deconstructionist interpretations of language, where meanings become subject to individual interpretation rather than authorial intent, posing significant challenges for ethics.

The 20th century witnessed a pivotal discussion on ethics, marked by a global recognition of the imperative for ethical considerations across various domains. In the professional realm, attention to ethical behavior in business communication has heightened, with language playing a central role in reflecting contemporary challenges. Defining key terms such as 'ethics', 'professional ethics', 'ethical behavior', 'ethical communication', and 'ethical discourse' is paramount for clarity in research. Ethics, as a branch of philosophy, is concerned with reflective choice, moral principles, and the outcomes of ethical decisions (Wheelwright, 1935). Researchers provide varied perspectives on ethics, with Johannesen (2002) defining it as the discussion of judgments regarding the appropriateness and morality of actions across communicative, political, social, and personal realms. Similarly, Drucker (1981: 2) emphasizes a singular ethics applicable universally to individuals.

When narrowly defined, ethics originates as a branch of philosophy focused on the study of ideal human behavior and ways of being. In our context, ethics refers to a set of rules of conduct or moral code, particularly concerning professional ethics and ethical behavior. Professional ethics, as articulated by Bilous (2017), encompasses rules and regulations based on moral values, guiding the behavior of experts within their specific professional activities and circumstances. It involves adherence to moral laws and principles, as well as compliance with codes of honor established within professional organizations. General ethics and professional ethics maintain a dialectical unity, with professional ethics specifying the application of general ethics within particular

occupations. The University of Queensland (eProfessionalism, 2023) defines professional ethics as the standards of personal and business behavior accepted within a profession, often established by professional organizations to ensure adherence to sound ethical principles. Ethical behavior entails actions consistent with societal perceptions of good values, including honesty, fairness, equality, dignity, diversity, and individual rights.

Ethical behavior, characterized by honesty, fairness, and equity, is fundamental in interpersonal, professional, and academic relationships. It respects the dignity, diversity, and rights of individuals and groups. Central to ethical behavior is ethical communication, especially crucial in business contexts. Ethical communication adheres to socially acceptable codes of conduct, presenting only truthful information without deception or violation of others' rights. It encompasses ethical discourse, emphasizing clarity and honesty in communication practices. To understand the notion of 'ethical discourse', it is essential to distinguish it from 'moral discourse'. Bertman points out that Ricoeur views ethics as personal, concerning individual aims for conduct, while morality relates to social norms expressing ethical aims (Bertman, 1978). In contrast, Habermas (1987) associates 'authenticity claims' with 'ethical' discourse, distinct from truth and rightness claims.

Establishing a common understanding of terminologies in business ethics necessitates ethical conversation, incorporating a normative element. Normative ethics, seeking rational analysis, requires objective and dispassionate language to facilitate rational discourse. The discourse of ethics, constructed through language, influences behaviors and patterns of thinking. Developing a suitable framework for ethical analysis applicable to a business context poses a contemporary challenge. Business communicators may find mastering moral philosophy jargon time-consuming, especially amid time constraints and modern lifestyles. Exploring new forms of knowledge for ethical analysis, particularly those aligned with social sciences, remains an avenue for further exploration.

Tilley (2005) outlines a structured approach to ethics known as the 'ethics pyramid'. The pyramid revolves around three core concepts: intent, means, and ends. Intent stands as the foremost consideration in assessing ethicality, with ethical communicators prioritizing honesty and truthfulness from the outset. Means cover the tools or behaviors used to achieve desired outcomes. It is crucial to differentiate between good, bad, and neutral options within this spectrum of behavioral choices. The final tier, ends, represents the desired outcomes of our actions. The ethicality of

these outcomes depends on their impact on both the source and the receiver of the message or behavior. To evaluate the ethics of behavior, Tilley (2005) proposes three key questions addressing ethicality, alignment with established codes of ethics, and personal acceptance of potential reversed outcomes. Although not mandatory for every scenario, these questions provide a helpful framework for ethical deliberation. Ultimately, ethical decision-making entails striking a balance between intent, means, and ends to ensure ethical conduct.

Business writing plays a pivotal role in evaluating job performance, distinct from personal or academic writing. It entails establishing a favorable reputation and credibility, whether communicating internally with colleagues or externally with customers. The credibility of information sources must be rigorously questioned to avoid reliance on potentially misleading or false data. While some employers have corporate codes of ethics, adherence to legal regulations governing business conduct is imperative, even in their absence. Business emails represent a ubiquitous form of professional communication, requiring adherence to ethical norms encompassing politeness and acknowledged etiquette (Ішук О., Ішук А., 2021). Modern email etiquette emphasizes the importance of clear subject lines, classic fonts, and professional salutations (Pachter, 2013). In the realm of business communication, linguistic aspects play a crucial role in conveying professionalism and clarity. For instance, subject lines should be clear and direct, addressing recipients' concerns or business issues to increase the likelihood of email opening. Additionally, maintaining classic fonts and avoiding overcrowding emails with technical terms or long words enhances readability and professionalism. Politeness is underscored in salutations, with informal greetings like 'Hey' or 'Yo' discouraged in favor of 'Hi' or 'Hello'. Furthermore, considering its potential misinterpretation in professional exchanges, the cautious use of humor is advised. Proofreading emails (and other written communications) is essential to avoid mistakes that could negatively impact recipients' perceptions.

In cross-cultural communication, miscommunication often arises due to differences in cultural norms (Ishchuk A., Ishchuk O., 2023), particularly in written communication where body language cues are absent. Adapting the message to the recipient's cultural background or familiarity level is crucial to mitigate misunderstandings. According to Pachter (2013), understanding the cultural context is essential, especially regarding high-context and low-context cultures. High-context cultures, such as Japanese, Arab, or Chinese, prioritize building personal relationships before

engaging in business transactions, often leading to more personal communication styles. Conversely, individuals from low-context cultures, like German, American, or Scandinavian, typically prefer concise and direct communication, focusing on efficiency. In some cultures, directness in email correspondence is valued. However, this approach may be perceived as rude or offensive when communicating across cultures and languages, particularly if the recipient is not fluent in the sender's language. Therefore, adopting an indirect and polite tone can enhance cross-cultural communication effectiveness. For instance:

Direct: *This idea won't work.* Indirect: *Perhaps there is another perspective we should explore for this idea.*

By adjusting the tone to suit the recipient's cultural preferences, the likelihood of eliciting a positive response increases. Additionally, considering the recipient's role (colleague, client, or superior) and the desired formality level of the message further enhances communication clarity and effectiveness.

To uphold ethical standards in written communication, it is essential to consider the level of formality and tailor the message accordingly to maintain professionalism and clarity. In Business English, three levels of formality are recognized: a) formal level includes textbooks, official reports, academic articles, essays, business letters, contracts, and official speeches; b) semi-formal level encompasses day-to-day interactions with colleagues and teachers, popular magazines/books, interviews, and conversations with authority figures or respected individuals; c) informal level pertains to interactions with friends and casual online communication.

Maintaining politeness is essential, and it is advisable to refrain from offering direct criticisms or expressing negative comments directly.

This approach won't work. → Perhaps we could explore alternative strategies to achieve our goals.

In formal written business communication, intricate sentence structures are frequently employed, emphasizing the significance of proper grammar and sentence structure.

Formal: *According to the latest market analysis report, it is evident that the implementation of innovative strategies can significantly enhance organizational productivity and profitability in the long term.*

Less formal: *Based on the recent market analysis, using new strategies can really boost how well our company does and make more money in the future.*

Phrasal verbs are commonly avoided, with preference given to their formal equivalents: *The company ran out of stock. → The company depleted its stock.*

Similarly, contractions are not typically used in formal writing. It is better to use their full forms: *I'll be there by 9 a.m. → I will be there by 9 a.m.*

Idioms, slang, and text speak should also be avoided in formal communication: *We made a killing of that deal. → We generated significant profits from that deal.*

Thanks 4 the update. → Thank you for the update.

Furthermore, it is important to avoid overly expressive language, bureaucratic language, and decorative phrases, focusing instead on clear and essential communication. In contemporary business email correspondence, maintaining a neutral tone is generally preferred. While some emails to colleagues can adopt an informal tone, especially in longstanding working relationships, it is crucial to strike a balance between informality and professionalism. Informal emails often resemble spoken language, incorporating everyday words and conversational expressions such as *'Don't forget'* or *'Catch you later'*. However, when communicating with clients or senior colleagues, maintaining proper grammar and a more formal tone is essential. Minor grammatical errors may be overlooked in informal correspondence but are generally unacceptable in formal settings.

Furthermore, disregarding formal styles of written business communication may inadvertently lead to being perceived as an unethical communicator. Utilizing fallacies or rhetorical tricks, which rely on style over substance, can deceive readers and detract from the clarity and effectiveness of the message. Such practices undermine ethical communication behavior by obscuring the central message or twisting facts for personal gain. Therefore, it is imperative to avoid fallacies and prioritize substantive arguments to uphold ethical communication standards.

Conclusions. This study underscores the vital role of ethical communication in modern business contexts. By examining its evolution and practical implications, we emphasize the necessity of honesty, fairness, and cultural awareness in professional interactions. Language intricacies significantly shape ethical discourse, from linguistic formality to cross-cultural sensitivity. Moving forward, future research avenues include delving deeper into cross-cultural communication dynamics to uncover nuanced best practices in diverse business environments. Additionally, exploring the ethical implications of emerging technologies like AI and virtual reality on business communication presents an exciting area for investigation. Furthermore, studying the influence of ethical leadership on fostering a culture of integrity within organizations is paramount.

BIBLIOGRAPHY

1. Bilous N. P. Professional competence as a required component of professional ethics of a future interpreter in the area of aviation. 2017. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/29391> (дата звернення: 25.02.2024).
2. 'Business English'. Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/business%20English> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Drucker P. F. What is Business Ethics? *McKinsey Quarterly*. 1981. Vol. 3. P. 2–15. URL: <https://shorturl.at/cqBN6> (дата звернення 25.02.2024).
4. Dudley-Evans T., St John M. J. Report on Business English: A Review of Research and Published Teaching Materials. *TOEIC Research Report*. 1996. Vol. 2. P. 1–45. URL: <https://www.ets.org/Media/Research/pdf/TOEIC-RR-02.pdf> (дата звернення 25.02.2024).
5. eProfessionalism. The University of Queensland Library. 2023. URL: <https://uq.pressbooks.pub/digital-essentials-eprofessionalism/> (дата звернення 25.02.2024).
6. Habermas J. The Theory of Communicative Action: Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. Beacon Press, Boston, 1987. URL: <https://shorturl.at/wGJ25> (дата звернення 25.02.2024).
7. Ishchuk A., Ishchuk O. Cross-Cultural Business Communication: a Linguistic and Cognitive Perspective. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 9. Current Trends in Language Development*. 2023. Vol. 26. P. 32–41. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.26.04> (дата звернення 25.02.2024).
8. Ishchuk O. M., Ishchuk A. A. Netiquette in emails as a distinctive feature of successful communication. *Modern Scientific Research: achievements, innovations and development prospects: Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*. MDPC Publishing, Berlin, Germany, 2021. P. 206–209. URL: <https://shorturl.at/ryCX9> (дата звернення 25.02.2024).
9. Johannesen R. L. Ethics in Human Communication. 5th ed. Prospect Heights, Illinois, 2002.
10. Kerkeb A. A genre analysis of business English e-mails: the case of a multinational's Algerian employees. *Scholars World-International Refereed Multidisciplinary Journal of Contemporary Research*. 2013. Vol. 1 (2). P. 32–47.
11. Kosanovic S., Milun T. Integrating disciplines – English for business and economics. *Economy Transdisciplinarity Cognition*. 2013. Vol. 16 (1). P. 95–100. URL: http://www.ugb.ro/etc/etc2013no1/15_S.Kosanovic.pdf (дата звернення 25.02.2024).
12. Louhiala-Salminen L. Investigating the Genre of a Business Fax: A Finnish Case Study. *The Journal of Business Communication (1973)*. 1997. Vol. 34 (3). P. 316–333. URL: <https://doi.org/10.1177/002194369703400306> (дата звернення 25.02.2024).
13. Pachter B. The Essentials of Business Etiquette: How to Greet, Eat, and Tweet Your Way to Success. US: McGraw-Hill, 2013.
14. Pierini F. Definition and Main Features of Business English with a Special Regard to Differences with the Language of Economics. 2014. URL: <https://edipuglia.it/wp-content/uploads/2015/04/Pierini.pdf> (дата звернення 25.02.2024).
15. Bertman M. A. Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning by Paul Ricoeur. *Journal of Aesthetic Education*. 1978. Vol. 12 (4). P. 118–121. URL: <http://doi.org/10.2307/3331841> (дата звернення 25.02.2024).
16. Rogerson-Revell P. Using English for international business: A European case study. *English for Specific Purposes*. 2007. Vol. 26 (1). P. 103–120. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.12.004> (дата звернення 25.02.2024).
17. Swales J. Language for Specific Purposes. *Annual Review of Applied Linguistics*. 2000, Vol. 20. P. 59–76.
18. Talbot F. How to write effective business English. London: Kogan Page Limited, 2009.
19. Tilley E. The Ethics Pyramid: Making Ethics Unavoidable in the Public Relations Process. *Journal of Mass Media Ethics*. 2005. Vol. 20 (4). P. 305–320. URL: https://doi.org/10.1207/s15327728jmme2004_6 (дата звернення 25.02.2024).
20. Wheelwright P. A Critical Introduction to Ethics. Garden City, NY: Doubleday, Doran & Company, Inc., 1935.
21. Wittgenstein L. Philosophical Investigations. Blackwell Publishing, 2009. URL: <https://shorturl.at/aoqY7> (дата звернення 25.02.2024).
22. Wu Y. Business English as a Lingua Franca (BELF). *International Education Studies*, 2013. Vol. 6 (10). P. 130–138. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v6n10p130> (дата звернення 25.02.2024).

REFERENCES

1. Bilous N. (2017). Professional competence as a required component of professional ethics of a future interpreter in the area of aviation. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/29391> (Last accessed: 25.02.2024)
2. 'Business English'. At Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/business%20English> (Last accessed: 25.02.2024)
3. Drucker P. F. (1981). What is Business Ethics? *McKinsey Quarterly*. Vol. 3. P. 2–15. URL: <https://shorturl.at/cqBN6> (Last accessed: 25.02.2024)
4. Dudley-Evans T., St John M. J. (1996). Report on Business English: A Review of Research and Published Teaching Materials. *TOEIC Research Report*. Vol. 2. P. 1–45. URL: <https://www.ets.org/Media/Research/pdf/TOEIC-RR-02.pdf> (Last accessed: 25.02.2024)
5. eProfessionalism. The University of Queensland Library. (2023). URL: <https://uq.pressbooks.pub/digital-essentials-eprofessionalism/> (Last accessed: 25.02.2024)
6. Habermas J. (1987). The Theory of Communicative Action: Volume 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. Beacon Press, Boston. URL: <https://shorturl.at/wGJ25> (Last accessed: 25.02.2024)

7. Ishchuk A., Ishchuk O. (2023). Cross-Cultural Business Communication: a Linguistic and Cognitive Perspective. *Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 9. Current Trends in Language Development*. Vol. 26. P. 32–41. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.26.04> (Last accessed: 25.02.2024)
8. Ishchuk O. M., Ishchuk A. A. (2021). Netiquette in emails as a distinctive feature of successful communication. *Modern Scientific Research: achievements, innovations and development prospects*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. MDPC Publishing, Berlin, Germany. P. 206–209. URL: <https://shorturl.at/ryCX9> (Last accessed: 25.02.2024)
9. Johannesen R. L. (2002). *Ethics in Human Communication*. 5th ed. Prospect Heights, Illinois.
10. Kerkeb A. (2013). A genre analysis of business English e-mails: The case of a multinational's Algerian employees. *Scholars World-International Refereed Multidisciplinary Journal of Contemporary Research*. Vol. 1 (2). P. 32–47.
11. Kosanovic S., Milun T. (2013). Integrating disciplines – English for business and economics. *Economy Transdisciplinarity Cognition*. Vol. 16 (1). P. 95–100. URL: http://www.ugb.ro/etc/etc2013no1/15_S.Kosanovic.pdf (Last accessed: 25.02.2024)
12. Louhiala-Salminen L. (1997). Investigating the Genre of a Business Fax: A Finnish Case Study. *The Journal of Business Communication (1973)*. Vol. 34 (3). P. 316–333. URL: <https://doi.org/10.1177/002194369703400306> (Last accessed: 25.02.2024)
13. Pachter B. (2013). *The Essentials of Business Etiquette: How to Greet, Eat, and Tweet Your Way to Success*. US: McGraw-Hill.
14. Pierini F. (2014). Definition and Main Features of Business English with a Special Regard to Differences with the Language of Economics. URL: <https://edipuglia.it/wp-content/uploads/2015/04/Pierini.pdf> (Last accessed: 25.02.2024)
15. Review by: Martin A. Bertman (1978). Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning by Paul Ricoeur. *Journal of Aesthetic Education*. Vol. 12 (4). P. 118–121. URL: <http://doi.org/10.2307/3331841> (Last accessed: 25.02.2024)
16. Rogerson-Revell P. (2007). Using English for international business: A European case study. *English for Specific Purposes*. Vol. 26 (1). P. 103–120. URL: <https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.12.004> (Last accessed: 25.02.2024)
17. Swales J. (2000). Language for Specific Purposes. *Annual Review of Applied Linguistics*. Vol. 20. P. 59–76.
18. Talbot F. (2009). *How to write effective business English*. London: Kogan Page Limited.
19. Tilley E. (2005). The Ethics Pyramid: Making Ethics Unavoidable in the Public Relations Process. *Journal of Mass Media Ethics*. Vol. 20 (4). P. 305–320. URL: https://doi.org/10.1207/s15327728jmme2004_6 (Last accessed: 25.02.2024)
20. Wheelwright P. (1935). *A Critical Introduction to Ethics*. Garden City, NY: Doubleday, Doran & Company, Inc.
21. Wittgenstein L. (2009). *Philosophical Investigations*. Blackwell Publishing. URL: <https://shorturl.at/aoqY7> (Last accessed: 25.02.2024)
22. Wu Y. (2013). Business English as a Lingua Franca (BELF). *International Education Studies*. Vol. 6 (10). P. 130–138. URL: <http://dx.doi.org/10.5539/ies.v6n10p130> (Last accessed: 25.02.2024)

УДК 811.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-26>**Ірина КОБЯКОВА,***orcid.org/0000-0002-9505-2502**кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри германської філології
Сумського державного університету
(Суми, Україна) i.kobyakova@gf.sumdu.edu.ua***Михайло АЛІФІРОВЕЦЬ,***orcid.org/0009-0007-0769-6652**магістр кафедри германської філології
Сумського державного університету
(Суми, Україна) amihajlo147@gmail.com***Діана ШИНКАРЕНКО,***orcid.org/0009-0008-6129-9233**магістр кафедри германської філології
Сумського державного університету
(Суми, Україна) sh.diana1704@gmail.com*

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття розглядає важливий аспект сучасного суспільства, а саме вплив глобалізації на розвиток двох мов – української та англійської. Досліджуються як позитивні, так і негативні наслідки глобальних процесів для обох мов. Стаття висвітлює зростаючу популярність англійської мови як мови міжнародного спілкування та її вплив на культурний обмін та бізнес-сферу. З іншого боку, стаття акцентує увагу на важливості збереження української мови та її розвитку в умовах глобалізації. Дійшли висновку, що глобалізація має складний вплив на обидві мови, і важливо знаходити баланс між сприянням мовній різноманітності та сприянням міжнародному спілкуванню. У статті розглянемо вплив глобалізації на розвиток української та англійської мови. Метою цього дослідження є глибокий аналіз та визначення впливу глобалізації на українську та англійську мови. Ми розглянемо, як глобалізація впливає на словниковий склад, граматику, структуру речень, а також на вживання цих мов у різних сферах суспільства. Основною метою є висвітлення спільних та відмінних рис у процесі впливу глобалізації на обидві мови, а також розуміння наслідків для збереження мовної ідентичності та культурного розвитку України та англійських країн. Виявлено, що глобалізація має як позитивний, так і негативний вплив на ці мови. Результати дослідження сприятимуть кращому розумінню та управлінню мовними процесами в умовах глобалізації. Вони можуть бути корисні для мовознавців, лінгвістів, культурологів, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться мовною ситуацією в сучасному світі і бажає зберегти та розвинути свою мовну ідентичність в умовах глобальних трансформацій. У ході дослідження виявлено ряд ключових тенденцій та основних результатів, що вказують на вплив глобалізації на розвиток української та англійської мови. Дослідження впливу глобалізації на розвиток української та англійської мови вимагає ретельного аналізу доступних даних і використання різноманітних методів для збору та обробки інформації. (Авраменко, 2009: 11-17).

Ключові слова: *глобалізація, українська мова, англійська мова, вплив, позитивний вплив, негативний вплив, англійська інвазія.*

Iryna Kobyakova,

orcid.org/0000-0002-9505-2502

*Candidate of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Germanic Philology
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) i.kobyakova@gf.sumdu.edu.ua*

Mykhailo Alifirovets,

orcid.org/0009-0007-0769-6652

*Master at the Department of Germanic Philology
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) amihajlo147@gmail.com*

Diana Shynkarenko,

orcid.org/0009-0008-6129-9233

*Master at the Department of Germanic Philology
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) sh.diana1704@gmail.com*

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article explores an important aspect of contemporary society, namely, the impact of globalization on the development of two languages, Ukrainian and English. It investigates both the positive and negative consequences of global processes for both languages. The article highlights the growing popularity of the English language as the language of international communication and its influence on cultural exchange and the business sphere. On the other hand, the article emphasizes the importance of preserving the Ukrainian language and its development in the context of globalization. The authors conclude that globalization has a complex impact on both languages, and it is essential to find a balance between promoting linguistic diversity and facilitating international communication. The article will look at the impact of globalization on the development of Ukrainian and English language. The purpose of this research is a deep analysis and significance of the influx of globalization on Ukrainian and English language. Let's look at how globalization affects the vocabulary, grammar, structure of speech, as well as the way they live in different areas of marriage. The main method is the identification of mature and fresh rice in the process of influx of globalization on foreign languages, as well as reasonable inheritance for preserving the cultural identity and cultural development of Ukraine and English countries in. It has been revealed that globalization has both a positive and a negative impact on prices. The results of the investigation will be useful for the better understanding and management of global processes in the minds of globalization. They may be of interest to scholars of language, linguists, cultural experts, scholars, students and anyone else who is aware of the current situation in the world and wants to preserve and develop their language. Identity in the minds of global transformations.

Key words: *globalization, Ukrainian language, English language, impact, positive impact, negative impact, English invasion.*

Глобалізація є сучасним феноменом, який має значущий вплив на різні сфери життя, включаючи культуру, економіку, технології, і, звісно, мову. Вона супроводжується активним обміном інформацією, товарів, технологій та культурних цінностей між різними країнами та регіонами. Один із аспектів глобалізації, який заслуговує на особливу увагу, – це її вплив на мови.

Глобалізація – це незворотній процес, який змінює світ у всіх сферах життя, включаючи мову. Глобалізація призвела до зближення культур, економік і комунікаційних систем, що вплинуло на мови різних народів. Вона характеризується зростанням взаємозалежності між країнами та регіонами, розвитком міжнародної торгівлі та інвес-

тицій, поширенням інформаційних технологій та культурних обмінів. (Довгаль, 2019: 68-70). Також сприяє поширенню міжнародних мов, таких як англійська, іноземних запозичень, а також уніфікації мовних норм (Балашова, 2016: 11).

Цією метою у дослідженні буде розглянуто такі аспекти:

1. Вплив глобальних мас-медіа та інтернету на вживання англійської мови в Україні, а також української мови в англійськомовних країнах.

2. Аналіз використання англійських слів і виразів у українській мові та їхні наслідки для мовної ідентичності.

3. Дослідження впливу глобалізації на мовну політику України та англійськомовних країн.

4. Аналіз використання мов в глобальних бізнес-та наукових спільнотах, інтернаціональних організаціях та комунікаціях.

Англійська мова визнається однією з основних мов глобалізації, і цей феномен можна пояснити з кількох ключових причин. По-перше, англійська мова стала ефективним інструментом комунікації в численних міжнародних організаціях та компаніях. Завдяки цьому, вона відіграє значущу роль у світовому бізнесі та дипломатії. По-друге, велика кількість наукових, технічних та інших публікацій, а також веб-сайтів, написаних англійською мовою, що сприяє поширенню знань та обміну інформацією в глобальному масштабі (Кристал, 2001).

По-третє, вплив поп-культури США, включаючи фільми, музику, інтернет-контент і соціальні мережі, суттєво впливає на культуру і мову світу. Це сприяє поширенню англійських слів і виразів у багатьох мовах.

За деякими оцінками, понад мільярд людей вивчають англійську як іноземну мову (Проект Закону про застосування англійської мови в Україні, 2023: 9432). Цей процес, відомий як «англійська інвазія», призвів до використання англійських слів у багатьох мовах світу, особливо в сферах технологій, бізнесу і науки. Глобалізація і англійська мова мають глибокий взаємозв'язок, і англійська мова відіграє ключову роль у процесі глобального об'єднання та обміну інформацією. Вона служить мовою міжнародного спілкування, сприяє культурному обміну через медіа та розвиває міжнародний бізнес. Але важливо також дбати про збереження і підтримку мовної різноманітності в світі, незважаючи на це домінування англійської мови (Гончарова, 2015: 10-11).

Глобалізація також вплинула на розвиток української мови. Україна, як сучасна країна з відкритою економікою і інтеграцією в світові економічні процеси, стикається з іноземними інвестиціями, торгівлею та міграцією праці. Це стимулює використання іноземних мов, включаючи англійську, в бізнесі і комунікаціях. Зростаюча кількість українців вивчає англійську мову, оскільки це допомагає їм отримати конкурентну перевагу на ринку праці і сприяє легшій комунікації з іноземними партнерами. З іншого боку, цей процес може призвести до зменшення використання української мови в певних сферах життя, особливо в міжнародному бізнесі, науковій спільноті. За даними дослідження, в українській мові нараховується близько 10 000 англійських запозичень. Більшість із них відносяться до галузей науки, техніки, бізнесу, політики та культури (Азарова, 2013: 18-30).

Матеріали та методи дослідження. Дослідження впливу глобалізації на розвиток української та англійської мови вимагає ретельного аналізу доступних даних і використання різноманітних методів для збору та обробки інформації. Наша методологія базується на поєднанні кількох підходів для отримання повного розуміння впливу глобалізації на мовну ситуацію в Україні та англійськомовних країнах.

Першим етапом був аналіз наукових публікацій, звітів, статистики та мовних політик, пов'язаних з темою глобалізації та її впливу на мови. Цей етап допоміг нам розуміти попередні дослідження та зібрати основні концепції та теорії.

Анкетування і інтерв'ювання: Для отримання поглядів та думок носіїв мови та вчителів були проведені анкети та інтерв'ю. Вони стосувалися використання англійської мови в Україні та української мови в англійськомовних країнах, а також впливу глобальних медіа та інтернету на мовний контекст.

Обговорення. Вплив глобалізації на українську та англійську мови став об'єктом вивчення для багатьох дослідників. Історіографія проблеми включає в себе різні підходи до дослідження впливу глобалізації на мови. Зокрема, деякі дослідники акцентують увагу на зростанні використання англійської мови в усьому світі. Численні дослідження висвітлюють процеси адаптації англійської мови як лінгва франка глобального спілкування.

Один із ключових аспектів глобалізації полягає у зближенні культур та мов шляхом інтенсивного обміну інформацією. Це призвело до впливу англійської мови як інструмента глобального спілкування. Використання англійської мови у міжнародних бізнес-справах, політиці та науці стало нормою. Це відбувається як через необхідність ефективного спілкування в глобальному масштабі, так і через вплив англійськомовних культурних продуктів.

Українська мова не залишилася осторонь цього процесу. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню української мови серед закордонних аудиторій, оскільки українці, як мігранти або працівники в інших країнах, активно використовують її для комунікації (Семигінівська, 2008: 46-48). З іншого боку, іноземні слова та вплив іноземних культур завдяки глобалізації потрапляють в українську мову, змінюючи її словниковий склад і граматику ((Азарова, 2013: 12-15).

Окрім вживання іноземних слів, інтеграція також призводить до змін у мовних практиках та способах спілкування. Інтернет та соціальні

мережі стають важливими факторами у формуванні мовної практики, дозволяючи користувачам обирати свою мову спілкування та створювати нові мовні засоби та жаргони. Це впливає на розвиток мов та мовну ідентичність в умовах глобальної інтеграції.

Результати дослідження. Наш аналіз був спрямований на вивчення різних аспектів мовної дійсності в умовах глобальних трансформацій та виявлення нових явищ у мовних процесах.

По-перше, дослідження встановило, що глобалізація сприяє зростанню вживання англійської мови як мови міжнародного спілкування. Це виявляється у збільшенні кількості англійськомовних курсів, комунікативних практик та спеціалізованих термінів, що використовуються в бізнесі, науці та інших галузях. Зокрема, українська мова переживає процес адаптації до вимог глобалізованого світу, і вивчення англійської мови стає необхідністю для професійного зростання та спілкування на міжнародному рівні. По-друге, дослідження виявило вплив глобалізації на словниковий склад обох мов. Українська мова залишається відкритою до запозичень і збагачується новими іноземними словами, особливо в галузі інформаційних технологій та медіа. Англійська мова, у свою чергу, стає багатшою завдяки впливу різних культур та мовних традицій. По-третє, дослідження підтвердило, що інтернет та соціальні мережі великою мірою формують мовну практику сучасного світу. Вони сприяють активному обміну мовними засобами та створенню нових жаргонів та лексичних інновацій. Це важливо для розвитку мовної ідентичності, оскільки дозволяє користувачам обирати свою мову спілкування та активно впливати на формування мовного середовища (Кравчук, 2019: 46-49). Мовна ідентичність залишається важливою складовою культурного розвитку, і наші дослідження підкреслюють потребу в усвідомленні цієї проблеми. Українська та англійська мови мають свої унікальні риси та функції, які важливо зберегти в умовах глобальних трансформацій. Виявлено, що вона має як позитивний, так і негативний вплив на ці мови.

Позитивний вплив глобалізації на розвиток української мови. Глобалізація сприяє поширенню української мови за кордоном. Це пов'язано з тим, що українці все частіше виїжджають за кордон на навчання, роботу та відпочинок (Мельничук, 2012: 146-147).

Світова інтеграція створює можливість для українців спілкуватися з людьми з інших країн та культур. Це може сприяти вивченню іноземних мов і розширенню світогляду, а також вивченню

української мови і культури іноземцям. Глобальний доступ до інформації і навчальних ресурсів сприяє розвитку мовних навичок. Українці мають можливість вивчати інші мови та мати доступ до іноземних матеріалів, що сприяє розвитку мовної грамотності.

Поширення мови може спонукати до створення нових слів та виразів в українській мові для опису нових явищ, технологій і культурних реалій.

Негативний вплив глобалізації на розвиток української мови. Глобалізація також може мати негативний вплив на розвиток української мови. Це пов'язано з тим, що англійська мова все частіше використовується як міжнародна мова спілкування. В результаті українці все частіше використовують англійську мову для спілкування з представниками інших країн. Це може призвести до того, що українська мова буде витіснена англійською (Бобир, 2018: 22-23).

Зростання популярності іноземних культур і мов може призвести до віддалення від української культури та мови серед молодого покоління, що може вплинути на збереження мовної ідентичності. Може призвести до збільшення використання коротких текстових повідомлень та інтернет-мови, що може вплинути на мовну грамотність та мовні навички. Може вплинути на вибір мови в освіті, іноземні мови можуть стати більш популярними, ніж українська, що може вплинути на розвиток української мови серед молодого покоління (Гончарова, 2015).

Позитивний вплив глобалізації на розвиток англійської мови. Глобалізація сприяє поширенню англійської мови по всьому світу. Це пов'язано з тим, що англійська мова є мовою міжнародного спілкування. В результаті англійська мова все частіше використовується в бізнесі, освіті та культурі. Англійська мова стала неофіційною мовою міжнародного спілкування, що спрощує комунікацію між людьми з різних країн та культур. Це допомагає зменшити мовні бар'єри та сприяє спільному розумінню.

В результаті цих аспектів англійська мова стала ключовою для глобального спілкування, співпраці та розвитку. Глобалізація підтримує розширення та збагачення англійської мови, що робить її більш універсальною та доступною для людей з усього світу (Карасьов, 2005).

Негативний вплив глобалізації на розвиток англійської мови. Вона також може мати негативний вплив на розвиток англійської мови. Це пов'язано з тим, що англійська мова все частіше використовується в якості своєрідного «лінгва франка». В результаті англійська мова може втра-

тити свою унікальність і стати просто набором слів і фраз, які використовуються для спілкування між людьми з різних культур.

Поширення англійських запозичень. Англійські запозичення активно проникають в українську мову, особливо в молодіжному середовищі. Під впливом англійської мови в українській мові відбувається уніфікація мовних норм. Зміна мовної ситуації. Англійська мова стає все більш поширеною, а українська мова може втратити своє значення як мова міжнародного спілкування. Зростання популярності англійської мови призводить до того, що багато українців використовують її у повсякденному спілкуванні, особливо в інтернеті та соціальних мережах. Зростання доступності іноземних медіа та новин призводить до того, що українці звертаються до іноземних джерел інформації та розважаються англійським контентом.

Англійська мова стала дуже поширеною в бізнесі, освіті та медіа в Україні. Багато компаній використовують англійську мову в своїй діловій комунікації, англійські матеріали входять до навчальних програм, іноземні фільми і серіали мають велику популярність. Під впливом інтеграції українська мова адаптується до нових реалій, створюючи нові слова та вирази для опису нових технологій, явищ та культурних практик (Дем'яненко, 2013: 130).

Висновки та перспективи. Дослідження впливу глобалізації на українську та англійську мови показало, що цей процес має двоїстий характер. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню англійської мови, що може призвести до втрати української мовної ідентичності. З іншого боку, глобалізація також сприяє розвитку міжмовної комунікації, що може сприяти збереженню мовної різноманітності.

Основні результати вказують на наступний висновок. Глобалізація підтримує зростання важливості англійської мови як мови міжнародного спілкування. Українська мова адаптується до цього явища і змінюється, щоб відповідати вимогам глобальної інтеграції. Словниковий склад

обох мов збагачується за рахунок запозичень та впливу іноземних культур. Це розширює можливості спілкування, але також ставить питання про збереження лексичної ідентичності. Інтернет та соціальні мережі стають важливими майданчиками для виявлення мовної ідентичності та розвитку мов (Phillipson, 2003).

Для збереження та розвитку української мови в умовах глобалізації необхідно:

- Забезпечення якісної мовної освіти в школах та вищих навчальних закладах. Це включає в себе вивчення української мови, літератури та культури.

- Посилення уваги до вивчення української мови в навчальних закладах.

- Підтримка та розвиток української культури, літератури, мистецтва та кіно, щоб вона могла відобразити різні аспекти сучасного життя в Україні та привернути увагу громадян.

- Залучення громадян до різних мовних ініціатив, таких як літературні конкурси, театральні вистави, мовні гуртки та інші заходи, що сприяють активному використанню української мови.

- Використання сучасних технологій для підтримки української мови, включаючи розробку мовних додатків та інтернет-ресурсів.

- Поширення української мови як інструменту для міжнародного спілкування та співпраці, включаючи переклади та інші мовні послуги.

- Аналіз мовних практик і виборів говоріння в різних соціальних групах та контекстах, включаючи молодь, мігрантів, публічних осіб тощо.

- Дослідження впливу глобалізації на українську літературу та сучасну писемну творчість, включаючи теми, стилі, жанри та мовні експерименти.

- Розробка інноваційних мовних технологій для підтримки використання української мови в сучасному цифровому середовищі.

Ці заходи можуть сприяти збереженню та розвитку української мови в умовах глобалізації, допомагаючи зберегти мовну ідентичність та культурну спадщину України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. М. Вплив глобалізації на мовну ситуацію в Україні. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Сер. Філологія. 2009. Вип. 12. С. 11–17.
2. Глобальна економіка : навчальний посібник / О. В. Довгаль та ін. Івано – Франківськ, 2019. 262 с.
3. Балашова Т. П. Вплив глобалізації на розвиток української мови. *Українська мова та література в школі: матеріали II Всеукр. наук. конф.*, Дніпро, 2016. С. 30–34.
4. Видання університету Кембридж: Англійська мова як глобальна, 1997 / пер. з англ. Кристал Д. 2001. ISBN 5-7777-0114-0
5. Проект Закону про застосування англійської мови в Україні від 06.02.2024 р. № 9432 Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201>
6. Гончарова М. Роль мови у формуванні різновидів ідентичностей. *Мова і суспільство*. 2015. Вип. 6. С. 60–69.

7. Азарова А.К. Вплив англіцизмів на сучасну українську мову та культуру: автореф. к. філол. наук : Київ, 2013
8. Семигінівська Т.Г. Вплив глобалізації на мову як аспект культури суспільства. *Вісник СумДУ. Сер. Філологія*. 2008. Вип. № 2.
9. Кравчук Н.М. Стилістичні функції англіцизмів (на матеріалі сучасної української прози): автореф. к. філол. наук : Вінниця, 2019 р.
10. Мельничук О. О. Вплив глобалізації на розвиток української мови. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Сер. Філологія*. 2012. Вип. 315. С. 163–167.
11. Бобир Н.В. Глобалізація для України – нові можливості чи потенційні загрози: автореф. к. філол. наук : Київ, 2018. 23 с.
12. Карасьов С. Глобалізація англійської мови і нові завдання методики її викладання. *Мова і міжкультурна комунікація: 2005 рік : матеріали Міжвузівської наук.-практ. конф., ІУБіП, 2005. С. 81.*
13. Дем'яненко С. В. Вплив глобалізації на розвиток англійської мови. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Сер. Мовознавство*. 2013. Вип. 72. С. 129–135 с.
14. Phillipson R. English as an International Language: Challenges and Opportunities // *English Today*. 2003. Vol. 19. No. 18:46

REFERENCES

1. Avramenko O. M. (2009) Vplyv hlobalizatsii na movnu sytuatsiiu v Ukraini. [Impact of globalization on the language situation in Ukraine] *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Ser. Filolohiia. – Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Philology: 12. 11–17. [in Ukrainian]*
2. Hlobalna ekonomika : navchalnyi posibnyk (2019). [Global economy: study guide] / O. V. Dovhal ta in. Ivano – Frankivsk, 2019. 262. [in Ukrainian]
3. Balashova T. P. (2016) Vplyv hlobalizatsii na rozvytok ukrainskoi movy. [The impact of globalization on the development of the Ukrainian language] *Ukrainska mova ta literatura v shkoli: materialy II vseukr. nauk. konf., Dnipro. – Ukrainian language and literature at school: materials of the II All-Ukrainian scientific conference., Dnipro, 30–34. [in Ukrainian]*
4. Vydannia universytetu Kembrydzh: Anhliiska mova yak hlobalna, (1997) [Cambridge University Press: English as a Global Language] / per. z anhl. Krystal D. (2001). – translation: Krystal. D., ISBN 5-7777-0114-0 [in Ukrainian]
5. Proiekt Zakonu pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini vid 06.02.2024 r. (2024) [Draft Law on the Use of the English Language in Ukraine dated February 6, 2024] № 9432 Verkhovna Rada Ukrainy. – No. 9432 Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42201> [in Ukrainian]
6. Honcharova M. (2015) Rol movy u formuvanni riznovydiv identychnosti. [The role of language in the formation of different types of identities] *Mova i suspilstvo. – Language and society: 6. 60–69. [in Ukrainian]*
7. Azarova A.K. (2013) Vplyv anhliisymiv na suchasnu ukrainsku movu ta kulturu: avtoref. k. filol. nauk [The influence of anglicisms on the modern Ukrainian language and culture: the author's abstract of the candidate of philological sciences], Kyiv [in Ukrainian]
8. Semyhinivska T.H. (2008) Vplyv hlobalizatsii na movu yak aspekt kultury suspilstva. [The impact of globalization on language as an aspect of society's culture] *Visnyk SumDU. Ser. Filolohiia. – Bulletin of Sumy State University. Philology: № 2. [in Ukrainian]*
9. Kravchuk N.M. (2019) Stylistychni funktsii anhliisymiv (na materiali suchasnoi ukrainskoi prozy): avtoref. k. filol. nauk [Stylistic functions of anglicisms (on the material of modern Ukrainian prose): author's abstract of candidate of philological sciences], Vinnytsia [in Ukrainian]
10. Melnychuk O. O. (2012) Vplyv hlobalizatsii na rozvytok ukrainskoi movy. [The impact of globalization on the development of the Ukrainian language] *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Ser. Filolohiia. – Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University. Philology: 315. 163–167. [in Ukrainian]*
11. Bobyr N.V. (2018) Hlobalizatsiia dlia Ukrainy – novi mozhlyvosti chy potentsiini zahrozy: avtoref. k. filol. nauk [Globalization for Ukraine – new opportunities or potential threats: the author's abstract of the candidate of philological sciences], Kyiv, 23. [in Ukrainian]
12. Karasov S. (2005) Hlobalizatsiia anhliiskoi movy i novi zavdannia metodyky yii vykladannia. *Mova i mizhkulturna komunikatsiia. [Globalization of the English language and new tasks of its teaching methodology. Language and intercultural communication] materialy Mizhvuzivskoi nauk.-prakt. konf., IUBiP, – materials of the Interuniversity Scientific and Practical Conference, IUBiP, 81. [in Ukrainian]*
13. Demianenko S. V. (2013) Vplyv hlobalizatsii na rozvytok anhliiskoi movy. [The impact of globalization on the development of the English language] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiiia». Ser. Movoznavstvo. – Scientific notes of the National University “Kyiv-Mohyla Academy”, Linguistics: 72. 129–135. [in Ukrainian]*
14. Phillipson R. (2003) English as an International Language: Challenges and Opportunities // *English Today*. Vol. 19. No. 18:46

УДК 811:004.81

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-27>

Світлана КОВАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-5981-9203

кандидат педагогічних, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

(Суми, Україна) svittlanakk@gmail.com

Лариса КЛОЧКО,

orcid.org/0009-0003-3239-8754

кандидат філологічних,

доцент кафедри іноземних мов

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

(Суми, Україна) larisaklochko@ukr.net

Вікторія НІКІФОРОВА,

orcid.org/0000-0002-6606-1127

старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу

Державного торговельно-економічного університету

(Київ, Україна) v.nikiforova@knute.edu.ua

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – ЛЕКСЕМА ЧИ ЯВИЩЕ СЬОГОДЕННЯ

Стаття стосується слова, поняття та феномену штучного інтелекту (ШІ). Людство сьогодні існує у часі постійних та безперервних змін і штучний інтелект є однією з найбільш важливих та швидко прогресуючих галузей науки й технології. Традиційні історичні здобутки цілої планети, що формувалися протягом сотень тисяч років завжди будуть корисними й незамінними в нашому житті, але інформатизація та роботизація суспільства стає необхідною і важливою. Технології розумних машин використовуються в медицині, фінансах, науці, техніці, виробництві, транспорті, подорожах та бізнесі. І немає жодної свідомої людини, яка б не розуміла значення та ролі штучного інтелекту сьогодні, але виникає запитання: Штучний інтелект – це лексема у мові, що віддзеркалює новий етап розвитку суспільства чи світове явище, що безповоротно змінить хід історії людини? Мета статті полягає в узагальненні досліджень з тематики ШІ як міжнародного продукту, аналізі напрямів застосування ШІ з метою визначення ролі в сучасному суспільстві та систематизації перспектив розвитку штучного інтелекту. ШІ є продуктом людської діяльності; це штучно створена людиною система, здатна обробляти інформацію, яка до неї надходить, пов'язувати її із знаннями, якими вона вже володіє, і відповідно формувати своє власне уявлення про об'єкти пізнання; термін, що застосовується для опису інтелектуальних можливостей комп'ютерів.

Результати дослідження серед 548 студентів показали у 99%, що ШІ є явищем, а не лише словом. Вважаємо, що, якщо розглядати ШІ як нову лексему у мові, то варто в її контекст включити логічно нейтральні визначення, які є досить гнучкими, щоб застосовуватися до майбутніх технологічних змін; якщо ж ШІ трактувати як феномен розвитку людства, то вкрай необхідно звернути увагу на захист прав інтелектуальної власності в контексті розвитку ШІ і пов'язаних з ним технологій, створення діючої і повністю узгодженої нормативно-правової бази для технології ШІ та врахування усіх можливих позитивних моментів та ризиків використання.

Ключові слова: штучний інтелект, слово, поняття, лексема, явище, феномен.

Svitlana KOVALENKO,

orcid.org/0000-0001-5981-9203

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) svitlanakk@gmail.com*

Larysa KLOCHKO,

orcid.org/0009-0003-3239-8754

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Foreign Languages Department
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) larisaklochko@ukr.net*

Viktorija NIKIFOROVA,

orcid.org/0000-0002-6606-1127

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) v.nikiforova@knute.edu.ua*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE – LEXEMA OR TODAY’S PHENOMENON

The article deals with the word, concept and phenomenon of artificial intelligence (AI). Nowadays humanity exists in a time of constant and continuous changes and artificial intelligence is one of the most important and rapidly progressing fields of science and technology. The traditional historical achievements of the entire planet, formed over hundreds of thousands of years, will always be useful and irreplaceable in our lives, but the informatization and robotization of society is becoming necessary and important. Smart machine technologies are used in medicine, finance, science, engineering, manufacturing, transportation, travel, and business. And there is not a single conscious person who does not understand the meaning and role of AI today, but the question arises: Is artificial intelligence a word in the language that reflects a new stage of the society development or a world phenomenon that will irreversibly change the course of human history? The purpose of the article is to summarize research on the subject of AI as an international product, analyze the directions of application of AI in order to determine its role in modern society, and systematize the prospects for the development of artificial intelligence. AI is a product of human activity; it is an artificially created human system capable of processing the information that comes to it; a term used to describe the intellectual capabilities of computers.

The research results among 548 students showed 99% that AI is a phenomenon and not just a word. It should be considered AI as a new lexeme in the language, then it is worth including in its context logically neutral definitions that are flexible enough to apply to future technological changes; if AI is interpreted as a phenomenon of human development, then it is extremely necessary to pay attention to the protection of intellectual property rights in the context of the AI development and related technologies, the creation of an effective and fully agreed legal framework for AI technology and taking into account all possible positive aspects and risks of use.

Key words: artificial intelligence, AI, word, concept, lexeme, phenomenon, phenomenon.

Постановка проблеми. Людство сьогодні існує у часі постійних та безперервних змін і штучний інтелект є однією з найбільш важливих та швидко прогресуючих галузей науки й технології. Традиційні історичні здобутки цілої планети, що формувалися протягом сотень тисяч років завжди будуть корисними й незамінними в нашому житті, але інформатизація та роботизація суспільства стає необхідною і важливою. Технології розумних машин використовуються в медицині, фінансах, науці, техніці, виробництві, транспорті, подорожах та бізнесі. І немає жодної свідомої людини, яка б не розуміла значення та ролі штучного інтелекту (ШІ) сьогодні, але виникає запитання: Штучний інтелект – це лексема у

мові, що віддзеркалює новий етап розвитку суспільства чи світове явище, що безповоротно змінить хід історії людини?

Аналіз останніх досліджень. Беззаперечним залишається той факт, що такі відомі першовідкривачі технологій, як Ілон Маск, Стівен Хокінг, Марк Цукерберг, Джозеф Безос активно займаються дослідженнями штучного інтелекту безперестанку. Однак, великим внеском у сфері наукових досліджень ШІ стали також праці як іноземних науковців (А. Тюрінг (Alan Turing), Д. Баррат (James Barrat), Е. Хорвіц (Eric Horvitz), Н. Бостром (Niklas Boström), Д. Дайсон (George Dyson), К. Келлі (Kevin Kelly), П. Асаро (Peter M. Asaro), В. Віндже (Vernor Steffen Vinge),

К. Шваб (K. Schwab), так і вітчизняних (Г. Андрощук, О. Баранов, В. Брижко, І. Жилиєв, О. Вишневецький, О. Вінник, М. Карчевський, А. Кодинець, В. Ляшенко, В. Мисливий, О. Музика-Стефанчук, В. Пилипчук, О. Радутний, Н. Савінова, М. Стефанчук, В. Фурашев, Є. Харитонов, О. Харитонova, Д. Іванюк, М. Єфремов, І. Твердохліб, В. Панченко та інші).

Мета статті полягає в узагальненні досліджень з тематики ШІ як міжнародного продукту, аналізі напрямів застосування ШІ з метою визначення ролі в сучасному суспільстві та систематизації перспектив розвитку штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Джон Мейнорд Кейнс у своїй науковій праці у 1930 році «Економічні можливості для наших онуків», розмірковував про нові технології та казав, що нас поступово поглинає технологічне безробіття, яке пов'язане з тим, що ми винаходимо засоби скорочення потреби в праці швидше, ніж можемо знайти застосування вивільненій робочій силі. Пройде чимало років та на початку 1980-х років американський вчений Джарон Ланье придумав та популяризує термін «віртуальна реальність», заснувавши першу компанію з продажу продуктів віртуальної реальності «VPL Research». У 2014 році він ініціював наукову дискусію, пов'язану зі штучним інтелектом в контексті його переваг і ризиків (Погореленко, 2018).

ШІ виступає продуктом людської діяльності, який завдяки здатності виконання окремих функцій людини суттєво інтегрувався в різні галузі та сфери її соціальної взаємодії включно й з освітнім сектором, пропонуючи нові рішення для покращення навчання й викладання та визначаючи тим самим майбутнє суспільства. Завдяки ШІ соціум увійшов у нову епоху свого існування – інформаційну, яка окреслює економічний розвиток життя: завдяки сучасним технологіям змінюються процеси пізнання, а, відповідно, й буття людини, комунікація набуває нових своїх форм. Поряд із цими перемінами змінюється й освітній ландшафт, а точніше – процес отримання знань, у рамках цього порушуються питання мобільності, ефективності, часу, простору. Якщо порівняти інформаційні технології на початковому етапі їхнього становлення і з теперішнім станом, можна помітити переважаючу роль технологій, які визначають місце людини в соціальній структурі суспільства, а держави – в економічній системі. Розвиток наукоємних технологій став мотивом до створення ШІ та повномасштабного впровадження його в повсякденне життя людини (Панухник, 2023).

У 1950 р. Джон Маккарті створив термін *штучний інтелект*, а Алан Тюрінг того ж року описав цю реальність у своїй статті «Обчислювальні машини та інтелект». З того часу відбулося багато змін. Сьогодні «штучний інтелект» – це не формат і не функція, це процес та вміння думати і аналізувати дані. При слові «штучний інтелект» багато хто уявляє розумних людиноподібних роботів, які прагнуть завоювати світ. Однак штучний інтелект не призначений на заміну людям. Його метою є розширення людських умінь та можливостей, що робить їх цінним бізнес-ресурсом (Фратавчан, 2023).

Термін «інтелект» (intelligence) має латинське походження. Intellectus означає розум, розумові здібності людини. А термін «штучний інтелект» трактується як здатність автоматизованих систем виконувати функції людського інтелекту, вибирати та приймати рішення на основі попереднього накопиченого досвіду та раціонального аналізу зовнішніх факторів (Фратавчан та ін., 2023: 8).

Ще одним терміном, який використовується штучним інтелектом, є термін «знання». Цим терміном позначають не тільки ту інформацію, яку людина отримує від зовнішнього середовища, а й інформацію про взаємодію об'єктів між собою. Також до системи «знань» відноситься і модель середовища, в якому ці знання оперують (Фратавчан та ін., 2023: 8).

Досить умовним є термін «інтелектуальна задача». В математиці та кібернетиці розв'язок задачі тісно пов'язаний з поняттям алгоритму. Деякою мірою можна вважати, що до інтелектуальних задач належать задачі, для яких алгоритм розв'язання наперед не визначений, і необхідно попередньо здійснити вибірку та комбінувати алгоритми з деякого заданого набору. Тобто штучний інтелект можна трактувати як надалгоритм, який здатний генерувати алгоритми розв'язування конкретних задач. В більш вузькому розумінні системою штучного інтелекту можна вважати апаратно-програмний комплекс, алгоритм діяльності якого побудований на принципах аналогії діяльності людини або біологічного організму (Фратавчан та ін., 2023: 8).

Штучний інтелект – одна з найважливіших технологій подвійного призначення, що має мультиплікаційний ефект, перетворює економіку і суспільство і сприяє глобальній цифровій трансформації (Андрощук, 2021).

З одного боку, ШІ трактується дуже абстрактно, як: можливість системи автономно підбирати найбільш якісний варіант вирішення проблеми з набору наперед визначеного набору варіантів

(Єфремов, Єфремов, 2016); здатність автоматизованої системи або комп'ютерної програми виконувати функції людини, приймаючи оптимальне рішення на основі аналізу зовнішніх чинників та з урахуванням життєвого досвіду людства (Горбенко, 2016); вміння вирішувати складні завдання; здатність до навчання, узагальнення і аналогій; можливість взаємодії із зовнішнім світом шляхом спілкування, сприйняття й усвідомлення сприйнятого (Єфремов, Єфремов, 2016). З іншого боку, в літературі зустрічається чимало більш конкретних його визначень та трактувань як конкретної галузі науки, згідно з якими штучний інтелект – це наука і технологія, здатна відтворити процеси мислення людського мозку і направити їх на створення і обробку різних комп'ютерних програм, а також інтелектуальних машин, здатних повністю замінити і спростити людську роботу (Пельчер, 2018).

Штучний інтелект – це штучно створена людиною система, здатна обробляти інформацію, яка до неї надходить, пов'язувати її із знаннями, якими вона вже володіє, і відповідно формувати своє власне уявлення про об'єкти пізнання. Штучний інтелект (ШІ) – технічна (в усіх сучасних випадках спроб практичної реалізації – комп'ютерна) система, що має певні ознаки інтелекту, тобто здатна: розпізнавати та розуміти; знаходити спосіб досягнення результату та приймати рішення; вчитися (Максимчук, 2017:120–121).

Штучний інтелект – термін, що застосовується для опису інтелектуальних можливостей комп'ютерів. Більшість експертів у цій сфері сходяться на тому, що є три категорії (або типи) штучного інтелекту (Максимчук, 2017:120–121): Штучний інтелект вузького спектру, або ANI (Artificial Narrow Intelligence) – перший рівень штучної свідомості, яка спеціалізується на прийнятті рішень лише в одній сфері: наприклад, може обіграти світового чемпіона із шахів, але може зробити тільки це і нічого більше. Загальний штучний інтелект, або AGI (Artificial General Intelligence) – штучний інтелект другого рівня, який досягає та перевершує рівень звичайної людської свідомості: може розв'язувати математичні та логічні завдання, абстрактно мислити, порівнювати та засвоювати складні ідеї, швидко навчатися, в т.ч. – із власного досвіду. Штучний суперінтелект, або ASI (Artificial Super Intelligence) – третій рівень розвитку технологій штучного інтелекту, де він є розумнішим, аніж усе людство разом, спочатку трохи, а згодом як результат самонавчання – у трильйони разів.

Багато філософів вважають, що штучний інтелект не може мати свідомості та самосвідомості,

оскільки ці здатності пов'язані з біологічною природою людської розумової діяльності. Інші науковці наголошують, що розумна машина може їх мати, адже ці здатності залежать від певних фізичних процесів, таких як електричні сигнали в мозку, які схожі на ті, що виникають в мозку людини (Бостром, 2020: 102).

Однак, незалежно від того, чи може розумна машина мати свідомість та самосвідомість, виникає питання етики та моралі використання технологій штучного інтелекту. Якщо машина буде розуміти своє існування та взаємодію з навколишнім середовищем, то можуть виникнути питання про можливість їх використання для розв'язання завдань, які можуть зашкодити людському життю та здоров'ю. З цієї причини, важливо забезпечити розвиток штучного інтелекту з етичними та моральними стандартами. Це може бути корисним та безпечним для людського суспільства. Крім того, важливо гарантувати збалансований розвиток штучного інтелекту та людської розумової діяльності, щоб зберегти головне – людську унікальність та творчість (Бостром, 2020: 136).

Майбутнє людства залежить від того, як буде використовуватися штучний інтелект. Відомо, що його застосування може призвести до деяких серйозних проблем. Існує ризик, що системи штучного інтелекту можуть бути використані для тотального контролю людей, що загрожує втраченою приватності та робочих місць, а також автоматизованою зброєю та помилково-упередженими рішеннями через *algorithmic bias* (Markoff, 2017: 212). Однак, існує також можливість використання систем штучного інтелекту для звільнення людей від рутини та спрямування їх творчих здібностей. Ми повинні розуміти, що відповідальність за використання штучного інтелекту лежить на людях, і тільки від нашої мудрості та розуміння можливих наслідків залежить те, який шлях майбутнього оберемо (Tegmark, 2017: 83).

Відомий британський вчений і популяризатор науки, професор Стівен Хокінг, відповідаючи на питання про нову технологію, якою він користується для спілкування із зовнішнім світом, застеріг, що поява повноцінного штучного інтелекту може стати кінцем людської раси. Він стверджував, що швидкість перебудови штучного інтелекту набагато швидше аналогічної швидкості людей, обмежених повільною біологічною еволюцією, і з часом людям буде все складніше конкурувати з штучним інтелектом. Маску і Хокингу опонує професор права Вашингтонського університету, який вивчає етичні аспекти робототехніки і комп'ютерних систем, Райан Кало. Він вважає,

АНКЕТА	
1	Ім'я
2	Вік
3	Стать
4	Штучний інтелект – слово чи явище?
5	Як часто Ви користуєтеся штучними інформаційними технологіями?
6	Де і як Ви використовуєте штучний інтелект?

Рис. 1. Анкета

що немає причин турбуватися про загрозу, яку потенційно можуть створити «розумні машини». В основі його висновків – наявні дослідження, в яких ніде не говориться про можливість створення штучного розуму, навіть на рівні примітивних ссавців, не кажучи вже про людський розум. Тому немає причин вважати, що він раптово турбуватиметься захопленням світу, якщо тільки це не буде від самого початку в нього запрограмовано (Погореленко, 2018).

Штучний інтелект (ШІ) в правовому регулюванні розглядається як новий виклик для економіки та правової системи, нове явище, що має мультиплікаційний ефект, правовий феномен в структурі правовідносин, новий об'єкт для правового регулювання (Андрощук, 2021).

Щоб визначити роль, місце та значення ШІ у житті людини, нами було проведено опитування серед 548 студентів двох українських закладів вищої освіти у 2023 році. Анкета складалася із двох частин. Перша містила запитання щодо персональних даних, а друга передбачала відповіді на три запитання (рис. 1).

Отримані результати демонструють беззаперечну вагому роль та місце ШІ у житті людства. Так, опитувані на перше запитання відповіли у 99%, що ШІ є явищем. Щодо другого запитання, то відповідь включала слова *кожен день* (53%), *завжди* (28%) та *постійно* (19%). І третє запитання передбачало розгорнуті відповіді, що вказують на активне використання ШІ як в повсякденному житті, так і у сфері навчання, праці та відпочинку.

Проаналізувавши результати дослідження вважаємо, що,

I. Якщо розглядати ШІ як нову лексему у мові, то варто в її контекст включити логічно

нейтральні визначення, які є досить гнучкими, щоб застосовуватися до майбутніх технологічних змін.

II. Якщо ж ШІ трактувати як феномен розвитку людства, то вкрай необхідно звернути увагу на:

Захист прав інтелектуальної власності в контексті розвитку ШІ і пов'язаних з ним технологій.

Створення діючої і повністю узгодженої нормативно-правової бази для технології ШІ.

Врахування усіх можливих позитивних моментів та ризиків використання

Штучний інтелект може забезпечити нові можливості для підвищення ефективності та якості освіти. Проте важливо пам'ятати, що штучний інтелект не може замінити людській фактор у навчанні. Ключовими гравцями залишаються викладач та студент (Вікторова та ін., 2013). ШІ – це сьогодні та майбутнє в усіх галузях життєдіяльності людства.

Висновки. Штучний інтелект як одна із популярних лексем у мові, трактується як галузь інформатики, яка займається розробкою інтелектуальних машин, здатних виконувати завдання; як програмне забезпечення; як наукова галузь і сама технологія, яка дозволяє комп'ютерам вирішувати людські проблеми; і як здатність машин симулювати розум та імітувати людські когнітивні здібності. Водночас отримані результати із дослідження свідчать про те, що ШІ сьогодні не лише лексема, це феномен технологічного прогресу. Він має багато переваг, а також суттєві недоліки. Він може зменшити людські помилки, але в той же час стати небезпекою для майбутніх поколінь. Тому, розумне використання ШІ повинно передбачати його адекватне лексичне визначення у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрощук Г. О. Штучний інтелект і інтелектуальна власність: проблеми регулювання. 2021. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/14/3.pdf>.
- Бостром Н. Суперінтелект. Стратегії і безпеки розвитку розумних машин (А. Яшук, А. Яшук, пер. з англ.). К.: Наш формат, 2020. 408 с.
- Вікторова Л. В., Кочарян А. Б., Мамчур К. В., Коротун О. О. Artificial intelligence and chatterbots application in foreign language learning. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 32, Т. 2. С. 166–173.

4. Горбенко С. Штучний інтелект як технологія створення автоматизованих інтелектуальних систем. 2016. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/5044/1/20160428-29_TEZY_V3_P349.pdf.

5. Єфремов М. Ф., Єфремов Ю. М. Штучний інтелект, історія та перспективи розвитку. *Вісник ЖДТУ. Серія Технічні науки*. 2016. (2(45)). С. 123–126. URL: <http://vtn.ztu.edu.ua/article/view/81625/79214.10>.

6. Максимчук К. М. Штучний інтелект: реалії сучасності. Тези доповідей VIII Міжнародної науково-методичної конференції Форум молодих економістів-кібернетиків «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід». 28-29 вересня 2017 р., м. Львів. С. 119–121.

7. Панухник О. Штучний інтелект в освітньому процесі та наукових дослідженнях здобувачів вищої освіти: відповідальні межі вмісту ШІ. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 4 (83). С. 202–211. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/42652/2/GEJ_2023v83n4_Panukhnyk_O-Artificial_intelligence_202-211.pdf.

8. Пельчер М. Переваги та недоліки застосування штучного інтелекту у сферах управління. Збірник тез Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання». 2018. Вип. 2, С. 72–73.

9. Погореленко А. К. Штучний інтелект: сутність, аналіз застосування, перспективи розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 32. С. 22–27.

10. Фратавчан В. Г., Фратавчан Т. М., Лукашів Т. О., Літвінчук Ю. А., *Методи та системи штучного інтелекту: навчальний посібник*. Чернівці: ЧНУ, 2023. 114 с.

11. Markoff J. *Machines of Loving Grace: The Quest for Common Ground Between Humans and Robots*. Ecco; Reprint edition, 2015. 400 p.

12. Tegmark M. *Life 3.0: being human in the age of artificial intelligence*. New York: Knopf, 2017. 384 p.

REFERENCES

1. Androshchuk H. O. (2021) Shtuchnyi intelekt i intelektualna vlasnist: problemy rehuliuвання [Artificial intelligence and intellectual property: problems of regulation]. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/14/3.pdf>. [in Ukrainian].

2. Bostrom N. (2020). Superintelekt. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn [Superintelligence. Strategies and dangers of the development of intelligent machines]. (A. Yashchuk, A. Yashchuk, per. z anh.). K.: Nash format. 408 s. [in Ukrainian].

3. Viktorova L. V., Kocharian A. B., Mamchur K. V., Korotun O. O. (2021). Artificial intelligence and chatterbots application in foreign language learning. *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti* [Artificial intelligence and chatterbots application in foreign language learning. Information and communication technologies in education]. *Innovatsiina pedahohika*, 2 (2). 166–173. [in Ukrainian].

4. Horbenko S. (2016) Shtuchnyi intelekt yak tekhnolohiia stvorennia avtomatyzovanykh intelektualnykh system [Artificial intelligence as a technology for creating automated intelligent systems]. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/5044/1/20160428-29_TEZY_V3_P349.pdf. [in Ukrainian].

5. Yefremov M. F., Yefremov Yu. M. (2016) Shtuchnyi intelekt, istoriia ta perspektyvy rozvytku [Artificial intelligence, history and development prospects]. *Visnyk ZhDTU. Seriia Tekhnichni nauky*, 2(45). 123–126. URL: <http://vtn.ztu.edu.ua/article/view/81625/79214.10>. [in Ukrainian].

6. Maksymchuk K. M. (2017) Shtuchnyi intelekt: realii suchasnosti [Artificial intelligence: realities of modernity]. Tezy dopovidei VIII Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii Forum molodykh ekonomistiv-kibernetikiv «Modeliuвання ekonomiky: problemy, tendentsii, dosvid». 28-29 veresnia 2017 r., m. Lviv. С. 119–121. [in Ukrainian].

7. Panukhnyk O. (2023) Shtuchnyi intelekt v osvitnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh zdobuvachiv vyshchoi osvity: vidpovidalni mezhi vmistu ShI [Artificial intelligence in the educational process and scientific research of students of higher education: responsible limits of AI content]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*. 4 (83). 202–211. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/42652/2/GEJ_2023v83n4_Panukhnyk_O-Artificial_intelligence_202-211.pdf. [in Ukrainian].

8. Pelcher M. (2018) Perevahy ta nedoliky zastosuvannya shtuchnoho intelektu u sferakh upravlinnia [Advantages and disadvantages of using artificial intelligence in management spheres]. Zbirnyk tez Mizhnarodnoi studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia», 2. 72–73. [in Ukrainian].

9. Pohorelenko A. K. (2018) Shtuchnyi intelekt: sutnist, analiz zastosuvannya, perspektyvy rozvytku [Artificial intelligence: essence, application analysis, development prospects.]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho uniwersytetu*, 32. 22–27. [in Ukrainian].

10. Fratavchan V. H., Fratavchan T. M., Lukashiv T. O., Litvinchuk Yu. A. (2023) Metody ta systemy shtuchnoho intelektu [Methods and systems of artificial intelligence]: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi: ChNU, 2023. 114 s. [in Ukrainian].

11. Markoff J. (2015) *Machines of Loving Grace: The Quest for Common Ground Between Humans and Robots*. Ecco; Reprint edition. 400 p.

12. Tegmark M. (2017) *Life 3.0: being human in the age of artificial intelligence*. New York: Knopf. 384 p.

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-28>**Ірина КОВАЛЬОВА,***orcid.org/0000-0002-9056-4744*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

(Чернігів, Україна) *airinen@ukr.net*

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ФАХОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядається специфіка онлайн-заняття як особливої форми організації педагогічного процесу у цифровому освітньому середовищі. Зазначено, що використання мультимедійних засобів допомагає реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечує індивідуалізацію та диференціацію з урахуванням конкретної спеціальності. Аналізується практика використання терміна онлайн-заняття, а також його синонімів у науково-практичній літературі; на основі цього аналізу пропонується визначення онлайн-заняття як одиниці навчання. У статті аналізуються та розглядаються формати, у яких може бути представлено онлайн-заняття, а саме: особливості презентації матеріалу та взаємодії учасників навчання, форми роботи, вправи та завдання. Визначено, що онлайн-заняттям в асинхронному навчанні слід називати основну одиницю навчальної взаємодії, що становить закінчений фрагмент навчального контенту. Схарактеризовано різні формати асинхронного онлайн-заняття, яке може відбуватися у вигляді текстових матеріалів та комплексу завдань до них; у вигляді відеолекцій, які складаються з кількох фрагментів; у вигляді інтерактивного уроку, тобто аудіовізуалізації бесіди студентів та викладача, який спілкується зі здобувачами вищої освіти, пропонує варіанти відповідей, коментує їх правильність. Обґрунтовано, що онлайн-заняття є структурною одиницею онлайн-навчання, яке проводиться у виключно синхронному форматі або у комбінації з асинхронним форматом навчання.

У статті проаналізовано особливості цифрового середовища та визначено труднощі та переваги, які виникають при проведенні онлайн-заняття. Зазначено, що основними характеристиками цифрового навчання, які в першу чергу формують жанр онлайн-заняття, є мультимодальна природа комунікації. Акцентовано увагу на те, що при усному спілкуванні зміст висловлювання створюється з використанням таких каналів комунікації, як аудіальний та візуальний (жести, проксемика тощо). Під час письмового спілкування значення повідомлення складається з вербальних і невербальних знаків (зображення, шрифт тощо). Обґрунтовано, що саме у цифровому середовищі мультимодальність досягає найбільшого вираження, поєднуючи графічне зображення та звукове оформлення. У статті пропонується опис форм роботи під час онлайн-заняття, які можуть бути використані для організації діяльності здобувачів.

Ключові слова: онлайн-заняття, онлайн-навчання, синхронне навчання, цифрова лінгводидактика, цифрове середовище.

Iryna KOVALEVA,*orcid.org/0000-0002-9056-4744*

Candidate of Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Philosophy and Social-Humanitarian Sciences

Chernihiv Polytechnic National University

(Chernihiv, Ukraine) *airinen@ukr.net*

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR TEACHING PROFESSIONAL UKRAINIAN LANGUAGE

The article examines the specifics of synchronous online classes as a special form of organizing the pedagogical process in a digital educational environment. The use of multimedia means helps to implement a person-oriented approach in education, provides individualization and differentiation taking into account a specific specialty. The practice of using the term online class, as well as its synonyms in scientific and practical literature, is analyzed; on the basis of this analysis, the definition of an online lesson as a unit of synchronous learning is proposed. The article analyzes the features of the digital environment and identifies the difficulties and advantages that arise when conducting online classes.

It is noted that the main characteristics of digital learning, which primarily form the genre of online classes, are the multimodal nature of communication. In oral communication, the content of the statement is created using such channels of communication as auditory (including verbal and prosodic) and visual (gestures, facial expressions, proxemics, etc.). During written communication, the meaning of the message consists of verbal and non-verbal signs (images, font, etc.). However, it is in the digital environment that multimodality reaches its greatest expression, combining graphic image

and sound design. The article offers a description of forms of work during online classes that can be used to organize the activities of applicants. The article also provides a definition of the term "online classes", since the meaning of this term is not clearly defined in the scientific environment, because in scientific articles it is used to denote asynchronous and synchronous learning formats. The formats in which an online lesson can be presented are considered, namely: features of material presentation and interaction of training participants, forms of work, exercises and tasks. It was determined that an online lesson in asynchronous learning should be called the main unit of educational interaction, which is a finished fragment of educational content. The article describes various formats of asynchronous online classes, which can take place in the form of text materials and a set of tasks for them; in the form of video lectures consisting of several fragments; in the form of an interactive lesson, that is, an audio visualization of a conversation between students and a teacher who communicates with students of higher education, offers options for answers, and comments on their correctness. The article substantiates that an online class is a structural unit of online education, which is conducted exclusively in a synchronous format or in combination with an asynchronous format of education.

Key words: *online classes, online learning, synchronous learning, webinar, digital language didactics.*

Постановка проблеми. ХХІ ст. вимагає кардинально нового підходу до освіти. Безперечно, що вища освіта має розвиватися в напрямку розвитку критичного та творчого мислення. Такий навчальний процес потребує широкого спектра інформаційної діяльності, різних джерел інформації, точок зору, що сприятиме появі власних ідей та поглядів у здобувачів освіти. Це вимагатиме нових підходів, методів та засобів, які сприятимуть досягненню цілей. Звичайно, уявити сучасний освітній процес без застосування нових технологій неможливо. Безумовно, що йдеться не лише про технічні засоби навчання, а й про методи викладання, нові підходи до процесу навчання. Звичайно, що у сучасних умовах персональний комп'ютер, доповнений предметною медіатекою, дозволяє поєднати різні технічні засоби навчання з наочними посібниками, упорядкувати методичний матеріал та ефективно використовувати його на заняттях не лише під час дистанційного, а й очного навчання, враховуючи індивідуальні особливості студентів. Безперечно, використання комп'ютера під час занять з фахової української мови дає можливість викладачу спілкуватися зі студентами на сучасному технологічному рівні, дозволяє зробити урок більш привабливим, емоційним та ефективним, пробуджує інтерес до вивчення предмета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні та психологічні аспекти використання інформаційних технологій у навчальному процесі, основи формування інформаційної культури вчителів-словесників досліджували В. Безпалько, В. Биков, Р. Вільямс, П. Гальперіна, О. Гокунь, А. Єршова, Л. Жалдак, О. Захарчук-Дуке, С. Караман, Г. Корицька, О. Леонтєва, В. Паламарчук, В. Семенов, С. Сисоєва, Н. Тализіна, Ю. Триус, М. Шкіль та ін.

Мета статті – описати специфіку онлайн-заняття з фахової української мови як особливу форму організації педагогічного процесу у цифровому освітньому середовищі.

Виклад матеріалу. Безумовно, в останні роки актуальними залишаються лише такі освітні програми та технології, де на перший план виходить принцип комунікативності. Викладач сьогодні працює не просто за певними методиками, він розробляє власні комунікативно-розвивальні технології.

Одне з основних завдань під час навчання фахової української мови полягає в тому, щоб прищепити інтерес до предмета, розвинути прагнення самовдосконалення. Безумовно, сьогодні, перш за все, викликають зацікавлення технології, які орієнтовані не лише на засвоєння здобувачами вищої освіти знань, а й спрямовані на загальний розвиток особистості. Завдяки їх використанню освітній процес стає гнучким (забезпечується незалежність навчального процесу від часу, тривалості), модульним (можна планувати індивідуальну освітню траєкторію відповідно до освітніх потреб), доступним (досягається незалежність від географічного положення студента), мобільним (завдяки налагодженому зв'язку між студентом та педагогом). Зазначимо, що будь-яка педагогічна технологія – це інформаційна технологія, оскільки основу технологічного процесу навчання становить інформація та її перетворення.

Сьогодні існують електронні видання, які поєднують функції електронних мультимедійних книг та практикумів і концептуально орієнтовані на самостійну роботу. Водночас викладачу-філологу потрібен такий електронний підручник, який дозволяв би реалізувати різні форми навчання, як індивідуальні, так і колективні. Пошук таких форм та способів подання навчального матеріалу на електронному носії став поштовхом до появи принципово нової педагогічної ідеї – віртуальний урок, який є комп'ютерною імітацією навчального заняття з використанням сукупності засобів мультимедіа та інтерактивних можливостей комп'ютерних технологій. Його активними учасниками є віртуальні викладач та студенти, а також реальні користувачі, якими можуть бути

не тільки здобувачі вищої освіти, які навчаються самостійно, а й усі охочі. У цьому випадку взаємодія віртуального та реального колективу здійснюється за допомогою проєктора, екрана або інтерактивної дошки.

Для того, щоб підкреслити педагогічну сутність занять, які реалізуються в синхронному цифровому освітньому середовищі, нам здається доцільним використовувати термін онлайн-заняття. Під таким уроком ми розуміємо особливу форму організації педагогічного процесу, що має завершено, але часткову мету навчання, постійний склад студентів. Такі заняття проводяться з використанням певного набору інструментів у режимі відеозв'язку за допомогою Інтернету в реальному часі за заздалегідь затвердженим розкладом. Водночас слід зазначити, що, незважаючи на значну схожість із очним навчанням, заняття з фахової української мови в синхронному онлайн-середовищі є особливою формою організації педагогічного процесу, оскільки вимагає від викладача глибокого розуміння особливостей комунікації та володіння цілим комплексом спеціальних навичок. Фактично синхронне онлайн-заняття імітує традиційне заняття в аудиторії, де викладач та студенти не лише бачать та чують один одного, а й діляться знаннями, ставлять запитання та одразу отримують на них відповіді, працюють у групах (віртуальних кімнатах), виконують завдання тощо. Тільки аудиторія, де навчаються учасники процесу, – віртуальна.

Взаємодія з Інтернет-технологіями (філологічні, лінгвістичні Інтернет-сайти, онлайн-ресурси, вебсторінка мовознавця, електронний словник, довідник, електронний журнал, електронна газета, електронна пошта, проєкти, презентація, аудіозапис текстів у виконанні майстрів слова, відеоконференція) сприяє компетентно-діалогічному наповненню мотиваційної, змістової, операційної сторін комунікативної й пізнавальної діяльності через заохочення взаємодії в спілкуванні, розв'язання творчих завдань і проблемних ситуацій (Зайцева, Яремчук, 2021: 88).

Слід зазначити, що у науковому середовищі зміст терміну онлайн-заняття визначений не чітко. На нашу думку, онлайн-заняття – структурна одиниця онлайн-навчання, яке проводиться у виключно синхронному форматі або у комбінації з асинхронним форматом навчання. Основними характеристиками цифрового навчання, які в першу чергу формують жанр онлайн-заняття, є мультимодальна природа комунікації. При усному спілкуванні зміст висловлювання створюється з використанням таких каналів комунікації, як ауді-

альний та візуальний (жести, міміка, проксемика тощо). Під час письмового спілкування значення повідомлення складається з вербальних і невербальних знаків (зображення, шрифт тощо). Однак саме у цифровому середовищі мультимодальність досягає найбільшого вираження, поєднуючи графічне зображення та звукове оформлення. Під час онлайн-заняття залучені модули усної та письмової цифрової комунікації: викладач та студенти не лише спілкуються між собою, а також мають можливість під час трансляції свого відео демонструвати й невербальні засоби комунікації, тобто жестикулювати; водночас ми можемо бачити міміку учасників процесу; письмова комунікація реалізується в чаті онлайн-заняття, на інтерактивній дошці та в презентації, яка є класичним цифровим текстом з великим ступенем візуалізації.

У спілкуванні під час онлайн-заняття значення різних інформаційних каналів комунікації має інший вигляд, ніж під час аудиторного навчання. Як показує практика, найскладнішим етапом навчання онлайн є саме відсутність невербальної підтримки під час спілкування зі студентами: викладач не має зорового контакту з аудиторією, тому не може бути впевненим у тому, що студенти зрозуміли матеріал. Водночас у випадках, коли здобувачі не мають технічної можливості вмикати камери, вони можуть подавати альтернативні невербальні сигнали – індикатори зворотного зв'язку.

Ще одним недоліком такого навчання є надання незначної уваги саме візуальній складовій, і, як наслідок, великий обсяг тексту в презентаціях, що, зрештою, заважатиме розумінню матеріалу. Водночас мультимедійні цифрові тексти, а саме картки, інфографіка, навчальні діалоги тощо, дозволяють утримувати увагу аудиторії. Не слід забувати, що технічні можливості дозволяють дублювати сказану викладачем інформацію в чаті, що дає додаткову можливість для студентів ще раз переглянути та все ж засвоїти матеріал самостійно.

Сучасне цифрове середовище, безумовно, інтерактивне, оскільки воно передбачає взаємодію користувача з об'єктами на екрані. Користувач звик до того, що цифрове середовище є посередником у його діалозі з іншими користувачами або об'єктами самого середовища. Скажімо, студент може прослуховувати записану викладачем онлайн-лекцію в прискореному режимі, будь-які її фрагменти пропускати, а до будь-яких повертатися. Слід зазначити, що під час онлайн-заняття одночасно змінюються і кваліфікаційні характеристики викладача: він не лише повинен вміти

вільно орієнтуватися в теоретичному матеріалі, а й володіти основами інформаційно-комунікаційних технологій, бути мобільним та зацікавленим у розвитку пізнавальних здібностей студентів. На думку Н. Паладій, для успішної організації такої роботи викладач-філолог повинен знати відповіді на такі питання: як варто методично правильно розподілити програмний матеріал на традиційну й інноваційну частини; які особливості застосування ІКТ необхідно враховувати на уроці саме української мови; якими інформаційними джерелами доцільно користуватися під час підготовки до занять; як можна самому створювати комп'ютеризовані уроки? (Паладій, 2011: 160).

Компонентами навчальної діяльності під час викладання дисципліни фахова українська мова за допомогою інформаційних технологій є: навчальне завдання, яке ставить викладач, система навчальних дій, моделювання змісту об'єктів засвоєння та контролю. Зазначимо, що при формулюванні завдання, роз'ясненні методів його вирішення та контролю необхідно особливу увагу приділяти мотивації, добираючи такі завдання, що створюють умови для стимулювання навчання. Безумовно, викладач, контролюючи мотиваційний стан здобувачів вищої освіти, має реагувати з метою мотивування на дії менш впевнених студентів, тих, які не встигають, а також підтримувати вже мотивованих студентів. Відповідно, структура мотиваційної діяльності студентів відображає зазначені нами компоненти навчальної діяльності, подаючи їх як етапи навчання. На першому – необхідно надати студентові інформацію про актуальність та практичну значущість теми, зацікавити, розвинути прагнення отримати нові знання. На другому етапі – конкретизувати питання, що допомагають опанувати матеріал способами раціональної навчальної діяльності, розвиваючи теоретичне мислення. На третьому – визначальному – необхідно створити індивідуальну установку на цю діяльність. На четвертому – коли студент потребує оцінки та коригування дій, йому необхідно надати можливість вибору виду допомоги – додаткові завдання, алгоритмічні та мотиваційні вказівки тощо.

Зазначимо, що інформаційні технології навчання потребують запровадження, обґрунтування і розкриття принципу, який, хоч і був завжди одним із важливих у процесі навчання, але не був визначальним. Йдеться про комунікацію, організацію діалогу між викладачем та студентом або між комп'ютером (віртуальним викладачем) і студентом, якщо мова йде про асинхронний урок. Цей новий, властивий лише комп'ютерному

навчанню принцип можна назвати принципом когнітивної комунікації. Безумовно, що можна говорити про те, що ефективним процес взаємодії студента та викладача на занятті може бути лише за умови, що кожен із них матиме свій алгоритм діяльності, але цей алгоритм має бути обов'язково рівноправним. Це своєрідна методика співпраці, адже викладач удосконалюється разом зі своїми студентами, а вони стають своєрідним інтелектуальним, творчим та духовним втіленням особистості викладача.

Комп'ютерні навчальні системи також називають інтерактивними (діалоговими). Правильне взаємне розуміння партнерів діалогу при комп'ютерному навчанні сприяло запровадженню принципу когнітивної комунікації при розгляді інформаційних технологій як методичної системи. Інформація при такому діалозі передається у вигляді повідомлень. Зазначимо, що повідомлення у комп'ютерному діалозі бувають різних типів: підказка (здійснює комп'ютер, ініціюючи виконання певної дії студента); повідомлення про помилку; довідкова інформація тощо. Виконання таких завдань не лише розвиває творчі та пізнавальні здібності студентів, а й прищеплює навички самоконтролю та самостійного виправлення власних помилок. На думку Г. Дегтярової, упровадження комп'ютерних творчих завдань, спрямованих на виявлення особистісного ставлення учня до навчального матеріалу, дозволяє створити умови для розвитку творчих здібностей, відвертого прояву особистого бачення проблеми, підвищення самооцінки (Дегтярьова, 2006: 189).

Найбільш поширені форми діалогу в комп'ютерних навчальних системах – це діалоги «запитання-відповідь» та «меню», використання яких сприятиме розвитку не лише пізнавальних здібностей студентів, а й створенню умов швидкого засвоєння матеріалу. На думку багатьох науковців, інтерактивний (комп'ютерний) діалог забезпечує комунікацію між двома партнерами – навчальним засобом (комп'ютером) та студентом, що дає можливість говорити про зміну якості та змісту заняття взагалі. Очевидно, що у процесі взаємодії обидва учасники діалогу здійснюють й інші дії: комп'ютер організовує власну роботу, передачу інформації між пристроями тощо, водночас студент може обмінюватися репліками з іншими здобувачами, робити позначки тощо, що, безумовно, слугуватиме поштовхом до розвитку мотивації. Саме інтерактивні технології передбачають постійну взаємодію всіх суб'єктів навчального процесу, виключають домінування одного учасника над іншими та гарантують вільне

висловлення і прийняття будь-якої думки. Таким чином, протягом заняття з використанням інтерактивних технологій студент має змогу навчитись творчо мислити, аналізувати обставини та умови, знаходити власні оригінальні рішення, зважувати альтернативні думки, брати участь у дискусії та формувати свою незалежну думку стосовно поставленої проблеми (Кривонос, 2023: 145).

Інформаційні комп'ютерні технології через свою універсальність допомагають вирішити завдання розвитку особистості студента, відкривають можливості розширення дидактичної бази та диференційованого підходу до навчання. Зазначимо, що роль викладача в навчальному процесі принципово змінюється з використанням під час заняття з фахової української мови комп'ютерних технологій – він стає керівником пошукової роботи студентів. Водночас онлайн-заняття як форма односторонньої комунікації, у якій студенти є лише пасивними учасниками процесу, не може бути ефективною. Тому викладач під час планування такого заняття має так розподілити час, щоб надати здобувачам вищої освіти якомога більше часу для виступу, перетворити їх на активних учасників процесу. При плануванні такого заняття основну увагу в системі вправ приділяємо комунікативним, ситуативним і ситуативно-моделювальним вправам, що безпосередньо пов'язані з продукуванням і репродукуванням мовлення відповідно до комунікативної ситуації (Мамчур, 2012: 46). До комунікативних навичок насамперед належить вміння вести дискусію, слухати й чути співрозмовника, відстоювати свою точку зору, здатність знаходити компроміс зі співрозмовником, лаконічно висловлювати власну думку (Квітка, Шмельова, 2019: 193).

На жаль, досвід онлайн-навчання під час карантину показав, що при виборі усної чи письмової форми відповіді більшість здобувачів обирає останній варіант, хоча в попередні роки простежувалася перевага саме говоріння. Також досвід змішаного навчання показав, що академічні групи, які частину занять відвідували онлайн, на жаль, не завжди здатні продуктивно поєднати теорію з практикою, і, як наслідок, в їхньому мовленні зустрічається більша кількість мовленнєвих помилок, тобто рефлексія щодо якості мовлення у них набагато нижча. Подібні спостереження – це не підстава для того, щоб відмовитися від самої методики проведення онлайн-заняття в синхронному чи асинхронному форматі, а скоріше аргумент на користь серйозного вивчення проблеми вибору найрезультативніших форм викладання фахової української мови у вищій школі.

Сервіси для проведення онлайн-уроків надають викладачеві широкі можливості проведення по-справжньому інтерактивних занять. Наприклад, для проведення невеликих підсумкових робіт можна використовувати чат, для організації «роботи біля дошки» використовувати інтерактивні білі дошки, тобто студенти можуть вписувати відповіді на місце пропуску, виділяти на екрані фрагменти тексту, з'єднувати лініями об'єкти на слайді та ін. Під час заняття студенту надається можливість користуватися різними довідниками та словниками, які можна вивести на екран одним клацанням миші. Працюючи за комп'ютером, студент отримує можливість завершити розв'язання завдання, покладаючись на необхідну допомогу (Ковальчук, Смаль, Максимчук, 2020: 117). Корисно проводити опитування та тестування за допомогою вбудованих у віртуальний клас інструментів чи зовнішніх сервісів. Безумовно, вихід у змістовному плані на інтеграційний рівень сприяє успішному опануванню навчально-професійною сферою спілкування, яка є провідною при навчанні фахової мови. Стратегія такого навчання полягає в тому, що студенти, опановуючи мову, можуть самостійно оцінювати свої успіхи (Гаценко, 2020: 20). Однак завжди важливо пам'ятати про принцип педагогічної доцільності, не захоплюючись будь-яким інструментом заради наповнення уроку.

Ще один аспект, який необхідно враховувати під час такого заняття – це актуалізація уваги студентів. Слід зазначити, що утримувати увагу студента в цифровому середовищі складно. Викладач не завжди може швидко реагувати на фактори, які відвертають увагу здобувачів. Деякі веб-наріжні платформи працюють так, що допомагають (позначають) тих учасників освітнього процесу, хто переходить на інший додаток чи вебсторінку під час заняття. Безумовно, утримувати увагу студентів допоможе чіткий план уроку з добре прописаними цілями, які б мотивували студентів та змушували їх бути активними учасниками процесу на всіх етапах уроку. На важливість цієї проблеми вказує І. Дроздова, яка зазначає, що управління мотивацією студентів під час організації мовленнєвої діяльності здійснюється за допомогою використання текстів різних ступенів складності. Логічність, безособовість, відсутність емоційності наукових текстів сприяють формуванню навичок професійного мовлення студентів-нефілологів (Дроздова, 2011: 202).

Висновки. Отже, основні принципи навчання фахової української мови залишатимуться незмінними незалежно від формату, проте зміст вправ під

час онлайн-заняття, безумовно, відрізнятиметься від аналогічних вправ під час очного заняття. Такі відмінності зумовлені технологічними особливостями середовища навчання, у якому взаємодія між викладачем та студентами опосередкована цифровим пристроєм, а також особливостями комунікації та механізмами навчання у цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зайцева В. В., Яремчук Н. С. Технічні засоби навчання української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць. Київ: Видавничий дім «Анальгетика», 2021. Вип. 81. С. 87–92.
2. Паладій Н. Комп'ютеризація навчального процесу з української мови як лінгводидактична проблема. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 60. С. 159–161.
3. Дегтярьова Г. А. Гуманізація навчального процесу в основній школі засобами інформаційних технологій (на прикладі предметів гуманітарного циклу) [Текст] : дис... канд. пед. наук: 13.00.09. – Х., 2006. – 313 арк. – арк. 182–198.
4. Кривонос І. А. Імплементация інтерактивних методів у процес вивчення іноземної мови дистанційно студентами спеціальності «Готельно-ресторанна справа». *Удосконалення освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти : збірник науково-методичних праць ТДАТУ*. 2023. Вип. 26. С. 140–148.
5. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2012. 44 с.
6. Квітка А. С., Шмельова Р. І. Використання інформаційно-комунікаційних і комп'ютерних технологій в процесі навчання майбутніх офіцерів державної кримінально-виконавчої служби України англійської мови. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2019 (183), 192–196.
7. Ковальчук О. С., Смаль О. В., Максимчук Т. В. Імплементация технологій змішаного навчання при викладанні іноземних мов у вищій школі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 115–119.
8. Гаценко І. О. Основні аспекти викладання дисципліни «Фахова українська мова» для студентів технічних спеціальностей. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 2020, Т.31 (70), № 4. С. 18–22.
9. Дроздова І. П. Текстоцентричний підхід до розвитку професійного мовлення в навчанні студентів-нефілологів фахової української мови. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Том 1 № 60 (2011). С. 200–204.

REFERENCES

1. Zaitseva V. V., Yaremchuk N. S. (2021) *Tekhnichni zasoby navchannia ukrainskoi movy*. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. [Technical means of teaching the Ukrainian language]. Serii 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy: zb. nauk. prats. Kyiv: Vydavnychiy dim «Analhetyka», 2021. Vyp. 81. S. 87–92 [in Ukrainian].
2. Paladii N. (2011). *Kompiuteryzatsiia navchalnoho protsesu z ukrainskoi movy yak linhvodydaktychna problema*. [Computerization of the Ukrainian language learning process as a linguistic didactic problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2011. Vyp. 60. S. 159–161 [in Ukrainian].
3. Dehtiarova H. A. (2006). *Humanizatsiia navchalnoho protsesu v osnovnii shkoli zasobamy informatsiinykh tekhnolohii (na prykladi predmetiv humanitarnoho tsykladu)* [Tekst] : dys... kand. ped. nauk: 13.00.09. [Humanization of the educational process in primary school by means of information technologies (on the example of subjects of the humanitarian cycle)]. – Kh., 2006. – 313 ark. – ark. 182–198 [in Ukrainian].
4. Kryvonos I. A. (2023). *Implementatsiia interaktyvnykh metodiv u protses vyvchennia inozemnoi movy dystantsiino studentamy spetsialnosti «Hotelno-restoranna sprava»*. [Implementation of interactive methods in the process of learning a foreign language remotely by students of the specialty «Hotel and restaurant business»]. *Udoskonalennia osvithno-vykhovnoho protsesu v zakladi vyshchoi osvity : zbirnyk naukovo-metodychnykh prats TDATU*. 2023. Vyp. 26. S. 140–148 [in Ukrainian].
5. Mamchur L. I. (2012). *Perspektyvnist i nastupnist u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly: avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.02*. [Perspective and continuity in the formation of communicative competence of primary school students]. Kherson, 2012. 44 s. [in Ukrainian].
6. Kvitka A. S., Shmelova R. I. (2019). *Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh i kompiuternykh tekhnolohii v protsesi navchannia maibutnikh ofitseriv derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy anhliskoi movy*. [The use of information and communication and computer technologies in the process of teaching English to future officers of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky. Kropyvnytskyi: Tsentralnoukrainskyi derzhavnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka*, 2019 (183), 192–196 [in Ukrainian].
7. Kovalchuk O. S., Smal O. V., Maksymchuk T. V. (2020). *Implementatsiia tekhnolohii zmishanoho navchannia pry vykladanni inozemnykh mov u vyshchii shkoli*. [Implementation of blended learning technologies in teaching foreign languages in higher education]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: serii «Filolohiia»*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 2020. Vyp. 10(78). S. 115–119 [in Ukrainian].

8. Hatsenko I. O. (2020). Osnovni aspekty vykladannia dystsypliny «Fakhova ukrainska mova» dlia studentiv tekhnichnykh spetsialnosti. [The main aspects of teaching the discipline «Professional Ukrainian language» for students of technical specialties]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii, 2020, T. 31 (70), № 4. S. 18–22 [in Ukrainian].

9. Drozdova I. P. (2011). Tekstotsentrychnyi pidkhid do rozvytku profesiinoho movlennia v navchanni studentiv-nefilolohiv fakhovoi ukrainskoi movy. [A text-centric approach to the development of professional speech in teaching non-philological students of the Ukrainian language]. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky». Tom 1 № 60 (2011). S. 200–204 [in Ukrainian].

Марія ЛЕВІЩЕНКО,

orcid.org/0000-0002-9678-6575

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

старший викладач кафедри іноземних мов № 3

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

(Київ, Україна) *levishchenko1883@gmail.com*

МОДУС СПІЛКУВАННЯ ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ

У статті досліджено, що модус спілкування вікторіанського дискурсу характеризувався відмінним набором мовних, соціальних і культурних особливостей. Цей період, який охоплював більшу частину XIX століття, став свідком значних змін у стилях спілкування під впливом суспільних змін, індустріалізації та розвитку культури. Було визначено, що спілкування відзначалося високим ступенем офіційності та ввічливості.

І письмове, і усне спілкування дотримувались суворих соціальних умов, наголошуючи на належних манерах і повазі до ієрархії. Було окреслено, що мова у вікторіанському дискурсі часто була складною та витівоватою. Письменники та оратори використовували складні структури речень, великий словниковий запас і риторичні засоби для передачі ідей. Ця багатослівність відображала прагнення до мовного багатства та інтелектуальної витонченості.

Було вивчено, що вікторіанський дискурс часто мав моралізаторський і дидактичний тон. Автори та спікери часто передавали моральні уроки, етичні принципи та суспільні очікування через своє спілкування. Було проаналізовано, що існувало розмежування між публічною та приватною сферами спілкування. Публічний дискурс, включаючи промови та опубліковані твори, дотримувався формальних конвенцій, тоді як приватне листування було більш особистим та емоційним. Гендерні ролі вплинули на комунікацію вікторіанської епохи з чіткими очікуваннями для чоловіків і жінок. Від жінок часто очікували скромності та витонченості спілкування, тоді як чоловіків заохочували до більш напористих і публічних промов. Було виявлено, що написання листів було видатною формою спілкування у вікторіанську епоху. Листи були складними, що відображало важливість письмового спілкування для підтримки соціальних зв'язків і вираження почуттів.

Вікторіанське суспільство було стратифікованим, а спосіб спілкування відображав соціальні класові відмінності. Мова та стилі спілкування вищого класу часто були більш формальними та витонченими, ніж у робітничого класу. Модус вікторіанського дискурсу характеризувався складною взаємодією формальності, моралізаторства, інтелектуалізму та дотримання соціальних норм. Ці мовні та культурні особливості сприяли унікальному характеру спілкування вікторіанської епохи.

Ключові слова: *модус спілкування, вікторіанський дискурс, комуніканти, вікторіанська культура, літературно-художній модус, вікторіанська поведінка, вікторіанська мораль.*

Mariia LEVISHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-9678-6575

PhD in Philology,

Associate Professor at the Foreign Languages Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages № 3

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

(Kyiv, Ukraine) *levishchenko1883@gmail.com*

COMMUNICATION MODE OF VICTORIAN DISCOURSE

The article examines that the mode of communication of the Victorian discourse was characterized by a distinctive set of linguistic, social and cultural features. This period, which spanned most of the 19th century, witnessed significant changes in communication styles under the influence of social change, industrialization, and cultural development. It was determined that communication was characterized by a high degree of formality and politeness.

Both written and spoken communication followed strict social conventions, emphasizing proper manners and respect for hierarchy. It has been outlined that the language in Victorian discourse was often complex and ornate. Writers and speakers used complex sentence structures, extensive vocabulary, and rhetorical devices to convey ideas. This verbosity reflected a desire for linguistic richness and intellectual sophistication.

It has been studied that Victorian discourse often had a moralizing and didactic tone. Authors and speakers often conveyed moral lessons, ethical principles, and societal expectations through their communication. It was analyzed, there was a distinction between public and private spheres of communication. Public discourse, including speeches and published works, followed formal conventions, while private correspondence was more personal and emotional. Gender roles influenced communication in the Victorian era with clear expectations for men and women. Women were often expected to be modest and graceful in their communication, while men were encouraged to speak more assertively and publicly.

Victorian society was stratified and the way of communication reflected social class differences. The language and communication styles of the upper class were often more formal and sophisticated than those of the working class. The mode of Victorian discourse was characterized by a complex interplay of formality, moralism, intellectualism, and adherence to social norms. These linguistic and cultural features contributed to the unique nature of communication in the Victorian era.

Key words: *mode of communication, Victorian discourse, communicators, Victorian culture, literary and artistic mode, Victorian behavior, Victorian morality.*

Постановка проблеми. Зародившись в осередку вікторіанської культури, будучи для неї прецедентним, вікторіанський дискурс як культурно-мовленнєве явище XIX ст. охопив майже всі сторони суспільного буття Великобританії. Завдяки колонізаторській політиці останньої він також набув поширення в інших країнах світу.

Аналіз досліджень. Вікторіанська епоха та вікторіанський дискурс цікавила й цікавить науковців через ті великі зміни та інновації, що їх зазнала Англія за цей короткий період (Dodd, Hobsbaum, Meanz). Зміни політичного устрою, внески в науку, прискорений темп життя не могли не позначитися на мові в цілому та на появі мовних неологій зокрема. Дев'ятнадцяте століття у Великобританії було століттям постійних інновацій, експериментів, реформ, у т.ч. й «революції романтичних смаків і манер» (Bell 1994: 3). Хоча літературно-художній модус XIX ст. здається більш оптимістичним порівняно з XX ст., не можна не помітити «зерна похмурої тональності та духу» у т. зв. демонічних поемах С. Колріджа, вирази втрати і відчаю у творах А. Тенісона та брутальної іронії у творчості Т. Харді» (Bell 1994: 4).

Мета нашої розвідки описати модус спілкування вікторіанського дискурсу та витлумачити його основні чинники.

Виклад основного матеріалу. Оскільки королева Вікторія правила Англією з 1837 по 1901, було доцільно об'єднати всю інтелектуальну продукцію цих часів спільною назвою «вікторіанська»: «Незважаючи на те, ким вона була і що зробила, занадто багато хорошого і поганого було за часів її правління, тому Вікторія заслуговує на те, щоб період, коли вона була королевою, називали її ім'ям» (Charman 1968: 24).

Деякі діячі культури (А. Bell) не погоджуються з цією занадто простою кваліфікацією, оскільки вони вважають, що королева Вікторія мало зналася на найкращих творах часу, а цікавилася здебільшого другорядними авторами, роботи яких

вже давно забуті. Крім того, жоден період англійської літератури не може похвалитися такою кількістю стилів та ідей. Тому було б абсурдним вважати, що словом «вікторіанський» можна було поєднати таких різних авторів, як Т. Маколей, Ч. Діккенс, А. Тенісон, Р. Браунінг, К. Росетті, та ін. Тож термін «вікторіанський» є дещо оманливим, коли асоціюється з поганим смаком, задушливими моральними цінностями, педантизмом. Насправді це були атрибути самого правління королеви Вікторії, але вони жодною мірою не були втіленням ідей та вірувань провідних діячів культури Великобританії XIX ст.

Література Великобританії все далі продовжувала грати значну роль у світовій культурі, залишаючись гуманістичним мистецтвом, у центрі якого стоять проблеми людини та її місця у цьому світі. Основні художні системи XIX ст. по-різному інтерпретували особистість людини. Інтерес до неординарної особистості з її гіпертрофованими пристрастями – характерна ознака цього літературного періоду. У країні на об'єктивність, науковість та повну владу над розумом претендувала позитивістська методологія, яка, однак, не задовольняла гуманістично налаштованих письменників, наділених загостреним відчуттям сучасності.

Вікторіанський дискурс часів чартизму і парламентських реформ (1830–1870) характеризувався кризою просвітницької ідеології, яка, у свою чергу, стала причиною виникнення «класичного» романтичного світогляду першої третини XIX ст. Основою останньої був розлад між ідеалом і дійсністю, що викликав необхідність ствердження самоцінності духовно багаті особистості. Критичне ставлення до дійсності спонукало «великий» англійський романтизм шукати свої ідеали поза буржуазним світом. При всій своїй несхожості з просвітителями, англійські романтики певною мірою зберегли вірність традиціям і концепції природної людини, що прагнула до справедливості.

Все більш очевидною стає неминучість духовної драми людини, індивідуальність якої знаходиться під загрозою знищення. За цих умов на перший план виходить «класична» романтична проблема ідеалу. З повторною силою зазвучали традиційні теми двійництва – роздвоєності людини, зіткнення її дійсної непідробної сутності, підвищився інтерес до зображення відчужених сил, ув'язнених законами, нормами вікторіанської моралі та правилами поведінки.

Про романтичну двосвітовість, яка полягала у конфлікті героя з філістерським середовищем, відомо як про одну з найхарактерніших рис романтизму. Також і цей конфлікт не зник. Його ареною став вже сам вікторіанець: його зовні інтенсивне, насичене подіями життя вступало в конфлікт із внутрішньою статичністю, визначеністю, відсутністю вибору, породженими утилітаризмом життєвого устрою і категоричністю релігійних і моральних імперативів.

Вікторіанська епоха відзначалася сильним наголосом на моральних цінностях і жорсткому сенсі соціального порядку. На цю моральну основу глибоко вплинули релігійні переконання, зокрема домінуючий вплив євангельського християнства. Моральність, чеснота та поважність високо цінувалися, і суспільство очікувало від людей відповідності цим моральним нормам. Середній клас, що формувався у вікторіанську епоху, прагнув відмежуватися від нижчих класів. Прийняття моралізаторського тону дозволило середньому класу підкреслити свою уявну моральну перевагу та респектабельність. Моральний дискурс служив способом відокремити середній клас від того, що сприймалося як моральна розслабленість нижчих класів.

При цьому, як правило, тематика «другорядна»: сюжети запозичуються з Біблії, у Шекспіра, поезії романтизму початку століття, легенд і оповідей. Проте, будучи сучасницею великого роману, вікторіанська оповідальна поезія більш орієнтована на досвід прози: заміна ліричного голосу у ранніх романтиків на голос розповідача, всезнаючого історика, психолога, хроніста здібного до об'єктивного аналізу ситуації – як сестра Лори у К. Россетті в «Ринку гоблінів» міняє сам характер розповіді у вікторіанських романтиків.

Намагаючись поєднати «світ факту і світ трансцендентальних цінностей» (Thomas 1931: 7), вікторіанський романтизм не міг не звернутися до фантастичних і легендарних сюжетів, продовжуючи традиції «великого» романтизму. Саме тут найбільш чітко виявилися характерні риси поезики романтизму дру-

гої половини XIX ст. Якщо С. Колрідж може сказати про Джеральдіну в «Крістабелі» «a sight to dream of not to tell», то К. Россетті описує зовнішність і ходу Крістіни, мову і рухи кожного з шести гоблінів. Е.В. Томас прямо називає цю «здібність до точного спостереження природних явищ і яскравого творчого їх відтворення» вікторіанською (Thomas 1931: 5).

Не такою простою є взаємодія науки і релігії та вплив останньої на розвиток культури періоду вікторіанства. Теорія еволюції Ч. Дарвіна, «Принципи геології» Л. Лайелл та інші наукові відкриття довели, що «позитивна наука, яка оперує об'єктивними незаперечними фактами, які мають чіткий причинно-наслідковий зв'язок і яка формує єдині, інваріантні, загальні закони, була ключем до всіх таємниць всесвіту...» (Hobsbaum 1999: 376). Релігія, що була раніше таким ключем, стала втрачати свою роль у добу чартизму: «від Бога не просто відвернулися, він почав піддаватися відкритим атакам» (Hobsbaum 1999: 379).

У Англії у 40–50-ті рр. бурхливо набирала сили культ краси у його різноманітних виявах, який переріс у рух, що охопив не лише англійську художню творчість, але й все англійське життя. На цьому тлі урізноманітнилися спроби митців вирішити гострі соціальні та моральні проблеми через залучення громадян до мистецьких і духовно-естетичних цінностей. У творчості Д. Мередіта, Т. Харді та Д. Мура вікторіанська свідомість стає одним із головних об'єктів художньої творчості.

Відомо, що цей соціокультурний період у Великобританії вирізнявся тотальним переосмисленням традиційних естетичних орієнтирів і принципів. Виходячи з ідей актуальності мистецтва, митці різної ідейно-художньої орієнтації з полемічною гостротою переосмислювали відмінність нинішнього періоду від попереднього етапу розвитку реалізму, хоча певна схожість існувала. «Інтелектуально ми, поза сумнівом, на ціле століття вище Діккенса,» заявляв Д. Гісінг (Ruskin 1961: 147), який завжди з повагою ставився до його творчості.

У критичних статтях і відгуках про реалізм його синонімами були «копія», «фотографія» з обов'язковими вимогами правдивості та «наслідування природи» (Stang 1959: 149). В умовах підвищеної уваги до соціальних питань реалізм здається «духом часу». У цей час відчувається гостра необхідність аналітичного критичного дослідження соціального буття зі стійкими прагненнями перетворити образне передчуття у краще майбутнє.

Попри засилля моралістичних та естетичних настанов, реалістична течія сприяла розширенню пізнавальних можливостей літератури. Д. Гіссінг на прикладі Ч. Діккенса підводить підсумок цілій літературній епосі, яка безповоротно залишилася в минулому. Головний докір на адресу Ч. Діккенса – обмеженість його реалізму, «закутого у вікторіанські естетичні канони». Д. Гіссінга вражає «нереальність» діккенсовських героїв: «ми не можемо до кінця вірити в них через те, що в них є певна театральність» (Ruskin 1961: 223).

В умовах загострених суспільних протиріч і розширення демократичного руху в період реалістичної літератури перед митцями постала проблема, як збагнути і зобразити реальні умови існування робочих мас. Новому поколінню письменників (Д. Гіссінг, Д. Мур) художні експерименти Ч. Діккенса та Е. Гаскел у трактуванні життя здаються позбавленими духу. Ідея «бачити життя таким, як воно є» в цей час отримує нове

звучання у зв'язку з визнанням робочого класу як одного з головних об'єктів мистецтва і культури.

Англійський естетизм не просто проголошував поклоніння краси, але й претендував бути розгорнутою програмою, яка вирішує гостру проблему співвідношення суспільної культури та буржуазної реальності на користь мистецтва.

Висновки. Таким чином, ВД в аспекті «модус спілкування» не був гомогенним явищем, а був соціокультурним явищем, яке характеризувалося на ранніх етапах свого розвитку (чартизм) поступово відмовою від ідеалів класицизму та прийняттям романтичного світовідчуття. На більш зрілому ж етапі свого розвитку – від становлення імперіалізму до Першої Світової війни – вікторіанський дискурс характеризувався критично-реалістичним ставленням до суспільства, культури й людини, яке передбачало відмову від позитивізму, моралізму й практицизму та ствердження духовності, естетизму і правдивості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bell A.H. *English Literature: 1800–1900*. New York: Norton, 1994. 336 p.
2. Chapman R. *The Victorian Debate. English Literature and Society: 1832–1901*. London: Weidenfield and Nicolson, 1968. 377 p.
3. Dodd F. *Englishness and the national culture* / ed. by David Boswell and Jessica Evans. *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York: Hauppauge, 1999. P. 87–103.
4. Hobsbaum E. *Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914*. / ed. by D. Boswell, J. Evans. *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London, New York: Hauppauge, 1999. 567 p.
5. Meantz S. *The History of Private Life: An Overview*. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.01.24).
6. Ruskin J. *The letters of Goerge Gissing to Eduard Bertz*. / ed. by Arthur C. Young and others. New York, 1961. 344 p.
7. Stang R. *The Theory of Novel in England 1850–1870*. London: Routledge, 1959. 251 p.
8. Thomas E. *Christina Georgina Rossetti*. New York: Columbia University Press, 1931. 229 p.

REFERENCES

1. Bell A.H. (1994) *English Literature: 1800–1900*. New York: Norton, 336 p.
2. Chapman R. (1968) *The Victorian Debate. English Literature and Society: 1832–1901*. London: Weidenfield and Nicolson, 377 p.
3. Dodd F. (1999) *Englishness and the national culture* / ed. by David Boswell and Jessica Evans. *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London; New York: Hauppauge, P. 87–103.
4. Hobsbaum E. (1999) *Mass-producing traditions: Europe, 1870 – 1914*. / ed. by D. Boswell, J. Evans. *Representing the Nation: A Reader. Histories, heritage and museums*. London, New York: Hauppauge, 567 p.
5. Meantz S. *The History of Private Life: An Overview*. URL: http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/private_life.cfm. (дата звернення: 12.01.24).
6. Ruskin J. (1961) *The letters of Goerge Gissing to Eduard Bertz*. / ed. by Arthur C. Young and others. New York, 344 p.
7. Stang R. (1959) *The Theory of Novel in England 1850–1870*. London: Routledge, 251 p.
8. Thomas E. (1931) *Christina Georgina Rossetti*. New York: Columbia University Press, 229 p.

УДК 378.6:811.124

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-30>

Галина МИХАЙЛЮК,

orcid.org/0000-0002-0927-8645

*старша викладачка кафедри іноземних мов з курсом латинської мови та медичної термінології
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
(Вінниця, Україна) mihailuk_g@ukr.net*

Наталія БОНДАР,

orcid.org/0000-0002-0320-4119

*старша викладачка кафедри мовознавства
Івано-Франківського національного медичного університету
(Івано-Франківськ, Україна) natalya_misyuk@ua.fm*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Статтю присвячено особливостям викладання латинської мови для студентів нефілологічних спеціальностей. Особливу увагу приділено навчанню латини студентів-медиків. Актуальність статті полягає в тому, що у сучасному світі, особливо в контексті розвитку науки та технологій, знання латинської мови є важливим для студентів не тільки філологічних, а й нефілологічних спеціальностей. Медична та наукова термінологія, що має латинське походження, використовується у багатьох галузях, таких як медицина, біологія, фармація, хімія та інші. Студенти цих спеціальностей повинні володіти базовим рівнем латинської мови для розуміння та використання спеціалізованої термінології.

Мета статті полягає в дослідженні ефективних підходів та методів викладання латинської мови студентам-медикам. Автори статті спрямовують свої зусилля на виявлення особливостей вивчення латинської мови з урахуванням конкретних потреб та вимог нефілологічних спеціальностей. Вони розглядають методи, які допомагають студентам засвоїти медичну термінологію, біологічні назви, пов'язані з латинською мовою, які можуть бути корисними у їхній подальшій професійній діяльності.

Стаття відкриває дискусію про методи та стратегії, які можуть бути ефективними для навчання латинської мови серед цільової аудиторії, яка може мати обмежений досвід у вивченні мови або має високі вимоги до спеціалізованої термінології. Така стаття може бути корисною для викладачів, що працюють зі студентами нефілологічних спеціальностей, які стикаються з викладанням латинської мови як складової частини їх освітньої програми. Вона також може зацікавити студентів, які шукають підходи до ефективного вивчення латинської мови у контексті своєї професійної підготовки.

***Ключові слова:** інтерактивні методи навчання, латинська мова, медична термінологія, спеціалізована термінологія, термінологічні елементи.*

Halyna MYKHAILIUK,

orcid.org/0000-0002-0927-8645

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Vinnytsia National Pirogov Medical University
(Vinnytsia, Ukraine) mihailuk_g@ukr.net*

Nataliia BONDAR,

orcid.org/0000-0002-0320-4119

*Senior Lecturer at the Department of Linguistics
Ivano-Frankivsk National Medical University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) natalya_misyuk@ua.fm*

PECULIARITIES OF TEACHING LATIN FOR STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES

The article is devoted to the peculiarities of teaching Latin to students of non-philological specialties. Particular attention is paid to teaching Latin to medical students. The relevance of the article lies in the fact that in the modern world, especially in the context of the development of science and technology, knowledge of Latin is important for students of not only philological but also non-philological specialties. Medical and scientific terminology of Latin origin is used in

many fields, such as medicine, biology, pharmacy, chemistry, and others. Students of these specialties must have a basic level of Latin to understand and use specialized terminology.

The purpose of the article is to study effective approaches and methods of teaching Latin to medical students. The authors of the article focus their efforts on identifying the peculiarities of learning Latin with regard to the specific needs and requirements of non-philological specialties. They consider methods that help students learn medical terminology and biological names associated with Latin, which can be useful in their future professional activities.

The article opens a discussion on methods and strategies that can be effective for teaching Latin to a target audience that may have limited experience in learning languages or have high demands on specialized terminology. This article may be useful for teachers working with students of non-linguistic specialties who are faced with teaching Latin as part of their educational program. It may also be of interest to students who are looking for approaches to effective learning of Latin in the context of their professional training.

Key words: interactive teaching methods, Latin, medical terminology, specialized terminology, terminological elements.

Постановка проблеми. Актуальність розгляду викладання латинської мови для студентів медичних закладів вищої освіти очевидна через кілька ключових моментів. По-перше, медична індустрія постійно розвивається, і потреба у висококваліфікованих медичних фахівцях, які володіють не лише клінічними навичками, але й розуміють медичну термінологію, залишається високою. Розуміння латинської мови допомагає студентам медичних спеціальностей краще засвоювати та запам'ятовувати навчальний матеріал, що сприяє їхньому професійному успіху.

По-друге, з урахуванням швидкого темпу розвитку медичної науки та технологій, розуміння особливостей викладання латинської мови є корисним для викладачів, які прагнуть оптимізувати свої методи навчання та підготувати студентів до викликів медичної практики.

По-третє, враховуючи сучасні тенденції у медичній освіті, постає необхідність в оновленні навчальних програм для відповідності потребам сучасного медичного середовища.

Отже, особливості викладання латинської мови для студентів медичних закладів вищої освіти мають вищезазначену актуальність, оскільки вона відповідає потребам медичної освіти та сприяє підготовці майбутніх медичних фахівців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій розкриває різноманітні підходи до цієї теми та різні аспекти вивчення латинської мови на нефілологічних спеціальностях. Деякі розвідки зосереджуються на методиках викладання медичної термінології (Зелінська, Прищеп, Ліпісовецька, 2023), інші розглядають використання технологій у навчанні (Кудінова, 2015). Низка робіт присвячена аналізу психологічних аспектів вивчення мови у студентів нефілологічних спеціальностей, а саме – відсутності мотивації (Лебедь, 2020; Рубан, 2014). Публікації зосереджуються на проблемах, з якими стикаються студенти під час вивчення латинської мови, таких як складність термінології, необхідність засвоєння граматичних

правил та інші труднощі (Магдюк, 2020; Пилипів, Мисловська, 2012). Деякі дослідження охоплюють тему зовнішніх чинників, які зумовлюють пошуки нових підходів у викладанні латинської мови (Боднарюк, 2016; Lymar, Storozhuk, 2021).

Аналіз публікацій допоміг зрозуміти сучасні тенденції та виклики у вивченні латинської мови студентами нефілологічних спеціальностей і виявити прогалини в дослідженні, які можуть бути заповнені за допомогою цієї статті.

Мета статті полягає в дослідженні ефективних підходів викладання латинської мови студентам-медикам та виявленні проблем, з якими стикаються учасники освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Латинська мова – абсолютно новий предмет для студентів першого курсу, тому він викликає певні труднощі в навчанні. Латину викладають у медичних закладах вищої освіти для того, щоб закласти основу для вивчення та використання медичної термінології не лише в закладі освіти, а й у подальшій професійній діяльності – іншими словами, щоб підготувати лікарів, які вміють грамотно послуговуватися термінологією. Зокрема, йдеться про анатомію, біологію, біохімію, мікробіологію, фармакологію та клінічні науки.

Викладання латинської мови для студентів медичних закладів вищої освіти має свої особливості, оскільки латинська мова в медичній освіті використовується переважно для термінології та назв анатомічних структур, органів, процесів і хвороб. Складність полягає в тому, що студентам потрібно вивчити велику кількість медичної термінології латинською мовою, яка включає назви органів, хвороб, медичні процедури, ліки тощо. Особливу увагу необхідно приділяти точності використання та вимові цих термінів, оскільки помилки можуть призвести до непорозумінь. Фахівці у галузі методики викладання латинської мови наголошують, що з огляду на те, що здобувачі медичної освіти мають велике навантаження з інших предметів, важливо, щоб викладання

латинської мови було ефективним і зосередженим на основних аспектах, які стосуються медичної термінології та найбільш вживаних висловів (Боднарюк, 2016; Рубан, 2014).

Для закріплення вивченого матеріалу важливо проводити практичні вправи, такі як тлумачення медичних термінів, вивчення та розбір реальних медичних текстів, переклад текстів з медичною специфікою, створення медичних термінологічних словників тощо (Кудінова, 2015). Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, групові дискусії, віртуальні лабораторії тощо, може допомогти залучити студентів та полегшити засвоєння матеріалу.

Мінімальний словниковий запас, необхідний для оволодіння латинською мовою, розрахований на те, що він буде добре утримуватися на рівні довготривалої пам'яті. Це мають бути слова та термінологічні елементи, відібрані за принципом частотності вживання, тематичної значущості та словотвірної цінності. Наприклад, слово *gaster* (*шлунок*) можна вивчити за допомогою знайомого слова *gastritis* (*гастрит*). Під час навчання латини в медичному закладі вищої освіти немає потреби засвоювати великий обсяг граматичного матеріалу. Потрібно вивчати тільки те, що необхідне для побудови та розуміння анатомічних термінів (однина і множина родового відмінка у латинській системі іменників та прикметників), а також для розвитку навичок написання рецептів (форми дієслів, керування прийменників). Запам'ятовування слів у словниковій формі дозволяє говорити про лексичне наповнення слів, а також про деякі граматичні параметри (Зелінська, Прищеп, Ліпісовецька, 2023). Очевидно, що матеріал курсу повинен містити граматичні вправи, які допоможуть закріпити вивчене. Наприклад, вивчення клінічної термінології, що є частиною курсу, не потребує активної роботи над граматикою. Здобувачі освіти мають запам'ятати термінологічні елементи латинського та грецького походження, на основі яких відбувається словотворення термінів з медичним значенням. Клінічна термінологія позначає різні теми, процеси та явища, пов'язані з профілактикою, діагностикою, диференціацією, методами обстеження та лікування захворювань.

Студенти мають знати та розуміти, що знання медичної термінології та вміння нею користуватися є невід'ємною частиною професійної компетентності майбутніх лікарів. У цьому разі перед викладачем постає завдання підвести здобувача вищої медичної освіти до розуміння структури термінології та її компонентів, щоб він міг самостійно конструювати та розуміти її зміст. Чис-

ленні вправи допоможуть студентам закріпити функції термінологічних одиниць та полегшать їхнє запам'ятовування.

Студентам-медикам рекомендовано виконувати завдання на визначення загального значення під час утворення клінічного терміна на основі його елементів. Варто зосередити увагу також на вивченні фармацевтичної термінології, адже вона охоплює номенклатуру лікарських засобів, що використовуються на фармацевтичному ринку. Здобувачі освіти знайомляться з кількома термінами, розуміють, як створюються слова, і вчать виокремлювати в складі назв ліків відрізки, що передають певну інформацію про препарат.

Оволодіння рецептурним письмом ґрунтується на знанні структури рецепта, стандартних рецептурних форматів і граматичних форм використовуваних частин мови. Запам'ятовування латинських назв хімічних елементів і сполук стане в нагоді й під час вивчення інших спеціальностей, таких як біохімія та фармакологія. На жаль, кількість годин, відведених на вивчення латини, критично мала. Тому курс зазвичай проходить у швидкому темпі та розрахований на самостійну роботу студентів.

Варто зазначити, що крім медичної термінології, на заняттях необхідно вивчати латинські афоризми та крилаті вислови, які не тільки допомагають студентам усвідомити багатовікову мудрість, а й краще запам'ятати латинські слова. На кожному занятті можна запропонувати здобувачам освіти вивчити один-два афоризми, що дає змогу дещо «оживити» вивчення «мертвої» латини. Серед латинських висловів трапляються такі, що вербалізують поняття життя і смерті (*Vivere militare est. – Жити – значить битися*), здоров'я людини (*Hygiene amica valetudinis. – Гігієна – подруга здоров'я*), поведінку лікаря (*Medice, cura aegrotum, sed non morbum. – Лікар, лікуй хворого, а не хворобу*), медичні заповіді (*Salus aegroti suprema lex medicorum. – Благо хворого – вищий закон лікарів; Primum noli nocere. – Перш за все, не нашкодь!*) (Зелінська, Прищеп, Ліпісовецька, 2023). Таким чином, вирішується і завдання загальнокультурного розвитку студентів.

Особлива роль у вивченні латини в медичних закладах вищої освіти має приділятися підвищенню мотивації студентів до навчання та пізнавальної активності. Викладачам необхідно постійно нагадувати студентам, що знання і навички, отримані під час вивчення латини, можуть бути широко використані на інших дисциплінах, і в процесі лікарської практики. Цьому сприяє інтеграція курсу латини з медичною теорією та

клінічними дослідженнями. Під час вивчення анатомічних термінів і пояснення граматичних правил їхньої побудови викладачі можуть звертатися до термінології, що використовується в курсі анатомії.

В атласі анатомії всі слова мають латинські назви. Назви дисциплін, які вивчають студенти-медики, також мають грецьке та латинське походження, наприклад, *biology* – наука про життя, *cardiology* – наука про серце, *cytology* – наука про клітину. Коли студенти інших спеціальностей можуть легко зрозуміти наукові терміни, що ґрунтуються на латинській етимології та слововживанні, вони постійно переконуються в корисності та необхідності латини в процесі навчання. Крім того, здобувачі освіти зможуть розуміти мову, якою розмовляють лікарі, усвідомлюючи, що опановують особливу мову лікарів, яка не зрозуміла людям з інших професій.

Враховуючи ці особливості, ефективне викладання латинської мови для студентів медичних закладів вищої освіти допоможе їм краще комунікувати у медичному середовищі, що є

важливим аспектом їхньої майбутньої професійної діяльності. Загалом, успішне викладання латинської мови для студентів медичних закладів вищої освіти вимагає комбінації традиційних методів викладання з сучасними підходами та акценту на практичному застосуванні мови в медичній практиці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, існуючі підходи у викладанні латинської мови для студентів медичних спеціальностей можуть бути вдосконалені. Адаптації та інновації в методиках можуть полегшити процес вивчення та сприяти кращому засвоєнню термінології. Розуміння мотивації, психологічних бар'єрів та стратегій подолання може допомогти створити ефективніші програми вивчення латинської мови студентами-медиками.

У подальших дослідженнях видається доцільним розширення обсягу та глибини вивчення цієї проблематики, враховуючи нові технології, сучасні тенденції в освіті та специфічні вимоги ринку праці для студентів медичних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боднарюк Л. Л. Формування професійно орієнтованого мовлення майбутніх лікарів-інокомунікантів. Педагогічний альманах. 2016. № 31. С. 73–78.
2. Зелінська Н. М., Прищеп О. П., Ліпісовецька О. М. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять із освітньої компоненти «Латинська мова» для здобувачів першого рівня вищої освіти. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна. 2023.
3. Кудінова О. І. Viva vox alit plenius: сучасні тенденції викладання латинської мови. Probleme actuale de lingvistică: Materialele simpozionului științific cu participare internațională, Chișinău, 15–16 mai 2015 in memoriam acad. Nicolae Corlăteanu. Universitatea de stat din Moldova. Chișinău: CEPUSM, 2015. С. 341–348.
4. Лебедь Ю. Ф. Мотивація студентів-медиків до вивчення латинської мови. Методика та специфіка викладання іноземних мов у закладах вищої освіти: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції, Харків, 7 грудня 2020 р. Харків, 2020. С. 73–76.
5. Магдюк О. В. Особливості викладання латинської мови студентам немовних спеціальностей. Психолого-педагогічні проблеми соціалізації особистості в сучасних умовах: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 31 січ. – 1 лют. 2020 р. Київ: Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 62–65.
6. Пилипів О., Мисловська Л. Основи латинської медичної термінології. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. С. 7–10.
7. Рубан Л. М. Мотивація студентів до вивчення іноземної мови на не мовних факультетах. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2014. № 1103. С. 187–190.
8. Lymar L, Storozhuk K. Peculiarities of Distance Medical Learning during the Covid 2019 Lockdown: Practical Experience of Teaching Medical English. Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960). 2021. № 74(8). P. 1964–1969.

REFERENCES

1. Bodnariuk L. L. (2016). Formuvannia profesiino oriietovanoho movlennia maibutnix likariv-inokomunikantiv [Formation of professionally oriented speech of future foreign-speaking doctors]. Pedagogichnyi almanakh – Pedagogical almanac, 31, 73–78 [in Ukrainian]
2. Zelinska N. M., Pryshchepa O. P., Lipisovetska O. M. (2023). Instruktivno-metodychni materialy do praktychnykh zaniat iz osvitnoi komponenty «Latynska mova» dlia zdobuvachiv pershoho rivnia vyshchoi osvity [Instructional and methodical materials for practical classes in the educational component “Latin language” for students of the first level of higher education]. Zhytomirskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka, Ukraine [in Ukrainian]
3. Kudinova O. I. (2015). Viva vox alit plenius: suchasni tendentsii vykladannia latynskoi movy [Viva vox alit plenius: modern trends in teaching the Latin language]. Probleme actuale de lingvistică: Materialele simpozionului științific cu par-

ticipare internațională, Chișinău, 15–16 mai 2015 inmemoriamacad. Nicolae Corlăteanu. Universitatea de stat din Moldova. Chișinău: CEPUSM, 341–348 [in Ukrainian]

4. Liebiéd Yu. F. (2020). Motyvatsiia studentiv-medykiv do vyvchennia latynskoi movy [Motivation of medical students to learn Latin]. *Metodyka ta spetsyfika vykladannia inozemnykh mov u zakladakh vyshchoi osvity: materialy Vseukrainskoi naukovy-metodychnoi konferentsii – Methodology and specifics of teaching foreign languages in institutions of higher education: materials of the All-Ukrainian scientific and methodological conference, Kharkiv, 7 hrudnia 2020 r. Kharkiv, 73–76* [in Ukrainian]

5. Maɦdiuk O. V. (2020). Osoblyvosti vykladannia latynskoi movy studentam nemovnykh spetsialnosti [Peculiarities of teaching Latin to students of non-linguistic majors]. *Psykhologo-pedahohichni problemy sotsializatsii osobystosti v suchasnykh umovakh: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Psychological and pedagogical problems of personality socialization in modern conditions: materials of the international science and practice conference, m. Kyiv, 31 sich. – 1 liut. 2020 r. Kyiv: Tav. nats. un-t im. V. I. Vernadskoho, 62–65* [in Ukrainian]

6. Pylypiv O., Myslovska L. (2012). *Osnovy latynskoi medychnoi terminolohii [Fundamentals of Latin medical terminology]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 7–10* [in Ukrainian]

7. Ruban L. M. (2014). Motyvatsiia studentiv do vyvchennia inozemnoi movy na nemovnykh fakultetakh. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Romano-Germanic philology. Methods of teaching foreign languages, 1103, 187–190* [in Ukrainian].

8. Lymar L, Storozhuk K. (2021). Peculiarities of Distance Medical Learning during the Covid 2019 Lockdown: Practical Experience of Teaching Medical English. *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960), 74(8), 1964–1969.*

УДК 811. 111'42'37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-31>**Юлія НІДЗЕЛЬСЬКА,**

orcid.org/0000-0003-3946-4788

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та перекладу

Житомирського державного університету імені Івана Франка

(Житомир, Україна) nidzelskaya.julive@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ В АНГЛОМОВНОМУ РОМАНІ РЕЯ БРЕДБЕРІ «451 ГРАДУС ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ»

Представлена стаття присвячена дослідженню особливостей різних художніх засобів, які функціонують в англomовному романі Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом». Пильну увагу приділено вивченню різних тропів, а саме: метафор, повторів, порівнянь, гіпербол. Явище стилістичної конвергенції також представлено у цій статті. Цей стилістичний прийом виконує різні функції, зокрема такі: посилення виразності мови; підкреслення висловленої думки; посилення емоційного впливу на читача. Декілька стилістичних засобів здатні взаємодіяти між собою, вони разом створюють бажаний прагматичний ефект. Крім того, вказано на важливу роль концептуальних метафор, які краще допомагають пізнати навколишній світ, у сучасній лінгвістиці. Епітети вважаються особливими художніми означеннями, вони надають детальні характеристики, людям, місцям, явищам природи, предметам тощо. У роботі для цієї мети використано прості та складні епітети. Серед метафор вчені розглядають антропоморфні, онтологічні, образні, стерті, персоніфіковані. Метафора є здатною продемонструвати авторське світобачення, є вагомим феноменом людського мислення, є способом пізнання світу, виконує багато різних функцій окрім номінативної, а саме: когнітивну, маніпулятивну, образну, креативну. У тексті досліджуваного роману функціонують також художні порівняння, які є важливими інструментами для вираження експресивності повідомлення. Повні та часткові повтори слугують для привернення уваги. У романі є низка антропоморфних метафор, які визнані ефективним засобом створення образів в ідіостилі письменників. Гіпербола як стилістичний засіб є художнім перебільшенням, яке є засобом виразності у цьому романі. У статті є приклади, в який представлено алюзії, які є стилістичними засобами, містять натяки на відомі історичні, літературні, міфологічні факти.

Ключові слова: метафора, стилістична конвергенція, порівняння, епітет, гіпербола.

Yuliia NIDZELSKA,

orcid.org/0000-0003-3946-4788

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Translation

Zhytomyr Ivan Franko State University

(Zhytomyr, Ukraine) nidzelskaya.julive@ukr.net

PECULIARITIES OF ARTISTIC MEANS FUNCTIONING IN THE NOVEL “FAHRENHEIT 451” BY RAY BRADBURY

The represented article is dealt with the study of peculiarities of various artistic means in English which function in the novel “Fahrenheit 451” by Ray Bradbury. Thorough attention has been given to the analysis of different tropes, for example: metaphors, repetitions, comparisons, hyperboles. Also, stylistic convergence has been highlighted in this article. This stylistic means fulfills many functions, such as: enhancing the expressiveness of the language; emphasising the expressed idea; increasing the emotional impact on the reader. Some stylistic means are able to interact with each other; they create the desired pragmatic effect by doing it. Apart from it, the important role of conceptual metaphors in modern linguistics has been underlined. They help to get to know the world around us. The epithets are able to give the detailed characteristics to people, places, nature phenomena etc. The epithets (both simple and complex) have been used for this purpose in this scientific paper. The researchers study anthropomorphic, ontological, figurative, dead, personification-metaphor. Metaphor is able to demonstrate author's world view, it is the significant phenomenon of human thinking, the way of cognizing the world. It performs a number of functions, for instance: cognitive, manipulative, imaginative and creative. The artistic comparisons also function in the text of the novel under study. They are the important instruments for the expressiveness of the message. So, full and partial repetitions are good at drawing attention. There exist a number of anthropomorphic metaphors in this novel which are viewed to be the effective way of image creating within the author's style. Hyperbole as the stylistic means is the artistic exaggeration, it is the way of expressiveness in the given novel by Ray

Bradbury. Also, there exists the examples which contain the allusions in this scientific paper. The allusions are the stylistic means which contain the hints at well-known historical, literary, mythological facts.

Key words: *metaphor, stylistic convergence, comparison, epithet, hyperbole.*

Постановка проблеми. Сьогодні в лінгвістиці важливим є дослідження мовленнєвих засобів, які використано у творах відомих письменників. Так, американський письменник Рей Бредбері дуже вміло використовував арсенал мовленнєвих засобів для передачі найточніших характеристик головних персонажів своїх романів. У нашому дослідженні ми пильну увагу приділили саме аналізу тропів, які представлені у вищезгаданій праці. **Аналіз досліджень.** Серед вчених, які приділили значну увагу дослідженню тропів варто назвати імена вітчизняних науковців: В. Ємець, І. Бойко, Н. Рябокін, С. Пашко, В. Кухаренко та ін. Вони у той чи інший спосіб базувалися на теорії концептуальної метафори, яку було запропоновано вченими Дж. Лакоффом та М. Джонсоном. **Мета цієї статті** – дослідити основні характеристики тропів, їх структурні, семантичні ознаки, які функціонують в романі Рея Бредбері. **Виклад основного матеріалу.** Почнімо з розгляду метафори, метафора є здатною продемонструвати авторське світобачення, є вагомим феноменом людського мислення, є способом пізнання світу, виконує багато різних функцій окрім номінативної, а саме когнітивну, маніпулятивну, образну, креативну, за своєю природою вона є полісемантичною. Метафора структурує одні поняття термінами інших, за допомогою метафор пояснюють дійсність, саме метафора відіграє вагомий роль у мовному впливі, вона привертає увагу адресатів, надає оцінки (Lakoff, 1993: 244). Як це відомо у лінгвістиці, наголошує Н. Рябокін, коли вивчають метафори, то серед них диференціюють *стерті метафори, індивідуально-авторські метафори, персоніфіковані метафори, образні метафори*. Перші з них – це ті, які не використовуються активно, індивідуально-авторські – це ті, які належать певному авторові, вони відображають його індивідуальний стиль, а також оригінальність. Щодо образних, то зазначають, що образні метафори містять у собі конкретні форму та зміст, вони є емоційно наповненими, а персоніфіковані – метафори, котрі уособлюють собою певний суб'єкт або об'єкт, створюють ефект олюднення (Пашко, Рябокін, 2022: 233). У лінгвістичній науці, Дж. Лакофф та М. Джонсон запропонували класифікацію метафор на базі складних взаємовідносин царини-джерела і царини-мети. Відтак, науковці у мовознавстві, ґрунтуючись на вченні вказаних науковців, застосовують *структурні метафори,*

орієнтаційні, онтологічні. Перші передбачають ситуацію, коли один концепт метафорично структурований термінами іншого; орієнтаційні метафори є цілою системою концептів відносно іншої їх системи концептів, їх більшість пов'язана з просторовою орієнтацією, наприклад верх – низ, всередину – назовні тощо. Отже, вони виникають в людському мисленні внаслідок орієнтування в просторі, результатом цього є проекція відповідних концептів на інші відносини у рамках матеріального світу. Щодо третьої групи метафор варто зазначити, що саме вони ототожнюють людський досвід з об'єктами, внаслідок чого їх включають до деяких категорій, систематизують. Варто підкреслити, що одним з найочевидніших випадків онтологічної метафори є ті випадки, коли матеріальний об'єкт тлумачать як людину (Lakoff, 1993: 248; Lakoff, Johnson, 1980: 153).

Ми погоджуємося з поглядом В. Ємця, який зазначає у своїй науковій розвідці, що наявність алюзій у *стилістичній конвергенції* надає їм не тільки багатозначності, але також і поетичності. Дослідник підкреслює, що оповідання і романи видатного американського письменника Рея Бредбері включають багато літературних алюзій, котрі являються компонентами конвергенцій (Ємець, 2012: 56). У межах прозового тексту стилістичні конвергенції надають тексту експресивності, поетичності, часто такі фрагменти або оповідання вважають зразками поетичної прози (Ємець, 2012: 57). Компонентами стилістичної конвергенції найчастіше можуть бути тропи, фоностилістичні та синтаксичні засоби (Ємець, 2012: 55). Такі різновиди стилістичної конвергенції було проаналізовано у дослідженні В. Ємця: *тропеїчно-фонетична, синтаксично-тропеїчна, алюзивно-тропеїчна* (Ємець, 2012).

Цікавою видається характеристика потяга у романі, метафоричною, тихий потяг, крім того є складна форма *air-propelled*, повітряний, а тунель представлено як своєрідний змашений димохід. Наприклад: “...*the silent air-propelled train slid soundlessly down its lubricated flue in the earth ...*” (Bradbury, 2013: 16). Так само привертає увагу приклад, у якому ескалатор ніби підхоплює, виносить персонажа в тихе нічне повітря: “... *he let the escalator waft him into the still night air*” (Bradbury, 2013: 16). У цьому ж контексті можна побачити порівняння: “...*he slowed as if a wind had sprung up from nowhere, as if someone had called his name*”

(Bradbury, 2013: 16). Так, цей троп представлено за допомогою сполучника *as if*, який є повтором у цьому прикладі. Вітер наділено якістю несподіваної появи, а саме *to spring up*.

У прикладі є образне порівняння, яке представлено за допомогою сполучника *as if*, який надає характеристику людині, яка ніби знаходилася там. Також зникнення когось є представлено образно, а саме просто перетворенням на тінь. Повітря було зарядженим особливим спокоєм, таке мовленнєве використання вважаємо непрямим позначенням його властивості. Наприклад: “*He had felt that .. someone had been there. The air seemed charged with a special calm as if someone had waited there, quietly, and only a moment before he came, simply turned to a shadow*” (Bradbury, 2013: 16). Знову вітер та листя наділено особливою здатністю нести дівчину вперед, наприклад: “*The autumn leaves blew over the moonlit pavement in such a way as to make the girl who was moving there seem fixed to a sliding walk, letting the motion of the wind and the leaves carry her forward*” (Bradbury, 2013: 17). У вказаному прикладі також представлено порівняння за допомогою підрядного речення.

При описі дівчини Клариси у такому мовному середовищі зосереджено низку образних засобів, що є *стилістичною конвергенцією* (Див. Ємець В.), а саме епітети у функції присудка, порівняння виражено за допомогою словосполучення *a kind of*: “*...Her face was slender and milk-white, and in it was a kind of gentle hunger that touched over everything with tireless curiosity*” (Bradbury, 2013: 17). Погляд дівчини також охарактеризовано образно, вигляд був здивованим і блідим водночас. *It was a look, almost, of pale surprise*. А от пильний погляд героїні не пропускав жодного руху, наприклад: *the dark eyes were so fixed to the world that no move escaped them* (Bradbury, 2013: 17). Більше того, навіть сукня цієї героїні отримує властивість живої істоти, тобто шепотіти: “*Her dress was white ...it whispered*” (Bradbury, 2013: 17).

Автор, описуючи Кларису, застосовує цілу низку образних засобів, які допомагають краще розкрити внутрішній світ, зовнішній вигляд героїні, наприклад: “*The girl ... looked as if she might pull back in surprise, but instead stood regarding Montag with eyes so dark and shining and alive...*” (Bradbury, 2013: 17). порівняння знову помічаємо у тексті досліджуваного роману, *as if* використано для його реалізації. Очі героїні автор характеризує шляхом використання різнопланових *enimemis* *dark, shining, alive*. Увагу читачів привертає опис очей Клариси: “*He saw himself in her eyes ... as if*

her eyes were two miraculous bits of violet amber that might capture and hold him intact” (Bradbury, 2013: 19). Їх порівняно з чудовими шматочками фіолетового бурштину, які наділені людською здатністю захопити його, тут вбачаємо метафоричне позначення, але залишити неушкодженим, крім того, використано сполучник *as if*. Відтак, випадки *стилістичної конвергенції* ми можемо спостерігати у досліджуваному нами роману, образне порівняння, риторичне запитання та повтор функціонують в одному мовному контексті: “*... Have you ever smelled old leaves? Don't they smell like cinnamon?... Smell*” (Bradbury, 2013: 41). У наступному прикладі також вжито риторичне запитання: “*... Had he ever seen a fireman that didn't have black hair, black brows, a fiery face, and a blue-steel shaved but unshaved look?*” (Bradbury, 2013: 46), а також вжито багато епітетів, котрі влучно характеризують зовнішність пожежних, є їх повтор, щодо конотації, то вона містить значення суворості, на нашу думку.

У наступному випадку ми бачимо метафоричне використання парфуму для позначення керосину, отже всі ті позитивні характеристики, у першу чергу йдеться про приємний запах парфуму перенесено на сутність керосину, яка, як відомо, має зовсім інші протилежні запахові властивості. Наприклад: “*Kerosene.*”... “*is nothing but perfume to me*” (Bradbury, 2013: 18).

Цікавою з лінгвістичної точки зору є місце у тексті роману, коли поліція розшукувала Монтега, ми можемо спостерігати скупчення різних тропів у єдиному контексті, наприклад: “*He imagined thousands of thousands of faces peering into yards, into alleys, and into the sky, faces hid by curtains, pale, night-frightened faces, like gray animals peering from electric caves, faces with gray colorless eyes, gray tongues and gray thoughts looking out through the numb flesh of the face*” (Bradbury, 2013: 154). У прикладі є повтори, прийменників, епітетів простих і складних, а також порівняння, таким чином, в одному мовному контексті зосереджено низку образних засобів вираження повідомлення. Загалом семантика цього прикладу є негативною та похмурою, адже у значенні мовних засобів є семи сірий, безбарвний, переляканий, блідий.

Опис ночі та тротуару представлено за допомогою використання неоднорідних характеристик, тепла і прохолодна. Тротуар був сріблястим, розглянемо приклад: “*They walked in the warm-cool blowing night on the silvered pavement and there was the faintest breath of fresh apricots and strawberries in the air*” (Bradbury, 2013: 18). До того, відчувався ледве помітний подих абрикос та полуниці. Ніч

охарактеризовано шляхом *epitetic* з протилежним значенням, тепла і прохолодна. Лець помітний подих представлено у найвищому ступені порівняння прикметника, що є виразом гіперболи. Це стилістичний прийом виконує функції: посилення виразності мови; підкреслення висловленої думки; посилення емоційного впливу на читача; яскраве виділення деякої сторони явища, яке описується (Пашко, Рябокiнь, 2022: 235). Гіпербола означає зумисне перебільшення певної якості предмета/явища. Вказаний троп, як відомо, виражається різними частинами мови, іменником, числівниками, прислівниками, цей засіб здатен посилити виразність мовлення.

Таким чином, лозунг пожежників вартий того, щоб дещо детальніше його розглянути, наприклад: *“It’s fine work. Monday burn Millay, Wednesday Whitman, Friday Faulkner, burn ’em to ashes, then burn the ashes”* (Bradbury, 2013: 19). У ньому представлено своєрідну *гру слів*, адже перші літери імен пожежників співпадають з першими літерами прізвищ авторів книг, які необхідно спалити. Щодо самого акту спалювання, його представлено повтором, зі значенням спалити дотла. Розглянемо характеристики тиші: *“They walked the rest of the way in silence, hers thoughtful, his a kind of clenching and uncomfortable silence...”* (Bradbury, 2013: 21). Отож, тиша представлена низкою епітетів. Характеристика мовчання Кларис позитивна, на нашу думку, а от Монтега є більш негативною, зважаючи на семантику слів *clenching, uncomfortable*.

Розглянемо детально властивості обличчя дівчини Клариси: *“The girl’s face was there, really quite beautiful in memory: astonishing, in fact. She had a very thin face like the dial of a small clock ... telling you the hour and the minute and the second, with a white silence and a glowing...”* (Bradbury, 2013: 23). Отже, автором твору використано епітети *beautiful, astonishing* та *thin*. Поряд з цим, вжито образне порівняння обличчя з циферблатом невеликого годинника, який здатен показувати годину, хвилину, секунду, метафоричності додає спосiб, у який він може показувати час, з білою тишею, сяєвом.

Таким чином, коли Монте повернувся додому, ситуація проілюстрована у книзі за допомогою засобу порівняння, шляхом використання саме такого мовленнєвого засобу надано характеристику помешканню героя: *“He opened the bedroom door. It was like coming into the cold marbled room of a mausoleum after the moon has set”* (Bradbury, 2013: 23). Відтак, темнота та мавзолей, на нашу думку, ніяк не здатні створювати затишок. Більше

того, у цьому самому контексті вказано на повну темряву, цілковиту тишу: *“Complete darkness, not a hint of the silver world outside, the windows tightly shut, the chamber a tomb-world where no sound from the great city could penetrate”* (Bradbury, 2013: 23). Таким чином, кімната нагадувала камеру, світлогробницю, який було ізольовано від будь-яких звуків. Психоемоційний стан персонажа Монтега характеризується відчуттям нещастя. Варто розглянути приклад, у якому є повний повтор: *“He was not happy. He was not happy”* (Bradbury, 2013: 23). Крім того, таке твердження: *“He wore his happiness like a mask”* (Bradbury, 2013: 23), яке експлікує образну метафору та порівняння дозволяє переконатися у його нещасті. Людина звичайно носить одяг, а здатність носити щастя, як маску, є образним перенесенням, персонаж удавав вказане відчуття.

Розглянемо опис автором обличчя дружини Монтега Мілдред, наприклад: *“Her face was like a snow-covered island upon which rain might fall, but it felt no rain; ... but she felt no shadow”* (Bradbury, 2013: 25). У представленому прикладі використано образне порівняння, що уведено за допомогою сполучника *like*, острiв вжито з епітетом *snow-covered*, зафіксовано частковий повтор. Більше того, природна здатність обличчя – це відчувати дощ або сніг, а обличчя цієї жінки, як вказано у прикладі, на це не здатне.

Після зустрічі з Кларисою увесь світ змінився на гірше для Монтега, *“... Was it only an hour ago, Clarisse McClellan in the street, and him coming in, and the dark room ... Only an hour, but the world had melted down and sprung up in a new and colorless form”* (Bradbury, 2013: 28). Отже, у такому прикладі є повтор та метафора, які слугують засобами концептуалізації зміни світу на новий, безбарвний. Крім того, часовий проміжок, який вказано у цьому прикладі, є незначним, тільки година. Варто зосередити увагу на тому, що дiм Клариси та її родичів був зовсім іншим, відрізнявся від дому Монтега більш позитивними характеристиками, наприклад: *“Laughter blew across the moon-colored lawn from the house of Clarisse and her father and mother and the uncle who smiled so quietly and so earnestly ... their laughter was relaxed and hearty ...”* (Bradbury, 2013: 28). У прикладі зафіксовано частковий повтор, складний епітет, надано характеристики сміху та посмішкам за допомогою прислівників та епітетів, усі вони мають позитивну семантику. Епітет є особливим художнім означенням, яке використовують у непрямому значенні. До того ж, таке художнє означення не тільки вказує на певну якість, а також емоційно та образно

характеризує предмет, явище, особу або ж певний предмет. Іноді плутають епітети з описами.

У цьому романі також часто використано повтори, які слугують сигналами для привернення уваги, наприклад: “... Montag heard the voices talking, talking, talking, giving, talking, weaving, reweaving their hypnotic web. ... He stood outside the talking house in the shadows, thinking he might even tap on their door” (Bradbury, 2013: 29). Саме біля будинку Клариси він міг чути постійні розмови. Реакцію Монтега на них представлено у такий спосіб: “...he stood there, very cold, his face a mask of ice...” (Bradbury, 2013: 29). Також є повтор епітета *strange*, його використання у реченні разом з питальним словом, неозначеним артиклем є типовим поєднанням мовних засобів для вираження здивування, наприклад: “*What a strange meeting on a strange night*” (Bradbury, 2013: 22).

Психіатр, згідно зі словами Клариси, про неї має таку думку: “... He says I'm a regular onion! I keep him busy peeling away the layers” (Bradbury, 2013: 35). Цей приклад, а точніше таку метафоричну конструкцію для характеристики дівчини варто розглянути детальніше, у такому випадку істоті надано характеристики неістоти, цибулі зокрема, яка має певні шари, а її особистість важко збагнути, можна зрозуміти тільки поступово, шляхом їх зняття. На наш погляд, увагу читачів привертає уривок роману, у якому Кларису запитують, що вона робить зі своїм часом: “They want to know what I do with all my time ... I like to put my head back, like this, and let the rain fall in my mouth. It tastes just like wine...” (Bradbury, 2013: 35). Таким чином, порівняння представлене словосполученням *just like*. Клариса порівнює дощ із вином, вона навіть запитуює, чи Монтег його спробував на смак.

Протиставлення та антонімічне використання мовленнєвих засобів ми можемо спостерігати у наступному прикладі: “He felt his body divide itself into a hotness and a coldness, a softness and a hardness, a trembling and a not trembling...” (Bradbury, 2013: 36). У цьому прикладі з протилежними значеннями є іменники із суфіксами *ness*, протилежне значення представлене за допомогою запеченої частки *not*.

Згідно з сюжетом роману пожежники увірвалися у будинок жінки, яка зберігала книги, яка навіть не чинила супротиву, коли її схопили, наприклад: “... her eyes fixed upon a nothingness in the wall, as if they had struck her a terrible blow upon the head” (Bradbury, 2013: 48). У цьому прикладі описано реакцію на цей зухвалий напад, її очі дивилися у пустоту, ніби її вдарили по голові,

використано порівняння. Коли спалювали книги, сам процес описано із використанням порівняння. Варто поглянути на приклад: “A book lit, almost obediently, like a white pigeon, in his hands, wings fluttering...” (Bradbury, 2013: 50); “... it was like a snowy feather ...” (Bradbury, 2013: 50). Також сторінку книги порівняно з білосніжною пір’їною. Ситуацію, коли він вкрав книжку, описано за допомогою порівняння, образності прислівників. Наприклад: “Montag’s hand closed like a mouth, crushed the book with wild devotion, with an insanity of mindlessness to his chest” (Bradbury, 2013: 50).

Коли його дружина поправляла подушку Монтега, він значною мірою злякався та почав хвилюватися: “... Montag felt his heart jump and jump again” (Bradbury, 2013: 70). Таким чином, використано антропоморфну метафору. Метафора вважається одним із найбільш продуктивних креативних засобів збагачення мови, вона володіє значним полісемантичним потенціалом. Крім того, саме антропоморфну метафору визнано ефективним засобом створення образів в ідіостилі письменників. Такий різновид метафор використовують для позначення певних рис характеру людини, особливостей її поведінки, низки біологічних, психологічних, фізіологічних властивостей, варто підкреслити, що антропоморфна метафора здатна підвищити емоційний складник тексту, є засобом для влучної передачі різних смислових акцентів. Різні метафори здатні продемонструвати світобачення автора, у якому переплетено реальне та нереальне. Артефактна метафора допомагає краще виразити своє ставлення до певної сутності. Розглянемо такий приклад: “Mildred’s hand had frozen behind the pillow” (Bradbury, 2013: 71). Якщо ми звернемося до англomовного тлумачного словника, то побачимо, що серед інших компонентів значення *to freeze* також є значення зупинитися раптово, особливо через страх (Cambridge Dictionary). Варто підкреслити, що капітан Бітті сприймав книгу як заряджену гвинтівку, таке метафоричне отождошення свідчить про те, що читання вважалося небезпечним. У прикладі є перенесення властивостей від однієї неістоти до іншої неживої сутності. Також він використав наказові конструкції, окличну структуру для фокусу уваги: “So! A book is a loaded gun in the house next door. Burn it. Take the shot from the weapon. Breach man’s mind. Who knows who might be the target of the well-read man? Me? ...” (Bradbury, 2013: 73). Згаданий персонаж навіть вживав риторичні запитання, які часто мають очевидну відповідь, наголошуючи про небезпеку від начитаної особи.

Капітан негативне ставлення до дівчини виразив метафорично, характеризуючи дівчину як бомбу уповільненої дії, наприклад: “*She was a time bomb*” (Bradbury, 2013: 75). До того ж, вказував на роль сім’ї у формуванні її поглядів, навіть на рівні несвідомого, наприклад: “*The family had been feeding her subconscious...*” (Bradbury, 2013: 75). У цьому контексті використано метафоричне позначення, сім’я як соціальний інститут наділяється здатністю підгодувати підсвідомість.

Коли Мілдред побачила книги у своєму домі, які приніс Монтег, то її реакцію представлено у такий спосіб: “*Mildred backed away as if she were suddenly confronted by a pack of mice that had come up out of the floor*” (Bradbury, 2013: 81). Отже, у репрезентованому прикладі ми спостерігаємо образне порівняння, яке уведене за допомогою сполучника *as if*, аналізоване речення є складним. У цьому випадку книги порівнюються зі зграєю мишей, ми можемо припустити, що асоціації, котрі виникають зі вживанням порівняння не є приємними. Описуючи її реакції далі, автор зазначає: “*He could hear her breathing rapidly and her face was paled out and her eyes were fastened wide*” (Bradbury, 2013: 81). У такому описі Рей Бредбері використовує епітети, які слугують для образного висвітлення значного здивування цієї жінки, адже йдеться про бліде обличчя, широко розплющені очі. Епітети сигналізують про визначальні риси особи/осіб, предметів або місць.

Капітан порівнював свої колеги пожежників з хранителями душевного спокою наприклад: “*... as custodians of our peace of mind*” (Bradbury, 2013: 73); а також приписував їм різні ролі, зокрема цензорів, суддів, виконавців: “*official censors, judges, and executors*” (Bradbury, 2013: 73). В іншому контексті місто образно порівнюється з купою розпушувача, а порівняння репрезентовано за допомогою сполучника *like*, звернемо увагу на приклад: “*City looks like a heap of baking powder*” (Bradbury, 2013: 178).

Мілдред підкреслює, що вона не ототожнює книжки з людьми, наприклад: “*Mildred kicked at a book. “Books aren’t people...”*” (Bradbury, 2013: 85). Однак, в іншому місці роману Монтег зазначає, що за кожною книгою стоїть людина, наприклад: “*... I thought about books. And for the first time I realized that a man was behind each one of the books. A man had to think them up. A man had to take a long time to put them down on paper....*” (Bradbury, 2013: 66). У прикладі неодноразово представлені повтори, книги, людина. Також Мілдред штовхнула книгу ногою, це свідчить про зневажливе ставлення,

відтак, погляди чоловіка та дружини виявилися протилежними.

Задавши риторичне, на наш погляд, питання: “*Who’s more important, me or that Bible?*” *She was beginning to shriek now, sitting there like a wax doll melting in its own heat*” (Bradbury, 2013: 89), героїня твору почала кричати, це свідчить про нездатність управляти власними емоціями. До того ж, автором використано порівняння, ніби плавилася, як воскова лялька, від власного тепла, що є образною характеристикою такого повідомлення. В іншому контексті увагу привернуло непряме позначення книжок, а саме: “*Books were only one type of receptacle where we stored a lot of things we were afraid we might forget*” (Bradbury, 2013: 96). Так, у цьому прикладі книги концептуалізовано як сховища, різновид контейнерів, які зберігають багато речей.

Існують багато точок зору щодо лінгвістичного статусу *гіперболи*, її можуть розглядати як: поетичну фігуру; троп; особливу властивість тропа; або як важливий стилістичний прийом (Пашко, Рябокін, 2022: 235). Вона може бути фінальним ефектом інших художніх засобів. Згідно зі словами Фабера, у книгах немає нічого магічного: “*There is nothing magical in them, at all. The magic is only in what books say, how they stitched the patches of the universe together into one garment for us*” (Bradbury, 2013: 96). Отож, книги наділені здатністю людей шити, у цьому випадку вони зшили клаптики всесвіту в один одяг для нас, тобто для людей. Використання *nothing* звучить досить гіперболічно. Зокрема важливість книг пояснена цим персонажем так: “*... This book has pores. It has features. This book can go under the microscope. You’d find life under the glass, streaming past in infinite profusion...*” (Bradbury, 2013: 96). Автор використовує образне представлення змісту задля потужного емоційного сприйняття читачами, зокрема вказує на те, що книги мають пори, можливо побачити життя під склом. Хоч насправді можна уявити всі ті події, які описано у певній книзі.

Цікаве представлення часу у метафоричному оформленні, наприклад: “*Time has fallen asleep in the afternoon sunshine*” (Bradbury, 2013: 50). Час заснув, таким чином, у такому контексті людську здатність засинати перенесено на абстрактну сутність.

Капітан Бітті використовує непряме найменування, називаючи себе, а також інших пожежників вівцями, які можуть іноді заблукати, втратити правильний шлях. У цьому прикладі представлено *алюзію* на біблійну історію про вівцю, яка заблукала, а потім її було повернуто до своєї отари.

Наприклад: "... *the crisis is past and all is well, the sheep returns to the fold. We're all sheep who have strayed at times*" (Bradbury, 2013: 121).

Книги капітан називає *зрадниками*, таким чином знову функціонує антропоморфна метафора: "*What traitors books can be! you think they're backing you up, and they turn on you ...*" (Bradbury, 2013: 123). Як відомо у лінгвістиці, антропоморфною вважають саме таку метафору, в якій явища та предмети об'єктивної дійсності є представленими в асоціативному зв'язку з людьми. У прикладі також є протиставлення, а саме, з одного боку, підтримувати кого-небудь, з іншого боку, відвертатися від кого-небудь. Використано окличну конструкцію, яка є емоційно зарядженою, особливо привертає увагу читачів. Реакцією Монтега на слова капітана було мовчання, наприклад: "*Montag sat like a carved white stone. The echo of the final hammer on his skull died slowly away into the black cavern...*" (Bradbury, 2013: 123). До того ж, у прикладі є порівняння, шляхом використання сполучника *like* надається характеристика немов витесаний з білого каменю, тобто нерухомий та блідий. Також метафора, адже слова ототожнюються з ударом молотка, тобто є різкими, надзвичайно неприємними, тим більше ехо згасало у чорній печері, конотації з таким використанням також є негативними.

У наступному прикладі ми можемо спостерігати часткову *алюзію* на давньогрецький міф про Дедала та Ікара у словах капітана Бітті: "*Old Montag wanted to fly near the sun and now that he's burnt his damn wings, he wonders why. Didn't I hint enough when I sent the Hound...?*" (Bradbury, 2013: 127). Окрім того, привертає нашу увагу опис обличчя головного героя, а саме: "*Montag's face was entirely numb and featureless; he felt his head turn like a stone...*" (Bradbury, 2013: 127). У ньому надані характеристики епітетами, повністю онімиле, безлике, а поворот голови у описі порівняно з поворотом каменю, можна припустити, важким. Капітан почав вважати Монтега *тягарем*, автор використав метафоричну структуру, у якій представлено перенесення за напрямом ЖИВА СУТНІСТЬ – НЕЖИВА СУТНІСТЬ, наприклад: "*Montag, you're a burden. And fire will lift you off my shoulders, clean, quick, sure*" (Bradbury, 2013: 129) Більше того, у цьому прикладі імпліковано інформацію про те, що він бажав його спалити, сказавши фразу про те, що вогонь зніме його з плечей капітана, що є непрямим позначенням наміру позбавити життя. Отже, не викликає сумнівів той факт, що у художніх текстах вибір певних мовних засобів детерміновано орієнтацією на створення

образності, цей вибір є ефективним засобом емоційного впливу на адресата. Від самого автора, від психоемоційних характеристик реципієнта текстової інформації залежить, яку саме емоцію може спричинити те або інше вживання.

У такому контексті представлено непряме значення, йдеться не про справжніх письменників, вчених, а про людей, які вивчили їхні твори, мають цю інформацію у пам'яті. Наприклад: "*I want you to meet Jonathan Swift, ... And this other fellow is Charles Darwin...*" (Bradbury, 2013: 167), метафора є парадоксальною. Часто образними метафоричними характеристиками наділяються явища природи, багато з яких вже стали стертими метафорами, згадаймо, наприклад, сонце встало. У романі використано структуру *тиша впала у просіяний пил*: "*Silence fell down in the sifting dust*" (Bradbury, 2013: 177), ніби вона є якимось предметом. Інший приклад: "*The wind died*" (Bradbury, 2013: 177). Хоч і можливо цей приклад пояснити як вітер вщух, однак, одним із значень *to die* у словнику Cambridge Dictionary є: *вмирати раптово або повільно* (Cambridge Dictionary), ми можемо вбачати метафоричне втілення такого речення. Сонце наділяється здатністю торкатися, у цьому випадку горизонту, ця здатність притаманна більшою мірою живим істотам: "*The sun was touching the black horizon with a faint red tip*" (Bradbury, 2013: 177). Отож, порівняння є художнім засобом, який виявляється безпосередньо при порівнянні певних явищ. Порівняння відрізняються від метафор тим, що, як правило, у зв'язку між кількома явищами використовуються слова: *like, as, so, then*. Водночас метафори утворюють неочевидне порівняння, тобто що-небудь має ознаки чогонебудь іншого. Порівняння латинською *similis*, тобто подібний, з грецької *metaphor* – перенесення (Рябокін 2022: 234). У дослідженні Рябокін Н., Пашко С. представлено такі висновки щодо *особливостей порівняння*. Таким чином, порівняння тільки стверджує, що два предмети є подібними. А от метафора здатна припустити, що один предмет або ж явище має ознаки іншого, порівняння є одним із компонентів образу. Також вказано, що образи використовуються у письмовій, усній комунікації. Також звернено увагу, що порівняння, метафора, символ є основними тропами, в результаті спілкування набувають творчої якості (Пашко, Рябокін, 2022: 234). Увагу привертає відома цитата: "*На все свій час, час руйнувати і час будувати*". "*To everything there is a season. Yes. A time to break down, and a time to build up...*" (Bradbury, 2013: 180), вона викликає філософські роздуми над сенсом буття.

Висновки. Отже, нами було проаналізовано такі художні засоби: метафори (антропоморфні, онтологічні, образні, стерті, персоніфіковані та ін.), у роботі часто використано онтологічні метафори, порівняння, повтори (повні та часткові), епітети (прості та складні), гіперболи, алюзії. У багатьох контекстах вони використовувалися

поряд, створюючи при цьому ефект стилістичної конвергенції. Складний художній прийом включає дію різних тропів, вони загалом виконують спільну прагматичну функцію при описі природи, людей, речей, місць, автором було використано окличні структури, риторичні запитання, які є сигналами привернення уваги читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Ю. І. Метафора як лінгвокогнітивний феномен та її роль в функціонуванні політичного дискурсу. URL: <http://gnpu.edu.ua/files/naukovi%20chitanny/filologia/boiko9.htm> (дата звернення: 2.01.2024).
2. Ємець В. О. Стилістична конвергенція у художньому тексті: прагматичний та концептуальний аспекти. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. Вип. 62. С. 55–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_62_15 (дата звернення: 22.01.2024).
3. Пашко С. В., Рябокін Н. О. Англomовні художні засоби та способи їх перекладу. Метафора, порівняння та гіпербола. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика Том 33 (72) № 5 Ч. 1. 2022 С. 232–236. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=406> (дата звернення: 22.01.2024).
4. Bradbury Ray Fahrenheit 451. Introduction by Gaiman Neil. 60th anniversary edition. New York: Simon & Schuster 2013. p. 275. URL: <https://cmc.marmot.org/Record/.b5928352x> (дата звернення: 20.01.2024).
5. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/freeze> (дата звернення: 2.01.2024).
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 240 p.
7. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. Metaphor and Thought. Ed. by A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 203–251.

REFERENCES

1. Boiko Yu. I. Metaphora yak lingvokognitivny fenomen ta yiyi rol v funktsionuvanni polituchnogo durskursu. [Metaphor as linguocognitive phenomenon and its role in political discourse functioning] URL: <http://gnpu.edu.ua/files/naukovi%20chitanny/filologia/boiko9.htm> (data zvernennya: 2.01.2024). [in Ukrainian].
2. Yemets V. O. (2012) Stulistichna konvergentsia u khudozhnomu teksti: pragmatuchny ta kontseptualny aspektu. [Stylistic Convergence in Literary Text: Pragmatic and Conceptual Aspects]. Visnuk Zhutomurskogo derzhavnogo universitetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University. 62. 55–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_62_15 (data zvernennya: 22.01.2024). [in Ukrainian].
3. Pashko S. V., Ryabokin N. O. (2022) Anglomovni khudozhni zasobu ta sposobu yikh perekladu. Metafora, porivniannia ta giperbola. [English Artistic Means and Ways of their Translation] Vcheni zapusku TNU imeni V. I. Vernadskogo. Seria: Filologia. Zhurnalistuka. – Scientific Notes of V/ I. Vernadsky TNU. 33 (72) № 5. 1. 232–236. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=406> (data zvernennya: 22.01.2024). [in Ukrainian].
4. Bradbury Ray Fahrenheit 451. Introduction by Gaiman Neil. 60th anniversary edition. (2013) New York: Simon & Schuster 2013. p. 275. URL: <https://cmc.marmot.org/Record/.b5928352x> (Last accessed: 20.01.2024).
5. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/freeze> (Last accessed: 2.01.2024).
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 240 p.
7. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. Metaphor and Thought. Ed. by A. Ortony. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 203–251.

УДК [811.133.1'366.53+811.111'366.53](045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-32>

Алла ПАЛАДЬЄВА,
orcid.org/0000-0002-8182-679X

доцент,
доцент кафедри теорії та практики іноземних мов
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) alla-paladieva@ukr.net

ОПОЗИЦІЯ ОДИНИНА / МНОЖИНА В СКЛАДІ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано семантико-граматичні характеристики категорії числа іменників у французькій та англійській мовах. Виявлено, що поняття кількості застосовується до іменників, які позначають конкретні об'єкти чи ситуації; мають просторові й часові межі, початок і кінець. Об'єкти, які можна порахувати, називаються злічуваними, або дискретними, у них розрізняють одиничність і множинність. Злічуваність / незлічуваність виражається синтаксично, тобто різними видами артикля; одиничність / множинність частково виражається морфологічними засобами, іноді реалізується за допомогою детермінативів. Установлено, що незлічуваними, або недискретними, є назви речовин; гомогенних сукупностей; властивостей та станів без чітких часових меж. Для вираження кількості в недискретних об'єктах у французькій мові використовується партитивний артикль *du, de la*, в англійській уживаються *some, any*. З'ясовано, що в обох мовах є одинина й множина. Існують іменники, що вживаються лише у формі або одинини, або множини. Тільки форму одинини мають іменники-власні назви; речовинні, збірні й абстрактні. Установлено, що в обох мовах існує група іменників з семою множинності, що позначають парні або складені предмети. Іменники, які вживаються тільки в одинині, іноді можуть мати форму множини, змінюючи своє значення. У міжмовному плані найбільше збігів у використанні числа проявляють одиничні, речовинні й деякі абстрактні іменники; розбіжності найчастіше спостерігаються в іменниках, які називають об'єкти, що складаються з множини окремих одиниць. Виявлено, що найменш стійкими в мовній системі є іменники, що вживаються в множині, та збірні. У перших заміна числа при переході до іншої мови пов'язана лише з формальною характеристикою слова, у других – із способом представлення. Тому збірні іменники часто не мають іншомовних еквівалентів, тоді як іменники, що вживаються в множині, мають еквівалент, але з іншою формою числа. Зроблено висновок, що категорія числа є однією з найбільш складних категорій іменника. У порівнюваних мовах вона виражена опозицією двох значень: континуальність / дискретність, тоді як протиставлення одиничність / множинність представляє частковий випадок у класі злічуваних найменувань.

Ключові слова: категорія числа, одинина / множина, злічуваність / незлічуваність, одиничність / множинність, дискретність / континуальність.

Alla PALADIEVA,
orcid.org/0000-0002-8182-679X

Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Practice of Foreign Languages
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) alla-paladieva@ukr.net

OPPOSITION SINGULAR / PLURAL WITHIN THE CATEGORY OF NUMBERS IN FRENCH AND ENGLISH LANGUAGES

The article analyzes the semantic and grammatical characteristics of the category of the number of nouns in French and English. It was found that the concept of quantity is applied to nouns that denote specific objects or situations; have spatial and temporal boundaries, a beginning and an end. Objects that can be counted are called countable, or discrete, and they have singularity and multiplicity. Countability / uncountability is expressed syntactically, that is, by different types of article; singularity / multiplicity is partially expressed by morphological means, sometimes realized with the help of determinatives. It is established that the names of substances are uncountable, or indiscrete; homogeneous populations; properties and states without clear time limits. To express the number of non-discrete objects in French, the partitive article *du, de la* is used, in English, *some, any* are used. It was found that both languages have singular and plural. There are nouns that are used only in the singular or plural form. Only nouns-proper names have the singular form; material, collective and abstract. It has been established that in both languages there is a group of nouns with seven pluralities denoting paired or compound objects. Nouns that are used only in the singular can sometimes have

a plural form, changing their meaning. Cross-linguistically, singular, substantive, and some abstract nouns show the greatest number of coincidences in the use of numbers; discrepancies are most often observed in nouns that name objects consisting of a plurality of separate units. It was found that plural and collective nouns are the least stable in the language system. In the former, the replacement of the number when switching to another language is connected only with the formal characteristics of the word, in the latter - with the way of presentation. Therefore, collective nouns often do not have foreign equivalents, while plural nouns have an equivalent, but with a different number form. It was concluded that the number category is one of the most complex noun categories. In the compared languages, it is expressed by the opposition of two meanings: continuity / discreteness, while the opposition singularity / plurality represents a partial case in the class of countable nouns.

Key words: number category, singular / plural, countability / uncountability, singularity / plurality, discreteness / continuity.

Постановка проблеми. Французька та англійська мови належать до різних мовних груп, кожна з них має окремішні фонетичні й граматичні характеристики, що склалися в результаті соціально-історичного розвитку Франції та Великої Британії. Однак у результаті взаємозв'язків, які відбулися в певні історичні періоди, в обох мовах можна виявити спільні ознаки, що стосуються всіх рівнів мовних систем. Зокрема чимало наукових розвідок спрямовані на вивчення взаємовпливу французької та англійської лексики, збігів та відмінностей фонетики, граматичних категорій, синтаксису французької та англійської мов, що збагачує напрацювання порівняльного мовознавства. Граматична категорія числа іменників, яка розглядається в нашому дослідженні, вважається універсальною для багатьох мов, проте має в кожній мовній системі специфічні риси, які можна помітити в засобах та формах вираження. Порівняння двох західноєвропейських мов дозволяє виявити специфіку кожної з них, спільні та відмінні риси в семантичній структурі, морфологічному вираженні та синтаксичному функціонуванні категорії числа. Саме такий системний підхід до вивчення граматичної категорії зумовив **актуальність** нашої роботи.

Аналіз останніх джерел і публікацій виявив, що категорію числа у своїх працях висвітлювали Ж. Дамурет, В. Дмитрук, А. Загнітко, В. Карабан, Е. Пішон, С. Потапенко, А. Самсонова, Г. Скляніченко, С. Швачко та інші.

Мета статті – розглянути особливості граматичного вираження опозиції однина/множина категорії числа іменників у французькій та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу. Граматична категорія числа вказує на «одичність чи множинність предметів» і реалізується в певних граматичних формах (Ганич, 1985: 335). Зазвичай кількісна співвіднесеність виражається у формах однини й множини, однак однією з проблем категорії числа є те, що поняття обчислюваності застосовується не до всіх іменників, а тільки до

тих, які позначають: 1) конкретні об'єкти й мають просторові й часові межі (*a day, un jour / a table, la table*) чи початок і кінець (*a snowstorm / la tempête de neige, a jump / le saut*); 2) конкретні ситуації (*acts / les actes*) (Самсонова, 2006), (Скляніченко, 2015).

Такі об'єкти, які можна порахувати, називаються злічуваними, або дискретними. Незлічуваними, або недискретними, є назви речовин (*dust, la poussière, wood, la lignine*); назви гомогенних сукупностей об'єктів (*la jeunesse, furniture, les meubles*); назви властивостей та станів без чітких часових меж (*whiteness, la blancheur, boldness, le courage*) (Карабан, 2004), (Самсонова, 2006).

Недискретні об'єкти не поділяються на елементи, але можуть членуватися на порції або частини. Якщо дискретних одиниць кілька, то можливе використання множини, у недискретних одиницях вживаються тільки форма однини й партитивний артикль у французькій мові (Самсонова, 2006). Тільки дискретні об'єкти характеризуються в кількісному плані. Вираження кількості в недискретних об'єктів у порівнюваних мовах репрезентується по-різному: у французькій використовується партитивний артикль *du, de la*, в англійській уживаються такі слова, як *some, any* (Потапенко, 2003), (Самсонова, 2006).

Грамема множини, на думку С. Потапенка, має різноманітний спектр вторинних значень. Основні з них, крім збірної множини, є такі: 1) родові множини з тим самим значенням, що й родові однини: *les autruches disparaissent; the ostriches die*; 2) видові множини, що представляє різні види об'єкта, можливий при назвах речовин та властивостей: *les vins, les tristesses; the wines*; 3) емпатичне множини зі значенням значної кількості: *sands; les sables*; 4) асоціативне множини: *les années trente; in the olden days*; 5) неозначене множини, яке не має кількісної характеристики: *les hôtes, visitors* (Потапенко, 2003).

Категорія числа є семантичною для іменників на позначення слів, які можна порахувати: форми числа виражають дискретність і контину-

альність (Дмитрук, 1998). У незлічуваних іменників форма числа є асемантичною, тому що вони зазвичай мають форму однини: *la balance, le bois*: «*A six heures, le corps du père Goriot fut descendu dans sa fosse, autour de laquelle étaient les gens de ses filles, qui disparurent avec le clergé aussitôt que fut dite la courte prière due au bonhomme pour l'argent de l'étudiant*» (Balzac, 2001: 366). Але в деяких випадках набувають форми множини, такі іменники належать до розряду *Pluralia Tantum*: *la gent – les gens*.

Форма однини вважається немаркованою, вона використовується частіше, ніж форма множини у функції нейтралізації, а також репрезентується незлічуваними іменниками, тому субкатегорія множини позначає множинність, тоді як однина виявляє «байдужість до числа».

Тільки в злічуваних об'єктах можуть розрізнятися одиничність і множинність (Загнітко, 1996: 336). Злічуваність / незлічуваність виражаються синтаксичними засобами, тобто різними видами артикля, одиничність / множинність частково виражаються морфологічними засобами, але в деяких випадках реалізуються за допомогою детермінативів. Артикли виражають одночасно значення детермінації, злічуваності та числа, що є специфікою французької мови (Самсонова, 2006).

Якщо опозиція одиничне / множинне число охоплює розряд злічуваних іменників, то опозиція дискретність / континуальність застосовується до іменників усіх розрядів числа. На думку Ж. Дамурета й Е. Пішона, специфікою категорії числа у французькій мові є гнучкість граматичної системи, яка має мовні засоби для представлення субстанції: 1) у вигляді дискретних блоків, які можна порахувати (*nombre*); 2) у вигляді континуальної маси, речовини, яку не можна поділити на частини (*masse*) (Damorette, 1970).

Якщо розглядати артикли у французькій мові за ознакою, запропонованою цими лінгвістами, – континуальність (для визначення змісту однини) / дискретність (для визначення змісту множини), то їх можна поділити на дві групи: *le, la, un, une, du, de la / les, des*. Опозиція дискретність / континуальність містить два інші протиставлення – кількісна визначеність / невизначеність. Визначеність надає іменнику здатність представляти предмет у кількості або обсязі, що піддаються обчисленню або виміру. Основна роль у виявленні цієї відмінності належить артиклю, який може надавати іменнику будь-якої семантичної групи той чи той відтінок кількісної визначеності / невизначеності. Ці значення виражені опозицією артиклів *un, une, le, la, les* і *du, de la, des* (Самсонова, 2006).

Дискретність – це поняття, аналогічне до «переривання». Дискретність може бути зовнішньою та внутрішньою (Загнітко, 1996: 206). Якщо йдеться про низку різних предметів одного класу, це зовнішня дискретність, якщо йдеться про парні предмети («окуляри», «сані») або складні процеси («перемовини»), то це внутрішня дискретність (Безпояско, 1993: 80–81). Дискретність характеризує як кілька предметів, так і один предмет, що складається з кількох частин. Основною перевагою значення множини з позицій дискретності є те, що вона дозволяє охопити всі іменники, а не тільки деякі з підкласів. До злічуваних найменувань застосовується кількісна дискретність, а до більшої частини іменників *Pluralia Tantum* застосовується поняття просторової дискретності. Якісна дискретність охоплює абстрактні та більшість речовинних іменників.

Іменники у формі однини не завжди позначають тільки один предмет, тому доречним трактуванням однини є неперервність, тобто континуальність, яка відноситься не лише до іменників, що мають форму однини й позначають тільки один предмет, але й до іменників, що не виражають одиничності. Наприклад, іменник *la foule, a crowd* у французькій та англійській мовах має форму однини, але лексично виражає сукупність кількох предметів, тобто множинність, яка сприймається як континуальність.

У плані протиставлення значень дискретність / континуальність особливий інтерес представляє іменник *meuble // furniture*, який має форму однини, але не виражає одиничності. Лексично іменник представляє сукупність декількох предметів, тобто множинність, але оскільки оформлений однією, множинність сприймається як один предмет, тобто йдеться про значення континуальності. Абстрактний іменник *imagination // imagination* також виражає неперервність і має значення континуальності.

Крім основної опозиції категорії числа «дискретність / континуальність», існують також додаткові опозиції, які утворюють потенційні семи: «цілісність / розчленування», «однократність / неоднократність» (Загнітко, 1996: 335). При розгляді першої опозиції ватро враховувати, що одиничність пов'язана з цілісністю, а множинність – з дискретністю. Множину презентує множинність як однорідних, так і різнорідних предметів, але точне значення можна зрозуміти із ситуації. Якщо якість конкретних іменників не береться до уваги, то використовується проста множинність: «**Les pensionnaires**, internes et extremes, arrivèrent les uns après les autres, se sou-

haitant mutuellement le bonjour, et se disant de ces riens qui constituent, chez **certaines classes** parisiennes, un esprit drôlatique dans lequel la bêtise entre comme élément principal, et dont le mérite consiste particulièrement dans le geste ou la prononciation» (Balzac, 2001: 79).

При розгляді протиставлення однократність / неоднократність урахується, що множина іменників може позначати не одночасність, а множинність у часі, змінність, неоднократність. Наприклад, у фразі *Il a lu deux livres* зрозуміло, що дії відбувалися послідовно: «*Il avait eu honte d'elle et de lui, cinq ans plus tard*» (Sagan, 1994: 41).

Актуалізуючись у певних умовах, потенційні значення формують такі нюанси, як цілісність, збірність, виражена однією, і плюралізація, виражена дискретністю, диверсифікація, ітеративність, інтенсивність, яка передається множиною (Загнітко, 1996: 335). Відповідно в злічуваних іменниках можна виділити три функції: нейтралізації, асемантичну й дистинктивну (Швачко, 2007). Нейтралізація характерна для таких значень іменників: 1) при вираженні узагальненого значення в прислів'ях використовуються форма однини: *L'homme est mortel; La nuit porte conseil*; 2) коли кількісна характеристика не важлива: «*Encore que Mathieu se méfiât des hommes débonnaires, comme des idéalistes, comme des absolutistes, comme des fanatiques, comme des empiriques*» (Sagan, 1994: 188); 3) форма множини може замінюватися формою однини в дистрибутивному значенні: «*Ils sont entrés dans la forêt et ont admiré l'arbre*».

Множина злічуваних іменників набуває збірного значення в назвах націй або професій, а також у назвах тварин, плодів, рослин: *des fraises – une fraise, des perles – une perle, des meubles – un meuble*.

Деякі іменники, які позначають предмети, що складаються з парних частин, мають форму множини, виконують асемантичну функцію та відносяться до Pluralia Tantum: *les dames* («шашки»), *les échecs* («шахи»), *les pourparlers* («перемовини»). Але коли ці слова мають різне значення в однині й множині, вони виконують дистинктивну й розрізнявальну функцію: *des fers / un fer* – «кайдани» / «підкова», «праска»; *des lunettes / une lunette* – «окуляри» / «підзорна труба».

Незлічувані іменники теж виконують певні функції: у множині їхнє значення не змінюється, але має стилістичний відтінок або значення слова змінюється, указуючи на злічуваний об'єкт (Швачко, 2007). Це речовинні, одиничні, абстрактні іменники, власні назви. Коли форма множини

приєднується до незлічуваного іменника, то він стає злічуваний, дискретний. Така дискретність може мати просторовий, часовий, якісний і кількісний характер (Дмитрук, 1998). Якщо речовинні іменники вживаються в множині, це вказує на подрібнення, порційність: *deux thés, quatre vins blancs*.

Порівняння категорії числа в англійській і французькій мовах виявило, що в обох мовах є однина й множина. Але не всім англійським іменникам характерне протиставлення форм однини і множини. Англійські іменники в плані змісту розрізняють обидва числа, але синтаксично, у формах узгоджуваних означень число не виражене. Деякі іменники не мають протиставлення за категорією числа й уживаються лише у формі або однини, або множини. Іменники, які вживаються тільки в однині, означають: 1) предмети, які існують в однині (*soleil, lune, univers*): «*The Jupiter drawing room, where the tradesmen used to meet, was papered in blue, and embellished with a large representation of Leda and swan*» (Maupassant, 1997: 48); 2) власні назви (*Paris, la Seine*): «*La comtesse Anastasie de Restaud, grande et bien faite, passait pour avoir l'une des plus jolies tailles de Paris*» (Balzac, 2001: 60); 3) матеріали (*eau, neige*): «*De l'eau fraîche. Un peu d'eau fraîche, simplement. Ah!*» (Guide, 2001: 22); 4) збірні назви: *gibier, feuillage // leafage, foliage*; 5) абстрактні назви: *patience, fierté, froid // admiration, imagination*: «*Les termes de sensualité, de paganisme, de présent, de plaisir de vivre, de bonheur, aussi bien que de masochisme, de perversion, d'héroïsme et de narcissisme, lui paraissaient autant de mots parfaitement secs et confus réinventés par l'homme pour s'expliquer ses zigzags – dus aussi bien a un déjeuner un peu trop copieux qu'a un véritable chagrin d'amour*» (Sagan, 1994: 6).

Іменники, які вживаються тільки в однині, іноді можуть мати форму множини, змінюючи своє значення. У міжмовному плані найбільше збігів у використанні числа проявляють одиничні, речовинні й такі абстрактні іменники, уживання однини яких пов'язане з незлічуваністю самого об'єкта. Що ж до розбіжностей у використанні форм числа, то найчастіше вони спостерігаються в іменниках, які називають об'єкти, що складаються з множини окремих одиниць. Найчастіше це назви плодів, ягід, предметів торгівлі: *pomme(s) de terre, meuble(s)*; найменування речовин і предметів, що вживаються тільки в однині: *l'encre – ink, traîneau – sledge*.

Таким чином, при порівнянні виявлено, що найменш стійкими в мовній системі є слова, що

вживаються в множині, і збірні іменники. У перших заміна числа при переході до іншої мови пов'язана лише з формальною характеристикою слова, у других – із самим способом представлення предмета, об'єкта. Тому збірні іменники часто не мають лексичних еквівалентів в іншій мові, тоді як іменники, що вживаються в множині, мають еквівалент, але з іншою формою числа.

У плані вираження категоріального значення число в англійській та французькій мовах представлено семою одиничності, яка у французькій мові виражається лише нульовою морфемою – *une table, une lampe, une maison*. Категорія множини представлена семою множинності за допомогою морфеми числа *-s*. Іноді у французькому усному мовленні множина не виражається: «*Leur maison se trouve dans le parc. Leurs maisons se trouvent dans le parc*». В англійській мові множина виражається і в усному, і в писемному мовленні: «*We talked a few minutes that way, not saying anything, and yet it was nice and friendly*» (Cain, 1989: 20).

В англійській та французькій мовах існує група іменників з семою множинності – це іменники, що позначають парні або складені предмети: *scissors – les ciseaux, eye glasses – les lunettes*. Подібні іменники збігаються, оскільки в обох мовах вони виражені семою одиничності: *rake – râteau, swing – balançoire, cream – crème, perfume – parfum*.

Отже, в англійській і французькій мовах поняття кількості застосовується до іменників, що позначають конкретні об'єкти, які мають просторові й часові межі, початок і кінець, конкретні ситуації. Об'єкти, які можна порахувати, бувають злічуваними, або дискретними. Незлічуваними, або недискретними, є назви речовин, гомогенних сукупностей об'єктів, назви властивостей і станів, які не мають чітких часових меж. Категорія числа є однією з найбільш складних категорій іменника. У порівнюваних мовах вона виражена опозицією двох значень: континуальність / дискретність, тоді як протиставлення одиничність / множинність представляє частковий випадок у класі злічуваних найменувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови : навч. посіб. Київ, 1993. 335 с.
2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
3. Дмитрук В. І. Квантитативні слова в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 17 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Донецьк, 1996. 435 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
6. Потапенко С. І. Композиційна функція квантифікативних одиниць у текстах британських газет. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2003. № 609. С. 110–114.
7. Самсонова А. З. Посібник з граматики французької мови : навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 160 с.
8. Скланіченко Г. Іменники *pluralia tantum* в англійській та українській мовах. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Кіровоград, 2015. Вип. 136. С. 306–311. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099651.pdf> (дата звернення: 29.01.2024).
9. Швачко С. О., Баранова С. В., Кобякова І. К., Медвідь О. М., Чернюк Н. І. Засоби квантифікації: лінгвокогнітивні аспекти : монографія / за заг. ред. проф. С. О. Швачко. Суми : Вид-во СумДУ, 2007. 203 с.
10. Balzac H. *Le père Goriot*. Paris : Folio classique, 2001. 436 p.
11. Cain J. *The root of his evil*. United States : Black Lizard Books, 1989. 192 p.
12. Damorette J., Pichon Ed. *Des mots à la pensée: essai de grammaire de la langue française*. V. 2. Paris : D'Artrey, 1970. P. 232–239.
13. Guide A. *Les caves de Vatican*. Paris : Folio classique, 2001. 536 p.
14. Maupassant G. *The best short stories*. Great Britain : Wordsworth Classics, 1997. 237 p.
15. Sagan F. *Un chagrin de passage*. Paris : Pocket, 1994. 220 p.

REFERENCES

1. Bezpoiasko, O.K., Horodenska, K.H. & Rusanivskyi, V.M. (1993). *Hramatyka ukraïnskoi movy [Grammar of the Ukrainian language]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Hanych, D.I. & Oliinyk, I.S. (1985). *Slovnnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Dmytruk, V.I. (1998). *Kvantytatyvni slova v suchasniï ukraïnskiiï movi [Quantitative words in the modern Ukrainian language]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kirovohrad [in Ukrainian].
4. Zahnitko, A.P. (1996). *Teoretychna hramatyka ukraïnskoi movy: Morfolohiia [Theoretical grammar of the Ukrainian language: Morphology]*. Donetsk [in Ukrainian].

5. Karaban, V.I. (2004). *Pereklad anhliiskoi naukovoï i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy* [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic issues]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
6. Potapenko, S.I. (2003). Kompozytsiina funktsiia kvantyfikatyvnykh odynyt u tekstakh brytanskykh hazet [The compositional function of quantitative units in the texts of British newspapers]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 609, 110–114 [in Ukrainian].
7. Samsonova, A.Z. (2006). *Posibnyk z hramatyky frantsuzkoi movy* [French grammar textbook]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
8. Sklianichenko, H. (2015). Imennyky pluralia tantum v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Pluralia tantum nouns in English and Ukrainian languages]. *Naukovi zapysky. Series: Filolohichni nauky (Movoznavstvo) – Scientific notes. Series: Philological sciences (Linguistics)*, 136, 306–311. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/83099651.pdf> [in Ukrainian].
9. Shvachko, S.O., Baranova, S.V., Kobiakova, I.K., Medvid, O.M. & Cherniuk, N.I. (2007). *Zasoby kvantifikatsii: lindhvokohnityvni aspekty* [Quantification means: linguocognitive aspects]. Sumy: Vyd-vo SumDU [in Ukrainian].
10. Balzac, H. (2001). *Le père Goriot* [Father Goriot]. Paris: Folio classique [in French].
11. Cain, J. (1989). *The root of his evil*. United States: Black Lizard Books
12. Damorette, J. & Pichon, Ed. (1970). *Des mots à la pensée: essai de grammaire de la langue française* [From words to thought: grammar essay on the French language], 2. Paris: D'Artrey [in French].
13. Guide, A. (2001). *Les caves de Vatican* [The Vatican caves]. Paris: Folio classique [in French].
14. Maupassant, G. (1997). *The best short stories*. Great Britain: Wordsworth Classics
15. Sagan, F. (1994). *Un chagrin de passage* [A Fleeting Sorrow]. Paris: Pocket [in French].

Наталія ПАНЧИШИН,

orcid.org/0000-0001-6348-2949

асистент кафедри класичної філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) zjanysja@ukr.net**ТЕМПОРАЛЬНА АНТОНІМІЯ У ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТАХ**

Стаття присвячена дослідженню антонімії на лексичному рівні, а саме темпоральним антонімам на матеріалі латинських текстів. Проаналізовано дослідження українських та закордонних лінгвістів пов'язаних з критеріями визначення та класифікації антонімічних лексем. Зазначено, що попри значну кількість розвідок, присвячених даній проблемі, недостатньо досліджуваними залишаються антоніми у латинській мові, зокрема у темпоральній лексиці.

Мета цієї статті – з'ясувати специфіку антонімічних відношень у темпоральній лексиці на основі творів Тита Макція Плавта, Гая Юлія Цезаря та Петронія Арбітра і виявити принципи їх класифікації.

Антоніми у темпоральних лексемах протиставляються за часовою ознакою. В основу такого протиставлення чи зіставлення покладені лінійна й циклічна темпоральні моделі. На лінійній моделі міститься «минуле – теперішнє – майбутнє», які можуть протиставлятися попарно. Теперішнє постає як точка відліку. Ця модель будується різними частинами мови: 1) іменниками *praeterita – praesens – futurum*; 2) прикметниками, наприклад: *praeteritus – praesens – reliquus* (минулий – теперішній – майбутній); 3) прислівниками: *heri – hodie – cras* (вчора – сьогодні – завтра). Часова протяжність представлена лексемами: *momentum* (проміжок, момент), *hora* (година), *mensis* (місяць), *annus* (рік), і т.д.

Час, репрезентований лексемами «*contínuo* (постійно), *semper* (завжди)», осмислюються як постійний час, тобто такий, що знаходиться поза часовою віссю та можуть протиставлятися тим, що виникають час від часу й можуть повторюватися через певні часові періоди: *interdum* (іноді), *fere* (зазвичай), *saepe* (часто), *cotidie* (щоденно). Найбільшу кількість протиставлень утворюють означені прислівники із вказівкою на часову послідовність «спочатку – тепер – потім»: *primo – nunc – post*. Опосередковано часові протилежності передаються через позначення віку людини: *infans* (дитя) – *puer* (хлопець); віковий період: *adulescentia* (юність) – *senectus* (старість).

Циклічна часова модель полягає у повторенні подій через певний проміжок часу і схематично нагадує коло. Добовий цикл становлять іменники: *mane* (ранок), *dies* (день), *vesper* (вечір), *nox* (ніч); прикметники: *diurnus* (денний) – *meridianus* (післяобідній) – *nocturnus* – (нічний); прислівники: *postridie* (вранці) – *interdius* (вдень) – *poste* (вночі). Також серед темпоральних слів можна виділити цикл, пов'язаний з порами року: *hiems* (зима), *ver* (весна), *aestas* (літо), *autumnus* (осінь). Серед прикметників маємо антонімічну пару *aestivus* (літній) – *brumalis, hibernus* (зимовий).

Проаналізувавши вище сказане, можна констатувати, що антонімія передбачає протиставлення будь-якого з семантичних компонентів змісту слова, які при цьому описують одну й ту ж сутність. Щодо темпоральної антонімії латинської мови, то її можна класифікувати за двома моделями: лінійна та циклічна. Досліджувані моделі будуються іменниками, прикметниками та прислівниками.

Ключові слова: антонімія, протиставлення, темпоральна лексика, лінійна модель, циклічна модель.

Natalia PANCHYSHYN,

orcid.org/0000-0001-6348-2949

Assistant at the Department of Classical Philology

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) zjanysja@ukr.net**TEMPORAL ANTONYMY IN LATIN TEXTS**

The article is devoted to the study of antonymy at the lexical level, namely temporal antonyms in Latin texts. The article analyses the studies of Ukrainian and foreign linguists related to the criteria for defining and classifying antonymic lexemes. It is noted that despite a significant number of studies devoted to this problem, antonyms in Latin, in particular in the temporal vocabulary, remain insufficiently studied.

The purpose of this article is to find out the specifics of antonymic relations in temporal vocabulary on the basis of the works of Titus Maccus Plautus, Gaius Julius Caesar and Petronius Arbiter and to identify their classification principles.

Antonyms in temporal lexemes are opposed on the basis of time. The basis for such a contrast or comparison is the linear and cyclic temporal models.

The linear model contains «past – present – future», which can be contrasted in pairs. The present appears as a point of reference. This model is built by different parts of speech: 1) nouns: praeteria – praesens – futurum; 2) adjectives, e.g: praeteritus – praesens – reliquus; 3) adverbs: heri – hodie – cras. The temporal length is represented by lexemes: momentum (interval, moment), hora (hour), mensis (month), annus (year), etc. Time, represented by the lexemes «continuo (constantly), semper (always)», is understood as a permanent time, i.e. one that is outside the time axis and can be contrasted with those that occur from time to time and can be repeated after certain time periods: interdum, (sometimes), fere (usually), saepe (often), cotidie (daily). The largest number of oppositions is formed by the above adverbs indicating the temporal sequence «first – now – then»: primo – nunc – post. Temporal oppositions are indirectly conveyed through the designation of a person's age: infans (child) – puer (boy); age period: adulescentia (adolescence) – senectus (old age).

The cyclic time model consists in the repetition of events after a certain period of time and schematically resembles a circle. The diurnal cycle is represented by nouns: mane (morning), dies (day), vesper (evening), nox (night); adjectives: diurnus (daytime) – meridianus (afternoon) – nocturnus – (nighttime); adverbs: postridie (in the morning) – interdius (in the afternoon) – nocte (at night). Temporal words also include the cycle associated with the seasons: hiems (winter), ver (spring), aestas (summer), autumnus (autumn). Among the adjectives we have the antonymic pair aestivus (summer) – brumalis, hibernus (winter).

Having analysed the above, it can be stated that antonymy implies the opposition of any of the semantic components of a word's meaning, which at the same time describe the same entity. As for the temporal antonymy of Latin, it can be classified into two models: linear and cyclic. The models under study are built with nouns, adjectives and adverbs.

Key words: antonymy, opposition, temporal vocabulary, linear model, cyclic model.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку мовознавства дослідження лексико-семантичної системи мови, як однієї з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями), є, безперечно, одним з провідних лінгвістичних напрямків.

У вітчизняному мовознавстві про системність лексики було заявлено ще в минулому столітті. Український мовознавець О. Потєбня закликав учених вивчати семантичні відношення між словами, закони і правила внутрішніх змін у групах семантично пов'язаних слів. Одним із важливих видів семантичних відношень в лексичній системі, як відомо, є антонімія, що виражається лексичними антонімами.

Незважаючи на те, що антонімічні відношення були предметом аналізу багатьох досліджень, і досі відкритим залишається питання розуміння антонімів та антонімії у багатьох мовах, зокрема латинської. Також, доволі є спірним питання у визначенні сутності антонімії, недостатнім є рівень вивченості підходів до класифікації слів з протилежним значенням, немає детального та всебічного опису антонімічних зв'язків у різних частинах мови. Дослідження цих найважливіших проблем є актуальним і для латинської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище антонімії стало об'єктом дослідження у працях О. Потєбні, Л. Булаховського, І. Білодіда, О. Тараненка, Т. Шабельникової, О. Грищенко, Л. Лисиченка, О. Пономарьова, Л. Полюги, В. Кононенка, Ф. Шлегеля, К. Бругмана, В. Поржезінського, Л. Вітгенштейна, Р. Якобсона,

Дж. Лайонза та інших. Мовознавці зробили вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з критеріями визначення та класифікації антонімічних лексем. Наукові пошуки були спрямовані на особливості співвідношення лінгвістичного та логічного у вченні про антоніми, аналіз особливостей фразеологічної антонімії, а також на антонімічні відношення у багатозначних словах, словотвірні різновиди антонімії.

Попри значну кількість розвідок, присвячених даній проблемі, недостатньо досліджуваними залишаються антоніми у латинській мові, зокрема у темпоральній лексиці.

Мета цієї статті – з'ясувати специфіку антонімічних відношень у темпоральній лексиці на основі творів Тита Макція Плавта, Гая Юлія Цезаря та Петронія Арбітра і виявити принципи їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Антонімія є одним з найважливіших проявів системних відношень у мові та в мисленні. Слова та їхні значення існують не окремо один від одного, вони з'єднуються в нашій свідомості в різні групи, причому підставою для групування слугує подібність або пряма протилежність за подібним значенням. Антонімія являє собою семантичне явище, пов'язане з відображенням у мові однієї і тієї ж сутності, однак на відміну від синонімів, подібність значення антонімічних слів виявляється насамперед у їхньому протиставленні в нашій свідомості. Слід зазначити, що одне і те ж явище, ознака можуть бути позначені антонімічними словами в залежності від зовнішньої ситуації, тобто від того з якими реаліями вони співвідносяться. При цьому одна і та ж властивість або якість, або оцінка, властива різним реаліям, а також припи-

сувані їм, можуть істотно відрізнятись по своїй концептуальній значущості.

Центральним і ключовим поняттям мовної антонімії є протилежність. Але само по собі це поняття або не розкривається, або визначається по-різному. Л. Булаховський припускає, що антонімії відносяться не тільки до «позначення якості, але можливі також, наприклад, при називанні дії і стану негативного характеру» (Булаховський, 1955: 45).

У закордонній лінгвістиці, з метою розширити попереднє вузьке розуміння антонімії, Й. Філіпек намічає кілька структурних типів антонімів, які висловлюють не тільки якість, але й кількість, оцінку, просторові й часові відношення, протилежність дій і стану (Filipcs, 1961). Аналогічну картину знаходимо в нарисі з семантики французької мови О. Духачека. У схемі класифікації французьких антонімів він відзначає, що в антонімічній відношення можуть вступати слова, що позначають якість, кількість, оцінку, почуття, дії і їх зміну, стан та його зміну, просторові та часові відношення (Duchacek, 1967).

З іншого боку, Дж. Лайонза, диференціюючи традиційне «глобальне» поняття антонімії, виділяє три типи опозицій значення: комплементарність, антонімія, конверсія. Термін «антонімія» Дж. Лайонз зберігає для одного з видів протилежності, відмежовуючи тим самим це поняття від суміжних понять, але ні в якому разі не відриваючи його від них і не протиставляючи його їм (Lyons, 1963).

Класифікація антонімів за тематичними групами на основі співвіднесеності значень, виражених протиставлюваними складниками, з предметами, властивостями і процесами об'єктивної дійсності становить інтерес не тільки в лінгвістичному, а й у гносеологічному аспекті, адже протилежності відіграють важливу роль у процесі пізнання навколишнього світу. «Головна функція антонімів – це контрастне вираження природних, соціальних та інших явищ, рис, характерів» (Круківська, 2006: 80).

На підставі аналізу мовознавчих праць можна узагальнити критерії, за якими виокремлюються слова з протилежними значеннями. Н. Векуа до них зараховує: «1) протилежність значень; 2) належність до однієї частини мови; 3) співвідносність позначуваних понять; 4) тотожність лексичної сполучуваності; 5) однакова емоційно-стильова забарвленість (для повних антонімів)» (Векуа, 2006: 6).

Антонімії у темпоральних лексемах протиставляються за часовою ознакою. В основу такого

протиставлення чи зіставлення покладені *лінійна й циклічна темпоральні моделі* (Полтавець, 2016: 242).

На лінійній моделі міститься *минуле – теперішнє – майбутнє*, які можуть протиставлятися попарно: теперішнє – минуле, теперішнє – майбутнє, минуле – майбутнє. Теперішнє постає як точка відліку. Якщо в опозицію вступає подія, позначена не на точці відліку, а події по обидва боки від неї – тоді протиставлення абсолютне, протилежне.

У латинській мові ця лінійна модель розташування у часі відносно теперішнього представлена різними частинами мови: 1) іменниками *praeterita – praesens – futura*. Слово *praesentia* (присутність) у Цезаря з прийменником *in* набуває значення «в цей момент», «в цей час»: *Satis habebat in praesentia hostem rapinis populationibusque prohibere.* (Caes.BG.1,15,4) – «В цей момент він вважав за достатнє стримувати ворога від грабунку та спустошення». Тому дану модель може мати й такий вигляд: *praeterita – praesentia – futura*. Варіативність у цю модель також вносить іменник *crastinum* (завтрашній день): *praeterita – praesentia – crastinum*; 2) прикметниками, які вказують на минулість дії: *praeteritus, proximus, superior, prior, pristinus, hesternus* (минулий, вчорашній), *vetus, antiquus* (давній, минулий), *annotinus* (торішний): *Proxima nocte cum idem liceret, mutavi optionem ...* (Petr. Sat.86) – «Минулої ночі, коли можна було, я змінив прохання...»; на момент описуваної дії: *hodiernus* (сьогоднішній), *praesens* (теперішній): *...si eiuras hodiernam bitem, una cenabimus.* (Petr.Sat.90) – «Якщо ти відмовишся від сьогоднішнього поганого настрою, то ми пообідаємо разом»; на майбутність, наступність дії: *reliquus, posterus* (майбутній, наступний), *perendinus* (післязавтрашній), *propinquus* (близький), *crastinus* (завтрашній); *...repentino die cum proximis hibernis coniuncti...* (Caes.BG.5,30,3) – «...післязавтра вони з'єднаються з найближчими зимовими таборами...». Великі синонімічні ряди аналізованих прикметників збільшують варіативність даної моделі: *praeteritus – praesens – reliquus, hesternus – hodiernus – perendinus* і т.д. 3) прислівниками: *heri, pridie* (вчора) – *hodie, nunc* (сьогодні) – *cras* (завтра): *Cras autem, quia hoc libet, et habitationem mihi prospiciam et aliquem fratrem.* (Petr.Sat.10) – «Завтра ж, якщо так потрібно, я підшукаю собі житло та іншого товариша».

До даної моделі можемо також віднести оцінно-часові прислівники, що конкретизують час виконання дії стосовно встановленого часу: *sero*

(запізно) – *opportune* (вчасно): *Contra ea Titurius sero facturos clamitabat...* (Caes.BG.5,29,1) – «У відповідь на це Титурій кричав, що буде вже запізно...».

За опозицією «*давно – недавно – щойно*» протиставляються події, які відбулись пізніше чи незадовго до теперішнього моменту: *diu, tanpister, iam dudum, iam diu, iam pridem* (давно) – *paulisper, parumper, aliquantisper* (недавно) – *dudum, numero, recens, modo (modo modo), nuper* (щойно, нещодавно): ...*iam diut* quom ventri victum non datis. (Pl.Amph.302) – «Давно ви нас не годували».

Часова протяжність знаходить мовне втілення у використанні лексем, що є одиницями вимірювання часу: *momentum* (проміжок, момент), *hora* (година), *mensis* (місяць), *annus* (рік), *biennium* (дволіття), *biduum* (дводенний (проміжок)), *triduum* (триденний (проміжок)), *saeculum* (століття), *aetas* (життя, вік). Іменник *memoria* (пам'ять) може модифікуватися, набуваючи значення «час, епоха, пора». Лексеми протиставляються за *тривалістю*: *momentum* (проміжок, момент) – *hora* (година), *momentum* (проміжок, момент) – *mensis* (місяць), *biduum* (дводенний (проміжок)) – *triduum* (триденний (проміжок)), *annus* (рік) – *saeculum* (століття) і т.д.

На часовій лінії можна розмістити прикметники, які чітко вказують на протяжність у часі: *quadrimulus* (чотирилітній) – *quinguennis* (п'ятилітній) – *septuennis* (семилітній) – *decennis* (десятилітній): Нис *decenni proelio* irata virtus abditur... (Petr.Sat.89) – «...щоб там приховати доблесть, роздратовану десятилітньою війною...». Варіативність антонімічних пар збільшується завдяки великій кількості членів.

Час, репрезентований лексемами «*завжди, постійно*», осмислюється як постійний час, тобто такий, що знаходиться поза часовою віссю. Як зазначає Ю. С. Полтавець: «Предмети, явища, які характеризуються віднесенням до цього часу, сприймаються як такі, що не мають ні початку, ні кінця або як такі, що одного разу виникли й існують, та протиставляються тим, що виникають час від часу й можуть повторюватися через певні часові періоди» (Полтавець, 2016: 244). Латинські часові прислівники частотності вибудовують такий ряд протиставлень: *interdum, nonnunquam, olim, subinde* (іноді) – *fere* (зазвичай) – *saepe, crebro, multa, saepenumero, frequenter* (часто) – *cotidie (quotidie), cotidiano* (щоденно) – *continuo, adsiduo, continenter* (постійно) / *semper, sempiterno, perpetuo* (завжди): *Me tamquam furtivis subinde osculis verberabat.* (Petr.Sat.26) – «Вона час від часу крадькома цілувала мене». А також

утворює антонімічну пару «ніколи – завжди»: *numquam* (ніколи) – *continuo, adsiduo, continenter* (постійно) / *semper, sempiterno, perpetuo* (завжди).

Найбільшу кількість протиставлень утворюють означені прислівники із вказівкою на часову послідовність «*спочатку – тепер – потім*»: *primo, primum, prius, primumdum, principio, ante (antea), dudum* (спершу, спочатку) – *nunc, iam, iamiam* (тепер, зараз) – *deinde, post, poste (postea), posthac, postidea, posterius, mox, abhinc* (потім). Варіативність даної моделі доволі велика.

Опосередковано часові протилежності передаються через позначення віку людини, який виконує функцію своєрідної часової осі: *parvulus, infans* (дитя) – *puer* (хлопець); *parvulus, infans* (дитя) – *virgo* (дівчина). Позначення вікових відмінностей поєднується із вказівкою на віковий період: *adulescentia* (юність) – *senectus* (старість).

Вікові прикметники у латинській мові є контрастні – утворюють градуальну (ступеневу) опозицію, яка відображає поступову зміну ознаки: *parvulus, paussillus* (маленький) – *puerilis* (дитячий) – *medius* (середній) – *virilis, grandis* (зрілий, дорослий) – *senectus* (старий) – *maior* (старший): *Quia senecta in aetate a me mendicis malum.* (Pl Amph.1032) – «На старість побої став собі випрошувати у мене».

Циклічна часова модель полягає у повторенні подій через певний проміжок часу і схематично нагадує коло.

Добовий цикл становлять *mane* (ранок), *dies* (день), *vesper* (вечір), *nox* (ніч), що протиставляються парами *ранок – вечір, день – ніч*, і зставляються через кореляції *ранок – ніч; день – вечір*. У латинській мові добовий цикл доповнюється такими назвами частин дня: *meridies* (полудень), *diluculum, oriens, ortus* (схід (сонця)), *lux* (світло, день), *gallicinium* (крик півня, світанок), *tenebrae, obscuritas* (темрява, сутінки), *occassus* (захід (сонця)), тому можна додати також такі антонімічні пари: *diluculum, oriens, ortus* (схід (сонця)) – *occassus* (захід (сонця)), *gallicinium* (крик півня, світанок) – *meridies* (полудень) – *tenebrae, obscuritas* (темрява, сутінки) і т.д.

У латинських авторах знаходимо ще таке протиставлення прикметників: *diurnus* (денний) – *meridianus* (післяобідній) – *nocturnus* (нічний): Нис *Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit...* (Caes.BG.1,38.5) – «Сюди Цезар поспішив швидкими нічними і денними переходами...».

Прислівники також утворюють добову циклічну модель: *postridie* (вранці) – *interdius* (вдень) – *noctu, nocte* (вночі): *Nunc enim est*

interdius negotious. (Pl. Asin. 599) – «Бо зараз навіть вдень зайнятий».

Серед темпоральних слів можна виділити **цикл, пов'язаний з порами року**: *hiems* (зима), *ver* (весна), *aestas* (літо), *autumnus* (осінь). Тут ми маємо протилежно протиставлені антонімічні атрактанти: *літо* – *зима*, *весна* – *осінь*, а також зіставлювані атрактанти, які змінюють один одного у межах часового циклу: *весна* → *літо*, *літо* → *осінь*, *осінь* → *зима*, *зима* → *весна*. Кожна наступна пора року – заперечення попередньої, на основі чого й відбувається протиставлення. Серед досліджуваних лексем виділяється лише прикметникова антонімічна пара *aestivus* (літній) – *brumalis, hibernus* (зимовий) : Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, pollicetur ducenos sestertios. (Caes. B. G. 8, 4, 1) – «Цезар пообіцяв воїнам 200 сестерціїв за працю і терпіння, які вони терпіли під час найважчих переходів у зимові дні».

Серед темпорально маркованих іменників із невластивою часовою семантикою також виділяються антонімічні протиставлення: *vita* (життя) – *mors* (смерть), *aestus* (спека) – *frigus* (холод), *pax* (мир) – *proelium, contentio* (битва), *bellum* (війна), *cena* (обід) – *convivium* (званий обід), *prandium* (сніданок) – *cena* (обід), *labor* (робота) – *feriae* (вихідні дні). Часове членування дійсності знаходить вияв також в антонімічній опозиції *initium* (початок) – *finis* (кінець) для подій, явищ.

Окрім прикметників з власне часовою семантикою при аналізі латинських джерел було виявлено ряд контекстуальних прикметників зі вказівкою на розташування в часі. Антонімами можуть бути «ранній – пізній», доповнюючись середнім членом градуальності «ранній – середній – пізній»: *multus* (ранній) – *medius* (середній) – *extremus/ supremus/ spissus* (останній, пізній): Huius contubernalis ad villam supremum diem obiit. (Petr. Sat. 61) – «Її співмешканець представився останнього дня». Слід зазначити, що у латинській мові прикметник *multus* має два протилежних значення «ранній» та «пізній», тому

стоїть в опозиції сам до себе: *multo mane* (рано вранці) – *multo die* (пізно вдень).

Прикметники на певну визначеність часового відрізка утворюють однокореневу антонімію: *certus* (певний, точний) – *incertus* (невизначений) та різнокореневу: *constitutes* (встановлений, зазначений) – *incertus* (невизначений): ...incertis temporibus diversisque itineribus iretur. (Caes. B. G. 7, 16, 3) – «...відправлялось в невизначений час і різними шляхами».

Прикметники з нечітко визначеною тривалістю: *brevis* (короткий, нетривалий, короткочасний) – *longus/ diuturnus/ magnus* (довгий, тривалий, довгочасний): Longa dies meum incertat animum. (Pl. Epid. 544) – «Довгий термін тривожить мою душу».

Висновки. Проаналізувавши вище сказане, можна констатувати, що антонімія передбачає протиставлення будь-якого з семантичних компонентів змісту слова, які при цьому описують одну й ту ж сутність. Теорія антонімії не стоїть на місці, безперервно удосконалюється і розвивається. Класифікація антонімів дається в науковій літературі по-різному. Це впливає, мабуть, з особливостей структурного типу мови, що вивчається або від обраних принципів і критеріїв. Тому цілком закономірно, що проблема антонімії з кожним роком привертає увагу все більш широкого кола науковців і займає важливе місце в сучасній лінгвістиці.

Щодо темпоральної антонімії досліджуваних латинських творів, то її можна класифікувати за двома моделями: лінійна та циклічна. У межах лінійної моделі розглянуто антоніми часової протяжності, розташування у часі та послідовності дій. Циклічна модель представлена добовим циклом та циклом пори років. Серед темпорально маркованих лексем із невластивою часовою семантикою також виділено ряд антонімічних пар, які виражають протилежну спрямованість дій, ознак, властивостей. Слід також відзначити, що досліджувані моделі будуються іменниками, прикметниками та прислівниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Київ: Радянська школа, 1955. 248 с.
2. Векуа Н.В. Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.02.01. Київ, 2006. 21 с.
3. Кононенко В.І. Антоніміка синтаксичних конструкцій. *Мовознавство*. 1974. № 6. С. 13–21.
4. Круківська О.В., Круковський В.І. Структурно-семантичні й логіко-прагматичні особливості антонімії (на матеріалі французької мови). *Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Сер. : Філологія*. 2006. Т. 9, № 1. С. 77–86.
5. Лисиченко Л.А. Антоніми в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 11. С. 26–33.
6. Межуєва І.Ю. Антонімія як мовне явище: принципи та підходи. *Молодий вчений*. 2018. № 9(2). С. 364–367.

7. Полтавець Ю. Темпоральний патерн антонімічної атракції в українській публіцистиці початку XXI ст. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Uniwersytet Warszawski ; katedra ukrainistyki. Warszawa, 2016. № 4. С. 241–248.
8. Полога Л. М. Повний словник антонімів української мови. Київ: Довіра, 2008. 482 с.
9. Тараненко О.О. Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 1. С. 32–39.
10. Duchacek O. *Precis de semantique française*. Brno: Univ. J.I. Purkyne, 1967. 262 p.
11. Filipec, J. *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie: příspěvek k poznání systému v slovní zásobě* Nakl. *Československé akademie věd*, Praha, 1961, 383 s.
12. Lyons, J., *Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato* (Publ. of the Philological Society, 20). Oxford, Blackwell, 1963. 237 p.

REFERENCES

1. Bulakhovskiy L. (1955) *Narysy z zahalnoho movoznavstva*. [Essays on general linguistics] Kyiv: Radianska shkola, 248 s. [in Ukrainian]
2. Vekua N. (2006) *Antonimiiia yakisnykh prykmetnykiv u suchasni ukrainskii movi*. [Antonymy of qualitative adjectives in modern Ukrainian language] *Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk*. – Thesis abstract for the degree of candidate of philological sciences:10.02.01, 21 s. [in Ukrainian]
3. Kononenko V. (1974) *Antonimika syntaksychnykh konstruktiv*. [Antonymy of syntactic constructions] *Movoznavstvo*. – Linguistics, 6. 13–21. [in Ukrainian]
4. Krukivska O., Krukovskiy V. (2006) *Strukturno-semantychni y lohiko-prahmatychni osoblyvosti antonimii (na materialy frantsuzkoi movy)*. [Structural-semantic and logical-pragmatic features of antonymy (based on the French language)] *Visnyk Kyivskoho nats. linhv. un-tu*. Ser.: Filolohiia. – Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Series: Philology, 9. 1. 77–86. [in Ukrainian]
5. Lysyuchenko L. (1976) *Antonimy v suchasni ukrainskii movi*. [Antonyms in the modern Ukrainian language] *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. – Ukrainian language and literature at school, 11. 26–33. [in Ukrainian]
6. Mezhuieva I. (2018) *Antonimiiia yak movne yavyshe: pryntsyipy ta pidkhody*. [Antonymy as a linguistic phenomenon: principles and approaches] *Molodyi vchenyi*. – Young scientist, 9(2). 364–367. [in Ukrainian]
7. Poltavets Yu. (2016) *Temporalnyi patern antonimichnoi atraksii v ukrainskii publitsystytsi pochatku XX st.* [Temporal pattern of antonymic attraction in Ukrainian journalism of the early XXI century] *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Uniwersytet Warszawski; katedra ukrainistyki. – *Studia Ucrainica Varsoviensia*. University of Warsaw; Department of Ukrainian Studies, 4. 241–248. [in Ukrainian]
8. Poliuha L. (2008) *Povnyi slovnyk antonimiv ukrainskoi movy*. [Complete Dictionary of Ukrainian Language Antonyms] Kyiv: Dovira, 482 s. [in Ukrainian]
9. Taranenko O. (1977) *Rozvytok antonimichnykh vidnoshen u bahatoznachnykh slovakh*. [Development of antonymic relations in polysemous words] *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. – Ukrainian language and literature at school, 1. 32–39. [in Ukrainian]
10. Duchacek O. (1967) *Precis de semantique française*. [Accuracy of French semantics] Brno: Univ. J.I. Purkyne, 262 s. [in French]
11. Filipec, J. (1961) *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie: příspěvek k poznání systému v slovní zásobě* Nakl. [Czech synonyms from the point of view of stylistics and lexicology: a contribution to the understanding of the system in Náclá's dictionary] *Československé akademie věd*. – Czechoslovak Academy of Sciences, 383 s. [in Czech]
12. Lyons, J. (1963) *Structural Semantics. An Analysis of Part of the Vocabulary of Plato* (Publ. of the Philological Society, 20). Oxford, Blackwell, 237 s.

UDC 821.111-845-091:305

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-34>**Inna PYLYPENKO,***orcid.org/0000-0001-9075-8859**Senior Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology and Translation
Bila Tserkva National Agrarian University
(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) Inna_ra.82@ukr.net***Anna TARASIUK,***orcid.org/0000-0003-0084-0248**Senior Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology and Translation
Bila Tserkva National Agrarian University
(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) tarasiuk2312ann@gmail.com***Nataliia BEREHOVENKO,***orcid.org/0000-0003-3825-0390**Lecturer at the Department of Romano-Germanic Philology and Translation
Bila Tserkva National Agrarian University
(Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) nataliia.berehovenko@btsau.edu.ua*

STEREOTYPICAL IDEAS IN ENGLISH JOKES: GENDER ASPECT

Of particular interest to linguists are linguistic and social phenomena and their interaction. At present, the issue of the influence of gender stereotypes on the judgments and behavior of individuals is acute in society. Gender stereotypes are ideas about how men and women behave as certain social types in certain situations. Public consciousness has images of men and women, based on stereotypes that have developed over the centuries. These stereotypes extend to infants, although they have not yet managed to acquire sociocultural-significant male or female traits. Debatable is also still the question in society's views on the social purpose of men and women, their inequality in social, legal status and the causes of this inequality. The question of differences between men and women remains relevant, that is, the degree of influence of various factors on existing differences in the abilities and behavior of the sexes. Thus, stereotypes are considered as special forms of information processing, helping a person to reduce complex connections to simple ones and navigate the world around him. Gender stereotypes are thoughts about the attributes of articles, about their qualities. Gender stereotypes are socially and culturally conditioned, they are fixed in language and firmly fixed in the public consciousness.

This article is devoted to the study of stereotypical ideas about gender in English-language jokes. The subject of this article is the peculiarities of gender stereotypes in the modern world. The material for the study were examples of English-language jokes. Within the framework of the work, an attempt is made to consider what the concept of «sexism» is. During the study, the author used contextual and comparative analyses.

The significance of this article lies in the possibility of using specific linguistic material considered in the study to further analyze social roles and correct incorrect gender stereotypes.

Key words: *gender, stereotypes, inequality, jokes.*

Інна ПИЛИПЕНКО,

orcid.org/0000-0001-9075-8859

*старший викладач кафедри романо-германської філології та перекладу
Білоцерківського національного аграрного університету
(Біла Церква, Київська область, Україна) Inna_ra.82@ukr.net*

Анна ТАРАСЮК,

orcid.org/0000-0003-0084-0248

*старший викладач кафедри романо-германської філології та перекладу
Білоцерківського національного аграрного університету
(Біла Церква, Київська область, Україна) tarasiuk2312ann@gmail.com*

Наталія БЕРЕГОВЕНКО,

orcid.org/0000-0003-3825-0390

*асистент кафедри романо-германської філології та перекладу
Білоцерківського національного аграрного університету
(Біла Церква, Київська область, Україна) nataliia.berehovenko@btsau.edu.ua*

СТЕРЕОТИПНІ УЯВЛЕННЯ В АНГЛОМОВНИХ ЖАРТАХ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Особливий інтерес для лінгвістів представляють мовні та суспільні явища та їх взаємодія. На тепер у суспільстві гостро стоїть питання впливу гендерних стереотипів на судження і поведінку індивідів. Гендерні стереотипи – це уявлення про те, як поводяться чоловіки і жінки як певні соціальні типи в тих чи інших ситуаціях. Громадська свідомість має образи чоловіків і жінок, виходячи зі стереотипів, що склалися століттями. Ці стереотипи поширюються і на немовлят, хоча ті ще не встигли придбати соціокультурно-значущі чоловічі чи жіночі риси. Дискусійним є також питання про погляди суспільства на соціальне призначення чоловіків та жінок, їхню нерівність у соціальному, правовому статусі та причини цієї нерівності. Актуальним залишається питання відмінностей між чоловіками та жінками, тобто про ступінь впливу різних факторів на існуючі відмінності в здібностях та поведінці статей. Таким чином, стереотипи розглядаються як особливі форми обробки інформації, що допомагають людині зводити складні зв'язки до простих і орієнтуватися в навколишньому світі. Гендерні стереотипи – це думки про атрибути статей, про їх якості. Гендерні стереотипи соціально та культурно обумовлені, вони фіксуються у мові та міцно закріплюються у суспільній свідомості.

Дана стаття присвячена вивченню стереотипних уявлень про гендер в англomовних жартах. Предметом розгляду даної статті є особливості гендерних стереотипів у сучасному світі. Матеріалом для дослідження стали приклади англomовних жартів. В рамках роботи робиться спроба розглянути, що з себе представляє поняття «сексизм». В ході дослідження автор використовував контекстуальний та порівняльний аналізи.

Значення цієї статті полягає у можливості використання конкретного мовного матеріалу, що розглядається у дослідженні, для подальшого аналізу соціальних ролей та корекції неправильних гендерних стереотипів.

Ключові слова: *гендер, стереотипи, нерівність, жарти.*

Formulation of the problem. The problem of interaction between language and social phenomena have attracted the attention of linguists for a long time (Shestakov V., 1982, Annen D., 1994). One of its most interesting aspects is the reflection in speech and the imposition by means of speech of male and female stereotypes of everyday consciousness, largely determined by the position of women in society. Such stereotypes are sometimes invisible and completely normal and acceptable to others, so they are not perceived as something extraordinary. Great influence have language stereotypes and linguistic sexism, which are designed to educate consciousness and perception of life by new generations.

Analysis of recent research and publications. Social stereotypes as one of the most interesting and

indifferent spheres in the functioning of society for centuries have been studied by many researchers, such as S. Oksamitna, V. Ageeva, I. Con, J. Scott, W. Lippman, A. Martyniuk, T. Litvinova, L. Guk, G. Magradze, P. Vlasov, G. Voynich, etc. However, the relevance of the article is determined by its anthropocentric orientation, which is fully consistent with modern trends in domestic linguistics and the need to accumulate practical and theoretical material for studying and solving the problem of the manifestation of sexism, and also in the disclosure of gender stereotypes.

The purpose of the research is to study the phenomenon of «linguistic sexism» in nominative units of the English language, which was selected from the texts of modern English-language jokes.

Presentation of main material of the research.

Very often talk about the inequality of men and women. Even in the most democratic society, women often face non-recognition of the equality of their rights and opportunities. Most often, the solution to this problem begins with the fact that they show the status of a woman to society, all the time proving that a woman is no worse than a man. Today, due to the huge social concern about the low status of women in society, the study of female gender roles is given great attention (Martyniuk A., 2004). In addition, this problem is stimulated by the women's social movement (Shestakov V., 1982).

Historically, men have power over women. And in order to change this situation, it is necessary to focus on changing and rethinking both female and male roles (Lytvynova T., 2000:84-87).

For many centuries, women were perceived by society as a weaker sex, incapable of work, requiring physical and intellectual efforts. Motherhood, the natural biological role of women, has traditionally been considered the most important and responsible occupation for them (Guk L., 2000:90-95).

That's why since ancient times a woman was perceived only as a source of life. As a result, the stereotypical view: the place of a woman – at home (in the kitchen, near children, etc.) determined all the possibilities of female expression.

It was also believed that girls should learn, and women should not work outside the home. Until the XX century. the problem of the need for female education was considered by society only as secondary in importance, and opportunities to find work were very rare. Business, politics, prestigious professions – everywhere dominated by men.

The myth of female inferiority has greatly influenced the status of women in modern society and women continue to face social prejudice and sexual discrimination in all spheres of life – at home, on the street, at work and even in law. Social welfare laws and anti-crime, anti-prostitution, and anti-abortion laws often show bias against women (Guk L., 2000:90-95).

Using a gender approach to analyze the socio-cultural life of our society allows us to identify all its gender asymmetry (Annen D., 1994). In modern culture, value attitudes are quite clearly expressed, according to which everything that is defined as «male» is in the center of attention and is considered dominant, and what is defined as «female» is perceived as secondary and less worthwhile. Thus, gender stereotypes underlie the formation of certain social expectations in relation to gender, to elevate some and negatively evaluate other traits and

qualities of people depending on their biological sex (Pylypenko I., 2021:69-72).

The basis of female discrimination is the existing system of dividing gender roles due to the expectation of behavior and actions that correspond to the position of men and women in society (Guk L., 2000:90-95).

The mechanism that ensures the consolidation and transmission from generation to generation of gender roles is gender stereotypes.

In the field of interpersonal communication, there are simultaneously two ways of perceiving events, assessing the actions of both one's own and other people, reactions to what is happening – the first of them is based on the principle of automatism and, as a rule, is needed in ordinary, typical situations, the second – manifests itself in unfamiliar, unusual situations that require analysis and careful consideration (Ageeva V., Oksamytna S., 2021).

One of the tools that help a person navigate everyday events are stereotypes. Stereotypes are an opinion about the personal qualities of a group of people, they can be too generalized and biased towards innovations (Magradze G., 2000:23-26).

Stereotypes can be positive and negative, accurate and inaccurate. Their role in communication processes in general is very large: they allow the individual to assimilate and actively reproduce social experience; serve as an excuse for the actions of a particular person by referring to a stereotypical model of behavior.

The stereotype as an element involved in interpersonal communication contributes to the performance of several more tasks, namely: the creation and preservation of a positive «I-image», the protection of group values, cognitive and intergroup differentiation, the explanation and justification of social relations, the preservation and translation of cultural and historical experience (Shestakov V., 1982).

Gender stereotypes are intensively studied all over the world. Studies have shown that gender stereotypes were based mainly on gender characteristics and differences (Magradze G., 2000:23-26, Ageeva V., Oksamytna S., 2021). But the problem is not how different a man and a woman are, but how equal they are, it just depends on the characteristics of the culture.

In the public consciousness, gender stereotypes function in the form of standardized ideas about patterns of behavior and character traits. Male characteristic features include activity, thirst for adultery, power, success, ambition. A man is also characterized by such qualities as abstractness, independence, individuality, variability, infidelity, radicalism, instrumentality, etc.

Women are characterized by emotionality, tenderness, disinclination to sports, carefree appearance, attachment to the family, light-mindedness, alogicality, passivity, modesty, dependence and need for protection, loyalty, collectivity, unconsciousness, intuitiveness, concreteness, etc. If you turn to your own experience, it becomes obvious that not all women and men from tell these stereotypes.

But nevertheless, in each society there are different roles of a man and a woman in accordance with their gender «to be a man» implies to play a certain social role, «to be a woman» – to play another. These social roles, conditioned by the sign of sex, are the setting of expectations that determine how a man and a woman should act in accordance with the norms adopted in a given society.

Analyzing the work of «Gender and Discourse» (Annen D., 1994) we can say that the probably established facts were even less than previously thought. Only the following statements are considered firmly established: girls surpass boys in verbal abilities (conversational and linguistic abilities are better expressed); boys surpass girls in visual and spatial abilities, boys have better abilities for mathematics, men are more aggressive (both verbally and physically).

Conversely, the list of qualities that even psychological scientists considered predominantly female or male and which did not turn out to be so in fact, is very large. For example, the idea that: girls are more «social» and more exposed than boys to psychological influence and action; girls have lower self-esteem; girls have less pronounced motivation to achieve, the desire to thrive is considered unreasonable and can be classified as gender stereotypes (Vlasov P., Voynych G., 2000:66-69).

With all due respect to the scientific tradition, all this is more than conditional, because it is very difficult (if at all possible) to separate the abilities «given» by nature. The world meets the boy and the girl with different expectations, and from the very beginning, from the first lemony of the baby. And expectations are not just thoughts, they materialize in the very concrete actions of those people who form a small child around the clock. And these expectations, of course, are largely formed by the «myth of gender», which thereby turns into a real force directly involved in education and training.

Since the 80s, scientists who studied gender differences began to feel freer. Initially, those who were engaged in research in this area tried to «increase the idea of sexual equality», denying inflated stereotypes. And then, in 80–90 pp., as a result of many studies, gender differences were

found that are no less significant than «behavioral» ones studying other areas of psychology. The results of some scientific searches confirmed stereotypical ideas about the fact that women, in general, are less aggressive, more prone to guardianship and more responsive (Magradze G., 2000:23-26).

The current situation is interesting because now there is a change in many existing by this time moral gender stereotypes, which, due to the performance of many necessary functions, cannot completely disappear. But many existing such stereotypes no longer correspond to the socio-cultural conditions of the 20th century, primarily to the changed socio-legal status of women.

So, stereotypes are an opinion about the personal qualities of a group of people, they can be too generalized and biased regarding innovations. Stereotypes can be positive and negative, accurate and inaccurate. Gender stereotypes are socially and culturally conditioned thoughts about the attributes, qualities and norms of behavior of representatives of both sexes and their reflection in language.

Speaking about gender stereotypes, it is necessary to mention such an important phenomenon as sexism. Sexism (or discrimination against women) is the distinction or exclusion of restrictions on the basis of sex, aimed at weakening or nullifying the recognition, use or exercise by women of human rights and fundamental freedoms in social, cultural, political, economic, civil or any other field.

Considering gender social stereotypes in English-language jokes, it should be noted that in the vast majority of anecdotes relating to social stereotypes are sexist, that is, openly or veiled discriminate against women or men on the basis of their sex, ridiculing inconsistency in the assigned duties, rules and methods of obligatory behavior, such as:

1) Fred: Have you ever seen one of those machines that can tell when someone is telling a lie?

Joe: Seen one? I married one! (Meiers M., 1980).

As for the joke about family life – this phenomenon is so familiar in everyday life that few people think about its importance in modern culture and even more so about why from century to century this topic not only does not cease to be interesting, but, it seems, on the contrary, attracts more and more attention, such as:

2) A smart wife will always ask her husband's opinion – after she has made up her mind (Meiers M., 1980).

It is interesting to think about why men are so fond of joking on the topic of female logic, or rather, its full of essence or to remember with a «kind word» always something dissatisfied with his wife, an

extremely malicious mother-in-law and mother-in-law, frightening with one of her appearance:

3) My wife has a terrible memory – she never forgets anything (Johnson L., 2000).

Jokes that demonstrate a man-careless, who sees nothing around him and jokes about men who love to drink and who fall into rather ridiculous situations appeared because almost from birth the experience of a man and a woman is so different that if representatives of different sexes observe the same event, they will surely come to opposite conclusions and get completely different impressions. This dissimilarity is largely a source of misunderstanding between a man and a woman, conflicts and curious situations:

4) Husband: Let's go out on the town tonight and have some fun.

Wife: Yeah, but if you get home before me, remember to leave the front door open (Meiers M., 1980).

The irony of family life and sexual relations exists not only now, but was in the Middle Ages. Very often, women, especially those belonging to the lower and middle class in Europe, became objects of evil humor. Numerous jokes were often devoted to women's interest in the affairs of city government and their activity in solving issues of city life, the stupidity of women was ridiculed when they tried to influence the decisions made by city councils, it was believed that all these issues relate only to men and only they can decide something, the woman's opinion did not interest anyone:

5) I don't need to buy an encyclopedia – my wife knows everything (Meiers M., 1980).

Sex discrimination in Europe appears quite clearly in most literary works. In numerous farces, it is customary to portray a woman as a stupid, quarrelsome, greedy, cruel and depraved wife (Annen D., 1994, Shestakov V., 1982). A man in

some anecdotes looks weak and unsuitable for life, and a woman boldly and confidently takes on many purely male functions.

Probably, it would be too bold and even wrong to say that a modern joke on the relationship between a man and a woman draws its plots from literary works of the Middle Ages, but at the same time the similarity of plots and images is meaningless to deny. One has only to be surprised at the fact that modern man, just like a medieval man, referring to the topic of relations between the sexes and the role of women in the life of the family, tries to ironic over the same qualities, accents in similar situations, highlights the same characters.

Men are sure that they at all costs should dominate women in everything. Women no longer believe that the situation can change for the better. They are used to looking at each other either from top to bottom or from bottom to top.

Conclusions and suggestions. It must be noted that social stereotypes affect not only the personal life of a person, but also the life of society as a whole. Regardless of age, social status, each person is somehow included in the relationship with his and the opposite sex, respectively, jokes about various aspects of the life of men and women will be relevant to him. The joke causes a pleasant emotional reaction – laughter, which also explains its long existence and sufficient popularity. Thanks to the joke, the object being ridiculed is simplified, it becomes more accessible, which, on the one hand, relieves tension in relation to the object, and on the other, certainly fixes the existing stereotype. So, despite the fact that the development of mankind is very fast, social stereotypes are very tenacious, and even now they significantly affect the social environment as a whole and its individual spheres. Prospects for further research are seen in the studied phraseological units of the English language, containing the vocabulary of gender relations.

BIBLIOGRAPHY

1. Shestakov V. Guide on Identification and Elimination of Negative Sex Stereotypes in School Textbooks and Children's Literature and Promotion of a Positive Image of Women. Paris. 1982. 268 p.
2. Annen D. Gender and Discourse. New York. 1994. 356 p.
3. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. Харків. 2004. 215 с.
4. Агеева В., Оксамитна С. Гендер і культура: збірник статей. Київ. 2001. 224 с.
5. Литвинова Т. Обмеження чоловічих соціальних ролей. Уповноважена освіта – шлях в третє тисячоліття: Міжнародна науково-практична конференція. 2000. С. 84–87.
6. Гук Л. Уповноважена освіта – шлях до формування в молодіжному середовищі партнерської моделі стосунків на засадах рівноправності (гендерний аспект). Уповноважена освіта – шлях в третє тисячоліття: Міжнародна науково-практична конференція. 2000. С. 90–95.
7. Маградзе Г. Уповноважена освіта та культурні стереотипи. Уповноважена освіта – шлях в третє тисячоліття: Міжнародна науково-практична конференція. 2000. С. 23–26.
8. Власов П., Войнич Г. Деякі аспекти розповсюдження ідей уповноваженої освіти і подолання гендерних стереотипів у суспільстві. Уповноважена освіта – шлях в третє тисячоліття: Міжнародна науково-практична конференція. 2000. С. 66–69.

9. Пилипенко І.О. Гендерний аспект та особливості вираження відносин в англійській фразеології. Науковий вісник міжнародного наукового гуманітарного університету. Серія: Філологія. Київ. 2021. № 47. Т. 2. С. 69–72.
10. Meiers M. 5600 jokes for all occasions. New York, 1980. 605 p.
11. Johnson L. New woman, bloke jokes. London, 2000. 143 p.

REFERENCES

1. Shestakov V. (1982) Guide on Identification and Elimination of Negative Sex Stereotypes in School Textbooks and Children's Literature and Promotion of a Positive Image of Women. Paris, 268 p.
2. Annen D. (1994) Gender and Discourse. New York, 356 p.
3. Martyniuk A. (2004). Konstruiuvannia henderu v anhlovnomu dyskursi [Constructing Gender in English Discourse]. Kharkiv. 215 p [in Ukrainian].
4. Ageeva V., Oksamytna S. (2021). Hender i kultura: zbirnyk statei [Gender and Culture: a collection of articles]. Kyiv. 224 p [in Ukrainian].
5. Lytvynova T. (2000). Obmezhenia cholovichykh sotsialnykh rolei [Limitations of male social roles]. Proceedings from: Upovnovazhena osvita – shliakh v tretie tysiacholittia: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia – Authorized education – the way to the third millennium: International scientific and practical conference. pp. 84–87 [in Ukrainian].
6. Guk L. (2000). Upovnovazhena osvita – shliakh do formuvannia v molodizhnomu seredovyshchi partnerskoi modeli stosunkiv na zasadakh rivnopravnosti (hendernyi aspekt) [Authorized education – the way to the formation of a partnership model of relations in the youth environment on the basis of equality (gender aspect)]. Proceedings from: Upovnovazhena osvita – shliakh v tretie tysiacholittia: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia – Authorized education – the way to the third millennium: International scientific and practical conference. pp. 90-95 [in Ukrainian].
7. Magradze G. (2000). Upovnovazhena osvita ta kulturni stereotypy [Authorized education and cultural stereotypes]. Proceedings from: Upovnovazhena osvita – shliakh v tretie tysiacholittia: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia – Authorized education – the way to the third millennium: International scientific and practical conference. pp. 23–26 [in Ukrainian].
8. Vlasov P., Voynych G. (2000). Deiaki aspekty rozpovsiudzhennia idei upovnovazhenoi osvity i podolannia hendernykh stereotypiv u suspilstvi [Some aspects of disseminating the ideas of empowered education and overcoming gender stereotypes in society]. Proceedings from: Upovnovazhena osvita – shliakh v tretie tysiacholittia: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia – Authorized education – the way to the third millennium: International scientific and practical conference. pp. 66–69 [in Ukrainian].
9. Pylypenko I. (2021) Gendernyi aspekt ta osoblyvosti vyrazhennia vidnosyn v anhliiskii frazeolohii. [Gender aspect and features of relationship expression in English phraseology] Naukovyi visnyk mizhnarodnogo naukovoho humanitarnogo universytetu. Serii: Filolohiia. Kyiv. – Scientific Bulletin of the International Scientific Humanitarian University. Series: Philology. Kyiv. 2021. № 47. V. 2 P. 69–72. [in Ukrainian].
10. Meiers M. (1980) 5600 jokes for all occasions. New York. 605 p.
11. Johnson L. (2000) New woman, bloke jokes. London. 143 p.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.091.12:005.963.2-051(043.5)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-35>

Оксана ІВАНИЦЬКА,
 orcid.org/0000-0002-5947-314X
 доцент кафедри іноземних мов

*Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»
 (Львів, Україна) kseniaivanytska@ukr.net*

МЕНТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (ЗВО) В УКРАЇНІ

У статті на основі теоретико-методологічного потенціалу праць учених педагогів, психологів і соціологів здійснено дослідження ролі менторської діяльності у процесі соціальної адаптації студентів ЗВО в Україні.

Доведено, менторський супровід, за умов студентоцентристського підходу, дає можливість студенту визначити і сформулювати навчальну траєкторію, відповідно до індивідуальних потреб, а також, реалізувати свої потреби у соціально-культурному житті нового середовища і уникнути морально-психологічного та фізичного «вигорання», зневіри у власних силах і у правильності вибору.

Зазначено, що завданням ментора, поряд зі сприянням в опануванні освітньої програми, є інтегрування усіх, без винятку, студентів, в нове культурне середовище, зокрема, студентів з особливими потребами, обмеженими фізичними можливостями, іноземців, студентів з числа внутрішньо переміщених осіб. Важливим є знайомство з самим закладом освіти (бібліотеки, комп'ютерні класи, їдальні, центри дозвілля тощо), з новим місцем проживання (кампуси, гуртожитки), а іногородніх студентів – з містом та ментально-культурними особливостями регіону.

Зазначено, що Від активної життєдіяльності студентів ЗВО залежить не лише їх особистісно-культурний розвиток, а й рівень комунікації в межах освітнього середовища та оволодіння освітньо-фаховими компетентностями, що впливатиме на їх затребуваність в сучасному професійному просторі.

Акцентовано увагу на тому, Україна часто обирала європейську модель розвитку управлінської і правової системи. Після отримання Магдебурзького права державне управління в Україні намагалися побудувати за європейською моделлю у багатьох містах. Цю ідею активно підтримували громадяни різних соціальних прошарків.

Аргументовано, що соціальна адаптація усіх категорій студентів закладів вищої освіти є одним із важливих завдань адміністрації ЗВО, що повинно активно реалізуватися через впровадження у закладах вищої освіти менторських програм супроводу студентів, адже це важливий крок для повноцінного оволодіння студентом освітньою програмою та для належного набуття фахових компетентностей. Досвідчений ментор стане активним помічником і координатором при виборі навчальних дисциплін і формуванні індивідуальної освітньої траєкторії, а також, зможе спрямувати вектор особистісного розвитку студента в ціннісно-правомірну площину.

Ключові слова: менторська діяльність, ментор, соціалізація, соціальна адаптація, освітнє середовище, студентоцентризм, морально-психологічна адаптація.

Oksana IVANYTSKA,
 orcid.org/0000-0002-5947-314X

*Associate Professor of the Department of Foreign Languages
 Institute of Humanities and Social Sciences of Lviv Polytechnic National University
 (Lviv, Ukraine) kseniaivanytska@ukr.net*

MENTORING ACTIVITIES IN THE PROCESS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS (HEIS) STUDENTS SOCIAL ADAPTATION IN UKRAINE

In the article, based on the theoretical and methodological potential of the academic pedagogues, psychologists and sociologists works, the role of mentoring in the process of higher education students social adaptation in Ukraine is investigated.

It has been proven that mentoring support, under the conditions of a student-centered approach, enables the student to determine and form an educational trajectory in accordance with individual needs, as well as to realize his/her needs in the social and cultural life of a new environment and to avoid moral, psychological and physical «burnout», despair in one's own strength and in the correctness of the choice.

It is noted that the mentor's task, along with assisting in mastering the educational program, is the integration of all students, without exception, into a new cultural environment, in particular, students with special needs, limited

physical capabilities, foreigners, and internally displaced students. It is important to get acquainted with the educational institution itself (libraries, computer classes, canteens, leisure centers, etc.), with the new place of residence (campuses, dormitories), and for out-of-town students with the city and the mental and cultural features of the region.

It is noted that not only their personal and cultural development depends on the higher educational institutions students active life, but also the level of communication within the educational environment and the mastery of educational-professional competences, which will affect their demand in the modern professional space.

Attention is focused on the fact that Ukraine often chose the European model of the administrative and legal system development. After receiving the Magdeburg Law, public administration in Ukraine was tried to be built according to the European model in many cities. This idea was actively supported by citizens of various social strata.

It is argued that the social adaptation of all categories of higher educational institutions students is one of the important tasks of higher educational institutions administration, which should be actively implemented through the mentoring programs introduction to accompany students at higher educational institutions, because this is an important step for the student to fully master the educational program and for the proper acquisition of professional competences. An experienced mentor will become an active assistant and coordinator in the selection of educational disciplines and the formation of an individual educational trajectory, and will also be able to direct the vector of the student's personal development in the value-legal plane.

Keywords: *mentoring activity, mentor, socialization, social adaptation, educational environment, student-centeredness, moral-psychological adaptation.*

Постановка проблеми. Розвиток інноваційних технологій в сучасному освітньому просторі диктує свої умови і особливості організаційних процесів та підходів до реалізації освітніх програм студентами закладів вищої освіти (ЗВО).

Реалії сьогодення в Україні вказують на необхідність модернізації освітнього середовища, з метою зменшення процесу еміграції молоді, потенційних професійних кадрів, що, на жаль, є активним процесом в умовах війни росії проти України.

Належний адаптаційний процес студентів у ЗВО на основі студентоцентристського підходу, допомагає уникнути морально-психологічного та фізичного «вигорання» і зневіри молоді у власних силах і у правильності вибору. Менторський супровід, за таких умов, дає можливість студенту визначити і сформуванати навчальну траєкторію, відповідно до індивідуальних потреб, а також, реалізувати свої потреби у соціально-культурному житті нового середовища.

Аналіз основних досліджень. Для всебічного аналізу і осмислення вказаної проблематики доцільно опиратися на теоретико-методологічний потенціал праць учених педагогів, психологів, соціологів, а саме: К. Андросович, К. Булкина, Г. Волнушкіна, Т. Довженко, Ю. Зарюгіна, Н. Карлова, І. Котенєва, Лучко, І. Небитова, Т. Спіріна, В. Шищенко та інших.

Їхні наукові концепції сприяли тому, що в межах педагогіки, соціології, психології формується новий підхід до розуміння методики соціалізації студентів закладів вищої освіти в освітньому просторі та соціокультурних реаліях за умов сучасних викликів.

Мета статті полягає у поглибленні дослідження ролі менторської діяльності у процесі соціальної адаптації студентів ЗВО в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кожна людина з народження проходить усі етапи соціалізації як особа, індивід і особистість. На кожному етапі розвитку, за цей процес відповідають окремі особи та організації (батьки, вчителі, викладачі, колеги тощо). Під час навчання у закладі вищої освіти до цього процесу, разом з представниками ЗВО, активно долучаються ментори.

Менторська діяльність в Україні здебільшого набула розвитку в загальноосвітніх навчальних закладах. Щодо ЗВО, то цей напрям виокремлюється у самостійну сферу і відмежовується від наставництва та тьюторства, з якими його тривалий час ототожнювали.

Менторський супровід студентів допомагає їм активно взаємодіяти з оточенням на новому етапі особистісної соціалізації.

Соціалізація особи розглядається як єдність адаптації та активності особистості: засвоєння норм і цінностей соціального середовища відбувається у взаємозалежності і взаємозв'язку з активністю індивіда (Волнушкіна, 2016: 107–116).

Соціальна адаптація трактується науковцями як процес активної взаємодії індивіда і середовища з метою досягнення оптимального рівня їх функціонування та відповідності один одному, а результатом цього процесу є адаптованість, тобто такий стан, у якому індивід і середовище можуть співіснувати, взаємодіяти відповідно до особливостей один одного (Лучко, 2019: 17).

Від активної життєдіяльності студентів ЗВО залежить не лише їх особистісно-культурний розвиток, а й рівень комунікації в межах освітнього середовища та оволодіння освітньо-фаховими компетентностями, що впливатиме на їх затребуваність в сучасному професійному просторі.

К. С. Андросович, до основних елементів структури адаптації відносить: пізнавальний ком-

понент й психічну переорієнтацію, зазначаючи, що пізнавальний компонент передбачає сприйняття й тлумачення ситуації, що виникла, а відтак адаптації та охоплює засвоєння нових форм поведінки, норм, цінностей, правил нового оточення. Зазначається, що саме цей компонент залежить від установок, особливостей когнітивної сфери індивіда, наприклад, від того, наскільки він є когнітивно простим чи складним, його загального інтелектуального рівня розвитку, від особливостей таких його психічних функцій, як: увага, мислення, загальна рухливість й сила нервової системи (Андросович, 2015: 36).

Звичайно, особистісні установки індивіда є основою його соціалізації. Що стосується молоді, то ціннісні установки і орієнтації, які сформувалися в них в період дитинства та юності під впливом оточення, будуть визначати вектор соціалізації в період навчання у ЗВО, а в подальшому, у професійній діяльності.

Ідеальним є варіант, коли зазначені установки особистості мають правомірний вектор, але часто трапляється, що особа формує свої життєві ціннісні установки у напрямі девіантної поведінки, або ж, навіть, протиправної.

З такими випадками повинні працювати фахівці психологи, представники правоохоронних органів, зокрема, ювенальної поліції тощо.

Щодо активної ціннісної соціалізації студентів ЗВО, то науковці зазначають, що процес адаптації студента-першокурсника до умов навчання у вищому навчальному закладі – це прийняття норм нового соціального середовища, внутрішнє та зовнішнє ставлення до цих норм та включення до системи міжособистісних стосунків у групі. Тому, процес адаптації студентів у вищому навчальному закладі можна розглядати як комплексну проблему, адже їм доводиться пристосовуватись до зміни відпочинку і праці, до нової системи навчання та входження в новий колектив (Спіріна, Зарюгіна, 2014: 182–184).

В науковій та довідковій літературі до тлумачення терміну «менторство» дослідники підходять з позиції наставництва, соціального реабілітолога, помічника у певній діяльності тощо. Зазвичай, кожен з цих підходів має раціональне обґрунтування і власну ціннісну позицію.

Менторство є тривалим процесом створення довірливих, особистісно зацікавлених взаємин між ментором і підопічним, що спрямований на досягнення у останнього суттєвої динаміки в удосконаленні знань, мислення, практичних дій, з метою його професійного становлення як цілісної особистості фахівця (Довженко та ін., 2021: 77–87).

Нові ролі викладача закладу вищої освіти в сучасних умовах, урахуваючи світовий досвід, полягають в соціально-гуманітарній сфері як інтерпретатора інформації, комунікатора, модератора, фасилітатора, тьютора, ініціатора навчальних та творчих дій, генератора ідей, координатора, наставника (Котенєва, Карлова, 2021: 338–347).

На нашу думку, ментор – це досвідчений і надійний наставник чи консультант, який може бути працівником закладу вищої освіти, або інших організацій чи підприємств та який, отримуючи заробітну плату і виконуючи свої посадові обов'язки, надає консультації студентам, психологічну та організаційну підтримку, координує студентські проекти у визначених напрямках (ІТ, економіка тощо), сприяє розвитку загальних компетентностей з метою забезпечення комфортного навчального середовища, та підвищення рівня академічної успішності.

Виділяють чотири ключові компетенції, які будуть корисними, якщо особа хоче бути успішним ментором (Булкіна, 2023): 1. Експертиза, яка дає змогу давати поради, та керівництво на основі власного досвіду. 2. Комунікаційні навички, щоб слухати уважно, ставити запитання, висловлювати свої думки та ідеї чітко та ефективно, а також давати зворотний зв'язок. 3. Уміння заохочувати розвиток і розуміння процесу навчання, щоб допомогти своєму менті засвоювати нові знання. 4. Уміння встановлювати цілі, адже структурування процесу розвитку є надважливим завданням.

Важливо пам'ятати, що кожна особистість – індивідуальна і потреби в неї теж відрізняються від інших. Ці особливості можуть проявлятися на особистісному емоційно-психологічному рівні, а можуть бути фізично-фізіологічними.

Мова йде про соціальну адаптацію студентів з обмеженими фізичними можливостями.

В цивілізованому соціумі не повинні виникати питання про неможливість подолання перешкод, які є на шляху повноцінного розвитку таких людей, зокрема і освітнього. Сучасні технології дозволяють зробити комфортним процес навчання в ЗВО з позиції матеріально-технічного забезпечення, а новаторські підходи, зокрема, менторський супровід – з позиції культурно-психологічної адаптації.

Соціальна адаптація особистості з обмеженими фізичними можливостями – це процес активної взаємодії особистості з обмеженими фізичними можливостями і середовища з метою досягнення оптимального рівня їх функціонування та відповідності один одному, позитивним результатом чого є

здатність особистості до самореалізації, розкриття свого потенціалу, а також створення умов для прогресивних змін середовища (Лучко, 2019: 48).

Найважливішим завданням ментора, поряд зі сприянням в опануванні освітньої програми, є інтегрування студентів з особливими потребами разом з іншими категоріями студентів, в нове культурне середовище. Мова йде про знайомство з самим закладом освіти (бібліотеки, комп'ютерні класи, їдальні, центри дозвілля тощо), з новим місцем проживання (кампуси, гуртожитки), а іногородніх студентів – з містом та ментально-культурними особливостями регіону.

Також, за таким підходом потрібно здійснювати менторський супровід іноземних студентів, але вже із залученням представників кафедри іноземної мови ЗВО, для налагодження повноцінної комунікації.

Окремо варто акцентувати увагу на студентах, що є з числа внутрішньо переміщених осіб. Від початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, кількість таких студентів значно зросла, порівняно з періодом від 2014 року. Важливо пам'ятати, що таких студентів не потрібно показово виокремлювати серед інших, а навпаки, не акцентувати увагу на певних психологічно травматичних для них аспектах, адже більшість з них пережили окупацію, жахи активних бойових дій. До цього процесу варто залучати фахівців психологів як в межах ЗВО, так і запрошених представників психологічних служб.

Сьогодні актуалізувалося питання академічної мобільності студентів в міжнародному освітньому просторі. Законні обмеження виїзду за кордон для певної категорії студентів (повнолітні чоловіки) не повинна унеможливити

процес їх академічного спілкування. Ментори повинні сприяти такій комунікації, шляхом онлайн конференцій, скласти перелік заходів, що будуть цікавими студентам певних освітніх напрямів, на яких можлива онлайн присутність. Це дасть змогу не відчувати себе відірваним від міжнародної спільноти студентів та майбутніх фахівців і сприятиме активному оволодінню практичними професійними навиками через обмін досвідом.

Зауважимо, що менторство є корисним досвідом для самих менторів, а не тільки допомога студентам.

Ментора – це діяльність «win-win», у якій виграють обидві сторони. Від взаємодії з молодію особою студентом, який тільки починає свій шлях, ментор може поглянути на одну й ту ж ситуацію з іншої сторони, особливо корисно з огляду на його досвід у конкретній сфері. Тож це можливість пошуку інсайтів, відкриттів, свіжий погляд (Портал, 2023).

Висновки. Отже, соціальна адаптація усіх категорій студентів закладів вищої освіти є одним із важливих завдань адміністрації ЗВО, що повинно активно реалізуватися через впровадження у закладах вищої освіти менторських програм супроводу студентів, адже це важливий крок для повноцінного оволодіння студентом освітньою програмою та для належного набуття фахових компетентностей.

Досвідчений ментор стане активним помічником і координатором при виборі навчальних дисциплін і формуванні індивідуальної освітньої траєкторії, а також, зможе спрямувати вектор особистісного розвитку студента в ціннісно-правомірну площину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волнушкіна Г. В. Соціально-психологічні особливості процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том 9. Випуск 9, 2016. С. 107–116.
2. Лучко Ю. І. Соціальна адаптація студентів з обмеженими фізичними можливостями в умовах інклюзивного освітнього простору : монографія. К. : ТАЛКОМ, 2019. 244 с.
3. Андросович К. С. Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук*. Сєверодонецьк, 2015. 274 с.
4. Спіріна Т. П., Зарюгіна Ю. Є. Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 32, 2014. С. 182–184.
5. Довженко Т. О., Небитова І. А., Шищенко В. О. Роль менторства у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Теорія та методика навчання та виховання*, 2021. № 51. С. 77–87.
6. Котенева І. С., Карлова Н. М. Сучасні ролі викладача закладу вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. № 1 (339), 2021. С. 338–347.
7. Булкіна К. Менторство як інструмент розвитку: що це й навіщо? *Харківський кластер інформаційних технологій*. 2023. <https://it-kharkiv.com/gajd-vid-mentorKy-uitop/>.
8. Портал ГУРТ. *Менторство «win-win»: до чого готуватися та як не стати баластом*. 2023. <https://gurt.org.ua/news/informator/88608/>.

REFERENCES

1. Volnushkina H. V. (2016). Cotsialno-psykholohichni osoblyvosti protsesu adaptatsii studentiv do navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Socio-psychological features of the process of adaptation of students to study in a higher educational institution]. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom 9. Vypusk 9. S. 107–116. [in Ukrainian].
2. Luchko Yu. I. (2019). Sotsialna adaptatsiia studentiv z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy v umovakh inkluzyvnogo osvithnoho prostoru : monohrafiia. [Social adaptation of students with limited physical capabilities in the conditions of an inclusive educational space: monograph]. K. : TALKOM. 244 s. [in Ukrainian].
3. Androsovykh K. S. (2015). Psykholohichni chynnyky sotsialnoi adaptatsii pershokursnykiv v umovakh osvithnoho seredovyshecha profesiino-tekhnichnoho navchalnoho zakladu. [Psychological factors of social adaptation of first-year students in the conditions of the educational environment of a vocational and technical educational institution]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata psykholohichnykh nauk. Sievierodonetsk. 274 s. [in Ukrainian].
4. Spirina T. P., Zariuhina Yu. Ye. (2014). Osoblyvosti adaptatsii studentiv-pershokursnykiv do umov navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Peculiarities of adaptation of first-year students to the conditions of study in a higher educational institution]. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vypusk 32. S. 182–184. [in Ukrainian].
5. Dovzhenko T. O., Nebytova I. A., Shyshenko V. O. (2021). Rol mentorstva u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly. [The role of mentoring in the professional training of future primary school teachers]. Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia. № 51. S. 77–87. [in Ukrainian].
6. Kotienieva I. S., Karlova N. M. (2021). Suchasni roli vykladacha zakladu vyshchoi osvity. [Modern roles of a teacher at a higher education institution]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. № 1 (339). S. 338–347. [in Ukrainian].
7. Bulkina K. (2023). Mentorstvo yak instrument rozvytku: shcho tse y navishcho? [Mentoring as a development tool: what is it and why?]. Kharkivskiy klaster informatsiinykh tekhnolohii. <https://it-kharkiv.com/gajd-vid-mentorky-uitop/>. [in Ukrainian].
8. Portal HURT. (2023). Mentorstvo «win-win»: do choho hotuvatysia ta yak ne staty balastom. [Win-win mentoring: what to prepare for and how not to become a ballast]. <https://gurt.org.ua/news/informator/88608/> [in Ukrainian].

Марія ІЩЕНКО,
orcid.org/0000-0003-4425-5737
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови в судноводінні
Херсонської державної морської академії
(Херсон, Україна) mariiaishchenko2023@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ МОРСЬКИХ ЗАКЛАДАХ

У статті визначено практичну необхідність переходу від традиційних методів оффлайн навчання іноземної мови до інноваційних форм і методів дистанційного навчання, охарактеризовані основні ефективні ресурси для досягнення цілей у викладанні англійської мови у вищих морських закладах.

Було визначено, що дистанційне навчання передбачає надання учбового матеріалу студентам, інтерактивну співпрацю викладача і студентів, надання консультацій студентам, контроль успішності студента.

На основі власного досвіду та досвіду колег встановлені основні переваги та недоліки дистанційного навчання, а саме можливість навчатись будь-де маючи стабільний інтернет, але можуть виникати проблеми, які пов'язані з відсутністю достатнього зорового контакту між студентами та викладачем, а також недостатнім контролем над виконанням вправ або тестових завдань.

Проаналізовано можливості, які надають дистанційні освітні технології та показані типові приклади вправ з їх застосуванням на заняттях курсу «Морська англійська мова».

У публікації визначені основні ефективні ресурси для викладання, а саме Zoom, Google Meet, основні платформи – Moodle, охарактеризовані основні можливості онлайн дошок (Miro, Figma).

У статті охарактеризовані основні можливості платформи Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment), яка дуже ефективна у виконанні завдань, тестів, вивченню матеріалу. Moodle – це система управління навчанням, яка орієнтована на організацію взаємодії між викладачем та студентами, а також може використовуватись для організації дистанційних курсів. Система Moodle активно використовується у ХДМА для підтримки навчального процесу очної і заочної форм навчання студентів.

Віртуальні дошки (Miro, Figma) є незамінними інструментами дистанційного навчання англійської мови, які спрощують процес сумісного використання навчального матеріалу.

Ми охарактеризували основні можливості онлайн дошок (Miro, Figma), а саме можливість працювати багатьом студентам одночасно, малювати, писати, використовуючи маркери, олівці, будувати таблиці, писати коментарі та переглядати відео.

Для викладача найбільш ефективним інструментом дошки Miro вважаємо функцію “Drag and Drop”, яка надає можливість працювати викладачу та студентам всієї групи одночасно над одним завданням.

Ключові слова: дистанційне навчання, освітні технології, онлайн дошки, вищі морські заклади.

Mariia ISHCENKO,
orcid.org/0000-0003-4425-5737
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the English Language Department for Deck Officers
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) mariiaishchenko2023@gmail.com

USE OF DISTANCE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER MARITIME INSTITUTIONS

The article identifies the practical necessity of changing from traditional offline methods of foreign language learning to innovative forms and methods of distance learning, characterizes the main effective resources for achieving goals in teaching English in higher maritime institutions.

It was determined that distance learning involves the provision of educational material to students, interactive cooperation between the teacher and students, provision of consultations to students, monitoring of student performance.

Based on our own experience and the experience of colleagues, the main advantages and disadvantages of distance learning have been established, namely the ability to study anywhere with a stable Internet, but problems may arise that are associated with the lack of sufficient visual contact between students and the teacher, as well as insufficient control over by performing exercises or test tasks.

The opportunities provided by distance educational technologies are analyzed and typical examples of exercises with their application are shown on “Maritime English” lessons.

The publication identifies the main effective resources for teaching, namely Zoom, Google Meet, the main platforms – Moodle, and describes the main capabilities of online boards (Miro, Figma).

The article describes the main capabilities of the Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) platform, which is very effective in completing tasks, tests, and studying the material. Moodle is a learning management system that is focused on organizing interaction between the teacher and students, and can also be used to organize distance courses. The Moodle system is actively used in the KSMA to support the educational process of full-time and correspondent forms of student education.

Virtual boards (Miro, Figma) are indispensable tools for distance learning of the English language, which simplify the process of compatible use of educational material.

We characterized the main capabilities of online boards (Miro, Figma), namely the ability to work with many students at the same time, draw, write using markers, pencils, build tables, write comments, and watch videos.

For the teacher, we consider the “Drag and Drop” function to be the most effective tool of the Miro board, which allows the teacher and students of the whole group to work on the same task at the same time.

Key words: distance learning, educational technologies, online boards, higher maritime institutions.

Постановка проблеми. Володіння іноземною мовою є однією з головних умов розвитку фахівців у професійній галузі і забезпечує їх особистісне зростання, для фахівців морської технічної сфери – невід’ємна умова при виконанні ними своїх посадових обов’язків відповідно до Міжнародної конвенції про підготовку і дипломування моряків та несення вахти (Конвенція ПДМНВ). Саме тому, основною метою мовної освіти в морському вузі є формування іншомовної комунікативної компетенції.

Активне запровадження технологій дистанційного навчання до навчального процесу є перспективним та надзвичайно актуальним напрямком розбудови сучасної вищої освіти, а також інтегрування до європейської, світової освіти.

Сьогодні фахівці розробляють програмне забезпечення для комп’ютерів та мобільних пристроїв, що полегшують вивчення багатьох предметів, у тому числі англійської мови.

Актуальність нашої роботи визначається практичною необхідністю переходу від традиційних методів оффлайн навчання іноземної мови до інноваційних форм і методів дистанційного навчання, та пошуку ефективних ресурсів для досягнення цілей навчального предмету.

Аналіз досліджень. Аналіз вивченої наукової літератури дозволяє зробити висновок, що досить багато уваги в дослідженнях вітчизняних і закордонних авторів присвячено характеристиці дистанційного навчання.

Питання дистанційного навчання у вищих навчальних закладах не є новим у педагогічній науці. Проблеми використання інформаційних технологій і електронних освітніх ресурсів у вищій школі знайшли свої відображення в роботах В.Ю. Бикова (Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сиротенко Н.Г., 2008: 324), В.М. Кухаренко (Кухаренко В.М., 2019: 307), Т.І. Коваль (Коваль Т.І.,

2001: С. 94–104), Я.Б. Сікора (Сікора Я.Б., 2016: С. 236–238).

Мета статті – проаналізувати можливості, які надають дистанційні освітні технології та показати типові приклади вправ з їх застосуванням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує багато технологій навчання іноземної мови, які спрямовані на досягнення комунікативних цілей навчання. Найбільш інтенсивно застосовуються сьогодні комп’ютерні технології з використанням мережі Інтернет. Проте, слід зазначити, що у форматі звичайного режиму навчання іноземної мови, комп’ютерні технології використовуються переважно як додатковий засіб навчання.

Дуже стрімко здійснюється впровадження онлайн режиму до усіх сфер життя людей: спілкування, онлайн зустрічі, навчання, лекції. Для освітян це неймовірний виклик, тому що якісне викладання залишається пріоритетною метою.

Виділяють два формати дистанційного навчання: синхронний (онлайн-зустріч згідно фіксованого розкладу) та асинхронний (учні освоюють нові знання за своїм індивідуальним графіком, часто без обмежень за часом). Статистика показує, що заняття із застосуванням синхронного методу навчання значно ефективніші і, відповідно, більш затребувані порівняно з навчанням, що проводиться в асинхронному цифровому освітньому середовищі. Навчання відбувається у режимі реального часу і вимагає від викладача глибокого розуміння особливостей комунікації та володіння цілим комплексом спеціальних навичок.

Говорячи про дистанційне навчання, важливо зазначити його переваги та недоліки. Основними перевагами дистанційного навчання можемо виділити: 1) можливість навчатись будь-де, з будь-якої точки планети, маючи хороший інтернет, 2) економія часу на дорогу, 3) застосування сучасних інтерактивних технологій навчання, що підвищує

зацікавленість та мотивацію студентів, 4) викладачі мають можливість використати численні електронні ресурси під час заняття, якщо виникає необхідність.

До основних недоліків навчання можемо віднести 1) якість інтернет з'єднання, швидкість інтернету, 2) відсутність зорового контакту, 3) велика напруга на зір, 4) проблема утримання уваги студентів, вони можуть відволікатись (переглядати соціальні мережи, відповідати на повідомлення, перевіряти пошту), а вчитель не завжди може це проконтролювати, 5) складнощі в об'єктивному оцінюванні студентів та контролю, 6) неможливість реалізації вправ та гри, де потрібно пересуватись по аудиторії.

Дистанційне навчання передбачає наступні вимоги, а саме: – надання учбового матеріалу студентам, – інтерактивна співпраця викладача і студентів, – надання консультацій студентам, – контроль успішності студента.

Пріоритетним критерієм вибору інструментів для дистанційного навчання має бути відповідність поставленим цілям, за цим критерієм підбирається форма онлайн комунікації, а саме відеоконференція, чат, форум.

Найбільш розповсюдженими веб ресурси для дистанційного навчання вважається платформи Moodle, Google Classroom та ін. Для проведення занять у формі відеоконференції найбільш поширеними є Zoom, Skype, Google Meet.

Для проведення занять з морської англійської мови у ХДМА ми обрали платформу Zoom, яка надає можливість проведення онлайн конференцій, вебінарів. За допомогою цієї платформи здійснюється онлайн заняття в синхронному режимі.

Платформа Zoom надає своїм користувачам низку можливостей та переваг. Для організації дистанційного навчання та вивчення іноземної мови, ми можемо виділити основні переваги, а саме можливість демонстрації екрану з матеріалом, який пропонує викладач, а також демонстрація презентацій та постерів, які підготували студенти. Викладач має можливість включати відео та аудіо-матеріали, для формування фонетичних та лексичних навичок студентів.

Студенти під час заняття можуть проявляти активність, а саме підіймати руку для відповіді, уточнювати якусь інформацію, використовувати чат для взаємодії з викладачем та іншими студентами.

Ми не можемо не зазначити переваги використання інтерактивної дошки (whiteboard) під час занять, що дає змогу використовувати схеми,

малюнки, писати текст, а також використовувати дошку спільно зі студентами. Наприклад, вивчаючи тему «Bay-row-tier system», систему розташування контейнерів на борту судна, студенти можуть на дошці намалювати, зазначити та визначити де знаходиться контейнер. Або намалювати різні системи кріплення контейнерів та прокоментувати їх, інші студенти можуть уточнювати питання щодо кріплень.

Ще одна велика перевага платформи – breakout rooms, це кімнати для організації партнерської роботи студентів у парах або у декількох групах. Викладач може сам визначити скільки груп необхідно, автоматично або вручну може розміщувати студентів у групи або ж пари.

Студенти у групах можуть обговорювати дискусійні питання, також, наприклад, проводити інструктажі (briefings/debriefings) з безпечної роботи для кріплення контейнерів. Викладач може контролювати роботу студентів у групах, а саме доєднатись до будь-якої групи, задати додаткові питання, скорегувати роботу, контролювати комунікацію між студентами або ж студенти можуть викликати за потребою викладача на допомогу.

Платформа Zoom дає можливість також записати онлайн заняття, щоб учасники могли, якщо виникає потреба, переглянути урок, повторити матеріал.

На заняттях курсу «Морська англійська мова» у ХДМА викладачі і студенти успішно використовують платформу Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) для досягнення основних навчальних завдань. За допомогою платформи здійснюється також самостійна робота студентів, якщо вони, наприклад, знаходяться на практиці. Кожен семестр навчання складається з п'яти розділів (modules), які включають в себе уроки для синхронного навчання або самостійного, повторення (review), морські історії або кейси (Sea stories, MAR) з питаннями та завданнями до них, тести (Stop and checks), питання для перевірки засвоєння основного матеріалу розділу, та список слів (Word list) для вивчення та використання для кращого розуміння матеріалу.

Кожен викладач має свою індивідуальну сторінку для розміщення додаткового інтерактивного матеріалу курсів, на яких він викладає.

У освітан існує можливість використовувати на онлайн заняттях також віртуальні дошки, наприклад Miro, Figma, які надають багато можливостей для реалізації начального процесу, для наочної зацікавленості студентів. Для цього викладачу потрібно зареєструватись та надати посилання студентам для подальшого використання.

Дошки Miro та Figma призначені для спільної дистанційної роботи викладача та студентів. Вони можуть вміщувати величезну кількість інформації. Онлайн дошки мають безліч функцій та інструментів, а саме робота з ручкою, маркером, гумкою, кольоровими стікерами, створення різних схем, таблиць, написання тексту, коментарів, прикріплення різноманітних документів, додавання картинок, відео.

Використання віртуальних дошок може бути чудовим доповненням до використання платформи Moodle. Безперечним плюсом дошок є можливість одночасної роботи на дошках кількох людей. Викладач має змогу бачити дії кожного студента та стежити за його переміщеннями.

Наведемо приклади використання інтерактивних дошок на уроках англійської мови. Наприклад, використовуючи інструменти Стрілочка або Олівець, встановити відповідність:

Match the words with their definitions

1 rear a) a piece of metal fastened to a door, lid etc that allows it to swing open and shut

2 casting b) a flat piece of material, often rubber, placed between two surfaces so that steam, oil, gas etc cannot escape

3 hinge c) a strong upright piece of wood, metal etc that is fixed into the ground, especially to support something

4 sill d) the part of a car frame at the bottom of the doors

5 bar e) a flat piece of material, often rubber, placed between two surfaces so that steam, oil, gas etc cannot escape

6 gasket f) at or near the back of something, especially a vehicle

7 rail g) an object made by pouring liquid metal, plastic etc into a mould

8 post h) a small block of solid material that is longer than it is wide

Використовуючи технологію Drag and Drop встановіть слова у пропущені місця:

Fill in the gaps

ignition | visibility | raised | climb | care | segregated | safe | place | back injuries | fixing | bars

1 When working on deck, always wear high _____ clothing, safety shoes and a hard hat.

2 Never stand under a _____ container.

3 Take _____ climbing onto a lashing bridge.

4 The lashing bridge must be in a _____ condition to work.

5 All the lashing and lashing equipment must be in _____ and not left lying on the lashing bridge floor.

6 Dangerous goods of different categories have to be packaged and _____ as per the IMDG code.

7 No source of _____ should be allowed into or near to a place where dangerous goods containers or IMDG containers are stowed.

8 Safety of the personnel involves correct lashing procedure to avoid _____ and sprains.

9 Take care when _____ lashing rods, they can slip and strike someone

10 When working on the top or side of a container, use safe access equipment and never _____ containers.

Висновки. Отже, ми можемо визначити основні переваги дистанційного навчання, а саме можливість навчатись будь-де маючи стабільний інтернет, економія часу на дорогу, застосування сучасних інтерактивних технологій навчання, що підвищує зацікавленість та мотивацію студентів, викладачі мають можливість використати численні електронні ресурси під час заняття. Основними недоліками вважаємо якість інтернет з'єднання, швидкість інтернету, відсутність зорового контакту, велику напругу на зір, проблему утримання уваги студентів, вони можуть відволікатись, складнощі в об'єктивному оцінюванні студентів та контролю, неможливість реалізації вправ та гри, де потрібно пересуватись по аудиторії.

У публікації ми визначили основні ефективні ресурси для викладання, а саме Zoom, Google Meet, які надають можливість проводити навчання синхронно, робити запис заняття, демонструвати екран студентам для виконання завдань.

Досить ефективною вважаємо платформу Moodle, яка надає можливість виконувати завдання, тести, проходити матеріал. Ми охарактеризували основні можливості онлайн дошок (Miro, Figma), а саме можливість працювати багатьом студентам одночасно, малювати, писати, використовуючи маркери, олівці, будувати таблиці, писати коментарі та переглядати відео.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сиротенко Н.Г. та ін. Технологія створення дистанційного курсу: навч. посіб., К. : Міленіум, 2008. 324 с.
2. Коваль Т. І. Реалізація технологій дистанційного навчання іноземних мов з використанням навчального середовища Moodle. Методика навчання іноземних мов майбутніх фахівців. Вип. 21. Ч. 6. 2001. С. 94–104.

3. Кухаренко В. М. Тьютор дистанційного та змішаного навчання : посібник. Київ: Міленіум, 2019. 307 с. 6.
4. Сікора Я. Б. Реалізація змішаного навчання у вищому навчальному закладі. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. Випуск 2 (39). С. 236–238

REFERENCES

1. Bykov V. Iu., Kukhareno V.M., Syrotenko N.H. (2008) ta in. Tekhnolohiia stvorennia dystantsiinoho kursu. [Distance course creation technology] navch. posib. – tutorial, K. : Milenium. 324 s. [in Ukrainian].
2. Koval T. I. (2001) Realizatsiia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia inozemnykh mov z vykorystanniam navchalnoho seredovyscha Moodle. [Implementation of technologies for distance learning of foreign languages using the Moodle learning platform.] Metodyka navchannia inozemnykh mov maibutnikh fakhivtsiv. – Methods of teaching foreign languages to future specialists. Vyp. 21. Ch. 6. S. 94–104. [in Ukrainian].
3. Kukhareno V. M. (2009) Tiutor dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia. [Tutor of distance and mixed learning] posibnyk. – manual Kyiv: Milenium, 307 s. 6. [in Ukrainian].
4. Sikora Ya. B. (2016) Realizatsiia zmishanoho navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Implementation of blended learning in a higher educational institution] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: «Pedagogika. Sotsialna robota». – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social work» Vypusk 2 (39). S. 236–238 [in Ukrainian].

УДК 378.091.12:07]:005.963

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-37>**Тетяна КАХЕРСЬКА,**
orcid.org/0000-0002-6102-8010*аспірантка кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) tetiana56235@gmail.com*

АНАЛІЗ ІНІЦІАТИВ У РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МЕДІАОСВІТИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз практик та ініціатив впровадження медіаосвіти у систему неперервного професійного розвитку викладачів вищої школи в Україні, що дало змогу зробити висновок щодо поліфункціональності наявних можливостей такого навчання, якому притаманні мотиваційна, інтегративна та розвивальна функції. Виявлено основну мету медіаосвітніх програм для педагогів, що полягає не лише у розвитку навичок користування медіаресурсами, але й розвитку їхньої медіакомпетентності як рівня медіакультури особистості. Окреслено зміну парадигми у розвитку професійних компетентностей викладачів, яка спрямована на переорієнтацію з процесу навчання на процес самореалізації особистості з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Підкреслено взаємозв'язок між ефективністю сучасної системи медіаосвіти та рівнем професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти. Переконаливо доведено, що з метою розвитку і підтримки медіакультури викладачів вищої школи, в межах системи неперервного професійного розвитку, необхідним є застосування нових методичних засобів, інструментів і завдань у цьому процесі.

На основі аналізу наукових джерел, сайтів освітніх установ та громадських організацій, освітніх онлайн-платформ медіаосвіту викладачів вищої школи розкрито як один із важливих способів їх професійного розвитку. Особливу увагу приділено питанням необхідності постійного оновлення, підтримки різновекторності розвитку, налагодженню взаємозв'язків і послідовності в системі медіаосвіти викладачів вищої школи як важливих механізмів побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку. Схарактеризовано приклади медіаосвітніх практик та ініціатив в українському освітньому середовищі для викладачів вищої школи, що діють в межах формальної, неформальної та інформальної освіти і мають окреслене коло категорій учасників такого процесу (державні ініціативи; міжнародні організації та донори; неурядові організації; освітні та наукові інституції; неінституціалізовані ініціативи та ін.).

Ключові слова: *медіаосвіта, медіакультура, медіакультура викладачів вищої школи, ініціативи, проекти, провайдери медіаосвітніх послуг.*

Tetiana KAKHERSKA,
orcid.org/0000-0002-6102-8010*PhD Student at the Department of Pedagogy and Methodology of Teaching History and Social Disciplines
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"
(Chernihiv, Ukraine) tetiana56235@gmail.com*

ANALYSIS OF INITIATIVES IN THE DEVELOPMENT OF THE MEDIA EDUCATION SYSTEM OF HIGH SCHOOL TEACHERS IN UKRAINE

The article analyzes the practices and initiatives of the introduction of media education into the system of continuous professional development of higher school teachers in Ukraine, which made it possible to draw a conclusion about the multifunctionality of the available opportunities for such training, which has motivational, integrative and developmental functions. The main goal of media education programs for teachers is revealed, which consists not only in the development of the skills of using media resources, but also in the development of their media competence as a level of personal media culture. A paradigm shift in the development of teachers' professional competencies is outlined, which is aimed at reorientation from the learning process to the process of self-realization of the individual using information and communication technologies. The relationship between the effectiveness of the modern media education system and the level of professional competence of teachers of higher education institutions is emphasized. It has been convincingly proven that in order to develop and support the media culture of higher school teachers, within the framework of the system of continuous professional development, it is necessary to use new methodological tools, instruments and tasks in this process.

Based on the analysis of scientific sources, websites of educational institutions and public organizations, educational online platforms, media education of higher school teachers is revealed as one of the important ways of their professional development. Special attention is paid to the issues of the need for constant updating, support of multi-vector development,

establishment of relationships and consistency in the media education system of higher school teachers as important mechanisms for building an individual trajectory of professional development. Examples of media educational practices and initiatives in the Ukrainian educational environment for higher school teachers operating within the framework of formal, non-formal and informal education and having a defined circle of categories of participants in such a process are characterized (state initiatives; international organizations and donors; non-governmental organizations; educational and scientific institutions; non-institutionalized initiatives, etc.).

Key words: *media education, media culture, media culture of higher school teachers, initiatives, projects, providers of media education services.*

Постановка проблеми. Соціально-економічний та суспільно-політичний поступ у розвитку українського суспільства, входження України у відкритий медіаосвітній простір, модернізація системи вищої освіти в Україні потребують генерації нового покоління висококваліфікованих педагогів, які здатні ефективно діяти в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Необхідність постійного приведення професійного рівня викладачів вищої школи у відповідність до швидкого розвитку науки і техніки, еволюції соціальних структур і стосунків, зокрема в умовах пришвидшеного створення цифрових освітніх просторів, передбачають наявність відповідного структурного компонента особистості – медіакультури фахівця, який працює в означеному середовищі.

Відповідні ініціативи від державного, приватного та громадського сектору у сфері розвитку медіаосвіти спрямовані на задоволення потреб громадян в особистісному і професійному зростанні та забезпечення потреб держави у кваліфікованих педагогічних кадрах, які мають високий рівень професіоналізму, здатні швидко і компетентно виконувати посадові функції, а також використовувати інформаційно-комунікаційні технології, медіазасоби в освітньому процесі, формуючи при цьому відповідний рівень медіакомпетентності у здобувачів освіти. Саме такі умови забезпечують інноваційну складову сучасного освітнього простору.

Аналіз досліджень. Поширення медіаосвіти в освітянській спільноті зумовлене потребою суспільства у забезпеченні високих стандартів професіоналізму педагогів. Це потребує осмислення теоретичних напрацювань вітчизняних педагогів і психологів та опису наявних ініціатив щодо проблеми формування медіакультури освітян засобами медіаосвіти.

Складність процесів, які визначають специфіку сучасної медіаосвіти, зумовлює наявність в українському науковому просторі різних теорій та моделей медіаосвіти. Дослідження впливу медіа на розвиток особистості зокрема і суспільства в цілому, концептуальних засад медіаосвіти та медіаграмотності здійснювали такі науковці,

як Н. Габор, В. Іванов, Т. Іванова, Г. Онкович, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун та ін. Варто згадати, що існує великий масив досліджень щодо соціально-психологічних та теоретико-методичних аспектів впровадження медіаосвіти у заклади освіти України, зокрема у працях О. Баришполец, О. Волошенюк, О. Конещинської, Л. Найдьонової, Г. Онкович, Н. Череповської та ін. Праці М. Коропатника, М. Осюхіної, Т. Слабошевської містять дослідження особливостей сучасного стану медіаосвіти в Україні. Міжнародний досвід поширення медіаосвіти, організаційно-педагогічні стратегії її впровадження були предметом аналізу в роботах Г. Головченка, Н. Приходькіної та ін. Питанню розвитку медіакультури педагогів присвятили свої наукові розвідки Н. Духаніна, І. Колеснікова, Т. Фурсикова, Л. Хмарна, Н. Шубенко та ін.

Натомість динамічні зміни в галузі медіаосвіти передбачають, що застосування комплексного наукового підходу до вивчення такої проблеми сприятиме з'ясуванню загальних закономірностей організації системи медіаосвіти в Україні на всіх рівнях.

Мета статті – проаналізувати сутність ініціатив та проєктів, які діють в Україні у сфері розбудови системи медіаосвіти викладачів вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація освіти, стрімке збільшення використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі, формування відповідного рівня медіакультури в освітянській спільноті, створення системи медіаосвіти – це відповідь на виклики часу.

Сьогодні суспільство вимагає від особистості наявності певних компетентностей, більшість з яких відповідають цілям медіаосвіти. Стратегія розвитку вищої освіти на 2022–2032 роки зазначає, що «швидкі зміни, які відбуваються у суспільстві, технологіях, вимагають від фахівців як професійних, так і загальних компетентностей, зокрема здатності навчатися, критично та системно мислити, програмувати, працювати в умовах невизначеності, креативності, міжгалузевої комунікації, мультикультурності ...» (Про схвалення Стратегії, 2023).

Наголошуючи на важливості медіаосвіти для сучасного соціуму, дослідники цієї проблеми (В. Іванов, О. Волошенюк, Л. Кульчинська, Т. Іванова, Ю. Мірошніченко) підкреслюють, що «... масмедіа в умовах глобалізації та інформаційного суспільства часто вирішально впливають на те, яким ми сприймаємо навколишній світ», а отже саме медіаосвіта зможе сформувати необхідне критичне мислення та надати людині інструменти для самозахисту та ефективної діяльності в медіапросторі (Іванов та ін., 2012: 23–24).

На думку Г. Онкович медіаосвіта – це «діяльнісний процес розвитку і саморозвитку особистості з оперттям на засоби масової інформації (як «старих», так і «нових») та використанням їхніх матеріалів, тобто медіатекстів, які вони містять» (Онкович, 2018).

Вважаємо за необхідне зазначити, що медіаосвіта – це процес розвитку особистості, який формує культуру комунікації, уміння ефективно діяти в медіапросторі, усвідомлено сприймати, критично осмислювати та творчо використовувати медіаконтент з метою розвитку соціокультурних та професійно значущих компетентностей.

Сучасний викладач, здійснюючи коригування власної траєкторії професійного розвитку, у контексті розвитку медіакультури, самостійно обирає способи саморозвитку та самореалізації, які можуть мати декілька напрямів: навчання у закладах вищої освіти (ЗВО) у процесі здобуття вищого освітньо-кваліфікаційного рівня; навчання на курсах підвищення кваліфікації; самоосвіта, стажування тощо.

Практики роботи провайдерів медіаосвітніх послуг дають змогу ознайомитись із сучасним етапом розбудови концептуальної моделі медіаосвіти України. Така модель зорієнтована на побудову в Україні «ефективної системи медіаосвіти, що має стати фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку і консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії, всебічно підготувати дітей і молодь до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формувати у громадян медіаінформаційну грамотність і медіакультуру відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей» (Концепція, 2016: 6).

Фахівці Національної академії педагогічних наук України, висвітлюючи засади організації системи медіаосвіти, в межах освітньої системи країни, для дітей та молоді, зазначають, що вона «... має бути вбудована в ті освітні тренди модернізації, які є провідними в наш час, працювати на

синергетичне посилення прогресивних освітніх змін» (Найдьонова та ін., 2022: 9).

Наявні напрацювання українських науковців та практиків у побудові означеної моделі демонструють, що освітній вектор, який відповідає за формування медіакультури у викладачів вищої школи, має високий потенціал для подальшого розвитку та трансформацій, відповідно до запитів суспільства.

Як свідчить аналіз наукових джерел, сайтів освітніх установ та громадських організацій, освітніх онлайн-платформ, медіаосвіта викладачів вищої школи в Україні здійснюється в межах формальної, неформальної та інформальної освіти. Таким питанням займається широке коло інституцій, серед них можна виділити категорії основних учасників: державні ініціативи; міжнародні організації та донори; неурядові організації; освітні та наукові інституції; неінституціалізовані ініціативи. Зупинимо свою увагу на найбільших та найпоширеніших ініціативах, практиках та проектах.

Наприклад, державні ініціативи починають грати дедалі важливішу роль у сфері медіаосвіти, адже вони прагнуть виконувати об'єднану місію у такому питанні, на всіх рівнях освітньої системи.

Міністерство культури та інформаційної політики України у 2021 році заснувало національний проєкт з медіаграмотності – «Фільтр», з метою консолідації зусиль держави, міжнародних організацій, громадського сектору та медіаспільноти з питання поширення медіаграмотності в суспільстві. Проєкт має власну онлайн-платформу, де для викладачів вищої школи в розділі «Медіаосвіта» розміщені навчально-методичні матеріали, найкращі практики та проєкти з медіаграмотності (Фільтр, 2024).

Ще однією ініціативою від державних інституцій є популяризація медіаосвіти за допомогою освітніх серіалів, онлайн-курсів і гайдів на Єдиному державному порталі цифрової освіти «Дія. Цифрова освіта» від Міністерства цифрової трансформації. Проте, медіаексперти зазначають, що увагу цього проєкту зосереджено, переважно, на розвитку цифрових навичок громадян (Дія. Освіта, 2024).

Значущою у сфері поширення медіаосвіти в Україні є підтримка міжнародних організацій та донорів, таких як: USAID, Посольство Сполучених Штатів Америки, Посольство Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Internews Network, Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) та ін. Так, німецька ГО «Interlink Academy for International Dialog and

Journalism gUG» спільно з українськими університетами проводить тренінги для медіатренерів з розвитку медіаграмотності (Український інститут медіа та комунікації, 2021).

Конкретну нішу, що стосується формування певних трендів у просуванні медіаграмотності в освітній сфері, займає IREX. В Україні активно реалізується комплексна програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», що спрямована на формування і розвиток навичок критичного мислення та інформаційної гігієни в суспільстві. Проєкт реалізує IREX у партнерстві з Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури та інформаційної політики України та Міжнародним благодійним фондом «Академія Української преси» (АУП) за підтримки Посольства Сполучених Штатів Америки в Україні та Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку Великої Британії.

Інститути післядипломної педагогічної освіти (ППО) та ЗВО приєдналися до участі у проєкті з 2019 року з метою впровадження в освітній процес моделі розвитку навичок критичного сприйняття інформації, отримання методичної, навчальної або грантової підтримки. Залишається релевантним для освітянської аудиторії проєкт «Вивчай та розрізняй: посилення стійкості та протидія дезінформації під час війни» (2022–2023)», який спрямований на розвиток навичок критичного сприйняття інформації, протидії маніпуляціям, пропаганді та дезінформації; формування медіакомпетентності, зокрема у викладачів ППО та ЗВО (Програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», 2024).

Також у рамках грантових програм від проєкту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність» у партнерстві з IREX створюється багато цікавих науково-дослідницьких та освітніх проєктів. Так, у 2020 році IREX спільно зі студією онлайн-освіти «EdEra» за підтримки партнерів, у рамках проєкту «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», запустили онлайн-курс з розвитку медіаграмотності «Very Verified», що сприяє розвитку навичок орієнтування в інформаційному просторі та ідентифікації дезінформації (Український інститут медіа та комунікації, 2021).

Інші провайдери медіаосвітніх послуг також активно працюють у цьому напрямі, адже у нашій державі розвинуте середовище громадських або неурядових організацій, що впроваджують різноманітні ініціативи з медіаосвіти для педагогів. Великий досвід у створенні проєктів та заходів, що стосуються медіаосвіти має МБФ «АУП» (під керівництвом В. Іванова). Ця організація одна з

перших серед неурядових організацій, яка започаткувала процес впровадження медіаосвіти в Україні. Вона позиціонує себе як неприбуткова, неурядова та незалежна організація, що поширює ініціативи в сфері медіаосвіти, сприяє розвитку медіаграмотності за допомогою популяризації аналітичних та моніторингових досліджень, створення наукових і навчально-методичних ресурсів, проведення освітньо-просвітницьких заходів, формування когорт медіапедагогів та ін. Функціонування сайту АУП, активне ведення соціальних мереж, реалізація проєктів та активностей на онлайн-порталі медіаосвіти і медіаграмотності, проведення літніх та зимових шкіл підготовки медіапедагогів надають навчально-методичну, організаційну та консультативну підтримку освітянам у забезпеченні медіаосвітньої діяльності на належному рівні. Завдяки своїм ініціативам АУП створює можливості для розвитку партнерства з бібліотеками, міжнародними організаціями, громадським та державним секторами у сфері медіаосвіти (АУП, 2024).

Оскільки в Україні досить різний спектр активностей з медіаосвіти, то рушіями цього явища є також такі освітні онлайн-платформи, як: «EdEra», «Prometheus», «ВУМ online» та ін.

Наприклад, платформа онлайн-освіти «Prometheus» пропонує освітянам наступні безкоштовні курси: «Критичне мислення для освітян», «Освітні інструменти критичного мислення», «Медіаграмотність: як не піддаватися маніпуляціям?» «Медіаграмотність для освітян», «Інформаційна гігієна під час війни», «Інформаційна гігієна. Як розпізнати брехню в соцмережах, в інтернеті та на телебаченні» та ін (Prometheus, 2024). Студія онлайн-освіти «EdEra» в каталозі курсів містить розділи «Медіаграмотність» та «Для освітян», де представлені різноманітні онлайн-активності, що сприяють розвитку цифрових компетентностей, критичного мислення та медіакультури педагогів (EdEra, 2024). Перша дистанційна платформа громадянської освіти від Відкритого Університету Майдану (ВУМ) розвиває напрям самоосвіти в українському суспільстві і пропонує такі курси, як: «Інтернет та цифрові права людини», «Цифрова безпека та комунікація в онлайні» та ін. (ВУМ online, 2024).

Поширенню медіаосвіти серед викладачів допомагає діяльність ГО «Українська асоціація медіапсихологів та медіапедагогів», ГО «Детектор медіа», ГО «Інтерньюз-Україна», ГО «Центр Медіареформи» (проєкт StopFake), проєкт «VoxCheck», які виробляють контент, займаються медіамоніторингом, аналізом та дослідженням аудиторії.

Медіаосвіта викладачів вищої школи в Україні, в рамках формальної освіти, здійснюється ЗВО, закладами післядипломної освіти та приватними ліцензованими центрами підвищення кваліфікації. Саме вони, маючи великий досвід та потенціал, через підтримку донорів та громадських організацій, впроваджують в освітній процес нові навчальні програми та ініціативи щодо медіаосвіти працівників освітніх інституцій різних рівнів, об'єднують спільноти, створюють вектори сучасних наукових досліджень.

Дуже важливими напрямками поширення медіаосвіти для викладачів вищої школи залишаються нетворкінг та популяризація медіаграмотності шляхом проведення наукових форумів, науково-педагогічних читань, конференцій, семінарів, видання збірників наукових статей з різних аспектів медіаосвіти та ін.

Так, наукові підвалини побудови ефективної системи медіаосвіти в Україні закладаються під час роботи наукових конференцій, таких як: щорічна міжнародна науково-методична конференція з медіаосвіти та медіаграмотності від АУП (публікація збірників статей за результатами роботи конференцій: «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи», «Сучасний простір медіаграмотності та перспективи його розвитку», «Критичне мислення в епоху токсичного контенту» та ін.); конференції різних рівнів, що організовані ЗВО та ППО («Від медіаграмотності до медіакультури: стратегії, проблеми, перспективи» на базі Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти; «Медіаосвіта та медіаграмотність як інноваційна освітня лінія навчального середовища: освітні категорії та виклик часу» на базі Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти; «Розвиток медіапсихології та медіаосвіти в Україні» (в рамках заходів «Медіаосвітня осінь – 2023» до Глобального тижня медіаграмотності) та ін.); конференції від громадських організацій («Медіаграмотність у час війни: нові виклики та трансформації» на базі ГО «Український інститут медіа та комунікації» за підтримки Балтійського центру розвитку ЗМІ (ВСМЕ) і Національного проекту з медіаграмотності «Фільтр» МКІП України).

В Україні започатковано Глобальний тиждень медіа та інформаційної грамотності від ЮНЕСКО, що спрямований на консолідацію ініціатив у сфері медіаосвіти та поширення означеного явища в суспільстві.

Такі наукові платформи допомагають налагодити зв'язки між ініціаторами медіаосвітніх

активностей та науковою спільнотою, а отже відіграють важливу роль у просуванні найкращих світових медіапрактик в Україні та накопиченні власного досвіду щодо поширення медіаосвіти.

Вагоме місце в сучасній сфері медіаосвіти займають наукові установи, що позиціонують свої прагнення на дослідження і популяризацію медіакультури в українському суспільстві. Саме робота академічних та наукових інституцій, що спрямована на подолання дефіциту теоретичних та емпіричних досліджень у цій сфері, повинна передувати розробці та впровадженню медіаосвітніх програм та проведенню медіаосвітніх активностей. Серед них можна виділити діяльність Лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології Національної академії наук України (завідувачка – Н. Череповська) та Інституту Екології масової інформації Львівського національного університету імені Івана Франка (керівник – Н. Габор). Дослідницьку та освітньо-консультативну діяльність у сфері поширення медіаосвіти здійснює також Лабораторія інфомедійної грамотності від Ресурсного центру професійного розвитку вчителя української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (керівник – М. Ячменик) (Головченко, 2020).

Осередками наукових досліджень, які продукують теоретико-методологічні напрацювання у сфері медіаосвіти є наукові школи. Наприклад, однією з найвідоміших шкіл, яка займається упровадження медіаосвіти у систему вищої освіти та дослідженням медіадидактики у вищій школі, є наукова «медіашкола» під керівництвом професорки Г. Онкович.

Як свідчить практика, діяльність наукових центрів вкрай необхідна, адже вони займаються реалізацією культурно-освітніх та дослідницьких проєктів; створенням стратегій упровадження медіаосвіти в заклади освіти України; розробленням навчально-методичного забезпечення медіаосвіти; організацією наукових конференцій, тренінгів та ін.

Крім того, неінституціалізовані ініціативи доповнюють інформальний вид медіаосвіти власними проєктами. До таких можна віднести, наприклад, просування контенту, який розвиває медіакультуру населення; блоги, що популяризують медіаосвіту; інформаційні кампанії, проєкти на місцевому рівні; волонтерські культурно-освітні проєкти тощо.

Графічно відображено головні суб'єкти системи надання медіаосвітніх послуг для виклада-

чів вищої школи в Україні в авторській моделі (рис. 1).

Спільним у роботі провайдерів медіаосвітніх послуг для викладачів вищої школи є мобільність, гнучкість, диференціація освітніх програм; переважання особистісно-орієнтованого підходу до навчання; врахування професійного досвіду здобувачів освіти; швидке реагування на зміни в освітньому середовищі; коригування своєї діяльності та ін. Крім того, такий вектор розвитку медіаосвіти, здебільшого, спрямований на утвердження цифрових навичок на засадах формування медіакомпетентності з метою подальшого удосконалення професійних якостей працівників освіти.

Попри те, що сфера медіаосвіти в Україні доволі насичена тренінгами та активностями, існує певний дисбаланс, який виявляється у тому, що донорські організації мають великий вплив на грантову чи конкурсну тематику, а корегування діяльності під час реалізації проектів утруднюється через відсутність певної координаційної інституції, яка б відповідала за стандартизацію напрямів поширення медіаосвіти в українському суспільстві, визначення кола оптимальних освітніх ініціатив та вироблення відповідної стратегії (Український інститут медіа та комунікації, 2021).

Нині все ще спостерігаються певні прогалини в розвитку масової медіаосвіти викладачів вищої школи в Україні, які зумовлені певними негативними тенденціями: недостатність впровадження

компонентів медіаосвіти у закладах освіти; недовконалість програм медіаосвіти «для дорослих»; відокремленість різних видів освіти (формальної, неформальної та інформальної); відсутність широкого спектру програм додаткової медіаосвіти педагогічного профілю; прогалини у взаємодії та комунікації між складниками успішного впровадження масової медіаосвіти у соціумі; відсутність кроссекторальних проєктів та ін.

Висновки. Медіаосвіта стає випереджувальним напрямом у розвитку освіти, що спрямований на вирішення конкретних завдань. Ця система акумулює в собі інтелектуальні, організаційні, культурні, методичні та технічні ресурси, призначені для різнобічного використання її учасниками.

Проведений аналіз наукових джерел дозволяє стверджувати, що система медіаосвіти викладачів вищої школи України має адаптивну та диверсифіковану структуру, яка складається з розгалуженої мережі провайдерів медіаосвітніх послуг і багатоканальної комунікації з їх отримувачами. Сюди відносяться державні ініціативи; міжнародні організації та донори; неурядові організації; освітні та наукові інституції; неінституціалізовані ініціативи.

Аналіз тенденцій поширення медіаосвіти викладачів вищої школи в Україні, зокрема в умовах сьогодення, залишається актуальним питанням і потребує детального висвітлення в подальших наукових розвідках.

Рис. 1. Модель системи надання медіаосвітніх послуг для викладачів вищої школи України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академія української преси. АУП : офіційний сайт. URL: <https://www.aup.com.ua> (дата звернення: 25.01.2024).
2. ВУМ online : офіційний сайт. URL: <https://vumonline.ua/> (дата звернення: 22.01.2024).
3. Головченко Г. О. Аналіз діяльності центрів медіаосвіти в Україні. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Черкаси. 2020. Вип. 2. С. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2020-2-118-125>
4. Дія.Освіта : офіційний сайт. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/> (дата звернення: 20.01.2024).
5. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) : схвалено президією Нац. акад. пед. наук України 21 квіт. 2016 р. / за ред. Л. А. Найдьоновой, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 19 с. URL: <https://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity/> (дата звернення: 20.01.2024).
6. Медіаосвіта та медіаграмотність: короткий огляд / В. Ф. Іванов та ін. 2-ге вид., стер. Київ : АУП, ЦВП, 2012. 58 с.
7. Онкович Г. В. Новітні терміни медіаосвіти та медіадидактики. *Лінгвістика. Лінгвокультурологія. Кроскультурна і міжкультурна комунікація: проблеми, питання, рішення*. Дніпро, ДНУ ім. Олесь Гончара, 2018. № 12. Частина 2. С. 277–291.
8. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінет Міністрів України від 23.02. 2022 р. № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.01.2024).
9. Програма «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність». URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/rada-mizhnarodnih-naukovih-doslidzen-ta-obminiv-irex/programa-vivchaj-ta-rozriznyaj-infomedijna-gramotnist> (дата звернення: 25.01.2024).
10. Соціально-психологічні та психолого-педагогічні засади організації медіаосвіти молоді : монографія / Л. А. Найдьонова та ін. ; за ред. Л. А. Найдьоновой; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 278 с.
11. Український інститут медіа та комунікації. Картування сфери медіаграмотності в Грузії, Латвії, Молдові та Україні. Україна. Аналітичний звіт. 2021. URL: <https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/Kartuvannia-mediagramotnosti.-Analychnyy-zvit.-Ukraina.pdf> (дата звернення: 18.01.2024).
12. Фільтр. Національний проєкт з медіаграмотності: офіційний сайт. URL: <https://filter.mkip.gov.ua> (дата звернення: 19.01.2024).
13. EdEra : офіційний сайт. URL: <https://ed-era.com/> (дата звернення: 25.01.2024)
14. Prometheus : офіційний сайт. URL: <https://prometheus.org.ua/> (дата звернення: 25.01.2024)

REFERENCES

1. Akademiia ukrainiskoi presy. AUP : ofitsiyniy sait [Academy of the Ukrainian press. AUP : official website]. www.aup.com.ua. Retrieved from <https://www.aup.com.ua> (data zvernennia: 25.01.2024). [in Ukrainian].
2. VUM online : ofitsiyniy sait [VUM online : official website]. vumonline.ua. Retrieved from <https://vumonline.ua/> (data zvernennia: 22.01.2024). [in Ukrainian].
3. Holovchenko H. O. (2020). Analiz diialnosti tsentriv mediaosvity v Ukraini [Analysis of media education centers in Ukraine]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho – Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi*, 2, 118–123. DOI: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2020-2-118-125>. [in Ukrainian].
4. Diia.Osvita : ofitsiyniy sait [Diya. Education : official website]. osvita.diia.gov.ua. Retrieved from <https://osvita.diia.gov.ua/> (data zvernennia: 20.01.2024). [in Ukrainian].
5. Naidonova L. A., & Sliusarevskiy M. M. (Eds.). (2016). *Kontseptsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia) : skhvaleno prezydiieiu Nats. akad. ped. nauk Ukrainy 21 kvit. 2016.* [Concept of introduction of media education in Ukraine (new edition): approved by the Presidium of the National acad. ped. of Sciences of Ukraine April 21, 2016]. Kyiv, 19. Retrieved from <https://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosvity/> (data zvernennia: 20.01.2024). [in Ukrainian].
6. Ivanov V., Volosheniuk O., Kulchynska L., Ivanova T., & Miroshnychenko Yu. (2012). *Mediaosvita ta mediagramotnist : korotkyi ohliad* [Media education and media literacy : a brief overview]. Kyiv : AUP, TsVP, 58. [in Ukrainian].
7. Onkovych H. V. (2018). *Novitni terminy mediaosvity ta mediadydaktyky* [The latest terms of media education and media didactics]. *Linhvistyka. Linhvokulturolohiia. Kroskultura i mizhkultura komunikatsiia: problemy, pytannia, rishennia – Linguistics. Linguistic culture. Cross-cultural and intercultural communication: problems, questions, solutions*, 12, part 2, 277–291. [in Ukrainian].
8. *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky : Rozporiadzhennia Kabinet Ministriv Ukrainy vid 23.02. 2022 r. № 286-r.* [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 23 2022, № 286-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (data zvernennia: 06.01.2024). [in Ukrainian].
9. Prohrama «Vivchaj ta rozrizniai: infomedijna hramotnist» [The program «Study and distinguish: information media literacy».]. [mon.gov.ua](https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/rada-mizhnarodnih-naukovih-doslidzen-ta-obminiv-irex/programa-vivchaj-ta-rozriznyaj-infomedijna-gramotnist). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/rada-mizhnarodnih-naukovih-doslidzen-ta-obminiv-irex/programa-vivchaj-ta-rozriznyaj-infomedijna-gramotnist> (data zvernennia: 25.01.2024). [in Ukrainian].

10. Naidonova L. A., Voznesenska O. L., Myronenko H. V., Naidonov M. I., Obukhova N. O., Chaplinska Yu. S. et al. (2022). Sotsialno-psykholohichni ta psykholoho-pedahohichni zasady orhanizatsii mediaosvity molodi [Social-psychological and psychological-pedagogical principles of youth media education organization]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 278. [in Ukrainian].

11. Ukrainskyi instytut media ta komunikatsii. (2021). Kartuvannia sfery mediahramotnosti v Hruzii, Latvii, Moldovi ta Ukraini. Ukraina. Analytychnyi zvit [Mapping the field of media literacy in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine. Ukraine. Analytical report]. www.jta.com.ua. Retrieved from <https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2021/12/Kartuvannia-mediahramotnosti.-Analytychnyy-zvit.-Ukraina.pdf> (data zvernennia: 18.01.2024). [in Ukrainian].

12. Filtr. Natsionalnyi proiekt z mediahramotnosti : ofitsiinyi sait [Filter. National Media Literacy Project : official site]. filter.mkip.gov.ua. Retrieved from <https://filter.mkip.gov.ua> (data zvernennia: 19.01.2024). [in Ukrainian].

13. EdEra : ofitsiinyi sait [EdEra : official site]. ed-era.com. Retrieved from <https://ed-era.com/> (data zvernennia: 25.01.2024). [in Ukrainian].

14. Prometheus : ofitsiinyi sait [Prometheus : official site]. prometheus.org.ua. Retrieved from <https://prometheus.org.ua/> (data zvernennia: 25.01.2024). [in Ukrainian].

УДК 37.018.43(091)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-38>**Орина КНИШ,***orcid.org/0009-0001-1293-7015**аспірантка кафедри педагогіки і психології освітньої діяльності**Запорізького національного університету**(Запоріжжя, Україна) knysh.oryna@gmail.com*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

У статті визначено, що дистанційне навчання демонструє новий спосіб організації освіти, що суміщає у собі традиційні принципи навчання й використання нових інформаційних та телекомунікаційних технологій. Автором визначено, що головною перевагою дистанційного навчання є доступність для усіх верств населення незалежно від матеріального забезпечення, місця проживання, стану здоров'я, віку тощо. Дистанційне навчання дозволяє здобувати повноцінну освіту або підвищувати кваліфікацію.

Доведено, що дистанційне навчання – це необхідна модернізація сучасної освіти з огляду на технологічні зрушення та соціокультурні зміни у суспільстві. Подано генезис розвитку дистанційного навчання в зарубіжних країнах та в Україні, проаналізовано досвід впровадження, позитивні та негативні аспекти дистанційної освіти. Історія дистанційної освіти є потужним ресурсом. Автор доводить важливість створення історичного тла розвитку цього напрямку навчання, який став дуже поширеним в умовах сьогодення. Визначено, що дистанційна освіта має ресурс для вирішення проблем, які є у традиційній формі навчання: комфортні умови для усіх учасників освітнього процесу, розширення можливостей педагога із використання сучасних платформ для навчання, індивідуалізація навчання, підготовка здобувачів освіти до подальшого використання сучасних технологій для навчання тощо.

Автором розглянуто трансформацію понять, якими характеризували цю форму навчання, від кореспондентського етапу до сучасних термінів: відкрите, дистанційне, онлайн, віддалене навчання тощо. У статті узагальнено найсуттєвіші риси дистанційного навчання. Доведено, що поняття «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання» не є тотожними. Визначено безпосередній зв'язок між розвитком технологій передачі інформації, технічними винаходами та модернізацією такої форми навчання на всіх рівнях освіти.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, історія дистанційної освіти.

Oryna KNYSH,*orcid.org/0009-0001-1293-7015**Graduate Student at the Department of Pedagogy and Psychology of Educational Activity**Zaporizhzhia National University**(Zaporizhzhia, Ukraine) knysh.oryna@gmail.com*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF DISTANCE EDUCATION

The article defines that distance learning demonstrates a new way of organizing education, which combines traditional principles of learning and the use of new information and telecommunication technologies. The author determined that the main advantage of distance learning is accessibility for all segments of the population, regardless of financial support, place of residence, state of health, age, etc. Distance learning allows you to get a full-fledged education or improve your qualifications.

It has been proven that distance learning is a necessary modernization of modern education in view of technological shifts and social cultural changes in society. The genesis of the development of distance learning in foreign countries and in Ukraine is presented, the implementation experience, positive and negative aspects of distance education are analyzed. The history of distance education is a powerful resource. The author proves the importance of creating a historical background for the development of this direction of education, which has become widespread in today's conditions. It is determined that distance education has a resource for solving problems that are in the traditional form of education: comfortable conditions for all participants in the educational process, expanding the teacher's opportunities to use modern platforms for learning, individualization of learning, preparation of students for further use of modern technologies for learning, etc.

The author considered the transformation of concepts used to characterize this form of education, from the correspondence stage to modern terms: open, distance, online, distance learning, etc. The article summarizes the most essential features of distance learning. It has been proven that the concepts of «distance education» and «distance

learning» are not identical. A direct connection between the development of information transmission technologies, technical inventions and the modernization of this form of education at all levels of education is determined.

Key words: distance education, distance learning, history of distance education.

Постановка проблеми. У сучасному світі технологічні зрушення та соціокультурні зміни визначають нові тенденції у сфері освіти. Однією з ключових трансформацій є впровадження дистанційного навчання, що стає необхідністю у зв'язку з викликами сучасного суспільства та потребами освітнього процесу. Ефективне впровадження такої форми навчання, визначення перспектив і можливостей на різних рівнях освіти в Україні, обумовлює необхідність ґрунтовного ретроспективного аналізу розвитку та становлення дистанційного навчання.

Аналіз досліджень. Багато науковців досліджували різні компоненти дистанційної освіти – проблеми і напрями дистанційної професійної освіти (Биков В., Міхальченко Н., Лещенко Л., Рупняк Д., Хуторський А.), підходи до реалізації дистанційної освіти в Україні та інших країнах (Кухаренко В., Таланчук П., Шейко В.), виклики та перспективи запровадження в Україні (Зарічкова М., Панкратова Я., Толочко В., Ясинська О.).

Мета статті. Розглянути та проаналізувати основні етапи становлення дистанційного навчання у закордонній та вітчизняній системі освіти.

Виклад основного матеріалу. З розвитком технологій відбуваються кардинальні зміни у способах передачі та отриманні інформації, розширюються можливості отримання освіти. Проте запит на безперешкодне отримання освіти або можливість до підвищення кваліфікації з'явився задовго до винаходу комп'ютерів та відповідних технологій.

Першим етапом впровадження дистанційного навчання був дотехнологічний або кореспондентський період. Головною характеристикою цього етапу була відсутність технологій зв'язку, які б могли допомогти взаємодіяти вчителю та учням на відстані у реальному часі, використовувалося друковане слово та поштова система як засіб двостороннього зв'язку (Garrison, 1985).

У 1728 році Калєб Філіпс подав у бостонську газету оголошення про набір студентів для вивчення стенографії в будь-якій точці країни шляхом обміну листів. Це стало початком освіти на відстані на основі друкованих матеріалів і поштового листування між учителем і його учнями (Petrova, 2019).

Перша можливість отримати повноцінну вищу освіту ступенів бакалавра та магістра у дистан-

ційному форматі з'явилась у 1858 році на базі Лондонського університету: студенти мали змогу скласти іспити незалежно від місця, де вони проживали та здобували освіту (Добрянський, 2023).

Навчання за допомогою листування отримувало з кожним роком все більшу популярність, завдяки швидкому розвитку мережі залізниць. Прикладами можуть слугувати запровадження програми навчання поштою університетом Іллінойсу (1874 р.), університетом Квін у штаті Онтаріо (1889 р.), відкриття відділення дистанційної освіти в університеті Чикаго (1892 р.) (Малярчук, 2008).

Практика навчання за допомогою листування почала розповсюджуватися в Австралії з 1911 року, але відмінною рисою стало те, що дистанційне навчання впровадили для учнів початкової ланки, що проживають далеко та через це мають труднощі з відвідуванням школи. У Франції у 1939 році був створений Державний центр дистанційного навчання для таких дітей. Згодом дистанційну систему поширили на програми середньої школи та технічних училищ (Галецький, 2018).

Отже, на першому, дотехнологічному етапі, дистанційна форма навчання мала змогу розвиватися за допомогою листування, було створено приватні кореспондентські школи, які поштою надавали матеріали для вивчення певних курсів. Така система освіти стала провісником дистанційного навчання. Здобувачами освіти у такій системі переважно були студенти або працівники, які використовували можливість дистанційного підвищення кваліфікації. Чарльз А. Ведемейер зазначав, що під час етапу кореспондентського навчання не вдалося виробити теорію, яка б пов'язала таке навчання з теорією і практикою традиційної форми навчання, через це розвиток такої форми був більш ускладненим (Wedemeyer, 1974).

Не дивлячись на достатньо довгий за часом дотехнологічний етап, активний розвиток та впровадження інформаційних технологій знизило актуальність використання дистанційного навчання за допомогою пошти та розгалуженої системи залізниць, хоча друковані матеріали частково продовжували використовуватися і на цьому етапі. На заміну прийшли такі інструменти, як радіо, телебачення, що мали низку переваг:

1. Вирішення аналогічних освітніх завдань проходило швидше.

2. За допомогою радіо, телебачення можна було охопити більшу кількість здобувачів освіти, ніж за допомогою традиційних навчальних закладів. До того ж, такий спосіб здобуття освіти був набагато дешевший для фінансування державою.

3. Аудіовізуальне сприйняття покращувало процес сприйняття навчального матеріалу.

На початку ХХ століття активно почали з'являтися радіокурси, які іноді доповнювалися друкованими матеріалами. До 1920 років медіа простір був наповнений великою кількістю освітніх програм, які представляли собою слайди з інструкціями або кіно (Пилаєва, 2015).

М. Янг в статті для британського освітнього центру у 1962 році запропонував створення такої форми освіти, яка б поєднувала методи дотехнологічного етапу з радіо та телемовленням та започаткування «Відкритого університету» для підготовки студентів до університету Лондона. Це привернуло увагу до масовості використання дистанційного навчання та розпочало дискусії ВВС та Міністерства освіти. У 1963 році прем'єр-міністром Великобританії Г. Вільсоном було оголошено про створення «ефірного університету» для дорослого населення (Бедніна, 2011). У 1969 році почав свою роботу Відкритий університет Сполученого Королівства на рівні з іншими традиційними університетами, який мав незалежність та автономність, мав право присвоєння вчених ступенів. Основою цього навчального закладу була думка про те, що інформаційно-комунікаційні технології допоможуть отримувати якісну освіту людям, які не мають можливостей відвідувати очні заняття в університетах. Ідея Відкритого університету позитивно була сприйнята у суспільстві, про це свідчать такі данні: було подано 43000 заяв, при тому, що з урядом було узгоджено лише 25000 місць на навчання, кандидатів на викладацькі посади було також набагато більше, ніж необхідно – 1200 заяв на 34 робочих місця (Статкевич, 2008).

Проте, незважаючи на стрімкий розвиток та розповсюдження радіо- та телемовлення для залучення більшої кількості людей до здобуття освіти, підвищення кваліфікації, переваг, які покращували та спрощували дистанційне навчання, порівняно із листуванням, був значний недолік, який знижував продуктивність такої форми навчання – педагоги та спеціалісти певної галузі не могли надати зворотній зв'язок, що унеможливило суб'єкт-суб'єкту взаємодію.

Під час технологічного етапу стрімко розвиваються не тільки теле- та радіомовлення, а і комп'ютерні технології, тому паралельно із великим розповсюдженням курсів по телебаченню, починаються перші спроби розробити комп'ютерні програми для навчання. В 1963 році при підтримці фонду Карнегі та департаменту освіти США в університеті Стенфорда започатковано проєкт PLATO, який мав на меті створення програми, що навчала би учнів початкової школи математиці та читанню. Після випуску бюджетних міні-комп'ютерів корпорацією DEC у 1965 році, в університеті Іллінойсу почали використовувати систему PLATO. У 1967 році почалася комп'ютеризація шкіл Нью-Йорка, після випуску IBM-1500 – першої комп'ютерної системи для автоматизованого навчання. За допомогою цієї системи учні 1–6 класів мали змогу вивчати математику, читання, орфографію за навчальними планами, які розроблялися за матеріалами проєкту університету Стенфорда. У 1971 році реалізована нова комп'ютерна програма на базі університету Стенфорда, що дозволила учням чиказьких шкіл навчатися математиці, мові та читанню. Згодом розпочався новий проєкт – ТІССЕТ, який відрізнявся метою від попереднього, основна його ціль полягала в апробації нової філософії навчання – навчання під керівництвом учня, здобувач освіти має можливість самостійно обирати необхідні дисципліни для вивчення. Це вимагає від здобувача освіти розвитку вмінь самостійно вибудовувати траєкторію освітньої діяльності, пристосовуючи послідовність та зміст навчального матеріалу, залежно від індивідуальних особливостей сприйняття, власного темпу засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками (Степура, 2017).

Особливість цього проміжку розвитку дистанційного навчання за допомогою комп'ютерних технологій полягає у тому, що розробка та широке впровадження програм було тісно пов'язано з випуском відповідних доступних моделей комп'ютерних пристроїв.

Найважливішим кроком у розвитку дистанційного навчання за допомогою комп'ютерів стало запровадження мережі Internet для доступу до світової освітньої системи. На сучасному етапі мережа Інтернет є головним інструментом, який робить дистанційне навчання можливим.

З 2000-х років збільшувалася кількість користувачів мережі, доступ до Інтернету ставав більш доступний для населення і, як наслідок, розширювалися можливості використання для отримання освіти. Почали з'являтися онлайн-курси, проводяться навчання у режимі реального часу.

Підсумовуючи технологічний етап розвитку дистанційного навчання, його можна умовно розподілити на три частини: використання радіо- та телемовлення, навчання за допомогою перших доступних комп'ютерних пристроїв та програм, використання мережі Інтернет для навчання, створення онлайн-курсів. Кожен з цих періодів враховував недоліки попереднього, підсилював сильні сторони. Головні перетворення – це забезпечення постійного зв'язку між усіма учасниками освітнього процесу, що стає можливим завдяки покращенню телекомунікаційних технологій та комп'ютерних пристроїв, також важливим моментом було усвідомлення необхідності залучення спеціалістів не тільки технологічної галузі, а й педагогічної до розробки програм і курсів дистанційного навчання.

Ассей Дж. у статті робить висновки про зміну цілей навчання з огляду на зміну потреб суспільства. На його думку, заклади освіти з традиційною формою навчання у XXI столітті повинні переглянути свої форми навчання здобувачів освіти, запровадивши використання нових технологій для досягнення навчальних цілей (Assey, 1999).

Розглянувши етапи становлення дистанційної освіти та навчання, можна побачити зміни у поняттях, якими називали цю форму навчання: від кореспондентського навчання до дистанційного навчання, дистанційної освіти та більш сучасних термінів, таких, як викладання на відстані, онлайн, мережеве, відкрите, електронне, гнучке, безперервне, Інтернет, ресурсно-орієнтоване навчання тощо. Через велику кількість понять, різноманітність їх тлумачень, не розуміння чи є вони синонімічними, тотожними тощо виникають труднощі у розумінні.

Терміни «дистанційне навчання» та «дистанційна освіта», які у англійській мові виглядають, як «distance teaching» та «distance learning», часто як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі використовуються як тотожні. Разом з тим у науково-методичній літературі можна знайти велику кількість визначень, які характеризують ці поняття із різних боків. Найбільш влучно таку ситуацію охарактеризував Д. Шелла. У своїй статті «До переосмислення дистанційної освіти», автор пише про те, що дистанційна освіта пов'язана з дивовижним парадоксом, бо вона заявила про себе, продемонструвала свої переваги та ефективність, але не може точно та чітко визначити себе. За його словами зрозуміти,

що таке дистанційна освіта можна тільки «побачивши» її (Shale, 1988).

Розглянувши визначення, які сформулювали вітчизняні науковці, такі як Малихін А., Самойленко О., Кухаренко В., можна виокремити найбільш суттєві риси дистанційної освіти:

Основою освітнього процесу є використання нових телекомунікаційних технологій зв'язку та сучасних пристроїв.

Зміна ролі педагога і здобувача освіти. Учень може самостійно визначати свою освітню траєкторію, обираючи залежно від потреб навчальні дисципліни. Педагог не є джерелом інформації, виступає у ролі наставника, що спрямовує учня на шляху до отримання знань, формування умінь та навичок.

Можливість здобувати повноцінну освіту за умови територіальної віддаленості усіх учасників освітнього процесу.

Отримання дистанційної освіти здійснюється завдяки дистанційному навчанню. Така форма навчання має можливості для вирішення специфічних проблем, які є складними для традиційного навчання:

1. Розширення творчої діяльності як педагога, так і здобувача освіти за рахунок широкого використання інтерактивних форм та мультимедійних навчальних програм.

2. Можливість співпраці, пошуку односторонніх серед більшої кількості однолітків, що знаходяться у різних країнах світу та мають змогу поділитися власними спостереженнями, дослідженнями, життєвим досвідом, дивлячись на деякі питання під іншим кутом.

3. Більш комфортні умови для всіх учасників освітнього процесу, які забезпечують високий рівень інклюзії.

Висновки. Отже, дистанційна форма навчання пройшла довгий шлях становлення перш, ніж почала запроваджуватися в Україні. Аналіз науково-методичної літератури дає підстави зробити висновок про те, що дистанційна освіта – це більш широке поняття, що включає у себе процес та результат різнобічного розвитку особистості за допомогою використання сучасних телекомунікаційних технологій. Дистанційне навчання – це безпосередня діяльність, під час якої взаємодіє педагог та учень, використовуючи сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, що надають можливість здійснювати навчання на відстані, незалежно від місця проживання, стану здоров'я тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Garrison D. Three generations of technological innovations in distance education. *Distance Education*. 1985. № 6(2). P. 235–241.
2. Petrova V. The evolution of distance education – from Caleb Philipps to the MOOC. *Vanguard scientific instruments in management*. 2019. Vol. 15. № 1. P. 101–114.
3. Добрянський Д., Тарченко І., Дудка П., Тарченко Н. Досвід впровадження дистанційної освіти в медичному університеті, як виклик часу. Історичні аспекти та сьогодення *Збірник наукових праць SCIENTIA*. 2023. С. 160–163.
4. Малярчук О. Розвиток дистанційної освіти у XIX–XX столітті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. № 41. С. 126–129.
5. Галецький М. Історія розвитку дистанційної освіти в світі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 11–16.
6. Wedemeyer C. Characteristics of open learning systems. *Open learning systems*. 1974. P. 178–185.
7. Пилаєва Т. Перше покоління розвитку дистанційної освіти в світі. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 39. С. 133–138.
8. Бедніна В. Від «ефірного університету» до сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій в позашкільній освіті. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. 2011. № 1. С. 263–266.
9. Статкевич А. Становлення відкритого університету Великої Британії (історичний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. № 40. С. 138–141.
10. Степура І. Роль радіо й телебачення в освіті та дистанційному навчання в США: історія та шляхи зближення із сучасними комп'ютерними технологіями. *Український науково-педагогічний збірник*. 2017. № 10. С. 180–184.
11. Assey J. The Future of Technology in K-12 Arts Education. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED452847.pdf> (Дата звернення: 20.02.2024).
12. Shale D. Toward a reconceptualization of distance education. *The American Journal of Distance Education*. 1988. Vol. 2. № 3. P. 25–35.

REFERENCES

1. Garrison D. Three generations of technological innovations in distance education. *Distance Education*. 1985. № 6(2). P. 235–241.
2. Petrova V. The evolution of distance education – from Caleb Philipps to the MOOC. *Vanguard scientific instruments in management*. 2019. Vol. 15. № 1. P. 101–114.
3. Dobrianskyi D., Tarchenko I., Dudka P., Tarchenko N. Dosvid vprovadzhennia dystantsiinoi osvity v medychnomu universyteti, yak vyklyk chasu. Istorychni aspekty ta sohodennia. [The experience of implementing distance education in a medical university as a challenge of time]. *Zbirnyk naukovykh prats SCIENTIA*. 2023. 160–163. [in Ukrainian].
4. Maliarchuk O. Rozvytok dystantsiinoi osvity u XIX–XX stolitti. [Development of distance education in the XIX–XX centuries]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2008. № 41. 126–129. [in Ukrainian].
5. Haletskyi M. Istoriia rozvytku dystantsiinoi osvity v sviti. [The history of the development of distance education in the world]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser. Pedahohichni nauky*. 2018. 1. 11–16. [in Ukrainian].
6. Wedemeyer C. Characteristics of open learning systems. *Open learning systems*. 1974. P. 178–185.
7. Pylaieva T. Pershe pokolinnia rozvytku dystantsiinoi osvity v sviti. [The first generation of distance education development in the world]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. 2015. №39. 133–138. [in Ukrainian].
8. Bednina V. Vid «efirnogo universytetu» do suchasnykh informatsiino-telekomunikatsiinykh tekhnolohii v pozashkilnii osviti. [From the “ethereal university” to modern information and telecommunication technologies in extracurricular education]. *Vymiriuvalna ta obchysliuvalna tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh*. 2011. № 1. 263–266. [in Ukrainian].
9. Statkevych A. Stanovlennia vidkrytoho universytetu Velykoi Brytanii (istorychnyi aspekt). [Formation of the open university of Great Britain (historical aspect)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2008. № 40. 138–141. [in Ukrainian].
10. Stepura I. Rol radio y telebachennia v osviti ta dystantsiinomu navchannia v SShA: istoriia ta shliakhy zblizhennia iz suchasnymu kompiuternymu tekhnolohiiamy. [The role of radio and television in education and distance learning in the United States: history and ways of convergence with modern computer technologies]. *Ukrainskyi naukovo-pedahohichniy zbirnyk*. 2017. № 10. 180–184. [in Ukrainian].
11. Assey J. The Future of Technology in K-12 Arts Education. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED452847.pdf> (Дата звернення: 20.02.2024).
12. Shale D. Toward a reconceptualization of distance education. *The American Journal of Distance Education*. 1988. Vol. 2. № 3. P. 25–35.

УДК 378.091-048.35:004

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-39>

Ірина КОЗЛОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8610-8594
доктор педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) irinakozlovska476@gmail.com

Ольга БІЛЯКОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-2880-6826
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) olha.bilyakovska@lnu.edu.ua

Магдалина ОПАЧКО,
orcid.org/0000-0003-0494-6883
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) tagdaorachko@gmail.com

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Характеристика основної теми. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності країни, дозволяє збирати та агрегувати величезні обсяги інформації, відкриває і можливості управління на стратегічному рівні. У діяльності використовуються багато аспектів інноваційних освітніх технологій, результати наукових досліджень та впровадження авторських методик, пов'язаних з лекційною роботою, організацією самостійної роботи студентів, міждисциплінарною інтеграцією тощо.

Проблема. Наразі простежується тенденція до формування єдиного інформаційного простору як в рамках окремих навчальних закладів, так і в перспективі всієї системи освіти, однак засоби інформатизації, які використовуються у вищих навчальних закладах, розходяться з методичними системами навчання, під якими розуміють сукупність цілей, змісту, методів, форм і засобів навчання. **Мета.** Метою статті є обґрунтування педагогічних умов розвитку інноваційної діяльності закладів вищої освіти в умовах інформатизації навчального процесу.

Узагальнені результати. Педагогічно доцільними вимогами розвитку інноваційної діяльності закладів вищої освіти в умовах інформатизації навчального процесу визначено наступні: методологічні (методологічною основою дослідження є ідеї теорії цілісного освітнього процесу, концепції особистісно-розвивального навчання, концепції навчання з використанням комп'ютерних технологій, концепції формування інформаційної культури особистості; теоретичною основою дослідження є інтегративний, інформаційний, системний та прогностичний підходи, а також теорія інноваційних процесів в освіті); соціально-комунікативні (соціальний аспект інформаційної культури особистості визначається як ступінь оволодіння соціальною інформацією, сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію в інформаційному процесі; вимагає акцентування тенденція до формування єдиного інформаційного простору, як в рамках окремих навчальних закладів, так і в перспективі, всієї системи освіти; ступінь цінності інформації пов'язана з досягненням певної навчальної мети); навчально-методичні (складний об'єкт можна аналізувати у різних аспектах, зокрема доцільно використовувати метод системного аналізу, компонентний, структурний, інтеграційний та прогностичний методи; розділення базисних зв'язків безпосередньо стосується послідовного аналізу об'єкта і зумовлено характером професійних проблем, які вирішуються за допомогою реалізації атрибутивних, структурних, сутнісних та інтегративних зв'язків; рекомендуються чотири стилі навчання: пасивний, репродуктивний, конструктивний та гнучкий).

Ключові слова: інноваційна діяльність, заклади вищої освіти, інформатизація навчального процесу, педагогічно доцільні вимоги.

Iryna KOZLOVSKA,
 orcid.org/0000-0002-8610-8594
 Doctor of Pedagogical Sciences,
 Leading Scientific Worker
 International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations
 of Lviv Polytechnic National University
 (Lviv, Ukraine) irinakozlovska476@gmail.com

Olha BILYAKOVSKA,
 orcid.org/0000-0003-2880-6826
 Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor at the Department of General Pedagogy and Pedagogy of the Higher School
 Ivan Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine) olha.bilyakovska@lnu.edu.ua

Mahdalyna OPACHKO,
 orcid.org/0000-0003-0494-6883
 Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of General Pedagogy and Higher Education Pedagogy
 Uzhgorod National University
 (Uzhhorod, Ukraine) magdaopachko@gmail.com

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Characteristic the main topic. The development of information and communication technologies directly affects the level of the country's competitiveness, allows collecting and aggregating huge amounts of information, and opens wide opportunities for management at the strategic level. The activity uses many aspects of innovative educational technologies, the results of scientific research and the development and implementation of author's methods related to lecture work, organization of independent work of students, interdisciplinary integration, etc. **Problem.** Currently, there is a trend towards the formation of a single information space both within the framework of individual educational institutions and in the perspective of the entire education system, however, the means of informatization used in higher educational institutions differ from methodical systems of education, which are understood as a set of goals, content, methods, forms and means of education. **Goal.** The purpose of the article is substantiation of pedagogical conditions for the development of innovative activities of institutions of higher education in the conditions of informatization of the educational process. **Generalized results.** Pedagogically appropriate requirements for the development of innovative activities of institutions of higher education in the conditions of informatization of the educational process are defined as follows: methodological (the methodological basis of the study is the idea of the theory of the integral educational process, the concept of personal development training, the concept of training using computer technologies, the concept of the formation of the information culture of the individual; the theoretical basis of the research is integrative, informational, systemic and prognostic approaches, as well as the theory of innovative processes in education); social and communicative (the social aspect of an individual's information culture is defined as the degree of mastery of social information, a set of principles and real mechanisms that ensure positive interaction in the information process; the trend towards the formation of a single information space both within individual educational institutions and in the perspective of the entire education system requires emphasis; the degree to which the value of information is related to the achievement of a certain educational goal; educational and methodical (a complex object can be analyzed in various aspects, in particular, it is advisable to use the method of system analysis, component, structural, integration and forecasting methods; the separation of basic relationships directly relates to the consistent analysis of the object and is determined by the nature of professional problems, which are solved using the implementation of attributive, structural, essential and integrative relationships; four learning styles are recommended: passive, reproductive, constructive and flexible).

Key words: innovative activity, institutions of higher education, informatization of the educational process, pedagogically appropriate requirements.

Постановка проблеми. Основною складовою педагогічної діяльності завжди було прагнення не лише оволодіти інноваційними освітніми технологіями, а й найактивніша участь у розробці

нових дидактичних систем з позицій доказової науки. Безперечним досягненням останніх років стало посилення методики візуалізації навчання. Сучасні освітні системи покликані допомогти

вирішити завдання, які стоять перед вищою фаховою школою: підготувати висококваліфікованих спеціалістів у різних галузях знань, готових до відповідальної та ефективної діяльності за фахом на рівні світових стандартів.

Досвід показує, що зараз у світовій економіці дедалі більшого значення набуває сектор інформаційно-комунікаційних технологій, включаючи виробництво комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, розробку програмного забезпечення та надання широкого спектру інтерактивних послуг. Не слід забувати, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності країни, дозволяє збирати та агрегувати величезні обсяги інформації, відкриває широкі можливості для управління на стратегічному рівні. У педагогічній діяльності використовуються багато інноваційних освітніх технологій, результати наукових досліджень та розроблення і впровадження авторських методик, пов'язаних з лекційною роботою, організацією самостійної роботи студентів, міждисциплінарною інтеграцією тощо.

Основним недоліком існуючих інформаційних ресурсів, що використовуються, є їх практична відірваність від змісту та методики викладання окремих дисциплін. Можна зазначити, що засоби інформатизації, які використовуються у вищих навчальних закладах, розходяться з методичними системами навчання, під якими розуміють сукупність цілей, змісту, методів, форм і засобів навчання. У зв'язку з цим, зокрема, постає завдання ефективної інтеграції комп'ютерних і традиційних засобів інформаційного забезпечення.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку України активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу освіти є національним пріоритетом. Запровадження в навчально-виховний процес інформаційно-комунікаційних технологій є вимогою часу. Тому «сучасна вища педагогічна освіта має бути спрямована на підготовку компетентних фахівців, які мають відповідний рівень компетентності й спроможні задовольнити попит на ринку праці» (Федорук, 2015: 14).

Нині проведено низку досліджень щодо розвитку інформаційно-цифрової компетентності педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти (Петрова, 2021), проблем інформатизації освіти України (Биков, 2010), використання комп'ютерного моделювання для розвитку інформаційно-цифрової компетентності у майбутніх учителів (Стома, 2018) та ін. Досліджувалися цифрові компетентності та їх складники (Гри-

ценчук, 2020), аспекти цифрової компетентності педагогічного працівника (Морзе, 2019), педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання (Кухаренко, 2013) та ін. Удосконалення інформаційної підготовки було об'єктом вивчення і зарубіжних учених (Aydin, Turgut, 2022; Саєна, 2022; Mishra, Koehler, 2006 та ін.). Водночас, недослідженими залишаються педагогічні умови удосконалення інформаційної підготовки студентів закладів вищої освіти на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні.

Мета статті – обґрунтувати педагогічно доцільні вимоги розвитку інноваційної діяльності закладів вищої освіти в умовах інформатизації навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Наразі простежується тенденція до формування єдиного інформаційного простору як в рамках окремих навчальних закладів, так і в перспективі всієї системи освіти. Окрім організаційної структури цього простору та спеціалізованого програмного забезпечення, що активно розвивається нині, на основі якого реалізується його функціонування, невід'ємною частиною єдиного інформаційного простору можна вважати паперові носії інформації – методичну та навчальну літературу, періодичні видання для ЗВО. Реальним підґрунтям для вирішення цієї проблеми може стати розвиток і застосування інформаційного середовища університету. Врахування всіх компонентів і ресурсів середовища, особливостей компонентів методичної системи дозволить максимально залучити ресурси середовища до сформованої практики навчання, зробить процес інформатизації максимально ефективним і слугуватиме ще одним чинником, що сприяє інтеграції та уніфікації інформаційних ресурсів і технологій.

Багато авторів відзначають високу ефективність і широкі педагогічні можливості використання сучасних мультимедійних комп'ютерів у навчальному процесі, але за умови врахування в них дидактичних і психологічних принципів взаємодії комп'ютера з студентами, розроблених сучасною педагогічною наукою. процес створення педагогічного програмного забезпечення. У роботах ряду авторів відзначаються наступні недоліки сучасних систем навчання: навчальна дія не повною мірою враховує індивідуальні особливості викладача; більшість систем не можуть ідентифікувати ті прогалини в розумовій діяльності, які спричинили труднощі в студентів.

Існує необхідність розвитку цифрових компетенцій у студентів на основі нових технологічних

інструментів, які необхідні для нового покоління фахової практики. Ці цифрові компетенції підтримують еру змін і трансформацій для професії, яка виникла з цифровою глобалізацією та необхідністю підвищення кваліфікації в таких сферах, як кібербезпека, керування електронними записами, електронний документообіг і онлайн-взаємодія

Методологічною основою дослідження є ідеї теорії цілісного освітнього процесу, концепції особистісно-розвивального навчання, концепції навчання з використанням комп'ютерних технологій, концепції формування інформаційної культури особистості в цілому та викладача, зокрема.

Теоретичною основою дослідження є педагогічна основа використання. Соціальний аспект інформаційної культури особистості визначається як ступінь оволодіння соціальною інформацією, як сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію в інформаційному процесі як окремої людини, так і людства в цілому.

Концепція цифрової фахової освіти призначена для підготовки студентів до надання цифрових професійних послуг. Є аргументи на користь ряду професійних послуг, які вже перейшли в онлайн-середовище, або все частіше йдуть цим шляхом, демонструючи, як підходи, що базуються на освіті, можуть відтворити ці цифрові процеси та допомогти студентам отримати практичний досвід. Наприклад, процес електронного розкриття, коли документи зберігаються та обробляються в електронній формі (наприклад, електронні листи, текстові повідомлення, текстові документи, бази даних і документи, що зберігаються на сервері), можна змоделювати в навчальному онлайн-середовищі. Концепція віртуальної фахової діяльності описує відтворення онлайн-процесу професійних транзакцій, де студенти можуть досліджувати різні форми технологій і розвивати різноманітні навички, які можна передавати, включаючи онлайн-спілкування, онлайн-інтерв'ю та переговори з клієнтами, планування та управління часом, онлайн безпеки, конфіденційності та етичної поведінки. Також розпочинається робота над віртуальними системами, які могли б керувати та вирішувати справи повністю онлайн.

Центральне місце нині займає інформація, яка означає, за сучасними уявленнями, сукупність відомостей, даних, передачу повідомлень. Джерелом інформації може бути будь-яке явище чи подія, проте вона повинна мати сенс і бути сигналом до тієї чи іншої дії. Іноді кажуть, що інформація – це система відомостей про навколишній світ, які отримує людина в результаті спостереження

та спілкування з іншими людьми. Насправді це поняття має більш широке значення.

Так, безперервне регулювання роботи викладача та системи навчання пов'язане з передачею інформації. Передача, отримання та переробка інформації властиві системам складно організованим, специфічна особливість яких полягає у наявності процесів управління.

Особливістю інформації є те, що вона знижує незнання чогось, зменшує невизначеність ситуації. Інформаційні процеси мають місце під час роботи будь-яких систем управління – від процесів передачі спадкових ознак до процесів спілкування для людей і машинами. Аналогічно, як за допомогою енергії у фізиці визначається міра перетворення однієї форми руху на іншу, в кібернетиці інформація є мірою процесів відображення матеріального світу.

Науковий підхід до вивчення інформації був викликаний «інформаційним вибухом» – лавиноподібним потоком інформації внаслідок бурхливого розвитку науки та техніки в середині ХХ ст. Розділ кібернетики, присвячений питанням збору, передачі, зберігання, переробки та обчислення інформації, отримав назву теорії інформації. Розглянемо коротко елементи цієї теорії. Передача інформації здійснюється каналами зв'язку (каналом зв'язку називається середовище, яким передаються сигнали) за допомогою сигналів, що виробляються органами кібернетичної системи. При усній розмові сигналом є мова, а каналом зв'язку повітря, у радіопередачі музичним сигналом є звук, а каналом зв'язку електромагнітне поле і повітря. При цьому сигнали повинні задовольняти вимогам ізоморфізму, такої відповідності різних явищ, при якому зберігається, не спотворюючись, зміст повідомлення, що передається. Спотворення сигналів як внаслідок порушення ізоморфізму, так і в результаті зовнішніх перешкод називають шумом. Ступінь корисності повідомлення (цінність інформації) пов'язує зі збільшенням досягнення певної мети після отримання повідомлення. Цінність інформації може бути негативною, якщо вона є дезінформацією і містить неправдиві відомості, що віддаляють від мети. Зазначимо, що у цьому випадку не враховані деякі психолого-педагогічні особливості: з неї, повторна інформація має нульову цінність, оскільки збільшує і зменшує ймовірність досягнення мети. У цьому контексті такий підхід доцільно використовуватиме моделювання професійного вдосконалення викладача, але не зовсім придатний для моделювання конкретної діяльності.

При аналізі цього підходу природною є конкретизація: кому інформація представляє цінність. Очевидно, що інформація про досвід заслуженого педагога становить цінність для молодого викладача, але не має жодної цінності для кравчині. Перешкоди при зв'язку (шуми) можуть бути настільки великими, що здатні спотворити зміст інформації. Для зменшення помилок, зниження відносного рівня шумів порівняно з рівнем інформації, що передається, повідомляють надлишкові відомості.

Інформаційні технології присутні в кожній сфері життя і, крім полегшення та покращення якості життя, створюють багато організаційних, освітніх та психологічних проблем. Джерелом багатьох з них є Інтернет: невичерпне і невпинно зростаюче сховище цілого масиву інформації.

Складний об'єкт можна аналізувати з різною метою і, таким чином, у різних аспектах. Зміна цілей аналізу практично означає, що змінюється набір використовуваних для цього знань і умінь, а отже і сам метод системного аналізу. Можна, наприклад, визначити склад об'єкту, тобто, послідовно виділити і розглянути ті елементи, котрі його утворюють. Цій поставленій меті відповідає метод компонентного аналізу.

Дещо інші знання і уміння будуть потрібні викладачам для виявлення структури об'єкта. Для досягнення цієї конкретної мети застосовується свій метод – метод структурного аналізу. У ряді випадків потрібно розкрити і осмислити наукову основу функціонування об'єкта у цілому. У цьому зв'язку ми виділяємо метод сутнісного аналізу, котрий також має цілком самостійну мету і реалізується власним набором знань і умінь. Складний технічний об'єкт існує і у деякому середовищі, з яким він певним чином взаємодіє, інтегрує. Тому методом інтегративного аналізу можна користуватися насамперед для аналізу взаємодії об'єкта із зовнішнім середовищем.

Метод прогнозного аналізу названий так тому, що з його допомогою можна відкрити етапи і тенденції удосконалення того або іншого об'єкта. Усі методи взаємозв'язані і в суттєвій мірі взаємодоповнюючі.

Покажемо, що розділення базисних зв'язків має пряме відношення до послідовного аналізу об'єкта у різних його аспектах і обумовлено характером задач, які вирішуються в процесі орієнтації.

За допомогою атрибутивних зв'язків відкриваються конструктивні і функціональні особливості технічного об'єкту або ж його елементів. Частковим випадком атрибутивного зв'язку є зв'язки взаємодії, які відображають основні впливи еле-

ментів один на одного, і тим самим найважливіші властивості і функції як самих елементів, так і об'єкта у цілому.

Структурні зв'язки відкривають внутрішню організацію технічного об'єкта. З однієї сторони, вони відкривають функціональні зміни всередині об'єкта на рівні крупних блоків, а з другої – вказують на деякий функціональний принцип, що визначає ці зміни.

Сутнісні зв'язки обґрунтовують із позицій наукових закономірностей взаємодії функціональних блоків і тим самим відкривають сутнісні сторони структури об'єкта.

Інтегративні зв'язки визначають взаємодію технічного об'єкта зі зовнішнім середовищем і разом з тим зміни середовища і об'єкта в результаті цієї взаємодії. Розвиток або ж просто зміни технічного об'єкта і його елементів у часі визначають зв'язки розвитку. З одного боку, вони спрямовані на розкриття внутрішніх протиріч об'єкта, при яких виникає необхідність його модернізації, удосконалення, заміни принципово новими видами, або ж усунення яких-небудь відмов. З іншої, вони вказують на причини виникнення цих протиріч і результати їх розв'язання у плані найближчих задач практичної діяльності, або ж віддалених перспектив розвитку виробництва.

Вік, рівень освіти, ступінь шкільного навчання та тип відвідуваної школи є важливими детермінантами метапізнання. Ніхто не народжується зі складними метакогнітивними знаннями та навичками. Роль освітньої системи полягає в тому, щоб розвивати такі знання та навички у студентів.

Загалом, виявлено чотири стилі навчання: пасивний, репродуктивний, конструктивний і гнучкий. Кожен із визначених стилів навчання домінував у школі різного типу. Ймовірно, існує свого роду трансакція: індивідуальний стиль навчання впливає на вибір типу школи, а досвід у певному освітньому контексті посилює початкові схильності. Аналогією є той факт, що розвиток загальних поглядів на сутність навчання і розвиток стратегій навчання мають трансакційний характер. Більш зрілі погляди на навчання спонукають до використання більш детальних стратегій, а розвиток стратегічних знань і ефективності стратегічної поведінки, у свою чергу, сприяють модифікації або зміцненню певної концепції навчання.

Висновки. Педагогічно доцільними вимогами розвитку інноваційної діяльності закладів вищої освіти в умовах інформатизації навчального процесу визначено наступні: *методологічні* (методологічною основою дослідження є ідеї

теорії цілісного освітнього процесу, концепції особистісно-розвивального навчання, концепції навчання з використанням комп'ютерних технологій, концепції формування інформаційної культури особистості; теоретичною основою дослідження є інтегративний, інформаційний, системний та прогностичний підходи, а також теорія інноваційних процесів в освіті); *соціально-комунікативні* (соціальний аспект інформаційної культури особистості визначається як ступінь оволодіння соціальною інформацією, сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію в інформаційному процесі; вимагає акцентування тенденція до формування єдиного інформаційного простору як в рамках окремих навчальних закладів, так і в перспективі всієї системи освіти; ступінь цінність інформації

пов'язана з досягнення певної навчальної мети); *навчально-методичні* (складний об'єкт можна аналізувати у різних аспектах, зокрема доцільно використовувати метод системного аналізу, компонентний, структурний, інтеграційний та прогностичний методи; розділення базисних зв'язків безпосередньо стосується послідовного аналізу об'єкта і зумовлено характером професійних проблем, які вирішуються за допомогою реалізації атрибутивних, структурних, сутнісних та інтегративних зв'язків; рекомендуються чотири стилі навчання: пасивний, репродуктивний, конструктивний та гнучкий).

До подальших напрямів дослідження відносимо вивчення можливостей моделювання інноваційної діяльності закладів вищої освіти в умовах інформатизації навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю. Проблеми і цілі інформатизації освіти України. *Освіта в інформаційному суспільстві: до 25-річчя шкільної інформатики*. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 трав. 2010 р. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2010. С. 13–19.
2. Гриценчук О. Цифрові компетентності: їх складники та сутність. *Моделювання цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти*: зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 5 березня 2020 р.). Київ: Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2020. С. 22–26.
3. Морзе Н. Опис цифрової компетентності педагогічного працівника (проект). *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. Спецвипуск. С. 1–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeetm_2019_spetsvip_41 С. 5.
4. *Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання*: монографія / Андрєєв О. О. та ін.; за ред. О. О. Андрєєва, В. М. Кухаренка. Харків: Міськдрук, 2013. 212 с.
5. *Розвиток інформаційно-цифрової компетентності педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти*. Монографія. Л. Г. Петрова (ред.). Суми: Мрія. 2021. 300 с.
6. Стома В. М. Використання комп'ютерного моделювання для розвитку інформаційно-цифрової компетентності у майбутніх учителів природничо-математичних спеціальностей. *Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця (НПК-2018)*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 6–7 грудня 2018 р.). Суми: [ФОП Цьома С. П.], 2018. Ч. 2. С. 94–97.
7. Федорук Г. М. (2015) *Формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх учителів технологій у процесі професійної підготовки*: дис. канд. пед. наук: 13.00.04; Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 295 с.
8. Aydin M. K., Turgut Y. (2022) Teachers' digital competence: bibliometric analysis of the publications of the web of science scientometric database. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol. 91. № 5. P. 205–220.
9. Caena F. (2022) Teachers' digital competence for global teacher education. *European Journal of Teacher Education*. 2022 V. 45, 4: 21-st century teacher education: teacher competences in a digital era. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/02619768.2022.2135855>
10. Mishra, P. & Koehler, M.J. (2006) Technological pedagogical content knowledge: A framework for integrating technology in teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108 (6), pp. 1017–1054.

REFERENCES

1. Bykov V. Yu. (2010) Problemy i tsili informatyzatsii osvity Ukrainy [Problems and goals of education informatization in Ukraine]. *Osvita v informatsiinomu suspilstvi: do 25-richchia shkilnoi informatyky*. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. - Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, May 13–14. 2010 r. Kyiv: Kyiv University named after Borys Grinchenko, 13–19. [In Ukrainian]
2. Hrytsenchuk O. (2020) Tsyfrovi kompetentnosti: yikh skladnyky ta sutnist. [Digital competences: their components and essence]. *Modeliuvannia tsyfrovoho navchalnoho seredovyschcha zakladu zahalnoi serednoi osvity*: zb. materialiv vseukr. nauk.-prakt. seminaru– Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical seminar (Kyiv, March 5, 2020). Kyiv: Institute of Information Technologies and Teaching Aids of the National Academy of Sciences of Ukraine, 22–26. [In Ukrainian]
3. Morze N. (2019) Opyt tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnoho pratsivnyka (proekt). [Description of a pedagogical worker's digital competence] (project). *Vidkryte osvittne e-seredovyschche suchasnoho universytetu*. 2019. Spetsvypr. – Open

educational e-environment of a modern university. 2019. Special issue. P. 1–53 http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2019_spetsvip_41 P. 5. [In Ukrainian]

4. *Pedahohichni aspekty vidkrytoho dystantsiinoho navchannia*: [Pedagogical aspects of open distance learning]: monohrafiia / Andrieiev O. O. ta in.; za red. O. O Andrieieva, V. M. Kukharenka. Kharkiv: Miskdruk, 2013. 212 p.

5. *Rozvytok informatsiino-tsyfrovoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh pislidyplomnoi osvity*. [Development of Information and Digital Competence of Pedagogical Workers in Postgraduate Education]. Monohrafiia. L. H. Petrova (red.). Sumy: Dream. 2021. 300 p. [In Ukrainian]

6. Stoma V. M. (2018) Vykorystannia kompiuternoho modeliuvannia dlia rozvytku informatsiino-tsyfrovoi kompetentnosti u maibutnikh uchyteliv pryrodnycho-matematychnykh spetsialnostei. [The use of computer modeling for the development of information and future teachers' digital competence in natural and mathematical specialties]. *Naukova diialnist yak shliakh formuvannia profesiynykh kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia (NPK-2018): materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Materials of the International science and practice conf. (Sumy, December 6–7, 2018)*. Sumy: [FOP Tsoma S. P.]. Ch. 2. S. 94–97. [In Ukrainian]

7. Fedoruk H. M. (2015) *Formuvannia informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv tekhnolohii u protsesi profesiinoi pidhotovky*: [Formation of future technology teachers' information and communication competence in the process of professional training]: dys. kand. ped. nauk: 13.00.04 / Vinnytskyi derzh. ped. un-t imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. – Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Vinnitsa, 295 c. [In Ukrainian]

8. Aydin M. K., Turgut Y. (2022) Teachers' digital competence: bibliometric analysis of the publications of the web of science scientometric database. *Information Technologies and Learning Tools*. Vol. 91. № 5. P. 205–220.

9. Caena F. (2022) Teachers' digital competence for global teacher education. *European Journal of Teacher Education*. V. 45, 4: 21-st century teacher education: teacher competences in a digital era. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/02619768.2022.2135855>

10. Mishra, P. & Koehler, M.J. (2006) Technological pedagogical content knowledge: A framework for integrating technology in teacher knowledge. *Teachers College Record*, 108 (6). pp. 1017–1054.

УДК 811.521'243'367.335

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-40>**Костянтин КОМІСАРОВ,***orcid.org/0000-0002-2164-6244**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри японської мови і перекладу
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) k.komisarov@kubg.edu.ua***Юлія БОРИШПОЛЕЦЬ,***orcid.org/0009-0001-9958-9315**старший викладач кафедри японської мови і перекладу,
заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) y.boryshpolets@kubg.edu.ua*

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ УНАГІБУН (ウナギ文) ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Протягом тривалого часу вважалося, що УНАГІБУН є неповноцінними з синтаксичної та семантичної точок зору, оскільки їхня структура, на перший погляд, не надає вичерпної для реципієнта інформації і не підпадає під адекватну синтаксичну схему. Проте, пізніше було доведено, що УНАГІБУН не є ані неповноцінними конструкціями, ані результатами якихось гіпотетичних процесів – на сьогодні такі речення вважаються цілком самодостатніми висловлюваннями.

Ми проаналізували головні підходи до систематизації та інтерпретації специфічних синтаксичних конструкцій японської мови УНАГІБУН, визначили головні семантико-функціональні особливості таких конструкцій і запропонували ефективні способи їхньої репрезентації у процесі навчання японської мови як іноземної, а також ухвалили оптимальне визначення поняття УНАГІБУН задля формування об'єктивного уявлення про масив цих синтаксичних засобів у здобувачів освіти.

Було, зокрема, встановлено, що: на початковому етапі вивчення японської мови дати студентам уявлення про конструкції УНАГІБУН можна лише у загальних рисах, у контексті вивчення базової синтаксичної структури $AはBが$, але формувати це уявлення необхідно від самого початку навчального курсу; можливість системно усвідомити проблему функціонування в японській мові конструкцій УНАГІБУН з'являється уже на наступних етапах її вивчення, позаяк це питання потребує більш високого рівня лінгвістичної компетенції; справедливим для всього спектру УНАГІБУН і найоптимальнішим для використання на занятті видається таке визначення: УНАГІБУН – це такі речення, у яких присудок, що може бути якимось чином експлікований із контексту, компенсовано дієсловом-зв'язкою; незалежно від стадії опанування японської мови здобувачам освіти потрібно усвідомлювати важливість понять підмета і присудка, а також теми і реми у системі мови та лінгвістиці.

Ключові слова: синтаксичні конструкції УНАГІБУН, лінгводидактика, дієслово-зв'язка, тема, рема, підмет, присудок.

Kostiantyn KOMISAROV,

orcid.org/0000-0002-2164-6244

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Japanese Language and Translation
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) k.komisarov@kubg.edu.ua*

Yulia BORYSHPOLETS,

orcid.org/0009-0001-9958-9315

*Senior Lecturer at the Department of the Japanese Language
and Translation, Deputy Dean for Scientific, Methodical and Educational Work
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) y.boryshpolets@kubg.edu.ua*

SEMANTIC AND FUNCTIONAL FEATURES OF JAPANESE *UNAGI*-SENTENCES (ウナギ文) AS AN ISSUE OF LINGUISTIC DIDACTICS

For a long time, it was considered that unagi-sentences are inferior from syntactic and semantic points of view, because their structure, at first glance, does not provide comprehensive information for the recipient and does not fall under an adequate syntactic scheme. However, it was later proven that unagi-sentences are neither inferior constructs nor the results of some hypothetical processes – today such sentences are considered to be completely self-sufficient statements.

We have analyzed main approaches to the systematization and interpretation of specific syntactic constructions of the Japanese language unagi-sentences and identified key semantic and functional features of such constructions. We have proposed effective ways of their representation in the process of teaching Japanese as a foreign language, and also confirmed an optimal definition of the concept of unagi-sentence in order to form an objective comprehension about the array of these syntactic means for the learners.

It was established, in particular, that: at the initial stage of learning Japanese, it is possible to give students an idea of unagi-sentences only in general terms, in the context of studying the basic syntactic structure $A \text{ 且 } B \text{ だ}$, but it is necessary to convey this idea from the very beginning of the educational course; the opportunity to systematically understand the problem of functioning for unagi-sentences in the Japanese language turns up only at the next stages of its study, since this issue requires a higher level of linguistic competence; the following definition appears to be valid for the entire spectrum of unagi-sentences and the most optimal for use in class: unagi-sentences are such constructions in which the predicate, which can be somehow explained from the context, is compensated by the copula; regardless of the stage of mastering the Japanese language, students need to be aware of the importance of the concepts of subject and predicate, as well as theme and rheme in the system of language and linguistics.

Key words: *unagi-sentence, linguistic didactics, copula, theme, rheme, subject, predicate.*

Постановка проблеми. Визначний японський фахівець у галузях лінгвістики та лінгводидактики Терамура Хідео наводить в одній зі своїх праць цікавий випадок, коли іноземець, який щойно почав вивчати японську мову, почувши в ресторані від одного з відвідувачів репліку 「僕はうなぎだ。 [Боку-ва унагі да]」 (букв.: Я – вугор), дуже здивувався і сказав: «Той чоловік не вугор, адже він – людина». Проте, носіїв японської мови наявність таких конструкцій у живому розмовному мовленні зовсім не дивує, позаяк такі речення є дуже органічними для цієї національної мови і, вірогідно, через описаний щойно цікавий випадок з іноземним студентом, отримали робочу назву «ウナギ文 [унагібун]» (ウナギ = *вугор* (鰻); 文 = *речення*) (寺村, 2002: 78). Окрім того, ця своєрідна метонімія закріпилася у лінгвістиці та лінгводидактиці завдяки популярній книзі японського мовознавця Окуцу Кей'ічіро 『「ボクハウナギ

ダ」の文法』 (Грамматика «Боку-ва унагі да») (奥津, 1978).

Протягом тривалого часу вважалося, що УНАГІБУН є неповноцінними з синтаксичної та семантичної точок зору, оскільки їхня структура, на перший погляд, не надає вичерпної для реципієнта інформації і не підпадає під адекватну синтаксичну схему. Існувала тенденція вважати такі речення еліптичними і, відповідно, реконструювати їх як повні або встановлювати проміжні структури для здійснення інтерпретації. Інший напрям передбачав виявлення логічних зв'язків між частинами самого конструкту УНАГІБУН, і це зосередження уваги на внутрішній структурі тягло за собою необхідність синтезу гіпотетичних конструкцій задля пояснення структурних особливостей. Проте, пізніше було доведено, що УНАГІБУН не є ані неповноцінними конструктами, ані результатами якихось гіпотетичних

процесів – на сьогодні такі речення вважаються цілком самодостатніми висловлюваннями (Obana, 2001: 725).

Попри доволі тривалу історію теоретичного осмислення питання і той факт, що УНАГІБУН належать до тих специфічних синтаксичних явищ японської мови, які не завжди легко засвоюються неносіями, за нашими спостереженнями, такі речення поки що не отримали достатньої методичної розробки у контексті викладання японської мови як іноземної і не є оптимально репрезентованими у навчальній літературі.

Аналіз досліджень. Як констатував свого часу японський дослідник Такамото Джьоджі, речення типу 「ぼくはうなぎだ」 є однією з найцікавіших синтаксичних особливостей японської мови, а отже – становлять неабиякий інтерес для японського мовознавства. Що ж до мовознавства світового, то це явище перебуває ніби на периферії лінгвістичної прагматики, а відтак японські лінгвісти не надто воліють доносити інформацію про нього до іноземної аудиторії, попри те, що самі завжди тримали цей лінгвістичний феномен у полі зору і присвятили йому цілу низку ґрунтовних наукових праць (高本, 1995: 123).

Згаданий нами вище Окуцу Кей'ічіро запропонував виділяти чотири головні теорії, що їх тримаються науковці у процесі здійснення своїх синтаксичних досліджень: теорію заміщення присудка (述語代用説), теорію прикінцевого елемента *но-да* (ノダ説), теорію дієслова-зв'язки (コピュラ説) і теорію розриву (分裂説) (奥津, 1978). Нумата Йошіко додає до цього переліку теорію скорочення (省略説) (沼田, 2009), і мусимо зазначити, що цим список таких теорій не вичерпується. Детально проаналізувати кожен з них не видається нам доцільним, по-перше, з огляду на обмежений обсяг цієї статті і, по-друге, з точки зору її мети, яка формулюється нижче. Наведемо тут лише головні моменти, на які закликають звернути увагу автори ґрунтовних наукових праць на тему УНАГІБУН.

Насамперед, пропонується мати на увазі, що речення на кшталт 「ぼくはうなぎだ」 з'являються у мовленні або як відповідь на запитання (наприклад, 「君は何を食べる？」 Що ти їстимеш?), або як висловлення, з якого починається взаємодія між комунікантами (відвідувач зайшов до закладу харчування і замовляє страву), але можна стверджувати, що контекст при цьому буде один і той самий. Також необхідно усвідомлювати, що лінгвістичне явище, про яке ми говоримо, не може розглядатися як суто синтаксична проблема, позаяк важить також семантичний зв'язок

між лексичними одиницями, представленими у синтаксичних позиціях підмета і присудка. Отже, вивчаючи такі конструкції, доводиться орієнтуватися і на структуру, і на семантику, і на контекст (高本, 1995: 123-125).

Окрім того, не можна випускати з поля зору той факт, що жодне висловлювання не існує в мовленні саме по собі, а його інтерпретація не обов'язково має бути заснована на буквальному значенні: важливі також висновки, зроблені на основі інших чинників. Свого часу у праці, яка не втрачає актуальності й сьогодні, Обана Ясуко довела, що УНАГІБУН мають відповідати певним прагматичним умовам, аби бути адекватно інтерпретованими. Стало зрозуміло, що, по-перше, такі речення ніколи не з'являються без контекстуальної інформації, відомої всім комунікантам; по-друге, ця інформація (дослідниця називає її пресупозицією) може мати як лінгвістичний, так і екстралінгвістичний характер. УНАГІБУН переважно з'являються у відповідь на інформаційну прогалину, що створюється такою пресупозицією, а в інших випадках – надають додаткову інформацію відповідно до заданої пресупозицією теми (Obana, 2001: 749-750).

Мета статті – проаналізувавши головні підходи до систематизації та інтерпретації специфічних синтаксичних конструкцій японської мови УНАГІБУН, визначити головні семантико-функціональні особливості таких конструкцій і запропонувати ефективні способи їхньої репрезентації у процесі навчання японської мови як іноземної, а також виробити оптимальне визначення поняття УНАГІБУН, яке сприяло б формуванню об'єктивного уявлення про масив цих синтаксичних засобів у здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи аналіз синтаксичних конструкцій, об'єднаних робочою назвою УНАГІБУН, у лінгвопрагматичному та лінгводидактичному ключах, ми вважали за доцільне зосередитись, насамперед, на структурній складовій питання і на початковому етапі опанування японської мови як іноземної. Якщо ж говорити про преференції у методичному забезпеченні цього навчального процесу, то сьогодні у центрі уваги як освітян, так і здобувачів освіти все іще перебуває базовий підручник 『みんなの日本語・初級』 «Японська мова для всіх. Початковий рівень» (みんなの日本語, 2013), що має низку додаткових дидактичних матеріалів, як от збірник вправ, посібник із написання творів, матеріали для аудіювання тощо. Один із таких додаткових матеріалів, а саме посібник «Переклад і граматичний коментар. Українська мова» (みんなの日

本語ПГК, 2009) ми проаналізували разом із основним підручником з метою визначення ефективності алгоритму репрезентації навчального матеріалу, присвяченого реченням типу УНАГБУН. При цьому, де це є можливим, дозволимо собі частковий відхід від суто наукової термінології на користь більш популярної інтерпретації цього синтаксичного явища, адже йдеться, насамперед, про гармонійну інтеграцію цього важливого сегменту граматичного матеріалу у загальний процес навчання японської мови, і гармонійність ця може бути досягнута за рахунок доступності пояснень для здобувачів освіти.

Отже, структурно конструкції, які нас цікавлять (ぼくはうなぎだ Я-вугор), можна спрощено представити за допомогою схеми AはBだ (ввічливо-нейтральний еквівалент – AはBです), де A – це умовний «я» (ぼく), а B – умовний «вугор» (うなぎ). Таку схему ми знаходимо у перших трьох уроках згаданого підручника: 私はマイク・ミラーです。 Я Майк Міллер; ワンさんは中国人です。 Пан Ван китаець; あの人はマリアさんです。 Та людина – пані Марія (みんなの日本語, 2013: 8). Як бачимо, ці приклади не є ілюстрацією феномену, якому ми присвятили цю статтю, адже тут можна сказати, що A = B: мовець – це людина, яку звать Майк Міллер, пан Ван є китайцем, а людина перед нашими очима – пані Марією. На перший погляд, у студентів не повинно виникати проблем з інтерпретацією таких речень, проте цікаво, що граматичний коментар, поданий у відповідному посібнику, на нашу думку, не є швидким ключем до розуміння матеріалу. «Частка は вказує на те, що слово, яке стоїть перед нею, є темою речення. Для побудови речення спочатку ставиться іменник, про який ідеться в реченні, до нього додається частка は, а потім твердження щодо цього іменника. <...> Іменник, який використовується з です, є присудком. Дієслово です виражає судження чи твердження» (みんなの日本語ПГК, 2009: 16). У наведеному поясненні наявне поняття присудка, а поняття підмета відсутнє, але ж тут не йдеться про еліпсис: підмет у цих реченнях виражений, проте називається «темою речення», а поняття реми, знову ж таки, не потрапило до тексту цього коментаря.

Даючи нашу оцінку, ми не могли не відзначити прагнення укладачів посібника максимально спростити матеріал і зробити його доступним для студентів настільки, наскільки це можливо. Окрім того, слід мати на увазі, що навчальне видання, про яке ми говоримо, орієнтоване на широкий загал, а не тільки на студентів мовних спеціальностей. У філологів же можуть виникати свої

специфічні запити, зокрема, щодо системності у мові, а саме – тема не може логічно протиставлятися присудкові, оскільки ці поняття належать до різних категорій: присудок – це про граматичну основу речення, до якої входить також підмет, а тема – це про актуальне членування речення, яке не є можливим без реми.

З іншого боку, не варто відкидати також прагнення об'єктивності й точності формулювання з огляду на специфіку японської мови. Так, наприклад, не можна стверджувати, що Aは – це завжди підмет, і A в усіх випадках «дорівнюватиме» B, і тут ми поступово підходимо власне до явища УНАГБУН, але спершу проаналізуємо матеріал наступних двох уроків підручника 『みんなの日本語・初級』.

У другому уроці відбувається представлення вказівної системи コ・ソ・ア・ド в японській мові, а основою залишається та сама синтаксична структура, що і в попередньому уроці – AはBだ: これはつくえです。 Це стіл; それはボールペンですか、シャープペンシルですか。 То кулькова ручка чи автоматичний олівець?; あれは私のかばんです。 То моя сумка. Якщо поглянути на лексико-граматичний коментар (みんなの日本語ПГК, 2009: 22-23), то зустрічаємо докладні пояснення семантико-функціональних особливостей вказівних займенників. Що ж до синтаксичного матеріалу, то тут, на жаль, відсутнє нагадування про базову структуру, з якою студенти вже знайомі, якою будуть послуговуватися під час вивчення матеріалу наступного уроку і взагалі – надзвичайно широко та активно – у своїй подальшій мовленнєвій діяльності, тож наголошувати на цьому варто, і уже зараз.

Третій урок містить, зокрема, інформацію про найпростіші способи вираження місцезнаходження в японській мові, що засновані, знову ж таки, на конструкції AはBだ: ここはきょうしつです。 Тут аудиторія; 受付はあそこです。 Стійка адміністратора – там; 自動販売機は2かいです。 Торгівельний автомат на другому поверсі; くにはフランスです。 (Моя) країна – Франція; テレーザちゃんはどこですか。 ...教室です。 Де Тереза? – В аудиторії (みんなの日本語, 2013: 24-25). Серед цих прикладів наявні як речення, де A = B, так і речення де A ≠ B, або ж такі, де точно визначити це важко (A ≈ B): певне місце/приміщення є аудиторією; стійка адміністратора відповідає певній локації, однак у тій локації можуть бути розташовані й інші об'єкти; поверх у будівлі навряд чи може бути торговельним автоматом або ж складатися із самих лише автоматів; країна мовця – Франція, тобто Франція

відповідає країні, звідки походить мовець; істота (Тереза) точно не може бути приміщенням (аудиторією). У цьому ж уроці подається для вивчення і модель «товарは 値段です», що також є різновидом AはBだ: このネクタイは1500えんです。Ця краватка (коштує) 1500 єн. Усі добре розуміють, що кожен товар має свою ціну, але сам по собі товар ціною не є ($A \neq B$). Отже, на цьому етапі констатуємо появу перших речень типу УНАГБУН у практиці студентів, що вивчають японську мову. У граматичному коментарі знаходимо структурну схему « IM_1 は IM_2 (місце) です» із таким поясненням: «використовуючи цю конструкцію, можна пояснити, де знайти певне місце, річ чи людину» (みんなの日本語ПГК, 2009: 28). Практична спрямованість саме такого формулювання не викликає сумнівів, однак тут, як і в матеріалі до першого та другого уроків, було б доцільно додати певну інформацію, яка сприяла б поступовому формуванню у здобувачів освіти цілісного уявлення про синтаксис японської мови як систему, важливою органічною складовою якої є конструкції УНАГБУН.

Зауважимо, що наведені вище розмірковування не є суто нашими особистими. Значною мірою ми синтезували їх із запитань, які студенти ставлять викладачам під час практичних занять, присвячених вивченню відповідного синтаксичного матеріалу. Цілком прогнозованими такі запитання є й під час презентації матеріалу тринадцятого уроку підручника 『みんなの日本語・初級』. У тексті основного діалогу зустрічаються класичні УНАГБУН, адже має місце замовлення страв у ресторані, тобто – це саме та ситуація, яка, власне, і дала найменування синтаксичному феномену, який ми зосереджено розглядаємо (みんなの日本語, 2013: 111):

店の人: ご注文は?

Офіціантка: *Що будете замовляти?*

ミラー: わたしはてんぷら定食。

Міллер: *Я – комплексний обід з темпурою.*

山田: わたしは牛どん。

Ямада: *Я – рис із яловичиною.*

店の人: てんぷら定食と牛どんですね。少々お待ちください。

Офіціантка: *Комплексний обід з темпурою та рис із яловичиною, так?*

Очікуйте, будь ласка.

Відповідного граматичного коментаря у спеціальному посібнику не знаходимо, хоча він був би тут не зайвим, тим паче, що УНАГБУН вжито у цьому діалозі у специфічній еліптованій формі 体言止め (закінчення на іменну частину мови), прияманній усному розмовному мовленню.

Можливість системно усвідомити проблему функціонування в японській мові конструкцій УНАГБУН з'являється уже на наступних етапах її вивчення, що зумовлено, насамперед, більш високим рівнем лінгвістичної компетенції здобувачів освіти, який дає можливість вдаватися до аналізу достатнього масиву мовного матеріалу, зокрема і синтаксичного, розгляд якого потребує особливо ґрунтовного підходу, починаючи з фундаментальних аспектів. Так, Терамура Хідео, коротко окресливши головну суть проблеми лінгвопрагматичного і лінгводидактичного плану, якою є речення на кшталт 「ぼくはうなぎだ」, одразу ж пропонує уточнити, чим по суті є компонент 「だ」 у таких структурах. Часто говорять, що ввічливо-нейтральним еквівалентом цього компоненту є 「です」, проте необхідно чітко усвідомлювати, що 「だ」 і 「です」 не завжди виконують ідентичну функцію, і це навіть може стати відкриттям для багатьох здобувачів освіти на середньому етапі вивчення японської мови. Йдеться про те, що, по-перше, 「です」 може виступати дієсловом-зв'язкою у складеному іменному присудку, і 「だ」 володіє ідентичною функцією. Це твердження буде справедливим і для УНАГБУН. По-друге, 「です」 може виступати складовим елементом ад'єктивного присудка, якщо висловлення належить до ввічливо-нейтрального регістру мовлення, – у простому ж регістрі така додаткова складова не потрібна (寺村, 2002: 78-79).

Повертаючись до головної суті і, власне, до початкової презентації проблеми здобувачам освіти середнього і просунутого рівня, відзначимо важливість ілюстративного окреслення актуальності цього явища та основних форм його існування. Проаналізуємо приклади, що їх наводить Терамура Хідео: а) 君は何を食べる? ...僕はうなぎだ。Що ти їстимеш? – Вугра; б) 紅葉はどこが美しいですか? ...紅葉は高雄だ。Де найкрасивіші дерева восени? Дерева восени – у Такао; в) 山田さんはどなたといらっしゃるんですか? ...私は村田さんとです。З ким Ви прийдете, пане Ямада? – Я – з паном Мурата; г) 山下さんはいつから勤めますか? ...来月からです。Коли Ви починаєте працювати, пане Ямадзіта? – З наступного місяця (寺村, 2002: 78). Про приклад (а) уже йшлося неодноразово. Приклад (б) ілюструє редукцію підмета у питомо японських синтаксичних конструкціях ハーガ文 (темаは підмет が присудок). Приклад (в) цікавий тим, що тут відбулася редукція присудка, проте частка と, що забезпечує зв'язок присудка з непрямым додатком, залишилася. Речення-відповідь у при-

кладі (г) є максимально еліптованим і, водночас, оптимальним з огляду на тенденцію до економії мовних засобів в усному розмовному мовленні. Загалом, про всі ці приклади можна сказати, що елемент, компенсований дієсловом-зв'язкою, міститься у запитанні, тому у відповіді в ньому не відчувається нагальної потреби. Інша річ, коли випущений елемент неможливо експлікувати за допомогою контекстного оточення. У такому разі УНАГБУН втрачає сенс, і тому, наприклад, навряд чи хтось зненацька промовить 「僕はうなぎだ。」 (букв.: Я – вугор) у зовсім нетиповій для цього ситуації спілкування. Якщо ж комунікація відбувається у закладі харчування, то навіть без вербального контексту буде зрозуміло, що йдеться про замовлення страви, і без жодних ускладнень буде експліковано дієслово 食べる їсти.

Наступним моментом, який слід неодмінно донести до здобувачів освіти, є аспект фокусу уваги у конструкціях УНАГБУН. Елемент, на якому хочуть зосередити увагу, найчастіше знаходиться безпосередньо перед дієсловом-зв'язкою (「だ」 або 「です」): どこが痛いのか? ...足首だ。 *Де болить? – Щиколотка* (寺村, 2002: 81).

Отже, наближаючись до підсумків, можна зробити попередній висновок про те, що УНАГБУН – це такі речення, у яких присудок, що може бути якимось чином експлікований із контексту, компенсовано дієсловом-зв'язкою, а головний фокус уваги припадає на елемент, який безпосередньо передує дієслову-зв'язці. Проте, якщо йдеться про вироблення оптимального формулювання визначення поняття «УНАГБУН», то було б доречно сказати і про структурну схему таких конструкцій, а з цим пов'язаний один суттєвий проблемний момент. Річ у тім, що, як засвідчує аналіз мовного матеріалу, не всі речення типу УНАГБУН мають структуру AはBだ (AはBです), з якої ми починали під час огляду проблеми репрезентації цих конструкцій у підручнику для початкового рівня вивчення японської мови. Окрім того, той самий аналіз показав, що з фокусом уваги теж не все однозначно.

Розглянемо такий приклад: だれが紅茶を注文しましたか。...僕が紅茶です。 *Хто замовляє чорний чай? – Я (чорний чай)*. Тут у фокусі уваги перебуває «僕が», і схема речення буде такою: AがBです。 До того ж, структура може демонструвати і ширші варіації. Так, існують підстави відносити до УНАГБУН цілу низку парцельованих конструкцій, і поняття фокусу уваги в таких випадках узагалі втрачає актуальність: 今日(けふ)は冷(ひや)え込む。だから、暖(ぬく)かくしていこう。 *Сьогодні прохолодно. Тож, вдягаймося тепліше; 恵子(けいこ)に*

会い(あひ)に行った。だが、会(あ)えなかった。 *Пішов зустрітися з Кейко. Але не зустрівся; 太郎(たろう)と次郎(じろう)を競争(きょうさ)させる。で、勝(か)った方に仕事(しごと)を任(ま)せる。 *Влаштуємо змагання між Таро і Джіро. І тому, хто переможе, доручимо цю роботу* (寺村, 2002: 81-82) Таким чином, справедливим для всього спектру конструкцій УНАГБУН може бути тільки таке визначення: УНАГБУН – це такі речення, у яких присудок, що може бути якимось чином експлікований із контексту, компенсовано дієсловом-зв'язкою. Саме таке формулювання, на наш погляд, може бути представленим студентам на занятті.*

Окрім визначення поняття «УНАГБУН» до здобувачів освіти необхідно донести ще кілька важливих моментів, про що переконливо свідчать описані в цій роботі результати нашого дослідження. На початку ми говорили про важливість усвідомлення місця понять підмета і присудка, а також теми і реми у системі мови та лінгвістиці. Отже, незалежно від стадії опанування японської мови здобувачам освіти корисно розуміти, що у процесі вивчення синтаксичного матеріалу до уваги беруться два ключові лінгвістичні поняття: 主語(しよご) підмет та 主題(しゆめい) тема; 主題(しゆめい) (тема) знаходиться на початку речення, означає «якщо говорити про...» і повідомляє реципієнтам інформації, про що саме йдеться у цьому реченні, 主語(しよご) (підмет) утворює єдність із присудком (庵, 2018: 1-5). Також, ми вважаємо за доцільне оперувати саме поняттями 主語(しよご) підмет (репрезентований часткою が) та 主題(しゆめい) тема (репрезентована часткою は), а не розповсюдженими у сучасній лінгводидактиці поняттями «тематичного підмета» та «рематичного підмета». Самі ж терміни «тема» і «рема» ми рекомендуємо використовувати у викладацькій практиці, але без жорсткої прив'язки до поняття підмета. Загалом, на цьому ми наголосили тут через те, що лінгводидактична проблема УНАГБУН тісно пов'язана з іншою – проблемою темо-рематичної прогресії або актуального членування речення.

Насамкінець наведемо один цікавий факт із царини японської лінгводидактики, який також має відношення до актуального членування речення. Виявляється, «УНАГБУН» не єдиний синтаксичний робочий термін, що виник унаслідок метонімічного зсуву. Подібним до нього за механізмом утворення є термін «こんにやく文(こんやくぶん) [коньякубун]» (こんにやく = желе з коренеплоду коньяку, що використовується в японській кухні (蒟蒻); 文 = речення), який бере свій початок з ілюстративного речення 「こんにやくは食べても太(ふ)らない」 *Коньяку можна їсти, не наби-*

раючи зайву вагу (未来堂). Річ у тім, що, керуючись виключно семантико-структурним підходом, це речення можна інтерпретувати і як «Скільки б конняку не їло, не набере зайву вагу», проте аналіз контексту і загальна лінгвістична компетенція допомагають зрозуміти, що «конняку» – це тематизований прямий додаток, а не тематизований підмет.

Висновки. Розгляд семантико-функціональних особливостей японських синтаксичних конструкцій УНАГБУН як лінгводидактичної проблеми дозволив дійти низки висновків. По-перше, на початковому етапі вивчення японської мови дати студентам уявлення про конструкції УНАГБУН видається можливим лише у загальних рисах, у контексті вивчення базової синтаксичної структури $AはBだ$, але формувати це уявлення необхідно від самого початку навчального курсу, і для цього рекомендується розробити відповідні граматичні коментарі (де, наприклад, наголошувалося б на тому, що можуть існувати три варіанти смислового зв'язку між частинами щойно вивче-

ної базової структури: $A = B$, $A \neq B$ та $A \approx B$). По-друге, можливість системно усвідомити проблему функціонування в японській мові конструкцій УНАГБУН з'являється уже на наступних етапах її вивчення, позаяк це питання потребує більш високого рівня лінгвістичної компетенції: на цій стадії з'ясовуються статус і функції дієслозв'язки, є можливість звернути увагу на редукцію підмета у питомо японських синтаксичних конструкціях $は-が$ 文, а також на максимально еліптовані і, водночас, оптимальні з огляду на тенденцію до економії мовних засобів УНАГБУН. По-третє, справедливим для всього спектру УНАГБУН і найоптимальнішим для використання на занятті видається таке визначення: УНАГБУН – це такі речення, у яких присудок, що може бути якимось чином експлікований із контексту, компенсовано дієсловом-зв'язкою. По-четверте, незалежно від стадії опанування японської мови здобувачам освіти потрібно усвідомлювати важливість понять підмета і присудка, а також теми і реми у системі мови та лінгвістиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Obana Y. Unagi-sentences in Japanese and mutual knowledge. *Journal of Pragmatics*. 2001. No. 33. P. 725–751. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216699001381> (accessed: 12.02.2024).
2. 庵 功雄. 「は」と「が」の新しい捉え方についての考察 – 「は」と「が」はこんなに簡単だった! – 一橋日本語教育研究. 2018. № 6. 1–10 頁. URL: <https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/hermes/ir/re/70051/jle0000600010.pdf> (アクセス年月日: 12.02.2024).
3. 奥津 敬一郎. 「ボクハウナギダ」の文法. 東京: くろしお出版, 1978. 276 頁.
4. 高本 條治. 「ウナギ文」の語用論的分析 (1) – 文脈における語彙統語構造の発展と拡張 –. 上越教育大学研究紀要. 1995. 第15巻, 第1号. 123–136 頁. URL: https://juen.repo.nii.ac.jp/record/4558/files/kiyo15_1-10.pdf (アクセス年月日: 12.02.2024).
5. 寺村 秀夫. ケーススタディ日本文法. 東京: おうふう, 2002. 165 頁.
6. 沼田 善子. 現代日本語とりたて詞の研究 (ひつじ研究叢書 言語編) (ひつじ研究叢書 言語編 第 68巻). 東京: ひつじ書房, 2009. 280 頁.
7. 未来堂. 『「うなぎ文」と「こんにやく文」から考えたこと①』. 千里の道を一步ずつ〜ときどきひとやすみ〜. URL: <https://ameblo.jp/mirai-do/entry-12292681096.html> (アクセス年月日: 12.02.2024).
8. みんなの日本語 初級I 第2版 本冊 ペーパーバック. 東京: スリーエーネットワーク, 2013. 249 頁.
9. みんなの日本語初級I: 翻訳・文法解説ウクライナ語版 (Переклад і граматичний коментар). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2009. 212 с.

REFERENCES

1. Obana Yasuko (2001) Unagi-sentences in Japanese and mutual knowledge. *Journal of Pragmatics*. No 33. 725–751. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378216699001381> (accessed: 12.02.2024).
2. Iori Isao (2018) “WA” to “GA” no atarashī toraekata ni tsuite no – kōsatsu – “WA” to “GA” wa kon'nani kantan-datta! – [A study on a new way of understanding “WA” and “GA” – “WA” and “GA” turned to be so easy!]. *Ichibashi Japanese Language Education Research*. No 6. 1–10. URL: <https://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/hermes/ir/re/70051/jle0000600010.pdf> (accessed 12.02.2024). [in Japanese].
3. Okutsu Keiichirō (1978) “Boku-wa unagi da” no bunpō [The Grammar of “Boku-wa unagi da”]. *Tōkyō: Kuroshio-shuppan*. 276. [in Japanese].
4. Takamoto Jōji (1995) “Unagi bun” no goyōronteki bunseki (1) – Bunmyaku-ni okeru goi tōgo kōzō-no hatten-to kakuchō – [A Pragmatic Analysis of So-called “Unagi-sentence” (1) – Contextual Development and Expansion of Lexico-syntactic structure]. *Jōetsukyōikudai gaku kenkyū kiyō* [Bull. Joetsu Univ. Educ.]. Vol 15. No 1. 123–136. URL: https://juen.repo.nii.ac.jp/record/4558/files/kiyo15_1-10.pdf (accessed: 12.02.2024). [in Japanese].
5. Teramura Hideo (2002) *Kēsusutadi Nihon bunpō* [Case Study Japanese Grammar]. *Tōkyō: Ōfū*. 165. [in Japanese].
6. Numata Yoshiko (2009) *Gendai Nihongo toritateshi-no kenkyū* [Research on Focus Particles in the Contemporary Japanese Language]. *Hitsuji Research Series. Language Edition*. Vol 68. *Tōkyō: Hitsuji shobō*. 280. [in Japanese].

7. Mirai-dō. “Unagi bun” to “kon’nyaku bun” kara kangaeta koto (1) [Things I thought about from “*unagi*-sentence” and “*konnyaku*-sentence” (1)]. Step by step on the journey of a thousand miles. Sometimes taking a break. URL: <https://ameblo.jp/mirai-do/entry-12292681096.html> (accessed: 12.02.2024). [in Japanese].

8. Min’nanonihongo shokyū I: 2nd edition, paperback. Tōkyō: Suriēnettowāku, 2013. 249. [in Japanese].

9. Min’nanonihongo shokyū I: Hon’yaku bunpō kaisetsu Ukuraina-go-ban [Translation and Grammar Explanations, Ukrainian Version]. Lviv : Vyd-vo Nats. un-tu “Lviv. politekhnik”, 2009. 212. [in Japanese and Ukrainian].

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-41>**Тетяна КОНЬКОВА,***orcid.org/0000-0002-1514-1792**старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету радіоелектроніки
(Харків, Україна) konjkova.t@gmail.com***Марина ЧЕПЕЛЕВА,***orcid.org/0000-0002-8769-4046**старший викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного університету радіоелектроніки
(Харків, Україна) maryna.chepelieva@nure.ua*

ВПРОВАДЖЕННЯ БЛОГ-ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗВО

У зв'язку з переходом до інформаційного суспільства, система освіти зазнає низку змін. Глобальна мережа Інтернет, що є однією із найважливіших чинників зміни суспільства, надає величезний вплив і на сферу освіти, у тому числі на вибір засобів навчання. Під впливом Інтернету у рамках процесу інформатизації освіти сформувався новий напрямок – інтернетизація навчання. Це впровадженням у навчальний процес сервісів глобальної мережі Інтернет як засобів управління пізнавальною діяльністю студентів і як джерело змістовних ресурсів для освіти. Однією з головних умов інтернетизації навчання є систематизація роботи студентів з сервісами мережі Інтернет.

Стаття присвячена дослідженню використання блогів в навчанні іноземної мови. Проведено аналіз методичних публікацій та зарубіжних джерел, який показав, що у навчанні іноземних мов блог-технології являють собою веб простір, основний зміст якого – записи, зображення або мультимедіа. Представлено дидактичні властивості та функції блогу. Розглянуто, що блог можна використовувати як інструмент адміністрування навчального процесу та платформу для проведення дискусій, а також середовище для розміщення публікацій в Інтернеті. Впроваджено блог-технології у процес навчання іноземної мови студентів, а також представлено поетапний опис процесу формування інформаційно-комунікаційної компетенції в області Інтернет 2.0. та можливості оптимізації викладання іноземної мови. Дано поетапний опис процесу формування інформаційно-комунікаційної компетенції. Перший (формуючий) етап спрямований на перевірку ефективності викладацького блогу як інструмент управління навчальною діяльністю. Другий (проміжний) етап передбачає підвищення рівня складності творчих завдань, їх велику індивідуалізацію, а також вузьку спрямованість на педагогічну підтримку конкретного студента. Третій (завершальний) етап полягає у перевірці ефективності використання блогів як мережевого електронного портфоліо під час роботи над груповими веб-проектами. Розглянуто основні етапи впровадження блог-технологій; вступно-спонукальний, організаційно – орієнтаційний, регулятивно-практичний етап (етап удосконалення навичок інішомовної комунікативної компетенції), творчо-формуючий та діагностичний. Доведено, що у викладанні іноземних мов цінність соціальних сервісів полягає в актуалізації комунікативних аспектів освітньої діяльності, в оптимізації управління процесом удосконалення інішомовної комунікативної компетенції студентів через роботу з автентичним мультимедійним матеріалом.

Ключові слова: навчальний процес, блог-технології, дидактичні властивості, процес формування, дидактичні функції, інтернетизація навчання, інформаційно-комунікаційна компетенція.

Tetiana KONKOVA,

orcid.org/0000-0002-1514-1792

*Assistant Professor at the Department of Foreign Languages
Kharkiv National University of Radioelectronics
(Ukraine, Kharkov) tetyana.konkova@nure.ua*

Marina CHEPELIEVA,

orcid.org/0000-0002-8769-4046

*Assistant Professor at the Department of Foreign Languages
Kharkiv National University of Radioelectronics
(Ukraine, Kharkov) maryna.chepelieva@nure.ua*

IMPLEMENTATION OF BLOG TECHNOLOGIES INTO THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGH SCHOOLS

In connection with the transition to the information society the education system is undergoing a number of changes. The global Internet which is one of the most important factors in changing society has a huge impact on the field of education including the choice of teaching media. Under the influence of the Internet within the framework of the process of informatization of education, a new direction has been formed – the Internetization of education. It is the introduction of global Internet services into the educational process as a means of managing the cognitive activity of students and as a source of content resources for education.

One of the main conditions for the internetization of education is the systematization of students' work with Internet services. It is carried out the analysis of the methodological publications and foreign sources which showed that in teaching foreign languages, blog technologies represent a web space, the main content of which is recordings, images or multimedia. The didactic properties and functions of a blog are highlighted. It is considered that a blog can be used as a tool for administering the educational process and a platform for discussions; the environment for posting publications on the Internet.

Blogging technologies are introduced into the process of teaching foreign languages for the students, and a step-by-step description of the process of developing information and communication competence in the field of Internet 2.0 is presented and possibilities for optimizing foreign language teaching. The first (formative) stage was aimed at the effectiveness testing of the teaching blog as a tool for managing educational activities. The second (intermediate) stage involved the level increasing of complexity of creative tasks, their extensive individualization, as well as a narrow focus on pedagogical support for a particular student. The third (final) stage is to test the effectiveness of using blogs as an online electronic portfolio when working on group web projects. It is considered the main stages of implementing blog technologies; introductory-incentive, organizational-orientation, regulatory-practical (stage of improving foreign language communicative competence skills), creative-formative and diagnostic. It is proven that in teaching foreign languages the value of social services lies in updating the communicative aspects of the educational activities, optimizing the management of the process of improving foreign language communicative competence of students through working with authentic multimedia material.

Key words: *educational process, blog technologies, didactic properties, didactic functions, formation process, information and communication competence; foreign language, internetization of education.*

Постановка проблеми. В даний час вища школа змушена як ніколи чуйно реагувати на те, які відбуваються в суспільстві процеси та вносити зміни до існуючої системи освіти. Передумовами реформування вищої школи є приєднання 19 травня 2005 року України офіційно до Болонського процесу, що має на меті створення єдиного європейського простору вищої освіти. Інтернаціоналізація освіти та впровадження дворівневої системи у вищій школі передбачає концептуально нові підходи до формування змісту освіти, до дидактичних методів та технологій контролю якості, а також результативності навчання, новим способам організації та оптимізації самостійної роботи студентів. З іншого боку, економіка, яка сьогодні заснована на високих технологіях та

інтелектуальній праці, вимагає спеціалістів, компетентних у різних галузях.

Сучасні тенденції розвитку Інтернету вимагають перегляду того, як студент навчається і набуває знання у нових соціально-економічних умовах, коли комп'ютерні мережі стають основним універсальним засобом соціальної комунікації. Перед освітою стоїть завдання формування особистості, конкурентоспроможної та успішної в електронному інформаційному середовищі. В даний час сучасні комунікаційні технології є потужним освітнім засобом для всіх учасників навчального процесу. Застосування різних Інтернет-технологій в освітньому процесі не означає лише збір конкретної інформації, а дає можливість студентам та викладачам зберігати, обро-

бляти, реструктурувати різноманітний навчальний матеріал, необхідний для занять, спілкуватися в режимі on-line з іншими студентами та викладачами та має функцію зворотного зв'язку.

Отже, в організації навчального процесу важливу роль грають інтерактивні форми навчання. Інноваційні сучасні технології застосовуються в освітньому процесі. З активним розвитком загальної мережі Інтернет стає можливим розвиток такого поняття, як віртуальний простір, за допомогою якого технології Інтернет можуть активно реалізуватися у навчальному контексті, а саме у навчанні іноземних мов. Технології Інтернету третього покоління (Веб 2.0), до яких належать блог-технології, це платформа, що підтримує певну архітектуру взаємодії, що будується на засадах демократії. Таким чином, на відміну від Інтернету першого покоління, де сайти були носіями інформації, платформи Веб 2.0 виступають посередниками між користувачами в процесі їх соціальної взаємодії. Саме завдяки впровадженню інновацій в області програмного забезпечення стало можливим перенести акцент з комп'ютерних та мультимедійних технологій на спілкування та співпрацю. Технічні зміни у сфері соціальних сервісів Інтернету значні та стрімкі, а розробка методики використання сервісів Веб 2.0 в освіті розглядається сьогодні як комплексна міждисциплінарна проблема. У навчальній практиці процеси формування мережевих, децентралізованих моделей навчання використовуються недостатньо широко, але саме нові мережеві технології готують їм ґрунт.

Аналіз досліджень. Як показав аналіз методичних публікацій та зарубіжна практика, найбільш повному вирішенню проблеми оптимізації організації навчальної діяльності у навчанні іноземних мов сприяють блог-технології, в силу таких їх дидактичних властивостей як простота використання та доступність, ефективність організації інформаційного простору, інтерактивність та мультимедійність, надійність та безпека. Вивченням блог-технологій займаються такі зарубіжні вчені, як J. Bloch (Bloch, 2007), A. P. Campbell (Campbell, 2003), L. Lee (Lee, 2012) та інші. Автор Birney, R. визначив блоги такими словами: «Блоги – це веб-сайти, легко створювані та оновлювані користувачами, які практично не мають технологічних навичок і знань (Birney, 2006). Методичні можливості, які отримує студент і викладач завдяки використанню блог-технологій у навчанні англійської мови, вивчали О. С. Бецько (Бецько, 2011), А. Синявська (Синявська, 2013), І. С. Болтак

(Болтак, 2018) та інші. Проте питання використання можливостей блог-технологій у процесі навчання іноземної комунікації майбутніх фахівців залишається недостатньо висвітленим.

Метою статті є впровадження блог-технології у процес навчання іноземної мови для студентів закладів вищої освіти з урахуванням сучасним тенденцій та розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. Блог є одним із найпопулярніших соціальних сервісів. Він являє собою веб-простір, основний вміст якого записи, зображення або мультимедіа. Блоги класифікуються за цілою низкою ознак, з яких частіше виділяються такі критерії: медіатип (формат розміщеного в блозі матеріалу); жанр; технічна основа та особливості контенту, але всі блоги мають дві основні стійкі характеристики: соціальність та інтерактивність (Bloch J., Crosby C. 2007). Блог є особливим видом комп'ютерного асинхронного спілкування, який характеризується особливою схемою інтерактивності. При цьому він може отримати, а може не отримати зворотний зв'язок.

Виділимо такі дидактичні властивості та функції блогу:

1. Існування в контексті передбачає мотивацію пізнавальної діяльності; створення сприятливого середовища для індивідуального навчання; розвиток навчальної автономії та креативності.

2. Інтерактивність за принципом передбачає формування вміння вести дискусію (наводити аргументи, робити висновки, виносити власну незалежну думку); розвиток емпатії; вдосконалення навичок письмової мови різних стилів (формальний, розмовний, високий).

3. Ефективність організації інформаційного простору сприяє можливості оперативного пошуку інформації через систему рубрикації (тегів) та архівів; можливість оперативного інформування та оновлення інформації із застосуванням RSS потоків для синдикації контенту.

4. Максимальна ступінь реалізації мультимедійності включає, що у студентів є мотивація та формується творче мислення; вдосконалення рецептивних видів мовної діяльності (аудіювання, читання); облік індивідуального стилю навчання.

5. Простота використання: підвищення мотивації; усунення тривожності та невпевненості щодо навичок користування комп'ютерно-інформаційними технологіями.

6. Безпека свідчить про забезпечення свободи самовираження.

З точки зору, блог технології можна використовувати як: інструмент адміністрування навчального процесу; платформу для проведення дис-

кусій; середовище для розміщення публікацій в Інтернеті (J.M. Ward, 2004).

Відповідно, якщо існують дидактичні властивості та функції блогу вважаємо доцільним розглянути типологію навчальних блогів.

Першим опишемо типологію навчальних блогів *за складом*, яка містить викладацький блог (tutor blog), блог студента (learner blog) та колективний блог курсу (class blog). Викладацький блог служить інтерактивною платформою для реалізації методичних та педагогічних цілей навчання.

Друга складова *за видами мультимедіа*, вона включає текстовий блог, подкастний блог та мультимедійний блог.

Наступною типологією навчальних блогів є *за формою*, що поділяються на макроблоги та мікроблоги.

Четверта передбачає *за рівнем інтегрованості у навчальний процес* і включає основний або колективний блог.

Зокрема, останньою типологією навчального блогу є *за поданням права брати участь у дискусіях та публікувати повідомлення*, яка підрозділяються на відкриті та закриті.

Інтеграція блогів у навчальну діяльність посилює навчальну мотивацію студентів до більш глибокого та ретельного вивчення іноземної мови завдяки таких дидактичних властивостей, як відкритість, доступність та соціальність. Використання блогів дозволяє продовжити роботу над розвитком іншомовної діяльності студентів у позааудиторний час за рахунок таких дидактичних властивостей, як мультимедійність, інтерактивність, ефективність організації інформаційного простору.

Блог-технології можна використовувати як інструмент адміністрування навчального процесу; платформу для проведення дискусій та середовище для розміщення публікацій до Інтернету. Веб 2.0. ідеально підходять для створення на їх основі електронного портфоліо в силу таких характеристик, як відкритість, постійна доступність, полімедійність, убудованість об'єктів, персоніфікованість зробленого та уніфікованість матеріалу.

Таким чином, опишемо поетапний опис процесу формування інформаційно-комунікаційної компетенції в області Інтернет 2.0. та представлено можливості оптимізації викладання іноземної мови.

Перший формуючий етап спрямовано на перевірку ефективності викладацького блогу як інструмента управління навчальною діяльністю. У ході першого етапу перевіряється наступна

гіпотеза: чи може блог служити інтерактивною платформою для спілкування викладача зі студентами та використовуватися для публікації робочого плану на семестр та завдань із включенням посилань на Інтернет ресурси; чи є оперативний зв'язок зі студентами (оголошення, зміни у розкладі і т.п.); публікації творчих завдань та творчих робіт студентів; ведення дискусій у позаурочний час. Наприкінці семестру на основі анкетування проводиться аналіз відносин студентів до блогів як засобу, що дозволяє організувати інтерактивне спілкування у процесі групової взаємодії (Синявська, 2013:111).

Другий (проміжний) етап передбачає підвищення рівня складності творчих завдань, їх велику індивідуалізацію, а також вузьку спрямованість на педагогічну підтримку конкретного студента. На цьому етапі відбувається розширення та поглиблення дисципліни, збільшення сфери самостійної діяльності студентів, використовуючи можливості організації різноманітних видів навчальної діяльності за допомогою додаткових соціальних сервісів Веб 2.0. Зокрема запроваджується диференціація процесу навчання завдяки реалізації можливостей інтерактивного діалогу між суб'єктами педагогічного процесу та самостійною формою навчання (Калініна, 2022). Для того, щоб студенти працювали творчо протягом усього часу при вивченні курсу в викладацькому блозі публікується цілий комплекс завдань (від репродуктивних до творчих). Крім того, викладацький блог повинен включати теорію для самостійного вивчення матеріалів з англійської та американської літератури, що містить велику кількість довідкових гіперпосилань та методично виправданих підказок. Завдяки функції приєднання мультимедійних об'єктів, викладацький блог є ідеальною платформою для розвитку навичок усіх видів мовної діяльності студентів на просунутому етапі (першим способом є розвиток навичок переглядового, пошукового, ознайомлювального читання переважно здійснюється через публікацій в блозі прямих посилань на тексти творів, критичні статті, енциклопедичні відомості, розміщені в Інтернеті; другим способом розміщення електронних навчальних посібників є відсилання до сайти, на яких здійснюється сканування та публікація посібників для особистого користування; третій спосіб – це публікація матеріалів, розміщення файлів у текстовому або аудіо форматі на спеціально відведених сайтах файлообмінних систем (file-sharing systems).

Розвиток навичок аудіювання здійснюється переважно внаслідок викладання на блозі аудіоза-

писів лекцій з подальшою перевіркою розуміння (на рівні конкретних фактів) у вигляді перевірочних робіт. Розвиток навичок письма здійснюється через розгорнуті відповіді на поставлені питання викладача та виконання творчих завдань. Тож, у ході курсу потрібно використовувати такі типи творчих завдань: а) рецензії на переглянутий фільм; б) виклад подій в текстах; в) виклад з елементами твору (наприклад, написання листів від імені особи, ведення щоденника, спроба відтворення ходу думок).

Третій (завершальний) етап полягає у перевірці ефективності використання блогів як мережевого електронного портфоліо під час роботи над груповими веб-проектами. Одним із типів завдань, що виконують студенти у межах курсу «Іноземна мова» є кваліфікаційна робота над веб-проектами з певної теми. Завдання проекту полягає у розвитку читання та письма як видів мовної діяльності у придбанні нових навичок використання Інтернет технологій. Створення дослідницьких веб-сайтів є довготривалий проект у рамках навчального курсу – робота над сайтами ведеться протягом 7–9 місяців. Оскільки йдеться про груповий проект, у якому існує чіткий розподіл ролей, накопичений матеріал необхідно акумулювати в одному місці – електронному портфоліо.

Відповідно існує платформа для створення електронного портфоліо – технології веб-блогів. Дуже зручно, що всі члени групи можуть вести та редагувати публікації на блозі з домашніх комп'ютерів, зокрема RSS-агрегація дає можливість викладачеві оперативно контролювати всі зміни та нові публікації на блозі, а також частоту його оновлення та ступінь участі у проекті кожного студента та існує наявна в системі блогів функція коментарів дозволяє давати студентам необхідні поради, а за допомогою анкетування виявляється ставлення студентів до роботи з веб-блогами за технологією електронного портфоліо. Зазначимо, що до вищезгаданих переваг введення технології електронного портфоліо, слід віднести своєчасний та регулярний моніторинг з боку викладача, який дозволяє не просто виявляти та усувати помилки студентів, але також і закладати норми академічної етики, сформувані у студентів академічну чесність, почуття відповідальності, самодисципліни та самомотивації.

У ході роботи щодо впровадження блог-технологій у процесі навчання іноземної мови, потрібно послідовно формувати інформаційну компетенцію у сфері застосування технологій Веб 2.0. При цьому вирішуючи методичні завдання – формування іншомовної комунікатив-

ної компетенції. Для зручності подаємо визначення основних етапів та завдання з перспективного впровадження.

1. Спонукальний етап: мета – познайомити студентів з особливостями використання блог-технологій у процесі навчання іноземної мови, а також з особливостями комп'ютерної комунікації на платформах.

Завдання викладача: констатуючий аспект (визначення відносин студентів до блогів) через анкетування студентів; демонстрація блогу та його можливостей через створення викладацького блогу; перше практичне завдання створення власного блогу, розміщення інформації про себе та сферу своїх інтересів, приєднання мультимедійних об'єктів; тренування у коментуванні повідомлень однокласників та викладача.

Вміння студентів: студенти запроваджують свій блог на безкоштовній блог платформі, вибирають індивідуальний дизайн, вставляють особисту інформацію; публікують повідомлення, роблять гіперпосилання, вставляють мультимедійні об'єкти (зображення, відео, аудіо файли та залишають відповіді на питання викладача через функцію «Коментування» на викладацькому блозі, а також коментують публікації однокласників.

2. Організаційно-орієнтаційний етап: мета – використання викладацького блогу для організації навчального процесу та для управління навчальним процесом.

Завдання викладача: публікація на викладацькому блозі плану роботи на семестр з переліком дати занять, тем та списку літератури на семестр (із зазначенням гіперпосилань на Інтернет публікації), потижнева публікація завдань на заняття (тема, тексти для читання; лексика для підготовки до vocabulary tests).

Вміння студентів: студенти ставлять викладачеві питання через вбудовану в блозі функцію «коментування», а також оновлюють та продовжують оформлювати свої блоги.

3. Регулятивно-практичний (етап удосконалення навичок іншомовної комунікативної компетенції): мета – розвивати навички переглядового, пошукового, ознайомлювального читання: використання блогів для роботи над мовною продукцією студентів (писемне мовлення); використання блогів для розвитку навичок аудіювання; посилення мотивації до вивчення іноземної мови через інтеграцію різноманітних соціальних сервісів; розкриття творчого потенціалу студентів через завдання проблемного та творчого характеру.

Завдання викладача: розвивати навички читання за допомогою публікацій на блозі та пря-

мих посилань на тексти; виконувати завдання по написанню есе з наступною публікацією на блозі викладача; інтегрувати аудіо об'єкти (лекції носіїв мови, радіопередач) та відео об'єкти, (уривки з художніх та документальних фільмів, відео лекції) для розвитку навичок аудіювання з подальшою перевіркою розуміння студентів; підкріплення завдань творчого характеру об'єктами мультимедіа (фотографії, відео, аудіо).

Вміння студентів: розвивати навички переглядового, пошукового, ознайомлювального читання за допомогою використання текстів різних жанрів; удосконалення навичок письма, але на відміну від традиційного навчання, адресатом студентів стає не тільки викладач, а й будь-який користувач Інтернету; удосконалення навичок аудіювання. Студент може працювати над ними у свій вільний час.

4. Творчо-формулюючий етап: мета – надати студентам можливості самостійно вести індивідуальні чи групові блоги, в також можливості використовувати блоги в електронному портфоліо в роботі над груповими веб проектами.

Завдання викладача: познайомити студентів з технологією електронного портфоліо та спонукати використовувати блог як мережевий електронний портфоліо.

Вміння студентів: формуються навички складання письмових повідомлень на тему з дотриманням академічних норм цитування та оформлення посилань на електронні ресурси; удосконалюється навички пошуку та аналізу інформації, формуються навички критичного мислення, блог стає платформою для спілкування на тему веб проекту.

5. Діагностичний етап: мета – самооцінка своїх робіт та робіт одногрупників.

Завдання викладача: позначити творчу активність студентів на блозі як об'єктивний інструмент оцінки академічного прогресу; провести зі студентами роботу, спрямовану на визначення завдань подальшого вдосконалення набутих умінь та навичок; залучити студентів до процесу оцінювання якості оптимізації викладання із залученням блог-технологій (анкетування).

Вміння студентів: студент оцінює сформовані в ході роботи навички та вміння в області іншомовної компетенції, і навіть у сфері ІКТ та визначає завдання подальшого вдосконалення набутих знань, умінь та навичок. На кожному етапі студенти знайомляться з можливостями блогів у ролі користувачів, шукають та користуються різноманітними ресурсами, розташованими на блозі викладача, набувають розуміння того, як та з якою метою функціонують блоги. Виділяються такі

матеріали, які повинні розташовуватися на блозі викладача: програма курсу на семестр; домашні завдання; матеріал, пройдений на конкретному занятті; рекомендовані джерела для додаткового вивчення; посилання на додаткові інформаційно-довідкові інтернет-ресурси; посилання на навчальні інтернет-ресурси; посилання на онлайн тести для самостійної роботи (Ващенко, 2016: 17).

Будь-яка технологія навчання потребує ретельної підготовки та подальшої праці. Необхідно розробити принципи організації навчання та впровадження блог-технологій в навчальний процес, щоб зробити її успішною, ефективною та результативною (Болтак, 2015). У цілому ж, інтеграція інформаційних технологій у навчальний процес надає широкі можливості для вступу студентів в живу комунікацію з носієм мови в реальному часі і з відстрочкою в часі, відповідно відбувається активне залучення в мовне середовище і подолання мовного бар'єру, творчої активності студентів, вдосконалення комунікативної і міжкультурної компетентностей, а також мотивації до вивчення іноземної мови і культури (Биконя, 2021).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що дидактичні властивості, як простота використання та доступність, ефективність організації інформаційного простору, інтерактивність та мультимедійність, надійність та безпека, викладацький блог може бути інтерактивною платформою для реалізації методичних та педагогічних цілей при умови забезпечення педагогічної підтримки з боку викладача та готовності з боку студентів. У викладанні іноземних мов, цінність соціальних сервісів полягає в актуалізації комунікативних аспектів освітньої діяльності та оптимізації управління процесом удосконалення іншомовної комунікативної компетенції студентів через роботу з автентичним мультимедійним матеріалом у позааудиторний час. При цьому слід приймати до уваги наступні дидактичні принципи роботи за допомогою блог-технологій, що впливають із загально-дидактичних принципів та принципів роботи з використанням ІКТ, а саме регулярність, проблемність, професійна спрямованість, системність (включення завдань на активізацію всіх видів мовної діяльності), орієнтація на самостійну роботу, актуалізація творчого саморозвитку та навчальної автономії, ефективна організація пізнавальної діяльності за рахунок звернення до інших соціальних сервісів Веб 2.0., розвиток комунікативних навичок, використання діагностики, контролю та корекції, розвиток рефлексивних механізмів мислення шляхом

постановки питань проблемного характеру, спонукання до вираження власної думки з приводу інших публікацій та критичної оцінки Інтернет-ресурсів. Оптимізація процесу викладання іноземних мов засобами блог-технологій досягається завдяки навчанню, що включає етапи: спонукальний, організаційно-орієнтаційний, регулятивно-практичний, творчо-формулюючий, діагностичний.

Показниками якості регулятивно-практичного, творчо-формулюючого та діагностичного етапів навчання служать: а) активність студентів на блозі, вдосконалення всіх продуктивних та репродуктивних видів мовної діяльності: письмо; говоріння; аудіювання; читання; б) організація інтерактивного спілкування та суб'єкт-суб'єктної взаємодії через коментування та зворотний зв'язок між окремими студентами та викладачем; студентів між собою; між студентами та відвіду-

вачами блогів; в) забезпечення творчого саморозвитку студентів. Як показники результативності навчання за допомогою блог-технологій можна розглядати такі: а) посилення мотивації до більш глибокого та ретельного вивчення іноземної мови; б) організація автономної роботи з усіх видів мовної діяльності у позааудиторний час; в) зростання рівня ІКТ-компетентності студентів; г) зростання рівня ІКТ-компетентності викладача. Також до методичних висновків слід віднести дидактичний потенціал блогів як електронне портфоліо для таких дидактичних властивостей як відкритість та доступність, ефективна організація інформаційного простору, надійність та безпека. При цьому спостерігається позитивна тенденція збільшення обсягу матеріалу, використання об'єктів мультимедіа, збільшення особистої міри відповідальності за створений інтелектуальний продукт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бецько О.С. Автономізуюча та мотиваційна роль веб блогів у формуванні та розвитку навичок писемного мовлення в контексті підвищення ефективності мовного навчання студентів вищих навчальних закладів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* №21 (232), Ч. I, 2011. С. 19–28.
2. Биконя О., Шевченко, Ю. Використання Інтернет-блогів у навчанні міжкультурного англомовного спілкування. *InterConf*, (49), С. 260–268.
3. Болтак І. С. Блог як перший крок до електронної дистанційної освіти. URL <http://dorobok.edu.vn.ua/article/pdf/1437>
4. Ващенко С. В. Особливості використання медіа бібліотеки як засобу навчання іноземної мови студентів немовних ВНЗ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Вип. 2. 2016. С. 15–19.
5. Калініна Л. В. The Journey from an English Learner to an English Teacher. На шляху до професійної майстерності: від студента до вчителя: навчальний посібник до курсу «Методика навчання англійської мови» перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Вид-во «Свроволин»», Житомир. ISBN 978-617-7992-42-3 2016. <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/35440>
6. Синявська А. Використання інтернет-ресурсу блогів при навчанні письма англійською мовою. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2013. № 2. С. 108–113.
7. Birney R., Barry M., Eigartaigh M. (2006). Blogs: enhancing the learning experience for technology students. In E. Pearson & P. Bohman (Eds.), *Proceedings of ED-MEDIA 2006*. Orlando, FL: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE), p. 1042–1046.
8. Bloch J., Crosby C. Blogging in academic writing development. *Handbook of Research on Computer-Enhanced Language Acquisition and Learning*. New York: Information Science Reference, 2007. С. 36–47.
9. Campbell A. P. Weblogs for Use with ESL Classes. *TESL. The Internet Journal*. 2003.
10. Lee L. Engaging study abroad students in intercultural learning through blogging and ethnographic interviews. *Foreign Language Annals*, 45 (1), 2012, pp. 7–21.
11. Ward J. M. Blog assisted language learning (BALL): Push button publishing for the pupils. *TEFL Web Journal*, 3(1).

REFERENCES

1. Betsko O. S. (2011) Avtonomizuiucha ta motyvatsiina rol veb blohiv u formuvanni ta rozvytku navychok pysemnogo movlennia v konteksti pidvyshchennia efektyvnosti movnoho navchannia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [The autonomous and motivational role of web blogs in the formation and development of written communication skills in the context of increasing the effectiveness of language learning of students of higher educational institutions]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka* №21(232), Ch. I, P. 19–28. [in Ukrainian]
2. Bykonja O., Shevchenko Yu. (2021) Vykorystannia Internet-blohiv u navchanni mizhkulturnoho anhlomovnoho spilkuvannia [The use of Internet blogs in teaching intercultural English communication] *InterConf*, (49), С. 260–268. [in Ukrainian]
3. Boltak I. S. (2018) Bloh yak pershyi krok do elektronnoi dystantsiinoi osvity [A blog as a first step to electronic distance education]. URL <http://dorobok.edu.vn.ua/article/pdf/1437> [in Ukrainian]
4. Vashchenko S. V. (2016) Osoblyvosti vykorystannia media biblioteky yak zasobu navchannia inozemnoi movy studentiv nemovnykh VNZ [Peculiarities of using the media library as a means of teaching a foreign language to students of

non-speaking higher education institutions]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky*. Vol. 2. pp. 15–19. [in Ukrainian]

5. Kalinina L. V. (2016) *The Journey from an English Learner to an English Teacher. Na shliakhu do profesiinoi maisternosti: vid studenta do vchytelia: navchalnyi posibnyk do kursu «Metodyka navchannia anhliiskoi movy» pershyi (bakalavrskyi) riven vyshchoi osvity*. Vyd-vo “Ievrovolyn”, Zhytomyr. ISBN 978-617-7992-42-3 2016. Available at: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/35440> [in Ukrainian]

6. Syniavska A. (2013) *Vykorystannia internet-resursu blohiv pry navchanni pysma anhliiskoiu movoiu* [Using the Internet resource of blogs in teaching writing in English] *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. Lviv, Vol. 2. Pp. 108–113. [in Ukrainian]

7. Birney R., Barry M., Eigeartaigh M. (2006) *Blogs: enhancing the learning experience for technology students*. In E. Pearson & P. Bohman (Eds.), *Proceedings of ED-MEDIA 2006*. Orlando, FL: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE), 1042–1046.

8. Bloch J., Crosby C. (2007) *Blogging in academic writing development*. *Handbook of Research on Computer-Enhanced Language Acquisition and Learning*. New York: Information Science Reference, P. 36–47.

9. Campbell A. P. (2003) *Weblogs for Use with ESL Classes*. TESL. *The Internet Journal*. 2003. Available at: <http://iteslj.org/Techniques/Campbell-Weblogs.html>

10. Lee L. (2012) *Engaging study abroad students in intercultural learning through blogging and ethnographic interviews*. *Foreign Language Annals*, vol.45 (1). pp. 7–21.

11. Ward J. M. (2008) *Blog assisted language learning (BALL): Push button publishing for the pupils*. *TEFL Web Journal*, 3 (1) http://www.teflwebj.org/v3n1/blog_ward.pdf [Accessed March 12, 2008].

УДК 378.011.3-057.175:354.31]:005.336
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-42>

Максим КТИТОРОВ,
orcid.org/0000-0001-6301-7481
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення діяльності Національної гвардії України
Київського інституту Національної гвардії України
(Київ, Україна) ktitorov@ukr.net

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НГУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ в системі професійної військової освіти. Акцентовано увагу на дотриманні стандартів професійних компетентностей майбутніх офіцерів у країнах-членах НАТО. На основі аналізу поняття «професійна компетентність військовослужбовців» з точки зору різних наукових підходів, сформовано авторське визначення ключового поняття дослідження «професійна компетентність майбутніх офіцерів НГУ». Окреслено основні постулати «Концепції трансформації системи військової освіти за стандартами НАТО» (2023 р.), а також Стандартизації військової освіти» (NATO STANAG 6001) (2023 р.). Доведено, що професійна (індивідуальна, службова) професійна підготовка майбутніх офіцерів НГУ включає в себе впровадження отриманого бойового досвіду у систему підготовки осіб різних категорій, а також накопичення знань з бойової та спеціальної підготовки, що передбачає покращення змісту та сутнісних характеристик дисциплін бойової підготовки. Розроблено та представлено інфографіку ключових професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ XXI століття в умовах повномасштабної війни. Ключовими компетентностями визначено наступні: громадянську компетентність; адміністративно-управлінську; інформаційно-комунікативну; індивідуально-психологічну; соціально-правову; морально-етичну; загальновійськову, тактичну, тактико-спеціальну; психолого-педагогічну; військово-технічну. Окреслено основні запити сучасного суспільства до особистості військовослужбовця на засадах стандартів НАТО до професійної підготовки майбутніх військових кадрів. Визначено сучасні методи навчання майбутніх військовослужбовців, що відповідають стандартам НАТО. Зосереджено увагу на питанні інтеграції інформаційних технологій навчання в систему військової освіти, зокрема імерсивних технологій навчання.

Ключові слова: система військової освіти, майбутні офіцери, НАТО, НГУ, професійна підготовка.

Maksym KTITOROV,
orcid.org/0000-0001-6301-7481
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department of Legal Support of National Guard of Ukraine
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) ktitorov@ukr.net

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE MILITARY OFFICERS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION

The article is devoted to the study of the problem of the development professional competences future officers of the NGU in the system of professional military education. Attention is focused on compliance with standards of professional competence of future officers in NATO member countries. On the basis of the analysis of the concept «professional competence of military personnel» from the point of view various scientific approaches, the author's definition of the key concept of the research «professional competence of future officers of NGU» was formed. The main postulates of the «Concept of the transformation of the military education system according to NATO standards» (2023), as well as the «Standardization of military education» (NATO STANAG 6001) (2023) are outlined. It has been proven that the professional (individual, official) professional training of future officers of the NGU includes the introduction of the acquired combat experience into the system of training of persons of various categories, as well as the accumulation of knowledge on combat and special training, which involves improving the content and essential characteristics of combat training disciplines. An infographic of the key professional competencies of future officers of the NGU of the XXI century in conditions of full-scale war has been developed and presented. The following are defined as key competences: civic competence; administrative and managerial; information and communication; individual and psychological; socio-legal; moral and ethical; combined military, tactical, tactical-special; psychological and pedagogical; military and technical. The main requests of modern society to the personality of a serviceman are outlined on the basis of NATO standards for the professional training of future military personnel. Modern methods of training future military personnel that meet

NATO standards have been determined. Attention is focused on the issue of the integration of educational information technologies into the system of military education, in particular, immersive educational technologies.

Key words: *military education system, future officers, NATO, NGU, professional training.*

Постановка проблеми. Розбудова сучасної армії вимагає не лише високого рівня технічної оснащеності та бойової готовності, але й компетентних та професійно підготовлених кадрів. Саме тому питання розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів Національної гвардії України в системі професійної військової освіти набуває особливого значення. В сучасних умовах, коли загрози безпеці стають більш складними та різноманітними, армія повинна мати не лише військову міць, але й інтелектуальний потенціал, здатний швидко та ефективно реагувати на виклики часу. У цій статті ми дослідимо ключові аспекти процесу формування та підвищення професійних компетентностей майбутніх офіцерів Національної гвардії України та їх значення у контексті загальної стратегії підготовки військових кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам проблеми розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ в системі професійної військової освіти присвячена значна кількість наукових досліджень, зокрема: система професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ (А. Курбатов (Курбатов, 2023), М. Ктіторов (Ктіторов, 2022), А. Плаксін (Плаксін, 2023), О. Повстин (Povstyn, 2018), В. Рахманов (Рахманов, 2021) та ін.); особливості формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів сектора безпеки і оборони України (С. Бородін (Бородін, 2021), Р. Любчич (Любчич, 2023), В. Самсонов (Самсонов, 2021), Л. Семенов (Семенов, 2023) та ін.); організаційно-методичні аспекти формування та розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ (М. Ктіторов (Ктіторов, 2022), В. Самсонов (Самсонов, 2021), В. Шемчук (Шемчук, 2021) та ін.).

Мета статті полягає у вивченні передового українського та зарубіжного досвіду та висвітленні особливостей розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ в системі професійної військової освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах військового стану в якому наразі знаходиться Україна, головні напрямки розвитку системи військової освіти акцентуються на професійному зростанні та підвищенні ефективності підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України (НГУ) і військових спеціалістів з орієнтацією на відповідність та дотримання стандартів професійних

компетентностей майбутніх офіцерів у країнах-членах НАТО. Означене передбачає чіткий відбір курсантів, їх спеціалізацію, інтенсивну підготовку та акцент на вирішення конкретних завдань у практичних умовах. За останні роки система військової освіти відзначилася системними змінами, які включали у себе упровадження досвіду зі збройного конфлікту, впровадження стандартів НАТО у програми підготовки, а також адаптацію кращих практик з навчання та підготовки з урахуванням досвіду країн-партнерів. Також відбулися зміни у цінностях, світоглядних позиціях, підготовці офіцерського складу та підвищенні якості практичної підготовки усіх категорій військових здобувачів освіти.

Як зазначають М. Семенов та О. Турський, професійну компетентність військовослужбовців слід розглядати як сукупність ключових компетентностей необхідних для військовослужбовця, що зумовлюють перехід у продуктивно-кваліфікований стан, що дозволяє здійснювати власну професійну діяльність та ефективно виконання військових обов'язків (Семенов, 2023).

Окреслене визначення поняття «професійна компетентність військовослужбовців» стало підставою для формування авторського визначення ключового поняття дослідження «професійна компетентність майбутніх офіцерів НГУ». Так, означене поняття трактуємо як якісну характеристику ступеня оволодіння майбутнім офіцером НГУ своєю професійною діяльністю, що передбачає усвідомлення своїх прагнень до даної діяльності, уявлень про свою соціальну роль, оцінку своїх особистісних рис та якостей як майбутнього фахівця в галузі національної безпеки, а також співвіднесення результатів цієї оцінки з об'єктивними вимогами до цієї діяльності, регулювання на цій основі свого професійного становлення, зростання, самовдосконалення (Ктіторов, 2022).

В колі висвітленої проблеми дослідження слід звернути увагу на набрання чинності «Концепції трансформації системи військової освіти за стандартами НАТО» (2023 р.), що регулює та відображає специфіку професійної підготовки військових фахівців, саме зосереджує увагу на реалізації міжвідомчої координації щодо підготовки військових фахівців з питань оборони, безперервний освітній та професійний розвиток військових фахівців упродовж військової кар'єри на період

до 2032 року (Концепція трансформації системи військової освіти за стандартами НАТО, 2023).

Основними постулатами даної концепції щодо реформування системи військової освіти України на засадах стандартів військової освіти НАТО стали наступні: відповідність нової системи професійної освіти стандартам НАТО та викликам часу; інтеграція в освітній процес вищої військової освіти інформаційних технологій; використання сучасних методів навчання та оновлення навчальних планів; актуалізація міжнародного партнерства та співпраці з іншими країнами членами НАТО.

Також важливим є документ «Стандартизація військової освіти» (NATO STANAG 6001) (Концепція трансформації системи військової освіти за стандартами НАТО, 2023), який встановлює вимоги до рівнів володіння іноземною мовою військовослужбовців та забезпечує стандартизацію оцінювання цих навичок. Це необхідно для забезпечення можливості спілкування українських військовослужбовців з їхніми міжнародними колегами у військовому середовищі, що вимагає належного рівня знань іноземної мови від майбутніх офіцерів НГУ.

Як зазначає А. Курбатов, станом на сьогодні, професійна (індивідуальна, службова) професійна підготовка майбутніх офіцерів НГУ включає в себе впровадження отриманого бойового досвіду у систему підготовки осіб різних категорій, а також накопичення знань з бойової та спеціальної підготовки, що передбачає покращення змісту та сутнісних характеристик дисциплін бойової підготовки. Крім цього, під час професійної підготовки майбутніх офіцерів та набуття ними професійних компетентностей, невід'ємною частиною є формування у військовослужбовців лідерських якостей, що сприяє розкриттю розумної ініціативи під час безпосередньої участі в бойових діях (Курбатов, 2023).

Зазначене вище є обґрунтуванням необхідності унаочненого представлення інфографіки щодо ключових професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ XXI століття в умовах повномасштабної війни (див рис. 1).

Слід також зауважити на важливості забезпечення постійного професійного розвитку військовослужбовців. Так, в межах освітньої діяльності за напрямом професійної військової освіти забезпечуються умови щодо невинного вивчення професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ. Зокрема, організуються практики міжнародних військових навчань і тренувань з тактичної та бойової підготовки в тандемі

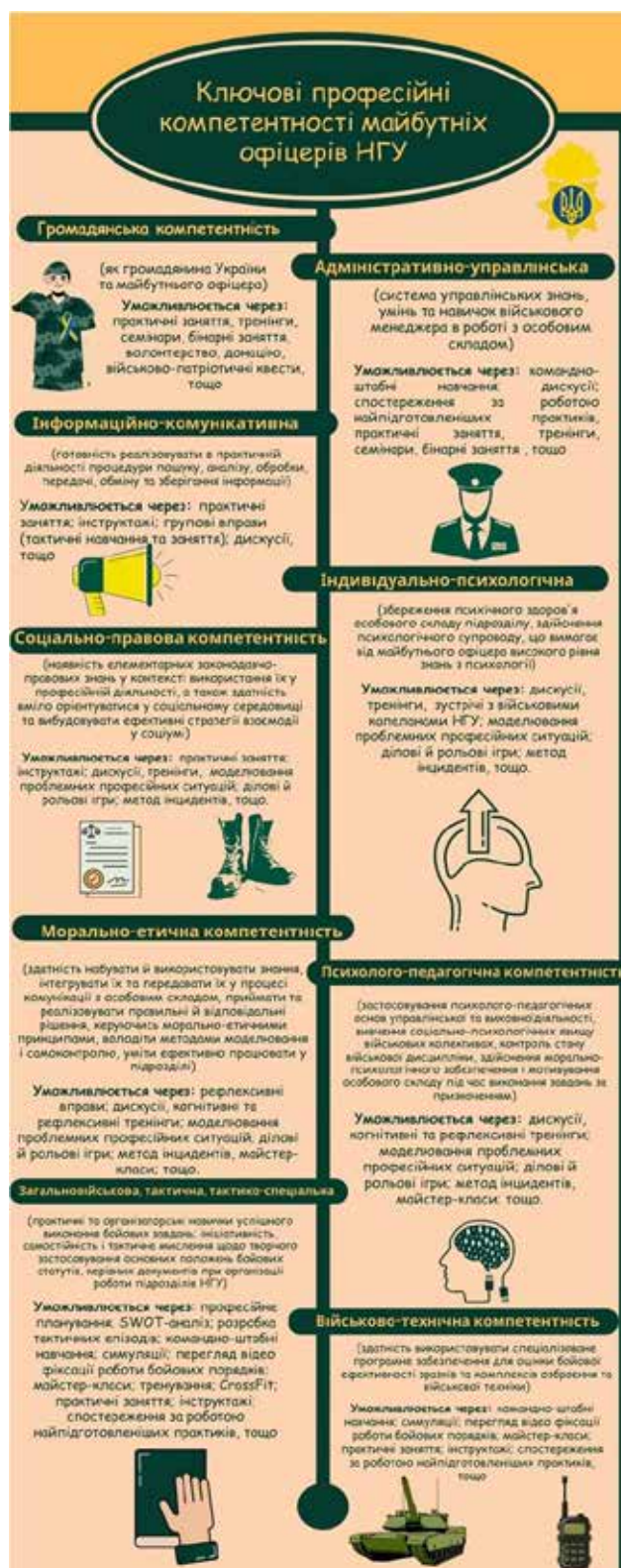

Рис. 1. Інфографіка ключових професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ

з країнами-членами НАТО; навчання з тактичної медицини; тренування майбутніх гвардійців: у фокусі – вогнева підготовка; участь в змаганнях з CrossFit; організація включення у розробку так-

тичних епізодів; участі в заходах за підтримки Консультативної місії Європейського союзу; системні навчання щодо удосконалення навичок управління військовою технікою БпЛА, тощо (Ктіторов, 2023; Плаксін, 2020).

Висновки. Отже, розроблена нами інфографіка ключових професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ на основі здійсненого теоретико-методологічного аналізу окресленої проблеми дослідження в системі професійної військової освіти в кореляції із стандартами НАТО та окресленим методологічним інструментарієм крізь призму яких уможливується набуття майбутніми офіцерами НГУ необхідних та ключових професійних

компетентностей в умовах воєнного стану, забезпечить можливість ефективної реалізації засад професійної підготовки фахівців галузі Національної безпеки у відповідності до попиту суспільства на особистість військовослужбовця НГУ.

Подальшого дослідження набуває впровадження в освітній процес системи професійної військової освіти нового досвіду щодо забезпечення розвитку ключових професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ, сформованих під час повномасштабного вторгнення та підготовки майбутніх офіцерів на якісно новому, вищому рівні, який передбачає широке використання передових інноваційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція трансформації системи військової освіти за стандартами НАТО 2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-kontseptsiu-transformatsii-systemy-viiskovoi-osvity-za-standartamy-nato> (дата звернення: 07.02.2024).
2. Ктіторов М. Організаційно-методичні аспекти формування та розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ в умовах воєнного стану. Наукові записки кафедри педагогіки, 2022. (51), 30-38. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2022-51-04>.
3. Курбатов А. Удосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ щодо формування їх готовності до ведення бойових дій. Молодь і ринок. 2023. 6–7 (214–215). С. 158–162.
4. Любич Р. Експериментальна перевірка технології формування фізичної готовності майбутніх офіцерів НГУ до службово-бойової діяльності в процесі професійної підготовки. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2023. 1 (59). С. 101–107.
5. Марков О., Самсонов Ю., Бородин С., Шемчук В., Атаманенко І. Формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів різних інституцій сектора безпеки і оборони України в системі вогневої підготовки з використанням сучасних технічних засобів навчання. *Інноваційна педагогіка*, м. Одеса. 2021. № 32 (Т. 2). С. 194–198.
6. Плаксін А. Змістові аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців НГУ в умовах повномасштабної війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 61. Т. 2. С. 102–105.
7. Плаксін А. Методологічні засади професійної підготовки фахівців галузі національної безпеки у вищих військових закладах України. *Періодичний науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*, м. Одеса. 2020. № 29. С. 76–79.
8. Рахманов В. Основні підходи до системи професійної військової освіти в Україні. *Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України*. 2021. № 1(43). С. 279–288.
9. Семенов Л., Турський О. Обґрунтування необхідності здійснення досліджень щодо формування здатності майбутніх офіцерів здійснювати інженерне забезпечення підрозділу НГУ у процесі професійної підготовки. Вісник науки та освіти. 2023. 6 (12). С. 600–609.
10. Povstyn O. Conceptual foundations for improving the future specialists' professional training system of human safety sphere in higher educational institutions. *Modern Science - Moderní věda. Prague, Czech Republic*. 2018. № 3. P. 96–101.

REFERENCES

1. Kontseptsiia transformatsii systemy viiskovoi osvity za standartamy NATO (2023) [The concept of transformation of the military education system according to NATO standards]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-kontseptsiu-transformatsii-systemy-viiskovoi-osvity-za-standartamy-nato> (data zvernennia: 07.02.2024) [in Ukrainian].
2. Ktitorov M. (2022). Orhanizatsiino-metodychni aspekty formuvannia ta rozvytku profesiinykh kompetentnostei maibutnikh ofitseriv NHU v umovakh voiennoho stanu [Organizational and methodological aspects of the formation and development of the professional competences of future officers of the ngu in the conditions of the martial state]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*. (51), 30-38 [in Ukrainian].
3. Kurbatov A. (2023). Udoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv NHU shchodo formuvannia yikh hotovnosti do vedennia boiovykh dii [Improving the professional training of future officers of NGU in order to shape their readiness to conduct combat duties]. *Molod i rynek*. 6–7 (214–215), 158-162 [in Ukrainian].
4. Liubchych R. (2023). Eksperymentalna perevirka tekhnolohii formuvannia fizychnoi hotovnosti maibutnikh ofitseriv NHU do sluzhbovo-boiovoi diialnosti v protsesi profesiinoi pidhotovky [Experimental verification of the technology for forming the physical readiness of future NGU officers for service and combat activities in the process of professional preparation]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova*. 1 (59), 101-107 [in Ukrainian].
5. Markov O., Samsonov Yu., Borodin S., Shemchuk V., Atamanenko I. (2021). Formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnikh ofitseriv riznykh instytutsii sektora bezpeky i oborony Ukrainy v systemi vohnevoi pidhotovky z vykorystanniam suchasnykh tekhnichnykh zasobiv navchannia [Formation of professional competencies of future officers of vari-

ous institutions of the security and defense sector of Ukraine in the fire training system using modern technical training tools]. *Innovatsiina pedahohika*, m. Odesa. No. 32 (T. 2). PP. 194–198 [in Ukrainian].

6. Plaksin, A. (2020). Metodolohichni zasady profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv haluzi natsionalnoi bezpeky u vyshchyykh viiskovykh zakladakh Ukrainy [Methodological principles of professional training of specialists in the field of national security in higher military institutions of Ukraine]. *Periodychnyi naukovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika»*, m. Odesa, 29, pp. 76–79 [in Ukrainian].

7. Plaksin A. (2023). Zmistovi aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv NHU v umovakh povnomashtabnoyi viiny [Content aspects of the professional training of future specialists of ngu in the conditions of full-scale war]. *Innovatsiina pedahohika*. Vol. 61. T., 102–105 [in Ukrainian].

8. Rakhmanov V. (2021). Osnovni pidkhody do systemy profesiinoiviiskovoi osvity v Ukraini [Basic approaches to the professional military education system in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats «Viiskova osvita» Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 1(43), 279–288 [in Ukrainian].

9. Semenov L., Turskyi O. (2023). Obgruntuvannya neobkhdnosti zdiisnennia doslidzhen shchodo formuvannia zdatnosti maibutnikh ofitseriv zdiisniuvaty inzhenerne zabezpechennia pidrozdilu NHU u protsesi profesiinoi pidhotovky [Rationale for the need to conduct research on the formation of the ability of future officers to provide engineering support to the NGU in the process of professional training]. *Visnyk nauky ta osvity*. 6 (12). S. 600–609 [in Ukrainian].

10. Povstyn O. (2018). Conceptual foundations for improving the future specialists' professional training system of human safety sphere in higher educational institutions. *Modern Science - Moderní věda. Prague, Czech Republic*. 3, 96–101.

УДК 378-027.561:373.2.011.3-051]37.018-053.4
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-43>

Неллі ЛИСЕНКО,
orcid.org/0000-0002-1729-9542
доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) nelli.lysenko@pnu.edu.ua

Маріанна МАТІШАК,
orcid.org/0000-0001-9235-9835
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) marianna.mathishak@pnu.edu.ua

Мар'яна НЕЗАМАЙ,
orcid.org/0000-0003-3358-3372
доктор філософії,
асистент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) nezamaya.mariana@pnu.edu.ua

АКТУАЛЬНІ ВЕКТОРИ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ЗМІСТУ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена проблемі цілепокладання у змісті професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Проаналізовано сутність і зміст ключових понять, наведено інтерпретацію категорій «навчання», «освіта» тощо. Навчання розглядається як сукупність процесів і навчальних дій у закладах освіти, спрямованих на збагачення знань, умінь, навичок, формування компетентностей здобувачів освіти, а також сприянні особистісному розвитку відповідно до загальнонавчальних цінностей суспільства в руслі його освітнього ідеалу. Освіту потрактовано як процес багатосторонній, багатофункціональний і міждисциплінарний, що синтезує три часові виміри: минуле, сьогодення і майбутнє, а також опирається на здобутки освіти певного регіону, країни, Європи і цілого світу.

Обґрунтовано, що цілі професійної підготовки майбутніх вихователів задля забезпечення високої якості дошкільної освіти дітей повинні бути динамічною системою і мають містити такі компоненти: інформаційну структуру, когнітивні процеси, освітні процеси репродуктивного мислення, мотиваційні процеси, емоційні процеси, освітню інфраструктуру, стратегії виховання і навчання, структуру знань представлених у змісті навчальної програми, критерії оцінки якості освіти. Виокремлено й наведено характеристики загальних і операційних цілей професійної підготовки майбутніх вихователів з оперттям на положення нормативних документів. Окреслено умовні вектори для цілепокладання дошкільної й початкової освіти: сприяння емоційному й соціальному розвитку дітей; стимулювання прагнень до пізнання, створення умов для самостійного навчання і адекватного орієнтування в реаліях навколишньої дійсності; мовленнєва підготовка дітей; розвиток навичок індивідуального самовираження і творчості; поширення і утвердження навичок здорового способу життя у поєднанні з розвитком відповідних фізичних і тілесних навичок.

Ключові слова: цілі професійної підготовки, дошкільна освіта, цінності, цілепокладання, наступність дошкільної і початкової освіти.

Nelli LYSENKO,*orcid.org/0000-0002-1729-9542**Doctor of Pedagogical Sciences,**Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) nelli.lysenko@pnu.edu.ua***Marianna MATISHAK,***orcid.org/0000-0001-9235-9835**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) marianna.mathishak@pnu.edu.ua***Mariana NEZAMAI,***orcid.org/0000-0003-3358-3372**Doctor of Philosophy,**Assistant at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**(Ivano-Frankivsk, Ukraine) nezamay.mariana@pnu.edu.ua*

ACTUAL VECTORS OF GOAL SETTING OF THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR THE ORGANIZATION OF PRESCHOOL CHILDREN'S EDUCATION

The article is devoted to the problem of goal setting in the content of professional training of future teachers of preschool education institutions. The essence and content of key concepts are analyzed, the interpretation of the categories "learning", "education", etc. is given. Education is considered as a set of processes and educational actions in educational institutions, aimed at enriching knowledge, abilities, skills, forming competencies of education seekers, as well as promoting personal development in accordance with the generally recognized values of society in line with its educational ideal. Education is interpreted as a multi-faceted, multifunctional and interdisciplinary process that synthesizes three time dimensions: past, present and future, and also relies on the educational achievements of a certain region, country, Europe and the whole world.

It is substantiated that the goals of professional training of future educators in order to ensure the high quality of preschool education for children should be a dynamic system and should contain the following components: information structure, cognitive processes, educational processes of reproductive thinking, motivational processes, emotional processes, educational infrastructure, education and training strategies, the structure of knowledge presented in the content of the curriculum, criteria for evaluating the quality of education. Characteristics of the general and operational goals of professional training of future educators based on the provisions of normative documents are highlighted and given. Conditional vectors for the goal-setting of preschool and primary education are outlined: promotion of emotional and social development of children; stimulating aspirations for knowledge, creating conditions for independent learning and adequate orientation in the realities of the surrounding reality; speech training of children; development of individual self-expression and creativity skills; dissemination and establishment of healthy lifestyle skills in combination with the development of appropriate physical and physical skills.

Key words: *goals of professional training, pre-school education, values, goal setting, continuity of preschool and primary education.*

Постановка проблеми. Сучасні заклади освіти повинні забезпечувати необхідні умови для розвитку дітей, їхньої підготовки до виконання зобов'язань, додержання сімейних і громадянських прав, які спираються на принципи солідарності, демократії, терпимості, справедливості та свободи. Цінності є джерелом не лише ініціативності, а й своєрідним кодексом діяльності, орієнтиром змісту освіти в закладах, де їх реалізують.

Цінності представлено в системі норм, що впливають на дії педагогів та вихованців, зміст

їхнього навчання і виховання. Наголошуємо, передусім, на важливості цінностей, які діти в змозі сприйняти і навіть асоціюватися з ними. Оскільки цінності є категорією освіти і науки, вони суттєво збагачують їхній зміст, що особливо виразно представлено у Законах України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), Базовому компоненті дошкільної освіти (2021), Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020) та інших нормативно-правових актах. Наприклад, у Базовому компоненті дошкільної освіти наве-

дено основоположні ідеї, на яких має ґрунтуватися вся система дошкільної освіти, а саме: «традиційні для дошкільної освіти ідеї гуманістичної педагогіки, спрямовані на гуманне ставлення до дитини, теорії природовідповідності, за якою у дитини треба розвивати задатки та здібності, зберігаючи її природу, ідеї про патріотичне і громадянське виховання, ідеї про використання казки та гри у гармонійному розвитку особистості та актуальну для сучасного етапу розвитку дошкільної освіти в Україні ідею солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти й інших професій, причетних до піклування, догляду та розвитку дітей раннього і дошкільного віку» (Базовий компонент, 2021).

Водночас це впливає на організацію фахової підготовки майбутніх педагогів, які мають якісно організовувати освітній процес, реалізовувати вимоги нормативних документів, впроваджувати інноваційні підходи і при цьому спиратися на суспільні цінності, загальнолюдські і моральні норми.

Аналіз досліджень засвідчує посилення уваги до оновлення змісту фахової підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти та початкової школи. У наукових розвідках Г. Беленької, Н. Гавриш, Н. Лисенко, Т. Піроженко, О. Половіної, О. Рейпольської, С. Сисоєвої та інших представлено теоретико-методологічні аспекти професійної підготовки майбутніх вихователів ЗДО, актуальні проблеми формування їх професійної компетентності та змісту фахової підготовки майбутніх педагогів з урахуванням запитів сучасного суспільства.

Мета статті – теоретико-методичне обґрунтування особливостей підготовки майбутніх педагогів до цілепокладання в процесі організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Категорія «навчання» дотична до низки педагогічних категорій, в яких його розглядають як сукупність процесів і навчальних дій у закладах освіти, спрямованих на збагачення знань, умінь, навичок, формування компетентностей здобувачів освіти, а також сприяттє особистісному розвитку відповідно до загальноновизнаних цінностей суспільства в руслі його освітнього ідеалу.

За такого підходу можливим є не лише визнання освіти як досить важливого чинника, а й рушійя всеосяжного впливу на формування особистості людини на тій підставі, що освіта об'єднує фізичне, культурне, моральне, соціальне, вітальне, правове та інші складові. Загальними процесами освіти можна досягти стратегічної мети, якою

розглядаємо удосконалення педагогічних технологій формування особистості дітей відповідно до освітніх цілей суспільства.

Відтак, освіту доцільно тлумачити як процес багатосторонній, багатофункціональний і міждисциплінарний, що синтезує три часові виміри: минуле, сьогодення і майбутнє, а також опирається на здобутки освіти певного регіону, країни, Європи і цілого світу. Своїми цілями вона впливає на глобальні дискусії, утверджує соціальний вибір, схвалює низку впливів, які визнані значущими. У різних культурах освіту орієнтовано на філософські та релігійні пріоритети, отже в різних регіонах світу домінує дещо різне ставлення до відносин у системі «бути» і «мати».

Їхні інтерпретації свідчать про те, що освіта є важливою ланкою у системі факторів впливу на особистість, залишається важливим компонентом, який об'єднує уявлення дитини в систематизовані знання та сприяє оволодінню нею практичними навичками їхнього використання.

Дошкільний вік є надзвичайно важливим етапом у розвитку дитини. У цей період дошкільник зазнає значних змін, унаслідок яких він краще пристосовується до навколишнього середовища і оволодіває навичками, які є необхідними для виконання багатьох дій.

Наприкінці перебування в закладі дошкільної освіти поступово удосконалюються його пізнавальні функції, вони досягають вищої якості, стають досконалішими, дитина переходить на вищий рівень психічного розвитку: збагачена її уява, покращена мова і мовлення, створені нові механізми формування позитивних емоцій і соціальних відносин, досвід сформований дієвим способом, що дозволяє не лише дізнаватися більше, а й покращувати власні дії.

Дошкільна освіта, правомірно стає стрижнем у системі чинників впливу на розвиток творчої особистості, стимулювання її активної участі у створенні творчого простору для саморозвитку. Таке бачення дошкільної освіти зобов'язує педагогів, які займаються професійною діяльністю в ЗДО, саме до такої роботи з дітьми вже від двотрирічного віку. Важливо розпочати навчання не лише в руслі вироблених рекомендацій, а й перейти до напрацювання теоретичних і практичних моделей або цілісних систем такої діяльності на основі раціональних педагогічних принципів і окреслених вище цінностей.

Сприяння такій діяльності дітей є процесом творення в дитячому віці їхньої продуктивної активності в різних видах за участю педагога. Власне на цьому акцентовано увагу на викладанні

низки фахових методик дошкільної освіти для майбутніх вихователів ЗДО. Такими є у їхньому змісті теми і окремі питання, які об'єднують різні компоненти дитячої діяльності, способи її моделювання, систему засобів виховання дітей із урахуванням індивідуально-типологічних особливостей вихованців, їх діагностування напередодні вступу в дитячий садок (це важливо і перед навчанням в обов'язковій школі), організацію співпраці ЗДО із сім'єю та місцевою громадою.

Скажімо, у країнах, які є членами ЄС і організації економічного співтовариства та розвитку (ОЕСР) дошкільну освіту розглядають як основу організованої та обґрунтованої соціально значущої освіти (навчання і виховання) маленьких дітей задля того, щоб вони адекватно адаптувалися до шкільного і до життєвого середовища. Таку освіту спроектовано на налагодження гуманного переходу із ЗДО до школи в позитивній атмосфері різносторонньої співпраці.

Дошкільну освіту, відповідно, інтерпретують як процес підтримки особистості. Вона охоплює не лише різні аспекти природного розвитку дитини, й відносини, які існують між освітою і розвитком. Цей підхід суголосний із поглядами педагогів і учителів, які вже в минулому вказували на те, що кожна дитина природно розвивається і, таким чином, цілісний процес її виховання має слугувати особистісним творенням вже у ЗДО. Дитячий садок повинен бути соціальною інституцією, щоб організувати ефективно таку трудомістку діяльність якнайефективніше. Процес дошкільної освіти визначається її цілями, змістом, методами, формами і засобами. Основною функцією названих елементів процесу освіти є окреслення цілей, якщо ми відносимо до однієї із найскладніших. Правильно обрані й сформульовані цілі дошкільної освіти розглядаємо позитивним імпульсом і мотивами діяльності, що допомагають, водночас, координувати зі студентами виконання запланованих заходів.

Цілі також забезпечують базовий простір для моніторингу та передбачення заходів для оцінки проведеної роботи й одержаних досягнень, вказують напрям для доцільних змін цілісного процесу навчання. У формулюванні мети, відповідно, слід наголошувати на необхідності брати до уваги документи міжнародного рівня, а саме – Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права Міжнародної конвенції про права дитини та ін. У них вміщено універсальні цінності, які мають у багатьох випадках позачасовий вимір.

До прикладу, цілі дошкільної освіти та професійної підготовки педагогів для її здійснення

сприяють усвідомленню заздалегідь очікуваного результату, який планується, а також урахуванню специфічних ефектів освіти з позиванням до бажаних змін у розвитку кожної дитини та ін. Вони відбуваються у знаннях, навичках, уміннях, а також в інтересах дітей, що формуються під впливом змісту педагогічного процесу.

Таким чином, цілі вивчення педагогіки дошкільної задля забезпечення високої якості дошкільної освіти дітей повинні бути динамічною системою. Вона містить низку таких компонентів: інформаційну структуру (система понять), когнітивні процеси (аналіз, синтез, абстракція, узагальнення), освітні процеси репродуктивного мислення (алгоритмічні та стандартизовані операції), мотиваційні процеси (мотиви, прогнозування планованої діяльності, самоконтроль і самооцінка), емоційні процеси (конструктивну відповідь на різні види діяльності і результатів навчання), освітню інфраструктуру (матеріальні умови, навчальні посібники), стратегії виховання і навчання (діяльнісна, особистісно-орієнтована, гуманістична, експозиційна, практична), структуру знань представлених у змісті навчальної програми (динамічні й статичні структури), критерії оцінки якості освіти (суб'єктивна, організаційно-технічна результативність, корисність, економічність, універсальність, суспільна корисність).

Сформульовані таким чином цілі будуть використані у майбутній самостійній діяльності для різностороннього орієнтування дітей у соціумі, визначенні (запереченні) значущості різних фахів і кваліфікацій, що допоможуть випускнику адаптуватися до реальних умов педагогічного процесу ЗДО, а також перетворювати його задля покращення в руслі зацораз оновлюваних критеріїв оцінки освітніх послуг.

Як відомо, загальна мета першої ланки освіти дітей раннього та дошкільного дитинства, згідно поглядів Ж. Піаже, полягає в тому, щоб формувати людину, здатну робити нові речі, а не лише повторювати те, що попередні покоління вже зробили. А це – людина творча, винахідлива і прониклива. Інша мета – це формування почуттів, які будуть апробовані, а не лише в сприйнятті того, що їм запропоновано.

Цілі фахової освіти майбутніх вихователів ЗДО належать до найбільш важливих проблем людської діяльності. Вони регулюють не лише поведінку педагога, а сприяють в упорядкуванні проблем, щоб визначити сенс життя, допомагають у творенні та врегулюванні свого майбутнього, а також у розкритті власних можливостей на шляху фахового зростання, у процесі професійної педа-

гогічної творчості. Г. Беленька, досліджуючи вектор євроінтеграції, окреслює нову стратегію фахової підготовки майбутніх вихователів ЗДО, яка «дає можливість майбутнім педагогам у процесі навчання усвідомити і зберегти рівновагу між педагогічними традиціями європейського раціоналізму та чуттєвими підходами української народної педагогіки до виховання дітей дошкільного віку» (Беленька, 2021: 33).

На цілі, окреслені для дошкільної освіти на початковому етапі впливає низка актуальних факторів. А саме: прийнята концепція розвитку людського потенціалу (гуманістична, трансгресивна, соціально-психологічна та ін.), цінності, культура, традиції, суспільні відносини, економічна ситуація в країні, державна система тощо.

Вони виникають, здебільшого, під впливом структури і змісту самої ж системи освіти, методів навчання, змісту і цілей навчальних програм. Відповідно, цілі дошкільної освіти поділяють на загальні й операційні (детальні). Загальні цілі визначають генеральний напрям очікувань і прагнень, а також перспективи освітньої діяльності в ЗДО на тривалий час. Такі цілі обумовлюються вимогами стандартів освіти, положеннями нормативних документів. Наприклад в Концепції освіти дітей раннього і дошкільного віку встановлено пріоритети дошкільної освіти, які визначають і загальну стратегію цілепокладання, а саме:

- увага суспільства до розвитку дитини у ранній і дошкільний періоди дитинства;
- створення сприятливих умов для досягнення дитиною дошкільної зрілості, становлення базових особистісних якостей у різних видах активності;
- побудова освітнього процесу в закладах дошкільної освіти з урахуванням потреб та інтересів дитини, пріоритету її досвіду у всіх специфічно дитячих видах діяльності та його технологічне забезпечення на основі компетентнісного, діяльнісного та інтегрованого підходів;
- розроблення змістових і процесуальних характеристик педагогічного просвітництва батьків та системи забезпечення якості фахової підготовки педагогічних працівників дошкільної освіти (Концепція освіти, 2020: 9).

Операційні цілі є конкретними, обумовленими одна одною, що призводять до конкретних освітніх ефектів унаслідок короткотривалих дій і впливів. Відповідно, є структура операційних цілей. Вони складаються з трьох елементів. Це:

- по-перше, фінальний рівень виховання поведінки, визначення бажаних результатів освіти дітей (кожна дитина повинна вміти, могли зробити, знати, як це прокоментувати);

- по-друге, умови для прояву рівня вихованості й навчання (вміти описати ситуацію, поведінку, засоби, інструменти, необхідні для виконання і завершення означених завдань);

- по-третє, досягнення прикінцевих стандартів успішності (забезпечується об'єктивними критеріями для оцінки поведінки і дій дитини, якості освітніх послуг ЗДО).

До операційної мети слід віднести також опис ситуації, в якій дитина виявляє зміни в поведінці, означення напрямів запланованих змін у її поведінці, класифікацію (стандарту), які визначають точно, що зміни в поведінці можуть розглядати як мету. Відтак студентів спрямовують на те, що мету педагоги ЗДО визначають не спонтанно, а під впливом спрямованого керівництва, оскільки вона істотно впливає не лише на ідеал освіти та формування соціально-моральних основ, а й формує особистість дитини загалом.

Цілі можуть бути творчими, оптимізуючими, мінімізуючими, коригуючими та ін. Це подають для аналізу у вигляді завдань, заходів та навичок реалізації з групою дітей у ЗДО, на заняттях, прогулянках, під час ігор, подорожей тощо.

Загальну мету дошкільної освіти викладач ЗВО транслює як стимулювання всебічного розвитку дітей та їхню підготовку до обов'язкової освіти в подальшому. З цього приводу в Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку зазначено: «педагогічні працівники будують свою професійну діяльність на принципах гуманізації та самоцінності раннього та дошкільного дитинства» (Концепція освіти, 2020: 8). Відповідно, метою чинних програм для ЗДО і школи у руслі принципу наступності узагальнюємо:

1. Підтримку дітей в розвитку їхніх задатків, стимулювання зацікавлень, формування інтелектуальної діяльності у життєвих повсякденних ситуаціях задля успішної освіти в подальшому.

2. Моделювання системи цінностей у вихованні дітей, щоб вони краще орієнтувалися в моральних категоріях: добро, зло.

3. Формування емоційної стійкості дітей, необхідної для раціонального вирішення нових і складних ситуацій, утім задля унеможливлення легких стресів і невдач.

4. Розробку соціальних навичок дітей, які необхідні для налагодження правильних стосунків із однолітками і дорослими, формування когнітивно-поведінкового компоненту особистісного розвитку.

5. Створення умов, сприятливих для спільних ігор і навчання дітей з різним рівнем інтелектуального і фізичного розвитку.

6. Турботу про здоров'я дітей та їх фізичну досконалість, заохочення до участі в іграх спортивного змісту.

7. Формування уявлень дітей про соціум, природне й науково-технічне довкілля, розвиток умінь презентувати для інших свої навички й творчі роботи.

8. Ознайомлення дітей зі світом естетичних цінностей, розвиток умінь висловлювати свої почуття засобами музики, театралізованих видів діяльності, образотворчих засобів, пластикою тіла, мімікою, жестами та ін.

9. Формування почуття суспільної та національної приналежності дітей, а також самоідентичності в сім'ї, родині, групі однолітків, соціумі, загалом, водночас із основами патріотизму (інтернаціоналізація змісту діяльності з дітьми в контексті БКДО (2021)).

10. Забезпечення дітям якнайкращих умов для навчання розвитку допитливості, активності, самостійності, формування особистісних рис, які є необхідними для успішного навчання в школі.

Означені цілі педагог ЗДО реалізуватиме в обов'язку усіх видів діяльності дітей під час перебування у ЗДО, а надалі й у школі. Для кожного з них запропоновано не лише рекомендовані уявлення, а й уміння, якими повинні опанувати діти і перенести їх у свій актив наприкінці перебування в дитячому садку, а надалі зміцнити в початкових класах. Відповідно, можемо окреслити умовні вектори для цілепокладання дошкільної й початкової освіти. А саме:

- сприяння (допомога) емоційному й соціальному розвитку дітей, їхній адаптації (позитивна й незалежна презентація себе, як особистості; вміння розв'язувати поточні побутові та соціальні ситуації; вміння налагоджувати міжособистісні контакти);

- стимулювання прагнень до пізнання, створення умов для самостійного навчання і адекватного орієнтування в реаліях навколишньої дійсності;

- мовленнєва підготовка дітей, формування інтелектуальних навичок, обумовлених їх майбутнім навчанням у середній школі;

- розвиток навичок індивідуального самовираження і творчості;

- поширення і утвердження навичок здорового способу життя у поєднанні з розвитком відповідних фізичних і тілесних навичок.

На підставі окреслених цілей можемо представити напрями для їхньої реалізації в доцільно організованому педагогічному процесі ЗДО і НУШ:

- першопочаткове ознайомлення дітей зі своїми можливостями, а також перевагами, які вони мають у подоланні утруднень, у діяльності, пізнанні нового чи незнайомого;

- активне вирішення ситуацій, завдань і проблем аж до одержання прикінцевого результату (припустимо дати дитині паузу, інтервал і продовжити виконання згодом), дитина може зупинити роботу і повернутися до неї після вказаного педагогом часу;

- навчання способів самовираження малюванням, письмом, складанням оповідань, музикою, піснею, танцем;

- формування відчуттів дітей шляхом пізнання відчуттів інших, водночас і дорослих, навчання способів оцінки ними стану навколишнього середовища, його впливу на свідомість кожної дитини;

- моделювання реальної дійсності для дитини, розповіді про неї;

- спонукання до самооцінки продуктивності праці: діти самі вирішують, чи і як показати педагогу результат, чи відтермінувати його (разом з батьками слід показати в будь-якому випадку після повного виконання);

- мотивування до покращення результатів навчання;

- ознайомлення дітей із відповідальністю за свої власні документи;

- формування відповідальності за розповідями; неправдивий переказ інформації;

- діагностування рівня можливостей, а не класифікація дітей на «успішних» і «неуспішних», створення умінь дітей подивитися ще раз на перешкоди, висловити свої ідеї на основі запропонованих завдань до пошуків способів їхнього розв'язання.

Завдання дошкільної й початкової освіти та способи їх реалізації обумовлені чинними програмами. Отож, вони повинні акумулювати межу естетичного (розвивати уяву, естетичну чутливість, творчі здібності дітей), морального і соціального виховання (формування уявлень і обізнаності із соціальним оточенням, чутливості до подій, емоційних патріотичних почуттів), ознайомлення зі світом техніки (формування елементів інженерних навичок, конструктивних інтересів дітей, умінь використовувати обладнання, інструменти), психічне здоров'я (когнітивний розвиток, формування пізнавальної активності, самостійної діяльності дитини), валеологічне виховання (розвиток культурно-гігієнічних, рухових умінь і фізичних можливостей організму) та ін.

Реалізація зазначеного в основних напрямках дошкільної і початкової освіти сприяє всебічному розвитку особистості, формуванню її поглядів і переконань, інтересів і зацікавлень, навичок та умінь, підвищення рівня обізнаності в контексті теоретичних та практичних здобутків дорослих у різних сферах їх життєдіяльності.

Висновки. У коментарях до основних навчальних програм дошкільної освіти слід вдатися не лише до цілей і напрямів їхньої реалізації, підтримки розвитку та виховання дітей в основних видах їхньої діяльності, а й розглянути питання про формування готовності дошкільників до навчання в школі після перебування у

ЗДО. На наш погляд, з огляду на вище зазначене, важливими є завдання, що спрямовані на формування готовності дітей до опанування навичками читання в межах підготовки до школи, забезпечення інтелектуальної діяльності в галузі математичної освіти (класифікація, міркування, причинно-наслідкові залежності), формування естетичної чутливості за допомогою освіти засобами мистецтва. На виконання таких завдань повинні бути зорієнтовані сьогодні майбутні педагоги – вихователі ЗДО у межах фахової підготовки в освітньому процесі ЗВО. Наступні кроки будуть здійснювати уже вчителі на етапі шкільної освіти дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Беленька Г. Підготовка вихователів дітей дошкільного віку: вектор євроінтеграції. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2021. № 35 (1). С. 30–35. URL: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.354>
3. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В.Б., 2020. 44 с.
4. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з дітьми дошкільного віку: компетентнісний підхід. Монографія / За загальною редакцією Г.В. Беленької, О.А.Половіної. Умань : ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity). Nova redaktsiia. (2021) [Basic component of preschool education (State standard of preschool education). New edition] 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].
2. Bieliienka H. (2021) Pidhotovka vykhovateliv ditei doshkilnoho viku: vektor yevrointehratsii. [Training of educators of preschool children: a vector of European integration]. Pedagogichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedagogika. – Pedagogical education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy.(35 (1). 30–35. URL: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.354> [in Ukrainian].
3. Kontseptsiiia osvity ditei rannoho ta doshkilnoho viku / Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy (2020). [Concept of education of early and preschool children / National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. Kyiv, 44 p. [in Ukrainian].
4. Bieliienka H., Polovina O. (2015). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do roboty z ditmy doshkilnoho viku: kompetentnisnyi pidkhid Monohrafiia [Preparation of future educators to work with preschool children: competence approach. Monograph]. Uman, 208 p. [in Ukrainian].

УДК 37.016:81'243(477)»20»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-44>

Тамара ЛИТНЬОВА,
orcid.org/0000-0001-5150-467X
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов і новітніх технологій навчання
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) tomalytzdul@gmail.com

Ольга МІСЕЧКО,
orcid.org/0000-0002-0828-9078
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) o.misechko12@gmail.com

Тетяна БІЛОШИЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-0576-7342
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і новітніх технологій навчання
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) beltyu@ukr.net

СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТА ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ХХІ СТ.

У статті подається авторська систематизація історіографічних праць, що стосуються проблеми цілей навчання іноземних мов у контексті змісту шкільної іношомовної освіти. Мета статті полягає в розгляді історіографічних праць, присвячених дослідженню цільового компонента змісту шкільної іношомовної освіти в Україні в ХХІ столітті. Систематизація праць здійснювалася на перетині проблемно-тематичного і хронологічного підходів. За проблемно-тематичним принципом виділялися три групи історико-педагогічних розвідок: 1) такі, що розглядають проблеми змісту шкільної освіти; 2) такі, у яких аналізується зміст іношомовної освіти; 3) такі, що розкривають зміст цільового компонента навчання іноземних мов. За хронологічним принципом виділено два історіографічні періоди: I – 2001–2004 рр.; II – 2005 р. – донині. У контексті впровадження на початку ХХІ ст. компетентнісної освітньої парадигми до змісту освіти вже не наполягали на знаннях, уміннях і навичках, а більше оперували поняттями «компетентність», «компетенції», «розвиток», «творчість». Розкрито зміст досліджень, присвячених проблемам формування під час навчання іноземної мови життєвих компетенцій здобувачів освіти, їх міжкультурної іношомовної комунікативної компетентності і готовності до здійснення міжкультурної комунікації в усній і письмовій формах. Прийняття після тимчасової відмови від традиційного виділення цілей навчання іноземних мов (2001–2005) редакції шкільної програми 2005 р. засвідчило важливу роль цілей навчання як системоутворювального чинника змісту освіти, базового для будь-якої освітньої парадигми. Це зумовило появу історико-педагогічних робіт, які на основі архівних джерел і документації органів управління освітою систематизують досвід шкільної освіти і досліджують історичні аспекти розвитку цільового компонента навчання іноземних мов.

Ключові слова: цільовий компонент навчання іноземних мов, зміст шкільної освіти, іношомовна освіта, компетентнісна освітня парадигма.

Tamara LYTNIOVA,

orcid.org/0000-0001-5150-467X

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Head of the Department of Foreign Languages and Modern Teaching Techniques

Zhytomyr Ivan Franko State University

(Zhytomyr, Ukraine) tomalytzdu1@gmail.com

Oiha MISECHKO,

orcid.org/0000-0002-0828-9078

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Professor at the Department of Foreign Languages for Sciences

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) o.misechko12@gmail.com

Tetiana BILOSHYTSKA,

orcid.org/0000-0003-0576-7342

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Modern Teaching Techniques

Zhytomyr Ivan Franko State University

(Zhytomyr, Ukraine) beltyu@ukr.net

THE STATE OF RESEARCH ON THE PROBLEM OF THE AIM-CENTRED COMPONENT OF SCHOOL FOREIGN LANGUAGE EDUCATION CONTENTS IN UKRAINE IN THE XXI CENTURY

The article suggests the author's systematization of historiographical works that touch upon the problem of the aims of foreign language teaching in the context of the contents of school foreign language education. The purpose of the article is to review historiographical works on the study of the aim-centred component of the contents of school foreign language education in Ukraine in the XXI century. The systematization of works is based on the crossroad of problem/topic-centred and chronological approaches. According to the problem/topic-centred approach, the body of historical and pedagogical researches is divided into three groups: 1) those that consider the problems of school education contents; 2) those that analyse the contents of foreign language education; 3) those that reveal the contents of the aim-centred component of foreign language teaching. According to the chronological principle, two historiographical periods have been singled out: I – 2001–2004; II – 2005 to the present. In the context of the implementation of the competence-based educational paradigm in the beginning of the XXI century, the contents of education no longer focused on knowledge, skills and habits, but rather on the concepts of «competence», «competences», «development», «creativity». The article reveals the contents of the researches devoted to the problems of forming students' life competences, their intercultural foreign language communicative competence and readiness for intercultural communication in oral and written forms during foreign language teaching. The adoption of the school curriculum version in 2005, after a temporary abandonment of the traditional determining the aims of foreign language teaching (2001–2005), has demonstrated the important role of the aim-centred component as a systemic factor of educational contents, which is basic for any educational paradigm. It has led to the appearance of historical and pedagogical works that systematize the experience of school education and explore the historical aspects of the development of the aim-centred component of foreign language teaching based on archival sources and documentation of educational authorities.

Key words: *aim-centred component of foreign language teaching, contents of school education, foreign language education, competence-based educational paradigm.*

Постановка проблеми. Аналіз сукупності праць, що висвітлюють історію вивчення проблеми, є важливою методологічною умовою повноти наукового дослідження. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки дозволяє говорити про різний ступінь інтересу науковців до розгляду питання формування цільового компонента відповідно до змін у змісті освіти. Тому дослідження окресленої проблеми розглядаємо в контексті зміни на початку XXI століття знаннєвої парадигми навчання на компетентнісну.

Аналіз досліджень. Упродовж останніх десятиліть зміст шкільної іншомовної освіти загалом і цілей навчання зокрема вивчався українськими науковцями в різних аспектах: розвиток змісту освіти і формування цільового компонента навчання в умовах компетентнісної освітньої парадигми (О. Бігич, О. Локшина, О. Овчарук, О. Першукова, О. Пометун), формування міжкультурної компетентності і готовності до здійснення міжкультурної комунікації (П. Бех, О. Місечко, С. Ніколаєва, О. Пасічник, В. Редько, Н. Щерба).

Розгляд праць зазначених авторів дає підстави стверджувати, що в науковій літературі значна увага приділяється вивченню проблеми змісту іншомовної освіти та цілей навчання. Водночас історіографічні праці, які стосуються зазначеної проблеми, потребують певної систематизації, що зумовлює актуальність цієї публікації.

Мета статті – розглянути і систематизувати історіографічні праці, присвячені дослідженню цільового компонента змісту шкільної іншомовної освіти в Україні в XXI столітті.

Виклад основного матеріалу. Формулювання й уточнення цілей навчання з початку XXI століття відбувається в контексті розвитку змісту шкільної освіти, а також зумовлюється рівнем інтегрованості держави у міжнародну спільноту. Виходячи з цього, застосовуємо до розгляду історії загальної середньої освіти загалом і цільового компонента навчання іноземних мов зокрема проблемно-тематичний підхід і поділяємо усю історіографію дослідження за її проблематикою на три групи: 1) праці, присвячені проблемам змісту шкільної освіти; 2) роботи, у яких аналізується зміст іншомовної освіти; 3) дослідження, у яких розкривається зміст цільового компонента навчання іноземних мов.

З огляду на поступальність історичного процесу, крім проблемно-тематичного підходу до систематизації опрацьованих історіографічних праць, ми застосовуємо хронологічний підхід і, опираючись на сучасні наукові розвідки (В. Безлюдна, 2018; О. Місечко, 2013), розглядаємо основні періоди.

Перший період (2001–2004) охоплює дослідження, у яких розкриваються історія розвитку і нові підходи до змісту шкільної освіти та особливості формулювання цілей навчання в умовах компетентнісної освітньої парадигми.

Другий період (2005 р. – донині) включає сучасні праці, у яких на основі введення в науковий обіг архівних матеріалів висвітлюються історичні аспекти вивчення іноземних мов у школах України та особливості розвитку цільового компонента навчання в галузі іншомовної освіти.

У працях першого періоду зустрічаємо певні контури етапів розвитку шкільного змісту освіти (О. Савченко, 2000, 2002; О. Сухомлинська, 2003, 2004), який до цього часу в історико-педагогічному розрізі ще не набув чіткої періодизації.

Говорячи про дослідження проблеми розвитку змісту навчання іноземних мов в історичному аспекті саме на теренах українських земель, маємо відмітити захищену в Україні кандидатську дисертацію Н. Борисової «Теоретичні й

методичні засади навчання іноземних мов у школах України (1917–1933 рр.)» (Переяслав-Хмельницький, 2004) (Борисова, 2004). У дослідженні окремо виділений підрозділ, де розглядаються зміст і завдання іншомовної освіти того часу, що допомагає вивчити досвід навчання іноземних мов і прослідкувати можливість його впливу на подальше формування цільових установок щодо їх вивчення.

Історичний огляд проблеми мовної освіти в Україні в кінці XVI – на початку XIX ст. представлено в праці І. Мозгової «Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. XVI – поч. XIX ст.)» (2004) (Мозгова, 2004). Автор визначила чинники, що зумовили якісно новий етап у розвитку національної освіти й педагогічної думки доби Ренесансу і бароко, розуміння ролі процесу вивчення іноземних мов у засвоєнні нашими предками гуманістичних ідей та їх прилученні до цінностей європейської культури.

У контексті впровадження на початку XXI ст. компетентнісної освітньої парадигми до змісту освіти вже не наполягали на знаннях, уміннях і навичках, а більше оперували поняттями «компетентність», «компетенції», «розвиток», «творчість», які широко розроблялися дослідниками. У зв'язку з цим значну частку праць першого періоду становлять роботи, присвячені проблемам визначення особливостей формування у ході навчання іноземної мови життєвих компетенцій учнів, зокрема їх міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності. З'явилася значна кількість дисертацій, монографій і статей з цієї тематики. Так, наприклад, були захищені наступні кандидатські дисертації: О. Першукової «Розвиток соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови в європейській шкільній освіті» (Київ, 2002), І. Воробійової «Формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи засобами іноземної мови» (Київ, 2003), Л. Голованчук «Навчання учнів основної загальноосвітньої школи культурно-країнознавчої компетенції на уроках англійської мови» (Київ, 2003). У них аналізується історія розвитку соціокультурного компонента змісту навчання іноземної мови та з'ясовуються підходи до його формування; розкриваються зміст і структура соціокультурних компетенцій, їх роль у системі навчання іноземних мов; визначаються місце та роль культурно-країнознавчого аспекту в іншомовному спілкуванні.

О. Бігич у монографії «Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи» (2004), розкриваючи сутність методич-

ної освіти майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи в трьох аспектах: як систему, як процес і як результат (Бігич, 2004), аналізує також зміст і цілі іншомовної освіти в цій школі. Вона здійснює порівняльну характеристику трактування освітньої, виховної та розвивальної цілей різними вченими і, що є досить важливим для нашого дослідження, розробляє схему кореляції процесуальних аспектів (учіння, розвитку, виховання, пізнання) й аспектів змісту іншомовної освіти (соціального, психологічного, педагогічного, культурологічного) з традиційними цілями навчання та видами іншомовної комунікативної компетентності (компетенції – в авторському викладі).

Дещо з інших позицій розглядає зміст іншомовної освіти з урахуванням цілей навчання в середніх навчальних закладах Р. Мартинова в монографії «Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов» (Київ, 2004), де пропонується загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов за принципами особистісно орієнтованої педагогіки. В основу побудови такої моделі автор кладе загальнодидактичні принципи змісту освіти, а саме: відповідність змісту навчання в усіх його компонентах потребам суспільства (цілям навчання); врахування єдності змістовної і процесуальної сторін навчання; структурна єдність змісту навчання на різних рівнях його формування при просуванні від загального до більш конкретного і, зрештою, до конкретних форм його реалізації (Мартинова, 2004: 76). У цьому зв'язку науковець виділила дві частини моделі: змістовну і процесуальну, кожна з яких включає в себе певні ланки. До змістовної частини вона віднесла моделі цілей навчання, елементи предмета навчання і компоненти змісту навчання, а до процесуальної – методи, засоби, етапи навчання та діяльність учителя й учнів.

Застосовуючи створену модель власне у навчанні іноземних мов і аналізуючи її першу ланку – модель цілей навчання, Р. Мартинова робить деякі зауваження з приводу ієрархії цих цілей у процесі їх реалізації. З точки зору дослідниці, усіма визнаний раніше пріоритет практичної мети навчання над освітніми, розвивальними і виховними цілями не свідчить про її домінування над іншими цілями, а лише означає кінцевий результат, до якого слід прагнути в процесі навчання. Автор пояснює, що насамперед потрібно набути освітніх засад вивчення іноземної мови, тобто знань, умінь і навичок застосування мовних засобів, щоб за їх допомогою правильно читати, писати, розмовляти і сприймати почуте мовлення. А в міру вивчення фактичного,

країнознавчого, художнього, соціально-політичного матеріалу засобами іноземної мови розвиватимуться інтелектуальні здібності й особистісні якості учнів.

Аналіз тогочасних напрацювань засвідчив, що із зміною освітньої парадигми розширилося поле дослідження нових підходів до змісту шкільної іншомовної освіти як у кількісному, так і в якісному плані. Науковці вивчали переважно теоретичні основи навчання іноземних мов у середній школі на початку ХХІ ст.

Упродовж 2001–2005 рр. у змісті шкільної іншомовної освіти спостерігалася тимчасова відмова від традиційного виділення цілей навчання іноземних мов, що виявилася непродуктивною і зумовила необхідність уточнення концепції іншомовної освіти. Прийняття редакції шкільної програми з іноземних мов 2005 р. засвідчило важливу роль цілей навчання як системоутворювального чинника змісту освіти, базового для будь-якої освітньої парадигми. Це зумовило поглиблення наукових розвідок у галузі іншомовної освіти загалом і дослідження історичних аспектів розвитку цільового компонента навчання зокрема.

У цьому зв'язку праці другого періоду (2005 р. – донині) включають історико-педагогічні роботи, які на основі архівних джерел і документації органів управління освітою систематизують досвід шкільної освіти і досліджують тенденції розвитку цілей навчання іноземних мов.

У монографії Л. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті» (2008) проаналізовано особливості впливу реформ на розвиток національної системи шкільної освіти загалом та змісту освіти зокрема (Березівська, 2008). Автор на основі значного масиву архівних та опублікованих джерел висвітлює соціально-економічні, суспільно-політичні і педагогічні причини, процесуальні аспекти та змістові складові (принципи, напрями, наслідки) цього реформування.

У галузі іншомовної освіти звертає на себе увагу дисертаційне дослідження «Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття» А. Долапчі (2008) (Долапчі, 2008). У ньому автор запропонувала власну періодизацію розвитку теорії і практики навчання іноземних мов у гімназіях другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з точки зору актуальних для кожного етапу методів навчання. На основі вивчення широкої джерельної бази було узагальнено досвід організації навчання іноземних мов: проаналізовано навчальні плани та програми з дисципліни «Іно-

земна мова» у вітчизняних гімназіях другої половини XIX – початку XX ст., виокремлено і схарактеризовано провідні методи і форми навчання іноземних мов, визначено стан підготовки вчителів іноземних мов у досліджуваній період. У контексті розгляду змісту гімназичної іноземної освіти цільовий компонент навчання окреслюється в загальних рисах.

Вагомим та аргументованим дослідженням цього періоду з історії іноземної освіти стала монографія О. Мисечко «Формування системи фахової підготовки вчителів іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок XX ст. – початок 1960-х рр.)» (2008), де представлено результати першого в українській педагогічній науці дослідження процесу формування системи фахової підготовки вчителів сучасних іноземних мов у педагогічних навчальних закладах України (Мисечко, 2008). Розкриваючи змістові й процесуальні особливості, тенденції й проблеми фахової і методичної підготовки вчителя іноземної мови у XIX ст. – на початку 1960-х років, автор розглядає також зміст шкільної іноземної освіти в контексті освітніх реформ того часу.

Історико-педагогічний аспект розвитку цільового компонента навчання іноземних мов у вітчизняній школі у 1930-х рр. – на початку XXI ст. висвітлено в науковому доробку Т. Литнєвої «Цільовий компонент навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту вітчизняної загальної середньої освіти (30-ті роки XX – початок XXI століття)» (2009), де дослідниця обґрунтувала періодизацію процесу розвитку цілей навчання іноземних мов, окреслила особливості і тенденції їх розвитку в контексті формування змісту вітчизняної шкільної освіти в окреслений період, розкрила сутність традиційних цілей навчання і поширених у загальноєвропейській мовній освіті компетенцій, що формують міжкультурну комунікативну компетентність учня (Литнєва, 2009). Автор виявила корелювання змісту іноземної освіти і цілей навчання іноземних мов та обґрунтувала доцільність виділення цільового компонента в межах компетентнісної освітньої парадигми.

Значною мірою проблема ретроспективного аналізу теорії і практики навчання іноземних мов у загальноосвітній школі України другої половини XX ст. вивчалася Л. Кравчук, що вилилося в 2013 р. у дисертаційне дослідження «Навчання іноземних мов у загальноосвітній школі України (друга половина XX століття)» (Кравчук, 2013). Позитивним, на нашу думку, є те, що, висвітлюючи тенденції навчання іноземних мов у загальноосвітній школі України другої половини XX ст.,

науковець вказує на трансформацію цілей шкільної іноземної освіти в досліджуваній період. Дослідниця звертає увагу на суперечність між інноваційним характером сучасного освітнього процесу і традиційним формулюванням провідних цілей навчання іноземних мов.

Не можна не відзначити також напрацювання українських науковців щодо проблеми цільового компонента змісту шкільної іноземної освіти, які поповнилися в XXI ст. рядом статей у періодичних виданнях: «Основні сучасні тенденції розвитку іноземної освіти молодших школярів в Україні» О. Кміть (2009), «Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу» С. Ніколаєвої (2010), «Зміст навчання іноземної мови з використанням культурологічного підходу» Н. Теличко (2011), «Формування стратегічної компетенції в учнів старшої школи у процесі навчання читання» Т. Труханової (2011), «Готовність до міжкультурної комунікації як стратегічна мета іноземної освіти» В. Гаманюк (2016), «Оновлення змісту навчання іноземних мов у сучасній шкільній освіті – прерогатива нової української школи» В. Редька (2018). Відмінною рисою цих розвідок є розгляд цілей навчання іноземних мов з позицій компетентнісного підходу та особливостей формування міжкультурної компетентності як мети сучасної іноземної освіти. Науковці зосередили увагу на вивченні запровадженого в XXI ст. компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов, що передбачає зміщення акценту з накопичення знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів готовності здійснювати міжособистісне і міжкультурне спілкування іноземною мовою в усній і письмовій формах у межах найтипівіших сфер і тем спілкування та здатності застосовувати засвоєний ними досвід у конкретних ситуаціях.

Важливим здобутком історіографічного процесу розвитку цільового компонента змісту шкільної іноземної освіти в Україні стала стаття С. Ніколаєвої «Від «навчання іноземної мови» до «міжкультурної іноземної освіти»: сторічна історія цілей навчання (1917–2017 роки)» (2017). Ученою висвітлено результати глибокого аналізу державних документів, праць науковців, які досліджували і продовжують досліджувати проблему цілей навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти. С. Ніколаєвою була запропонована періодизація розвитку цільового компонента навчання та особлива увага приділена аналізу шкільної програми з іноземних мов 2017 р., розробленої відповідно до державного документа «Концептуальні засади реформування

середньої школи» (Ніколаєва, 2017). Крім того, у статті обґрунтовано доцільність вдосконалення відповідно до міжнародних вимог визначеної у навчальній програмі 2017 р. мети навчання іноземних мов, яка тлумачиться як «формування готовності до міжкультурної комунікації у межах типових сфер, тем і ситуацій спілкування» (Навчальна програма, 2017: 4).

Висновки. Отже, аналізуючи історіографію проблеми розвитку змісту загальної середньої освіти загалом та сутності цілей навчання іноземних мов зокрема, маємо відзначити постійний інтерес науковців до цієї проблематики. Серед

історико-педагогічних робіт, виданих українськими авторами з початку ХХІ ст., чимало праць узагальнюючого характеру, де висвітлюється питання реформування змісту шкільної освіти та історичні аспекти вивчення іноземних мов у школах України впродовж ХХ–ХХІ ст. Щодо розгляду проблеми цільового компонента навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту шкільної іншомовної освіти є певні напрацювання, однак стійкої історіографічної традиції системного вивчення цієї проблеми ще не склалося. У результаті цього стан її науково-історичної розробки потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія. К. : Богданова А. М., 2008. 406 с.
2. Бігич О. Б. Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи : монографія. К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. 278 с.
3. Борисова Н. В. Теоретичні й методичні засади навчання іноземних мов у школах України (1917–1933 рр.) : дис. ... канд. пед. наук. Переяслав-Хмельницький, 2004. 234 с.
4. Долапчі А. Ю. Теорія і практика навчання іноземних мов як складової змісту гімназичної освіти другої половини ХІХ – початку ХХ століття : дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2008. 233 с.
5. Кравчук Л. В. Навчання іноземних мов у загальноосвітній школі України (друга половина ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук. Тернопіль, 2013. 279 с.
6. Литнєва Т. В. Цільовий компонент навчання іноземних мов у контексті розвитку змісту вітчизняної загальної середньої освіти (30-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) : дис. ... канд. пед. наук. Житомир, 2009. 258 с.
7. Мартинова Р. Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов : монографія. К. : Вища школа, 2004. 454 с.
8. Місечко О. Є. Формування системи фахової підготовки вчителів іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок ХХ ст. – початок 1960-х рр.) : монографія. Житомир : Полісся, 2008. 528 с.
9. Мозгова І. І. Іноземні мови в Острозькій колегії, братських школах і Києво-Могилянській академії (кін. ХVІ – поч. ХІХ ст.). Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 56 с.
10. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов. 5–9 класи. 2017. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/pavchalni-programi-5-9-klas-2017> (дата звернення: 24.01.2024).
11. Ніколаєва С. Ю. Від «навчання іноземної мови» до «міжкультурної іншомовної освіти»: сторічна історія цілей навчання (1917–2017 роки). *Молодий вчений*. 2017. № 8 (48). С. 256–262.

REFERENCES

1. Berezivska L. D. (2008) Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti [Reforming school education in Ukraine in the XX century] : monohrafiia. K. : Bohdanova A. M. 406 [in Ukrainian].
2. Bihych O. B. (2004) Metodychna osvita maibutnoho vchytelia inozemnoi movy pochatkovoї shkoly [Methodological education of a future primary school foreign language teacher] : monohrafiia. K. : Vyd. tsestr KNLU. 278 [in Ukrainian].
3. Borysova N. V. (2004) Teoretychni i metodychni zasady navchannia inozemnykh mov u shkolakh Ukrainy (1917–1933 rr.) [Theoretical and methodological foundations of foreign language teaching in Ukrainian schools (1917–1933)] : dys. ... kand. ped. nauk. Pereiaslav-Khmelnytskyi. 234 [in Ukrainian].
4. Dolapchi A. Yu. (2008) Teoriia i praktyka navchannia inozemnykh mov yak skladovoi zmistu himnazychnoi osvity druhoї polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Theory and practice of teaching foreign languages as a component of gymnasium education in the second half of the XIX and the beginning of the XX century] : dys. ... kand. ped. nauk. Kharkiv. 233 [in Ukrainian].
5. Kravchuk L. V. (2013) Navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnii shkoli Ukrainy (druha polovyna XX stolittia) [Teaching foreign languages in Ukrainian secondary schools (second half of the XX century)] : dys. ... kand. ped. nauk. Ternopil. 279 [in Ukrainian].
6. Lytnova T. V. (2009) Tsilovyi komponent navchannia inozemnykh mov u konteksti rozvytku zmistu vitchyznianoї zahalnoi serednoi osvity (30-ti roky XX – pochatok XXI stolittia) [The aim-centred component of teaching foreign languages in the context of developing the contents of secondary education in Ukraine (1930's – the beginning of the XXI century)] : dys. ... kand. ped. nauk. Zhytomir. 258 [in Ukrainian].
7. Martynova R. Yu. (2004) Tsilisna zahalnodydaktychna model zmistu navchannia inozemnykh mov [A holistic general didactic model of foreign language teaching contents] : monohrafiia. K. : Vyshcha shkola. 454 [in Ukrainian].

8. Mozhova I. I. (2004) Inozemni movy v Ostrozkii kolehii, bratskykh shkolakh i Kyievo-Mohylianskii akademii (kin. XVI – poch. XIX st.) [Foreign languages at the Ostroh College, fraternal schools and the Kyiv-Mohyla Academy (the end of the XVI – the beginning of the XIX century)]. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka. 56 [in Ukrainian].
9. Mysechko O. Ye. (2008) Formuvannia systemy fakhovoi pidhotovky vchyteliv inozemnoi movy u pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (pochatok XX st. – pochatok 1960-kh rr.) [Establishing the system of professional education of foreign languages teachers in the pedagogical institutions of Ukraine (the beginning of the XX century – the beginning of 1960's)] : monohrafiia. Zhytomyr : Polissia. 528 [in Ukrainian].
10. Navchalni prohramy z inozemnykh mov dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv ta spetsializovanukh shkil iz pohlyblenym vyvchenniam inozemnykh mov. 5–9 klasy. [Foreign languages curricula for secondary schools and specialized schools with profound study of foreign languages. 5–9 forms]. 2017. Retrieved from <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programi-5-9-klas-2017> [in Ukrainian].
11. Nikolaieva S. Yu. (2017) Vid «navchannia inozemnoi movy» do «mizhkulturnoi inshomovnoi osvity»: storichna istoriia tsilei navchannia (1917–2017 roky) [From «the foreign language teaching» to «the intercultural foreign language education»: a century history of learning objectives (1917–2017)]. Molodyi vchenyi [Young scientist], 8 (48). 256–262 [in Ukrainian].

УДК 811.111'27(075.8)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-45>

Євген ЛОГВІНОВ,

orcid.org/0000-0002-01372-4521

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету радіоелектроніки

(Харків, Україна) *evhen.logvinov@nure.ua*

КОМУНІКАТИВНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ

У сучасних умовах здійснюється перехід вищої професійної освіти на нові освітні стандарти, у яких володіння іноземною мовою розглядається як одне із загальнокультурних компетенцій випускника закладу вищої освіти, зберігається обов'язковість включення іноземної мови до базового циклу дисциплін. У вимогах до результатів освоєння освітніх програм різних напрямків з кваліфікацією «Бакалавр» сформульовано необхідність володіння іноземною мовою у професійній діяльності та міжособистісної комунікації. Доведено, що система навчання орієнтована на підготовку фахівців у рамках засвоєння традиційного предметного змісту з курсу «Іноземна мова» та не повною мірою враховує сучасну затребуваність формування всіх іноземних компонентів комунікативної компетенції. На основі аналізу науково-педагогічних джерел встановлено, що для організації навчання з урахуванням перерахованих факторів, проектується лінгводидактична технологія комунікативного тренінгу, яка сприяє формуванню іноземної комунікативної компетенції та легко інтегрується у навчальний процес. Наголошено, що формування іноземної комунікативної компетенції у студентів у різнорівневій полікультурній навчальній групі проходять більш ефективно за умови проектування комунікативного тренінгу як інтегральної лінгводидактичної технології. Визначено, що інтегральний характер цієї технології є синтезом комунікативно-функціонального, соціокультурного, професійно-орієнтованого підходів до навчання; послідовним дотриманням єдності дидактичних, психологічних, методичних засад навчання; системним описом методичних компонентів технології тренінгу на діагностичній основі. Виокремлено комплексний характер проблемно-орієнтованих завдань, які спрямовані на формування іноземних навичок міжособистісної міжкультурної взаємодії у різних соціальних середовищах; визначаються взаємодією різновидів інтерактивного навчання, включаючи контекстне, проблемне, проектне, ігрове навчання та елементи кейс-аналізу. Схарактеризовано системне та послідовне виконання завдань тренінгу протягом навчального року, що забезпечує розвиток усіх складових іноземної комунікативної компетенції. Реалізація технології комунікативного тренінгу демонструє його ефективність для формування загальної ціннісної орієнтації студентів навчальної групи, підвищення їх мотивації до позитивного міжособистісного спілкування у полікультурному освітньому середовищі.

Ключові слова: комунікативний тренінг, професійна діяльність, міжособистісна комунікація, технологія тренінгу, іноземні навички, умови проектування.

Evgen LOGVINOV,

orcid.org/0000-0002-01372-4521

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Kharkiv National University of Radioelectronics

(Kharkiv, Ukraine) *evhen.logvinov@nure.ua*

COMMUNICATIVE TRAINING AS A TECHNOLOGY FORMING STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE

In modern conditions higher professional education is transitioning to the new educational standards in which knowledge of a foreign language is considered as one of the general cultural competencies of a graduate of a higher education institution and the inclusion of a foreign language in the basic cycle of disciplines remains mandatory. The requirements for the results of mastering educational programs in the various fields with a bachelor's degree formulate the need for foreign language proficiency in professional activities and interpersonal communication. It is proved that the training system is focused on the training specialists within the framework of mastering the traditional subject content of the course «Foreign Language» and does not fully take into account the current demand for the formation of all foreign language components of communicative competence. Based on the analysis of scientific and pedagogical sources it is established that for the organization of training taking into account the listed factors, a language-didactic technology of communicative training is designed which contributes to the formation of foreign language communicative competence and is easily integrated into the educational process. It is emphasized that the formation of foreign language communicative competence among the students in a multi-level multicultural educational group takes place more effectively under the

condition of designing communicative training as an integral linguistic didactic technology. It is determined that the integral nature of this technology is a synthesis of communicative-functional, socio-cultural, professionally-oriented approaches to learning; consistent observance of didactic unity, psychological, methodical principles of learning; a systematic description of methodological components of training technology on a diagnostic basis. It is highlighted the complex nature of problem-oriented tasks aimed at the formation of foreign language skills of interpersonal intercultural interaction in various social environments; it is determined by the interaction of types of interactive learning, including contextual, problem-based, project-based, game-based learning, elements of case analysis. It is characterized systematic and consistent implementation of training tasks during the academic year which ensures the development of all components of foreign language communicative competence. The implementation of communication training technology demonstrates its effectiveness in forming the general value orientation of the students of the study group, increasing their motivation for positive interpersonal communication in a multicultural educational environment.

Key words: communication training, professional activity, interpersonal communication, training technology, foreign language skills, design conditions.

Постановка проблеми. В даний час у всіх сферах міжнародної взаємодії відбувається розвиток міжкультурного діалогу. У галузі освіти всі більше уваги приділяється розробці концепції полікультурного навчання. Ці два процеси зумовлюють необхідність володіння іноземними мовами для фахівця будь-якого профілю.

Актуальність дослідження визначається наступними факторами. У сучасних умовах здійснюється перехід вищої професійної освіти на нові освітні стандарти, у яких володіння іноземною мовою розглядається як одна із загальнокультурних компетенцій випускника закладу вищої освіти, зберігається обов'язковість включення іноземної мови до базового циклу дисциплін. У вимогах до результатів освоєння освітніх програм з різних напрямів за кваліфікацією «бакалавр» сформульовано необхідність володіння іноземною мовою у професійній діяльності та міжособистісної комунікації. Однак загальновідомо, що деякі немовні заклади вищої освіти не готові реалізувати вимоги Стандартів вищої освіти на високому якісному рівні. Відповідно, пошук інноваційних шляхів мовної підготовки майбутніх фахівців є одним із пріоритетних напрямків сучасних професійно-орієнтованих лінгводидактичних досліджень, у яких аналізуються лінгвопрофесійні, психолого-педагогічні, організаційні аспекти формування іншомовної комунікативної компетенції.

Аналіз досліджень. Проектуючи різні педагогічні технології, фахівці досліджують освітній потенціал тренінгів, можливості їх інтеграції до навчального процесу в ЗВО [М. В. Афанасьєв, Г. М. Бєвз, Ю. Ю. Лола, В. І. Нечипоренко, Н. Романова та інші]. Однак нині спостерігається ряд протиріч між: нормативно-адміністративними положеннями організації навчального процесу та інтенсивним розвитком інноваційних прийомів та методів, які на даному етапі ще не відображені а освітній програмі з іноземної мови; традицією поетапного формування навичок володіння мовою

та мовою спеціальності, з однією сторони, та потребує професійно-орієнтованого навчання іноземної мови, що підвищує мотивацію до вивчення іноземної мови. а с другої – впровадженням в освітній процес потоку закордонних автентичних УМК та їх нездатністю забезпечити освоєння іноземної мови у контексті полілогу культур;

Мета статті. Крім того, система навчання, що склалася до цього часу у немовних закладах орієнтована на підготовку фахівців у рамках засвоєння традиційного предметного змісту курсу «Іноземна мова» та не повною мірою враховує сучасну затребуваність формування всіх іншомовних компонентів комунікативної компетенції, яка не бере до уваги потребу студентів у певному періоді адаптації до нових навчально-організаційних та соціально-культурних факторів навчальної діяльності, залишає поза увагою факт зростаючого числа навчальних груп, члени яких відрізняються за рівнем мовної підготовки.

Викладене вище визначає мету дослідження: «Комунікативний тренінг як технологія формування іншомовної комунікативної компетенції студентів».

Виклад основного матеріалу. При організації навчання важливо врахувати, що комунікативний підхід домінує в переважній більшості над сучасними навчально-методичними комплексами. При цьому, однак, організаційні параметри навчального процесу, характеристики цільової аудиторії, синтез затребуваних конкретних лінгводидактичних технологій (наприклад, проблемне навчання, контекстне навчання, тощо) можуть суттєво впливати на особливості змісту, форм та засобів комунікативно-орієнтованого навчання. Зміст соціокультурного підходу до навчання іноземної мови в даний час необхідно конкретизувати з урахуванням розвитку полікультурного освітнього середовища. Організація освітнього процесу вимагає також включення елементів раннього професійно орієнтованого навчання до програм освоєння іноземної мови для студентів за стар-

тових рівнів володіння А2–В1. У рамках компетентнісної парадигми розвивається синтез різних освітніх технологій. У сучасних дослідженнях наголошується, що освітні технології повинні проектуватися на принципах доцільності, взаємозумовленості викладання та виховання, цілісності та відтворюваності, конкретності цілей у змісті, методах, засобах навчання, адаптації процесу навчання до особистості студента та його пізнавальним здібностям, стимулювання творчої діяльності, варіативності форм навчання. Складність, багатогранність педагогічної діяльності є чинником, що відкриває простір для багатьох педагогічних технологій, динаміка продукування яких постійно зростає. Широкий спектр, багатоваріантність педагогічних технологій зумовлюють необхідність їх класифікації. Найдосконалішою серед багатьох вважають класифікацію, за якою педагогічні технології згруповано за різноманітними системними та інструментально значущими ознаками. В сукупності, педагогічні технології виокремлено за типом організації та управління пізнавальною діяльністю:

– інтеграційні технології (дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнопредметних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем та інших форм організації навчання);

– ігрові технології, які сприяють формуванню вмінь розв'язувати завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів: комп'ютерні технології (реалізуються в дидактичних системах комп'ютерного навчання на основі взаємодії «викладач – комп'ютер – студент» за допомогою інформаційних, тренінгових, розвивальних, контролюючих та інших навчальних програм);

– тренінгові технології (система діяльності щодо відпрацювання певних алгоритмів навчально-пізнавальних дій і способів розв'язання типових завдань у процесі навчання – тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання управлінських задач) (Даниленко; 2007; 274).

З урахуванням існуючих в освітньому процесі протиріч та проблем, особлива увага приділяється технології тренінгу в різних освітніх середовищах, формулюється гіпотеза про те, що ефективною технологією формування іншомовної комунікативної компетенції студентів у полікультурному середовищі сучасного ЗВО є комунікативний тренінг (Афанасьєв; 2010). Використання даної лінгводидактичної технології в навчальному процесі корелює з положеннями андрагогіки, акмеології,

етнодидактики, які активно використовують цю технологію.

Тренінг є різновид інтерактивного навчання, реалізує особистісно-діяльнісний підхід до навчання, відтворює ситуації соціальної взаємодії, передбачає активний вплив на студента (Бевз; 2004; 176). Розглядаючи комунікативний тренінг як інструмент формування іншомовної компетенції студента з метою розвитку та закріплення навичок вживання мовних одиниць, відносимо його відповідно до мовних, культурологічних та професійно-значимих різновидів норм іншомовної промови. Подібний тренінг повинен поєднувати інформаційні та діяльнісні аспекти, включаючи компоненти самопізнання (формулювання знань про рідну культуру), когніції (отримання даних про іншу культуру), атрибуції (пояснення подій з точки зору іншої культури), формування практичних навичок поведінки з урахуванням полікультурного співтовариства (поведінковий компонент), відтворення та аналіз ситуацій міжкультурної взаємодії (ситуативний компонент) (Нечипоренко; 2009).

Для розробки методичних компонентів комунікативного тренінгу необхідно проаналізувати умови формування іншомовної комунікативної компетенції студентів в освітньому середовищі сучасного університету. Реалізація тренінгової технології також має сприяти комунікативної адаптації до сфери іншомовного спілкування, соціалізації студентів у процесі навчання іноземної мови. Використання тренінгової технології у практиці навчання забезпечує можливість системного та послідовного порівняльного аналізу своєї та інших культур, створює умови для їх взаємодії в контексті полікультурного освітнього середовища (Лола; 2013).

Розглянемо комунікативний тренінг як лінгводидактичну технологію формування іншомовної комунікативної компетенції студентів при навчанні у полікультурному освітньому середовищі університету. Ця технологія тренінгу включає в себе формування іншомовної комунікативної компетенції студентів в різнорівневої полікультурної групи та відрізняється від інших широко відомих різновидів технології комунікативного тренінгу.

Проектування технології комунікативного тренінгу синтезує різні підходи до навчання. Методичну основу тренінгу становить опис підходів, принципів навчання, основ розробки навчальних матеріалів, комплекс завдань проблемного характеру, спрямованих на формування іншомовних навичок міжособистісної та міжкультурної вза-

емодії (включаючи професійно-орієнтоване) у різних культурологічних, соціальних, особистісно-професійно релевантних ситуаціях (Шевчук; 2011). Методичну основу тренінгу складає комплекс культурологічно орієнтованих завдань (наприклад, «Stereotype or not» – порівняння стереотипів поведінки свого народу з англо-американськими стереотипами поведінки; «Famous computer scientists» – розповіді про відомих британських чи американських науковців), професійно-орієнтованих завдань (наприклад, «By 2029, computers will have emotional intelligence and be convincing as people» – обговорення англійських або американських фраз, пов'язаних з майбутньою спеціальністю, «Do you need a computer and why?» – постановка питання та отримання відповіді, а також завдань, спрямованих на формування іншомовних навичок міжособистісної та міжкультурної взаємодії у різних соціальних середовищах (наприклад, «Please, write me a bit about yourself»-написання особистих листів викладачеві; «Make rules» – складання правил навчальної діяльності та поведінки, обов'язкових для студентів групи та викладача.

Проектування завдань синтезує інтерактивні технології проблемного, проектного, контекстного, кейс-аналізу у співпраці. Навчальний мовний матеріал під час проектування завдань тренінгу корелює з освоєнням мовного матеріалу в базовому навчально-методичному комплексі та посібниках для аспектного навчання, рекомендованих як джерела освоєння дисципліни (Дубасенюк; 2004).

У навчанні, текстовий матеріал повинен скласти предметний план мовної діяльності студентів, основу взаємопов'язаних видів продуктивної іншомовної діяльності. У текстотеку потрібно включати фрагменти текстів загальнокультурної, публіцистичної, науково-популярної, професійної спрямованості, а також фрагменти сучасних творів. Відбір текстів здійснюється на основі критеріїв відповідності рівню мовних знань студентів, інформативної насиченості, освітньої (культурологічної, лінгвокраїнознавчої та професійної) цінності (Романова; 2013; 180). При проектуванні завдань тренінгу визначається перелік тих пізнавальних та мовознавчих дій студентів, які націлені на розвиток досвіду індивідуально-орієнтованої, творчої іншомовної діяльності у полікультурному соціумі. Системне та послідовне виконання завдань тренінгу протягом навчального року забезпечує розвиток лінгвістичної, соціолінгвістичної, дискурсивної, стратегічної, соціальної, соціокультурної складової іншомовної комуніка-

тивної компетенції. Виконання багатьох завдань вимагає використання не тільки традиційних джерел інформації, а й сучасних інформаційних технологій, що сприяє розширенню особистого освітнього простору студента (Колот? 2009).

Крім виконання завдань, програма тренінгу передбачає проведення діагностичного, рубіжного (наприкінці 1 семестру) та підсумкового (наприкінці 2 семестру) тестування для отримання кількісних даних, необхідних для порівняння досягнень. Для діагностичного тестування пропонуємо використання тестів РЕТ та КЕТ. Реалізація комунікативного тренінгу як лінгводидактичної технології формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів підтвердила аксіологічний потенціал іноземної мови у формуванні системи спільних цінностей. Це положення підтверджується в ході визначення індексу згуртованості групи Сішора. Індекс групової згуртованості - один із найважливіших параметрів, який вказує на ступінь інтеграції групи, її згуртованість у єдине ціле. Індекс сприяє підвищенню ефективності навчання за рахунок зростання мотивації студентів до міжособистісної взаємодії у полікультурному освітньому середовищі.

Висновок. Представлено висновки, що підтверджують гіпотезу про те, що технологію формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів при навчанні у ЗВО необхідно проектувати з урахуванням об'єктивно необхідного періоду адаптацію до нових умов навчання. Реалізацію даної технології важливо розглядати, у тому числі і як інструмент комунікативної адаптації студентів до умов навчання у межах полікультурного соціального середовища, а також до сфери іншомовної культури.

Підтвержено, що формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів у різнорівневій полікультурній навчальній групі проходить більш ефективно за умови проектування комунікативного тренінгу як інтегральної лінгводидактичної технології. Інтегральний характер цієї технології визначається синтезом комунікативно-функціонального, соціокультурного, професійно-орієнтованого підходів до навчання; послідовним дотриманням єдності дидактичних, психологічних, методичних засад навчання; системним описом методичних компонентів технології тренінгу на діагностичній основі.

Комплексний характер проблемно-орієнтованих завдань спрямований на формування іншомовних навичок міжособистісної міжкультурної взаємодії у різних соціальних середовищах; визначається взаємодією різновидів інтерактивного

навчання, включаючи контекстне, проблемне, проектне, ігрове навчання, елементи кейс-аналізу. Системне та послідовне виконання завдань тренінгу протягом навчального року забезпечує розвиток усіх складових іншомовної комунікативної компетенції.

Специфіка даної лінгводидактичної технології щодо інших широко відомих різновидів комунікативного тренінгу визначається освітньою метою – формування іншомовної комунікативної компетенції як інструмент адаптації до полікультурного освітнього середовища сучасного ЗВО; складом цільової аудиторії – різнорівнева полікультурна навчальна група; інтегральним характером освітньої діяльності, в якій синтезуються різні технології та підходи до навчання; організаційними формами та тривалістю навчання – технологія тренінгу реалізується паралельно з освоєнням освітньої програми з іноземної мови.

Реалізація технології комунікативного тренінгу демонструє його ефективність для формування загальної ціннісної орієнтації студентів навчальної групи, підвищення їх мотивації до

позитивного міжособистісного спілкування у полікультурному освітньому середовищі. Комунікативні вміння потрібні, щоб долати драми спілкування: слухання, розуміння, самовираження, дії. Саме комунікативний потенціал майбутнього фахівця визначає якість спілкування, адже поряд із компетентністю в спілкуванні комунікативний потенціал містить комунікативні властивості особистості, зумовлені потребою у спілкуванні, відношенням до способу спілкування, а також комунікативні здібності, що характеризують здатність студента володіти ініціативою у спілкуванні, виявляти активність, емоційно відчувати стан партнерів спілкування, формулювати й реалізовувати власну програму спілкування.

Сутність методичних компонентів розробленої дидактичної технології корелює з проектно-технологічною спрямованістю, організаційною культурою сучасного суспільства, завданнями формування у студентів навичок іншомовної самостійної, проектної діяльності в умовах розвитку концепції плюралізму культур та мов у Європейському співтоваристві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев М. В., Гонtareва І. В., Тищенко Д. О. Тренінг формування компетенцій з економіки підприємства, Навч. посібник. Харків. *ІНЖЕК*, 2010. С. 318.
2. Бевз Г. М. Технологія проведення тренінгів з формування здорового способу життя молоді: Київ. *Український ін-т соціальних досліджень*, 2004. Кн. 1. С. 176.
3. Даниленко Л. І. Педагогічні інновації та інноваційні педагогічні технології: сутність і структура. *Нові технології навчання*. наук.-метод. зб. 2007. № 40. С. 270–276.
4. Дубасенюк О. А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти. Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін. 2004. № 3. С. 3–14.
5. Лола Ю. Ю. Тренінгові технології в процесі підготовки фахівця туристичної індустрії. *Бизнес Информ*. 2013. № 4. С. 242–247
6. Нечипоренко В. І. Карусельний тренінг-контроль у навчальному процесі ЗВО. Тренінгові технології як засіб формування знанневих та практичних компетенцій: досвід факультетів і кафедр. зб. матеріалів наук.-метод. конф., 3–4 лютого 2009 року. 2 т. М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». КНЕУ, 2009. Т. 1. С. 131–134.
7. Романова Н. Особливості тренінгового навчання майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія II. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Збірка наукових праць. Випуск 17, ч. 3*. 2013. С. 177–185.
8. Тренінгові технології як засіб формування знанневих та практичних компетенцій. зб. матеріалів наук.-метод. конф., 3–4 лютого 2009 року. Т. 2 ред. кол. А. М. Колот. Київ : *КНЕУ*, 2009. 347 с.
9. Шевчук Г. Інноваційні технології у вищій школі. URL http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_3/Shevch.htm

REFERENCES

1. Afanasiev M. V. Hontareva I. V., Tyshchenko D. O. (2010) Treninh formuvannya kompetentsii z ekonomiky pidpriemstva [Training for developing competencies in business economics] navch. posibnyk. Kharkiv. INZhEK, p. 318. [in Ukrainian]
2. Bevez H. M. (2004) Tekhnolohiia provedennia treninhiv z formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia molodi [Technology of training for the formation of a healthy way of living for young people] Kyiv. Ukrainskyi in-t sotsialnykh doslidzhen. Kn. 1. p. 176. [in Ukrainian]
3. Danylenko L. I. (2007) Pedahohichni innovatsii ta innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: sutnist i struktura. [Pedagogical innovations and innovative pedagogical technologies: essence and structure] Novi tekhnolohii navchannia. nauk.-metod. zb. Vol. 40. pp. 270–276. [in Ukrainian]

4. Dubaseniuk O. A. (2004). Innovatsiini navchalni tekhnolohii – osnova modernizatsii universytetskoi osvity.[Innovative educational technologies as the basis of modernization of university education]. Osvitni innovatsiini tekhnolohii u protsesi vykladannia navchalnykh dystsyplin. Vol. 3. pp. 3–14 [in Ukrainian]
5. Lola Yu. Yu. (2013). Treninhovi tekhnolohii v protsesi pidhotovky fakhivtsia turystychnoi industrii.[Training technologies in the process of training a tourist industry specialist] Byznes Ynform. Vol. 4. pp. 242–247 [in Ukrainian]
6. Nechyporenko V. I.(2009) Karuselnyi treninh-kontrol u navchalnomu protsesi ZVO [Carousel training control in the educational process of higher education institutions]. Treninhovi tekhnolohii yak zasib formuvannia znannievykh ta praktychnykh kompetentsii: dosvid fakultetiv i kafedr. zb. materialiv nauk.-metod. konf., 3–4 liutoho 2009 roku. 2 t. M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ “Kyiv. nats. ekon. un-t I Hetmana”. KNEU, Vol. 1. pp. 131–134 [in Ukrainian]
7. Romanova N.(2003) Osoblyvosti treninhovoho navchannia maibutnykh fakhivtsiv u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Peculiarities of training education of future specialists in a higher educational institution]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Zbirka naukovykh prats. Vol. 17, ch. 3. pp. 177–185. [in Ukrainian]
8. Treninhovi tekhnolohii yak zasib formuvannia znannievykh ta praktychnykh kompetentsii.[Training technologies as a means of forming cognitive and practical competencies]. zb. materialiv nauk.-metod. konf., 3–4 liutoho 2009 roku. Vol. 2 red. kol. A. M. Kolot. Kyiv : KNEU, 2009. p. 347. [in Ukrainian]
9. Shevchuk H. (2011) Innovatsiini tekhnolohii u vyshchii shkoli. [Innovative technologies in higher education] URL http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pippo/2011_3/Shevch.htm [in Ukrainian]

Галина ЛОТФІ ГАРУДІ,
orcid.org/0000-0001-6713-9056

доктор філософії,
докторантка

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
Національної академії педагогічних наук України
(Львів, Україна) iDrLotfi@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСВИТИ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ

Характеристика основної теми. Філософія освіти сприяє пошуку інваріантних спільних ідей, інтеграції стратегічних пріоритетів освітньої діяльності в єдиному світовому освітньому просторі, окреслює основні межі, у яких може змінюватися практика освіти. Філософські погляди визначають основні цілі освіти, тоді як загальна динаміка модифікує загальні цілі і практику. Проблема. Пошук загальних тенденцій та законів освіти змушує звертатися до філософських проблем, а різноманіття людського суспільства дозволяє виявити існування та універсальних цінностей, а також можливість поширення ідей через кордони різних країн. Білінгвальна культура інтегрує все, сприяє розвитку позитивних тенденцій освіти, висуваючи на чільне місце особистість людини. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні філософсько-методологічних аспектів розвитку білінгвальної освіти (ознаки – тенденції – підходи) на засадах інтегративного підходу. Узагальнені результати. Виявлено такі ознаки білінгвальної освіти як системи: структурності (як розвиток загальної білінгвальної політики у галузі освіти, постановці спільних цілей освіти, змісту освіти, педагогічних технологій у контексті міжкультурної взаємодії фахівців у галузі освіти), взаємозалежності системи та середовища (актуалізуються інтеграційні процеси в освіті у взаємозв'язку з особливостями розвитку сучасної білінгвальної цивілізації, що характеризує її соціально-економічну інтеграцію), ієрархічності системи (дозволяє розглядати європейську освіту як феномен культури, в основі якого культурні цінності, що не принижують культурні національні норми та традиції) та багатоаспектної системи (означає, що вивчаються різні сфери білінгвальної освіти: педагогічна наука, шкільна освітня практика, підготовка вчителів тощо). Проаналізовано тенденції розвитку педагогіки в контексті інтеграційних освітніх процесів, зокрема відкритість дослідницького поля до вивчення проблем освіти (від педагогічного процесу у конкретному навчальному закладі до тематичних глобальних досліджень на світовому чи загальноєвропейському рівні, де об'єктом досліджень є освітня практика у контексті різноманітного та цілісного світу); відкритість методології до гуманітарних наук (філософії, антропології, культурології, психології, соціології, історії, етнології тощо), інтеграція філософських позицій (позитивізм, постмодернізм) та різноманітність методів освіти (загальнонаукових, соціологічних, гуманітарних). Обґрунтовано доцільність використання системного, діяльнісного, аксіологічного підходів та визначено роль інтеграційних процесів у гуманізації білінгвального суспільства.

Ключові слова: філософсько-методологічні аспекти, розвиток, підхід, тенденції, білінгвальна освіта, система, діяльність, інтеграція, структура.

Halyna LOTFI GHARODI,
orcid.org/0000-0001-6713-9056

Philosophy Doctor,
Postdoctoral Researcher

Ivan Ziazium Institute of Pedagogical Education and Adult Education
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Lviv, Ukraine) iDrLotfi@gmail.com

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF BILINGUAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE INTEGRATIVE APPROACH

*Characteristic the main topic. The philosophy of education promotes the search for invariant common ideas, the integration of strategic priorities of educational activity in a single global educational space and outlines the main boundaries within which the practice of education can change. Philosophical views determine the main goals of education, while general dynamics modify general goals and practice. **Problem.** The search for general trends and laws of education forces us to turn to philosophical problems and the diversity of human society allows us to discover the existence and*

universal values, as well as the possibility of the spread of ideas across the borders of different countries. Bilingual culture integrates everything and contributes to the development of positive trends in education, putting the personality of a person in a prominent place. **The purpose of the study** is to substantiate the philosophical and methodological aspects of the development of bilingual education (characteristics – trends – approaches) based on the principles of an integrative approach. **Generalized results.** The following signs of bilingual education as a system were identified: structurality (such as the development of a general bilingual policy in the field of education, the setting of common goals of education, the content of education, pedagogical technologies in the context of intercultural interaction of specialists in the field of education), interdependence of the system and the environment (integration processes in education are being updated in relationship with the features of the development of modern bilingual civilization, which characterizes its socio-economic integration), hierarchical system (allows us to consider European education as a cultural phenomenon, based on cultural values that do not demean cultural national norms and traditions) and multifaceted system (means, which study various areas of bilingual education: pedagogical science, school educational practice, teacher training, etc.). The trends in the development of pedagogy in the context of integrative educational processes are analyzed. In particular, the openness of the research field to the study of educational problems (from the pedagogical process in a specific educational institution to thematic global research at the world or pan-European level, where the object of research is educational practice in the context of a diverse and integral world), the openness of the methodology to the humanities (philosophy, anthropology, cultural studies, psychology, sociology, history, ethnology etc.), the integration of philosophical positions (positivism, postmodernism) and the diversity of education methods (general science, sociology, humanitarian). The expediency of using systemic, activity and axiological approaches is substantiated, and the role of integration processes in the humanization of a bilingual society is defined.

Key words: philosophical and methodological aspects, development, approach, trends, bilingual education, system, activity, integration, structure.

Постановка проблеми. Пошук загальних тенденцій та законів освіти змушує звертатися до основ філософії, а різноманіття людського суспільства дозволяє виявити існування універсальних цінностей та можливостей поширення ідей через кордони різних країн. Нині методологія педагогіки перебуває у стадії активного розвитку як на рівні науки, так і практики. Методологія наукового пізнання у педагогіці використовує підходи та знання всіх рефлексивних дисциплін, зокрема філософії, аксіології, історії, культурології тощо. Поширення філософії постмодернізму, яка стверджує, що перебіг подій в освіті передбачити неможливо, визначають інноваційні підходи до педагогічних досліджень. Процес модернізації, який відбувається в наш час, є результатом постмодерністських тенденцій і тісно пов'язаний з поширенням нових цінностей в освіті. Водночас, епоха постмодернізму висуває на чільне місце особистість людини. Простір для автономних рішень та діяльності людей значно збільшується, а особиста свобода та розвиток, прийняття самостійних рішень стають неодмінними умовами сучасної освіти.

Зокрема, двомовність існує з тих пір, як відбувається спілкування між групами людей, що розмовляють різними мовами. На політичному рівні більшість держав вважають себе одномовними, перебуваючи під впливом політичних течій, які у більшості заохочують ідеал однієї нації та однієї мови. Однак багатомовність є дуже поширеною у світі через розвиток історичних подій, в першу чергу імміграцію та суттєве збільшення мобільності сучасної людини у її переміщенні з країни у країну.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі розвитку суспільства одним з пріоритетних завдань є виховання молоді, «здатної здійснювати ефективну міжособистісну та професійну взаємодію у міжкультурному просторі засобами рідної та іноземної мов. Вирішенню цього завдання сприяє виховання білінгвальної культури спілкування, яке визначається нами як педагогічний процес об'єднання знань, вмінь та навичок білінгвального спілкування з бікультурною сприйнятливістю, що забезпечує набуття особистістю позитивного досвіду білінгвального спілкування» (Венєвцева, 2015: 140). Не дивлячись на те, що «білінгвальна освіта має певні недоліки, можна зробити висновки, що все ж таки переваг вона має більше. Про це свідчать дані і психологів, які стверджують, що білінгви мають кращі розумові здібності, більш винахідливі, мають креативне мислення, мають кращу пам'ять ніж монолінгви та гнучкий розум. Для них характерно раціональне мислення, вони краще вивчають іноземні мови, легше соціалізуються, більш відкриті різноманітним культурам. Крім того, білінгвізм несе економічні переваги для людини в майбутньому» (Курінний, 2019: 107).

Розвиток мережевої основи інтеграційних процесів науково-освітніх мереж в Україні та дослідницьких і освітніх мереж в інших країнах до рівня національної інфраструктури, «стає основою взаємозв'язку інтеграційних процесів в освіті та суспільстві. Це дає змогу розглянути інтеграційні процеси як об'єктивні самоорганізуючі процеси, розкрити їх полісуб'єктність на різних рівнях, діалектику інтеграційних і дезінтеграційних тенденцій» (Мельник, 2013: 9). Окремого розв'язання

«потребує проблема розроблення двомовного навчального забезпечення для всіх рівнів освіти. Невіддільним складником впровадження цього підходу є запровадження програм підготовки асистентів із комунікації» (Замша, 2020: 121).

Теоретико-методологічні основи формування білінгвальної комунікативної компетенції здобувачів освіти в умовах діалогу культур досліджувалися в роботах Володимирової та Шевченко (2022). Серед численних праць щодо основ білінгвальної освіти і білінгвізму ми спиралися на Бейкер (2016), а також фундаментальну працю Ліни Костенко «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» (2015) та ін.

Водночас, у методології сучасної педагогіки ґрунтовні розробки філософських та світоглядних аспектів білінгвізму знаходяться на етапі свого розвитку і вимагають ще низки додаткових досліджень.

Мета статті – обґрунтування філософсько-методологічних аспектів розвитку білінгвальної освіти на засадах інтегративного підходу.

Виклад основного матеріалу. Постмодернізм є моделлю культури, яка сформувалася на Заході у 60-ті роки, які були періодом ідеологічної нестабільності та дезорієнтації. Сумніви щодо фундаментальних принципів суспільства наростають, викликаючи повне заперечення колишніх ідеалів та правил суспільного життя. Сучасна людина, яка живе у цифровому та полікультурному суспільстві, вже не усвідомлює відповідних цінностей та суспільних стандартів. Люди змушені робити власний вибір, вони керуються власною оцінкою того, що вважають правильним чи неправильним.

У постмодерній культурі важлива роль належить питанням про національну, культурну та індивідуальну ідентичність людини. Політичні партії, асоціації, концерни, навчальні заклади, індивіди шукають власну ідентичність, власний характер та образ. Нині спостерігається криза колективної ідентичності як особливості постмодерної культури. Водночас, зростає значущість індивідуальної культурної ідентичності. У цьому контексті культура сприймається як міра людського в людині. Моральні, гуманні якості особистості стають провідними у відносинах людей.

Сучасна філософія постмодернізму підкреслює, що ніщо не може бути пізнане з упевненістю, тому наукове дослідження має бути локалізоване у часовому просторі та території. Філософія постмодернізму визначає і процедуру пізнання у порівняльних дослідженнях: перехід від описової історико-філософської функції до інтерпретації, етіології (вчення про причини та умови виникнення явищ), передбачення.

Філософсько-теоретичною базою нашого дослідження стала філософія відкритого суспільства, ідеї про кризу сучасної культури та постмодернізму (пошук нових цінностей та критеріїв у всіх сферах культури, нових форм відносин людини зі світом). Починаючи з вирішення загальних питань, філософія освіти переходить до практичних завдань. З уявлення про модель випускника виводиться навчальний план, що дозволяє сформуванню якості майбутнього людини. Поряд із моделлю випускника будується і модель викладача.

Філософія освіти може перетворитися на освітню ідеологію та впливати на освітню політику. Саме філософія веде до пошуку інваріантних спільних ідей, без яких важко розраховувати на інтеграцію стратегічних пріоритетів діяльності в єдиному світовому освітньому просторі, а отже, і на поступову конвергенцію та духовну інтеграцію суттєво різних людських спільнот. Це окреслює межі, у яких може змінюватися практика освіти та пристосуватися до конкретної ситуації в швидкозмінному світі. Тому, філософію можна розуміти як потрійну сутність (діяльність, відношення, зміст), що визначає спрямованість освіти, оскільки цілі освіти пов'язані з гносеологічним та аксіологічним змістом філософських поглядів людини. Саме ці погляди визначають основні цілі освіти, тоді як загальна динаміка модифікує конкретні цілі і практику.

Риси прагматизму, які знайшли місце у філософії освіти епохи постмодернізму це ідея умовності знання, неприйняття метафізичних схем, активна соціальна позиція у вирішенні людських проблем, а також схильність скоріше до соціальних, ніж до індивідуальних питань. Концепція екзистенціалізму, розвивається в ідеях залучення людей до самопобудови, самоосвіти, саморозвитку, самовизначення.

Філософське обґрунтування вимагає чіткого визначення *ознак розвитку білінгвальної освіти у полікультурному просторі України*.

Ознака структурності білінгвальної освіти як системи виявляється у розвитку загальної білінгвальної політики у галузі освіти, у постановці спільних цілей освіти змісту навчання і виховання, педагогічних технологій у контексті міжкультурної взаємодії фахівців у галузі освіти.

Ознака взаємозалежності системи та середовища виявиться у взаємозв'язку з особливостями розвитку сучасної білінгвальної цивілізації, що характеризує соціально-економічну інтеграцію суспільства.

Ознака ієрархічності системи білінгвальної освіти дозволяє розглядати європейську освіту як феномен культури, де загальнокультурні цінності не принижують національні культурні норми та традиції.

Ознака багатоаспектної системи передбачає дослідження різних сфер білінгвальної освіти: педагогічна наука, шкільна освітня практика, підготовка фахівців різних спеціальностей тощо.

Ми погоджуємося з позицією, що всі сучасні дослідження мають бути *системними*. Це необхідно для підтвердження соціальних теорій та гіпотез, для формулювання припущень, для аналізу специфіки та унікальності соціокультурних явищ, для розробки класифікацій. Без системного підходу неможливо дослідити освіту як складний феномен культури у її розвитку. Основними ознаками системи є цілісність, структурність, взаємозалежність системи та середовища, ієрархічність, багатоаспектність тощо. Системний підхід у нашому дослідженні акцентує увагу на двох найважливіших ознаках освіти як системи відкритості та розвитку.

Звернемося до методологічного осмислення проблеми *інтеграції*. Методологія – це система найбільш загальних принципів, положень та методів, що становлять основу тієї чи іншої науки. У цій якості вона містить ряд принципів та регулятивів, які застосовуються у психології та педагогіці відповідно до їх предмета.

Це вимагає розробки та застосування спеціальної конкретно-наукової методології, особливо в сучасних умовах, для яких характерна безпосередня взаємодія численних напрямів та спеціальностей. Саме тому так важливо зрозуміти та осмислити загальнометодологічні підходи до проблеми інтеграції, принципи її реалізації, умови здійснення, міжпредметні зв'язки та відносини, які є базисом для конкретних методів та технологій в освіті.

В результаті вивчення проблеми інтеграційних процесів у білінгвальній освіті визначилося дослідне поле, яке включає три взаємопов'язані сфери: педагогічну науку як рушійну силу розвитку інтеграційних процесів в освіті, шкільну освіту як сферу розвитку інтеграційних процесів та педагогічну освіту як умову підготовки суб'єктів в освіті до інтеграційних процесів. Дослідження інтеграційних процесів у цих сферах зажадало розробки спеціальної методології, яка включила сукупність взаємодоповнюючих підходів: традиційний системний, діяльнісний, аксіологічний та нетрадиційний проектувальний. Провідним та системотворчим підходом став культурологічний підхід.

Новими тенденціями у розвитку педагогіки у зв'язку з інтеграційними процесами освіти є: відкритість дослідницького поля до вивчення різних проблем освіти (від педагогічного процесу у конкретному навчальному закладі до тематичних глобальних досліджень на світовому чи загальноєвропейському рівні); відкритість методології: до гуманітарних наук (філософії, антропології, культурології, психології, соціології, історії, етнології та ін.), до різноманітності філософських позицій (позитивізм, постмодернізм), до різноманітності методів (загальнонаукових, соціологічних, гуманітарних) тощо.

При вивченні інтеграції в освітній практиці застосовується *діяльнісний підхід*, що обґрунтовує можливість перенесення та використання технологій міжкультурної взаємодії спеціалістів в освіті. Категорія цінностей в освіті спонукає звернутися до *аксіологічного підходу*, що орієнтує на аналіз духовно-культурних цінностей, які керують розвитком сучасних систем освіти в європейських країнах. Водночас, у методології виявлено ще одну особливість, пов'язану з *принципом евристичності*, тобто здатністю забезпечити появу нових ідей у конкретних проблемних ситуаціях. Тут методологія перетинається з філософією і є основою зміни підходів, що відповідають перспективам розвитку системи освіти та суспільства загалом.

Висновки. Виявлено такі ознаки білінгвальної освіти як системи: структурності (як розвиток загальної білінгвальної політики у галузі освіти, постановці спільних цілей освіти, змісту освіти, педагогічних технологій у контексті міжкультурної взаємодії фахівців у галузі освіти), взаємозалежності системи та середовища (актуалізуються інтеграційні процеси в освіті у взаємозв'язку з особливостями розвитку сучасної білінгвальної цивілізації, що характеризує її соціально-економічну інтеграцію), ієрархічності системи (дозволяє розглядати європейську освіту як феномен культури, в основі якого культурні цінності, що не принижують культурні національні норми та традиції) та багатоаспектної системи (означає, що вивчаються різні сфери білінгвальної освіти: педагогічна наука, шкільна освітня практика, підготовка вчителів тощо).

Проаналізовано тенденції розвитку педагогіки в контексті інтеграційних освітніх процесів, зокрема відкритість дослідницького поля до вивчення проблем освіти; відкритість методології до гуманітарних наук, інтеграція філософських позицій та різноманітність методів освіти.

Обґрунтовано доцільність використання системного, діяльнісного, аксіологічного підходів та визначено роль інтеграційних процесів у гуманізації білінгвального суспільства.

До подальших напрямів дослідження відносно актуалізацію світоглядних аспектів білінгвальної освіти у полікультурному просторі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейкер К. *Основи білінгвальної освіти і білінгвізму*: пер. з англ. 5-те вид. Дніпро: ЛІРА, 2016. 645 с.
2. Веневцева Є. Критерії, показники та рівні вихованості білінгвальної культури спілкування студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*: зб. наук. пр. 2015. Вип. 140. С. 26–31.
3. Владимірова В. І., Шевченко О. М. Теоретико-методологічні основи формування білінгвальної комунікативної компетенції здобувачів освіти в умовах діалогу культур. *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. онлайн конф. (Полтава, 25 травня 2022 р.). Полтава: ПДАУ, 2022. С. 145–149.
4. Замша А. В. Концептуальні засади створення бімодально-білінгвального освітнього середовища для глухих і напівглухих осіб. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 30. Т. 2. С. 118–121.
5. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 6–15.
6. Курінний О. В. Білінгвальна освіта в Україні та світі. *Педагогіка та психологія: сучасний стан розвитку наукових досліджень та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 15–16 листопада 2019 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2019. С. 104–107.
7. Лотфі Гаруді Г. С. *Розвиток білінгвальної шкільної освіти в Англії та Уельсі*: дис. ... д-ра філософії. Київ, 2020. 282 с.
8. Мельник О. Л. *Інтеграційні процеси в освіті (соціально-філософський аспект)*: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.10. Київ, 2013. 226 с.

REFERENCES

1. Beiker K. (2016). *Osnovy bilinhvalnoi osvity i bilinhvizmu* [Fundamentals of bilingual education and bilingualism]. Dnipro: LIRA. 645 s. [in Ukrainian].
2. Vieniutseva Ye. (2015). Kryterii, pokaznyky ta rivni vykhovanosti bilinhvalnoi kultury spilkuvannya studentiv vyshchychk pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Criteria, indicators and levels of upbringing of bilingual culture of communication among students of higher pedagogical educational institutions]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka* – Academic notes Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences: coll. of science papers, 140, 26–31. [in Ukrainian].
3. Vladymyrova V. I., Shevchenko O. M. (2022). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya bilinhvalnoi komunikativnoi kompetentsii zdobuvachiv osvity v umovakh dialohu kultur [Theoretical and methodological foundations of the formation of bilingual communicative competence of students in the conditions of cultural dialogue]. *Mova i mizhkulturna komunikatsiia: teoriia ta praktyka* – Language and intercultural communication: theory and practice: materialy III Vseukrain-skoj naukovo-praktychnoi onlain konferentsii. Poltava: PDAU. 145–149. [in Ukrainian].
4. Zamsha A. V. (2020). Kontseptualni zasady stvorennia bimodalno-bilinhvalnoho osvitnoho seredovyscha dlia hlukhykh i napivhlukhykh osib [Language and intercultural communication: theory and practice]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 30, 2, 118–121. [in Ukrainian].
5. Kostenko L. (2015). Humanitarna aura natsii, abo Defekt holovnoho dzerkala [Humanitarian aura of the nation, or Defect of the main mirror]. *Psykhohohiia i suspilstvo* – Psychology and society, 1, 6–15. [in Ukrainian].
6. Kurinnyi O. V. (2019). Bilinhvalna osvita v Ukraini ta sviti [Bilingual education in Ukraine and the world]. *Pedahohika ta psykhohohiia: suchasnyi stan rozvytku naukovykh doslidzhen ta perspektyvy* – Pedagogy and psychology: current state of scientific research development and prospects: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Zaporizhzhia: Kласичnyi pryvatnyi universytet. 104–107. [in Ukrainian].
7. Lotfi Harudi H. S. (2020). *Rozvytok bilinhvalnoji shkilnoi osvity v Anhlii ta Uelsi*: [Development of bilingual school education in England and Wales]. PhD diss. Kyiv, 282 s. [in Ukrainian].
8. Melnyk O. L. (2013). *Intehratsiini protsesy v osviti (sotsialno-filosofskyi aspekt)*. [Integration processes in education (social and philosophical aspect)] PhD diss. Kyiv. 226 s. [in Ukrainian].

УДК 378. 377: 37.014

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-47>**Ольга МАРЧЕНКО,**

orcid.org/0000-0003-1007-9560

*доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
(Харків, Україна) Marchenko_8@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті доведено актуальність компетентнісного підходу до фахової підготовки майбутніх юристів. За компетентнісним підходом основою професійної діяльності на державній службі є не тільки сукупність фундаментальних знань, які були набуті в закладі вищої освіти та є академічними за своїм змістом і характером, але і здатність виконувати соціальні та професійні ролі, що відповідають посадовому статусу. Ключовими категоріями компетентнісного підходу є компетенція і компетентність, які виражають відповідно нормативний освітній результат та особистісно-професійну характеристику, що інтегрують мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, особистісно-поведінковий компоненти. Відповідно компетентний фахівець має коло обов'язків, повноважень і прав. З урахуванням висновків учених професійну компетентність юриста схарактеризуємо як сукупність взаємопов'язаних мотиваційно-аксіологічного, інформаційно-гностичного, діяльнісно-поведінкового та особистісно-рефлексивного компонентів. Визначено нормативно-правову та науково-методичну основи формування складових професійної компетентності майбутніх юристів. Так, сформованість мотиваційно-аксіологічного компонента передбачає усвідомлення морально-етичного змісту законів і підзаконних нормативно-правових актів, ціннісне ставлення до них, верховенства та вартості права у всіх сферах суспільного життя, гуманістичні життєві установки, інтерес до правоохоронної діяльності. Інформаційно-гностичний компонент утворений обізнаністю у сфері юриспруденції, наявністю правових знань, які є основою формування правосвідомості та правового мислення, нормативною базою правомірної діяльності, оволодіння способами правоохоронної діяльності. Передумовою розвитку інформаційно-гностичного складника професійної компетентності юриста є вивчення юридичних дисциплін, основними з яких є теорія держави і права, історія держави і права зарубіжних країн, історія держави і права України, конституційне, адміністративне, кримінальне, цивільне, сімейне, трудове, екологічне, аграрне, фінансове, банківське, податкове, міжнародне право. Діяльнісно-поведінковий компонент професійної компетентності юриста передбачає сформованість групи умінь: когнітивних, операційно-регулятивних, організаційно-комунікаційних, дослідницько-розслідувальних. Особистісно-рефлексивний компонент професійної компетентності юриста означає сформованість особистісних якостей, а саме: гуманізму, громадянськості, чесності, гідності, відповідальності, толерантності, тактовності, доброзичливості, комунікабельності, дисциплінованості, волі, вмінь самопізнання, самоаналізу, самоконтролю, відстоювання власної думки, добору переконливих аргументів, адекватної самооцінки своїх правоохоронних дій. Згідно структури професійної компетентності юристів визначено критеріальну базу для вимірювання рівнів сформованості професійної компетентності юристів, а саме: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний критерії з відповідними показниками. Перспективним є питання відбору діагностичного інструментарію для вимірювання рівнів сформованості компонентів професійної компетентності юристів.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, фахова підготовка, правоохоронна діяльність, правоохоронець, юрист.

Olga MARCHENKO,

orcid.org/0000-0003-1007-9560

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Sociology and Psychology Faculty № 6
Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine) Marchenko_8@ukr.net*

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

In the article actuality of the competency approach is well-proven near professional preparation of future lawyers. After competency approach basis of professional activity on government service is not only totality of fundamental knowledge that were purchased in establishment of higher education and is academic on the maintenance and character but also

ability to carry out social and professional roles that answer post status. The key categories of competency approach are a competence and competency, that express a normative educational result and personality-professional description, that integrate motivational-valued, cognitive-activity, personality-behavior components. Accordingly a competent specialist has a circle of duties, plenary powers and rights. Taking into account the conclusions of scientists professional competence of lawyer of will define as totality of mutually constrained motivational axiology, informatively-gnostic, activity-behavioral and personality-reflective components. Normatively-legal and scientifically-methodical bases of forming of constituents of professional competence of future lawyers are certain. Thus, the formation of the motivational and axiological component involves awareness of the moral and ethical content of laws and subordinate legal acts, a valuable attitude towards them, the supremacy and value of law in all spheres of social life, humanistic life attitudes, interest in law enforcement activities. The information-gnostic component is formed by awareness in the field of jurisprudence, the presence of legal knowledge, which is the basis of the formation of legal awareness and legal thinking, the normative basis of lawful activity, mastering the methods of law enforcement activity. The prerequisite for the development of the information-gnostic components of the professional competence of a lawyer is the study of legal disciplines, the main of which are the theory of the state and law, the history of the state and law of the foreign countries, history of the state and law of Ukraine, constitutional, administrative, criminal, civil, family, labor, environment, agrarian, financial, banking, tax, international law. The activity-behavioral component of a lawyer's professional competence involves the formation of a group of skills: cognitive, operational-regulatory, organizational-communication, research-investigate skills. The personal-reflective component of a lawyer's professional competence means the formation of personal qualities, namely: humanism, citizenship, honesty, dignity, responsibility, tolerance, tact, benevolence, sociability, discipline, will, the ability to self-control knowledge, self-analysis, self-control, defending one's own opinion, choosing persuasive arguments, adequate self-assessment of their law enforcement action. According to the structure of the professional competence of lawyers, a criterion base for measuring the levels of formation of professional competence of lawyers has been determined, namely: motivational, cognitive, activity, personal criteria with corresponding indicators. The issue of selecting diagnostic tools for measuring the levels of formation of professional competence of lawyers is promising.

Key words: *competence, professional competence, professional training, law enforcement activity, law enforcement officer, lawyer.*

Постановка проблеми. У статтях 1, 7 Конституції України зазначено, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права. Декларований курс на формування правової держави може бути з одного боку забезпечений шляхом удосконалення законодавства та державотворення, а з іншого – через створення умов для якісної фахової підготовки компетентних юристів, вихованих у дусі відданого служіння українському народові, сумлінного ставлення до прав, свобод і законних інтересів громадян, охорони суспільства та держави від злочинних протиправних посягань, забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, готовності до співпраці з населенням (Конституція України, 1996, зі змінами, за редакцією 2023).

В умовах ускладнення оперативної обстановки і масових порушень громадського порядку в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну до правоохоронців висуваються вимоги, що стосуються не лише сформованості професійних знань і умінь, але й вихованості особистості на засадах добротності, співчуття, справедливості, терплячості. Звзначені характеристики гарантують здатність правоохоронців, юристів якісно виконувати завдання, їхню готовність діяти адекватно, застосовуючи знання й беручи на себе відповідальність за свою діяльність. Фахівців, які володіють зазначеними характеристиками, в

освітній теорії та практиці прийнято називати компетентними (Львіна, 2011; Кремень, 2008).

Короткий аналіз актуальних досліджень і публікацій, які торкаються мети дослідження засвідчив, що наприкінці 80-х – початку 90-х років компетентнісний (від лат. *competentia* – належний за правом) підхід був визначений як такий, що орієнтує освіту на досягнення більш повного, особистісного та соціально інтегрованого освітнього результату в єдності мотиваційно-ціннісного, когнітивно-діяльнісного, особистісно-поведінкового компонентів.

Категоріями, якими оперує компетентнісний підхід, є такі, як-от: компетенція, компетентність, компетентний. Так, компетенція (від лат. *competentia, competete* – взаємно прагну, підходжу, відповідаю) є міждисциплінарною категорією (в освітньому, професійному, юридичному, публічно-правовому, міжкультурному та ін. аспектах) означає коло питань, в яких людина є обізнаною, вільно володіє нормативними способами дій, певним досвідом і повноваженнями. Під компетенцією розуміють також коло повноважень певного службового органу або інституції. У професійній педагогіці категорія компетенції набуває сенсу в межах інноваційно-технологічного підходу до людських ресурсів, що здатні до адаптації в середовищі життєдіяльності та праці, які постійно оновлюються. Ознакою компетенції є відчуженість від суб'єкта як наперед заданої соціальної норми (вимоги) до освітньо-професійної

підготовки здобувача освіти, необхідної для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат освіти (Кремень, 2008).

Компетентність (від лат. *competens* – здібний) ми вважаємо особистісною характеристикою, що означає володіння компетенцією, виражає ставлення до предмету діяльності, характеризує рівень пізнання у певній галузі, який дозволяє особі зважено судити, робити умовивід, виконувати певні дії за інструкцією, приписом. Дж. Равен характеризує професійну компетентність як сукупність 143 елементів, головними з яких є мотиваційні складники, інтелектуально-когнітивні здібності, практичні вміння.

У «Новому тлумачному словнику української мови» слово «компетентна» характеризує людину, яка має достатні знання в певній галузі, з чим-небудь добре обізнана, тямуща, яка ґрунтується на знаннях; кваліфікована. Компетентна людина – це людина, яка має певні повноваження, є повноправною та повновладною (Яременко, Сліпушко, 2008).

Необхідність запровадження компетентнісного підходу в освіті зазначається в нормативних документах, які регламентують освітню діяльність в Україні, а саме: законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» та ін. Так, у законі України «Про освіту» компетентність означена як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (Закон України «Про освіту», 2023).

Тож, **метою статті** є уточнення змістовно-структурних характеристик професійної компетентності юристів і її формування в умовах фахової підготовки.

Сформульована мета може бути реалізована через виконання **завдань** щодо:

- доведення доцільності ідеології та методології компетентнісного підходу до організації процесу фахової підготовки юристів;
- уточнення сутності професійної компетентності юристів;
- структурування та визначення змісту компонентів професійної компетентності юристів;
- уточнення критеріїв і показників рівнів сформованості професійної компетентності юристів.

Виклад основного матеріалу. Модернізація освіти на засадах компетентнісного підходу була та продовжує бути в фокусі уваги науковців Ю. Бойчука, А. Лігоцького, Г. Полякової, Л. Філа-

тової, Г. Черкас та ін. За компетентнісним підходом основою професійної діяльності на державній службі є не тільки сукупність фундаментальних знань, які були набуті в закладі вищої освіти та є академічними за своїм змістом і характером, але і здатність виконувати соціальні та професійні ролі, які відповідають посадовому статусу.

Так, Ю. Бойчук зазначає, що професійна компетентність як єдність теоретичної та практичної готовності фахівця до виконання професійної функції характеризує не тільки якість виконання діяльності, а й особистість самого фахівця як суб'єкта в його самостійній, відповідальній та ініціативній взаємодії з соціальним середовищем (Бойчук, 2011). Розвиваючи думку А. Лігоцького про те, що в умовах закладу вищої освіти відбувається формування кістяка професійної компетентності фахівця, навколо якого у процесі професійної діяльності кристалізуються вдосконалені вміння та навички, зауважимо, що мотивувати майбутнього фахівця щодо розвитку особистісних професійно значущих якостей, прагнення до самореалізації у професійній діяльності в період навчання в закладі вищої освіти (Лігоцький, 2011).

Влучною, на наш погляд, є характеристика професійної компетентності як якості високопрофесійного працівника, здатного максимально реалізувати себе в конкретних видах трудової діяльності, ... адаптуватися до умов, які змінюються разом із ринковим механізмом, що управляє професійною мобільністю, плануванням професійного зростання (Кремень, 2008).

Із запровадженням компетентнісного підходу закономірно зростає інтерес науковців до проблеми формування професійної компетентності фахівців різних напрямів підготовки. Зокрема, В. Лозовецька зазначає, що поняття «компетентність» застосовується щодо різних категорій фахівців, характер праці яких пов'язаний з прийняттям відповідних рішень, тобто тих, котрі уповноважені вирішувати певні виробничі задачі (управлінці, експерти, діагности), фахівців з ґрунтовними глибокими знаннями в певній галузі (вчені, викладачі, мистецтвознавці). Водночас термін «компетентність» не вживається відносно деяких фахівців, якщо їх вважають спеціалістами високої кваліфікації і називають професіоналами, майстрами. До таких фахівців можна віднести пілота, диригента, хірурга, художника (Кремень, 2008).

Професійна юридична освіта здійснюється закладами вищої освіти в межах галузей знань 081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», що визначено Постановою Кабінету Міністрів

України від 29.04.2015 р. № 266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, за якими здійснюється підготовка фахівців у закладах вищої освіти» (Постанова Кабінету Міністрів України, 2015).

Важливим елементом здобуття юридичної освіти є вивчення юридичних дисциплін, основними з яких є теорія держави і права, історія держави і права зарубіжних країн, історія держави і права України, конституційне, адміністративне, кримінальне, цивільне, сімейне, трудове, екологічне, аграрне, фінансове, банківське, податкове, міжнародне право та ін. Зауважимо, що кожна зі згаданих галузей права врегулює відповідну царин суспільного життя та економіки. Приміром, аграрне право є комплексною галуззю права, що регулює весь процес виробництва та обігу продукції та товарів у країні. Реалізація юридичної освіти здійснюється через юридичну практику, яка здебільшого знаходить свій вияв у таких сферах діяльності, як адвокатура, нотаріат, судова та правоохоронна діяльність тощо. Швидкоплинні трансформації в суспільстві приводять до відповідних змін у законодавстві, тому майбутнього юриста необхідно озброїти здатністю оновлювати свої знання, оскільки старіння нормативно-правової бази може відбуватися швидше, ніж завершується навчання у закладі вищої освіти. Тому в реалізації юридичної освіти важливу роль відіграють засоби масової інформації (зокрема, офіційне видання «Відомості Верховної Ради»). За законодавством про інформацію ЗМІ мають систематично повідомляти про нові законодавчі акти, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, стан законності і правопорядку в країні. На досягнення цієї ж мети спрямоване видання науково-популярної юридичної літератури (довідників, коментарів, брошур тощо).

Тож, одним із головних елементів юридичної освіти є правова освіта, яка полягає у формуванні системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права та правової свідомості, правових знань, даних, навичок і умінь щодо їх застосування, свідомого вибору здійснення визначеної правом дії, форми ставлення людини до правової дійсності. Ці компоненти інтегруються в особистісно-професійне утворення – професійну компетентність юриста.

Спробуємо уточнити сутність, зміст і структуру зазначеної соціально-професійної характеристики юриста. З урахуванням висновків В. Ільїної, М. Подберезького. Л. Твердохліб та інших учених професійну компетентність юриста сха-

рактизуємо як сукупність взаємопов'язаних компонентів – мотиваційно-аксіологічного, інформаційно-гностичного, діяльнісно-поведінкового та особистісно-рефлексивного.

Так, мотиваційно-аксіологічний компонент передбачає ціннісне ставлення до закону, усвідомлення морально-етичного змісту законів і підзаконних нормативно-правових актів, верховенства та вартості права у всіх сферах суспільного життя, гуманістичні життєві установки, інтерес до правоохоронної діяльності.

Інформаційно-гностичний компонент утворений обізнаністю у сфері юриспруденції, наявністю правових знань, які є основою формування правосвідомості та правового мислення, нормативною базою правомірної діяльності, оволодіння способами правоохоронної діяльності.

Діяльнісно-поведінковий компонент передбачає сформованість групи умінь, а саме: когнітивних, операційно-регулятивних, організаційно-комунікаційних, дослідницько-розслідувальних вмінь. В основі формування когнітивних умінь лежить функціонування психічних пізнавальних процесів, що дозволяє спостерігати розвиток подій, які пов'язані зі справою, котра розслідується, збирати фактичні дані, порівнювати факти, критично аналізувати, обробляти їх, викривати необхідні факти, віднаходити скриту інформацію, структурувати її, узагальнювати, порівнювати різні позиції.

Організаційно-комунікаційні вміння дозволяють продуктивно взаємодіяти з іншими учасниками правоохоронного підрозділу, слідчого відділу, офісу суду, надавати допомогу у процесі вирішення завдань правоохоронної діяльності.

Дослідницько-розслідувальні вміння передбачають здогадку, інтуїцію, здатність до моделювання ситуації, передбачення, прогнозування, навіть точного розрахунку наслідків, здатність визначати розвиток явища.

Особистісно-рефлексивний компонент професійної компетентності юриста означає сформованість особистісних якостей, а саме: гуманізму, громадянськості, чесності, гідності, відповідальності, толерантності, тактовності, доброзичливості, комунікабельності, дисциплінованості, волі тощо. Юристу необхідні також сформовані рефлексивні вміння, тобто здійснювати самопізнання, самоаналіз, самоконтроль, самооцінку своїх правоохоронних дій, уміти відстоювати власну думку, добирати аргументи.

Визначимось із джерелами формування професійної компетентності юристів. Зауважимо, що до формування інформаційно-гностичного ком-

поненту, когнітивних, операційно-регулятивних, організаційно-комунікаційних, дослідницько-розслідувальних вмінь діяльнісно-поведінкового, особистісно-рефлексивного компонента професійної компетентності юристів ми підходили диференційовано і в комплексі.

Зокрема, формування інформаційно-гностичного компоненту професійної компетентності юристів передбачає вивчення основних положень національного законодавства та міжнародного права (Конституція України, 2023; Кримінальний процесуальний кодекс України, 2024; закон України «Про національну поліцію», 2020); формування у здобувачів вищої освіти розуміння права як найвищої цінності суспільства, системоутворювального фактору існування держави, оволодіння навичками орієнтуватися в системі законодавства та вміннями співвідносити юридичний зміст правових норм із реальними подіями суспільного життя, що необхідно для вироблення шаблонів юридичного мислення, належного рівня правової культури.

Пізнавальна активність майбутніх юристів реалізується через участь у науковій діяльності за такими напрямками: криміналістика та кримінальна юстиція, безпека держави та правопорядок, інформаційна безпека, кібербезпека та ін. в межах наукового товариства, Ради молодих учених, школи лідерства як компонентах наукового середовища ЗВО із специфічними умовами навчання МВС України.

Для формування когнітивних умінь майбутніх юристів першорядного значення набуває інформаційне забезпечення освітнього процесу закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, а саме: забезпечення здобувачів освіти навчально-методичними матеріалами, матеріально-технічним обладнанням, консультаційною допомогою, бібліотечним фондом, можливістю роботи в Інтернет. Зауважимо, що інформаційно-комунікаційний простір ЗВО із специфічними умовами навчання МВС України має такі компоненти: сайт, система електронного документообігу, системи дистанційної освіти MIA, MOODLE, електронний розклад занять, електронний журнал обліку присутності та оцінок та ін.

Розвиток операційно-регулятивних, організаційно-комунікаційних, дослідницько-розслідувальних умінь майбутніх юристів реалізується завдяки спрямованості освітнього процесу на практичну складову професійної підготовки через залучення до організації освітнього процесу стейкхолдерів і професіоналів-практиків (бінарні заняття, участь у заходах практичної під-

готовки, спеціалізовані навчальні полігони, мультимедійний, лазерний тир тощо). Положення про практичну підготовку слухачів і курсантів ЗВО із специфічними умовами навчання МВС України здійснюється в разі організації всіх видів практик здобувачів вищої освіти у територіальних громадах Національної поліції України (ознайомча, навчальна практика, стажування для бакалаврів), поліцейського квесту. У розбудові педагогічної комунікації викладачеві необхідно стимулювати в майбутніх правоохоронців ціннісне ставлення до юридичної інформації, розвивати в них рефлексивні дії щодо її пошуку та опрацювання.

Оцінно-рефлексивні вміння майбутніх юристів формуються також у процесі опрацювання та аналізу нормативно-правових актів, детального роз'яснення правових феноменів, колізій і фікцій, ілюстрації конкретних юридичних понять, явищ, суджень, виявлення неправомірних дій і їх наслідків, висунення пропозицій щодо їх, надання правової допомоги населенню. Викладачеві корисно навести приклад із власної юридичної практики, особливо цікаво актуалізувати знання з майбутньою професією, життєвими планами та орієнтаціями здобувачів.

Зауважимо, що застосування активних методів навчання (сюжетно-рольові, ділові, ілюстративні, дидактичні ігри тощо) надає можливостей ознайомитися з функціональними обов'язками представників юридичних професій, усвідомлювати свою участь у процесуальних взаємин і усвідомлювати норми процесуального права.

Обґрунтована структура професійної компетентності юристів є основою для визначення критеріїв і показників щодо вимірювання рівнів і уточнення характеру прояву сформованості досліджуваного особистісно-професійного утворення.

Так, враховуючи обґрунтовану структуру професійної компетентності юристів вважаємо за доцільне користуватися такою критеріальною базою для визначення рівнів її сформованості:

- мотиваційний критерій (інтерес до професії юриста, ціннісне ставлення до правової сфери, юриспруденції, юстиції тощо);
- когнітивний критерій (засвоєння правових знань, способи реалізації правоохоронної діяльності);
- діяльнісний критерій (наявність практичних умінь, які характеризують рівень сформованості професійної компетентності юристів: інформаційно-гностичних, когнітивних, операційно-регулятивних, організаційно-комунікаційних, дослідницько-розслідувальних);

– особистісний критерій (характер виявлення особистісних якостей – гуманізм, громадянськість, чесність, гідність, відповідальність, толерантність, тактовність, доброзичливість, комунікабельність, дисциплінованість, емпатія, воля тощо);

– рефлексивний критерій (критичне мислення, самооцінка).

Висновки. Тож професійна компетентність юриста є особистісно-професійною характеристикою, яка об'єднує мотиваційно-аксіологічний, інформаційно-гностичний, діяльнісно-

поведінковий, особистісно-рефлексивний компоненти. Передбачається обґрунтування критеріальної бази дослідження щодо вирівнювання рівнів сформованості та характеру прояву компонентів професійної компетентності юристів (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний, рефлексивний критерії з відповідними показниками), що у свою чергу актуалізує питання відбору діагностичного інструментарію щодо вимірювання компонентів професійної компетентності майбутніх юристів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук Ю. Д. Компетентнісний підхід / Наукові підходи до педагогічних досліджень: колективна монографія / За заг. ред. д. пед. наук, професора, чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. Харків: вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. С. 188–216.
2. Ільїна В. М. Формування правової культури майбутніх правоохоронців у освітньому середовищі ліцею: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2011. 20 с.
3. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
4. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти. Київ: Юринком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Лігоцький А. О. Основні засади побудови навчального процесу вищого військового навчального закладу з орієнтацією на упереджене формування професійних компетенцій випускників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. № 1. С. 61–71.
7. Новий тлумачний словник української мови. В 3-х томах. 1 том. А-К / Укладачі Василь Яременко, Оксана Сліпущко. Київ: Аконіт, 2008. 928 с.
8. Полякова Г. Вплив освітнього середовища ВНЗ на формування професійної компетентності фахівця. *Вища школа*. 2010. № 10. С. 78–87.
9. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, за якими здійснюється підготовка фахівців у закладах вищої освіти: Постанова КМУ від 29.04.2015 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#n27>.
10. Про Національну поліцію: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
11. Про освіту: Закон України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T172145?an=2124>.

REFERENCES

1. Boichuk Yu. D. (2012). Kompetentnisnyi pidkhd [Competency approach] / Naukovi pidkhody do pedahohichnykh doslidzhen: kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. d. ped. nauk, profesora, chl.-kor. NAPN Ukrainy V. I. Lozovoi – Sceintific approaches to pedagogical research: a collective monography / After edition of doctor of pedagogical sciences, member-cor. V. I. Lozova, National Academy of Sciences of Ukraine. Kharkiv: Virovets A. P. «Apostrophe». 188–216 [in Ukrainian].
2. Iliina V. M. (2011). Formuvannia pravovoi kultury maibutnikh pravookhorontsiv u osvithomu seredovyshchi litseiu [Formation of legal culture of future law enforcement officers in the educational environment of the lyceum] – Dissertation abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Pedagogical sciences. Kharkiv. Kharkiv National Pedagogical University under the name of G. S. Skovoroda. 20 s. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1923). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>. [in Ukrainian].
4. Kremen V. H. (2008). Entsiklopediia osvity [Encyclopedia of education]. Kyiv. Yurinkom Inter. 1040 s. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].
6. Lihotskyi A. O. (2011). Osnovni zasady pobudovy navchalnoho protsesu vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu z oriientatsiieiu na uperedzhene formuvannia profesiinykh kompetentsii vypuskniv [The main principles of building of educational process of a high military educational institution with a focus on a biased formation of competencies of graduates]. *Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine*, 1, 61–71. [in Ukrainian].
7. Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]. In 3 volumes. Vol. 1. A-K / Compilers Vasyl Yaremenko, Oksana Slipeshko. Kyiv: Aconite, 2008. 928 s. [in Ukrainian].
8. Poliakova H. (2010). Vplyv osvithnoho seredovyshcha VNZ na foftheormuvannia profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia [The influence of the educational environment of the university on the formation of a professional competence of a specialist]. *High School*, 10. 78–87. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity [On Approval of the list of fields of knowledge and specialties for which high education applicants and trained, for which specialists are trained in higher education institutions]: CMU Resolution No 266 of April, 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%B-F#n27>. [in Ukrainian].

10. Pro Natsionalnu politsiiu [About the National Police]: Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro osvitu [About Education]: Law of Ukraine. <https://ips.ligazakon.net/document/T172145?an=2124>. [in Ukrainian].

УДК 378:373.3-051:[613-049.7:101Сковрода
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-48>

Сергій МАРЧУК,

orcid.org/0000-0001-8520-822X

кандидат педагогічних наук,

завідувач кафедри педагогіки та психології

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) *marchuk_serhiy_step_2701@ukr.net*

Ірина КОВАЛЬЧУК,

orcid.org/0000-0003-2165-5367

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри природничо-математичної, світоглядної освіти та інформаційних технологій,
начальник навчально-методичного відділу

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) *ikovaljchuk@ipc.ukr.education*

Ірина ЧЕМЕРИС,

orcid.org/0000-0002-0767-8813

соціальний педагог, викладач циклової комісії шкільної,

дошкільної педагогіки, психології та методик

Луцького педагогічного фахового коледжу

(Луцьк, Україна) *irina.chemerys@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ІДЕЙ ФІЛОСОФА Г. СКОВОРОДИ У ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкривається зміст професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи крізь призму ідей здоров'язбережувальної освіти Григорія Сковороди. Авторами визначено мету дослідження – вивчення валеологічних ідей в науковій спадщині Г. Сковороди та з'ясування можливостей їх реалізації в рамках освітньо-професійної програми «Початкова освіта».

Результати дослідження дали змогу окреслити шляхи творчого використання здоров'язбережувальних ідей Г. Сковороди у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів в умовах педагогічного фахового коледжу.

У ході дослідження розроблено та впроваджено в освітній процес підготовки фахових молодших бакалаврів у Луцькому педагогічному фаховому коледжі цикл лекцій з освітніх компонентів «Педагогіка», «Історія освіти», «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя» задля висвітлення положень здоров'язбережувальної освіти у науковому доробку Григорія Сковороди.

Доведено, що в філософсько-педагогічній спадщині Григорія Сковороди науково обґрунтовано низку цінних думок щодо створення сприятливих умов для збереження і покращення здоров'я людини, забезпечення оптимальних умов для функціонування людського організму як єдності біологічного, психічного і духовного.

Здійснено педагогічний аналіз здоров'язбережувальних ідей Г. Сковороди та їх активізацію в умовах сучасної національної освіти. Вивчення філософсько-творчої спадщини Григорія Сковороди дали змогу зафіксувати ідеї Г. Сковороди про здоровий спосіб життя юнацького віку та сімейної здоров'язбережувальної педагогіки й використати їх в умовах професійної підготовки майбутніх учителів. Творча реалізація валеологічних ідей Г. Сковороди сприяла формуванню у них історико-педагогічної та здоров'язбережувальної компетентностей.

Ключові слова: здоров'язбережувальна освіта, Г. Сковорода, професійна підготовка, майбутній учитель.

Serhiy MARCHUK,
 orcid.org/0000-0001-8520-822X
 PhD in Pedagogy,
 Head of the Department of Pedagogy and Psychology
 Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council
 (Lutsk, Ukraine) marchuk_serhiy_step_2701@ukr.net

Iryna KOVALCHUK,
 orcid.org/0000-0003-2165-5367
 PhD in Philosophy,
 Associate Professor at the Department of Natural Sciences and Mathematics, Worldview Education
 and Information Technologies, Head of the Educational and Methodical Department
 Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council
 (Lutsk, Ukraine) ikovalchuk@lpc.ukr.education

Iryna CHERMERS,
 orcid.org/0000-0002-0767-8813
 Social Pedagogue, Teacher of the Cycle Committee of School,
 Preschool Pedagogy, Psychology and Methods
 Lutsk Pedagogical Vocational College
 (Lutsk, Ukraine) irina.chemerys@gmail.com

THE USE H. SKOVORODA'S, THE PHILOSOPHER, HEALTH CARE IDEAS IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL TRAINING

The article reveals the content of future primary school teachers' professional training through the health-preserving education prism of Hryhoriy Skovoroda's ideas. The authors determined the study purpose – the study of valeological ideas in the H. Skovoroda's scientific heritage and the clarification of their implementation possibilities within the framework of the educational and professional program “Primary Education”.

The study results made it possible to outline the ways of H. Skovoroda's health-preserving ideas creative use in the professional and pedagogical training of future teachers in the pedagogical college conditions.

In the study's course, a cycle of lectures on the educational components “Pedagogy”, “History of Education”, “Basics of pedagogical skill, teacher's professional image” was developed and implemented in the educational process of training junior bachelors in the Lutsk Pedagogical College in order to highlight the health education provisions in scientific completed by Hryhoriy Skovoroda.

It has been proven that in the Grigory Skovoroda's philosophical and pedagogical heritage, a number of valuable opinions regarding the favorable conditions creation for preserving and improving human health, providing optimal conditions for the functioning of the human body as a biological, mental and spiritual unity are scientifically substantiated.

A pedagogical analysis of H. Skovoroda's health-preserving ideas and their activation in the conditions of modern national education was carried out. The study of the Grigory Skovoroda's philosophical and creative heritage made it possible to record his ideas about a healthy lifestyle of youth and family health-preserving pedagogy and to use them in the future teachers' professional training conditions. The creative implementation H. Skovoroda's valeological ideas of contributed to the formation of historical-pedagogical and health-preserving competencies in them.

Key words: health education, H. Skovoroda, professional training, future teacher.

Постановка проблеми. Збереження і зміцнення здоров'я молоді є пріоритетними завданнями, які визначені Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про фахову передвищу освіту», Національною стратегією з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація» та іншими документами. У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що «метою соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі є застосування моделі здорової та безпечної

поведінки» (Державний стандарт, 2018). На нашу думку, творча спадщина українського просвітителя, філософа, педагога – важливе джерело національної педагогічної науки та освітньої практики. У ній можна віднайти способи вирішення найактуальніших педагогічних проблем сьогодення. В умовах війни поняття «сковородинської» свободи постає у незламності духу Українського народу, української нації. Національно-патріотичний аспект творчості Г. Сковороди передбачає виховання воїна-патріота – мужнього, сильного та здорового.

Аналіз досліджень. Аналіз науково-педагогічних досліджень засвідчує, що окремі питання здоров'язбережувальної освіти у творчому доробку Григорія Сковороди вивчали С. Бондаренко, Т. Кадобний, М. Кашуба, І. Ковальчук, Л. Кравчук, С. Марчук, Р. Поліщук, І. Прокопенко та ін. Дотичними до нашої проблеми є дослідження психологічних, морально-етичних, філософських та релігійних ідей Григорія Сковороди, що відображається у змісті наукових публікацій Т. Андреєвої, Г. Васянович, М. Голубевої, Н. Іванової, Д. Костюк, В. Кременя, М. Култаєва, С. Лавренко, Н. Левченко, О. Литус, О. Макаренко, Н. Радіонова, В. Севрин, Н. Северин, В. Шмаргун та ін.

Г. Васянович пропонує підхід до осмислення людського буття у контексті вчення Григорія Сковороди у взаємозв'язку із філософсько-християнською антропологією, ноологією, екзистенціалізмом, герменевтикою, синергетикою, феноменалізмом та іншими ученнями (Васянович, 2022). Автори В. Стрельников, Л. Вонсович у статті «Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти» аналізують окремі валеологічні ідеї Сковороди (Стрельников, Вонсович, 2022). Проте серед проаналізованих наукових розвідок відсутні спеціальні дослідження, які б цілісно окреслювали проблему використання здоров'язбережувальних ідей Г. Сковороди у професійній підготовці майбутніх учителів.

Мета статті – практичне обґрунтування ідей здоров'язбережувальної освіти в філософсько-педагогічній спадщині Г. Сковороди та з'ясування

можливостей їх використання у професійній підготовці здобувачів фахової передвищої освіти спеціальності «Початкова освіта».

Виклад основного матеріалу. У ході науково-дослідницької роботи реалізовано положення здорової педагогіки Г. Сковороди під час освітнього процесу в умовах закладу фахової передвищої освіти. Так, у Луцькому педагогічному фаховому коледжі Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради здобувачі освіти освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр» спеціальності «Початкова освіта» у першому семестрі 2023/2024 н. р. ознайолювалися, поглиблювали свої знання щодо здоров'язбережувальних ідей Г. Сковороди при вивченні освітніх компонентів «Історія освіти», «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя».

Вивчення та ґрунтовний аналіз робочих програм освітніх компонентів, що забезпечують професійно-педагогічну підготовку фахових молодших бакалаврів за освітньо-професійною програмою «Початкова освіта» (Робочі програми, 2023), розкрили навчальний, виховний і пізнавальний потенціал здоров'язбережувальних ідей у змісті навчальних дисциплін педагогічного спрямування.

Розглянемо можливості освітніх компонентів «Історія освіти» для реалізації ідей здоров'язбережувальної освіти Г. Сковороди при підготовці майбутніх учителів. На нашу думку, у здобувачів фахової передвищої освіти формується історико-педагогічна компетентність загалом і здоров'язбережувальна зокрема. У табл. 1 подано

Таблиця 1

Вивчення ідей здоров'язбережувальної освіти Г. Сковороди засобами навчальної дисципліни «Історія освіти»

Тема	Вид навчального заняття / зміст матеріалу	Положення здоров'язбережувальної освіти Г. Сковороди
Особливості розвитку освіти і педагогічної думки України у XVIII–XIX ст.	Лекція. Питання: розвиток української педагогічної думки	Висвітлення життєпису Григорія Сковороди як прикладу організованого здорового способу життя
Розвиток національної освіти і виховання в період Українського ренесансу та Просвітництва	Практичне заняття. Питання: козацтво – унікальне явище в українській і світовій історії; школа та освіта в Запорізькій Січі; фізичне і психофізичне виховання козацької молоді. Педагогічні погляди і діяльність Г. Сковороди	Крізь призму козацької педагогіки розгляд валеологічних ідей Г. Сковороди як представника козацького роду; мандрівний спосіб життя філософа як чинник гартування тіла і духу; європейські та національні здоров'язбережувальні традиції Сковороди
Г. Сковорода «Вдячний Єродій», «Убогий жайворонок».	Самостійна робота студентів: робота з першоджерелами.	З'ясування актуальних завдань змісту родинного виховання, значення здоров'я батьків для народження дитини, виховання здорових дітей на основі вивчення та аналізу притч Сковороди.

шляхи реалізації здоров'язбережувальної педагогіки Сковороди при формуванні історико-педагогічної компетентності студентів спеціальності «Початкова освіта».

Таким чином, опановуючи історію педагогіки, здобувачі освіти вивчають, аналізують ідеї здоров'язбережувальної освіти Григорія Сковороди.

Важливе місце у формуванні фахових компетентностей відіграють навчальні дисципліни «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя», «Основи науково-педагогічних досліджень та академічного письма». Під час лекцій, практичних та семінарських занять, виконання самостійних робіт, написання курсових досліджень з педагогіки здобувачі фахової передвищої освіти студіюють творчу спадщину Г. Сковороди, ознайомлюються із його філософсько-педагогічними ідеями, думами про здоров'я людини.

Узагальнений перелік провідних педагогічних положень та ідей здоров'язбережувальної освіти

у спадщині Г. Сковороди при вивченні освітніх компонентів «Педагогіка», «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя» за освітньо-професійною програмою «Початкова освіта» подано у табл. 2.

В. Стрельников та Л. Воснович на основі творчої спадщини Григорія Сковороди сформулювали рекомендації, дотримання яких зменшить «анти-творчий» ефект навчання здобувача освіти:

1) розвивати в здобувачів освіти впевненість і віру в свою здатність вирішувати наукові проблеми. За словами Сковороди, це означає «Не бійтеся!» і «Будьте впевнені!»;

2) у навчанні максимально спиратись на позитивні емоції під час наукової діяльності (здивування, радості, симпатії, переживання успіху тощо), адже негативні емоції придушують прояви творчого мислення; Григорій Сковорода у творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті» («Дружня бесіда про душевний спокій») зазначає: «що потрібно бути всім задоволеним»;

Таблиця 2

Вивчення ідей здоров'язбережувальної освіти Г. Сковороди засобами освітніх компонентів «Педагогіка» та «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя»

Освітній компонент / тема	Вид навчального заняття / зміст матеріалу	Ідеї здоров'язбережувальної освіти Г. Сковороди
1	2	3
Педагогіка / Педагогіка як наука	Лекція. Питання: Система педагогічних наук (галузі педагогіки, її структура)	Етнопедagogіка як галузь педагогічної науки. Обґрунтування Г. Сковородою традицій народної педагогіки, ідей піклування, зміцнення та збереження здоров'я в народно-педагогічному досвіді українців
Педагогіка / Педагогіка як наука	Самостійна робота студентів: основні етапи розвитку педагогіки	Народна педагогіка як золотий фонд наукової педагогіки. Трагування Г. Сковородою народності виховання, прислів'я та приказки про здоров'я людини, її тіло і душу у творчості Сковороди
Педагогіка / Основні чинники впливу на розвиток та формування особистості	Семінарське заняття. Питання: роль спадковості в розвитку і формуванні особистості	Думки Г. Сковороди про спадковість як важливий чинник формування особистості, роль батьків у здоровому поколінні
Педагогіка / Вчитель, його соціальні функції	Самостійна робота студентів: класики педагогіки про вимоги до вчителя	Г. Сковорода про вчителя. «Сродність» як покликання до педагогічної професії. Індивідуальний підхід до дітей – основа педагогічної діяльності, засіб розумового, фізичного та духовного розвитку учня (досвід Сковороди як домашнього вчителя у поміщика С. Томари)
Педагогіка / Сутність, мета, закономірності та принципи виховання	Лекція. Питання: Закономірності і принципи виховання. Характеристика принципів виховання	Трагування Сковородою принципів народності, природовідповідності, гуманізму та демократизму у вихованні дітей
Педагогіка / Технологія основних напрямів виховання школярів	Практичне заняття. Питання: технологія морального, фізичного, трудового, національно-патріотичного виховання учнів	Положення Г. Сковороди про моральний, фізичний, трудовий розвиток особистості. Думки Сковороди про здоровий спосіб життя. Дружба як моральна цінність у Сковороди. Ідеї здоров'язбережувальної освіти Сковороди у сучасній практиці виховання. Сковорода про формування почуття патріотизму дітей та молоді у військово-патріотичному вихованні

Педагогіка / Спільна виховна робота школи, сім'ї та громадськості. Педагогіка партнерства	Лекція. Питання: виховання дітей у сім'ї	Звернення до творчості Г. Сковороди щодо родинного виховання. Умови виховання здорової дитини за Сковородою за притчами «Вдячний Єродій», «Убогий жайворонок»
Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя / Педагогічна майстерність та особистість вчителя	Лекція. Питання: гуманістична спрямованість педагогічної діяльності	Обґрунтування Сковородою гуманізму як основоположного принципу педагогічної діяльності, визнання людини як найвищої цінності, сприяння її всебічному і гармонійному розвитку, рівноваги тілесних і душевних сил
Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя / Педагогічна техніка вчителя	Самостійна робота студентів. Питання: основні способи управління собою, техніка релаксації	Г. Сковорода про саморефлексію та рефлексію. Роль самопізнання, любові, радості, довготерпіння, миру.

3) стимулювати прагнення здобувача освіти до самостійного вибору мети наукової діяльності, завдань і засобів їх вирішення; у творі «Розмова, звана Алфавіт, або Буквар світу» Григорій Сковорода застерігає: «Гострий розум у багатьох, та не навчилися розмірковувати»;

4) запобігати формуванню конформістського мислення в науковій діяльності, не допускати плагіату і боротися з бездумною згодою здобувачів освіти, які орієнтуються на думку авторитетних осіб;

5) розвивати уяву і не пригнічувати схильність до фантазування. Навіть якщо це означає «видавати» фантазії за правду;

6) виховувати чутливість до наукових суперечностей, вміння їх виявляти і свідомо формулювати. Сковорода у творі «Вхідні двері до доброго християнського життя» надає протиріччю моральну основу: «Найголовніша з усіх – заздрість, мати інших пристрастей та беззаконня»;

7) тренування в генеруванні можливих рішень (гіпотез) значно підвищує швидкість, гнучкість і оригінальність мислення;

8) широке використання проблемних методів навчання та спеціальних евристичних прийомів стимулює установку на відкриття нових знань самостійно або за допомогою викладача;

9) спільна дослідницька діяльність вчителя та здобувачів освіти можлива лише в ситуаціях, коли розв'язується проблема, на яку ніхто не знає відповіді;

10) для того, щоб всіляко заохочувати бажання здобувача освіти бути самими собою, викладачеві необхідно не тільки декларувати свою повагу до індивідуальності здобувача освіти, а й усвідомлювати незрівнянну і неповторну цінність кожної людини (Стрельников, Воснович, 2022: 39–41).

Викладачі циклової комісії шкільної, дошкільної педагогіки, психології та методик Луцького педагогічного фахового коледжу в освітньому процесі використовують творчу спадщину Григорія Сковороди у вихованні гуманної та здорової особистості здобувача фахової передвищої освіти. На заняттях з педагогіки акцентується увага на проблемі духовності українців, усвідомлення і розуміння своєї істинної, духовної природи, свого призначення у світі, збереження та зміцнення здоров'я. Це сприяє становленню духовної особистості здобувача фахової передвищої освіти, вибору ним власного місця в житті, «сродної» професії, формуванню рис громадянина України. Система роботи щодо виховання гуманної особистості ґрунтується на засадах українського просвітництва, національного менталітету і світобачення, традиціях виховання здорової людини. Ідеї здоров'язбережувальної освіти мандрівного філософа суголосні сучасним принципам життєтворчості особистості. Учення Г. Сковороди («пізнай самого себе») найповніше відбиває суть особистісно зорієнтованого виховання. За Сковородою, кожна людина – окремий світ, а отже неповторна індивідуальність. Від пізнання себе лежить шлях до пізнання всього суцього, до шукання щастя людини. На думку філософа, людське щастя залежить від пізнання духовного світу і формування морально-етичних засад – миру, добра, правди, честі, справедливості та інших чеснот, які є основоположними для життя і діяльності «істинної людини».

При вивченні освітнього компонента «Педагогіка» студенти досліджують погляди Г. Сковороди щодо успішного сімейного виховання і формують ефективні його умови: 1) благо породити; 2) зберегти молоді здоров'я; 3) навчити вдячності. Ці умови вповні реалізуються лише в тісному спів-

робітництві школи і сім'ї, відродженні кращих національних традицій родинного виховання. В умовах сучасного технологічного суспільства особливо важливо засіяти в душі батьків і майбутніх батьків (нині здобувачів освіти) зерна мудрості Г. Сковороди: добродійне, цнотливе життя обов'язкове для батьків ще до появи дитини, здоровий фізичний догляд і серце, звернене до Бога і переповнене почуттям не заздрості, а вдячності.

На заняттях з навчальної дисципліни «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя» здобувачі освіти усвідомлюють, що головною цінністю Г. Сковорода вважав людину, що активно і творчо мислить, турбується про своє власне здоров'я.

Особливо актуальною для розвитку особистості здобувача фахової передвищої освіти є творча і дослідницька діяльність. При вивченні освітнього курсу «Основи науково-педагогічних досліджень та академічного письма» студенти залучаються до роботи в науковому гуртку «Дидакал», педагогічних читань «На гостинах у Григорія Сковороди», всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Волинська весна: перші паростки науки (присвячену життєпису та творчості Г. Сковороди)», філософських дебатів «Г. Сковорода поза часом». Здобувачі освіти дискутують, здійснюють педагогічний та філософських аналіз різноманітних питань: «Мандрівний спосіб життя Г. Сковороди і прагнення бути здоровим», «Тіло – це храм душі, де живе Бог», «Хіба погано бути багатим?», «Сродність праці і щастя», «Г. Сковорода про боротьбу із шкідливими звичками», «Дружба у Сковороди як ознака духовного здоров'я», «Я і Сковорода», «Сковорода в моєму житті», «Мій Сковорода», «Чим цікавий мені Сковорода».

Систематизовані рефлексії і саморефлексії Г. Сковороди відповідають запитам і потребам підготовки майбутнього педагога. На заняттях із освітнього компонента «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя», який втілює морально-етичні норми поведінки, принципи, емоції, почуття, цілісні орієнтації, соціальні психологічні установки, відносини, педагогічну діяльність і творчість, доцільно використовувати для саморефлексії здобувачів фахової передвищої освіти такі думи Г. Сковороди:

1. «Творча думка – радість серця. Не поспішай, критично стався до думки».
2. «Творча думка є зерном добрих справ!».
3. «Якщо ти не знаєш себе, ти не можеш зробити нічого доброго. Не розуміти себе – означає втратити себе».

4. «Ти повинен пізнати себе і знайти себе в собі. Людина, яка втратила свою сутність, стає тінню, нічим».

5. «Зберігай свої думки і шукай справжню користь для себе. Копай у собі криницю води, яка може зросити твій дім і дім твого ближнього!».

6. «Любов, радість, мир і терпіння».

7. «Наука дає спорідненість. Без спорідненості наука безсила». «У всіх науках і мистецтвах результатом є правильна практика».

8. «Немає часу, непридатного для корисного навчання. Той, хто навчається в міру своїх сил, постійно вивчає предмети, корисні як у цьому житті, так і в майбутніх життях».

9. «Хто думає про науку, той любить її, а хто любить науку, той ніколи не перестає вчитися, навіть якщо здається, що він зовсім бездіяльний».

10. «Я не самотній у своїй самотності, активний у своїй бездіяльності, присутній у своїй відсутності, неушкоджений у своїх лихах, втішений у своєму горі».

11. «Моє завдання – боротися з горем. Якщо хтось сторонній прочитає це, він, без сумніву, скаже». Це диявол винен у тому, що ти добровільно тікаєш від усієї своєї роботи».

12. «Ні про що не турбуватися, ні про що не хвилюватися – це не жити, а вмирати. Бо турбота – це рух душі, а життя – це рух».

13. «Тому, поки я усвідомлюю себе, поки душа керує тілом, я дбаю тільки про те, щоб будь-якими засобами завоювати любов піднесеної душі. Це мій скарб, моя радість, моє життя, моя слава» (Григорій Сковорода у сучасному багатомірному світі, 2022: 196).

Таким чином, рефлексія здобувача освіти, як властивість духу, полягає у сприйнятті змін зовнішнього світу, його різноманітних видів і форм психіки, перенесенні їх на себе і перетворенні у власну психіку. Сковородинський алгоритм рефлексії та саморефлексії сприятиме збереженню психічного та духовного здоров'я здобувача освіти, розвитку його творчих ресурсів, дозволить зробити процес оволодіння компетентностями педагогічної професії більш ефективним та організованим.

Зазначимо, що ідеї здоров'язбережувальної освіти Г. Сковороди є складником національно-патріотичного виховання молоді, адже захист України в умовах війни є надважливим завданням. Підготовка фізично здорового воїна, налаштованого на служіння інтересам Української держави, захисту її території, свободи і незалежності, незламності духу, виховання високих патріотичних почуттів – одне із важливих завдань закладів освіти.

Г. Васянович звертає увагу, що нашим лютим ворогом, вже століттями, є Росія. Але та агресія, те насильство, якого вона допустилася нині – немає меж! (Васянович, 2022: 39). Ніби сьогодні Сковорода звертається за допомогою до Бога такими словами: «Господи! Побий нерозумних чудовиськ, ворогів, які вдягли на себе машкару людську... Господи! Сотвори нам душу і руки міцними для подолання ворога» (Сковорода, 2016: 303).

У процесі вивчення теми «Національно-патріотичне виховання школярів» здобувачі освіти на заняттях з педагогіки ознайомлюються із думками Г. Сковороди на цю проблему, обговорюють їх, проводять паралелі із сьогоденням, осмислюють сквородинську роль воїна:

– «Хто воїном народився, держай, готуйся! Озброюйся. Захищай свій народ від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Захищай основи суспільства. Тут твоє щастя і радість»;

– «Найсолодшою втіхою для вояка має бути добровільно обрана військова справа. Це його

сніданок, обід і вечеря. Нічого не бійся. З Богом перенеси голод, спрагу, холод. Криваві рани і самий страх смертельний. Військове горе з Богом тобі буде у 100 разів легшим і приємнішим звань і прибутків твоїх. Забрати від душі вояка споріднену працю, це всеодно, що обеззброїти його, позбавити життя. Це смерть люта»;

– «Для чого мати меч, якщо ним не сікти те, для чого він призначений» (Сковорода, 2016: 672).

Висновки. Таким чином, у професійно-педагогічній підготовці фахових молодших бакалаврів важливим є пізнавальний, виховний, дидактичний потенціал творчого використання здоров'язбережувальних ідей Г. Сковороди при вивченні освітніх компонентів педагогічного спрямування. Реалізація здоров'язбережувальних ідей Г. Сковороди розширила знання здобувачів фахової передвищої освіти на цю проблему, сприяла формуванню у них історико-педагогічної та здоров'язбережувальної компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васянович Г. Проблема людини у християнсько-персоналістичній спадщині Григорія Сковороди: історія і сучасність. *Українознавство в персоналіях – у системі вищої медичної освіти: монографія. Кн. 6.* / за заг. ред. В. А. Качкана. Івано-Франківськ, 2022. С. 22–45.
2. Григорій Сковорода у сучасному багатовимірному світі : зб. тез VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16 листопада 2022 р.) / за ред. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 316 с.
3. Про затвердження державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 87 від 18 лютого 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 04.12.2023).
4. Робоча програма освітнього компонента «Історія освіти» для здобувачів освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр» за галуззю знань 01Освіта/Педагогіка спеціальності 013 Початкова освіта / С. Марчук, А. Калитяк. Луцьк: Луцький педагогічний фаховий коледж, 2023. 14 с.
5. Робоча програма освітнього компонента «Основи педагогічної майстерності, професійний імідж вчителя» для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр» за галуззю знань 01Освіта/Педагогіка спеціальності 013 Початкова освіта / І. Чемерис, С. Бахомент. Луцьк: Луцький педагогічний фаховий коледж, 2023. 9 с.
6. Робоча програма освітнього компонента «Педагогіка» для здобувачів освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр» за галуззю знань 01Освіта/Педагогіка спеціальності 013 Початкова освіта / Н. Антонюк, С. Савчук. Луцьк: Луцький педагогічний фаховий коледж, 2023. 18 с.
7. Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків: Видавець Савчук О. О., 2016. 1400 с.
8. Стрельніков В. Ю., Вонсович Л. П. Застосування творчої спадщини Григорія Сковороди для розвитку наукового потенціалу здобувачів освіти у закладах вищої і фахової передвищої освіти. *Імідж сучасного педагога.* 2022. № 4. С. 36–42.

REFERENCES

1. Vasianovych H. (2022) Problema liudyny u khrystyiansko-personalistychnii spadshchyni Hryhoriia Skovorody: istoriia i suchasnist. [The human problem in the Christian-personalist heritage of Grigory Skovoroda: history and modernity]. *Ukrainoznavstvo v personaliiakh – u systemi vyshchoi medychnoi osvity: monohrafiia.* – Ukrainian studies in personalities – in the system of higher medical education: monograph. Ivano-Frankivsk, 22–45. [in Ukrainian].
2. Hryhoriy Skovoroda u suchasnomu bahatovymirnomu sviti: [Hryhoriy Skovoroda in the modern multidimensional world] zb. tez VIII Mizhnar. nauk.-prakt. conference (Lviv, January 16, 2022) / za red. V. P. Mel'nyka. Lviv: LNU im. Ivan Franka, 2022. 316 p. [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia derzhavnogo standartu pochatkovoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 87 vid 18 liutoho 2018 r. [On the approval of the primary education state standard: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 87 of February 18, 2018]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/87-2018-%D0%BF> (data zvernennia: 04.10.2023). [in Ukrainian].

4. Robocha prohrama osvitnoho komponenta «Istoriia osvity» [The work program of the educational component «History of Education»]. dlia zdobuvachiv osvitno-profesiinoho stupenia «fakhovyi molodshyi bakalavr» za haluzziu znan 01Osvita/Pedahohika spetsialnosti 013 Pochatkova osvita / S. Marchuk, A. Kalytiak Lutsk: Lutskyi pedahohichnyi fakhovyi koledzh, 2023. 14 s. [in Ukrainian].

5. Robocha prohrama osvitnoho komponenta «Osnovy pedahohichnoi maisternosti, profesiinyi imidzh vchytelia» [Work program of the educational component «Fundamentals of Pedagogical Mastery, Teacher's Professional Image»]dlia zdobuvachiv osvity osvitno-profesiinoho stupenia «fakhovyi molodshyi bakalavr» za haluzziu znan 01Osvita/Pedahohika spetsialnosti 013 Pochatkova osvita / I. Chemerys, S. Bakhoment.. Lutsk: Lutskyi pedahohichnyi fakhovyi koledzh, 2023. 9 s. [in Ukrainian].

6. Robocha prohrama osvitnoho komponenta «Pedahohika» [The work program of the educational component «Pedagogy»]. dlia zdobuvachiv osvitno-profesiinoho stupenia «fakhovyi molodshyi bakalavr» za haluzziu znan 01Osvita/Pedahohika spetsialnosti 013 Pochatkova osvita / N. Antoniuk, S. Savchuk. Lutsk: Lutskyi pedahohichnyi fakhovyi koledzh, 2023. 18 s. [in Ukrainian].

7. Skovoroda Gh. S. (2016). Povna akademichna zbirka tvoriv [Complete academic collection of works] / za red. L. Ushkalova. 2-ghe vyd., ster. Kharkiv: Vydavcuj Savchuk O. O. 1400 p. [in Ukrainian].

8. Strel'nikov V. Yu., Vonsovich L. P. (2022) Zastosuvannia tvorchoi spadshchyny Hryhoriia Skovorody dlia rozvytku naukovocho potentsialu zdobuvachiv osvity u zakladakh vyshchoi i fakhovoi peredvyshchoi osvity. [Application of the Grigory Skovoroda's creative heritage for the development of the students' scientific potential in higher and professional pre-higher education institutions] Imidzh suchasnoho pedahoha. – The image of a modern teacher, 4. 36–42. [in Ukrainian].

Наталія НАЗАРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-7875-8837

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри клітинної біології та методики викладання біологічних дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) bilochka1964@ukr.net

Тетяна МЕЛЬНИК,

orcid.org/0000-0001-5789-9879

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри клітинної біології та методики викладання біологічних дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) tdoudko@gmail.com

Ірина ШМИГОЛЬ,

orcid.org/0000-0003-3066-4302

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри клітинної біології та методики викладання біологічних дисциплін
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) irina-shm@ukr.net

ВПЛИВ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ

У статті висвітлюється суть і значення соціального здоров'я особистості та вплив на нього сучасних активних ситуаційних методів навчання. Сучасні події в Україні і світі спричиняють погіршення здоров'я молоді, що потребує підвищеної уваги освітнього середовища до психічного і соціального здоров'я школярів.

Соціалізація особистості виражається у ставленні до суспільних норм і правил, традицій, законів. Соціальне здоров'я проявляється у вчинках і вподобаннях учнівської молоді, відносинах з ровесниками, рідними та іншими людьми, ставленні до подій, природи, батьківщини. Воно визначає ефективну взаємодію учнів з оточуючим середовищем у різних життєвих обставинах.

Заклади освіти, де учні перебувають тривалий час повинні впроваджувати здоров'язберігаючі технології навчання. Однією з таких вважаємо технологію ситуаційного моделювання, яку застосовували на уроках з основ здоров'я та предмету «Безпека, здоров'я, добробут».

У статті обґрунтовано методику розробки ситуаційних завдань, послідовність дій учителя і учнів при впровадженні методу аналізу ситуацій, його переваги і значення для покращення соціального здоров'я учнів. Вирішуючи ситуаційні завдання, учні здобувають комплекс життєвих компетентностей, які сприяють збереженню і покращенню їх соціального здоров'я. Це навички поведінки в умовах погроз, тиску і дискримінації, навички спільної роботи, співробітництва, продуктивного спілкування, навички співчуття, вирішення конфліктів, тощо.

Тут представлені результати експериментального дослідження, проведеного на уроках основ здоров'я, які засвідчили позитивну динаміку показників соціального здоров'я учнів 7-их класів Черкаського регіону при використанні технології ситуаційного моделювання.

Проведення навчальних занять із застосуванням ситуаційних завдань сприяє підвищенню мотивації учнів до вивчення предмету, посиленню розуміння важливості набутих знань та опануванню шляхів їх застосування в реальному житті, розвитку навичок спілкування і вирішення проблем.

Ключові слова: соціальне здоров'я учнів, технології ситуаційного моделювання, уроки з основ здоров'я.

Natalia NAZARENKO,
 orcid.org/0000-0002-7875-8837
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Cell Biology and Methods of Teaching Biological Disciplines
 Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
 (Cherkasy, Ukraine) bilochka1964 @ukr.net

Tetyana MELNIK,
 orcid.org/0000-0001-5789-9879
 Candidate of Biological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Cell Biology and Methods of Teaching Biological Disciplines
 Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
 (Cherkasy, Ukraine) tdoudko@gmail.com

Irina SHMIGOL,
 orcid.org/0000-0003-3066-4302
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Senior Lecturer at the Department of Cell Biology and Methods of Teaching Biological Disciplines
 Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
 (Cherkasy, Ukraine) irina-shm@ukr.net

THE INFLUENCE OF SITUATIONAL TASKS ON THE SOCIAL HEALTH OF PUPILS

The article highlights the essence and significance of the social health of personality and the influence of modern active situational learning methods on the personality. Current events in Ukraine and the world cause the deterioration of the health of young people, which requires increased attention of the educational environment to the mental and social health of schoolchildren.

Socialization of the individual is expressed in the attitude towards social norms and rules, traditions, laws. Social health is manifested in the actions and preferences of student youth, relationships with peers, relatives and other people, attitude to events, nature, homeland. It determines the effective interaction of pupils with the environment in various life circumstances.

Educational institutions, where pupils study for a definite period, should implement healthy learning technologies. One of them is the technology of situational modeling, which was used in the “Basics of Health” and “Safety, Health, Well-being” lessons.

The article substantiates the method of developing situational tasks, the sequence of actions of the teacher and pupils when implementing the method of situation analysis, its advantages and significance for improving the social health of pupils. By solving situational tasks, pupils acquire a set of life skills that contribute to the preservation and improvement of their social health. These are skills for dealing with threats, pressure and discrimination, skills for joint work, cooperation, productive communication, skills for empathy, conflict resolution, etc.

The article presents the results of an experimental study conducted in the “Basics of Health” lessons, which proved the positive dynamics of social health indicators of 7th-grade pupils of the Cherkasy region when using situational modeling technologies.

Conducting lessons with the use of situational tasks contributes to increasing the motivation of pupils to study the subject, strengthening the understanding of the importance of acquired knowledge and mastering the ways of their application in real life, developing communication skills and solving problems.

Key words: technology of situational modeling, social health pupils, “Basics of Health” lessons.

Постановка проблеми. Здоров'я людини – найвища цінність особистості і суспільства. Його стан відображає соціально-економічний розвиток країни, і в той же час здоров'я населення впливає на цей розвиток, на діяльність особистості. Тому здоров'я наших дітей це майбутнє здоров'я і благополуччя нації, і турбота держави про підрастаюче покоління це перспектива стабільного розвитку України.

У державному стандарті загальної середньої освіти зазначено, що одним з ціннісних орієн-

тирів реалізації мети освітнього середовища є «формування культури здорового способу життя учня, створення умов для забезпечення його гармонійного фізичного та психічного розвитку, добробуту» [Державний стандарт, 2020]. Проте в останні роки статистичні показники свідчать про погіршення здоров'я молоді.

Аналіз досліджень. У дослідженнях ряду авторів (А. Богданова, О. Балакірева, Т. Бондар, Д. Бойчук, О. Вакуленко, Н. Волошко, І. Калиниченко) зазначається критичний стан здоров'я

учнівської молоді, який залежить меншою мірою від спадковості і більшою від оточуючого середовища та нездорового способу життя. Протягом останніх 5–7 років школи України закінчують усього 3–5% здорових дітей», – зазначає Гуменний В. С., досліджуючи здоров'я молоді Кременчуцького регіону (Гуменний, 2012:297). Серед основних хвороб, які знижують рівень здоров'я громадян України: онкологічні, серцево-судинні, ендокринні, інфекційні, спадкові та захворювання нервово системи, їхній рівень підвищується особливо в останні роки пандемії коронавірусу та початку війни в Україні.

Проведене нами у 2023 році анонімне опитування студентів першого курсу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького підтвердило невтішну статистику: лише 7,2% респондентів не мали проблем зі здоров'ям. Вагомою першопричиною, фактором ризику стосовно втрати школярами здоров'я та набуття певних захворювань є заклади загальної середньої освіти і надалі проблема здоров'я підростаючого покоління поглиблюється. Тому сьогодні на передній план виходять здоров'язберігаючі технології навчання, в освітні програми введено спеціальний предмет, який формуватиме ключові і предметні компетентності для збереження здоров'я нашої молоді.

На соціалізацію учнів суттєво впливає дитячий колектив, в якому вони перебувають значну частину часу. В цей період в дитини виникає зацікавленість у виконанні спільних справ, спроби обрати конкретну соціальну роль. Зважаючи на це, в навчальній програмі як з основ здоров'я так і з предмету «Безпека, здоров'я, добробут» особлива увага приділяється вихованню в учнів поваги до себе та до інших людей; забезпечення необхідних умов для розвитку ставлення до себе як суб'єкта гуманних та доброзичливих стосунків з людьми навколо; виховання дбайливого відношення до своєї сім'ї; формування уявлень про турботу щодо здоров'я кожного члена родини. Актуальним є визначення наслідків впливу соціального оточення на розвиток корисних та шкідливих звичок, вміння протидіяти шкідливим звичкам (паління, вживання алкоголю, наркотичних, токсичних речовин), розвиток уявлень про соціальні хвороби, серед яких ВІЛ/СНІД, методи їх передачі та застережні заходи.

Соціальне здоров'я це важлива частина індивідуального здоров'я особистості, а тому значне інформаційне навантаження, нервово-емоційна напруга, яка впливає впродовж тривалого часу на організм учня, а під час навчального року стає

інтенсивнішою – усі ці чинники згубно впливають стан здоров'я школярів. Питання стосовно змісту поняття «соціальне здоров'я» і його структури та параметрів породжують суперечки, аспекти соціального здоров'я є найбільш маловивченими, порівняно з іншими складовими здоров'я, а тому перспективним для подальшого дослідження.

У деяких літературних джерелах «соціальне здоров'я» особистості, гармонія внутрішнього світу людини, вважається частиною психічного, а не соціального здоров'я. Це зазвичай пояснюється тим, що більш підходящими в сфері соціального здоров'я слід вважати оптимальні відносини в суспільстві (з однокласниками, друзями, рідними, з тими, хто поряд). Соціальне здоров'я описується рівнем соціалізації особистості, відношенням до норм та правил, діючих у суспільстві, соціальними зв'язками з іншими людьми та соціальними інститутами, здобутим соціальним статусом та бажанням до його підвищення у полі дійсних законів та моральних традицій, джерелами та об'ємом доходів і витрат та ін.

Соціальна скерованість особистості знаходить власне вираження відносно: інших людей (доброта і чуйність, повага та дружба, симпатія тощо); власних вчинків (сумлінність та працьовитість, дисциплінованість і відповідальність); своєї країни (патріотизм та відданість ідеалам); відношенні до себе (гордість і скромність, гідність і самолюбство); природи, різних речей та явищ (бережливість, акуратність тощо).

І. В. Шаповалова розглядає поняття соціального здоров'я як «складник, що визначає ефективну взаємодію дитини із соціальним середовищем, а саме здатність до задоволення соціальних інтересів і потреб, до інтеграції в соціум, що дає можливість дитині в подальшому успішно соціалізуватися й вибрати ті соціальні ролі, які вона зможе успішно та із задоволенням виконувати протягом свого життя» (Шаповалова, 2020: 5). Іншими словами соціальне здоров'я в цілому визначає позитивний стан або ефективну діяльність людини як соціального об'єкта.

Соціальне здоров'я визначає спроможність дитини взаємодіяти з однолітками і дорослими у різних життєвих обставинах. Визначальною ознакою для забезпечення достатнього рівня соціального здоров'я дитини є не стресовий стиль життя.

Головними компонентами соціального здоров'я учня є наступні:

– достатнє та збалансоване спілкування з різними за віком (однолітками, молодшими дітьми, старшими особами) та соціальним статусом людьми;

– швидке пристосування до оточуючого суспільства;

– скерованість на суспільно корисну справу, культура використання матеріальних благ;

– діяльність особистості як повноправного члена суспільства, соціальна активність, діяльнісне відношення до світу, безконфліктна взаємодія з оточуючим середовищем, доброзичливі відносини серед однолітків, в родині та суспільстві тощо;

– гармонічна діяльність людини в головних типах взаємодій (соціальної, політичної, економічної, ідеологічної), що забезпечує комфортні умови.

Мета статті: розглянути значення технологій ситуаційного моделювання для збереження соціального здоров'я учнів, методичні засади їх впровадження на уроках з основ здоров'я та предмету «Здоров'я, безпека, добробут».

Виклад основного матеріалу. В залежності від типу організації пізнавальної діяльності активні методи навчання поділяють на чотири види: проблемне навчання, творчі завдання, тренажні методи, імітаційні методи активізації навчально-пізнавальної діяльності (Пометун, 2005: 86).

Імітаційні методи в свою чергу поділяються на дві групи: ігрові та неігрові. До останніх й належить метод ситуаційних завдань, який є одним видів методу аналізу конкретної ситуації.

Методична значущість даного методу розкривається в опануванні знаннями завдяки самостійній роботі при розв'язанні проблем, в змісті яких є дидактично доречні та правильно обрані ситуації, тоді як пасивне сприйняття нової інформації не

є пріоритетним. Формування навичок розробки та прийняття рішень під час складних ситуацій та розвиток вміння застосування отриманих теоретичних знань за рахунок розвитку мислення, абстрактного і творчого, також привертає увагу в даному методі.

Відмінність між традиційними методами навчання та аналізом певної ситуації, основою якої є проблема пов'язана зі збереженням та зміцненням здоров'я людини, полягає у тому, що учні здобувають практичні вміння завдяки використанню реальних прикладів з життя. Визначальна особливість даного методу полягає в тому, що учням надається ситуація певного рівня складності, що не містить достатньої кількості інформації для її прямого вирішення. Для вирішення подібних ситуацій необхідним є застосування методів дедукції та індукції, це створює сприятливі умови для отримання і покращення навичок аналізу інформації та вміння пояснення прийнятих рішень у різних напрямках діяльності.

Завдяки міцним зв'язкам між теорією, практикою та досвідом учнів (обговорення їхніх реальних життєвих ситуацій та практичного досвіду) сприяє високій результативності даного методу. Окрім того це допомагає створити сприятливе середовище для опрацювання за короткий термін великих за об'ємом та різноманітних, подекуди складних проблем практичної спрямованості.

Потреба у прийнятті обов'язкового аргументованого рішення зумовлює необхідність виконання учнями наступних дій (рис. 1).

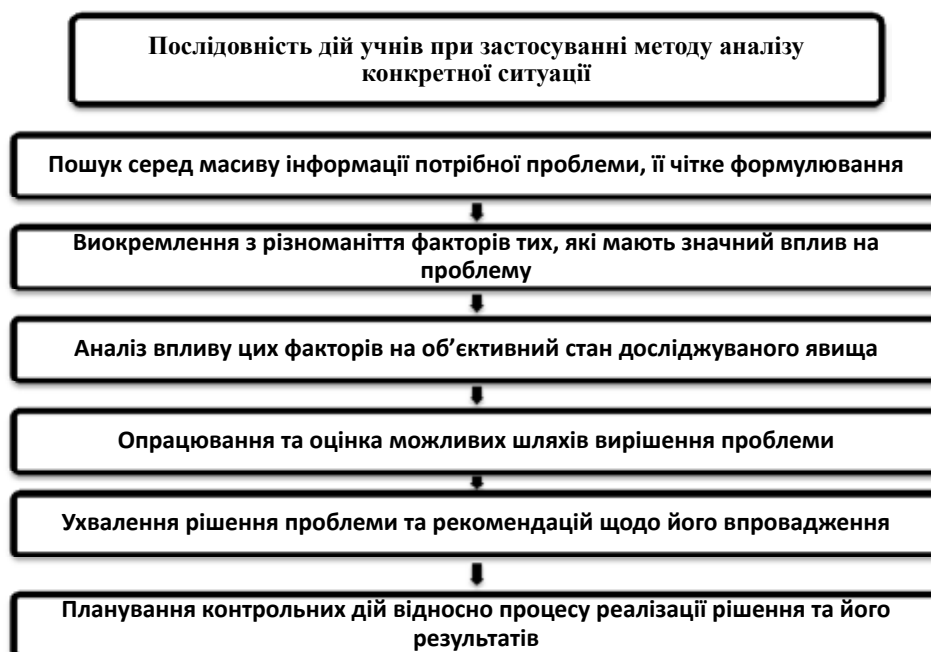

Рис. 1. Послідовність дій учнів при застосуванні методу аналізу конкретної ситуації

Для успішного застосування методу аналізу ситуації на уроці вчитель має виконати наступні дії:

- обрати тему, яку можливо опрацювати методом розв'язання ситуаційних завдань;
- точно визначити цілі заняття;
- встановити рівень готовності учнів до такого типу заняття та їхні навички;
- встановити проблеми, які можуть стати предметом аналізу;
- обрати кінцеву проблему, яка складе базу ситуаційного завдання, та ретельно її описати, відповідно до дидактичної мети та методичного задуму уроку;
- визначити кінцеву форму проведення уроку;
- окреслити місце і способи знаходження матеріалу для опису ситуації;
- скласти план збору інформації;
- систематизувати та узагальнити зібрану інформацію;
- опрацювати та сформулювати текст опису ситуації;
- спрогнозувати шляхи обговорення ситуації на уроці усім класом і окремих групами, розрахувати кількість часу, який знадобиться;
- остаточно окреслити проблемні питання для дискусії та скласти детальний план проведення уроку;
- розробити конспект уроку, сформулювавши ситуаційне завдання та проблему чи проблеми для подальшого обговорення, методи подальшої самостійної роботи для вирішення ситуаційного завдання, «калькуляцію часу», детальну методику їх вирішення тощо.

Повністю розроблене ситуаційне завдання складається з наступних головних частин:

1. Назва завдання.
2. Мотивація, пояснення пізнавального інтересу до завдання.
3. Опис ситуації, що розглядається, може бути подана у вигляді тексту, схем, таблиць, відео, тощо.
4. Перелік головних завдань для роботи з ситуаційною задачею.

Заради ефективного застосування ситуаційних завдань та їх виконання учнями в реальних обставинах важливе розуміння (і педагогом, і учнями) таких положень (Пометун, 2008:821):

1. Ситуаційне завдання складається з двох найголовніших компонентів – опису ситуації та відповідно сформульованого завдання.
2. В основі навчальної ситуації знаходиться певна проблема, з якої витікає і формується ситуаційне завдання.

3. Виконання ситуаційного завдання – це аналіз ситуації, який має здійснюватись за певним алгоритмом і привести до вирішення проблеми.

Узагальнена структура аналізу ситуації має наступний вигляд: початковий аналіз ситуації → формулювання проблеми → вирішення проблеми → аналіз обраного рішення. Проте в залежності від типу обраного ситуаційного завдання та його складності ця схема може доповнюватися іншими етапами.

Втілення окреслених вище дидактичних і методичних вимог до уроків, що включають методи розв'язання ситуаційних завдань можливе тільки у тому випадку, якщо опис відповідає змісту та методиці обраної теми, логічно та чітко сформульований, а також, різні твердження, явища, зразки, використані згідно змісту, відображають правдоподібний перебіг процесів та явищ. Тож, до опису ситуації не потрібно вносити яких-небудь коментарів учителя, його особисте емоційне ставлення до неї, включати лише ту інформацію, що беззаперечно потрібна для прийняття рішення. Учитель надає учням лише побічні та проміжні вказівки, які спрямують їх до пошуку вірного рішення.

Завдяки цьому методу стає можливим порушувати будь-які проблеми, які постають із ситуаційного опису. Так простіше залучити учнів до змістовних емоційних дискусій, метою яких є обробка аргументованого плану роботи та прийняття необхідного рішення. Активуючи творче мислення у процесі всебічного аналізу певної ситуації, даний метод мотивує учнів до творчої дії та групового самовдосконалення, отже покращує соціальне здоров'я школярів.

Вирішуючи ситуаційні завдання, учні мають здобути комплекс життєвих навичок, які сприяють збереженню їх соціального здоров'я.

Навички поведінки в умовах погроз, тиску і дискримінації:

- вміння уникати небезпечної ситуації та діяти у разі загрози насилля;
- вміння відстоювати власну позицію та відмовитися від небажаної пропозиції, в тому числі пов'язаних із палінням, вживанням алкогольних напоїв, наркотичних речовин;
- вміння розпізнавати прояви дискримінації, в тому числі відносно осіб із особливими потребами, ВІЛ-інфікованими та хворими на СНІД;
- навички обережної та відповідальної поведінки щодо ВІЛ/СНІДу.

Навички спільної роботи, співробітництва:

- здатність працювати в «команді»;
- здатність критично оцінювати власні здібності та свій внесок у групову діяльність;

• здатність адекватно оцінювати внесок інших у групову роботу.

Навички продуктивного спілкування:

- вміння слухати;
- вміння виражати власні почуття;
- вміння ясно висловлювати власні думки;
- вміння застосовувати невербальну мову (міміка, інтонація, жести та ін.);

(міміка, інтонація, жести та ін.);

- вміння просити допомогу чи про послугу;
- адекватне сприйняття критики.

Навички співчуття:

• здатність розуміти почуття, проблеми, потреби людей навколо;

- здатність виразити це розуміння;
- здатність приймати до уваги почуття інших людей;

людей;

- здатність допомагати і підтримувати

- Навички вирішення конфліктів:

• здатність відрізняти конфлікти поглядів від конфліктів інтересів;

• вирішення конфліктів поглядів завдяки толерантності;

• застосування конструктивних переговорів для вирішення конфліктів інтересів (Хавелко, 2019:10-11).

Неспростовним є факт, що за змістом ситуаційні завдання досить різноманітні, що, у свою чергу, означає застосування різних форм проведення занять. Разом з тим можна виокремити наступні загальні етапи методики їх проведення.

Перший етап – ознайомлення із завданням. На цьому етапі педагог надає коротку інформацію стосовно теми уроку, його мети та організації, представляє ситуаційне завдання усно або за допомогою відеофрагменту, прикладу, малюнка та ін. В деяких випадках задачу може описати спеціально запрошена особа. Ця частина може тривати від 15–20 хвилин до одної навчальної години, в залежності від складності ситуаційної задачі.

Другий етап – вивчення ситуації та формування рішення. На даному етапі учні вивчають та проводять аналіз ситуації; звертаються до вчителя за додатковою інформацією; обговорюють зміст ситуації та можливі шляхи її вирішення; формують найкраще рішення, застосовуючи довідкові матеріали, власний досвід.

Відповідно до характеру ситуації та рівня складності цю роботу може виконувати весь клас впродовж короткого періоду часу (приблизно від 20 до 30 хвилин), або у малих групах. Якщо ситуація потребує більше часу для опрацювання, учні отримують її опис завчасно. Відповідно обговорення можна здійснювати у малих групах (три-

чотири учні), так суттєво зручніше вивчити та проаналізувати ситуацію, розробити її вирішення. Поділ учнів на такі групи забезпечує можливість всім учням активно брати участь в обговоренні ситуаційних завдань з метою обміну знаннями, думками, наявним досвідом, розвиває навички та вміння колективного дослідження досліджуваної проблеми, тощо.

Третій, напевно найважливіший, етап – групова дискусія. Від уміння вчителя керувати перебігом дискусії залежать остаточні результати проведеного заняття. Саме тому йому необхідно знати головні вимоги до проведення дискусії а також мати навички керування, створення необхідної направленості дискусії, без безпосередньої участі в ній. Обговорювати проблему необхідно учням між собою, а не з педагогом. Головна перевага дискусії в тому, що вона створює можливість виявити різні погляди на ситуацію, забезпечуючи об'єктивність її аналізу.

Завдання вчителя, використовуючи різноманітні методичні прийоми, змусити всіх учнів висловити свої судження стосовно проблеми, зайняти свою позицію, педагогу не слід передчасно оцінювати озвучені школярами думки. Вчитель повинен уважно слідкувати за перебігом дискусії, не залишаючи без уваги хибні чи суперечливі думки. За допомогою орієнтуючих запитань педагог може спрямувати дискусію в потрібне русло, мотивуючи до обговорення тих проблем, які володіють великим значенням для прийняття різнобічно аргументованого рішення. Завдяки спрямовувачим питанням і вказівкам він сприяє розумінню учнів щодо допущених ними помилок.

Умови та характер групового обговорення проблеми створюють позитивні умови для розвитку в учнів умінь та навичок чітко та лаконічно висловлювати власні думки, приділяти достатньо уваги думкам своїх однокласників і обґрунтовано доводити особисті погляди. Педагогу варто уникати менторної ролі наставника, адже це пригнічує активність учнів.

Дослідження ефективності застосування ситуаційних завдань на уроках основ здоров'я нами проводилося впродовж 2022–2023 навчального року. До проведення експерименту було залучено учнів 7 класів Черкаського регіону. На уроках учням було запропоновано вирішення ситуативних завдань як компоненту домашнього завдання (індивідуальна робота), а також на різних етапах уроків: як актуалізацію опорних знань, закріплення нових знань, повторення вивченого, формування навичок поведення у різних обставинах тощо.

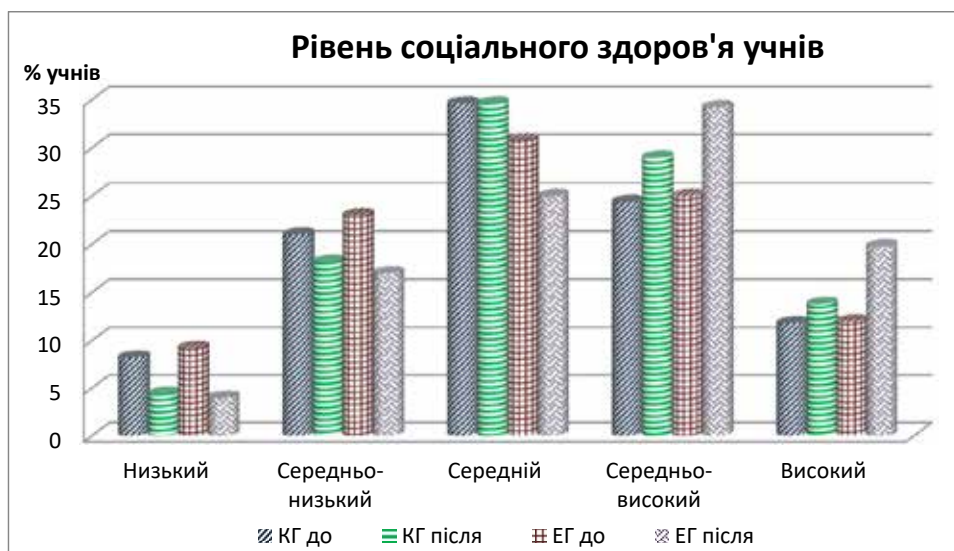

Рис. 2. Рівень соціального здоров'я учнів Черкаського регіону до і після проведення експерименту

Згідно методики Н. Волошко та В. Рибалко (Волошко, 2008: 143) учні оцінювали стан власного соціального здоров'я. Опитування проводилося на констатувальному і на формувальному етапі дослідження, щоб визначити поточні зміни. Кількість учнів що мали низький рівень соціального здоров'я знизився наприкінці навчального року на 3,8% у контрольній групі (КГ) і на 5,2% в експериментальній (ЕГ), де використовували ситуаційні методи і завдання (рис. 2).

Чисельність школярів із середньо-низьким рівнем зазнала подібних змін – зменшилась у КГ на 2,8% тоді як у ЕГ на 6%. Кількість учнем із середнім рівнем соціального здоров'я у КГ практично залишилася без змін, а в ЕГ знизилася на 5,8%.

Позитивна динаміка спостерігалася в обох групах на середньо-високому рівні: у КГ кількість таких учнів збільшилась на 4,6%, а в ЕГ – на 9,2%. Високий рівень показників соціального

здоров'я в кінці дослідження мали на 2% більше учнів контрольної групи та на 7,8% – експериментальної. Ці дані підтверджують позитивний вплив застосування ситуаційних завдань при вивченні основ здоров'я на соціальне здоров'я учнів.

Висновки. Проведення навчальних занять із застосуванням ситуаційних завдань сприяє: підвищенню мотивації учнів до вивчення предмету, посиленню розуміння важливості набутих знань та опануванню шляхів їх застосування в реальному житті, виникненню бажання самостійного пошуку більшої кількості інформації з тем, що вивчаються, полегшенню розуміння навчального матеріалу та зменшенню труднощів з виконання самостійної роботи, розвитку навичок спілкування і вирішення проблем. Отримані результати дозволяють стверджувати про ефективність застосування ситуаційних завдань для покращення соціального здоров'я учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошко Н.І. Психологічна культура здоров'я: навч.-метод. посіб. К.: Наук. світ, 2008. 163 с.
2. Гуменний В. С. Аналіз стану здоров'я молоді на прикладі Кременчуцького регіону. Теорія і практика фізичного виховання: наук.- метод. журн. Донецьк: ДНУ, 2012. № 2. С. 295–300.
3. Державний стандарт базової середньої освіти затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898 URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 12.11.2023)
4. Пометун О.І. Ситуаційний метод навчання. *Енциклопедія освіти*. Академія пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 821–822.
5. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / За ред. О.І. Пометун. К.: А.С.К., 2005. 192 с.
6. Хавелко Г.С. Модель формування культури здоров'я учнів в сучасних умовах шкільної освіти. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream> (дата звернення: 27.11.2023)
7. Шаповалова І. В Соціальне здоров'я як складова здорового способу життя. URL: <http://dSPACE.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12840/1/Chernenko> (дата звернення: 17.11.2023)

REFERENCES

1. Voloshko N.I. (2008) *Psykholohichna kultura zdorovia* [Psychological culture of health: educational and methodical manual] K.: Naukovy svit. 163 p. [in Ukrainian].
2. Gumenny V. S. *Analiz stanu zdorovia molodi na prykladi kremenchutskoho region* [Health state analysis of young people on the example of the Kremenchuk region] URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c637f20-0e11> (access date: 04.11.2023) [in Ukrainian].
3. *DerzhavnystandardbazovoiseredniyiosvityzatverdzenypostanovoyuKabinetuMinistrivUkrayiny vid 30 veresnia 2020 roku No. 898* [State standard of basic secondary education approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2020 No. 898] URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (date of application: 11/12/2023) [in Ukrainian].
4. Pometun O.I. (2008) *Sytuatsiiny metod navchannia. Entsyklopediya osvity* [Situational teaching method. Encyclopedia of education] Akademiya pedahohichnykh nauk Ukrayiny. – Pedagogical Academy of Sciences of Ukraine. K.: Yurinkom Inter. P. 821–822 [in Ukrainian].
5. Pometun O.I. et al. (2005) *Suchasnyurok. Interactyvni tekhnolohiyi navchannia. Naukovo-metodychny posibnyk. Za redaksiyeyu O.I. Pometun* [A modern lesson. Interactive learning technologies: Scientific and methodical manual / Under the editorship O.I. Pometun] K.: A.S.K. 192 p. [in Ukrainian].
6. Havelko H.S. *Model formuvannia kultury zdorovya uchniv v suchasnykh umovakh shkilnoyi osvity* [A model of forming pupils' health culture in the modern conditions of school education]. [in Ukrainian]. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream> (access date: 11/27/2023)
7. Shapovalova I.V. *Sotsialne zdorovya yak skladova zdorovoho sposobu zhyttia* [Social health as a component of a healthy lifestyle] URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12840/1/> Chernenko (access date: 11/17/2023) [in Ukrainian].

UDC 378+17.01

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-50>

Adila Hasan NAZAROVA,
orcid.org/0000-0002-4340-6882
Doctor of Philosophy in Philology,
Leading Researcher
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan
(Baku, Azerbaijan) adile1970@mail.ru

THE INFLUENCE OF I. NASIMI'S RELIGIOUS-EDUCATIONAL AND ETHICAL-DIDACTIC VIEWS ON THE FORMATION OF PERSONALITY IN STUDENTS

The history of Azerbaijani literature places special emphasis on the pedagogical, philosophical, ethical, and didactic views of I. Nasimi, and the development of this historical context is intricately linked to the formation of socio-political, scientific-philosophical ideas, and the establishment of national literature in the country. Nasimi, by composing works in the vernacular after Hesenoghlu and Qazi Burhaneddin in Azerbaijani poetry, elevated our language to the stature of the Arabic and Persian languages, which were predominant in Eastern science and poetry during the Middle Ages, thereby enriching the poetic capabilities of our language. In the contemporary era, international tolerance, multiculturalism, and religious freedom have been instituted in our country. Consequently, there has been a notable increase in the scrutiny, education, and dissemination of Nasimi's creative works, which encompass religious themes in their content, as the poet's poetry resonates with the religious and philosophical ideas of multiculturalism and is grounded in them.

Within the general education school curriculum, there is a mandate to prioritize factors that impart distinct qualities and essential skills during the teaching of literature. In line with these requirements, the exploration of metaphorical meanings in Nasimi's poems and the explication of subtextual meanings impact the development of students' consciousness, thinking, taste, and feelings, playing a pivotal role in their ability to perceive and evaluate societal events accurately in the future. While Nasimi gained global acclaim for his religious-philosophical views, his ethical-educational ideas are equally esteemed. The poet's overall creativity stands as a courageous expression of profound wisdom, deep meaning, protest against the injustices of his time, and rebellion against the challenges of his era.

Key words: *Nasimi, ethical-didactic, formation of personality, worldview, contemplation, quality, intellectual education.*

Аділа Хасан НАЗАРОВА,
orcid.org/0000-0002-4340-6882
доктор філософії з філології,
провідний науковий співробітник
Інституту освіти Азербайджанської Республіки
(Баку, Азербайджан) adile1970@mail.ru

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТА ЕТИКО-ДИДАКТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ І. НАСІМІ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ

Історія азербайджанської літератури приділяє особливу увагу педагогічним, філософським, етичним і дидактичним поглядам І. Насімі, і розвиток цього історичного контексту тісно пов'язаний з формуванням суспільно-політичних, науково-філософських ідей і становленням національної літератури в країні. Насімі, створивши твори народною мовою після Хесеноглу та Казі Бурханеддіна в азербайджанській поезії, підняв нашу мову до рівня арабської та перської мов, які переважали у східній науці та поезії у середні віки, збагачуючи тим самим поетичні можливості нашої мови. У сучасну епоху в нашій країні запроваджено міжнаціональну толерантність, мультикультуралізм і релігійну свободу. У зв'язку з цим відбулося помітне посилення вивчення, освіти та поширення творчості Насімі, яка охоплює у своєму змісті релігійну тематику, оскільки поезія поета перегукується з релігійно-філософськими ідеями мультикультуралізму та ґрунтується на них.

У загальноосвітній шкільній програмі передбачено пріоритетність факторів, які надають відмінних якостей і основних навичок під час викладання літератури. Відповідно до цих вимог дослідження метафоричних значень у віршах Насімі та пояснення підтекстових значень впливають на розвиток свідомості, мислення, смаку та почуттів учнів, відіграючи ключову роль у їхній здатності сприймати й точно оцінювати суспільні події в майбутньому. Хоча Насімі отримав всесвітнє визнання за свої релігійно-філософські погляди, його етико-просвітницькі ідеї однаково цінуються. Уся творчість поета постає як мужнє вираження глибокої мудрості, глибокого змісту, протесту проти несправедливості свого часу, повстання проти викликів епохи.

Ключові слова: *Насімі, етико-дидактичний, формування особистості, світогляд, споглядання, якість, інтелектуальна освіта.*

Introduction. In the contemporary epoch, the primary policy enacted by our nation in the sphere of education is the cultivation of individuals with intellectual and humanistic ideologies deeply rooted in the populace's historical foundations, national-spiritual legacy, and universal human principles. To attain this objective, an array of methodologies and strategies is employed. Initially, the educational framework is established on a novel foundation. Various instruments, such as mass media, radio, television, cinema, fine arts, poets, writers, publicists, composers, and others, are engaged in this process. Both domains offer a prospect for exerting influence on society more extensively, comprehensively, and emotionally, constituting fundamental components of globalization.

Currently, two primary approaches are employed for the advancement of intellectual education in general education schools: the teaching process and extracurricular activities. Training sessions constitute the principal means of intellectual education. Particularly during extracurricular lessons conducted after progressing through the literature subject, students assimilate essential knowledge and skills. For instance, refining the expression of their opinions, planning their future endeavors and life, cultivating self-control skills, and honing their ability to manage emotions and feelings are precisely fostered during these training sessions.

It is evident from the nature of Nasimi's poetry that the religious, philosophical, and mystical aspects of Sufism and Hurufism orders are more comprehensively analyzed in I. Nasimi's creativity. The nature of Nasimi's creativity, being based on the tenets of pantheism philosophy, is underscored. According to pantheism, the entire universe comprises God, and the residual entities, encompassing living beings and humans, are constituent elements of the singular God. As the particles, once unified with God, undergo a profound sense of separation from their essence, individuals must evolve to fulfill this desire.

The formulation of a worldview is contingent upon various factors, including the sway of the social milieu, family dynamics, home and school education, mass media, peer influences, the impact of literary works, and so forth.

The underpinning of the worldview is constituted by scientific-dialectical notions and perspectives, mirroring scientific, philosophical, political, ethical, and aesthetic regulations and approaches.

Indisputably, the establishment of the worldview originates from intellectual tutelage, steering individuals towards the acquisition of scientific knowledge and the cultivation of creative cognitive

faculties. Intellectual tutelage subsequently contributes to determining the overall life direction and fortifying character.

Degree of Problem Elaboration. In commemoration of the 650th anniversary of Imadeddin Nasimi's birth, the eminent poet and thinker of the XIV century in Azerbaijani literature, the President of the nation, Ilham Aliyev, declared 2019 the "Nasimi Year". On this occasion, scientific conferences and literary gatherings centered on Nasimi's oeuvre were organized, and numerous scholarly investigations were undertaken (Aslanov, 1973; Amanəliyeva, 2019; Həsənov, 2008). Numerous scholars have conducted research on the influence of Nasimi's religious-educational, ethical-didactic perspectives on personality formation in students (Kərimova, 2019; Qafarova, 2010; Nəzərova, 2019).

Aims and Objectives. The principal aim is to scrutinize unexplored facets of Nasimi's creativity, reintroduce him to the Azerbaijani populace, and ensure a comprehensive reconnection to this historical luminary.

The pedagogy of Azerbaijani language and literature holds strategic importance, addressing pivotal issues. Through these disciplines, the pedagogy of Nasimi's poetry impacts the development of children and young individuals' cognitions regarding nature, society, and human rights, contributing to their holistic personality development.

Official requisites for educational goals and tasks in Azerbaijan underscore the imperative to delve into the intricacies of any subject for effective teaching and maintain a seamless progression during lessons. This research endeavor aims to identify the most apt methodologies, approaches, and means to delineate its objectives.

Methodologies. The article employs a methodological framework rooted in comparative and structural analyses.

Main section. Knowledge, Wisdom, Education, and Basic Literacy in Nasimi's Works

In Nasimi's works, proficiency in knowledge, wisdom, education, and basic literacy is considered literary. A significant part of his creativity consists of valuable ideas about his native language, alphabet, upbringing, education, teaching, speech, language, and so on. Nasimi, by writing in Azerbaijani, took the first serious step as a thinker, writer, and reformer of the language in a period dominated by Arabic and Persian languages. This makes Nasimi the first educator of the Azerbaijani language and literature.

Certainly, there were personalities who wrote and created in the Azerbaijani language before Nasimi. Figures such as Izzeddin Hasanoghlu,

Qazi Burhaneddin, Tajeddin Ibrahim Ahmadi, and M.H. Nakhchivani were recognized as prominent figures of their time. Nasimi, however, using the extensive possibilities of his mother tongue, introduced and promoted this language in the geographical areas where he lived through his poems. "Imadeddin Nasimi not only in Azerbaijan but also during the migration periods when he went to other countries of the Middle East to avoid persecution and surveillance, advised the intellectuals he gathered around him to implement this idea. Nasimi wrote, recommending the preservation and thorough learning of the native language:

"Know the language of Nasimi, understand the word,

Apart from this language, we have our own tongue" (Qafarova, 2010: 113).

(Sən bu Nəsiminin dilin anla, sözün bil kim,

Var bu dildən özgə bizim bir lisanımız") (Qafarova, 2010: 113).

Nasimi's great value for his native language was an indicator of his national culture and didactic ethics. Nasimi considered human dignity as the basis of ethics.

*"Do not be friends with the ignoble, Nasimi,
Guard the path, adhere to literature and manners..."*
(Ərkansız olanlarla rəfiq olma, Nəsimi,
Yol əhli gözət, sən ədəb-ərkan tələb eylə...)

Unfortunately, Nasimi's poetry has not been deeply explored from an ethical perspective to this day. The cultivation of intellect is predominant in the poet's ghazals.

For when Nasimi saw you, he said bitterly:

'I am familiar with love, but estranged with intellect.

(Çün səni gördü Nəsimi der bəavazi-bülənd:

Eşq ilə mən aşınayəm, əql ilə yad olmuşam).

Each creative individual, through their creations, serves as a mirror reflecting their own essence. Nasimi's works, almost entirely, stand out not only for the poet's moral and ethical attributes but also for his scientific-intellectual insight, profound contemplation, and inspiring courage, interwoven with folk sayings, folklore examples, and the thoughts of previous intellectuals. The didactic ethical perspectives of the poet, shaping positive ethical attributes in individuals, have played a significant role in the spiritual upbringing of generations and continue to do so today.

"Nasimi is an educator, a maestro, who eloquently resonates with divine mastery through rich linguistic creativity, portraying the hearts and inner worlds of people. The gifts he has bequeathed to future generations are evident when scrutinizing his poems.

Nasimi's conceptions of humanity and a complete personality are highly elevated. In his ghazal titled 'Bulunmaz,' he imparts ideas such as individuality, courage, and serving the people, instilling them as virtues. Nasimi considered annihilating one's ego as the most significant moral heroism of a complete human" (Həbibbəyli, 2019).

The exploration of Nasimi's legacy reveals his rich literary-pedagogical views. His works not only contribute to the ethical education qualities emphasized in modern national pedagogy but also play a significant role in propagating courage, determination, justice, benevolence, and other positive qualities crucial in shaping the spiritual aspect of a complete individual.

In general, alongside instructing national exemplars in literature, it is imperative to acquaint students with works that resonate with human values. This is highly pivotal for the formation and enrichment of personality.

The principle of moral purity in Nasimi's poems constitutes the bedrock of his ethical-didactic views. The majority of his creativity is based on laws of wisdom, justice, peace, truth, and values. Nasimi, elucidating the ethics of the Quran, reveals problems arising from human ignorance and the solution lies in purifying one's soul and rectifying one's lifestyle.

Nasimi contends that ignorance will lead to sin. Abandoning filth and turning towards goodness prevents one from falling into sin. Those who commit virtuous acts will receive the grace of Allah. Selfish desires and lust are harmful interests with consequences. According to Nasimi, all problems arise from human ignorance, and the remedy lies in purifying one's soul and correcting one's lifestyle.

When propagating his heritage, Nasimi emphasizes that merely reading Nasimi's poems is not enough. Meetings with scholars, teachers, literature experts researching Nasimi's creativity, and their opinions on Nasimi help enrich students' knowledge about Nasimi. Information about poems and articles dedicated to Nasimi also plays a significant role in solving the problem.

The content of ethical upbringing incorporated into modern national pedagogy includes a fundamental understanding of human nature. Nasimi, with his approach to this understanding, has influenced modern scientific pedagogy for seven centuries - we can say.

Possibilities for Deliberating the Poet's Philosophical Perspectives and their Relevance to the Evolution of the Individual as a Personality

I. Nasimi, despite the intricate veil of his mystical expressions, espoused humanistic

perspectives that transcended his temporal milieu, particularly concerning human freedom and spiritual completeness. His educational philosophies, which advocate resistance against societal injustices, continue to captivate contemporary intellectual discourse. Nasimi, recognized not only as a poet but also as a valiant and patriotic figure actively involved in the struggle against the oppressions of the medieval era, merits appraisal for disseminating his pedagogical ideas. His intellectual legacy, characterized by the promotion of resilient and courageous thinking, warrants meticulous attention, as his endeavors were not solely directed against the Timurids but also against those perpetrating injustice in the guise of religious and legal service.

The educational potential of Nasimi's literary works, especially in cultivating patriotic, nationalistic, and ethical values, resonates in shaping the moral fabric of the youth. Nasimi's poems, owing to their rich content, vivid imagery, and literary prowess, possess the potential to yield more profound effects and serve as a significant instrument for the assimilation and enrichment of the Azerbaijani language. As elucidated by scholarly sources, Nasimi's poetry inherently contains a substantial corpus of expressions and terminologies rooted in the vernacular (Nəzərova, 2019: 127).

While Nasimi's secular verses exhibit thematic diversity, he adeptly portrayed pivotal life events, human love, feminine beauty, and delved into philosophical subjects that intricately intertwined with nature. A considerable portion of his compositions takes the form of qasidas, complemented by an array of works within the oral folk literature tradition. Examples of Nasimi's qasidas such as "What Shall I Do" ("Neylərəm?"), "I Will Burn" ("Yanaram"), "My Love" ("Sevgilim"), "Beloved's Tresses" ("Yar zülfü"), "Good" ("Yaxşı"), etc., eloquently convey the nuances of love.

Imadaddin Nasimi's enduring commitment and intellectual endeavors, prominently manifested in both societal and literary domains, were steadfastly devoted to the championing of unwavering beliefs and a singular cause. The portrayal of Nasimi, situated within the context of medieval Azerbaijani poetry, becomes a formidable task, given the lofty ideal of robust moral integrity and completeness that he personified. Nasimi's unprecedented elevation of humanism within classical literature stands as a testament to his enduring influence. As underscored by academic Isa Habibbeyli, there exists a compelling imperative to reintegrate Nasimi's life and creative legacy into higher and secondary educational curricula, acknowledging him as an eternal

Azerbaijani poet whose impact transcends temporal and spatial boundaries (Nəzərova, 2019).

The Ways in Which Imadaddin Nasimi's Religious-Educational and Ethical-Didactic Views Impact the Formation of Personality in Students

The instruction covers a broad range of topics, from Nasimi's poetry as an educational tool to the exploration of various themes like life, humanity, nature, ethics, nationality, spirituality, and more. Teaching Nasimi's poetry can play a significant role in instilling accurate information in students about these subjects and fostering the formation of national consciousness. Nasimi's portrayal of positive elements such as "bahariyye" and "khazaniyye" in his nature poems, reflecting the renewal of nature in connection with the awakening of the human spirit, can be particularly beneficial in creating an impact on students.

The study suggests that incorporating Nasimi's literary heritage into the curricula of primary and secondary schools, alongside teaching his heritage, is crucial. This involves delving into the Arabic and Persian words used in the ghazals, exploring religious and political issues, and unraveling historical expressions of that era. Such teaching practices contribute to enriching the artistic vocabulary of creatively inclined students. Nasimi's works are seen as providing a platform for nurturing an understanding of the art of words among children interested in creativity.

The study underscores the alignment of Nasimi's thought and expression style in his poetry with the fundamental ideas of modern pedagogy, promoting the ideals of a complete individual. Each of these works guides individuals in self-discovery and directs them toward finding the right path.

Nasimi's mystical poems, rooted in his own strength and quality, are noted for elevating individuals to the divine realm while simultaneously raising them above the level of mere mortals. The poet, relying on Hurufi ideas, ennobles and elevates humans. Nasimi's idea was to inspire interest in Hurufi education and, in doing so, emphasize the concept of human ennoblement.

The study acknowledges Nasimi's substantial influence on the development of Azerbaijani poetic language, emphasizing the multicultural nature present in his works. Nasimi's creative output reflects a tolerant perspective that does not prioritize one religion over another, recognizing the equality of all humans before God, irrespective of nationality, religion, or sect. Investigating the literary and historical development of Islamic wisdom literature through the study of Nasimi's literary creations is

considered crucial for understanding the evolution of Azerbaijani poetic language and Islamic intellectual literature.

Nasimi's holistic approach to his creativity reflects a sensitivity to national, spiritual, and religious values. The study highlights his recognition of the impact of these values on the formation of human ethics.

According to Nasimi, every individual comes into the world pure, but impurities, desires, and distractions lead them astray, hindering self-awareness. To overcome these obstacles, one must closely acquaint themselves with this strange world, attempt to understand the unity of the universe and humanity, and strive to comprehend one's own origin. As individuals mature, their freedom increases, and their restlessness diminishes.

Conclusion. Nasimi, within his philosophical and literary discourse, attributed the essence of morality to an individual's sense of pride.

The potency of Nasimi's rhetoric serves as an articulation of his humanistic principles and profound affection for humanity. The pedagogical implications of Nasimi's creative oeuvre hold paramount significance in the development of students' personalities and the enrichment of their spiritual dimensions. Consequently, there exists a purposeful intent to enhance the prominence of Nasimi's cultural heritage within educational institutions.

The instructional exploration of Nasimi's poetry significantly contributes to the accurate dissemination of ethical, spiritual, and religious values among students, concurrently fostering the cultivation of a national consciousness. Specifically, the pedagogical engagement with Nasimi's verses pertaining to nature, encapsulated under the thematic titles "bahariyye" and "khazaniyye", proves to be particularly advantageous.

BIBLIOGRAPHY

1. Aslanov V. İ. Nəsiminin dili haqqında bəzi qeydlər. İmadəddin Nəsimi. Bakı, Elm, 1973. S. 166–183.
2. Amanəliyeva A. "Dahi Nəsiminin mədəni-tarixi metodologiyaları və zəngin mənəvi irsi"; "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2019. 200 s.
3. Həsənli B. "Ədəbiyyat dərslərində İmadəddin Nəsiminin humanist ideyalarının öyrənilməsi imkanları", "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2019. 200 s.
4. Həbibbəyli İ. Cahana sığmayan Azərbaycan şairi, "Azərbaycan" qəzeti, 16 yanvar 2019-cu il. URL: <https://science.gov.az/az/news/open/9534>.
5. Həsənov B., Əliyev S., Mustafayeva A. Ədəbiyyat. X sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Bakınəşr, 2008. 208 s.
6. Kərimova A. "Nəsimi düşüncəsində insan məfhumu", "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2019. 200 s.
7. Qafarova S., Gərayzadə E. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixi. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 2010, 136 s.
8. Məmmədov C. Ön söz, "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2019, 200 s.
9. Nəzərova A.H. Nəsimi yaradıcılığında dil və üslub. Terminologiya məsələləri, Bakı, Elm. 2019. № 1. 288 s.
10. Şıxıyeva S. Nəsiminin fikir düzənində Nizami məntiqi və söz sənətindən təsirlənmələr. *Azərbaycan şərqşünaslığı (elmi-kütləvi jurnal)*. 2012. № 3. S. 33–42.
11. Şıxıyeva S. Nəsimi yaradıcılığında insanın irfani, dini və dünyəvi dərki. "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2019. 200 s.

REFERENCES

1. Aslanov, V. İ. (1973). Nəsiminin dili haqqında bəzi qeydlər [Some notes on Nasimi's language]. İmadəddin Nəsimi. Bakı, Elm, s. 166–183 [in Azerbaijani].
2. Amanəliyeva, A. (2019). "Dahi Nəsiminin mədəni-tarixi metodologiyaları və zəngin mənəvi irsi" [Cultural-historical methodologies and rich spiritual heritage of Dahi Nasimi]. "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 200 s. [in Azerbaijani].
3. Həsənli, B. (2019). "Ədəbiyyat dərslərində İmadəddin Nəsiminin humanist ideyalarının öyrənilməsi imkanları" [Possibilities of studying the humanist ideas of İmadəddin Nasimi in literature classes]. "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 200 s. [in Azerbaijani].
4. Həbibbəyli, İ. (2019). Cahana sığmayan Azərbaycan şairi, [Azerbaijani poet who does not fit into the world]. "Azərbaycan" qəzeti, 16 yanvar 2019-cu il. Retrieved from: <https://science.gov.az/az/news/open/9534> [in Azerbaijani].
5. Həsənov, B., Əliyev, S., Mustafayeva, A., Ədəbiyyat. X sinif. (2008). Müəllim üçün metodik vəsait [Methodical materials for teachers]. Bakı: Bakınəşr, 208 s. [in Azerbaijani].
6. Kərimova A. (2019). "Nəsimi düşüncəsində insan məfhumu", "Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni" mövzusunda Konfransın materialları ["The concept of human in Nasimi's thought"]. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 200 s. [in Azerbaijani].
7. Qafarova, S., Gərayzadə, E. (2010). Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixi [History of teaching of Azerbaijani literature.]. Dərs vəsaiti. Bakı, Mütərcim, 136 s. [in Azerbaijani].

8. Məmmədov, C. (2019). Ön söz, “Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni” [Foreword, Materials of the Conference on “Nasimi phenomenon in the system of moral values”] mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 200 s. [in Azerbaijani].
9. Nəzərova, A. H. (2019). Nəsimi yaradıcılığında dil və üslub [Language and style in Nasimi’s creativity]. Terminologiya məsələləri, Bakı, Elm, № 1. 288 s. [in Azerbaijani].
10. Şıxıyeva, S. (2012). Nəsiminin fikir düzənində Nizami məntiqi və söz sənətindən təsirlənmələr [Influences of Nizami’s logic and word art in the thought system of Nasimi]. Azərbaycan şərqşünaslığı (elmi-kütləvi jurnal). № 3. s. 33–42 [in Azerbaijani].
11. Şıxıyeva, S. (2019). Nəsimi yaradıcılığında insanın irfani, dini və dünyəvi dərki [The mystical, religious and worldly understanding of man in Nasimi’s work]. “Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni” mövzusunda Konfransın materialları, Bakı, “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 200 s. [in Azerbaijani].

УДК 378.1:37.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/72-2-51>

Марина НЕСТЕРЕНКО,

orcid.org/0000-0003-3005-5910

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри початкової освіти

Бердянського державного педагогічного університету

(Запоріжжя, Україна) *nesterenko_marina1988@ukr.net*

Ганна МИЦИК,

orcid.org/0000-0002-4989-416X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної психології та логопедії

Бердянського державного педагогічного університету

(Запоріжжя, Україна) *kolibri07s@ukr.net*

Крістіна ПЕТРИК,

orcid.org/0000-0003-0615-5217

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри початкової освіти

Бердянського державного педагогічного університету

(Запоріжжя, Україна) *crystalbpsi@gmail.com*

STEM-ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ¹

У статті досліджено можливості та виклики впровадження STEM-освіти в розрізі соціально-економічної ситуації в Україні. Авторами розглянуто позитивний вплив STEM-освіти на формування ключових компетентностей, які набувають особливого значення у динамічному та інноваційному суспільстві, де технологічні досягнення та прогрес переплітаються з щоденним життям. Вказано на те, що вона стає не лише пріоритетним напрямом розвитку освіти, але й стратегічно важливим кроком для вирішення сучасних викликів, пов'язаних з триваючою війною в Україні. Акцентовано на викликах, які ускладнюють впровадження STEM-освіти в країні. Серед таких: втрата людського капіталу та руйнування значної кількості освітньої інфраструктури у зв'язку з воєнним конфліктом, зниження інтересу учнів до природничо-технічних та математичних дисциплін, невпевненість та обмежена обізнаність викладачів щодо реалізації STEM-освіти на практиці; упередження щодо того, що STEM-освіту повинні реалізовувати переважно вчителі технічних та природничих наук, відкидаючи на другий план представників соціально-гуманітарних наук.

Авторами запропоновано стратегічні кроки, необхідні для реалізації STEM-освіти, починаючи від державного і закінчуючи інституційним рівнями. Це передбачає впровадження найкращих міжнародних практик, збільшення фінансування, надання субсидованих або безкоштовних технічних ресурсів, внесення змін в освітні (освітньо-професійні) програми, навчальні плани в закладах вищої освіти та проведення інформаційних кампаній для викладачів. Наголошено на необхідності побудови ефективних механізмів співпраці між органами державної влади, закладами освіти, науковими установами, представниками бізнесу та промисловості, громадськості для створення сприятливого середовища, яке забезпечуватиме реалізацію STEM-освіти та підготовку нового покоління вчителів-інноваторів, готових відповідати викликам XXI століття.

Ключові слова: STEM-освіта, воєнний конфлікт, заклади вищої освіти, вчителі різних спеціальностей, STEM-компетентності.

¹ Стаття виконана за підтримки Міністерства освіти і науки України за держбюджетним проектом №0123U105357 «Інтегрований підхід до професійної підготовки STEM-орієнтованих педагогів: синергія наукоємних і цифрових технологій».

Maryna NESTERENKO,
 orcid.org/0000-0003-3005-5910
 Candidate of Sciences in Pedagogy,
 Associate Professor at the Department of Primary Education
 Berdyansk State Pedagogical University
 (Zaporizhzhia, Ukraine) nesterenko_marina1988@ukr.net

Hanna MYTSYK,
 orcid.org/0000-0002-4989-416X
 Candidate of Sciences in Pedagogy, Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of Applied Psychology and Speech Therapy
 Berdyansk State Pedagogical University
 (Zaporizhzhia, Ukraine) kolibri07s@ukr.net

Kristina PETRYK,
 orcid.org/0000-0003-0615-5217
 Candidate of Sciences in Pedagogy,
 Associate Professor at the Department of Primary Education
 Berdyansk State Pedagogical University
 (Zaporizhzhia, Ukraine) crystalbsp@gmail.com

STEM EDUCATION IN UKRAINE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

The article explores the opportunities and challenges of implementing STEM education in the context of the socio-economic situation in Ukraine. The authors discuss the positive impact of STEM education on the formation of key competencies, which are particularly significant in a dynamic and innovative society where technological advancements intertwine with daily life. It is noted that STEM education is not only a priority direction for educational development but also a strategically important step in addressing contemporary challenges associated with the ongoing war in Ukraine. Emphasis is placed on the challenges complicating the implementation of STEM education in the country, including the loss of human capital and significant educational infrastructure destruction due to the armed conflict, decreased student interest in STEM disciplines, uncertainty and limited awareness among teachers regarding the practical implementation of STEM education, and biases suggesting that STEM education should primarily be implemented by teachers of technical and natural sciences, marginalizing representatives of social and humanitarian sciences.

The authors propose strategic steps necessary for the implementation of STEM education, ranging from the state to institutional levels. This entails the adoption of the best international practices, increased funding, provision of subsidized or free technical resources, revisions to educational (educational-professional) programs, curricula in higher education institutions, and conducting informational campaigns for educators. They underscore the importance of building effective mechanisms for cooperation among government bodies, educational institutions, research establishments, business and industry representatives, and the public to create a conducive environment that facilitates the implementation of STEM education and the training of a new generation of innovative teachers ready to meet the challenges of the 21st century.

Key words: STEM education, armed conflict, higher education institutions, teachers of various specialties, STEM competencies.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації стратегія сталого розвитку України орієнтована на досягнення європейських стандартів життя та зміцнення її авторитету на міжнародному рівні. Швидкий розвиток технологічних процесів, IT-галузі, робототехніки, нанотехнологій призводить до потреби у підготовці фахівців, здатних до прийняття креативних та інноваційних рішень. Військовий конфлікт і постійні зовнішні загрози національній безпеці та територіальній цілісності України сьогодні лише посилюють цю необхідність. В такому контексті STEM-освіта стає стратегічно важливою складовою забезпечення суспільства кваліфікованими кадрами, що відповідають не тільки вимогам сучасності, а й зорі-

єнтовані на потреби майбутнього. Оскільки підготовка нового покоління молоді, яке володітиме STEM-компетентностями, визначатиме не лише їх готовність до сучасних умов ринку праці, але й здатність адаптуватися до викликів і змін в соціумі, сприяючи стійкому розвитку країни.

Впровадження STEM-освіти, беззаперечно, має свої переваги та відкриває нові можливості, проте стикається з низкою викликів, які особливо відчутні в часи війни в Україні. Для раціонального їх подолання і максимізації переваг, необхідно провести глибокий аналіз та розробити стратегії, спрямовані на їх послаблення або повне усунення.

Мета статті – визначити основні переваги та виклики впровадження STEM-освіти в умовах

триваючої війни в Україні на підставі аналізу правових документів, наукових праць, сучасних освітніх трендів та потреб сьогодення; запропонувати стратегічні кроки, необхідні для реалізації STEM-підходів, починаючи від державного та закінчуючи інституційним рівнем, для забезпечення ефективного та узгодженого їх впровадження в сучасну систему освіти України.

Аналіз досліджень. У наукових працях українських та зарубіжних дослідників розглядаються різні аспекти порушеної нами проблеми. Деякі вчені фокусуються на вивченні загальних аспектів організації та впровадження елементів STEM в освітній процес (О. Буряк (2019), Н. Гончарова (2015), В. Жиги, Н. Балик (2023), І. Потапенко (2023), М. Goos та ін. (2023), Т. Kelley та J. Knowles (2016) та ін.); впливі війни на роботу закладів освіти в умовах невизначеності (Н. Lopatina, N. Tsybuliak, A. Popova, I. Bohdanov, Y. Suchikova (2023) та ін.); дослідженні рівня обізнаності та досвіду у контексті втілення ідей STEM-освіти на практиці (А. Bal, S. Bedir (2022), А. Karademir, B. Yildirim (2021) та ін.); формування STEM-компетентностей у здобувачів вищої освіти різних спеціальностей під час їх професійної підготовки (Г. Мицик, А. Гусак, А. Черепанова (2022), Н. Aleksieieva, L. Petukhova, M. Nesterenko, K. Petryk, R. Bernátová (2023), Н. Mytsyk, M. Pryshliak (2022) та ін.).

Отже, проблема запровадження STEM-освіти та її елементів в освітній процес є об'єктом уваги багатьох науковців. Проте, результати проведеного аналізу свідчать про недостатнє вивчення можливостей та викликів впровадження STEM-освіти в умовах триваючої війни в Україні, стратегічних кроків щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі STEM визнають ключовим фактором у розвитку людського капіталу та важливим елементом для глобальної конкурентоспроможності та процвітання націй (Kayan-Fadlelmula et al., 2022). STEM-освіта охоплює широкий спектр дисциплін, забезпечуючи здобувачам вищої освіти знання та навички у галузі науки, технологій, інженерії та математики. Акронім «STEM» використовується для позначення кожної з чотирьох складових дисциплін окремо, а іноді для інтегрованого викладання двох або більше дисциплін.

Сьогодні не існує єдиного тлумачення щодо визначення поняття STEM-освіта. Так, на переконання О. Буряк це «педагогічний підхід, що з'єднує, інтегрує розрізнені напрями знань в єдине ціле» (Буряк, 2018:11). Підтримують цю думку й інші науковці, які вказують на те, що

STEM – це навчання або навчальний підхід, у якому наука, технології, інженерія та математика цілеспрямовано інтегровані (Потапенко, 2023). Зокрема, зазначають, що це міждисциплінарний підхід, спрямований на опанування учнівством галузей знання, які є важливими для формування професійних навичок (Потапенко, 2023). Концепція розвитку природничо-математичної освіти трактує її як цілісну систему природничої і математичної освітніх галузей, метою якої є розвиток особистості через формування компетентностей, природничо-наукової картини світу, світоглядних позицій і життєвих цінностей з використанням трансдисциплінарного підходу до навчання, що базується на практичному застосуванні наукових, математичних, технічних та інженерних знань для розв'язання практичних проблем для подальшого використання цих знань і вмінь у професійній діяльності (2020).

STEM-освіта, як зазначає Т. Kelley та J. Knowles, сприяє створенню мосту між навчанням та реальним життям (Kelley & Knowles, 2016), оскільки дозволяє студентам більш глибоко вивчати складні питання навколишньої реальності і розробляти новаторські стратегії для їх вирішення. Дослідниця Н. Гончарова трактує її як низку чи послідовність курсів або програм навчання, яка готує учнів до успішного працевлаштування, до освіти після закладу загальної середньої освіти або для того й іншого, вимагає різних і більш технічно складних навичок, зокрема із застосуванням математичних знань і наукових понять (Гончарова, 2015). Підтвердження цього твердження знаходимо і в працях закордонних дослідників (Kavak, 2023).

Європейська вчена спільнота в галузі STEM-освіти визначила п'ять різних, але пов'язаних між собою ключових принципів, що лежать в основі практики навчання STEM-освіти (Ortiz-Revilla et al., 2022). Перший ключовий принцип це інтеграція STEM-дисциплін, що передбачає поєднання змісту різних STEM-дисциплін. Другий – проблемно-орієнтоване навчання, що ґрунтується на використанні конкретних ситуацій з реального життя для ефективного навчання. Третій принцип це навчання на основі запитів, яке дозволяє учням відкривати нові концепції та розвивати нове розуміння під час вирішення завдань. Четвертий принцип – навчання на основі проєктів – включає в себе використання наукових або інженерних методів під час проведення досліджень. І, на сам кінець, це навчання у співпраці, яке полягає у командній роботі з іншими під час виконання на заняттях різних STEM-завдань (Ortiz-Revilla et al., 2022).

Філософія STEM виходить за рамки простого поєднання суміжних галузей, представляючи своєчасну відповідь на потреби сучасного ринку праці. Вона спрямована на формування ключових компетентностей, які набувають особливого значення у динамічному та інноваційному суспільстві, де технологічні досягнення та прогрес переплітаються з щоденним життям (Goos et al., 2023), визначаючи новий стандарт вимог до освітніх систем і виховання молоді (Kayan-Fadlelmula et al., 2022). Серед таких: когнітивні навички, оброблення інформації, інтерпретація та аналіз даних, інженерне та алгоритмічне мислення, цифрова грамотність, креативність та інноваційність, науково-дослідницькі, технологічні та комунікативні навички (Концепція, 2020). Ці навички є вкрай необхідними для здобувачів вищої освіти різних спеціальностей, оскільки вони дозволяють їм приймати креативні рішення, впроваджувати інновації у свою професійну діяльність та використовувати новітні технології для розв'язання важливих соціально-економічних проблем (Goos et al., 2023).

На сьогодні, в Україні є чітке переконання щодо необхідності розвитку цього напрямку. Це знайшло своє віддзеркалення в правових документах, які регламентують впровадження та розвиток STEM-освіти в нашій країні (Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), схвалена розпорядженням КМУ від 5.08.2020 р. № 960-р (далі – Концепція); План заходів щодо реалізації Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) до 2027 року, затверджений розпорядженням КМУ від 13.01.2021 року № 131-р; План заходів щодо популяризації природничих наук та математики до 2025 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 року № 320-р.; Лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» від 01.08.2023 № 21/08-1242 «Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2023/2024 навчальному році»; Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р та ін.).

Концепція наголошує на тому, що STEM-освіта повинна стати одним з пріоритетів розвитку сфери освіти, складовою частиною державної політики з підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки та розвитку людського

капіталу, одним з основних факторів інноваційної діяльності у сфері освіти, що відповідає запитам економіки та потребам суспільства (2020). Суголосною цій ідеї твердження в Листі Державної наукової установи «Інституту модернізації змісту освіти» від 01.08.2023 № 21/08-1242 «Методичні рекомендації щодо розвитку STEM-освіти в закладах загальної середньої та позашкільної освіти у 2023/2024 навчальному році». В якому визначено, що STEM-освіта орієнтується на перспективні прикладні дослідження й нагальні проблеми, до яких належать: екологічні, економічні та безпекові, інженерні технології, генерування технологічних рішень галузі оборонно-промислового комплексу, соціальні та гуманітарні виклики тощо.

Зазначене набуває особливої актуальності під час війни в Україні. Військовий конфлікт призводить до екологічних проблем через викиди, забруднення та інші негативні наслідки. STEM-освіти в цьому напрямі сприяє підготовці фахівців, здатних креативно та інноваційно працювати над їх розв'язанням. Воєнні дії країни-агресора проти України становлять постійну загрозу національній її безпеці та територіальній цілісності. Розвинуті науково-дослідницькі та технологічні навички, когнітивна гнучкість, інженерне та алгоритмічне мислення дозволять реалізувати новаторські рішення та створити оборонні технології, матеріали подвійного призначення, програмне забезпечення для кіберзахисту державних структур. Між тим, організаційні та комунікаційні здібності, соціальна відповідальність дозволять підготувати фахівців, які будуть вмільо взаємодіяти з громадськістю, вирішувати соціальні та гуманітарні проблеми. До таких віднесемо: розв'язання проблем пов'язаних з розподілом та оптимізацією використання гуманітарних ресурсів; дослідження впливу війни на ментальне здоров'я та соціальну адаптацію населення; а з урахуванням розширення кола бенефіціарів, на якому наголошено в проєкті Міністерства освіти і науки України «Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на 2023–2030 роки» нагальним буде розв'язання питання щодо організації інклюзивного освітнього середовища з урахуванням включення широкого кола осіб, до яких будуть належати: здобувачі освіти з особливими освітніми потребами, в тому числі з інвалідністю та, з-поміж постраждалих внаслідок бойових дій; особи, яких віднесено до вразливих категорій населення; особи, які потребують професійної підготовки та перепідготовки (зокрема, особи, які знаходяться на окупованих територіях, тери-

торіях, наближених до бойових дій); внутрішньо переміщені особи, біженці, представники національних меншин, обдаровані особи. В той час як цифрова грамотність вчителів різних спеціальностей стане гарантією забезпечення систематичності та доступності освітніх послуг в умовах невизначеності всім здобувачам освіти, зокрема і з особливими освітніми потребами (Mytsyk, 2023). Все це не втратить своєї актуальності й у період післявоєнного відновлення України.

Тож, у цьому контексті STEM-освіта стає не лише пріоритетним напрямом розвитку освіти, але й стратегічно важливим кроком для вирішення сучасних викликів, пов'язаних з війною. Проте, сценарій її впровадження ускладнює існуванням деяких чинників.

По-перше, через бомбардування та обстріли Україна зіткнулася з суттєвою втратою людського капіталу та руйнуванням значної кількості освітньої інфраструктури (Loratina et al., 2023) з подекуди вже існуючою належною матеріально-технічною базою для реалізації STEM-освіти, а деякі з них релоковані та працюють у віртуальному форматі, що теж змінює традиційний вектор розуміння її впровадження (Освіта і наука, 2023).

По-друге, спостерігається значне зниження інтересу учнів до природничо-технічних та математичних дисциплін. Ця тенденція виявляється у негативній динаміці кількості випускників, які обирають зовнішнє незалежне оцінювання з математики, фізики, хімії та біології (Концепція, 2020). Втрата популярності науково-технічних, інженерних професій призводить до дисбалансу між попитом і пропозицією в цій області. Особливо відчутним це є в контексті війни.

Серед іншого, на переконання вітчизняних дослідників В. Жиги та Н. Балік це недостатнє фінансування STEM-освіти на державному рівні та низький рівень зарплат вчителів, штучно знижує якість навчання та можливість дітей і молоді розкрити свій потенціал у даному секторі; недостатня підготовка вчителів STEM-предметів, зокрема, їх нерегулярне підвищення кваліфікації, відсутність потрібної бази знань та матеріально-технічного забезпечення (2023). Окремі їх висновки підтверджені працями закордонних вчених.

Так, не дивлячись на те, що вчителі виявляють неабиякий інтерес до інтеграції STEM-освіти, все ще не вирішеною залишається проблема невпевненості та обмеженої їх обізнаності, особливо у контексті втілення ідей STEM-освіти на практиці. Багато хто з вчителів не розуміє принципів реалізації міждисциплінарного підходу до навчання (Huang et al., 2022). Науковці звертають увагу

на труднощі, з якими стикаються вчителі під час застосування STEM-підходу в реальному освітньому процесі, а також причини, які призводять до цього (Hamad et al., 2022). Серед таких вказують на відсутність чітких вказівок чи узгоджених інструкцій щодо ефективного впровадження міждисциплінарного підходу, готовність педагогів упроваджувати інновації; надмірне навантаження та кількість завдань; брак ресурсів, таких як гроші та час, які ускладнюють впровадження нових ідей (Hamad et al., 2022).

В дослідженні А. Вал та S. Bedir зазначалось, що вчителі стикалися з проблемами у керуванні класом під час впровадження STEM-орієнтованих занять через недостатній рівень підготовки учнів та відсутність необхідного обладнання (2021). В той час як в дослідженні М. Hebebsi більшість вчителів висловили думку, що найбільшим викликом в STEM-освіті є неправильне розуміння її суті (2021). До цього додали, що навчання STEM зазвичай передбачає поглиблене дослідження, експериментування та розв'язання проблем, що може потребувати більше часу, ніж традиційні методи навчання. На протипагу цьому, часові обмеження в освітній програмі можуть змусити вчителів у прискореному темпі виконувати завдання з дітьми, що погіршує якість STEM-освіти. Зокрема вказали на те, що динамічному та міждисциплінарному характеру уроків STEM перешкоджає традиційне розташування столів в класі та модель, орієнтована на вчителя (Hebebsi, 2021).

І на сам кінець додамо, що на наше переконання, до перерахованих вище чинників можна віднести і поширене хибне уявлення про те, що STEM-освіту повинні реалізовувати переважно вчителі технічних та природничих наук, відкидаючи на другий план соціально-гуманітарні. Проте, за своєю суттю, STEM виходить далеко за межі тільки технічних дисциплін. Така думка цілком узгоджена й самою Концепцією (2020). Вона вказує на можливість реалізації STEM-підходів на всіх рівнях освіти, від дошкільної до вищої (Концепція, 2020). І ключову роль у цьому процесі відіграватимуть вчителі різних спеціальностей, зокрема починаючи від тих, хто забезпечує навчання та розвиток найменших – дітей раннього віку і до тих, хто, безпосередньо, формує STEM-компетентності у здобувачів вищої освіти.

Цілком логічним є те, що результативність професійної діяльності вчителів корелює з їх компетентністю (Karademir & Yildirim, 2021). Адже саме вони створюють STEM-орієнтоване освітнє середовище, надаючи відповідний рівень

інформації, структурують і скеровуючи навчальний досвід, а також регулюючи рівень складності STEM-завдань (Osadchyi et al., 2020). Тому, ми глибоко переконанні, що кожен вчитель, незалежно від своєї спеціальності (дошкільна, початкова, середня, професійна чи спеціальна освіта) повинен бути STEM-компетентним – здатним застосовувати знання та вміння, пов'язані з предметами STEM, належним чином у своєму повсякденному житті та/або професійній діяльності (Bureau of Education, 2019). Цю необхідність посилює й те, що вчителі навчають молодь нового покоління, готують їх до сучасних умов ринку праці, майбутніх викликів і змін в суспільстві. Вони сприяють формуванню навичок розв'язання складних (комплексних) практичних проблем, критичного мислення, креативних якостей та когнітивної гнучкості, організаційних та комунікаційних здібностей, вміння оцінювати проблеми та приймати рішення, готовності до свідомого вибору та опанування майбутньою професією, фінансової грамотності, цілісного наукового світогляду, ціннісних орієнтирів, загальнокультурної, технологічної, комунікативної і соціальної компетентностей і математичної та природничої грамотності (Концепція, 2020).

У контексті триваючої війни в Україні, ці навички стають особливо цінними. Освічена та компетентна молодь у довгостроковій перспективі стане запорукою сталого розвитку країни, сприятиме підвищенню її обороноздатності, забезпеченню конкурентоспроможності у глобальному світі, а відтак, і зміцнення позицій на міжнародній арені.

Тож, враховуючи те, що втрата людського капіталу та руйнування значної кількості освітньої інфраструктури, зниження інтересу учнів до природничо-технічних та математичних дисциплін, невпевненість та обмежена обізнаність викладачів щодо реалізації STEM-освіти на практиці; хибне уявлення про те, що STEM-освіту повинні реалізовувати переважно вчителі технічних та природничих наук, відкидаючи на другий план соціально-гуманітарні є ключовими факторами, що гальмують впровадженні STEM-освіти, стратегічне планування на всіх рівнях – від державного до інституційного – визначається нами як ключовий елемент для їх послаблення чи повного вирішення.

Висновки. На підставі аналізу правових документів, наукових праць та викликів сьогодення можемо стверджувати, що успішній реалізації STEM-освіти сприятиме стратегічне планування

на всіх рівнях – від державного до інституційного, гарантуючи системний та узгоджений підхід до впровадження STEM-підходів в освітній процес. Це передбачає конкретні дії на кожному з рівнів:

- на державному – вивчення досвіду країн щодо впровадження STEM-освіти, адаптація найкращих практик до українського контексту освіти, залучення міжнародних партнерів до співпраці, збільшення фінансування STEM-освіти, створення фондів та грантових програм для закладів освіти, педагогічних працівників та здобувачів освіти, розробка стандартів та методик вивчення STEM-предметів для різних рівнів освіти, надання субсидованих або безкоштовних технічних засобів для реалізації змісту STEM-освіти;

- на регіональному (обласному/міському) – укладення партнерських угод між освітніми установами та представниками промисловості і бізнесу для забезпечення проходження стажування, відкритого доступу до реальних проектів та отримання досвіду для педагогічних працівників і здобувачів освіти;

- на інституційному – необхідна методична реорганізація та переосмислення підходу до професійної підготовки майбутніх STEM-орієнтованих вчителів різних спеціальностей; внесення змін в навчальні плани, освітні (освітньо-професійні) програми і компоненти в закладах вищої освіти, модернізація навчально-методичної та матеріально-технічної баз закладів освіти; співпраця закладів загальної середньої освіти з педагогічними університетами для розробки програм підвищення кваліфікації для вчителів, з ученими та експертами з інших країн для обміну досвідом та найкращими практиками; проведення змістовних інформаційних кампаній для педагогів з метою надання інформації про основні принципи та переваги STEM-освіти, методи її впровадження, а також формування правильного уявлення про важливість цього підходу в контексті сучасних викликів; підтримка зі сторони менеджменту закладу освіти ініціатив педагогів та здобувачів освіти у реалізації власних STEM-проектів у вигляді премій; залучення батьків до участі у STEM-проектах та заходах.

Реалізація означеного вимагає спільних зусиль органів державної влади, закладів освіти, наукових установ, педагогічних працівників, представників бізнесу та промисловості, громадськості для створення сприятливого середовища, яке забезпечуватиме реалізацію STEM-освіти та підготовку нового покоління вчителів-інноваторів, готових відповідати викликам XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряк О. О. STEM – світ інноваційних можливостей : науково-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. 64 с.
2. Гончарова Н.О. Глосарій термінів, що визначають сутність поняття STEM. *Інформаційний збірник для директора школи та завідуючого дитячим садочком*. 2015. Вип. 17–18 (41). С. 90–92.
3. Жига, В. М., & Балик, Н. Р. (2023). Розвиток STEM-освіти та STEM-інформатики в Україні. Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Тернопіль, 9–10 листопада, 2023, Тернопіль 2023. С. 219–222. URL: <https://cutt.ly/MwZtS6Tv> (дата звернення: 26.01.2024)
4. Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): схвалена розпорядженням КМУ від 5.08.2020 р. № 960-р. URL: <https://cutt.ly/owCnnb3y> (дата звернення: 26.01.2024)
5. Мицик Г. М., Гусак А. А., Черепанова А. С. Щодо формування у здобувачів спеціальності 016 Спеціальна освіта практичних навичок організації корекційно-розвиткової роботи під час дистанційного навчання. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр.* 2022. Вип. 3. Бердянськ : БДПУ, С. 80–91. DOI: 10.31494/2412-9208-2022-1-3-80-91
6. Освіта і наука України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. 2023. URL: <https://cutt.ly/pwzfNSL5> (дата звернення: 26.01.2024)
7. Потапенко І. STEM-освіта в початковій школі: від навчальної моделі до реального уроку / за заг. ред. О. Елькін, О. Масалігіна; упорядкув. К. Ремез. Електронне видання. Київ: ГО «EdCamp Ukraine», 2023. 300 с.
8. Alekseiieva H., Petukhova L., Nesterenko M., Petryk K. Bernátová R. Quasi-professional educational environment in the professional training of future teachers. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 2023. Vol. 24. Issue 2. P. 19–31. <https://doi.org/10.17718/tojde.1078800>
9. Bal A. P., Bedir S. G. Examining teachers' views on stem education. *European Journal of Education Studies*. 2021. Vol. 8. Issue 3. P. 327–341. <https://doi.org/10.46827/ejes.v8i3.3650>
10. Bureau of Education U., Ng, S. Exploring STEM competences for the 21st century, UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Switzerland. 2019. Retrieved from <https://cutt.ly/gwZtTDxU>
11. Goos M., Carreira S. Namukasa I. K. Mathematics and interdisciplinary STEM education: recent developments and future directions. *ZDM Mathematics Education*. 2023. Vol. 55, P. 1199–1217. <https://doi.org/10.1007/s11858-023-01533-z>
12. Hamad S., Tairab H., Wardat Y., Rabbani L., AlArabi K., Yousif M., Abu-Al-Aish A., Stoica G. Understanding Science Teachers' Implementations of Integrated STEM: Teacher Perceptions and Practice. *Sustainability*. 2022. Vol. 14. Issue 6. Article 3594. <https://doi.org/10.3390/su14063594>
13. Hebebcı M. T. Investigation of teacher opinions on STEM education. In M. Shelley, I. Chiang, & O. T. Ozturk (Eds.), *Proceedings of ICRES 2021 – International Conference on Research in Education and Science* (pp. 56–72). 2021. ISTES Organization.
14. Huang X., Erduran S., Zhang P., Luo K., Li C. Enhancing teachers' STEM understanding through observation, discussion and reflection. *Journal of Education for Teaching*. 2022. P. 1–16. <https://doi.org/10.1080/02607476.2021.2006571>
15. Karademir A., Yıldırım B. A Different perspective on preschool STEM education: Preschool STEM education and engineering for preservice teachers. *Journal of Turkish Science Education*. 2021. Vol. 18. Issue 3. 338–350.
16. Kavak Ş. The Evolution and Global Significance of STEM Education in The 21st Century. *The Journal of International Scientific Researches*. 2023. Vol. 8. Issue 3. P. 410–415. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.1342255>
17. Kayan-Fadlelmula F., Sellami A., Abdelkader N., Umer S. A systematic review of STEM education research in the GCC countries: Trends, gaps and barriers. *International Journal of STEM Education*. 2022. Vol. 9. Issue 1. P. 1–24.
18. Kelley T. R., Knowles J. G. A conceptual framework for integrated STEM education. *International Journal of STEM Education*. 2016. Vol. 3, Article 11.
19. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I. Suchikova Y. University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 21(2-si). P. 4–14. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.02.c](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.02.c)
20. Mytsyk H. Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence. *Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 2023. P. 175–200. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-325-5-11>
21. Mytsyk H. M., Pryshliak M. I. Using the potential of student self-management in the formation and enhancement of the digital competence of future teachers of special education. *Information Technologies and Learning Tools*. 2022. Vol. 91. Issue 5. P. 145–157. <https://doi.org/10.33407/itlt.v91i5.5052>
22. Ortiz-Revilla J., Greca I. M., Arriasecq I. A Theoretical Framework for Integrated STEM Education. *Science & Education*. Vol. 31. Issue 2. P. 383–404.
23. Osadchyi V. V., Valko N. V., Kushnir N. O. Design of the educational environment for stem-oriented learning. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. Vol. 75. Issue 1. P. 316–330. <https://doi.org/10.33407/itlt.v75i1.3213>

REFERENCES

1. Buryak, O. O. (2019). STEM – svit innovatsiynykh mozhlyvostey: naukovo-metodychnyy posibnyk [STEM – a world of innovative opportunities: scientific and methodical manual]. Kharkiv: Drukarnya Madryd. [in Ukrainian].
2. Honcharova N. O. (2015). Hlosariy terminiv, shcho vyznachayut' sutnist' ponyattya STEM [Glossary of terms defining the essence of STEM concept]. *Informatsiynyy zbirnyk dlya dyrektora shkoly ta zaviduyuchoho dytyachym sadochkom*, 17–18 (41), 90–92. [in Ukrainian].
3. Zhyha, V. M., & Balyk, N. R. (2023). Rozvytok STEM-osvity ta STEM-informatyky v Ukraini [Development of STEM education and STEM informatics in Ukraine]. *Suchasni tsyfrovi tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya: dosvid, tendentsiyi, perspektyvy*. Materialy XII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi, m. Ternopil', pp. 219–222 [in Ukrainian].
4. Kontsepsiya rozvytku pryrodnycho-matematychnoyi osvity (STEM-osvity) [The concept of development of natural science and mathematical education (STEM education)]: skhvalena rozporyadzhennyam KMU vid 5.08.2020 r. № 960-r. [in Ukrainian].
5. Mytsyk, H. M., Husak, A. A., & Cherepanova, A. S. (2022). Shchodo formuvannia u zdobuvachiv spetsialnosti 016 Spetsialna osvita praktychnykh navykiv orhanizatsii korektsiino-rozvytkovoi roboty pid chas dystantsiinoho navchannia [About developing of students of specialty 016 Special education practical skills in the organization of correctional and developmental work during distance education]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky*, 3, 80–91 [in Ukrainian].
6. Osvida i nauka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk [Education and Science of Ukraine in the Conditions of Martial Law. Information and Analytical Collection] (2023). [in Ukrainian].
7. Potapenko, I. (2023). STEM-osvita v pochatkoviyi shkoli: vid navchal'noi modeli do real'noho uroku [STEM education in primary school: from educational model to real lesson]. Kyiv: HO «EdCamp Ukraine». [in Ukrainian].
8. Aliksieieva, H., Petukhova, L., Nesterenko, M., Petryk, K. & Bernátová, R. (2023). Quasi-professional educational environment in the professional training of future teachers. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 24 (2), 19–31.
9. Bal, A. P. & Bedir, S. G. (2021). Examining teachers' views on stem education. *European Journal of Education Studies*, 8(3), 327-341.
10. Bureau of Education, U. & Ng, S. (2019). Exploring STEM competences for the 21st century, UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Switzerland.
11. Goos, M., Carreira, S. & Namukasa, I. K. (2023). Mathematics and interdisciplinary STEM education: recent developments and future directions. *ZDM Mathematics Education*, 55, 1199–1217.
12. Hamad, S., Tairab, H., Wardat, Y., Rabbani, L., AlArabi, K., Yousif, M., Abu-Al-Aish, A., & Stoica, G. (2022). Understanding Science Teachers' Implementations of Integrated STEM: Teacher Perceptions and Practice. *Sustainability*, 14(6), 3594.
13. Hebeeci, M. T. (2021). Investigation of teacher opinions on STEM education. In M. Shelley, I. Chiang, & O. T. Ozturk (Eds.), *Proceedings of ICRES 2021 – International Conference on Research in Education and Science* (pp. 56–72). ISTES Organization.
14. Huang, X., Erduran, S., Zhang, P., Luo, K., & Li, C. (2022). Enhancing teachers' STEM understanding through observation, discussion and reflection. *Journal of Education for Teaching*, 1–16.
15. Karademir, A., & Yıldırım, B. (2021). A Different perspective on preschool STEM education: Preschool STEM education and engineering for preservice teachers. *Journal of Turkish Science Education*, 18(3), 338–350.
16. Kavak, Ş. (2023). The Evolution and Global Significance of STEM Education in The 21st Century. *The Journal of International Scientific Researches*, 8(3), 410–415.
17. Kayan-Fadlelmula, F., Sellami, A., Abdelkader, N., & Umer, S. (2022). A systematic review of STEM education research in the GCC countries: Trends, gaps and barriers. *International Journal of STEM Education*, 9(1), 1–24.
18. Kelley, T. R., & Knowles, J. G. (2016). A conceptual framework for integrated STEM education. *International Journal of STEM Education*, 3, 11.
19. Lopatina H., Tsybuliak N., Popova A., Bohdanov I. & Suchikova Y. (2023). University without Walls: Experience of Berdyansk State Pedagogical University during the war. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2-si), 4–14.
20. Mytsyk H. (2023). Utilizing the opportunities provided by the educational and speech therapy laboratory in the formation and development of future special education teachers' digital competence. Correction and rehabilitation innovations: implementation of European experience : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». P. 175–200.
21. Mytsyk H. M., & Pryshliak M. I. (2022). Using the potential of student self-management in the formation and enhancement of the digital competence of future teachers of special education. *Information Technologies and Learning Tools*, 91(5), 145–157.
22. Ortiz-Revilla, J., Greca, I. M., & Arriasecq, I. (2022). A theoretical framework for integrated STEM education. *Science & Education*, 31(2), 383–404.
23. Osadchyi, V. V., Valko, N. V., & Kushnir, N. O. (2020). Design of the educational environment for stem-oriented learning. *Information Technologies and Learning Tools*, 75(1), 316–330.

Наталія ОПАНАСЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3265-6421

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) nataliopanassenko@gmail.com*

Галина ЧЕРНЕНКО,

orcid.org/0000-0003-2080-3946

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри педагогіки, теорії і методики початкової освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) chernenko.galyuna@gmail.com*

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито проблему науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів початкової школи як невід'ємної складової професійної підготовки. На основі аналізу сучасних наукових досліджень обґрунтовано актуальність даної проблематики. Доведено, що науково-дослідницька діяльність здобувачів вищої освіти є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки майбутніх фахівців.

Представлено визначення поняття «науково-дослідницька діяльність». У статті поняття розглядається як складова фахової підготовки, яка передбачає інтелектуальну творчу діяльність здобувачів вищої освіти, спрямовану на пошук та оволодіння новими знаннями в сфері початкової освіти, а також знання та використання наукових методів та сучасних технологій творчого підходу до досліджень проблем Нової української школи.

Проаналізовано науково-дослідницьку діяльність, яка входить в освітній процес, а саме: аудиторні заняття, реферати, дослідницькі проекти, доповіді, курсові та кваліфікаційні роботи. Здійснено аналіз освітньої програми підготовки майбутніх учителів початкової школи. На прикладі окремих освітніх компонентів доведено, що в здобувачів вищої освіти формується науково-дослідницька компетентність, а саме: здатність до пошуку, аналізу та оброблення інформації з різних джерел, здатність до інтерпретації та використання даних у галузі початкової освіти, оволодіння методами наукових досліджень та здатність до проведення педагогічних експериментів.

Представлено форми здійснення науково-дослідницької діяльності поза освітнім процесом: студентське наукове товариство, наукові гуртки, конференції, міжнародна студентська мобільність, написання тез і наукових статей. Охарактеризовано мету та завдання даних видів діяльності.

Доведено, що систематична науково-дослідницька діяльність здобувачів вищої освіти формує науковий світогляд, розвиває критичне мислення, індивідуальні творчі здібності, підвищує ініціативність, самостійність, розширює кругозір, наукову ерудицію майбутніх учителів початкової школи та прискорює процес оволодіння спеціальністю.

Ключові слова: науково-дослідницька діяльність, здобувачі вищої освіти, освітній процес, види науково-дослідницької роботи.

Nataliia OPANASENKO,*orcid.org/0000-0002-3265-6421**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Pedagogy, Theory and Methodology of Primary Education**Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav**(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) nataliopanassenko@gmail.com***Halyna CHERNENKO,***orcid.org/0000-0003-2080-3946**Candidate of Pedagogical Sciences,**Associate Professor at the Department of Pedagogy, Theory and Methodology of Primary Education**Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav**(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) chernenko.galyna@gmail.com*

RESEARCH ACTIVITY OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING

The article deals with the problem of research activities of future primary school teachers as an integral part of their professional training. Based on the analysis of modern scientific research, the relevance of this issue is substantiated. It is proved that the research activity of higher education students is one of the most important means of improving the quality of training of future specialists.

The definition of the concept of "research activity" is presented. The article considers the concept as a component of professional training, which involves the intellectual creative activity of higher education students aimed at finding and mastering new knowledge in the field of primary education, as well as knowledge and use of scientific methods and modern technologies of creative approach to researching the problems of the New Ukrainian School.

The research activities that are part of the educational process are analyzed, namely: classroom classes, abstracts, research projects, reports, coursework, and qualification papers. An analysis of the educational program for the training of future primary school teachers is carried out. On the example of individual educational components, it is proved that higher education students develop research competence, namely: the ability to search, analyze and process information from various sources, the ability to interpret and use data in the field of primary education, mastery of research methods and the ability to conduct pedagogical experiments.

The forms of research activities outside the educational process are presented: student scientific society, scientific circles, conferences, international student mobility, writing abstracts and scientific articles. The purpose and objectives of these activities are characterized.

It is proved that systematic research activities of higher education students form a scientific outlook, develop critical thinking, individual creative abilities, increase initiative, independence, accelerate the process of mastering the specialty, broaden the horizons and scientific erudition of future primary school teachers.

Key words: *research activity, higher education students, educational process, types of research work.*

Постановка проблеми. На разі зазначимо, що в Україні відбувається докорінна реформа освіти, що зупиняє негативні тенденції, перетворює українську школу на важіль соціальної рівності та згуртованості, спрямовує на суспільно-економічний розвиток та конкурентну спроможність на ринку праці. Розвиток освіти в Україні, насамперед, передбачає інтеграцію освітнього процесу в Європейський освітній простір. Гострими проблемами є висококваліфікована підготовка педагогічних працівників нової генерації, підвищення їх професіоналізму, здатності до здійснення освітнього процесу в закладах освіти, готовності до наукової, дослідницької та творчої педагогічної діяльності. У Концепції Нової української школи зазначено, що лише освічені українці, всебічно розвинені, відповідальні громадяни та патріоти своєї держави, здатні до ризику та інновацій,

поведуть українську економіку вперед. Тому для забезпечення реалізації реформ в освіті, необхідною умовою у професійній підготовці фахівців є науково-дослідницька діяльність здобувачів освіти. Адже, лише вчитель, який здійснює науково-дослідницьку роботу зможе реалізувати всі виклики сучасної освіти та ефективно здійснювати педагогічну діяльність у Новій українській школі. Переконаємося, що для виконання вимог Нової української школи сучасний вчитель повинен мати сформовану науково-дослідницьку компетентність.

Аналіз досліджень. Відмітимо, що питання професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи розглядалося багатьма науковцями. Дана проблема завжди була актуальною, і з врахуванням постійних змін у початковій освіті потребує нових підходів до підготовки фахівців.

У сучасних наукових працях, які присвячені проблемі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, науковці приділяють значну увагу науково-дослідницькій роботі здобувачів освіти. Так, Л. Коржова досліджувала ступінь готовності студентів до дослідницької роботи з педагогічної тематики. Нею виділено та охарактеризовано послідовні етапи здійснення дослідницької діяльності здобувачами освіти.

Особливості підготовки майбутніх фахівців до наукової діяльності в галузі початкової освіти розкрито в науковій праці І. Радюк (Радюк, 2022). Науковий доробок збагатило дисертаційне дослідження О. Шквир, в якому розроблено, обґрунтовано, експериментально перевірено теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів закладів початкової освіти до проведення педагогічних досліджень (Шквир, 2018). На сьогодні існує значна кількість розроблених методичних рекомендацій щодо здійснення науково-дослідницької діяльності здобувачами вищої освіти. Також чимало написано та оприлюднено статей з даної проблематики (Кобильська, Набок, 2022).

Таким чином, переконуємося в актуальності даної проблеми та необхідності дослідження нових підходів щодо організації та здійснення науково-дослідницької діяльності в закладах вищої освіти.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти та характеристиці основних видів такої роботи в закладах вищої освіти в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково-педагогічної літератури переконує в тому, що поняття «науково-дослідницька діяльність» трактується по-різному. Одні науковці стверджують, що науково-дослідницька діяльність – це навчання молоді основам дослідницької праці, прищеплення їм творчих навичок виконання наукових досліджень під керівництвом викладача (Науково-дослідницька діяльність, 2019).

Колектив авторів (О. Кобильська, Т. Набок, О. Дем'яненко, В. Ляшенко, Т. Бриль) у своїй праці зазначають, що науково-дослідницька робота – це така діяльність, яка спрямована на всебічну фахову підготовку майбутніх учителів, враховує інтереси здобувачів освіти під час вибору наукового дослідження, а саме при написанні студентських (курсівих, магістерських) робіт, статей та участь у конкурсах наукових робіт (Кобильська, Набок та ін., 2022).

Р. Вернидуб науково-дослідницьку роботу розуміє як діяльність студента, яка виявляє самостійне творче студювання теми, що містить певну, хоч і невелику новизну. Вважає, що дослідницька діяльність – це творча справа студента і тому має розглядатися як інноваційна та орієнтована діяльність на пошук невідомого (Вернидуб, 2012).

У нашому дослідженні науково-дослідницька діяльність розглядається як складова професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, яка передбачає інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на пошук та оволодіння новими знаннями в сфері початкової освіти. Важливими є знання та вміння використовувати наукові методи та сучасні технології підходу до досліджень проблем Нової української школи.

Основними завданнями науково-дослідницької діяльності здобувачів освіти є: формування наукового світогляду, розвиток критичного мислення та індивідуальних здібностей, ініціативність, самостійність, досягнення високого рівня професіоналізму, розширення теоретичного кругозору та наукової ерудиції майбутніх фахівців. На нашу думку, реалізація цих завдань прискорює оволодіння спеціальністю 013 Початкова освіта.

Слід зауважити, що здобувачі вищої освіти виконують різні види науково-дослідницької діяльності, які необхідно чітко розуміти та розмежовувати. Форми проведення науково-дослідницької роботи різноманітні й можуть бути різними в багатьох закладах вищої освіти. У нашому дослідженні ми розглядаємо таке угруповання видів науково-дослідницької роботи:

– *науково-дослідницька діяльність, яка входить в освітній процес*, передбачена освітньою програмою підготовки здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта і є обов'язковою (виконання лабораторних завдань, підготовка рефератів, доповідей, розробка дослідницьких проєктів при вивченні методичних дисциплін, виконання завдань під час проходження педагогічної практики, написання курсових та кваліфікаційних (випускових) робіт);

– *науково-дослідницька діяльність, яка здійснюється поза освітнім процесом* (участь у студентському науковому товаристві та наукових групах, науково-практичні конференції, конкурси наукових робіт, міжнародна мобільність, підготовка публікацій за результатами дослідницької роботи та їх оприлюднення у наукових збірників).

Більш детально розглянемо дані види науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта. Власний досвід роботи в закладі вищої освіти дає підстави

стверджувати, що саме в освітньому процесі здобувачів освіти неабияке місце займає науково-дослідницька робота.

У освітній програмі підготовки майбутніх учителів початкової школи зазначено фахову (спеціальну) компетентність, що передбачає формування здатності до збору, інтеграції та застосування даних у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності до формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти. Відповідно даній компетентності програмні результати передбачають вміння збирати, інтерпретувати та застосовувати дані в освітньому процесі НУШ (Освітня програма, 2023).

Слід зазначити, що науково-дослідницька компетентність буде формуватися у здобувачів освіти при вивченні всіх освітніх компонентів. Так, наприклад, при вивченні дисциплін педагогічного спрямування («Загальна педагогіка», «Вступ до спеціальності», «Організація і управління у початковій школі», «Дидактика» і ін.) здобувачі освіти знайомляться з науково-дослідницькою діяльністю. Основні завдання вивчення курсів передбачають сформувати в студентів науковий світогляд, розвивати креативне мислення та індивідуальні здібності при виконанні практичних завдань, розвивати ініціативу, кругозір, наукову ерудицію, навчити застосувати теоретичні знання у практичній роботі та виявляти науковий потенціал молодого покоління.

Ознайомлення з наукою, науковими теоріями, методами наукових досліджень, вимогами написання наукових студентських робіт відбувається при вивченні освітнього компонента «Основи наукових педагогічних досліджень». Мета дисципліни полягає у наданні здобувачам освіти необхідного обсягу знань у галузі наукових педагогічних досліджень, підготовки їх до самостійного виконання наукових студентських робіт з дотриманням академічної доброчесності, ознайомлення з вимогами підготовки рефератів, курсових, дипломних (магістерських) робіт, написання тез та наукових статей. Слід зазначити, що при вивченні даної дисципліни у здобувачів освіти формується науково-дослідницька компетентність, а саме: здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність до збору, інтерпретації та застосування даних у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності; здатність до проведення експериментів у закладах початкової освіти; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати

інноваційні технології, оперувати ними в педагогічній діяльності.

Безперечно, науково-дослідницьку діяльність здійснюють здобувачі освіти в процесі вивчення методичних дисциплін («Методика навчання математичної освітньої галузі», «Методика навчання мовно-літературної освітньої галузі», «Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ», «Методика навчання технологічної освітньої галузі», «Методика навчання мистецької освітньої галузі» і ін.). Робочими програмами даних освітніх компонентів передбачено ряд лабораторних завдань, виконання яких потребує дослідницької діяльності (розробка планів-конспектів уроків, презентацій, дослідження міні-проектів, підготовка рефератів і ін.).

Написання курсових та кваліфікаційних робіт є невід'ємною частиною професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Зазначимо, що виконання таких робіт здійснюється відповідно до вимог, які розроблені та оприлюднені у Положеннях про написання курсових та кваліфікаційних (випускових) робіт. Дані Положення затверджені Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі. Основною вимогою при написанні студентських наукових робіт є дотримання академічної доброчесності. Всі учасники освітнього процесу керуються розробленим та затвердженим Положенням про академічну доброчесність, в якому описані загальні положення, основні принципи, поняття, терміни, види порушень і відповідальність за них, порядок перевірки наукових студентських робіт та наявність ознак академічного плагіату.

Таким чином переконаємося, що здобувачі освіти виконують науково-дослідницьку роботу, яка входить в освітній процес на практичних та семінарських заняттях, при виконанні лабораторних завдань, дослідженні проектів, розробці планів-конспектів уроків, написанні рефератів, курсових та кваліфікаційних (випускових) робіт.

Зазначимо, що на сьогодні відбуваються інтенсивні пошуки нових підходів щодо розвитку науково-дослідницької діяльності в здобувачів освіти, яка здійснюється поза освітнім процесом. Така діяльність, на нашу думку, ефективно впливає на подальший розвиток науково-дослідницької компетентності в здобувачів освіти і є необхідною. З власного досвіду роботи коротко проаналізуємо форми наукової роботи, які діють в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі.

Наукове товариство студентів, аспірантів, докторантів та молодих вчених – це громадянське самоврядування, яке сприяє розвитку науки

та виникнення інтересу до наукової роботи, захищає права та інтереси здобувачів освіти, здійснює підтримку ідей та інновацій в освіті та науці.

Наукове товариство керується такими принципами:

- пріоритетність наукової творчості та змагальності;
- рівноправність, гласність і колегіальність у науково-дослідницькій роботі;
- добровільність членства в Науковому товаристві;
- органічний зв'язок навчання та науково-дослідницької діяльності;
- накопичення та примноження наукового потенціалу закладу вищої освіти;
- виховання майбутніх науково-педагогічних кадрів (Наукове товариство, 2023).

Діяльність Наукового товариства спрямована на проведення конференцій, круглих столів, вебінарів, зустрічей з відомими науковцями тощо. Відмітимо, що здобувачі вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта є активними учасниками Наукового товариства.

До науково-дослідницької діяльності поза освітнім процесом належать *студентські наукові групи*. Це добровільні об'єднання здобувачів освіти, які зацікавлені в глибокому вивченні відповідного наукового напрямку діяльності кафедри. До прикладу, на кафедрі педагогіки, теорії і методики початкової освіти створені наукові студентські групи, діяльність яких спрямована на розширення наукового потенціалу та формування навичок науково-дослідницької діяльності в здобувачів освіти. На сьогодні діють такі студентські наукові групи:

1. *«Компетентнісний підхід до здійснення освітнього процесу в закладах початкової освіти»*. Метою даної групи, насамперед, є залучення здобувачів освіти до науково-дослідницької діяльності, поглиблене вивчення студентами проблем початкової школи, оволодіння компетентнісним підходом до здійснення освітнього процесу в закладах початкової освіти, подальший процес формування загальних та фахових компетентностей.

2. *«Інноваційні педагогічні технології в початковій освіті»* – мета передбачає поглиблене вивчення здобувачами освіти інноваційних технологій, методики їх використання та набуття навичок впровадження в освітній процес НУШ, обговорення актуальних проблем початкової освіти.

3. *«Сучасні підходи щодо організації виховної роботи в НУШ»* – залучення майбутніх учителів до поглибленого вивчення й обговорення проблем

початкової школи, зокрема, організації виховного процесу та оволодіння сучасними підходом до його здійснення у закладах початкової освіти.

Основними завданнями студентських груп є: розвиток у здобувачів освіти інтересу до наукової діяльності, підбір методів і способів самостійного вирішення наукових проблем у галузі початкової освіти, допомога студентам у оволодінні методикою розробки та проведення наукових досліджень, сприяння поглибленому вивченню навчального матеріалу, обмін знаннями, вміннями та досвідом, проведення конкурсів на кращу наукову роботу, виявлення обдарованих і талановитих здобувачів освіти, використання їх творчого потенціалу для вирішення актуальних проблем НУШ.

Варто відмітити, що здобувачі освіти спеціальності 013 Початкова освіта беруть активну участь в різноманітних конкурсах наукових робіт та олімпіадах. Щорічно відбуваються конкурси студентських наукових робіт, які присвячені проблемам НУШ. На науково-практичних конференціях, круглих столах, семінарах, вебінарах здобувачі освіти мають можливість представляти та обговорювати результати своїх наукових досліджень.

Наукові здобутки здобувачі освіти викладають у тезах та оприлюднюють на міжнародній науково-практичній конференції *«Початкова освіта сьогодні: проблеми та перспективи вирішення»*, яка проходить щороку на кафедрі педагогіки, теорії і методики початкової освіти. Варто відмітити, що при кафедрі функціонує періодичне студентське видання (збірник *«Наукові обрії»*), де студенти опубліковують свої наукові статті.

Зазначимо, що міжнародна академічна мобільність здобувачів освіти, на наш погляд, є складовою науково-дослідницької діяльності. До прикладу, студенти спеціальності 013 Початкова освіта брали участь у молодіжному обміні *«Від Умані до Познані: кордон не перешкода, спільне єдне»*...». Мета даного проєкту була спрямована на посилення українсько-польського міжкультурного діалогу через залучення молоді до вивчення спільної історико-культурної спадщини. Проєкт зорієнтований на розвиток громадянської позиції молоді та участі у суспільному житті, поглиблення співпраці для обміну ідеями, думками, знаннями, досвідом між молодим поколінням з різних регіонів України та Польщі.

Основними завданнями даного проєкту були: поширення європейських цінностей та їх інтеграція в українську культуру, набуття нових знань, досвіду, обмін думками, опанування практичними кейсами на прикладах співпраці на міжнародному рівні, підвищення рівня конкурентоспроможності

молодого покоління, посилення активності молоді в суспільному житті, отримання міжнародного досвіду. Безперечно, можна стверджувати, що така робота сприяє розвитку науково-дослідницької компетентності в здобувачів освіти.

Переконуємося, що науково-дослідницька діяльність здобувачів освіти є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкової школи, здатних творчо застосовувати досягнення наукового прогресу в подальшій педагогічній діяльності.

Висновки. Таким чином, вище викладений матеріал дає підстави стверджувати, що правильно організована науково-дослідницька

діяльність здобувачів освіти дозволяє швидко адаптуватися у різноманітних ситуаціях, бачити педагогічні проблеми в сфері початкової освіти та знаходити шляхи їх вирішення, використовувати сучасні інноваційні технології, набувати нових професійних знань, генерувати нові ідеї та креативні думки, грамотно працювати з новою інформацією (збирати дані, аналізувати їх, висувати припущення, систематизувати та узагальнювати, порівнювати та співставляти, робити аргументовані висновки). Дана проблема не є вичерпною і потребує інтенсивних пошуків нових підходів, методів та форм здійснення студентської науково-дослідницької роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вернидуб Р. Формування дослідницької компетентності студентів-бакалаврів педагогічних університетів. *Рідна школа*. 2012. № 6. С. 58–62.
2. Кобильська О., Набок Т., Дем'яненко О., Ляшенко В., Бриль Т. Науково-дослідницька робота у практичній підготовці майбутнього вчителя інформатики. *Фізико-математична освіта / Physical and Mathematical Education*. Том 37. № 5. 2022. С. 31–36. DOI 10.31110/2413-1571-2022-037-5-004.
3. Наукове товариство Університету Григорія Сковороди в Переяславі. URL: Університет Григорія Сковороди в Переяславі – УГСП – УHSP (дата звернення: 25.01.2024).
4. Науково-дослідницька діяльність: традиційні напрямки та сучасні пріоритети: реком. бібліограф. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наукова бібліотека; уклад.: Неудачина Т. І.; відп. ред. Коробкіна О. Г. Харків: ХНПУ, 2019. 60 с.
5. Освітня програма підготовки здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта (бакалаврський рівень освіти). Університет Григорія Сковороди в Переяславі. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iugxw-NJVlpyKf6FcgM-3johE9nva1iu/view> (дата звернення: 15.01.2024).
6. Радюк І. Науково-дослідницька робота як складова професійної підготовки майбутнього вчителі початкових класів. *Молодь і ринок*. № 1 (199). 2022. С. 123–127.
7. Шквир О.Л. Ступенева підготовка майбутніх учителів початкових класів до проведення педагогічних досліджень: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2018.

REFERENCES

1. Vernydub R. (2012). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti studentiv-bakalavriv pedahohichnykh universytetiv. [Formation of research competence of bachelor students of pedagogical universities]. *Ridna shkola – Native school*. 6. 58–62. [in Ukrainian].
2. Kobylska O., Nabok T., Demianenko O., Liashenko, V., Bryl T. (2022). Naukovo-doslidnytska robota u praktychnii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia informatyky. [Research work in the practical training of future teachers of computer science]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*. 37 (5). 31–36. DOI 10.31110/2413-1571-2022-037-5-004. [in Ukrainian].
3. Naukove tovarystvo Universytetu Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi. [Scientific Society of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav]. URL: Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi – UHSP – UHSP. [in Ukrainian].
4. Naukovo-doslidnytska diialnist: tradytsiini napriamky ta suchasni pryorytety: rekom. bibliohraf. pokazhch. [Research activity: traditional directions and modern priorities: rec. bibliographical index] (2019). Kharkiv. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody, naukova biblioteka; uklad.: Neudachyna T. I.; vidp. red. Korobkina O. H. – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Scientific Library; compiled by T.I. Neudachyna; edited by O.G. Korobkina. Kharkiv: KhNPU, 60. [in Ukrainian].
5. Osvitnia prohrama pidhotovky zdobuvachiv osvity spetsialnosti 013 Pochatkova osvita (bakalavrskiy riven osvity). Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi. [Educational program for training of applicants for education in specialty 013 Primary education (bachelor's degree). Hryhorii Skovoroda University of Pereiaslav]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1iugxw-NJVlpyKf6FcgM-3johE9nva1iu/view>. [in Ukrainian].
6. Radiuk I. (2022). Naukovo-doslidnytska robota yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchyteli pochatkovykh klasiv. [Research work as a component of professional training of future primary school teachers]. *Molod i rynek – Youth and the market*. 1 (199). 123–127. [in Ukrainian].
7. Shkvyr O.L. (2018). Stupeneva pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do provedennia pedahohichnykh doslidzhen: monohrafiia. [Stepwise preparation of future primary school teachers for conducting pedagogical research: monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Богдан ГЛІНКА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ У 1920–1930-Х РР.....	4
Дмитро КЮСОВ ТРАНСФОРМАЦІЯ НОВОРІЧНИХ РОЗВАГ В ПОРТОВИХ МІСТАХ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	14
Володимир КЛАПЧУК, Ярослава КОРОБЕЙНИКОВА, Леся ПОЛЬОВА ЗАСТОСУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕРВИННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МІНЕРАЛЬНИХ ВОД СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД.....	23
Світлана КОРКАЧ, Олена КАЛІНОВИЧ КОЗАЦЬКА ЗБРОЯ ТА ВІЙСЬКОВЕ СПОРЯДЖЕННЯ ХVІІ–ХVІІІ СТ. ІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НІЕЗ «ПЕРЕЯСЛАВ»	30
Роман КОРСАК, Тетяна ГУШТАН ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА».....	38
Роман КОРСАК, Ольга СВІТЛИНЕЦЬ, Іван ГОДЯ ПІСЛЯВОЄННА СТРАТЕГІЯ ВІДБУДОВИ ГОТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	45
Марія ЛАВНІЧЕК МУЗЕЙНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ 1939–1941 РР.).....	53
Олег МАЛЯРЧУК, Богдан ГРИВНАК НАФТОПРОМИСЛИ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРШІЙ СТАЛІНСЬКІЙ П'ЯТИРІЧЦІ	63

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Каріна КАЛУГА ІСТОРІЯ ОДНОГО «ЛИСТКА З АЛЬБОМУ»: ТВОРЧО-ВИКОНАВСЬКИЙ ДИСКУРС ВАРІАЦІЙНИХ ЦИКЛІВ К. ШУМАН ТА Й. БРАМСА.....	70
Любов КАНЮКА КОНЦЕРТНО-СЦЕНІЧНА ВЕРСІЯ ВИСТАВИ ОПЕРНОЇ СТУДІЇ «ТАЄМНИЙ ШЛЮБ» ДОМЕНІКО ЧІМАРОЗИ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ.....	78
Віктор КАРПОВ ХУДОЖНЯ ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМСЬКОГО ХУДОЖНИКА ТИБЕРІЯ ЙОНАША.....	85
Вадим КОЗІК, Володимир МИКИТЕНКО, Тетяна БЕЛЯНСЬКА ВЗАЄМОДІЯ МИТЦІВ ІЗ ТЕХНОЛОГІЄЮ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ.....	91
Юрій КОРΠΑНИЮК НОВАТОРСТВО У ВИРОБАХ ХУДОЖНЬОГО ДЕРЕВА РОДИНИ НАРОДНИХ МАЙСТРІВ ШКРІБЛЯКІВ З С. ЯВОРІВ НА ГУЦУЛЬЩИНІ.....	96
Лю КУО «ДОН ЖУАН» В. А. МОЦАРТА: УНІКАЛЬНІСТЬ ОПЕРНОГО АМПЛУА ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ.....	102
Ольга ЛАГУТЕНКО, Анастасія СЕЙТАСАНОВА ПРОБЛЕМИ І ОСОБЛИВОСТІ ПОЧЕРКУ А. ЕРДЕЛІ У ПІЗНЬОМУ ПЕРІОДІ (1945–1955).....	108

Андрій ЛЕВИЦЬКИЙ РЕСТАВРАЦІЯ АРХІТЕКТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: ПОРІВНЯННЯ ПІДХОДІВ УКРАЇНИ, КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЯПОНІЇ.....	114
Наталія ЛЕВКОВИЧ ЄВРЕЙСЬКІ КЛАДОВИЩА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. ЯК МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ТА ТЕКСТ КУЛЬТУРИ.....	123
Олександр ЛЄЖНЄВ ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ 60–90 РОКІВ: ВІД НОНКОНФОРМІЗМУ ДО ПОСТНОНКОНФОРМІЗМУ.....	131
Максим МАЛИЛЬО РОЗВИТОК ДЕРЕВ'ЯНОГО РІЗЬБЛЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ НА ТЛІ ІСТОРИЧНОЇ ЕПОХИ.....	137
Любомир МАРТИНІВ ВНЕСОК ЛЮБОВІ КИЯНОВСЬКОЇ У ВИВЧЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ.....	141
Марина НАУМЧУК ЧУТТЄВЕ СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ В КІНЕТИЧНИХ ТЕКСТИЛЬНИХ ІНСТАЛЯЦІЯХ ВАСИЛИНИ БУРЯНИК.....	146
МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Maria IVANCHENKO, Tetiana LYRCHENKO, Nataliia PUSTOVA SPECIFIC ISSUES IN LEGAL TEXTS TRANSLATION.....	154
Ірина ІЛЬЧЕНКО НАДВЕЛИКОЛУЗЬКІ ПРИЗВИЩА – МАРКЕРИ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ.....	159
Андрій ІСАКОВ ПРОБЛЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ХОРОРУ ЯК ЖАНРУ.....	164
Alla ISHCHUK, OIha KERNOZHUTSKA, Lubov TRETIAK NAVIGATING ETHICAL CHALLENGES IN BUSINESS COMMUNICATION.....	169
Ірина КОБЯКОВА, Михайло АЛФІРОВЕЦЬ, Діана ШИНКАРЕНКО ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	176
Світлана КОВАЛЕНКО, Лариса КЛОЧКО, Вікторія НІКІФОРОВА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ – ЛЕКСЕМА ЧИ ЯВИЩЕ СЬОГОДЕННЯ.....	182
Ірина КОВАЛЬОВА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ ФАХОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	188
Марія ЛЕВІЩЕНКО МОДУС СПІЛКУВАННЯ ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ.....	195
Галина МИХАЙЛЮК, Наталія БОНДАР ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	199
Юлія НІДЗЕЛЬСЬКА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ В АНГЛОМОВНОМУ РОМАНІ РЕЯ БРЕДБЕРІ «451 ГРАДУС ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ».....	204
Алла ПАЛАДЬЄВА ОПОЗИЦІЯ ОДНИНА / МНОЖИНА В СКЛАДІ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	212
Наталія ПАНЧИШИН ТЕМПОРАЛЬНА АНТОНІМІЯ У ЛАТИНСЬКИХ ТЕКСТАХ.....	218
Inna PYLYPENKO, Anna TARASIUK, Nataliia BERENOVENKO STEREOTYPICAL IDEAS IN ENGLISH JOKES: GENDER ASPECT.....	224

ПЕДАГОГІКА

Оксана ІВАНИЦЬКА МЕНТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (ЗВО) В УКРАЇНІ.....	230
Марія ЩЕНКО ВИКОРИСТАННЯ ДИСТАНЦІЙНИХ ОСВІТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ МОРСЬКИХ ЗАКЛАДАХ	235
Тетяна КАХЕРСЬКА АНАЛІЗ ІНІЦІАТИВ У РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МЕДІАОСВІТИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ.....	240
Орина КНИШ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ.....	248
Ірина КОЗЛОВСЬКА, Ольга БЛЯКОВСЬКА, Магдалина ОПАЧКО РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	253
Костянтин КОМІСАРОВ, Юлія БОРИШПОЛЕЦЬ СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯПОНСЬКИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ <i>УНАГІБУН</i> (ウナギ文) ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА.....	260
Тетяна КОНЬКОВА, Марина ЧЕПЕЛЕВА ВПРОВАДЖЕННЯ БЛОГ-ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕС НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ЗВО.....	268
Максим КТІТОРОВ РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НГУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ.....	276
Неллі ЛИСЕНКО, Маріанна МАТІШАК, Мар'яна НЕЗАМАЙ АКТУАЛЬНІ ВЕКТОРИ ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ЗМІСТУ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	281
Тамара ЛИТНЬОВА, Ольга МІСЕЧКО, Тетяна БІЛОШИЦЬКА СТАН ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТА ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В ХХІ СТ.....	288
Євген ЛОГВІНОВ КОМУНІКАТИВНИЙ ТРЕНІНГ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ.....	295
Галина ЛОТФІ ГАРУДІ ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАТИВНОГО ПІДХОДУ.....	301
Ольга МАРЧЕНКО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	306
Сергій МАРЧУК, Ірина КОВАЛЬЧУК, Ірина ЧЕМЕРИС ВИКОРИСТАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ІДЕЙ ФІЛОСОФА Г. СКОВОРОДИ У ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	313
Наталія НАЗАРЕНКО, Тетяна МЕЛЬНИК, Ірина ШМИГОЛЬ ВПЛИВ СИТУАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ.....	321
Adila Hasan NAZAROVA THE INFLUENCE OF I. NASIMI'S RELIGIOUS-EDUCATIONAL AND ETHICAL-DIDACTIC VIEWS ON THE FORMATION OF PERSONALITY IN STUDENTS.....	329

Марина НЕСТЕРЕНКО, Ганна МИЦИК, Крістіна ПЕТРИК STEM-ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ.....	335
Наталія ОПАНАСЕНКО, Галина ЧЕРНЕНКО НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	343

CONTENTS

HISTORY

Bohdan HLINKA DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN SUBCARPATHIAN RUSSIA IN THE 1920–1930.....	4
Dmytro KIOSOV TRANSFORMATION OF NEW YEAR’S ENTERTAINMENT IN THE PORT CITIES OF THE NORTH PRIAZOVIA (SECOND HALF OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY).....	14
Volodymyr K LAPCHUK, Yaroslava KOROBEINYKOVA, Lesia POLOVA APPLICATION OF THE RESULTS OF PRIMARY RESEARCH OF THE MINERAL WATERS OF EASTERN HALICHINA IN PROJECT ACTIVITIES OF LOCAL COMMUNITIES.....	23
Svitlana KORKACH, Olena KALINOVYCH COSSACK WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT OF THE 17TH–18TH CENTURIES FROM THE FUND COLLECTION OF NHER “PEREIASLAV”.....	30
Roman KORS AK, Tetiana HUSHTAN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SPECIALTY “HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS”.....	38
Roman KORS AK, Olha SVITLYNETS, Ivan GODYA POST-WAR STRATEGY OF CONSTRUCTION OF THE HOTEL COMPLEX OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	45
Mariia LAVNICHEK MUSEUM LIFE IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE (BASED ON THE MATERIALS OF THE LOCAL PRESS IN 1939–1941).....	53
Oleh MALIARCHUK, Bohdan HRYVNAK OIL INDUSTRY OF THE STANISLAV REGION IN THE FIRST STALIN FIVE-YEAR PLAN.....	63

ART STUDIES

Karina KALUHA THE STORY OF A “PAGE FROM THE ALBUM”: THE CREATIVE AND PERFORMATIVE DISCOURSE OF VARIATION CYCLES BY C. SCHUMANN AND J. BRAHMS.....	70
Liubov KANIUKA CONCERT-STAGE VERSION “IL MATRIMONIO SEGRETO” DOMENICO CIMAROSA: PERFORMANCE OF THE OPERA STUDIO IN THE CONTEXT OF TODAY’S CHALLENGES.....	78
Viktor KARPOV ARTISTIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE ROMA ARTIST TIBERIU IONAS.....	85
Vadym KOZIK, Volodymyr MYKYTENKO, Tetiana BELIANSKA INTERACTION OF ARTISTS WITH AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY: PRACTICAL EXPERIENCE IN GRAPHIC DESIGN.....	91
Yurii KORPANYUK INNOVATION IN THE ARTISTIC WOOD HANDICRAFTS MADE BY THE SHRIBLI AK FAMILY OF ARTISANS FROM YAVORIV VILLAGE IN HUTSULTSHCHYNA.....	96
Liu KUO <i>DON GIOVANNI</i> BY V. A. MOZART: THE UNIQUENESS OF THE MAIN CHARACTER’S OPERA ROLE.....	102

Olga LAGUTENKO, Anastasiia SEITASANOVA PROBLEMS AND PECULIARITIES OF A. ERDELYI'S HANDWRITING IN THE LATE PERIOD (1945–1955).....	108
Andrii LEVYTSKYI RESTORATION OF ARCHITECTURAL MONUMENTS: COMPARISON OF THE APPROACHES OF UKRAINE, WESTERN EUROPEAN COUNTRIES AND JAPAN.....	114
Nataliya LEVKOVYCH JEWISH CEMETERIES OF EASTERN GALICIA FROM THE 18TH TO THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY AS A PLACE OF MEMORY AND CULTURAL TEXT.....	123
Oleksandr LEZHNEV FORMATION OF GRAPHIC CULTURE IN UKRAINE 60–90 YEARS: FROM NONCONFORMISM TO POSTNONCONFORMISM.....	131
Maksym MALYLO THE DEVELOPMENT OF WOOD CARVING IN TRANSCARPATHIA AGAINST THE BACKGROUND OF THE HISTORICAL ERA.....	137
Liubomyr MARTYNIV THE CONTRIBUTION OF LYUBOVI KIYANOVSKA TO THE STUDY OF GALITIC MUSICAL CULTURE OF THE 19TH–20TH CENTURIES.....	141
Maryna NAUMCHUK SENSORY PERCEPTION OF THE WORLD IN KINETIC TEXTILE INSTALLATIONS BY VASYLYNA BURYANIK.....	146
LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES	
Maria IVANCHENKO, Tetiana LYPCHENKO, Nataliia PUSTOVA SPECIFIC ISSUES IN LEGAL TEXTS TRANSLATION.....	154
Iryna ILCHENKO NADVELYKOLUZHCHIA'S SURNAMES AS MARKERS OF THE HISTORY OF THE NATIVE LAND.....	159
Andrii ISAKOV PROBLEMS AND PECULIARITIES OF DEFINING HORROR AS A GENRE.....	164
Alla ISHCHUK, Olha KERNOZHYT'SKA, Lubov TRETIAK NAVIGATING ETHICAL CHALLENGES IN BUSINESS COMMUNICATION.....	169
Iryna KOBYAKOVA, Mykhailo ALIFIROVETS, Diana SHYNKARENKO THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES.....	176
Svitlana KOVALENKO, Larysa KLOCHKO, Viktoria NIKIFOROVA ARTIFICIAL INTELLIGENCE – LEXEMA OR TODAY'S PHENOMENON.....	182
Iryna KOVALEVA INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR TEACHING PROFESSIONAL UKRAINIAN LANGUAGE.....	188
Mariia LEVISHCHENKO COMMUNICATION MODE OF VICTORIAN DISCOURSE.....	195
Halyna MYKHAILIUK, Nataliia BONDAR PECULIARITIES OF TEACHING LATIN FOR STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL SPECIALTIES.....	199
Yuliia NIDZELSKA PECULIARITIES OF ARTISTIC MEANS FUNCTIONING IN THE NOVEL “FAHRENHEIT 451” BY RAY BRADBURY.....	204
Alla PALADIEVA OPPOSITION SINGULAR / PLURAL WITHIN THE CATEGORY OF NUMBERS IN FRENCH AND ENGLISH LANGUAGES.....	212

Natalia PANCHYSHYN TEMPORAL ANTONYMY IN LATIN TEXTS.....	218
Inna PYLYPENKO, Anna TARASIUK, Nataliia BEREHOVENKO STEREOTYPICAL IDEAS IN ENGLISH JOKES: GENDER ASPECT.....	224

PEDAGOGY

Oksana IVANYTSKA MENTORING ACTIVITIES IN THE PROCESS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS (HEIS) STUDENTS SOCIAL ADAPTATION IN UKRAINE.....	230
Mariia ISHCENKO USE OF DISTANCE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER MARITIME INSTITUTIONS.....	235
Tetiana KAKHERSKA ANALYSIS OF INITIATIVES IN THE DEVELOPMENT OF THE MEDIA EDUCATION SYSTEM OF HIGH SCHOOL TEACHERS IN UKRAINE.....	240
Oryna KNYSH RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT AND ESTABLISHMENT OF DISTANCE EDUCATION.....	248
Iryna KOZLOVSKA, Olha BILYAKOVSKA, Mahdalyna OPACHKO DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS.....	253
Kostiantyn KOMISAROV, Yulia BORYSHPOLETS SEMANTIC AND FUNCTIONAL FEATURES OF JAPANESE <i>UNAGI</i> -SENTENCES (ウナギ文) AS AN ISSUE OF LINGUISTIC DIDACTICS.....	260
Tetiana KONKOVA, Marina CHEPELIEVA IMPLEMENTATION OF BLOG TECHNOLOGIES INTO THE PROCESS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGH SCHOOLS.....	268
Maksym KTITOROV DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE MILITARY OFFICERS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL MILITARY EDUCATION.....	276
Nelli LYSENKO, Marianna MATISHAK, Mariana NEZAMAI ACTUAL VECTORS OF GOAL SETTING OF THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS FOR THE ORGANIZATION OF PRESCHOOL CHILDREN'S EDUCATION.....	281
Tamara LYTNIOVA, Olha MISECHKO, Tetiana BILOSHYTSKA THE STATE OF RESEARCH ON THE PROBLEM OF THE AIM-CENTRED COMPONENT OF SCHOOL FOREIGN LANGUAGE EDUCATION CONTENTS IN UKRAINE IN THE XXI CENTURY.....	288
Evgen LOGVINOV COMMUNICATIVE TRAINING AS A TECHNOLOGY FORMING STUDENTS' FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE.....	295
Halyna LOTFI GHAHRODI PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF BILINGUAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE INTEGRATIVE APPROACH.....	301
Olga MARCHENKO FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE LAWYERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	306

Serhii MARCHUK, Iryna KOVALCHUK, Iryna CHEMERYS THE USE H. SKOVORODA’S, THE PHILOSOPHER, HEALTH CARE IDEAS IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS’ PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL TRAINING.....	313
Natalia NAZARENKO, Tetyana MELNIK, Irina SHMIGOL THE INFLUENCE OF SITUATIONAL TASKS ON THE SOCIAL HEALTH OF PUPILS.....	321
Adila Hasan NAZAROVA THE INFLUENCE OF I. NASIMI’S RELIGIOUS-EDUCATIONAL AND ETHICAL-DIDACTIC VIEWS ON THE FORMATION OF PERSONALITY IN STUDENTS.....	329
Maryna NESTERENKO, Hanna MYTSYK, Kristina PETRYK STEM EDUCATION IN UKRAINE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	335
Nataliia OPANASENKO, Halyna CHERNENKO RESEARCH ACTIVITY OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL TRAINING.....	343

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 72. ТОМ 2
ISSUE 72. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 01.04.2024 р. Підписано до друку 19.04.2024 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 41,39. Зам. № 0324/218. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.